NEOPHILOLOGUS

VOLUME 12

1927

NEOPHILOLOGUS

TWAALFDE JAARGANG

Digitized by the Internet Archive
in 2023

https://archive.org/details/neophilologus_1927_12

NEOPHILOLOGUS

DRIEMAANDELIKS TIJDSCHRIFT VOOR DE WETENSCHAPPELIKE BEOEFENING VAN LEVENDE VREEMDE TALEN EN VAN HUN LETTERKUNDE EN VOOR DE STUDIE VAN DE KLASSIEKE TALEN IN HUN VERBAND MET DE MODERNE

ONDER REDAKTIE VAN
Prof. Dr. J. J. SALVERDA DE GRAVE, K. R. GALLAS, Prof. Dr. A. G. VAN HAMEL, Prof. Dr. D. C. HESSELING, Prof. Dr. J. H. SCHOLTE, Prof. Dr. JOS. SCHRIJNEN, Prof. Dr. K. SNEYDERS DE VOGEL, Prof. Dr. A. E. H. SWAEN

SEKRETARIS DER REDAKTIE K. R. GALLAS

TWAALFDE JAARGANG

Reprinted with the permission of J. B. Wolters' Uitgeversmij N.V.

JOHNSON REPRINT CORPORATION
111 Fifth Avenue
New York 3, New York

Johnson Reprint Company Limited
Berkeley Square House
London, W. 1.

First reprinting, 1965, Johnson Reprint Corporation

Printed in West Germany
Elektra, Frankfurt a. M. / Höchst

INHOUD.

Blz.

E. ALKER, Ein schwedisches Buch über E. Th. A. Hoffmann 11
——— Psycho-Analyse und Literaturwissenschaft 189, 267
J. L. CARDOZO, Ma Mère l'Oie: *Aue* (= *Auca*) ou *Ave* (= *Avi*)? . . . 255
TH. M. CHOTZEN, Un ancien fragment des *Colloques* en gallois . . . 210
J. VAN DAM, Der künstlerische Wert des Strassburger *Alexander* . . . 104
W. VAN EEDEN, Vínland 129
W. VAN DER GAAF, A friend of mine 18
——— Contributions to the History of English 194
A. G. VAN HAMEL, Koning Arthur's vader 34
——— Over den logischen zinsbouw 81
E. HERKENRATH, Fragen 48
D. C. HESSELING en H. PERNOT, Neotestamentica: ἵνα = omdat . . . 41
——— Het Nieuwgriekse ποῦ 218
E. HOEPFFNER, La tradition manuscrite des *Lais de Marie de France* 1, 85
J. H. KERN, *Phoenix* 25 193
A. H. KRAPPE, The legend of the death of William Rufus in the Historia Ecclesiastica of Ordericus Vitalis 46
S. A. KRIJN, Snorri Goði 284
H. LOGEMAN, Etymologie en Classicisme 241
FR. A. POMPEN, Defoe en zijn bronnen 31
GUSTAVE L. VAN ROOSBROECK, Corneille's Early Theories 166
HANS-FRIEDRICH ROSENFELD, Zum Wilhelm von Wenden Ulrichs von Eschenbach 173
J. J. SALVERDA DE GRAVE, Indirecte rede in onafhankelike zinnen . . 161
OTTO B. SCHLUTTER, Is there an OE. plant-name *twínihte?* 117
J. H. SCHOLTE, Kleiner Beitrag zum Bildungsgang des Simplicissimusdichters 186
G. STIJFHOORN, Hamlet 119, 199, 276
PAUL VAN TIEGHEM, Les droits de l'amour et l'union libre dans le roman français et allemand (1760—1790) 96
C. M. VAN DER ZANDEN, Un chapitre intéressant de la *Topographia Hibernica* et le *Tractatus de purgatorio sancti Patricii* 132
A. ZIJDERVELD, De humanist Montaigne 257

BOEKBESPREKING.

A. ABAS, Carl Stumpf, *Die Sprachlaute* 312
R. BLÜMEL, Berichtigung 69
E. M. BOLAND, Adolf von Grolman, *Adalbert Stifters Romane* 302
——— M. Lederer, *Karl Schönherr der Dramatiker* 303

Blz.

TH. M. CHOTZEN, Hennig Brinkmann, *Geschichte der lateinischen Liebesdichtung im Mittelalter* 60
JULIETTE COHEN, Dante Alighieri, *Die Göttliche Komödie* übersetzt und erläutert von August Vezin 142
——— Paul Piur, *Petrarca's ‚Buch ohne Nahmen' und die Päpstliche Kurie*, ein Beitrag zur Geistesgeschichte der Frührenaissance 144
J. VAN DAM, Entgegnung 69
G. B. DISTELBRINK, Hugo Styff, *Etude sur l'évolution sémantique du radical* ward *dans les langues romanes* 54
G. A. DUDOK, S. B. Liljegren, *American and European in the Works of Henry James* 307
——— J. G. Robertson, *Studies in the Genesis of Romantic Theory in the Eighteenth Century* 231
J. A. FALCONER, Wilhelm Dibelius, *Charles Dickens* 308
W. VAN DER GAAF, William Öfverberg, *The Inflections of the East Midland Dialects in Early Middle English* 306
K. R. GALLAS, Emily A. Crosby, *Une romancière oubliée. Mme Riccoboni* 141
——— Etienne Gros, *Philippe Quinault* 226
——— Comte [A.] de Luppé, *Les jeunes filles à la fin du XVIIIe siècle* 296
——— Marthe Trotain, *Les scènes historiques* 52
G. J. GEERS, J. Fitzmaurice Kelly, *Geschichte der spanischen Literatur* 229
——— Dr. H. Petriconi, *Die spanische Literatur der Gegenwart seit 1870* 57
A. W. DE GROOT, Alice Brenot, *Les mots et groupes ïambiques dans le théâtre latin* 64
C. M. DE JONG, Karl Bartsch, *Untersuchungen zur Jenaer Liederhandschrift* 59
A. G. VAN KRANENDONK, Dr. Freiherr Kleinschmidt v. Lengefeld, *Die Lyrik Robert Brownings vor dem Jahre 1868* 232
S. B. LILJEGREN, Bernhard Fehr, *Englische Literatur des 19/20 Jahrhunderts* 309
H. LITTLEWOOD, H. E. Moore, *Modernism in Language Teaching* . . 68
A. PERDECK, Benjamin Bissell, *The American Indian in English Literature of the Eighteenth Century* 307
H. J. POS, O. Jespersen, *The Philosophy of Grammar* 64
HANS-FRIEDRICH ROSENFELD, Fritz König, *Georg Büchners „Danton"* 304
J. J. SALVERDA DE GRAVE, G. Cohen, *Le livre de conduite du régisseur et le compte des dépenses pour le Mystère de la Passion joué à Mons en 1501* 295
——— F. Schürr, *Das altfranzösische Epos* . . . 223
JOS. SCHRIJNEN, Theodor Gartner, *Ladinische Wörter aus den Dolomitentälern* 56
——— Martin Lutta, *Der Dialekt von Bergün und seine Stellung innerhalb der rätoromanischen Mundarten Graubüdens* 56
——— *Volkskunde*, bearbeitet von Dr. Eugen Mogk und Dr. Wilhelm Freis. Erster Jahrgang 1924, Band 16 67

Blz.

K. SNEYDERS DE VOGEL, E. C. Armstrong, *The french metrical versions of Barlaam and Josaphat;* with especial reference to the termination in Gui de Cambrai 53
——— G. Brockstedt, *Benoit de Saint-Maure und seine Quellen. Die Entstehung der mittelalterlich-französischen sogenannten Volksepik* 54
——— J. Haas, *Kurzgefasste Neufranzösische Syntax* [Sammlung kurzer Lehrbucher der romanischen Sprachen und Literaturen] 140
——— *La infancia de Jesu-Christo*, zehn spanische Weinachtsspiele von G. Fernández y Ávila . 57
——— E. Lerch, *Historische Syntax* 291
——— W. Meyer-Lübke, *Das Katalanische* 300
——— L. Sainéan, *La langue de Rabelais* 49
J. VELDKAMP, Lane Cooper, *A Concordance of the Latin, Greek, and Italian Poems of John Milton* 145
N. VAN WIJK, Dr. J. Páta, *Úvod do studia lužickosrbského písemnictví* (Introduction dans l'étude de la littérature serbo-lusacienne) 146
N. V. WIJNGAARDEN, Paul Studer and Joan Evans, *Anglo-Norman Lapidaries* 138

AANKONDIGING VAN EIGEN WERK.

A. BORGELD, *Vrouwenlist, verbreiding en oorsprong van een novelle uit den Decamerone* 233
L. J. GUITTART, *De Intonatie van het Nederlands met inbegrip van een vergelijking met de Engelse Intonatie* 147
E. KRUISINGA, *A Handbook of present-day English* 147
——— *England in the nineteenth century.* Edited by P. Geyl and E. Kruisinga 148
R. MURRIS, *La Hollande et les Hollandais au XVIIe et au XVIIIe siècles vus par les Français* 69
K. SNEYDERS DE VOGEL, *Syntaxe historique du français* 318

KORTE AANKONDIGING.

A. F. CHAPPELL, *The enigma of Rabelais* 70 — K. VORETZSCH, *Einführung in das Studium der altfranzösischen Literatur* 70 — JAMES RUTLIDGE, *Le Bureau d'Esprit* 70 — J. KUNZ, *Die franz. Liter. in Deppings Korrespondenznachrichten*, I 71 — P. TH. JUSTESEN 71 — *The Colonnade*, XIV 71 — M. KAPP, *Die Frauengestalten in Molières Werken* 71 — ÉGINHARD, *Vie de Charlemagne* 72 — E. KREDEL, *Hundert französische Schlagworte und Modewörter* 148 — G. COHEN, *Le séjour de Saint-Evremond en Hollande et l'entrée de Spinoza dans le champ de la pensée française* 148 — C. PELLEGRINI, *Opere Scelte di Mme de Staël* 149 — V. GRODE, *Das Übersinnliche bei George Sand* 149 — H. GELZER, *Guy de Maupassant* 149 — H. ROSELIEB,

Blz.

Spanische Wanderungen 149 — A. RÜEGG, *Luis de Camões und Portugals Glanzzeit im Spiegel seines National-epos* 150 — C. MELÉNDEZ, *Amado Nervo* 150 — VON KRAUS, *Mittelhochdeutsches Übungsbuch* 150 — H. KISSLING, *Heinrich von Meißen* 150 — K. VON WÜRZBURG, *Werke* 150 — J. P. HEBEL, *Werke* 151 — WALZEL, *Handbuch der Literaturwissenschaft* 151 — G. CHAUCER, *Works* 151 — B. MANDEVILLE, *The Fable of the Bees* 152 — *Silvae Monacenses* 152 — A. MEILLET, *La méthode comparative en linguistique historique* 152 — O. JESPERSEN, *Mankind, Nation and Individual from a linguistic point of view* 152 — D. MORNET, *La Pensée française au XVIIIe siècle* 314 — IRA O. WADE, *The „philosophe" in the French drama of the eighteenth century* 314 — *Annales J.-J. Rousseau* XVI 314 — M. RUDWIN, *Satan et le Satanisme dans l'œuvre de Victor Hugo* 315 — T. SCHORR, *Über C. Delavigne* 315 — V. CRESCINI, *Manuale per l'avviamento agli studi provenzali* 315 — W. MULERTT, *Azorin (José Martinez Ruiz)* 316 — G. BAESECKE, *Wie studiert man Deutsch* 316 — CHR. SARAUW, *Nedertysk* 316 — A. SÉCHEHAYE, *L'école genevoise de linguistique générale* 317 — CH. BALLY, *Le langage et la vie* 317 — H. KALLIN, *Etude sur l'expression syntactique du rapport* d'agent *dans les langues romanes* 317 — A. C. BOUMAN, *Onderzoekingen over Afrikaanse Syntaxis* 317

Ingekomen boeken 72, 153, 234, 318

MEDEDELING.

Mededeelingen over de stichting „Het Frantzenfonds" te Utrecht . . . 160
Dr. F. H. P. PRICK VAN WELY en Dr. W. HELDT † 160

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN.

American Speech 75, 155, 236 — Archiv (Herrig) 77, 155 — Atene e Roma 77, 237 — Boletín de la Real Academia Española 158 — Bulletin de l'Assoc. Guillaume Budé 76 — Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte 238 — Die neueren Sprachen 78 — English Studies 75, 156, 239 — Euphorion 159, 235 — Germ.-Rom. Monatsschrift 80, 156, 240 — Iberica 157 — Kirjath Sepher 160 — Leuvensche Bijdragen 78, 236 — Mededeelingen der Koninkl. Akad. v. Wetenschappen 155 — Mod. Lang. Notes 77, 157, 237, 319 — Modern Philology 77, 155 — Museum 76, 154, 237 — Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-Historische Klasse 159, 235 — Nieuwe Tijdschriften 80 — Publications of the Mod. Lang. Assoc. of America 76, 156, 238 — Revista de filología española 74, 158 — Revista de la Biblioteca, Archivo y Museo 74 — Revue de Litt. comp. 78, 156 — Revue de philologie franç. et de littérature 75, 157 — Revue des études hongroises et finno-ougriennes 78 — Revue d'Hist. littér. de la France 79, 156, 240 — Revue du Seizième Siècle 78 — Studiën 77, 154, 238 — Verslagen en Meded. der Kon. Vlaamsche Acad. 77, 156 237

LA TRADITION MANUSCRITE DES *LAIS DE MARIE DE FRANCE.*

I.

Cinq manuscrits français nous ont conservé des Lais de Marie de France. Trois d'entre eux ne contiennent que quelques pièces isolées: les manuscrits *P* (Paris, Bibl. Nat., fr. 2168), *Q* (*ib.* fr. 24432) et *C* (Londres, Mus. Brit., Cott. Vesp. B. XIV). Dans deux seulement, les lais nous sont transmis à peu près dans leur totalité: dans le man. *H* (Londres, Mus. Brit., Bibl. Harl. 978), le plus complet de tous, et dans *S* (Paris, Bibl. Nat., nouv. acqu. fr. 1104), un peu moins riche que le précédent [1]). M. Warnke, le consciencieux éditeur des Lais, a, bien entendu, soigneusement examiné les rapports de ces différentes versions entre elles; mais, jugeant préférable, et même nécessaire, d'étudier chaque pièce séparément, il n'en a pas fait l'étude d'ensemble. Ce procédé a donné des résultats assez surprenants. Ainsi le manuscrit *P*, qui contient trois lais, va dans *Guigemar* avec *S* contre *H*, dans *Lanval* avec *H* et *C* contre *S*, dans *Yonec* avec *Q* contre *H* et *S*. Un éclectisme pareil est inquiétant et très peu vraisemblable. Il m'a semblé, dans ces conditions, que l'étude d'ensemble devait être reprise.

L'attention se portera avant tout sur les deux manuscrits principaux *H* et *S*. On est généralement d'accord à attribuer au manuscrit anglais la première place dans la tradition manuscrite des Lais, et cela à juste titre. J'ai fait voir, pour ma part, que même là où *S* semble offrir une meilleure leçon que *H*, son texte est en réalité presque toujours moins bon que celui de son rival [2]). Mais il y a des cas nombreux où le manuscrit de Paris semble combler certaines lacunes du manuscrit de Londres, en donnant des vers qui ne se trouvent pas dans ce dernier. Ces passages, M. Warnke les a presque tous accueillis dans son texte critique. A tort ou à raison?

Il y a intérêt à commencer cette étude par *Lanval*. Ce lai présente un terrain plus solide que les autres, non seulement parce qu'il contient le plus de vers additionnels, mais surtout parce qu'il est conservé dans quatre manuscrits [3]). A six reprises, on y rencontre des passages qui ne figurent nulle part ailleurs que dans *S*, et en revanche, il y a cinq cas, où des vers que possèdent tous les autres manuscrits manquent dans le même manuscrit *S*. D'où la conclusion de M. Warnke (p. LXIX) qu'on est en présence de deux familles de manuscrits, l'une représentée par *H*, *P*, *C* (+ *N*), l'autre par *S* seul. Je ne partage pas cet avis.

Pour ce qui est des omissions de *S*, elles me paraissent toutes devoir être attribuées au copiste. Cela ne fait aucun doute pour les vers 307—314. Du moins le couplet 313—314 est indispensable, puis qu'il introduit le

---

[1]) K. Warnke, 3e édit. des *Lais de Marie de France* (*Bibliotheca Normannica*, III), 1925, p. LX—LXI.

[2]) Compte-rendu de la 3e édit. des *Lais* (de Warnke), dans cette revue, t. XI, p. 143.

[3]) Mss. *H*, *S*, *P*, *C*, et en outre la traduction norroise, *N*.

roi Artus, nécessaire aussi au point de vue grammatical [1]). Pas plus d'hésitation en ce qui concerne les vers 181—182 et 567—568. Dans le premier cas, le pronom *le*, au vers 184, se rapporte à *soper* qui se trouve précisément dans le couplet omis dans *S* [2]); dans l'autre, le complément d'*itel*, au vers 565, est formé par les vers manquants 567—568 [3]). On pourrait peut-être se passer des vers 161—162, mais sans ce dernier, les vers suivants, introduits par lui, ne se comprennent pas bien [4]). Il est donc évident que dans tous ces cas *S* a mal copié le texte original. Ce sont des omissions involontaires d'un scribe négligent [5]).

Le problème des vers additionnels ne se présente pas avec la même netteté. Un copiste, quelque peu doué et ayant les notions les plus élémentaires des lois de la versification, pouvait facilement, si la fantaisie lui en prenait, ajouter de lui-même des vers parfaitement corrects, cadrant bien avec le contexte. Or, M. Warnke n'a pas d'autre critérium que celui-ci: les additions qui ne choquent ni pour la forme ni pour le sens, il les admet sans plus dans son texte critique (p. LXXV). De fait, cela ne prouve proprement rien, et seul l'examen serré du texte pourra peut-être amener des résultats précis.

On sait quel est l'artifice employé par Marie pour bien mettre en évidence la merveilleuse beauté de la fée, l'héroïne du lai. Le procédé, qui n'est d'ailleurs pas de son invention, consiste à répéter trois fois la même scène avec une gradation impressionnante. A deux reprises, on voit venir deux jeunes filles dont la beauté excite l'admiration générale; mais ce ne sont que des suivantes. La troisième fois seulement, éclipsant toutes les autres, c'est la fée elle-même qui arrive. La règle du genre veut que ces scènes, pour produire l'impression voulue, se déroulent avec un parallélisme rigoureux. Marie n'a pas manqué à cette loi. Le tableau synoptique suivant fait voir avec quelle exactitude scrupuleuse elle s'y est conformée.

	1e Scène (473—502)	2e Scène (513—546)	3e Scène [6]) (553—644)
1. Avant le jugement:	473	513	553
2. Arrivée des pucelles:	474	514, 517	554—556

---

[1]) La faute du copiste est très justement expliquée par M. Warnke: les vers 307 et 315 commençent l'un et l'autre par *molt*, le copiste a dû sauter du premier *molt* au second.

[2])
O s'amie prist le soper,
Ne faisoit mie a refuser.
Molt fu serviz cortoisement,
Et il a grant joie le prent (181—184).

[3])
Elle ert vestue en itel guise . . . .
Que tuit li costé li paroient
Qui de deus parz lacié estoient (565—568).

[4])
Alez vos en; je remaindrai.
Mes une chose vos dirai:
Quant vos voudrez a moi parler,
Ia ne savrez cel leu penser . . . . (161—164).

[5]) On ne peut hésiter que pour les vers 515—516. Mais ceux-ci sont étroitement liés aux vers 545—546, ajoutés dans *S*. Le cas sera donc à examiner plus loin.

[6]) On remarquera que dans les deux premières scènes les vers se succèdent, dans notre tableau, sans aucune interruption, tandis que dans la troisième la chaîne est rompue en quelques endroits. C'est là précisément que se placent les additions qui sont venues s'ajouter au fond commun.

3.	Leurs montures et leurs vêtements:	475—478	515—516	557—568, 577—578
4.	Effet sur les juges:	479	518—520	593—596
5.	Les amis l'annoncent à Lanval:	480—484	521—527	601—608
6.	Réponse de Lanval:	485—486	528—530	609—616
7.	Arrivée à la cour:	487—490	531—532	617—620
8.	Effet qu'elles produisent à la cour:	491	533—536	627—628
9.	Elles prennent la parole:	492	537—538	629—630
10.	Leur discours:	493—498	539—541	631—642
11.	Accueil de la part du roi:	499—502	542—546	643—644

Dans chaque cas, ce sont donc les mêmes faits, présentés exactement dans le même ordre. Cependant, vu son importance, la troisième scène demandait à être traitée avec plus d'ampleur que les deux premières qui n'en sont que la préparation. Et, en effet, celles-ci ne comptent chacune qu'une trentaine de vers, tandis que l'autre en a près de cent. Pour l'élargir ainsi, Marie ne s'est pas seulement contentée de développer un peu plus l'un ou l'autre des onze points signalés plus haut, mais elle a aussi ajouté des détails nouveaux, détails qui sont loin d'être superflus. Comme c'est la beauté de la fée qui fait l'objet même du procès, il fallait bien en faire une description complète (v. 569—576). Pour rehausser l'éclat de son apparition, la poétesse ajoute à son admirable monture le lévrier et l'épervier qui accompagnent la noble dame (v. 579—580). Enfin elle renforce aussi l'effet que produit sur ceux qui la voient sa merveilleuse beauté: c'est la ville entière qui est mise en émoi à sa vue (v. 587—592); c'est la cour, c'est le roi lui-même qui sont éblouis à l'aspect de sa splendeur (v. 621—626). Tous ces détails concourent donc vers un même but: c'est de donner l'impression la plus vive de cette beauté sans pareille et du même coup de justifier Lanval. Ces additions se trouvent dans tous les manuscrits. Elles sont évidemment l'œuvre de Marie elle-même.

Mais il y en a d'autres, dans le même épisode, qui ne se trouvent que dans S. Voici d'abord comment ce manuscrit achève la description de la beauté de la fée par les six vers suivants (v. 581—586):

581 Un gent damoisel l'adestroit;
Un cor d'ivoire o lui portoit.
Molt vindrent bel parmi la rue.
Tant grant biauté ne fu veüe
En Venus qui estoit roïne,
586 Ne en Dido, ne en Lavine.

Que vient faire ici ce damoiseau? En vérité, il n'a aucune raison d'être [1]) et ne reparaîtra plus dans la suite. Loin d'être utile, il nuit au contraire

[1]) Le damoiseau doit sans doute son existence au désir de voir l'attirail de chasse de la dame complété par le cor qui en était un élément indispensable (cf. *Guingamor* 257—258). Comme on ne pouvait en affubler la fée elle-même, on introduisit dans le récit le jeune homme qui en fut chargé.

à l'ensemble, en détournant sur lui l'attention qui devait se concentrer tout entière sur la fée. Nous ne pensons donc pas qu'il soit de l'invention de Marie. Quant au quatrain suivant, le vers 585 le rend bien suspect. Marie n'ignorait évidemment pas ce qu'était Vénus [1]), et l'on ne voudra pas supposer qu'elle ait confondu reine et déesse. Expliquer, d'autre part, cette épithète de *roïne* par les besoins de la rime, c'est faire une injure gratuite à son talent de poète. Ce vers n'est certainement pas sorti de sa plume. Nous ne pouvons voir ici que l'œuvre d'un copiste qui avait une certaine teinte littéraire [2]). Peut-être avait-il lu l'*Eneas*, et sans doute se souvenait-il d'un passage qu'il avait copié au début du lai, où Marie elle-même avait consacré un quatrain à une comparaison du même genre (v. 82—86).

Après le vers 596, *S* est seul à donner le quatrain suivant:

N'i ot tant vieil homme en la cort
Qui volentiers son ueil n'i tort
Et volentiers ne la servist,
Por ce que soufrir le vousist.

Les vers sont inutiles, le nécessaire étant déjà dit. On trouve, en outre, déjà ailleurs presque tous les éléments de ce passage. Le début en est calqué sur les vers 595—596 („N'i ot un seul qui l'esgardast, De droite joie n'eschauffast") dont il reprend aussi l'idée. Le „vieil homme" du vers 597 rappelle singulièrement les „vieillards" du vers 588, et leur désir empressé de „servir" la jeune femme ressemble beaucoup à celui des courtisans du roi qui „de li servir moult se penerent" (v. 626). Sans doute, la remarque piquante que contient ce passage est assez dans le style de Marie, et si ces vers étaient mieux attestés, il faudrait certainement les accepter; mais isolés comme ils le sont, ils ne nous inspirent pas la moindre confiance. Pas plus que les vers 581—587, nous ne les croyons l'œuvre de Marie. Ils ont tout l'air d'être faits par un copiste qui les aurait confectionnés en s'inspirant d'autres passages du même poème.

Dans le texte critique de M. Warnke, les trois discours adressés par les dames au roi commencent chacun d'une autre manière. Le premier débute par une formule de politesse: „Cil dieus qui fait cler et oscur, Il saut et gart le roi Artur!" (493—494). Dans le second, les pucelles vont droit au fait: „Rois, car nos fai chambres baillier...." (539). Enfin, la troisième fois, la fée réclame l'attention du roi et de ses barons: „Artur, fet ele, entent a moi, Et ces barons que je ci voi!" (631—632). Ces variations pourraient avoir été voulues par Marie elle-même. Mais, en réalité, elles ne se trouvent que dans *S*. Dans tous les autres manuscrits, les trois discours débutent uniformément de la même manière:

„Rois, fai tes chambres delivrer!" (495)
„Rois, car nos fai chambres baillier!" (539)
„Rois, j'ai amé un tien vassal!" (633)

Quel est le texte original? Il ne saurait, je crois, y avoir de doute à ce

---

[1]) Cf. *Guigemar* 234: *Venus la deesse d'amor*, exactement comme dans *Eneas* 32 et 82.
[2]) Il serait en tout cas imprudent de se fonder sur ce passage pour établir un rapport littéraire entre Marie et le roman d'*Eneas*.

sujet. La répétition exacte qui souligne si vigoureusement la loi du parallélisme est autrement impressionnante que l'élégante variété de *S* qui affaiblit l'effet de ce passage.

Cette fois-ci d'ailleurs nous prenons le copiste de *S* en flagrant délit. M. Warnke n'a adopté le texte de ce manuscrit que pour le premier et le troisième discours, mais non pas pour le second qui dans *S* se présente ainsi:

Rois, car nꝑs fez chambres livrer
Et fere bien encortiner;
A oés ma dame herbergier
Nos fetes, rois, chambre baillier.

On voit comment a procédé l'auteur de ces vers. Il conserve, en le modifiant légèrement, le début de l'original [1]), mais il l'élargit en le faisant précéder de deux vers nouveaux qu'il fabrique assez gauchement sur le début du premier discours[2]). Plus maladroit ou moins heureusement inspiré qu'ailleurs, il dévoile ici son jeu, car il est bien évident que cette fois-ci c'est *S* qui s'est délibérément écarté du texte primitif. Ne doit-on pas alors aussi dans les deux autres cas attribuer son isolement à la même cause? Pour les vers 631—632, le modèle a été fourni par Marie elle-même [3]). Et si les vers 493—494 ont peut-être une tournure plus originale, il faut bien avouer que d'inventer une formule de politesse dans le genre de celle-ci n'exigeait pas un effort d'imagination excessif. C'est donc la leçon commune des mss. *H*, *P* et *C* qui représente ici le texte de Marie.

Le cas des vers 545—546, intimement lié à celui des vers 515—516, est plus compliqué. Ces derniers manquent dans *S*. Ils forment une espèce de parenthèse dans la proposition qui va du vers 513 au vers 517 et semblent d'abord avoir été ajoutés après coup [4]). Mais, comme on l'a vu, une indication portant sur le vêtement et la monture des demoiselles était de rigueur; en outre, il apparaît par le vers 544 qu'au paravant il avait déjà été question des *muls*. Le couplet devait donc se trouver dans l'original; *S* l'a volontairement ou involontairement omis. Mais comme il est étrange, alors, que ce manuscrit — et lui seul — nous renseigne plus tard, aux vers 545—546, sur le sort de ces bêtes! M. Warnke (p. LXX) considère ce couplet comme

---

[1]) Rois, fai tes chambres delivrer
Et de pailles encortiner (v. 495—496).

[2]) On remarquera que le dernier vers commence par le datif du pronom atone. Or, les poètes soigneux de l'époque classique évitent un début pareil (Foulet, *Petite Syntaxe* § 131). Il est en effet rare chez Marie.

[3]) „Sire, fet il, entent a moi!" *Bisclavret*, 240.
„Amis, fet il, entent a moi!" *Milon*, 180.
„Amis, fet il, a moi entent!" *ibid.*, 433.

Peut-être est-il utile de faire remarquer que c'est ici le seul endroit dans l'oeuvre de Marie, où Artur soit simplement appelé par son nom sans le qualificatif de „roi" qui l'accompagne partout ailleurs (cf. v. 6 et 490). Après avoir ajouté les deux vers d'introduction, le remanieur a naturellement supprimé l'apostrophe au roi et corrigé le vers 633 en: „Ie ai amé un tien vassal".

[4]) En remplaçant *Chevauchant* par *Chevauchent* (516), on ferait rentrer sans difficulté la parenthèse dans la proposition. Mais aucun manuscrit ne donne cette leçon.

authentique. Cependant il nous semble que le vers 544 („il ne fut plus question des mulets") était une fin tout indiquée de cet épisode [1]), tandis que le couplet suivant dans *S* donne l'impression d'une addition naïve, destinée à satisfaire la curiosité de certains auditeurs. Mais cette interpolation ne provient certainement pas du copiste de *S* lui-même. Celui-ci avait précisément supprimé par une modification des plus maladroites [2]) l'allusion aux mulets que contenait le vers 544. Il a donc déjà dû trouver ces vers additionnels dans son modèle.

Les passages examinés jusqu'ici font tous partie de l'épisode final du poème. Ailleurs on ne trouve plus qu'un seul cas de la même espèce: les vers 213—214. Marie, dans un quatrain, énumère les différentes manières dont se manifeste la „largesse" de Lanval:

Lanval donnoit les riches dons;
Lanval aquitoit les prisons;
Lanval vestoit les jugläors;
Lanval fesoit les granz honnors (209—212).

A ce quatrain, *S* seul ajoute encore deux vers, construits exactement sur le même plan:

Lanval despendoit largement;
Lanval donnoit or et argent (213—214).

Ces vers n'ajoutent rien à ce qui a déjà été dit. Le premier se tient dans une vague généralité, l'autre reprend d'assez près le vers 209 [3]). Mais il y a plus: ces deux vers ont leur modèle direct dans la partie précédente du poème; ils semblent calqués sur les vers 138 („Doint et despende largement") et 141—142 („Com plus despendra richement, Et plus avra or et argent"). Ce sont les mêmes idées, en partie les mêmes mots et les mêmes rimes. Peut-être n'est-ce pas une raison suffisante pour dénier ces vers à Marie, mais si l'on y ajoute leur isolement dans la tradition manuscrite, ils paraissent bien suspects. Inutiles et gauches, faciles à faire, en utilisant des données antérieures, et surtout conservés dans un seul manuscrit, celui-là même qui contient ailleurs encore des vers interpolés, ils doivent être considérés, eux aussi, comme l'œuvre d'un copiste qui, entraîné en quelque sorte par le mouvement du quatrain précédent, a trouvé bon d'y ajouter une rallonge de deux vers.

Il y a donc une différence très sensible entre les passages qui ne sont transmis que dans *H*, *P*, *C*, et ceux qui se trouvent uniquement dans *S*. Les premiers sont presque tous indispensables et se rattachent de près au contexte; leur absence dans *S* est attribuable à la négligence du scribe.

---

[1]) Cf. *Lanval* 78: „De son cheval ne tient nul plait."

[2]) La leçon de *S*: „Onques celes nul plait ne tindrent" n'a guère de sens; *C* a été un peu plus habile, en lisant: „Onques d'eles nul plait n'i tindrent." Mais la bonne leçon est celle que donnent *H* et *P*.

[3]) La reprise, au vers 214, du verbe *donner* dans la même forme et à la même place qu'au vers 209, ne peut que nous confirmer dans nos doutes. Il est vrai que le mot reparaît encore au vers 216, mais là il est modifié dans sa forme et dans son emploi.

Les autres, au contraire, sont généralement inutiles et sans attaches avec le texte qui les encadre; souvent quelque détail en trahit l'origine étrangère. Ce sont des interpolations dont la place n'est pas dans le texte critique des Lais.

A présent, l'isolement de *S* vis-à-vis de *H*, *P*, *C* apparaît sous un jour nouveau. Ils ne s'agit pas de deux familles plus ou moins équivalentes, dont l'une serait représentée par *S* seul, l'autre par *H*, *P* et *C*. Ces trois manuscrits sont parents, parce qu'ils donnent (avec des variantes, bien entendu) le texte original; *S*, par contre, occupe une position isolée, parce qu'il s'écarte, souvent violemment, du texte primitif, en omettant et surtout en ajoutant des vers. Rien, en effet, ne prouve positivement l'existence de rapports plus étroits entre *H*, *P* et *C*. Des lacunes dans *C* (v. 361—362) et dans *P* (v. 485—486 et 575—576) sont des fautes individuelles de chacun de ces manuscrits, dues sans doute à l'inadvertance des deux copistes. Mais les variantes de *C*, par exemple aux vers 210, 260, 306, 315, 344, 360 etc., et notamment la modification du texte à la fin du poème [1]), les changements, plus nombreux encore et plus importants, opérés par *P* (v. 117—120, 200, 404, 477, 528—530, 534, 549—550), excluent toute possibilité de relations plus intimes de ces deux manuscrits entre eux ou avec *H*. Si, dans l'ensemble, *C* se trouve plus rapproché de *H* que *P*, c'est parce le texte y est moins souvent dénaturé que dans *P*. Celui-ci, comme *S*, s'écarte quelquefois très fortement de la tradition commune. Ce n'est qu'une raison de plus pour expliquer, comme nous le faisons, l'accord de *P* avec *H* et *C* contre *S* par l'existence de la base commune qui n'est autre que l'original de Marie.

* * *

Avec *Lanval*, seul le lai d' *Yonec* est encore, au moins partiellement, conservé dans quatre manuscrits: *H*, *S*, *Q*, et, pour la dernière partie seulement, dans *P* (v. 400—562). D'après M. Warnke, ces manuscrits se répartissent sur deux familles: *HS* et *PQ*. Comment ne serait-on pas surpris de ce groupement, qui rapproche tout à coup *S* de *H* dont il était si nettement séparé dans *Lanval?* Cela est-il bien exact?

Dans un cas seulement, *H* se trouve isolé: il lui manque le couplet 361—362 qui figure dans *S* et *Q* et aussi dans la version norroise. Il s'agit évidemment d'une inadvertance du copiste, d'un de ces accidents auxquels sont exposés même les scribes les plus consciencieux.

Dans *S*, un accident du même genre a fait sauter au copiste le vers 391 qui est aussi indispensable pour la rime que pour la suite des idées. Mais il y a dans ce manuscrit d'autres lacunes plus graves. Dix vers y sont omis après le vers 234 (v. 235—244). Or, ces vers sont nécessaires, car ils introduisent un personnage indispensable, la sœur du mari jaloux. Le copiste

---

[1]) *C* a transformé le couplet 659—660 („O li s'en vait en Avalon, Ce nos racontent li Breton") en un quatrain:

Od li s'en vait en Avalun,
Unc puis nel virent li barun.
A tant fine la chaunçun,
Ce nus dient li Bretun,

qui révèle par la rime aussi bien que par la versification la main d'un copiste anglonormand.

a dû passer par mégarde de *soloit*, rime du vers 234, au même mot qui forme aussi la rime du vers 244. Il a également oublié les vers 153—158, la profession de foi d'Yonec, dont on ne peut guère se passer. Le démonstratif *de ce* au vers 159 se rapporte aux vers absents. L'omission du couplet 91—92 est moins apparente: les vers ne sont pas nécessaires. Cependant leur originalité nous engage à les attribuer plutôt à Marie qu'à un copiste. On pourrait aussi se passer du couplet 23—24, et ces vers sont tels qu'on y verrait volontiers l'œuvre d'un copiste. Mais le vers 24 explique la jalousie du mari. D'ailleurs, la présence de ces couplets dans *H* et *Q*, que vient encore renforcer la version norroise, est une garantie assez solide de leur authenticité.

L'argument vaut à plus forte raison pour les vers 401—402 où *P* vient encore s'ajouter à la tradition commune. *S* n'a pas seulement omis ces deux vers, mais il a aussi modifié le texte:

S	*H P Q*
Avant ala toute esfraee,	Avant ala toute esfraee,
Par desus lui chaï pasmee.	Par desus lui chaï pasmee.
Il l'a doucement confortee	Cil la reçoit qui forment l'aime;
Et si l'a molt amonestee.	Maleüreus souvent se claime.
	Quant du pasmer fu trespassee,
	Il l'a doucement confortee.

Le dernier vers dans *S* est de pur remplissage: il a été ajouté pour compléter le couplet. Cela donne un quatrain fait sur une même rime. C'est, on le sait, une particularité de la versification anglonormande, mais qui n'est pas précisément dans les habitudes de Marie. Ici, nous prenons donc de nouveau le copiste sur le fait: il modifie son texte, assez gauchement d'ailleurs, et sans raison apparente. *S*, autrement dit, se comporte dans ce lai comme dans celui de *Lanval*, avec cette différence toutefois qu'il n'y a pas dans *Yonec* de vers ajoutés, comme là-bas [1]).

L'attitude du manuscrit *Q* ressemble beaucoup à celle de *S*. Comme celui-ci, il a sauté par mégarde un vers: le vers 179, et omis un couplet: 439—440, qui n'est peut-être pas tout à fait indispensable, mais qui est bien à sa place comme conclusion naturelle des dernières recommandations d'Yonec. Il se permet aussi, tout comme *S*, de modifier le texte commun à tous les autres manuscrits. Ainsi, il donne les vers 433—436 sous la forme suivante:

Q	*H S P*
En une abeïe vendront;	En une abeïe vendront;
La mort renoveler orront	Par une tombe qu'il verront
Par la tombe d'un marbre bis	Orront renoveler sa mort
Et que il fu a tort occis.	Et comme il fu ocis a tort.

On voit combien est gauche la construction dans *Q*. En outre, ce *marbre bis* ne devait pas être tout à fait inconnu aux lecteurs de Marie: ils rencontraient dans *Guigemar* une tour, dans *Lanval* un perron faits de cette matière qui offrait aussi l'avantage d'une rime commode [2]). Il n'était donc pas

---

[1]) La négligence du copiste de *S* apparaît aussi dans la faute manifeste qu'est l'interversion des vers 421 et 422.

[2]) „En une tor de marbre bis", *Guig.* 659; „un grant perron de marbre bis", *Lanv.* 652.

difficile à quelqu'un qui avait tant soit peu pratiqué les œuvres de Marie de fabriquer un vers de cette qualité. Dans tous ces cas, *Q* est isolé; même *P* qui, d'après M. Warnke, formerait avec lui un groupe plus étroit s'en écarte ici. Ce sont, par conséquent, des fautes individuelles de ce manuscrit.

Enfin, *Q* possède aussi des vers qui ne se retrouvent nulle part ailleurs. C'est le quatrain 25—28 [1]). Malgré les doutes émis autrefois par E. Brugger [2]), M. Warnke n'hésite pas à accueillir ce passage dans son texte critique. Mais il ne le fait qu'au prix d'une correction qui ne va pas sans quelques inconvénients. Dans le texte de *Q*, il est question du mari: il n'a pas son pareil (*sen per*). En quoi? en richesse et en puissance? ou en jalousie et en cruauté? Le vers 28 favorise nettement cette dernière hypothèse qui trouve aussi un appui sérieux dans les vers 85—88. Mais que nous importe le mari? N'est-ce pas la dame qui nous intéresse? Aussi M. Warnke a-t-il corrigé *sen per* en *sa per*: c'est elle qui n'avait pas sa pareille au monde, entendons: en fait de beauté (cf. v. 24). La correction est séduisante et, de plus, facile. Mais répond-elle vraiment aux intentions du poète? Je n'en suis pas certain. Le poète, connaissant la suite de l'aventure, a pu s'indigner ici déjà de la cruauté du mari, comme le fera la jeune femme aux vers 85—88, de même qu'il s'apitoiera encore sur le sort des amants aux vers 258—260 ou 299—300. Dans le doute, on ne peut que s'en tenir au texte transmis. Or, celui-ci, peu satisfaisant et en outre donné par un seul manuscrit, a tous les caractères d'une interpolation.

Le manuscrit *P* s'écarte, à son tour, au moins une fois de la tradition commune. Il termine brusquement le poème par les vers suivants:

Lor seignor firent d'Yonec.
Ci faut li lais d'Eudemarec.

Il partage le premier de ces vers avec tous les autres manuscrits, mais le deuxième lui appartient en propre. Son auteur s'est sans doute inspiré du dernier couplet de l'introduction qui lui fournissait la rime *Yonec*: *Muldumarec* [3]). Cette fin rapide remplace le quatrain qui, dans les autres manuscrits, forme l'épilogue du lai. On sait avec quel sans-gêne les copistes modifiaient surtout le début et la fin des œuvres qu'ils copiaient. On n'hésitera donc pas à voir là un procédé individuel du copiste de *P*.

Il est moins aisé de trancher d'autres cas où *P* et *Q* se trouvent d'accord pour donner un couplet ignoré de *H* et *S*. Voici d'abord les vers 451—452. Sont-ils indispensables? Non. Après ce qui précède, les indications des vers 449—450 pouvaient suffire à un lecteur quelque peu attentif. D'autre part, il est certain aussi que le couplet supplémentaire rend le passage plus clair.

---

[1]) 25 Pour qu'en feroie autre parole?
Nen ot sen per desc'a Nicole
Ne tresqu'en Yllande de la:
Grant pechié fist qui li dona.

[2]) *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur*, XX, (1898), p. 127. Cf. édit. Warnke, note Y. 25—28 (3e éd., p. 265).

[3]) Le nom varie dans tous les manuscrits: *S* donne *Murdimalet*, *Q Nusdumaret*. *P* avait probablement déjà ici *Eudemarec*.

Il pourrait donc avoir été écrit par Marie elle-même, malgré une certaine gaucherie dans l'expression au vers 451. Mais il pourrait tout aussi bien avoir été ajouté par un copiste qui, jugeant le passage obscur, y aurait intercalé les deux vers. Il en est de même des vers 555—556 [1]). On peut facilement s'en passer. Le premier est un complément tout indiqué du couplet précédent. Il est dans le style et dans les idées de Marie. L'autre par contre n'est qu'une cheville destinée à parfaire le couplet. Ce n'est ni la manière ni l'habitude de notre poétesse. Néanmoins on n'hésiterait pas à accepter ces vers, comme aussi le couplet 451—452, s'ils étaient donnés par tous les manuscrits. Mais ils ne se trouvent que dans *P* et *Q*. Or, de nombreuses leçons prouvent une parenté plus étroite de ces deux versions. Remontant à une source commune, celles-ci ne représentent qu'une seule famille. Malgré cela elles feraient encore autorité, s'il était démontré que *H* et *S* forment de leur côté une famille unique, comme l'admet M. Warnke. Rien pourtant n'est moins sûr. Au contraire: tandis que la parenté de *PQ* est basée sur des faits positifs, celle de *H S* ne repose que sur des critériums négatifs, ce qui est évidemment insuffisant [2]). Des vers comme 61—62 et 224, où *S* et *Q* sont d'accord contre *H*, comme 460 et 550, où les mêmes manuscrits s'opposent à *H* et à *P*, témoignent d'une façon très nette contre une parenté plus étroite entre *H* et *S*. Ce dernier occupe ici vis-à-vis de *H* et de *PQ* exactement la même position que vis-à-vis de *HPC* dans *Lanval*.

Le résultat est donc qu'on se trouve ici en présence de trois versions différentes: l'une représentée par *H* qui est, malgré ses fautes, de nouveau le meilleur de nos manuscrits; l'autre par *PQ* remontant à une source commune; la troisième par *S*, plein de lacunes et de modifications personnelles. Quand il y a accord entre *H* et *S*, il s'explique par le fait qu'ils donnent, dans ces cas, l'un et l'autre le texte primitif, et la même raison vaut aussi pour l'accord, assez rare, de *S* avec *Q* contre *H* ou *HP*.

Strasbourg. E. Hoepffner.

(*La fin au prochain numéro*).

---

[1]) A grant honneur la dame ont prise
Et el sarqueu posee et mise
[Delez le cors de son ami.
Dieus lor face bone merci!] (553—556).

[2]) La faute commune de *H* et *S* au vers 394, relevée par M. Warnke (p. LXXVI), est due à une étourderie facile à commettre. Au vers 510, la leçon commune de *P* et *Q* (*D'ametiste*) est certainement celle de l'original (cf. aussi la version norroise), mais la leçon commune de *H* et *S* (*Et d'argent*) s'explique par le vers précédent qui commence par *D'or fin*. Tandis que le copiste de *S*, plus habile, a rétabli un vers correct (*Et d'argent tuit li encensier*), celui de *H*, versificateur moins sûr, laisse encore apparaître la faute, en lisant: *Et de argent li encensier*. Dans aucun cas, *H* et *S* ne se rapprochent l'un de l'autre autant que *P* et *Q*.

EIN SCHWEDISCHES BUCH ÜBER E. TH. A. HOFFMANN.

Bei der Erforschung von E. Th. A. Hoffmanns Leben und Werk sind deutlich mehrere Phasen zu unterscheiden.

Dr. V. Ljungdorff, der Autor einer außerordentlich interessanten und eindringenden Abhandlung über den Königsberger Dichter (*E. T. A. Hoffmann och ursprunget till hans konstnärskap*, Lund 1924, 434 S., 8⁰) sagt in einem soeben erschienen Aufsatz in einer Lunder Zeitung [1]), daß das um die Jahrhundertwende sich zeigende Interesse für Hoffmann allzu einseitig war, daß es allzu stark den *Literaten* betonte, der nur eine Seite im vielgestaltigen Wesen dieses seltsamen Romantikers darstellt; die natürliche Konsequenz einer solchen unrichtigen Auffassung, das Hineininterpretieren, blieb nicht aus, besonders nicht in der Zeit der synthetischen Methode (wie Walther Harichs dickes Buch deutlich zeigt). Von Wagnerianischer Seite wurde der *Musiker* Hoffmann um 1906 entdeckt — und seine komponistische Begabung bedeutend überschätzt. Etwa gleichzeitig begann Hans von Müller mit seinen unermüdlichen Nachforschungen nach Dokumenten, die das Bild des *Menschen* Hoffmann verdeutlichen können, Nachforschungen, die auch jenseit des Personal-Geschichtlichen unsere Einsichten vergrößert und vertieft haben.

Ljungdorff nahm die schwere Aufgabe auf sich, Hoffmann allseitig zu betrachten, um auf diese Weise zum wesentlichen Kern der Persönlichkeit vordringen zu können. Wie mühevoll seine gewissenhafte Arbeit gewesen sein muß, ergibt sich aus einer Bemerkung des Vorwortes, er hätte seine Untersuchung vor — 23 Jahren begonnen. Allerdings bietet das vorliegende Buch noch nicht alle Früchte seiner Forschung, es ist (ein in sich abgeschlossenes) Fragment, zu dessen Veröffentlichung äußere Umstände und Gründe nötigten. Erst in etwa drei Jahren hofft er das vollständige Werk vorlegen zu können.

Wenn dieses hält, was das Fragment in so reichem Maß verspricht, dann wird Ljungdorff wohl das Verdienst zugesprochen werden müssen, *das* Hoffmannsbuch geschrieben zu haben.

Es mutet natürlich seltsam an, daß ein Nicht-Deutscher, ein Schwede dazu berufen ist. Doch es ist vielleicht gerade im Falle E. Th. A. Hoffmann relativ leicht begreiflich: nicht-deutsche Augen scheinen eben das Wesentliche dieses Dichters besser sehen zu können als die seiner Landsleute, welche nicht immer seine gerechtesten Richter waren; man denke nur daran, wie z. B. in Frankreich Hoffmann jederzeit geschätzt wurde, während man in Deutschland sich während des 19. Jahrhunderts meistens sehr unbegründete Urteile erlaubte. Und vielleicht liegen auch innere Ursachen vor, daß gerade ein Schwede — abgesehen von der sehr guten Schulung, über die im Allgemeinen die Literarhistoriker des Nachbarlandes jenseit der Ostsee verfügen — das entscheidende Wort über Hoffmann aussprechen wird.

Die von Ljungdorff zur Bewältigung seines Themas angewendete Methode ist außerordentlich glücklich, und ich stehe nicht an sie geradezu als muster-

---

[1]) *Sydsvenska Dagbladet*, 9. Mai 1926.

gültig zu bezeichnen. Im ersten Hauptteil seines Buches gibt er nämlich an Stelle der üblichen, durchzieherhaften „Biographie", die lebenshistorische Fakten, bibliographische Feststellungen, psychologische Analysen und ästhetisch-synthetische Wertungen in mehr oder weniger guter Reihenfolge bringt, eine durchaus nicht trockene Registratur aller wichtigen Existenzfakta, eine „menschlich-topographische Zurechtlegung", die er — das deutsche Wort gebrauchend — mit aufhellender Ironie „Lebensmaske" nennt. Wer ein wenig mit Hoffmann vertraut ist, wird die Berechtigung eines solchen methodologischen Verhaltens wohl verstehen können — auch dann, wenn man hinzufügt, daß stoffliche Neuigkeiten nicht geboten werden, wohl aber ab und zu eine neue Beleuchtung des merkwürdigen Lebenslaufes des Dichters. Die Problemstellung des zweiten Teiles baut sich auf dem Fazit, das aus dem ersten Teil gezogen wird, auf. Denn für Hoffmann ist typisch eine gleichmäßige Gravitation von Musik zur Schriftstellerei (der schließlich nur zehn Lebensjahre gewidmet waren). Niemals eigentlich nahm sich Hoffmann als Dichter ganz ernst. Sein äußeres und sein inneres Leben gingen verschiedene Wege, doch er war durchaus nicht ein wirklichkeitsfremder Träumer, sondern ein Realist im Sinne Schillers. Aber er schuf sich jedenfalls eine „Kontraexistenz" (Kreisler), durch die der Dichter bedingt war; so ist sein Werk, historisch gesehen, eigentlich ein einziger stark angeschlagener Akkord mit einer Anzahl Variationen. Der Rest des Buches wird durch einen Anhang ausgemacht, der sich mit der Wirkung Hoffmanns auf das Ausland und besonders auf Schweden beschäftigt.

Ich meine, daß die gegebenen Andeutungen hinreichend Interesse erwecken, um einen Spaziergang durch das sehr anregend, aber nicht gerade leicht geschriebene Buch zu rechtfertigen, ein Spaziergang, der natürlich nicht zu allen Stationen dieses Werkes führen kann.

Ljungdorff betont bei der Betrachtung des literarischen Werkes von Hoffmann, daß der Begriff „Entwicklung" dabei kaum angewendet werden kann. Die in Bamberg in bedeutenderem Umfang einsetzende poetische Tätigkeit ist eigentlich nichts anderes als die künstlerische Manifestierung einer Individualität, die schon 1804, als sie zum ersten Mal mit der „Romantik" in Verbindung trat, vollkommen fertig war. Trotz aller wechselnden Oberflächenerscheinungen ist die von seinem 34. bis zu seinem 46. Lebensjahre reichende Dichtung Hoffmanns nur eine fortschreitende Vertiefung derselben Thematik. Nichts deutet daraufhin, daß er als Schriftsteller größer geworden wäre, hätte ihm nicht der Tod die Feder aus der Hand genommen. Eigentlich ist sein Dichten die Offenbarung einer Genesis (sofern man von einer solchen sprechen kann), die vollständig außerhalb der Persönlichkeit Hoffmanns vor sich ging, die ihrerseits wieder sich ganz den Bildungseinflüssen der deutschen Romantik entzogen hatte.

Und dennoch ist es unzweifelhaft, daß er sehr starke Verbindungen zur deutschen Romantik besaß! Bezeichnend ist jedenfalls, daß die Literarhistoriker seit jeher Mühe hatten, ihn in ihren Schubladen unterzubringen, sie versuchten ihn bald in der Gruppe Weisflog—Apel—Laun, bald bei den Dresdenern Vespertina-Dichtern einzubürgern; äußere Gründe geben diesem Verfahren vielleicht einen Schimmer von Berechtigung, doch eine befriedi-

gende Problem-Lösung kann dadurch nicht erreicht werden. Wohl war Hoffmann seit 1804 literarisch und persönlich mit verschiedenen Romantikern in Berührung gekommen und hatte mehr oder minder starke Eindrücke von Tieck, Novalis, Wackenroder, Kleist (Novellen), Chamisso, Werner, Fouqué, Arnim und Brentano erhalten, die aber nur Oberflächen-Veränderungen hervorriefen. Die rein-ästhetischen Willens-Akte der Schlegel-Tieckschen Schule waren bei ihm eben unwillkürliche Persönlichkeits-Explosionen. Hoffmann *war* in vieler Beziehung das, was sich die Romantiker als romantischen Menschen *vorstellten*, als Dichter — um ein Wort Zach. Werners zu gebrauchen — „veredelte er Poesie zu Musik". Rein literarhistorisch gesehen steht er dem mystisch-erotischen Komplex Wackenroder-Novalis am nächsten — unter Anknüpfung an Heinses Musik-Psychologie —, übernimmt etwas von Tiecks Naturdämonik. Die echt romantische Kontrastierung des philisterhaften, mechanisierten Alltagsmenschen mit der genialen Ausnahmeerscheinung hatte er aber durchaus nicht von den Romantikern bezogen, die hatte er schon um 1780 in Königsberg sehr fühlbar erlebt, sie nimmt in der Korrespondenz lange vor aller Bekanntschaft mit dem Romantischen einen bedeutenden Platz ein. Auch in stilistischer Hinsicht zeigt sich, daß er nur hie und da ein paar Blumen und Blüten aus dem romantischen Garten in seine Novellistik transferierte.

Neu und überraschend wirkt Ljungdorffs Angabe, daß mit einer starken Beeinflussung durch einige der Calderonschen Autos, vor allem durch „La Devoción de la Cruz" gerechnet werden müsse. Ebenso, daß Seumes „Spaziergang nach Syracus" sehr starke Spuren bei Hoffmann hinterließ. Seume war überhaupt eine Hoffmann in vieler Beziehung nahestehende Individualität, deren künstlerischer Ausdruck an sich manches Gemeinsame hatte.

Eigentümlich ist, daß Hoffmann eine sehr unromantische Verehrung für Schiller aufweist, von dem er sich eigentlich niemals ganz losmachte. Außer der schon von Ellinger nachgewiesenen Einwirkung der „Räuber" auf „Das Majorat" kann noch ein starkes Nachklingen des „Geistersehers" konstatiert werden (vermutlich im Jugendroman „Cornaro", sicher in „Eine Spukgeschichte") und ein noch stärkeres der „Räuber", wofür der schwedische Forscher eine Menge von Beispielen vorführt.

Auch die beträchtliche Bedeutung, die Kleist, Lichtenberg, Diderot und Gozzi für Hoffmanns Schaffen haben, wird kräftig unterstrichen und die Beweise erfahren manche Vervollständigung.

Den Dichter Hoffmann kann man aber nicht richtig verstehen, wenn man nicht den *Musiker* gebührend beachtet. Denn seine musikalische Durchbildung war von seltener Tiefe und hatte durch etwa zwanzigjährige rezeptive und schöpferische Übung den Wert einer vitalen Funktion erhalten, die nicht vernachlässigt werden kann. Die Kindheit war überschattet durch die musikalische Vorklassik, die in S. Bach auslief. Der Achtzehnjährige erhielt sehr starke Impressionen durch Mozarts Don Juan, die etwa vier Jahre später durch die Italiener und Gluck verdunkelt wurden. Zwischen seinem 25. bis zum 36. Lebensjahr ist Hoffmann ausübender und schöpferischer Musiker, vom 32. bis zum 38. berufsmäßig. Als Vierunddreißigjähriger begann er zu dichten, vorläufig aus äußerer „Not", innerlich aber

vom Musikalischen getrieben, doch sicher ohne alle literarische Absicht. Langsam beginnen die dichterischen Pläne weiterzuwachsen und gewinnen um 1812 festere Gestalt, fangen an, sich von den musikalischen Ideen abzulösen; gleichzeitig aber rafft er sich zur wichtigsten Tat als schöpferischer Musiker auf. In Dresden und Leipzig laufen beide Tätigkeiten nebeneinander, bis endlich Hoffmann im August 1814 endgültig von der Musik Abschied nahm und in Zukunft nur auf dem Instrument der Sprache spielte. Die entscheidende Ursache für diese Frontveränderung ist in einer seelischen Eigentümlichkeit Hoffmanns zu suchen, in einem kühlen reflektierenden Zug, der das naive musikalische Schaffen und Schöpfen hinderte. (Man sollte nie vergessen, daß er auch ein ausgezeichneter und scharfsinniger *Kriminaljurist* war!) Schriftsteller wurde er nur aus Resignation.

Aus einer sehr genauen und sehr kenntnisreich geschrieben musik-historischen und -ästhetischen Darlegung zieht Ljungdorff den interessanten Schlußsatz, daß hinter der literarhistorischen Hoffmann-Maske eine ungeheure Tragik verborgen liegt. Letzten Erkenntnissen, geholt aus den dunkelsten Tiefen des Tönemeeres, steht eine durch die Notenschrift fixierte „wohlanständige" Tonkunst gegenüber. „Die Muse, die Hoffmann nicht theoretisch, sondern rein schaffend, zu metaphysischem Niveau erhob und der er dadurch, indirekt, moderne Gestaltung gab, ward ihm selbst zu einer eigensinnig fliehenden Daphne." Natürlich handelt er sich hier nicht nur um die wohlbekannte Diskrepanz zwischen Wollen und Können. Sie hat — so meint der schwedische Forscher — ihre Wurzel in einer Spaltung der Persönlichkeit, die auch die Ursache der Hoffmannschen Ironie (als biologischer Begriff) ist, die nach Ljungdorffs Auffassung in jeder Beziehung als antiromantisch zu verstehen wäre. In ihrer vitalen, nicht-literarischen Auswirkung konnte sie den Menschen vom Untergange retten, schlug ihm aber das musikalische Instrument aus der Hand als Mittel des geradlinigen Ausdruckes seiner Ideen. Ein Dichter kann aus seiner eigenen Haut herauskriechen und ein objektiver Selbstbeobachter werden, er kann durch seinen Doppelblick das Weltbild kreuzweise belichten und so zu erstaunlicher Klarheit gelangen, ein ironischer Komponist ist aber an sich ein Unding. So kam es, daß er, der weitsichtigste Erneuerer der Musikästhetik, auf Grund seiner eigenen vitalromantischen Struktur beim Umgang mit der romantischesten aller Künste nicht mehr als ein Klassik-Epigone war. Die von Chamberlain-Pfitzner-Istel aufgestellte Linie Hoffmann-Weber (Euryanthe)-Wagner ist nach Ljungdorff unmöglich, doch gibt er die große Bedeutung des Königsbergers für die moderne Musikkultur zu, besonders für die pianistische, hebt sich aber eine endgültige Beantwortung dieser Fragen für die vollständige Monographie auf.

Hoffmann ist in jeder Beziehung Mosaik. Dies zeigt sich auch deutlich bei der Betrachtung seines *menschlichen Charakters*. Religion, Moral, Politik waren ihm gleichgültig, ja widerlich. Er war vollkommener Nihilist. Für ihn bedeutete das Dasein nichts anderes als ein ständiger Kampf der Intelligenz-Aristokratie gegen das „gespenstische Philistertum", wie er selbst sagt. Dies wuchs nicht aus irgendeiner spekulativen Erwägung heraus, sondern schon aus den Kindheitseindrücken in der Junkergasse. Dagegen

bedeutete ihm Familie, Klasse, Staat nichts, Preußens Kampf gegen Napoleon ließ ihn ganz kalt; seine Franzosenfeindlichkeit hatte ihre Ursache in der nach seiner Meinung durch die Gallier hervorgerufene Kulturverflachung. Er war und blieb ein Vaterlandsloser. Ohne gerade Atheist zu sein, war sein Blick auf alle christlich-religiösen Angelegenheiten ein höchst nüchterner. Überhaupt läßt sich als Grundzug seiner Natur eine große Kühle, eine rationalistische Stimmung erkennen; das so oft erwähnte Enthusiastische ist eigentlich nur eine durch die Zeitatmosphäre hervorgerufene Oberflächen-Färbung. Wohl aber führte eine temperaturlose, vom Interesse unabhängige Phantasie in ihm allein das Kommando. Und doch hatte er das Echt-Romantische: daß er sich selbst genug war — und darum die Einsamkeit floh. Aber ein Fremder blieb er ewig auf Erden. Kein Pantheismus erlöste ihn aus seiner Vereinsamung. Nur Musik verband ihn mit der Natur, die für ihn ein Mythos war. Die menschlichen Wesen dünken ihm wie blinde Mechanismen in des Schicksals Hand. Wohl konnte er ab und zu in enthusiastische Worte über das Verhalten der Kirche zum Musikalischen ausbrechen — doch ein wirklich religiöses Gefühl darf daraus nicht abgeleitet werden. Sein Jenseits war ein mythischer Zustand, geschaffen durch ästhetisches Notwendigkeits-Gefühl, ohne sichere und deutliche Vorstellungen.

Daß E. Th. A. Hoffmann und *Kreisler*, die Zentralgestalt im Werke des Königsberger Dichters, im Grunde identisch sind, bedeutet keine Neuigkeit. Aber wichtig ist, daß Ljungdorff mit Recht hervorhebt, daß Hoffmann in dieser Gestalt gerade jene Eigenschaften übersteigert und überschärft hat, die infolge seiner persönlichen, stark vom Rationalen abhängigen Anlage niemals Gelegenheit zu unbeschränktem Höhenflug hatten. Kreisler ist Karikatur, aber die Karikatur ist wahrer als das Urbild; erst im Geschöpf Kreisler lebte sich der Mensch Hoffmann ganz aus. Man soll nicht danach fragen, ob die Gestalt Kreisler — der durchaus nicht irgendeinen Zeittypus oder gar den verkörperlichten Geniebegriff der theoretischen Romantik darstellt — menschlich genommen existieren kann, man muß festhalten, daß er Form ist, befreit von den Fesseln des Individuums, zu einem Dynamischen verwandelt. Mit Rücksicht auf die außerordentliche Wichtigkeit des Kreislerthemas hat sich Ljungdorff um eine neue Rekonstruktion des ursprünglichen Planes bemüht, und kommt gegenüber Hans von Müllers Ausgrabungen (die er teilweise benützt) vielfach zu anderen Resultaten. Sie zeigen, daß Hoffmann dieses andere Ich über die Grenzen und Begrenzungen seines eigenen Ichs hinausführte, daß er aber an Stelle der letzten Sinngebung eine lyrische Apotheose setzen mußte. Denn jene ging einfach über seine Kräfte und sein Vermögen. Und so machte er es genau so wie in allen Schwierigkeiten, die er nicht überwinden konnte: er floh lieber als daß er schlecht kämpfte.

„Habent sina fata libelli." Das gilt in hohem Maß von Hoffmanns *ausländischer Wirkung*, über die Ljungsorff einen sehr verdienstlichen Überblick im letzten Teil seines Buches bietet. Bekannt ist, daß der Königsberger nirgends eine freundlichere Aufnahme fand als in *Frankreich*, wo Jules Janin 1832 eine Parallele zwischen ihm — und Homer zog! Und schließlich war es J. Offenbach (wenn auch nur Franzose aus Wille und Neigung, der

in seiner Oper (die er auf der 1851 erschienenen Bühnenarbeit Barbiers und Carrés Contes d'Hoffmann aufbaute) die genialeste und unübertroffene Deutung des Wesens des Dichters gab.

In *England* ist sein Vorkämpfer Carlyle, sein großer Konkurrent W. Scott, der ihm später unter Goethes Beihilfe Ruhm und Glanz in der Heimat streitig machen konnte. Dickens, vielleicht auch Yeats und Dunsany, sind dem Kreisler-Dichter sehr verschuldigt.

In *Rußland* fand er früh sein Publikum, das ihm stets treu blieb. Abhängig sind Puschkin (vielleicht auch Lermontoff), Gogol, Alexei Tolstoy, Turgenieff, sein eifriger Leser Dostojewski, wahrscheinlich auch die allermodernsten Russen, was übrigens ganz typisch wäre.

Angehend *Polen* und *Spanien* kann Ljungdorff St. Przybyszewski und G. A. Becquer nennen, womit meiner Meinung nach, besonders was das letztgenannte Land betrifft, die Liste durchaus nicht erschöpft ist. Wenn es einmal eine systematische vergleichende Literaturforschung geben wird, dürfte man manches Erstaunliche hören.

In *Dänemark* und *Norwegen* wäre der Serapionsbruder Oehlenschläger, dann Ingemann, C. Hauch, St. Blicher, H. C. Andersen, M. Hansen und Tr. Andersen zu nennen.

Und wie stand es mit *Schweden*? Ljungdorff beantwortet diese Frage mit einer hübschen Spezialstudie im Umriß, die in mehr als einer Beziehung lehrreich ist. Oben im Norden blieb Hoffmann eigentlich stets ein Fremder — und doch kann man gegen fünfzig Übersetzungen nachweisen; sie hatten niemals Breitenwirkung, wirkten sich nur gelegentlich bei einzelnen Persönlichkeiten aus. Der Romantiker Atterbom war der Bannerführer (doch eigentlich, genau so wie in Dänemark Oehlenschläger, wenig durch den Deutschen beeinflußt), dann kamen Palmblad und Livijn, Almquist (vielleicht nur in spekulativer Hinsicht) und, abgesehen von ein paar auf dem Kontinent unbekannten Namen, Fr. Bremer; Strindberg war persönlich stark für Hoffmann interessiert, wurde aber in Zentralproblemen nie durch ihn beeinflußt, doch hie und da in rein ästhetischer Hinsicht. Bedeutendere Berührungen sind deutlich in der kleinen Novelle „Für die Kunst", bei der Zackris-Figur (Klein Zaches!) in „Schwarze Fahnen", „Pantomimen von der Gasse" und endlich in „Der romantische Küster auf Rånö". Auch auf P. Hallström und auf den vor kurzem verstorbenen Ola Hansson blieb die Hoffmann-Einwirkung auf Gelegentliches beschränkt. Das Resultat seiner ziemlich genauen Untersuchung muß Ljungdorff selbst als recht mager bezeichnen und er zieht aus ihr die — vollkommen richtige — Schlußfolgerung, daß volkspsychologisch eine *chemische Feindschaft* zwischen dem schwedischen Geist und dem spezifisch Hoffmannschen vorliege. Woraus man mancherlei sehr interessante Einsichten gewinnen kann. Denn es spricht für den tieferen Blick Bände, daß Hoffmann für Schweden nicht mehr als eine Episode war, aber für Frankreich und Dänemark eine Macht bedeutete.

Von besonderem Interesse ist, was Ljungdorff über Hoffmanns Erzählung „*Die Bergwerke von Falun*" zu sagen hat. Haben wir hier ein Stück Schweden, echtes Schweden, gesehen durch deutsche Augen? Ljungdorff verneint

energisch diese Frage, und jeder der Schweden kennt, wird ihm rechtgeben. Falun gleicht manchmal sehr Freiberg und manche Erinnerung an den dichterischen Bergwerksjuristen Hardenberg-Novalis taucht auf. Obwohl Hoffmann ganz ernsthafte Vorstudien in Reisebeschreibungen unternahm, um sich mit Lokal und Milieu möglichst vertraut zu machen (bezeichnend übrigens für Hoffmanns im Allgemeinen recht seriöse Arbeitsweise) spielt seine Erzählung doch eher im Lande „Irgendwo" als in Göteborg und Dalarne. Da auch die wesentlichen poetischen Möglichkeiten des Stoffes vom Dichter nicht vollständig erfaßt wurden (was übrigens auch bei den anderen, sehr zahlreichen Bearbeitern des Stoffes der Fall ist) fühlt sich der Schwede durch diese „schwedische" Novelle recht enttäuscht.

Bezüglich des *Zeichners* Hoffmann habe ich in einer im „*Literarischen Zentralblatt für Deutschland*" erschienenen Rezension [1]) über Ljungdorffs Buch angemerkt, er hätte diesen unbeachtet gelassen. Nach Lektüre einer ausführlichen Besprechung, die der Schwede in einer Zeitung [2]) seiner Heimat über das von Hans von Müller und Walter Steffen soeben im Propyläen-Verlag zu Berlin veröffentlichte, noch vorhandene, zeichnerische Werk Hoffmanns schrieb, begreife ich, daß es wohl der fragmentarische Charakter seines Buches war, der ihn dazu veranlaßte. Denn seine Besprechung zeigt, daß er voll begriffen hat, daß auch der Zeichner Hoffmann jenes wunderbar Hoffmannsche hat, daß er hinter der realen Welt des Scheines, die wirkliche, die wahre Wirklichkeit sieht, daß hinter der abenteuerlichen Grimasse leidvolles Schicksalserlebnis steht. Jedenfalls will es mir dünken, daß zur vollen Erkenntnis des Hoffmann-Komplexes eine gründliche Erörterung der Frage notwendig sei, ob nicht gerade die an sich schon einen Ausnahmefall bedeutende optische und akustische künstlerische Begabung desselben Individuums die eigenartige artistische Ausdrucksweise dieses bewirkt habe. Auch hier dürfte Hoffmann, wie sonst überall und immer, Mosaik sein. Darüber wird wohl der Schwede in seinem zukünftigen Hoffmannswerke Einiges mitzuteilen haben.

Ljungdorff mußte begreiflicher Weise die Beantwortung mancher anderen wichtigen Frage für dieses aufsparen. Eine der bedeutendsten dieser ist die Klärung des Verhältnisses Hoffmanns zum *Barock*. Professor W. Kosch sagt sehr richtig im „*Eichendorff-Kalender für 1925*": „Man kann Hoffmann .... nur sehr bedingt den Romantikern beizählen, er gehört eher dem Barock an als dessen vielleicht letzter großer Ausläufer [3])." Obwohl von ganz anderen Voraussetzungen ausgehend, scheint sich der Schwede doch in vieler Beziehung der Ansicht des Österreichers zu nähern, vergleicht sogar einmal (wenn auch nur im Vorbeigehen) Hoffmanns synästhetische Stilmanier — die er mit seiner Lebensanschauung in Verbindung setzt — mit dem schlesischen Barock.

Auch einer Auseinandersetzung mit den Gedanken, die Nadler in seiner „Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften" vorgebracht

---

[1]) No. 4, 28. Februar 1926.
[2]) *Sydsvenska Dagbladet*, 9. Mai 1926.
[3]) S. 7.

hat, müßte erfolgen, dies umso mehr, da Ljungdorff seine Stellung zur „Berliner Romantik" desselben Autors noch nicht ausreichend geklärt hat. Hoffmanns so merkwürdig geringe Einwirkung auf die echt germanisch-nordische schwedische Literatur erfordert dies mit Notwendigkeit.

Arnhem. E. ALKER.

A FRIEND OF MINE.

The origin of this idiom is still a mystery. As far as I am aware, no attempt at explaining it has been made since Trampe Bødtker suggested, eighteen years ago [1]), that it may have resulted from a "tag" construction, by which he means that *of mine* was added at first by way of afterthought, so that there was a pause before it. He adduces parallels from Norwegian dialects. The weak point in this explanation is, that not a particle of evidence can be produced to show that when the idiom first came to be used, it was pronounced with such a break.

Referring to Einenkel's paper on the idiom in *Anglia* XXVIII, 503 ff., Trampe Bødtker says: "Einenkel is perfectly right in disregarding Luke XXIV, 22 *sume wif of urum*, i. e. "of our party". It seems, however, that in 1916 Einenkel had slightly modified his opinion. "Dies *-s* (scil. the *-s* of *ours, yours*) setzte sich auch an die Stelle des *-n* < ae. *-(u)m* in Fällen wie ae. *sume wif of urum....;* die Abweichung der Auffassung des me.... von dem ae. Ausdrucke.... ist höchst warscheinlich von dem Einflusse veranlasst, den die formell ganz gleich gebaute afrz. Konstruktion auf die me. Formel ausübte, die sich inhaltlich völlig decken." [2]) This does not quite agree with the statement on p. 49: "Fremd ist wohl auch die Neubildung *a friend of his* Ch. nach afrz. *uns amis des siens.*"

The difficulty about connecting the OE. example quoted above, which is a literal rendering of *mulieres quædam ex nostris*, with the ME. idiom is that there is a gap of about two centuries between the time when the West-Saxon Gospels were translated and the date of the first ME. example that is anything like the later idiom.

For a similar reason it is unlikely that the English collocation is an adaptation of the OF. *uns amis des siens*, of which Einenkel adduces about a dozen instances from Froissart [3]). Froissart was born in 1337, and by the time when he began to write, the English idiom had already become quite usual. Moreover, as I hope to show, it had then passed through various stages of development which the French idiom does not appear ever to have reached. Further it should be borne in mind that Froissart was a continental Frenchman; if the supposed prototype of the English idiom had been in use in Anglo-Norman, it would have been more likely to influence English. So far, however, no Anglo-Norman examples have been forthcoming.

It seems, therefore, that for lack of evidence to the contrary, *a friend of*

---

[1]) *Critical Contributions to Early English Syntax, Christiania* 1908, p. 34 ff.
[2]) *Geschichte der hist. engl. Syntax,* [3], p. 141.
[3]) *Anglia,* XXVIII, 506.

mine must be regarded as a genuine English idiom, which developed spontaneously from elements available in the language.

Before an attempt can be made at explaining the origin of the idiom under discussion, it is necessary to enquire into the nature of the construction, with special reference to the meaning of the preposition *of*. *A friend of mine* is not on a par with the Dutch *een vriend van mij*, because *of* has no possessive force, but has a partitive sense, a function in which it has been employed in English for more than nine centuries. Whether this partitive function is owing to Latin influence, or to a gradual, independent semasiological development, is a question that need not concern us here [1]). In the four Gospels there are at least 36 instances of the type *an of þam twelfum, twegen of his leórnungcnihtum, sume of þam witegum*, in which *of* renders *ex* or *de*. It is significant that the analytical construction is also used, where the Latin has a genitive, as in Luke VI. 2, *sume of þan sundor-halgan* (quidam autem Pharisæorum); *Ibid.* XIX, 39, *sume of þam Fariseum* (quidam Pharisæorum); cf. also *Gen.* II, 11, *An ea of þam* hatte Fison (nomen uni Phison). Sometimes the genitive and the partitive *of* + dative are found in juxtaposition, as in *Aelfric's Metrical Lives of Saints* II, 278, *an þæra preosta* and *an of þam nunnum*. For further instances of the partitive *of* see especially Fischer, *Der syntaktische Gebrauch der Partikeln of und from in Aelfric's Heiligenleben und in den Blickling-Homilien*, Diss. Leipzig, 1908, pp. 91—97.

Considering how frequently *of* in a partitive sense occurs in the Gospels, it is not surprising to find that when the translator of St. Luke's Gospel came to Ch. XXIV. 22, 'Sed et *mulieres quædam ex nostris* terruerunt nos', he rendered it by 'And eac *sume wif of urum* us bregdon', and that two verses further on he translated *quidam ex nostris* by '*sume of urum* (cf. *John* 16. 15 *of minum* = de meo). He might feel confident that this rendering would convey the meaning of the Latin text to his Anglo-Saxon readers as adequately as *an of þissum* did that of *unus ex istis*. Just as *an of þissum* means 'one out of, from among these', 'one belonging to these', so *sume of urum* means 'some, a few out of, from among ours (i-e-our people)', 'some belonging to us, connected with us'.

The above two instances are the only OE. ones, anything like the modern idiom that have come to light so far. Examples of the type *something* (anything, nothing) *of mine*, in which the possessive pronoun refers to a singular, do not seem to occur. This is not surprising. The idiom certainly was a new departure in OE., and there was not much chance of iets being used to any extent as long as *of* + objective had not become the usual substitute for the partitive genitive. Now this was far from being the case in late OE. The genitive was evidently still felt to be more idiomatic than the analytical construction, so that we not infrequently find the genitive in cases where the Latin has a prepositional construction, as *Matt.* X, 42, *anum þyssa lytylra*

---

[1]) The meaning of the preposition was correctly stated more than sixty years ago by Dean Alford: "The "of" preceding the noun in the genitive is not one of possession, but of partition. " How many servants of my Father's" = "How many servants from among those of my Father." (*The Queen's English*, [3] p. 287).

[2]) See Trampe Bødtker, *l. c.*, p. 17.

manna = uni ex minimis istis; *Ibid.* XI. 2, *twegen hys leorningcnihta* = duos de discipulis suis; *Ibid.* XXII. 28 *Hwylces þæra seofona* = cujus.... de septem; *Ibid.* XXV. 2, *Hyra fif* = quinque.... ex eis.

Such instances are particularly frequent in St. John; they are less so in St. Matthew, while they are rare in St. Mark and St. Luke. This peculiarity may be connected with the question of authorship; it is not mentioned in Bright's summary of Drake's observations bearing on this matter [1]).

As regards the gradual substitution of the *of* construction for the partitive genitive, I refer to the following two treatises: Draugelettes, *Beiträge zur Geschichte der analytischen Casus im Frühmittelenglischen* (1100—1250), Diss., Greifswald 1893; David, *Zur Syntax des adnominalen Genitivs in der Frühmittelenglischen Prosa*, Diss., Kiel 1913. The analytical construction did not gain the ascendancy over the genitive till the beginning of the 13th century, at any rate as far as Midland and Southern English are concerned. As regards Northern English, the absence of texts bars investigation.

The earliest ME. instances of the idiom *a friend of mine* are:

c. 1200 *Lamb. Hom.*, p. 79, *ȝif þu mare* spenest *of þine* hwan ic aȝen cherre al ic þe ȝelde;

c. 1200, *Vices and Virtues*, 77/21, Gif ðu him lanst *any þing of ðinen*, and tu nimst aȝean more danne du him lændest, iwis ðu art aȝeane(s) godes bebode.

In spite of Trampe Bødtker's objection [2]), I have no hesitation in adducing these examples. The possessive pronoun in these two quotations is equal to 'thy property', 'what belongs to thee'; it is not even impossible to replace it by 'thy goods', 'thy things', cf. *Vices and V.* 85/5, du nehafst none niede of non *ðare gode ðe ic habbe*. If examples of the type *something of mine* are objected to, we ought, to be consistent, also regard expressions like *It is no business of mine, some property of his*, and even *that dog of yours* as being essentially different from *a friend of mine*. As a matter of fact, instances in which the possessive pronoun, resp. the noun in the genitive, after *of* may be, or even can only be interpreted as referring to a singular, are met with in all periods of English. Such instances will be marked with an asterisk.

The word order in the example taken from the *Lambeth Homilies* is not the usual one; still instances of this irregular construction are by no means infrequent in ME., especially if the possessive pronoun has a singular meaning. Instances of this type will be marked with a §.

Further it is worth noting that the intensifying adjective *own*, so often added to a possessive pronoun, or genitive, is also employed in the idiom under discussion. Instances will be marked with a †.

Although personally I am convinced that the two examples quoted above from the *Lambeth Homilies* and *Vices and Virtues* really are harbingers of the new idiom, I am prepared to admit that both of them admit of a different interpretation; the preposition *of* may be considered equivalent to *from*.

---

[1]) *The Gospel of St. John*, Boston and London 1904, Introduction, pp. XXII ff.
[2]) *l. c.* p. 234.

From the latter part of the thirteenth century onward, however, instances that are not open to objection, are frequent enough. They even occur in various types. At first sight it seems remarkable that when once the preposition *of* had come to be used extensively in a partitive sense, so many varieties of the new idiom should have sprung up in a comparatively short period. But when one comes to think of it, the phenomenon is not so wonderful after all. It is not a far cry from *nothing of this* to *nothing of mine*, nor from *one, two, none of these* to *one, two, none of mine*. In this way the simplest forms of the idiom night, and probably did arise. They will be illustrated first.

A. a. 1300. **Cursor Mundi* 15409 C, If yee me *oght of yurs* giue.... In hendes yur i sal him teche (G and T similar; F different). **Ibid.* 17530 C, *noght of urs* þai for- sok (G, F and T similar).

1303. *Brunne, *Handlyng Synne* 2423, þou ne owyst *nat of hys* to haue with wrong.

c. 1450. **Ludus Cov.* 57/173 thi neyborys hous desyre þou nowth, Mayden nor servaunt nor *nowth of his*.

B. a. 1300. *Cursor Mundi* 15919 C, "yon", "he said, es *an of his*" (G, F and T similar).

c. 1300. *Rich. Coer de L.* 3293 f. We may kepe yow out ful longe; And ever to fynde *on of ours* For to slen *ten off yours*.
Ibid. 5237, A messenger anon they sente; To king Richard forth he wente, And prayed, yiff his wylle be, Off batayle between thre; *Three off hem*, and *three off hys*.

c. 1350. §† *Ipom. B.* 2122 I wanne.... the beste stedis.... And *of myne owne* I sent you *two*.

1375. Barbour, *The Bruce* V, 345, or he com, [to] hastely *Ane of his* cryit, "douglas! douglas!"
Id. *Ibid.* XV, 345, thai war sa moni syne, That ay for *ane of his* war twa.

1385. *Indenture* (Scotch) in Rymer's *Foedera* VII, 469 þay sall certifie be þair Lettres, or be *on of þaires*, opon Blakmonday that next cumis.

c. 1388. Chancer, *Cant. T.* A 2381, If so be.... that my might be worthy for to serve Thy godhede, that I may been *oon of thyne*, Than praye I thee to rewe up-on my pyne.

1472. *Paston Letters*, No. 702, as for a goshawk or a terssell, I wend to have had *on of yours* in kepyng er thys tyme.

C. a. 1300. *South Eng. Leg.* 123/582 heo ne scholden purchaci non vuel: þe kingue ne *none of his*.

1330. Brunne, *Chron.* (1810), 57, Edward him granted.... þat neuer þe Dangilde for ne *non of hise* suld be chalenged for men of Danes land (Oxf. Dict.).

c. 1350. *Ipom. A* 5424, sweftely on my swerd swere Neuer one nor *non of myn* to dere.

1375. Barbour, *The Bruce* XIX, 584, he abaid henmast, to se That *nane of his* suld lefit be.

a. 1400. **Towneley Pl.* 13/126, When I.... of corn had full grete neyde, Then gaf he me *non of his.*
Ibid. 301/266, it shall neuer be kyd to the ne *none of thyne.*
c. 1450. *York Pl.* 387/252 it schulde noȝt be kidde To þe nor to *none of thyne.*
1451. §† *Linc. Dioc. Doc.* 48/18 I will.... this mony to be paid for this hors if i haue *none* so gode *of my nowne.*
1461. *Paston, L.* No. 403, He tolde the mesanger.... that the Undershereve nedyth not to fer hym nor *non of hys.*
1465. *Ibid.* No. 510, The Juge ys soo parcyall with the other party that I trowe ther shalbe sped no maters before hym for you, nor for *non of yours.*

The phrase *an of his* in *Cursor Mundi* 15909, means 'a disciple, a friend, an adherent of his'; *on of ours* in *Coer de L.* 3293 means 'a soldier, a man of ours', while *ten off yours* stands for 'ten soldiers, ten men of yours''. The alternative construction appears to be about as old as *one of mine, two of mine.* Examples of the type *a friend of mine* are of particularly frequent occurrence, and I shall only give a selection from the great number I have collected. Occasionally the indefinite article is omitted.

a. 1300. *North Eng. Leg.*, 9/383, I, als *a seruand of his,* Grauntes me to wirk als þou will wis.
Ibid., 18/135, in comune bordell sal þou be, And þore be fyled with *men of myne.*
† *Ibid.*, 58/102, And sethin.... Has no iew *hous of his awyn.*
a. 1300. † *South Eng. Leg.*, 107/24, *Childrene of is owene* none mo for-soþe he nadde.
a. 1300. **Cursor Mundi*, 6480 C, þi neghbur wijf ȝerne noght at haue, Ne *aght of his;* F, ne *gode of his;* G and T, nor *be[e]st* of his. (N.B. *aght* = property).
Ibid., 7465 G, *a man of his* again *a man of ouris.*
c. 1300. † *Rich. Coer de L.* 4475, Ilke lord his baner gan upliffte Off *kynde armys off hys owen.*
a. 1349. Hampole, *Yorkshire Writers*, I, p. 196, thou sall noghte couayte þi neghebour wyefe, ne his seruande, ne his maydene, ne *mobylls of his.*
c. 1350. *Ipom.* C, 334/32, he.... toke a faire maide, that was *a cosyn of his.*
a. 1375. *Catechism*, Vernon, Ms., *Yorksh. Wr.* II, 343, Whon coueytest þou þi neihȝebores hous? Whon I coueyte *on-mouable þing of his* wrongfoly.
1375. Barbour, *The Bruce*, XIX, 693, *A page of ouris* we sall nocht tyne.
c. 1380. Chaucer, *Troil. and Cr.* I, 548, *A freend of his....* com ones in unwar; cf. *Ibid.* III, 796; IV, 1383.
c. 1388. Id. *Cant., T.*, C, 672, He was, pardee, *an old felawe of youres.* Id., *Ibid.*, D, 2081, *an hors of his* was dreynt therinne.
c. 1390. Gower, *Conf. Am.* I, 168, Madame, I am *a man of thyne.*

Id., *Ibid.*, II, 2525, Bot he.... *A kniht of his* to whom he triste.... He tok and told him his corage.
† Id., *Ibid.*, VIII, 1248, He.... made hir knowen That he *a dowhter of his owen* Hath.

a. 1400. *Towneley, Pl.*, 179/447, Ye *knyghtys of oures* shall haue castels and towres.

c. 1400. § *Sowdone of Bab.*, 1077, I shalle fynde *of myn a Childe. Ibid.* 1792, we be *messengeris of his.*

c. 1400. *De Sancta Maria, Yorksh. Wr.* I, Harl. MS., p. 159.... reuelacions þat scho schew de to *a deuout seruande of hyrs* (same in Bodl. MS.).

1400. Lord Grey, Ellis, *Orig. Letters*, II, I, I, I beseech you lowely that ye wolde vouchsaufe to giffe feith and credence to *a pour squyer of myn.*

c. 1410. † *Lanterne of Lyȝt*, 30/22, þis is not þoo þat haue *greete housing of her owene.*

1420. *Fifty Earliest Eng. Wills*, 53/20, I will þat William Tropmell.... and Hunt.... be paied for makyng off *a liuery of myn. Ibid.*, 54/7, I will þat Chace haue *a habirion of myne.*

1424. † *Ibid.*, 59/9, he may haue such *a good honest boke of his owne.*

1425. *Paston, L.*, No. 5, The seyd John Wortes, and *a contreman of myne....* haue sent me lettres. Maister John Ixworthe told me that he hadde lettres fro *a frende of yowres.*

a. 1450. § *Ibid.*, No. 75, he and iij. men with him come unto *a servaunt* house *of myn* (i. e. The house of a servant of mine).... he speke with wemen.... and had theme goo to *a preest of myn.*

c. 1450. *York, Pl.*, 114/64, I am *sympill sugett of thyne.*

1451. *Linc. Dioc. Doc.*, 51/31 I will.... Ilkon of the clarkes.... *a longe gowne of myn.*

1454. *Paston, L.*, No. 199, *a frend and kynnesman of myn....* hath writen to me.

1463. † *Ibid.*, No. 975, The Bischoppe sent to the towne for to have *a man of hys owne.*

The possessive pronoun of the third person is equivalent to, or rather, stands for a noun in the genitive; *his crown* means 'the king's crown'; when we say *that dog is his*, we mean 'that dog is my brother's', or the butcher's — this depends on what man has been referred to before. It is, therefore, not surprising that side by side with *a friend of his* we find *a friend of the duke's.* According to Kellner, *Historical Outlines of English Syntax*, § 180, this form of the idiom is owing to analogy, and of later occurrence than what he considers the original type *(a friend of mine)*. This is incorrect; instances in which *of* is followed by a genitive, are found as early as *one of his, a friend of his*, although they are not of frequent occurrence till the latter part of the fourteenth century.

a. 1300. *§ *Cursor Mundi*, 4908 C, Haue we *noght* þan *o þe kinges;* F and G read *tan(e)*.

c. 1300. † *Rich., Coer de. L.*, 5656, *A queyntyse off the kynges owen* upon hys hors was i-throwen.

c. 1350. *Ipom., C.*, 357/1, And then rode he to the giauntz tent & set oute *a banner of the giauntz.*

c. 1388. *Chaucer, Cant. T.*, G, 369, Oon Maximus, that was *an officere Of the prefectes* and his corniculere, Hem hente.

1398. *Indenture* (in Scotch) in Rymer's *Foedera* VIII, 56, som othir gret Lord.... with *Counsel of the Kyngis* of Scotland, sal be at Edynburgh.... som other gret Lord.... with *Counsel of the Kingis* of Ingland, with him, sal be at the Newcastle.

c. 1418. King Henry V, in Ellis, *Original Letters*, I, I, I, I am secrely enfourmed.... that there hath ben *a man of the Ducs* of Orliance in Scotland.

1424. *Information against Walter Aslak, Paston, L.*, No. 4, The seyd Walter.... caused the seyd William orribly to be manassed of hys deth, betyng and dismembryng of hys persone by *certeyns servauntz of the Lordes*, Fitz Wauter.

c. 1440. *Gesta Romanorum*, 206, I am *a forrester of the Emperours; Ibid.*, 241, *a nopere knyȝt of the Emperours* (quoted by Kellner, l. c.).

1448 (or earlier) *Paston, L.*, No. 58, Yt fortuned hym to be a spyed be *ij plowemen of my modyrs.*

1449. *Ibid.*, No. 66, My moder prayith ȝu that ȝe wil send my brother Willyam to Kawnbrege anomynale and *abok of sofystre of my brother Emundes.*

1449. *Ibid.*, No. 71, not may se (= she) ne spede with no man, ne with *servauntes of hir moderys.*

1450. *Ibid.*, No. 78, Thomas Bampton, *a man of the Lord Moleynys* rod with a letter to his lord.

1450. *Ibid.*, No. 80, ther ben *x grete vesselys of the enemyis.*

1450. *Ibid.*, No. 132, I have sende ij. lettres.... the ton by Robson ys man, *a squyer of my Lordys.*

1460. § *Ibid.*, No. 361, he hade no knowlage wher *no goode* was *of hys masterys.*

1461. § *Ibid.*, 406, The seyde may have *no thyng* out of ther owne, ne *of hodyr menys.*

1462-3. *Ibid.*, No. LI, the seid Paston sent his sone, *a servaunt of my Lordis.*

1463. *Ibid.*, No. 479, wille I was ther, ther cam in on Wrothe, *a kynnysman of Elysabet Clers.*

1464. *Ibid.*, No. 486, I send you a lettyr.... by *a man of my Lordys.*

1465. § *Ibid.*, No. 978, (Document) Thys be the parcell underwryten of *such godys* as were taken and beren away at Haylesden, *of John Pastons, hys sones and hys servaunts* by the duk of Suffolk servaunts and tenants, ... ther was lost *of John Pastons* ther at that tyme in beddyng *ij. ffeder bedds with ij. bolsters*, etc.

1467. *Ibid.*, No. LXX, they ryd and go dayly, as well in Norwych as in *othyr plasys of yours* and *othyr menys.*

1468. *Ibid.*, No. 591, Thai entende to have *a man of my Lady of Suthfolks* sheryve.

c. 1470. † *Rebellion in Lincolnshire* (Camden Misc. I) p. 10, theire crye was, A Clarence! a Clarence! a Warewike! that tyme beyng in the feelde divers persons in the duc of Clarence livery, and especially sir Robert Wellez hymself, and *a man of the dukez own.*

As is shown by the above instances, every variety of the idiom that has been discussed so far, was in use about 1300.

In spite of the fact that *no more* and *anything* figure in the very earliest M.E. examples (from the *Lamb. Hom.* and *Vires and V.* respectively), both dating from about 1200, I have nor succeeded in hunting up parallels of an earlier date than about the middle of the 14th century — which does not necessarily mean that *more of mine, anything of mine,* or even *some friend of mine, this friend of mine,* etc. were not in use in the first half of the 14th century. Although most texts belonging to the thirteenth and the first half of the fourteenth century have been examined, not every text of that period has been gone through. It is this circumstance that may some day prove fatal to my conclusions. In fact, in syntactical questions no assertion not based upon the whole of the material available, can be accepted without reserve, so that one cannot be too guarded in one's utterances.

With due allowance for possible additions to my collections of instances, from earlier sources, it seems fairly safe to say that the numerous varieties of the idiom that will be illustrated below, became more or less usual about the middle of the 14th century, the only exception being

c. 1300. *§ Havelok 2017, 2018, þei wolden.... trusse *al* þar þei michten fynden *of hise.*

If the question is asked what was the reason why so many varieties of the idiom, apparently all of a sudden, came into use about 1350, we can only guess. The collocation certainly was one that had a great vogue. Instances abound in writings in a more or less popular style, while they are less frequent, or even rare, in texts of a formal character. The idiom may at first have been what would now be called a colloquialism; in fact even at the present day it is sometimes distinctly colloquial. 'That nose of yours', 'this husband of my sister's, are only tolerated in a free and easy conversational style; so-called 'careful' speakers prefer 'every one of my teeth', or 'all my teeth' to 'every tooth of mine'. Now colloquialisms often occur in many forms; I need only refer to 'I don't care a straw, a fig, a rap, a hang, a pin, two pins, that much, etc., etc.', and other phrases of the same stamp.

If the idiom, soon after its appearance in the language, became a favourite expression, a kind of stock phrase — and judging from its frequent use in simple, informal English it looks as if it did — this would account for the multiplicity of its forms.

One variety of it, in which the noun before *of* is preceded by the definite

article, which is often met with in M. E. and early Modern English, seems to be obsolete now.

1340. *Ayenbite*, p. 54, Tuo mesures, makeþ (scil. þe glotoune) be wyȝte ymad. þe mesure of wombe in oþremanne house guode and large. And þe mesure of *the purse of his* þet is zorȝuol and scarse [1]).

c. 1350. *Ipom., A.*, 2130, I wille werke after *þe wille of yours.*
Ibid., 5524, be *the troothe off myne....* wrong it were.
Ibid., 8517, But, sir, be *the trought of thyne* Saye me, arte thou aught Lyolyne?

1399. *§ *Will of Robert Folkingham, Yorksh. Wr.* II, 449, I bequethe.... for *the gode* I haue hade *of heres* by any way, fourty pounde of golde.

a. 1400. *Sege off Melayne*, 164, Hafe done! late semble *þe folke of thyne.*
Ibid., 578, Whare are alle *þe nobill knyghtis of mine....*

c. 1450. *York, Pl.*, 25/86, Owre lorde comaunded vs bothe to tente *þe tree of his.*
Ibid., 114/66 vowche saffe.... That I myght þe take in *þe*[*r*] [2]) *armys of myne.*

1451. *Linc. Dioc. Doc.*, 49/35, I will.... my nece his doghter [to haue] *ye perle & the opanges* (= spangs?) *of my wifys.*
§ *Ibid.*, 56/24, I will my newew Robert constabull hafe.... ye profet of.... *ye rent & landes* yat I haf *of his modyrs.*

1469. *Paston, L.*, No. 623, ye eschewe and avoide to be non of those that.... set or cause my Lord to do thynges otherwise than accordith to *the pleasure of my Lordes.*

1469. *Ibid.*, No. 624, I have wretyn by *the meanes of my Lordes* heere.

1471. § *Ibid.*, No. 694, it may please yow that Purtley at Heylysden may be sent to for *the horse* that he hathe *of myne.*

The definite article has evidently been omitted in the following example:

c. 1450. *York, Pl.*, 494/115, Itt was full mekill myrþe to þe þat I shulde ligge in *wombe of þine.*

The type *the friend of mine* was still in use in the beginning of the seventeenth century; see Franz, *Shakespeare Gramm.* § 331.

In this connection attention may be drawn to the curious expressin *to þe leste of mine* a rendering of 'uni ex his fratribus meis minimis' (*Matthew* XXV, 40). I have noted the following instances:

a. 1375. *Catechism*, Vernon, M. S., *Yorkshire Wr.* II, p. 342, þat þat ȝe doþ to *þe leste of mine*, ȝe do to me.

a. 1400. *Towneley, Pl.*, 383/522, To *the lest of myne* when ye oght dyd, to me ye dyd the self and same.

a. 1400? *Treatise of ghostly Battle, Yorksh. Wr.* II, p. 430, as ofte as

---

[1]) Vornhagen, *Engl. Studien* I, 416 f. shows that Dan Michel misunderstood his French original, and made two mistakes in this passage. This, however, does not detract anything from the value of the example; Dan Michel simply used an idiom that must have been familiar to him.

[2]) Thus in the printed text. The emendation is unnecessary; read *þe.*

they dyden nat thyse dedis off mercy to *the leste off hys* that had nede, so oftyne they dyde hit nat to hyme.

c. 1450. *Chasteau d'Amour, Anglia* XIV, 1061 That ȝe did for my loue to *the lest of myne.*

Wycliff has 'oon of these my leste brethren'.

The following quotations are intended to illustrate the use of various pronouns in connection with the idiom *a friend of mine.* They require no comment.

this, that. c. 1350. **Ipom., A.*, 7747, Ouer-mekill ado shuld be thynne, Or thou gettis *this stede of myne.*

a. 1400. **Towneley, Pl.*, 179/349, Com hedyr, thou old stry! *that lad of thyne* shall dy.

1449. Pecock, *Repressor*, p. 409, *these godis of myne* being so ouer plus mowen be seid the goddis of poor men.

c. 1450. **York, Pl.*, 226/148, for to mischeue *þis maistir of myne....* faste forþe will I flitte The princes of prestis ontill.

1478. *Paston, L.*, No. 812, *those frendys of the maydys* that I comond with avysyd me to get the good wyll of one Sturmyn.

some. a. 1350. **Seven Sages*, 1128, If þou can do him no medcine, þan sal I send him *som of myne.*

c. 1380. Wycliff, *Sel. Wks.*, II, 134 And *summe of ouris* wenten to the sepulcre.

Id., *Ibid.*, II, 134, But and *summe wymmen of ouris* maden us aferd.

1451. *Paston, L.*, XXVII, Yowr tenawntis would fayn that *summe man of yowris* shuld abyde amongis hem.

1471. *Ibid.*, No. 675, let hyr sende them (= my yonge brytheren) to *som ffrende off hyrse* in to the contre.

1473. **Ibid.*, No. 731, I ffer that.... he is taken, and *som geer off myn*, that I wolde not for XXli.

other. c. 1350. *Ipom., C.*, 346/7, the ladie.... made *an othre squiere of hires* to go to the turnament.

1450. *Linc. Dioc. Doc.*, 41/32, the remenauntz to be departed amonge *other frendis of myn* here in this contree.

1454. *Paston, L.*, No. 204. *Othre evidence of myn* is at Folsham.

1470. *Ibid.*, No. 637, he hathe *another cloke of myne.*

any. a. 1375. § *St. Augustine*, Vernon, M. S., (in Horstmann, *A. E. Leg.*), 1527, "Ȝif þou hast *eny* þer *of myn*, Schewe me anon."

a. 1375. § *Catechism*, Vernon, M. S., *Yorksh. Wr.*, II p. 343, Whon stelest þou þi neiȝgebores godes? Whon I *any þing* take *of his* vnwittynge of him aȝeynes his wille.

c. 1380. Purvey, *Gen.* XIX, 12, Hast thou here *any man of thine?*

c. 1388. Chaucer, *Cant, T.*, B. 3091, if that *any neighebor of mine* Wol nat in cherche to my wyf enclyne.... Whan she comth hoom, she rampeth in my face.

1420. *Fifty Earliest Eng. Wills*, 53/23, Ȝiff *any seruaunt of myn* haue labord for me.... þat they be resonably rewarded.

1451. § *Paston, L.*, XXVII, As for that ye dessyryd that I shuld enquyr wher *any stuff* is *of yowris*, I wot not how to don ther with.

1464. † *Plumpton, Corr.*, p. 13, Thomas Eyrc clamoreth.... for money, so that if I had *any of my own*, I wold have stopped him.

1470. *Paston, L.*, No. 646, if he could do any thing for yow, and for *any servaunt of yours*, he would do it feithfully.

1477. *Ibid.*, No. 799, And wher or in whom the defawte of the breche ys, I can have no perfyte knowlage; but, madam, yf yt be in me or *eny of myn*, I prey yow assygne a day.

every, ilk 1375. § Barbour, *The Bruce*, XIX, 116, *ilk ȝeman* is sa wicht *of his*, that he is worth a knycht.

c. 1388. Chaucer, *Cant, T.*, D, 1090, Is *every knight of his* so dangerous?

1436. *Fifty Earliest Eng., Wills*, 107/1, þat *every child of hires* lyvynge at the day of my decesse, haue XX li.

1450. *Linc. Dioc. Doc.*, 42/11, I wol that *euery tenaunt of myn* in Ochecote haue dim. quarter of wete & dim. quarter of Malt.

1463. *Bury Wills*, p. 16 [I bequethe] to *euery gentylman of my lord abbotts*.... a purs of silke and gold.

all. 1375. *§ Barbour, *The Bruce*, XIII, 446, The scottis men seyne tuk [in] hand *Of theiris all* that euir thei fand.

14 c. *§ *De Anthioco* (in *Anglia* XXXI), Str. 9, He hetes: & he may lyf, *all* þat he had *of payrs* þe dubyll to gyf.

some other. a. 1400. Paues, *A Fourteenth Cent. Bibl. Version*, Prol. 7/33, our hope is þat God wole enformen ous by *sum oþer trewe servaunt of his.*

1471. *Paston, L.*, No. 685, I trow, and ȝe assaye Towneshend or Playter, or *sum other good kuntery man of owrys*.... they wyl de so myche for me.

1477. *Ibid.*, No. 795, I must recompence *some other maner* (= manor) *off myne* to one off my bretheryn.

no more. c. 1350. *Ipom., A.*, 5523, Say, I lede *no more off thyne.*

1473. **Paston, L.*, No. 758, I have receyved *no mor money of yowres.*

no 1428. * *English Miscellany* (Surtees Soc. 1888), p. 4, he suld hald *na shopp of his* opyn within ye fraunchise of ye cite (The context shows that the shopkeeper referred to had only one shop).

c. 1450. * *York, Pl.*, 237/137, þis ilke nyght.... shall þou.... saye þou knewe me neuere Nor *no meyne of myne.*
Ibid., 276/139, Loke þat no man nor *no myron of myne* With no noyse be neghand me nere.

1451. *Paston, L.*, No. 167, she wold nowyth that *no servaunt of herys* shuld reporte no thyng.

more 1463. *§ *Bury Wills*, p. 23, I wille my executours delivere hire.... *more stuff* I haue not occupyed *of hirs.*

such. 1451. *§ *Paston, L.*, XXVII, other.... wold.... avoyd *seche stuff* as they have *of yowris.*

1454. *Ibid.*, XXXIV, the same theef and Asshcote han made an appoyntement to come and robbe me of *suych littel goodis of myn* as thei can gete.

1472. § *Ibid.*, 694, As for myn oncyll w., I can not mak hym to send you the byll of *syche stuff* as he hathe *of yowrs.*

certain 1418. King Henry V, Ellis, *Orig. Letters*, IV, I, XXVII, *certein goodys of his* leyd to wedde [are endaungered].

1454. * *Paston, L.*, No. 204, as for *certeyn evidence of myn....* my wif telleth me, ...

which. 1387. *§ *Fifty Earliest Eng. Wills*, 2/2, y be-quethe Bartilmewe neue the bed of tree, with the cheste atte foot, *weche* they haue *of myn.*

(so) many. 1456. § *Paston, L.*, No. 273, my maister wrytith to you so homelye of *so many materes* to you *of hys.*

1464. *Ibid.*, No. 483, in London lyth to wedde *many ryche jowells of ouris.*

what. 1464. § *Plumpton, Corr.*, p. 9, I understood.... *what goods* Folbaron and Walker had *of yours.*

enough. 1471. † *Paston, L.*, No. 670, I have *hey i new of myn owne.*

The *-s* of the substantive pronouns *hers, ours, yours, theirs* is secondary, and is owing either to the analogy of *his*, or to the extension of the genitive ending (*-es, -is* instead of *-s* are by no means uncommon; see examples above). For a long time forms without *-s* of the substantive possessive pronouns in question continued to exist by the side of the new formations: *it is your; you and your; we and our*, etc. Hence we also find *a friend of our*, which would be the descendant of OE.* *An freond of urum*, if any connection could be established between the frequent M.E. idiom and the two solitary instances found in *Luke* XXIV.

In the case of.... *of her* it is at first sight impossible to decide whether *her* is a possessive pronoun, or the dative of the personal pronoun, because *of me, of him*, etc. are frequently employed in M.E. instead of the possessive pronoun. As, however, **a friend of us* (*you*, etc.) does not seem to occur, *her* in 'a friend of her' must be considered a possessive pronoun. I have found only one instance in which *of him* would have to be replaced by *of his* in modern English, namely:

a. 1400. *Sege off Melayne*, 595, *These landes of him* I rede ȝe halde. The context shows that *halde* means 'keep'.

The following examples show that *of her, of our*, etc. are by no means rare.

a. 1300. *Cursor Mundi*, 7465, C, send me a man to me hidder.... *A man o þair* gains *an of vr;* F, *a mon of þaire.... a-noþer of oure*, but G, a man of his again *a man of ouris*, T, a mon of his aȝein *oon of oures.*

c. 1300. § *Rich., Coer de L.*, 4997, *tho* that caughte deth *off oure*, Wenten to Cryst our Saveoure.

c. 1380. Wycliff, *Luke* XXIV, 24, And *sum men of oure* wenten to the grave.

Id. *Luke* XXIV, 22, But and *sum wymmen of oure* maden vs a ferd. (cf. the same text in *Sel. Wks*, II, 134, But and *summe wymmen of ouris* maden us aferd).

a. 1400. *De Sancta Maria, Yorksh. Wr.* I, p. 161, Harl. M.S. *Ilk worde of hir* was so ful of grace, þat godwas knowen in hir speech; Bodl. M.S., *every word of hir.*

1451. *Paston, L.*, No. 167, if other your servaunts dede ayens her, or *any of her* ayens yow, she wold that itt shuld be reformyd.

1461. *Ibid.*, No. 417, *A servant of our* hath made a complainte of him.

1471. *Ibid.*, No. 681 It fortuned so that *a frend of her* of late hath loste better than CCC marc.

1472. *Ibid.*, No. 692, I harde somwhat by hym off *a bakke ffreende offyour.*

1472. *§ *Ibid.*, No. 702, Pecock hath receyvyd of Sir John Stylle by a bylle all *suche stuff* as he had *of your.*

1477. **Ibid.*, No. 807, the maner (= manor) holdeth *nothyng of hyr.*

1482? *Ibid.*, No. 862, I am ryght sory that my wyff, or *eny other chyld*, or *servaunt of your* shold be in bettyr favore or trist with yow then my sylff.

The *Oxf. Dict.* i. v. *your* quotes an instance of this type of as late a date as 1625.

In conclusion I will give a few quotations in which the noun after *of* is uninflected. With one exception they have all been taken from the *Paston Letters*. These quotations show that if *of* is followed by a noun, there are two constructions: *a finger of St. Austin*, and *a finger of St. Austin's.*

a. 1375. *St. Augustine*, Vernon, M.S. (in Horstmann, *AC. Leg.*) 1453, But God tok hede to his feiþ.... And *a verrei fingre of Seynt Austin* Him sende of his merci diuin.

1425. *Document* in *Paston, L.*, No. 5, it shall cause the attemptacion of diverses matieres a geyn *summe frendes of the seyd John.*

1450. *Plaston, L.*, No. 83, *a man of Osberd Monford* hath declared me how the said Osberd is infourmed.

1450. *Ibid.*, No. 103, he tolde me that he hadde the letter.... whiche letter White sente forth [by] *a man of my Lord Chaunceller.*

1455. *Ibid.*, No. 252, *a baylly of my maister* ys yn Drayton.

1455. *Document* (claim) in *Paston, L.*, No. 263, there ys cast in to the Kynys hands..... *certain maners of the seyd Fastolf. Ibid.*, No. 263, ... *a maner of the seyd Fastolf*, called Dedham.

1456. *Ibid.*, No. 301, I pray yow acqueynte me and yow.... with *a chapelleyn of my Lord of Caunterbury.*

1459. *Ibid.*, No. 327, to morwen a newe inquirendum shal be taken at Wycham Markette for the parsonage of Rendelesham for one Mayster John Clerke, *a chapeleyn of the Lady Roos* [1]).

1466. *Ibid.*, No. 539, I send you an answer in a letter by *a man of the Prior of Bronholm.*

Amsterdam. W. VAN DER GAAF.

[1]) This may be a genitive; nouns ending in a hissing sound frequently have no ending in the genitive.

Addendum. After I had written the above paper I have come across a thirteenth century example of the idiom in Anglo Norman, namely

Miracles de la seinte Vierge (ed. by Kjellman, Paris 1922) LI, 82,
Ceo est la dame seinte Marie, Ke *nul de seons* ne ublie.

In later Anglo-Norman instances occasionally occur, but they are rare, and I take them to be imitations of the English idiom. There is one, *akun des mens* in a letter dated 1307, printed by Tanquerey in his *Recueil de lettres anglo-françaises* (No. 90), and another, *certeines gentz des meons* in a letter dated 1327 in the same collection (No. 122). In Langtoft's *Chronicle* II, p. 82 we find *nul de soens*. The following instance, also taken from Langtoft, II, 338, is of doubtful value: *Gardeins des soens* (Ms. C *de soens*) i mette en terres et meyson. *Des soens* probably means 'of his possessions, his properties', and has consequently an objective sense, cf. 'defender of the faith'.

These few 'finds' have not changed my views as to origin of the English idiom.

W. v. d. G.

DEFOE EN ZIJN BRONNEN [1]).

Over weinig schrijvers zijn de laatste jaren meer opgewonden besprekingen gevoerd dan over den schrijver van Robinson Crusoe. De bezadigde dissertatie van Dr. Staverman in 1907 heeft geleid tot een internationale controverse, culmineerend in dat zonderlinge boek van een Amerikaan, L. L. Hubbard, opgedragen aan het Nederlandsche Volk(!), waarover Brandl nog verleden jaar in *Neophilologus* heeft geschreven. In Duitschland werd op de ernstige studie van een ernstig geleerde als Gustav Hübener pathetisch gereageerd door een ouderwetsch Defoe-enthusiast en Robinsonadenverzamelaar, Hermann Ullrich, wat hem een al te hardhandige afstraffing bezorgde van den Zweedschen Professor Liljegren.

Ver boven alle twistgeschrijf uit bouwde Paul Dottin dan in 1924 zijn groote werk *Daniel de Foe et ses Romans*, een meesterwerk van critischen zin en synthetische conceptie, van nauwkeurige bronnenstudie en litteraire expressie. Bijna de geheele vroegere literatuur over dit onderwerp werd hierdoor met één slag hopeloos verouderd.

Het is jammer dat Secord zijn critische studiën over Defoe bijna tegelijkertijd met Dottin heeft uitgegeven. Ware hij een jaartje vroeger gekomen dan zou Dottin sommige bladzijden ietwat scherper hebben kunnen formuleeren, en een paar interessante gegevens er aan kunnen toevoegen; een enkel hoofdstuk zou hij misschien zelfs hebben omgewerkt. Had Secord nog een jaartje gewacht en Dottin eerst gelezen, dan zou zijn geheele boek er anders hebben uitgezien.

Vain regrets! We moeten de zaken nemen zooals ze zijn. Secord heeft

---

[1]) Naar aanleiding van A. W. Secord, *Studies in the Narrative Method of Defoe* [University of Illinois Studies in Language and Literature vol IX]. 1924.

nu geschreven in een toon van geprikkeldheid en Rechthaberei, met gedurige herhalingen en opdringerigen nadruk, waartoe men zich licht laat verleiden in de heftigheid der polemiek, als er nog iets anders spreekt dan puurwetenschappelijke belangstelling. — Dit maakt zijn boek bijna onleesbaar. Wat jammer is. Want het heeft beslist groote verdiensten.

Met groote zorg heeft de schrijver nagegaan, welke bronnen Defoe heeft gebruikt, en hoe hij ze heeft gebruikt, in drie kenmerkende werken: *Robinson Crusoe*, *Captain Singleton* en *Captain Carleton*.

De *Memoirs of Captain Carleton* zijn lang beschouwd als een echt historisch document van den Spaanschen Successieoorlog. Als zoodanig werd het geprezen door Johnson en Walter Scott, en de held werd een voorwerp van familietrots voor het nog bestaande geslacht der Carletons en kreeg een eereplaats in de *Dictionary of National Biography*. Maar in 1891 toonde Colonel Parnell de volslagen onbetrouwbaarheid der *Memoirs* aan, en meende den schrijver van *Gulliver's Travels* aansprakelijk te mogen stellen, die immers ook de *Memoirs of Captain Creichton* voor zijn rekening had. Spoedig traden anderen daarop voor Defoe in het krijt, — en tusschen Swift en Defoe is de strijd langen tijd onbeslecht gebleven. De grootste kenner van Defoe (vóór Dottin!) Professor Trent, koos echter beslist partij voor Defoe en maakte in 1916 voor goed een einde aan het geding. Dottin meent nog dat Prof. Trent ietwat overdreven heeft, maar Secord toont nu overtuigend aan dat Parnell de onbetrouwbaarheid van het werk niet te streng heeft veroordeeld, en dat Trent geen woord te veel heeft gezegd. Defoe heeft enkele gegevens van een historischen Carleton gekregen en heeft toen z. g. Gedenkschriften in elkander geflanst met behulp van Abel Boyer's *William III* en *Queen Anne* en met de gegevens die hij vond in de *London Gazette*, terwijl hij de beschrijving van Spaansche toestanden en gewoonten in het laatste gedeelte overnam uit de „Spaansche Reisbeschrijving" van de Gravin D'Aulnoy.

Captain Singleton heeft nooit als historische persoonlijkheid gegolden, maar Defoe heeft zijn lotgevallen met dezelfde quasi-wetenschappelijke nauwkeurigheid beschreven als die van Carleton. Allerlei avonturen kon hij natuurlijk vinden in de groote verzamelwerken van Hakluyt en Purchas, en Defoe las alles wat onder zijn bereik viel, vooral wanneer het maar voedsel gaf voor zijn aardrijkskundige belangstelling en zijn koopmansinstinct. Het eerste gedeelte van *Captain Singleton* speelt in en om Madagascar, en hiervoor ontstak Defoe zijn licht bij Mandelslo's Reizen en bij de *New Voyage of François Leguat* [1]). — Het tweede en voornaamste gedeelte is een uitvoerige beschrijving van een avontuurlijke reis door het hartje van Afrika. Een krachttoer van concreet en steeds wisselend voorstellingsvermogen over een eenvoudig gegeven, uitgewerkt met de wetenschappelijke

---

[1]) Tot voor korten tijd gold ook dit werk als een historisch document, en de Zoölogie heeft sommige vogelnamen naar „Leguat" genoemd. Maar in 1921 toonde G. Atkinson aan, dat het geheele verhaal een verzinsel is, in den geest van Defoe bewerkt door een naar Engeland uitgeweken Hugenoot Maximilien Misson (+ 1722). Prof. Swaen heeft hierop de aandacht van vakmannen gevestigd in het *Orgaan der Nederlandsche Ornithologische Vereeniging* p. XII, (1923) p. 25.

preciesheid van een Jules Verne. Bewonderaars hebben er zelfs een geographische kennis in willen vinden, die ver uitstak boven die zijner tijdgenooten, en hebben Defoe geprezen als een voorganger van Livingstone. Secord toont echter aan dat hij al de gegevens vinden kon in zijn gewone lectuur. In Hakluyt en Purchas, in Ogilby en Morden en Heylyn en vooral in de kaarten der Nederlandsche geographen Joos de Hondt, Willem Janszoon Blaeu en Herman Moll. — In het laatste gedeelte wordt Singleton weer de wijde wereld rondgevoerd, naar Oost- en West-Indië, en hier kon Defoe partij trekken van Dampier's Reis om de Wereld, en Exquemelin's *Buccaneers of America*, en vooral van de lotgevallen van den Koning der Zeeroovers, John Avery, waarover hij zelf reeds geschreven had, en die hem waarschijnlijk bekend waren uit het in 1709 verschenen werk van iemand die zich uitgeeft als een Hollander met den quasi-Hollandschen naam Adriaan van Broeck.

Defoe heeft zich een plaats in de wereldliteratuur veroverd door *Robinson Crusoe*, dat heldendicht van prozaïschen arbeid en berekenend doorzettingsvermogen, waaraan de mensch behoefte had toen het kapitalisme beslag begon te leggen op al zijn vermogens. Secord wijdt hieraan terecht bijna de helft van zijn boek. Maar het resultaat is ietwat teleurstellend.

De held van de *Farther Adventures* heeft met Robinson Crusoe slechts den naam gemeen, en met matige belangstelling vernemen wij dat Defoe hierbij als gids heeft gebruikt, naast Dampier's Reizen, het toen zoo beroemde en zelfs sensationeele boek van een Jezuiet P. Louis le Comte over China [1]) en de reizen van een Hollander E. Ysbrant Ides.

Robinson is de held van het eenzame eiland. En hier juist brengen Secord's onderzoekingen bitter weinig nieuws. Hetgeen trouwens niet te verwonderen is. Defoe's plastieke verbeelding komt hier het geniale nabij, en bij zulk een prestatie is al het gesnuffel naar bronnen slechts peuterwerk. En aan dat peuterwerk is al zooveel scherpzinnigheid besteed, dat het moeielijk is tegenwoordig nog iets nieuws te ontdekken, tenzij men zich uit het evenwicht laat slaan zooals Hubbard. Wij wisten al lang dat de historische Selkirk Defoe op het eerste idee moet gebracht hebben, en we hielden rekening met de mogelijkheid, dat vroegere Robinsonaden hem van meer dan hooren zeggen bekend waren. De vroegere Robinsons die Defoe kan gekend hebben vormen een zeer internationaal gezelschap. Het is een Spanjaard (Pedro Serrano) door Garcilaso de la Vega beschreven, een Duitscher (Simplicissimus) door Grimmelshausen vereeuwigd, een Hollander (de scheepsjongen van *Krinke Kesmes*) door den Zwolschen chirurgijn Hendrik Smeeks uitgedacht, verder een Franschman (Leguat) waarover boven reeds is gesproken, en ten slotte nog een Engelschman (John Wicker) wiens lotgevallen waren

---

[1]) Bedoeld is de *Nouveaux Memoires sur l'état present de la Chine* 1696, in Engelsche vertaling: *Memoirs and Observations* etc. 1698. De paralellen die Secord bijbrengt zijn treffend maar niet overtuigend, ofschoon Defoe het werk zelf citeert. Maar de bijzonderheden die hij over China geeft zijn ook (bijna) allemaal te vinden in de Reisbeschrijving van Niewhoff, die reeds in 1671 in het Engelsch vertaald was en opnieuw verscheen in 1704 in de *Collection of Voyages*.

beschreven in een anoniem werkje in 1689 verschenen [1]). — Defoe *kan* ze allemaal gekend hebben maar heeft hij ze gekend en hebben ze hem beinvloed? Verder dan een mogelijkheid komen wij niet, behalve bij de twee laatstgenoemden, waarbij we wel van waarschijnlijkheid mogen spreken. Over dit alles heeft de heer Secord niet veel nieuw licht uitgestort; hij stelt zich hoofdzakelijk tevreden met een min of meer zeurige critiek op vroegere schrijvers. Dat Defoe ook voor zijn Robinson nog eenige gegevens uit Dampier kan verwerkt hebben, is minder opzienbarend dan de schrijver schijnt te gelooven. Zijn voornaamste nieuwe vondst is wel dat Defoe vermoedelijk geput heeft uit de gedenkschriften van Robert Knox, gedrukt in 1681, en misschien, zéér misschien, uit diens ongedrukte aanteekeningen [2]).

Het positief resultaat van Secord's zeer wijdloopige onderzoekingen is dus wel zeer gering. Toch hebben zij onmiskenbaar nut. Want negatieve resultaten, mits met de noodige nauwkeurigheid verkregen, kunnen toekomstige onderzoekers heel wat tijd besparen. En nauwkeurig is Secord wel geweest in zijn vergelijkingen, zoodat het maximum van Defoe's afhankelijkheid van zijn voorgangers thans wel is komen vast te staan. Als Dottin een tweeden druk mag beleven, dan zal hij er zeker gebruik van maken, en dan zal hij vermoedelijk zijn hoofdstuk over Captain Carleton gedeeltelijk moeten omwerken.

Maar Secord heeft hoogere aspiraties. „The day will come" zoo schrijft hij aan het slot van zijn werk, „when the student of Defoe, like the modern student of Shakespeare or any other great author, will read the sources of Defoe in his endeavor to understand his author better."

Als die dag komt, dan vieren we Sint Juttemis. Als de schrijver iets heeft bewezen, dan is het de onvruchtbaarheid van het door hem gekozen terrein. Voorloopig zal geen serieus mensch zijn krachten daarop gaan verspillen. De vergelijking met Shakespeare is een beetje naïef. Defoe was geen schepper van schoonheid, en we kunnen zijn vlotten verhaaltrant, zijn plastische verbeelding, zijn gewieksten werkelijkheidszin van tijd tot tijd aangelengd met wat zalvende godzaligheid, het best waardeeren, als we ons niet te druk maken met de onlitteraire vraag waar hij de positieve gegevens voor zijn wetenschap of quasi-wetenschap vandaan heeft gehaald.

Nijmegen. FR. A. POMPEN, O. F. M.

KONING ARTHUR'S VADER.

In zijn *Historia Regum Britanniae* noemt Geoffrey van Monmouth Uther Pendragon als vader van koning Arthur. Wat hij over hem vertelt, komt op het volgende neer. Uther Pendragon is de jongste zoon van koning Constantinus van Britannië; zijn broers zijn Constans en Aurelius Ambrosius. Bij den dood zijns vaders is Uther nog te jong om voor de opvolging in aanmerking

---

[1]) *A Relation of the great suffering and strange Adventures of Henry Pitman.* De bibliographische nauwkeurigheid van Secord laat hier als elders veel te wenschen over.

[2]) Teruggevonden in de Bodleian en voor het eerst gedrukt in 1911 door Mr. Ryan.

te komen. Later vluchten zijn opvoeders, van welke Guethelinus met name genoemd wordt, met hem naar Britannia Minor (Bretagne), ten einde hem te beschermen tegen de lagen van den overweldiger Vortigern. Wanneer na Vortigern's val Aurelius Ambrosius, overeenkomstig de profetie van Merlijn, koning geworden is, stuurt hij zijn broer Uther Pendragon aan het hoofd van een leger naar Ierland, om daar de Chorea Gigantum [1]) te halen. Uther verslaat de Ieren onder Gillomanius [2]) en voert met Merlijn's hulp de steenblokken van den Reuzenketel naar Britannië. Dit zijn de steenen van Stonehenge. Gillomanius, op wraak bedacht, verbindt zich met Pascentius, den zoon van Vortigern, en landt in Menevia (Mynyw) in Zuid-Wales. Uther Pendragon trekt tegen hem op. Een komeet verschijnt, die Merlijn verklaart als het voorteeken van Uther's toekomstig koningschap en van zijn nakroost: een zoon en een dochter. Intusschen verslaat Uther Pendragon zijn vijanden Gillomanius en Pascentius, en wordt na zijn broeder's dood koning van Britannië. In de staart van de komeet, die Uther's grootheid aangekondigd heeft, vertoonde zich een drakenkop. Daarom laat Uther twee gouden drakenkoppen maken; een ervan geeft hij aan de kathedraal van Winchester, de andere draagt hij voortaan zelf in het gevecht. En naar dien drakenkop wordt hij Pendragon genoemd. Het land wordt intusschen geteisterd door voortdurende invallen van de Saksen. Na aanvankelijken tegenspoed weet Uther hen te verslaan. Dan herstelt hij overal in zijn rijk de orde en richt een groot hoffeest aan. Hier vat hij een vurige liefde op voor Igerna, de vrouw van hertog Gorlois van Cornwallis. De hertog, wien 's konings bedoeling niet ontgaat, verlaat verbitterd het hof. Er breekt een oorlog uit, waarin Gorlois' burcht Tintagel belegerd wordt. Terwijl Gorlois bij zijn mannen is, dringt Uther Pendragon, die, dank zij Merlijn's tooverkunst, de gedaante van Gorlois heeft aangenomen, tot Igerna door en geniet haar liefde. Zoo wordt Arthur verwekt. Als dan Gorlois sneuvelt, wordt dit avontuur door het huwelijk van Uther Pendragon en Igerna bezegeld. Hun kinderen zijn Arthur en Anna. Later in zijn leven wordt Uther Pendragon ziekelijk. Zijn schoonzoon Lot zet voor hem den strijd tegen de Saksen voort, doch zonder doorslaand succes. Daarom laat Uther Pendragon zich in een draagbaar met het leger meevoeren, en behaalt een beslissende overwinning bij Verulam. Spoedig daarna sterft de koning door te drinken uit een bron, die de Saksen vergiftigd hebben. In Stonehenge wordt hij begraven. Aldus Geoffrey van Monmouth (*Hist. Reg. Brit.* VI, 5—8; VIII, 1. 11—24).

Zoo min als menige andere geschiedenis van Geoffrey bevat dit relaas zuivere historie. Men herkent onmiddellijk de voornaamste elementen, waaruit het is samengesteld. Dat is in de eerste plaats een topografische sage, die het ontstaan van het megalithisch monument Stonehenge verklaren moet, en vervolgens het verhaal van de heimelijke liefde van Uther en Igerna, welker vrucht Arthur is. Tusschen die beide in staat de ver-

---

[1]) J. A. Giles (*The British History of Geoffrey of Monmouth*, London, 1842) vertaalt dit als *The Giants' Dance*. Intusschen is het niet twijfelachtig, of dit *chorea* is het Iersche *coire* 'ketel'.

[2]) De Kymrische bewerking geeft hiervoor terecht den vorm *Gillamwri*, d. i. Iersch Gillamuire.

klaring van den bijnaam Pendragon. Als aanvulling komen daar dan eenige kleurlooze berichten over gevechten met de Saksen bij, en genealogisch wordt Uther verbonden met het koningshuis van Constantinus. Geoffrey's relaas toont dus duidelijk zijn onhistorisch karakter, hetwelk nog hierdoor bevestigd wordt, dat onze beide oudere bronnen voor de geschiedenis van Britannië, Gildas' *De Excidio Britanniae* en Nennius' *Historia Britonum*, Arthur's vader in het geheel niet vermelden. Toen Geoffrey zijn verhaal over Uther Pendragon eenmaal wereldkundig had gemaakt, drong het in de nationale overleveringen van Wales binnen. Men vindt er een toespeling op in een der triaden van het Roode Boek van Hergest (2e helft der 14e eeuw) [1]): Uther Pendragon en zijn broer Emrys (= Ambrosius) Wledic zijn in hun jeugd naar Bretagne verbannen; later nemen zij samen wraak op Gwrtheyrn (= Vortigern).

Het lag voor de hand Uther Pendragon tot een zuiver fictieve persoonlijkheid te verklaren, die in het vruchtbaar brein van Geoffrey van Monmouth het aanzijn kreeg. Dat is dan ook gedaan door A. O. Anderson [2]). Nennius deelt ons mede, dat Arthur den bijnaam kreeg van *Mab Uter (id est filius horribilis)*: deze bijnaam („Verschrikkelijk Jonkman"), dien men ook als „Zoon van Uter" zou kunnen vertalen, zou aanleiding gegeven hebben tot de opvatting, als had Arthur een vader *Uter* gehad [3]). *Pendragon* zou dan een epitheton van Arthur zelf kunnen zijn. Intusschen is deze theorie onhoudbaar. Het staat vast, dat Uther Pendragon een bestaande figuur was, zoo al niet in de geschiedenis, dan toch in de sagen van Wales. Maar daar is hij noch Arthur's vader noch koning van Britannië, doch een toovenaar. Als zoodanig wordt hij genoemd in de reeds aangehaalde triaden van het Roode Boek van Hergest [4]) als een der drie voornaamste toovenaars van Britannië, die de tooverkunst leerde aan Menw, zoon van Teirgwaedd (een toovenaar, die in het mabinogi van *Kulhwch en Olwen* genoemd wordt). Een veel oudere bron bevestigt dit bericht van het Roode Boek, n.l. het Zwarte Boek van Carmarthen. Dit handschrift stamt uit de eerste helft der 13e eeuw en bevat de oudste poëtische getuigenissen van Welsche sagen, die wij bezitten. Hoewel niet ouder dan het vermaarde werk van Geoffrey van Monmouth, bevat deze poëzie toch geen enkel spoor van invloed van dezen mystificator-historicus. In een der gedichten van het Zwarte Boek [5]), over welks interpretatie in bijzonderheden men van meening verschillen kan, verschijnen Arthur en Kei voor een burcht, waar de poortwachter Glewlwyd Gafaelfawr hun toegang belooft, mits zij de burcht onder hun bescherming willen nemen. De bewoners zijn de drie toovenaars Mabon, Banon en Godybrion. De eerste van deze drie wordt genoemd: *guas Uthir Pendragon*, „dienaar (zoon?) van Uther Pendragon". Hier is dus een onverdacht oud getuigenis, dat Uther

---

[1]) *The Myvyrian Archaiology of Wales*², p. 395.

[2]) The Celtic Review, VIII (1912), 163. Vgl. ook K. Malone in *Journ. of Engl. and Germ. Phil.*, 1924 (zie *Rev. Celt.*, 42, 306 vgg.).

[3]) Met deze mogelijkheid houdt ook J. Loth rekening (Les Mabinogion², I, 245, n.).

[4]) *The Myvyrian Archaiology of Wales*², p. 397.

[5]) W. F. Skene, *The four ancient books of Wales*, II, 50 vgg. (no. 32). J. Gwenogfryn Evans, *The Black Book of Carmarthen*, Pwllheli, 1906, p. 94—96.

noemt in een gelijk verband als de triade van het Roode Boek. Maar bovendien sluit dit verband de opvatting vrijwel buiten, als zou Uther Pendragon hier Arthur's vader zijn, althans de koninklijke vader, gelijk Geoffrey hem beschrijft, die na een romantisch krijgsmansavontuur met de Cornische hertogin met haar in den echt vereenigd wordt. De situatie is hier gansch anders. Arthur vertoont zich met Kei voor een burcht, en toegang wordt hun slechts verleend, indien zij zekere voorwaarden willen vervullen. De burcht behoort aan drie toovenaars, van welke enkele ook elders in de Welsche sage bekend zijn [1]). Een dier toovenaars heet de dienaar van Uther Pendragon, dien men hier dus ook wel als een bekend toovenaar zal hebben te beschouwen. Maar op verwantschap van hem met Arthur ontbreekt iedere toespeling. Wij zullen dus wijs doen, bij een verder onderzoek naar de plaats, die Uther Pendragon in de Welsche sage inneemt, het verhaal van Geoffrey voorloopig geheel buiten beschouwing te laten.

Kan de naam van onzen held ons misschien den weg wijzen? *Uther* is een naam, die verder nog niet in Wales gevonden is. Het lijkt alleszins aannemelijk, dat hij identiek is met het Welsche adjectief *uthr* 'verschrikkelijk', zooals ook Anderson aanneemt, al laat hij zich daardoor tot een ontoelaatbare conclusie leiden. Verder brengt ons echter de bijnaam *Pendragon*. Men is gewoon dien te vertalen als 'Drakenhoofd' (Kymr. *penn* = 'hoofd'), en dat heeft Geoffrey van Monmouth ook erin gelezen *(caput draconis)*, toen hij Uther in het gevecht een drakenkop op den helm liet dragen. Evenwel is de vertaling 'Drakenhoofd' voor *Pendragon* onmogelijk. Weliswaar beteekent *penn* 'hoofd', maar *dragon* is niet een enkelvoudsvorm doch een meervoud. De singularis luidt *draig* (<**drakī* < lat. *dracō*), de pluralis *dragon* (<**dracōnes*) Dit woord is in het Kymrisch niet het eenige, dat deze eigenaardige formatie vertoont. Men vindt nog twee andere aan het Latijn ontleende substantiva van hetzelfde type, n.l. *lleidr* 'roover' *(*<**latrī* < lat. *latrō)*, plur. *lladron (*<**latrŏnes)*, en *Seis* 'Saks' *(*< **Saksī* < lat. *Saxō)*, plur. *Saeson (*< **Saxŏnes)*. Iedere vertaling derhalve, die niet van een pluralisbegrip 'draken' uitgaat, is fout. *Pendragon* kan alleen beteekenen: 'Hoofd der draken' [2]).

Nog een tweede overweging bevestigt het hier betoogde. Het Kymrisch kent possessieve samenstellingen bestaande uit een substantief als eerste en een adjectief als tweede lid, waarin het tweede lid het karakter eener bepaling draagt. Vooral als bijnaam doen zij dienst. Bekend is bijvoorbeeld de bijnaam van Peredur—Perceval, namelijk *Paladrhir* 'Langschacht' of 'met de lange schacht', waarin *paladr* = 'schacht' en *hir* = 'lang'. Doch in zulke samenstellingen, waarin het bepalend element niet door een adjectief doch door een substantief (met genitief-beteekenis) wordt uitgedrukt, behoort die bepaling niet als tweede maar als eerste lid der samenstelling te staan. Een in het verband van dit opstel sprekend voorbeeld is *Cynbyn (*< **Cunopennī)* 'de Hondenhoofden', naam van een mythisch volk van monsters, waarin hetzelfde woord *penn* als in *Pendragon* opgesloten is, en dat

---

[1]) Mabon en Godybrion komen voor in het mabinogi van *Kulhwch en Olwen*.

[2]) Ik wil geen overdreven beteekenis hechten aan de omstandigheid, dat het Zwarte Boek *pen dragon* in tweeën schrijft, ofschoon zij voor de hier verdedigde opvatting pleit.

derhalve een zuivere parallel voor een eventueel 'Drakenhoofd' oplevert.

Pendragon kan dus alleen 'Hoofd der draken' beteekenen, en wij staan voor de vraag, of in dezen bijnaam eenige verdere zin te bespeuren is. Allereerst dient te worden opgemerkt, dat Uther niet de eenige figuur der Kymrische sage is, die hem draagt. In de triaden van het Roode Boek [1]) wordt een zekere Gwenn Benndragon genoemd, die Arthur drie dagen en drie nachten gevangen houdt. De mogelijkheid bestaat, dat ook deze Gwenn een toovenaar (of toovenares) is, doch daar deze figuur slechts op deze eene plaats genoemd wordt, is daarvan niets met zekerheid te zeggen.

Echter kennen wij in de Kymrische sage een andere figuur, welker naam een te duidelijke overeenkomst met dien van Uther Pendragon vertoont, dan dat deze geheel toevallig zou kunnen zijn. Dat is Pwyll Penn Annwfn, d. w. z. 'Pwyll, Hoofd der Andere Wereld' [2]). Hij is de held van het eerste verhaal in den bundel der Mabinogion, den z.g. „eersten tak". Deze geschiedenis, ofschoon in haar wezen vrij van iedere christelijke strekking, draagt duidelijk de sporen van een bewerking onder christelijken invloed. De bebewerker heeft zich dan ook de Andere Wereld, die voor het primitief Keltisch bewustzijn overal en nergens in de gewone wereld ligt, stellig gedacht als een Onderwereld: hij combineerde de oude Keltische voorstelling met christelijke opvattingen over de hel. In diezelfde sfeer nu voert ons de naam *Pendragon* 'Hoofd der draken'. De machtige toovenaar der sage, nazaat der oude druïden, wordt beschouwd als heer over de draken, d. i. de helsche machten [3]). Het is zeer waarschijnlijk, dat de bijnaam *Pendragon* aan Uther gegeven werd naar aanleiding van een hem toegeschreven feit, dat ons onbekend is. De onmiskenbare verwantschap der bijnamen *Penn Annwfn* en *Pendragon* doet ons vragen, of de sage van Pwyll ons wellicht iets omtrent die van Uther leeren kan.

Het mabinogi van Pwyll bestaat uit drie gedeelten, die ieder een afzonderlijke episode uit zijn leven voorstellen. Het eerste verhaalt de ontmoeting van Pwyll gedurende de jacht met Arawn, den koning der Andere Wereld. Op verzoek van dezen neemt hij een jaar lang in de gedaante van Arawn het bestuur der Andere Wereld waar, om aan het einde van dat tijdperk een vijand van Arawn te bevechten en te verslaan, dien alleen hij meester kon worden. In den tusschentijd regeert Arawn in de gedaante van Pwyll diens rijk in Wales. De bijzondere trouw van Pwyll jegens Arawn blijkt vooral hieruit, dat hij een jaar lang tegenover Arawn's vrouw, die hem voor haar man houdt, de kuischheid bewaart.

Het tweede gedeelte bericht van het huwelijk van Pwyll met de prinses Rhiannon, die hij, vooral door haar eigen listige hulp, uit de handen van een boozen rivaal redt. En in de derde afdeeling hooren wij van de geboorte van Pryderi, den zoon, die uit dit huwelijk spruit, en terstond na de geboorte

---

[1]) *Myvyrian Archaiology of Wales*², p. 398.

[2]) *Annwfn* of *annwn* = 'de Andere Wereld'. Vgl. H. Gaidoz, Zeitschr. f. celt. Phil. I, 29 vgg., waar het woord van **animones* afgeleid wordt.

[3]) Een bekend voorbeeld van de draak als symbool van onderaardsche machten vindt men in de bekende geschiedenis van den bouw van Vortigern's toren (*Hist. Reg. Brit.* 6, 17 vgg.).

door onzichtbare handen geroofd wordt. Rhiannon, van misdaad verdacht, wordt zwaar gestraft, doch krijgt volledig eerherstel, als het kind, dat in het huis van brave lieden in de nabijheid als vondeling verschijnt, door de pleegouders aan de zwaar beproefde moeder hergeven wordt.

In de beide laatste deelen speelt Pwyll een zeer ondergeschikte rol, de eigenlijke hoofdpersoon is Rhiannon. Bij het winnen zijner bruid begaat Pwyll alleen maar fouten, en het zijn Rhiannon's listen, die alles ten slotte ten goede leiden. In de jeugdgeschiedenis van Pryderi treedt Pwyll uitsluitend op om zijn vrouw te straffen, die van het dooden van haar kind beschuldigd wordt, en om haar later in eere te herstellen. Wat hier van Pwyll verteld wordt, alles samengesteld uit bekende novellistische en folkloristische motieven, is voor hem weinig kenschetsend, en kon even goed van ieder ander verteld zijn. Het zijn sagen van Rhiannon, waarin de rol van den man aan Pwyll toebedeeld is.

De eigenlijke historie van Pwyll ligt in het eerste gedeelte. Afgezien van de jacht-scène, die als inleiding in Keltische verhalen stereotyp is, bestaat zij uit de volgende motieven: de gedaanteverwisseling, het verrichten van een heldendaad voor een vriend in diens gedaante, de volkomen trouw jegens dien vriend, blijkend uit het bewaren der kuischheid in het samenzijn met zijn vrouw. Wij staan hier voor een samenstel van motieven, dat vaak genoeg in onderling verband voorkomt, ook al kan de uitwerking somtijds heel anders zijn. Men behoeft zich slechts de avonturen van het drietal Siegfried—Gunther—Brünhild voor den geest te roepen, om precies hetzelfde geraamte in een geheel afwijkende verschijning te vinden. Het kenmerkende van deze episode uit de Nibelungensage is dit: de daad, die voor den vriend verricht wordt, bestaat in het winnen van de vrouw, en daardoor komt het kuischheidsmotief in onmiddellijk verband met die daad te staan. Bij Pwyll daarentegen is het verband tusschen die beide trekken afwezig. Een tweede merkwaardigheid van de Kymrische sage is haar localiseering in de Andere Wereld, *Annwfn*. Deze is het, waaraan Pwyll volgens het mabinogi den bijnaam *Penn Annwfn* te danken heeft. Wij willen echter in het midden laten, of deze naamverklaring ook de oorspronkelijke is, en of het *Penn Annwfn* als epitheton van Pwyll niet veeleer doelt op de bovennatuurlijke kwaliteiten, waarover hij van den aanvang af beschikte en waarvan de gedaanteverwisseling blijk geeft, terwijl de localiseering van Arawn in de Andere Wereld dan slechts het werk zou zijn van den etymologiseerenden opsteller van ons verhaal. Dat lijkt wel waarschijnlijk. Het avontuur met Arawn's vijand, dien Pwyll verslaat, en met zijn vrouw, die hij ongerept verlaat, dragen op zich zelve geen on-aardsch karakter.

Keeren wij thans tot Uther Pendragon terug. Een gedeeltelijke overeenkomst van zijn avontuur bij Igerna met de historie van Pwyll springt in het oog. Ook hier is de gedaanteverwisseling aanwezig, ook hier is de vrouw de dupe daarvan. Igerna meent, dat haar man Gorlois zich aan haar zijde bevindt, wanneer het in werkelijkheid Uther is. Maar dan verder verloopen beide verhalen anders. Het motief der kuischheid ontbreekt bij Uther, en natuurlijk ook, want de vrucht van het samenzijn van Uther en Igerna zal Arthur zijn. Voor het bewustzijn van Uther is zijn daad bovendien gewettigd,

want zijn gevoelens tegenover Gorlois, Igerna's man, zijn van vijandelijken aard. Anders is het bij Pwyll: zijn vriendschap voor Arawn brengt het kuischheidsmotief noodzakelijk mede. Bovendien speelt Arawn's vrouw verder in het verhaal geen rol: Pwyll is bestemd om later als echtgenoot van Rhiannon te dienen.

De sage van Pwyll doet inderdaad eenig licht schijnen op die van Uther Pendragon. Toen Geoffrey van Monmouth aan Arthur een vader wilde geven, die den toekomstigen held der Britten onder ongewone omstandigheden zou verwekken, deed hij niet een greep in de lucht. Hij zocht aanknooping bij motieven, die in de overleveringen van Wales bestonden. Hij koos als vader voor den grootsten held van zijn volk den grooten toovenaar Uther Pendragon. Uit den bijnaam „Hoofd der Draken" blijkt ons reeds, dat deze heette te beschikken over bovennatuurlijke macht. Een vergelijking van Uther's avontuur bij Igerna met de historie van Pwyll — die blijkens zijn bijnaam „Hoofd der Andere Wereld" een dergelijk bovennatuurlijk karakter droeg — doet ons aannemen, dat een overlevering bestond, volgens welke Uther in vreemde gedaante tot een vrouw (bij Geoffrey: Igerna) doordrong. Indien aan dit avontuur van Uther, evenals aan dat van Pwyll, oorspronkelijk het kuischheidsmotief verbonden was, dan liet Geoffrey dat varen, omdat hij Arthur uit het samenzijn van Uther en Igerna wilde doen geboren worden. Geoffrey vlocht deze historie niet zóó handig in zijn geschiedenis der Britsche koningen in, of zijn arbeid liet sporen achter. Zoodra Gorlois gesneuveld is, huwen Uther en Igerna. Waarom stelde Geoffrey de verwekking van Arthur dan niet na het huwelijk? Het antwoord ligt voor de hand: omdat het buitenechtelijk karakter dier verwekking, dat gepaard gaat met de gedaanteverwisseling van den man, er de essentie van uitmaakt.

Deze laatste overweging maakt het waarschijnlijk, dat de sage van Uther oorspronkelijk niet, gelijk die van Pwyll, naast het motief der gedaanteverwisseling ook dat der kuischheid kende. Immers zij moet behoord hebben tot het type der „bovennatuurlijke geboorten", dat wil, dat een held niet verwekt zal worden door den echtegenoot zijner moeder doch door een bovennatuurlijk wezen, dat haar in den nacht bezoekt. Juist bij de Kelten is dit sagetype zeer geliefd geweest. In Ierland, dat ons zooveel rijker sagenschat nagelaten heeft dan Wales, is het overbekend. Hier zij slechts herinnerd aan de geboorte van Cuchulainn. Volgens het Iersche verhaal *Compert Conculainn* [1]) is de held van Ulster niet alleen driemaal door een aardsche moeder gedragen, maar had hij naast zijn menschelijken vader Sualtam ook nog een bovennatuurlijken vader Lug mac Ethlenn. Eerst voordat Cuchulainn voor de derde maal geboren zal worden, heeft het huwelijk zijner moeder met Sualtam plaats; de beide eerste malen is het de god Lug, die, naar hij zelf de moeder mededeelt, den knaap verwekt heeft.

In het complex der sagen van Cuchulainn behoort die zijner bovennatuurlijke geboorte, hoe vroeg zij ook reeds overgeleverd is, niet tot de alleroudste laag. Hetzelfde geldt voor de geboorte van Arthur uit Uther Pendragon

---

[1]) Zie R. Thurneysen, *Zu irischen Handschriften und Literaturdenkmälern*, I, 31 vgg.

en Igerna. Hier is Geoffrey stellig de compilator van het verhaal. Geen enkele oudere bron bevat er een toespeling op, en de oneffenheden in de voorstelling komen duidelijk aan het licht. Maar Geoffrey vond de bouwstof in de tradities van Wales en Cornwallis gereed liggen. Hij behoefde haar slechts op de passende plaats in zijn koningsgeschiedenis in te lasschen.

Utrecht. A. G. VAN HAMEL.

NEOTESTAMENTICA.

ἵνα = omdat.

In de *Nieuwe Theologische Studiën* (IX, 1926, blz. 129 en vgl.) heeft Prof. Dr. A. van Veldhuizen een opstel geplaatst, getiteld *Jezaja* 6 : 9—10 *in de Evangeliën*, waarin hij de veel besproken plaats van Marcus IV, 11—12, vergeleken met Mattheus XIII, 13 en Lucas VIII, 10 heeft behandeld en verklaard. Hij komt tot de slotsom: „wetenschappelijk staat men aan het eind van de gegeven opsomming voor een *non liquet* ten aanzien van Jezus' standpunt in dezen". Met andere woorden: Mattheus zegt geheel iets anders dan Marcus en Lucas; het is niet mogelik uit te maken, welke evangelist de bedoeling van Jezus heeft weergegeven. Deze beschouwing, waarbij Mattheus en Marcus elkaar op een belangrijk punt lijnrecht tegenspreken, berust op de vertaling van ἵνα door *opdat* in de woorden van Marcus (ἵνα βλέποντες βλέπωσιν etc.) Nu is echter reeds lang geleden er op gewezen dat ἵνα ook redengevend kan zijn, en op grond daarvan heeft Pernot de plaats uitvoerig besproken en geheel anders verklaard (*Foi et Vie*, Maart 1923). Dit opstel heeft de eerste ondergetekende vermeld in de *Neophilologus* (X, 1925, blz. 218 noot) en er bijgevoegd dat 't Lexicon van Sophoklis hier ook ἵνα causaal opvat. Die zienswijze verdiende dus een behoorlik onderzoek. Daarvan vindt men bij Dr. van Veldhuizen geen spoor, hoewel hij 't opstel in de *Neophilologus* reeds in een vorige jaargang van *Nieuwe Theologische Studiën* besprak en bestreed. Het artikel van Pernot heeft hij blijkbaar niet gelezen, en van de wel bevestigde mening dat ἵνα in de Koine *omdat* kan betekenen, maakt hij zich met een enkel woord af. Zo weinig heeft hij zich bekommerd om de nieuwe interpretatie dat hij een hoogst gebrekkige voorstelling geeft van hetgeen is beweerd. Men oordele: „Het is geen gelukkige poging van Hesseling (de naam van Pernot wordt niet genoemd). . . . om *op grond van een buitenplaats*, waarin ἵνα met ὅτι verward wordt, eenzelfde *verwarring* bij Markus te onderstellen" (blz. 133). Een paar regels verder staat: „Hesseling zal wel tot dien *noodsprong* zijn gekomen door inzage van Mattheus". Als argumenten tegen die onderstelde *noodsprong* worden genoemd 1°. dat het woord μήποτε (Marcus IV, 12) zich tegen de interpretatie verzet, 2°. dat bij Marcus nergens elders „een zweem van een *dooreenhalen* van dit tweetal voegwoorden (ἵνα en ὅτι)" gevonden wordt.

Indien de door ons gekursiveerde woorden juist waren, zouden wij beiden blijk hebben gegeven van een totaal gebrek aan methode en aan kritiek. Niet in de eerste plaats om ons tegen Dr. Van Veldhuizen te verdedigen,

willen wij de zaak nader verklaren [1]); van meer gewicht is het een eigenaardigheid van de Koine in het licht te stellen, waardoor, als bijkomstigheid, de onjuistheid der gekursiveerde woorden een ieder duidelik zal worden. De exegese door Pernot voorgesteld van Marcus IV, 12 handhaven wij, maar hoofddoel van ons schrijven is het bewijs te leveren dat in de Koine ἵνα, naast de finale betekenis, die van een redengevend voegwoord heeft gekregen, dat er dus geen sprake is van een individuele verwarring of 't toevallig voorkomen *ergens*, waar dan ook, van een *dooreenhalen* van twee voegwoorden, maar van een goedgestaafde evolutie der taal.

A. Buttman zegt, in zijn vertaling en verklaring van Apollonius Dyscolus' werk over de syntaxis [2]), dat *alle* grammatici, van Dionysius Thrax tot aan Theodorus Gaza en Laskaris, ἵνα rekenen tot de redengevende voegwoorden (σύνδεσμοι αἰτιολογικοί). Al vindt men noch bij *klassieke* schrijvers, noch in het zelfstandig taalgebruik van die zich naar de klassieken regelende grammatici bewijsplaatsen van ἵνα in de letterlike zin van *omdat*, die betekenis is toch onmiskenbaar in de voorbeelden door Apollonius en anderen gegeven. Zo leken we bij Apollonius [3]) (I, 1, blz. 243) dat ἵνα zowel een redengevende (αἰτιολογικός), als een op 't doel wijzende, finale zin (ἀποτελεστικός) kan hebben; het eerste geval doet zich voor wanneer men zegt: ἵνα ἀναγνῶ ἐτιμήθην (omdat ik gelezen heb werd ik geëerd), ἵνα ἀναστῶ ἠνιάθη Τρύφων (omdat ik opstond, ergerde zich Tryphon). Even duidelik spreekt Apollonius wanneer hij de zin ἵνα φιλολογήσω παρεγενήθη Τρύφων voor identiek verklaart met διότι ἐφιλολόγησα παρεγενήθη Τρύφων (II, blz. 382). Elders (I, 1, blz. 244) merkt hij op dat bij ἵνα als redengevend voegwoord de apodosis in de verleden tijd staat, bij ἵνα finalis in het futurum. Theodosius (uitgegeven door Bekker in zijn *Anecdota graeca* III, zie aldaar blz. 1035), zegt, over de conjunctief handelend, dat deze soms een oorzaak (αἰτίαν) aanduidt, b.v. ἵνα τιμηθῶ ἐλυπήθης (omdat ik geëerd werd, werdt gij verdrietig). De zegswijze van deze grammatici is niet altijd duidelik, maar hun voorbeelden nemen alle misverstand weg; men ziet er ook uit dat ἵνα = *omdat* door een conjunctief wordt gevolgd.

De eenstemmige getuigenis van alle grammatici is niet in tegenspraak met de ontstentenis van het gebruik in klassiek Grieks; het is duidelik dat ἵνα als redengevend voegwoord tot de postklassieke periode behoort, en aanvankelik wel tot de gesproken taal beperkt zal zijn geweest. Bij latere schrijvers zijn voorbeelden van ἵνα = *omdat* in een voldoend aantal te vinden. Sophoklis haalt in zijn Lexicon verschillende plaatsen aan, n.l.: Epictetus III, 4, 10 (ed. Schenkl, 1916, blz. 247): γελοῖον οὖν ἵνα ἄλλος νικήσῃ κωμῳδῶν ἐμὲ βλάπτεσθαι (= διότι ἐνίκησεν); Titus Bostrensis (*Patrol. graeca* ed. Migne XVIII, p. 1241 D): οὐχ ὁρᾶτε, φησίν, ἵνα παιδία λοιδωρήσωσιν τὸν

---

[1]) Onze namen hebben wij geplaatst in alfabetiese volgorde, gelijk wij dat bij onze samenwerking plegen te doen. Hier, en niet hier alleen, zou, naar 't aandeel in het werk, de laatste wel als de eerste genoemd mogen worden. (D. C. H.)

[2]) *Des Apollonios Dyskolos vier Bücher über die Syntax*, übersetzt und erläutert von A. Buttmann, Berlijn, 1877, blz. 216 noot.

[3]) *Apollonii Dyscoli quae supersunt* ed. R. Schneider et G. Uhlig, Leipzig, 1878—1910 (drie delen der uitgave van de *Grammatici graeci*).

Ἐλισσαῖον κατηρᾶτο καὶ δυσὶν ἄρκτοις ἔκδοτα παρεδίδου τὰ νήπια; en iets verder: οὐχ ὁρᾶτε, φησίν, ἵνα τινὲς ἄκοντες στρατιῶται . . . . ἀποσταλῶσι καλέσαι τὸν Ἠλίαν βαδίσαι μὲν ὤκνησε . . . . πῦρ δὲ κατήνεγκε [1]); (= διότι ἐλοιδόρησαν, διότι ἀπεστάλησαν καλέσαι); Amphilochius (*Patrol. graeca* ed. Migne XXXIX, p. 121 C): καί, ἵνα μίαν ἡμέραν ὁ παράλυτος κλίνην βαστάσῃ καὶ τὴν ἀντιμισθίαν παράσχῃ, ἀγανακτεῖτε; (= διότι ἐβάστασε, διότι παρέσχε); Joh. Chrysostomos (*ed. Benedict.* X, 71 D): ἵνα στυγνάσῃ μόνον, φησίν, ἀφῆκα τὰ ἁμαρτήματα (= διότι ἐστύγνασε); Joh. Moschus (*Patrol. graeca* ed. Migne LXXXVII, p. 2988 C): κἀγὼ ἵνα στρέψω τὸ καμάσιον μου, ἐγκαλεῖτε μοι; (*gij*, zegt een monnik die in de kerk komt met zijn kleed binnenste buiten, *hebt de Sinaï onderste boven gekeerd en gij doet mij verwijten omdat ik mijn kleed omgekeerd heb?*)

Jannaris [2]) neemt deze voorbeelden van Sophoklis over en voegt er bij: *so now* χαίρομαι νά σε θωρῶ, „*I rejoice to see you*", μοῦ κακοφάνηκα νὰ μάθα πῶς. . . .," „*I was sorry to hear that* . . . ." Uit dit gebruik van het hedendaagse Grieks ziet men hoe dit redengevende ἵνα geworden is tot een partikel van zeer vage inhoud [3]), maar stellig ontstaan niet uit de finale, maar uit de causale betekenis van het woord: een onweersprekelik bewijs dat die δύναμις αἰτιολογική in het postklassieke Grieks waarlik heeft geleefd.

Is het tot nu toe vermelde niet voldoende om aan te tonen dat Dr. van Veldhuizen met onbegrijpelike lichtvaardigheid over ἵνα = *omdat* heeft gesproken? Die betekenis kent de Koine en tot de Koine behoort het Nieuwe Testament. Geen wonder dus dat wie de Koine bestudeerd heeft, bij een moeilike plaats aan het redengevende ἵνα denkt.

Hoe staat het nu echter met de getuigenissen aan deze laatste groep van geschriften ontleend? Zulke sprekende voorbeelden als de grammatici en de profane schrijvers ons aan de hand doen, kunnen wij niet noemen, hetgeen voor een deel is toe te schrijven aan de inhoud der boeken van het Nieuwe Testament, voor een ander deel aan de betrekkelike zeldzaamheid der constructie in de geschreven taal, ook buiten de Bijbel. Voorbeelden zijn er intusschen wel degelik.

Wij beginnen bij drie plaatsen uit de *Openbaring*. In de spraakkunst van Blass-Debrunner (5e uitgave, 1921, blz. 205) worden aangehaald XIV, 13 en XXII, 14 met de opmerking: „ἵνα *hier* = *weil*". Debrunner erkent dus de betekenis ἵνα = *omdat*. Hier volgen de drie plaatsen, zodat ieder kan oordelen: Μακάριοι οἱ νεκροὶ οἱ ἐν κυρίῳ ἀποθνήσκοντες ἄπ' ἄρτι. ναί, λέγει τὸ πνεῦμα, ἵνα ἀναπαήσονται ἐκ τῶν κόπων αὐτῶν (XIV. 13); μακάριος ὁ γρηγορῶν καὶ τηρῶν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἵνα μὴ γυμνὸς περιπατῇ καὶ βλέπωσιν τὴν ἀσχημοσύνην αὐτοῦ (XVI, 15); μακάριοι οἱ πλύνοντες τὰς στόλας αὐτῶν, ἵνα ἔσται ἡ ἐξουσία αὐτῶν ἐπὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς καὶ τοῖς πυλῶσιν εἰσέλθωσιν

---

[1]) Zie 2 *Koningen* II, 24 en 2 *Koningen* I 9—13.

[2]) A. N. Jannaris, *An historical greek grammar*, Londen, 1897, § 1741, blz. 408.

[3]) Er blijkt tevens uit dat de opmerking van Apollonius omtrent de verbinding van redengevend ἵνα uitsluitend met een verleden tijd cum grano salis is op te vatten. Geen wonder dus dat niet alle voorbeelden van het Nieuwe Testament aan die eis voldoen.

[4]) Over de wisseling van futurum en conjunctief zal de tweede ondergetekende elders handelen. Zie ook Blass-Detrunner, blz. 205.

εἰς τὴν πόλιν (XXII, 14). Het ligt voor de hand dat in deze drie passages, die alle met het woord μακάριος beginnen, het laatste zindeel de reden der μακαριότης aangeeft [1]). „Zalig wie in den Heer sterft! — Voorzeker, daar zij zullen rusten van hun moeiten". — „Zalig wie waakt en zijn klederen in 't oog houdt, daar hij voor schande bewaard blijft." — „Zalig wie hun gewaden wassen, daar zij de poort zullen ingaan." — Herinneren deze zinnen niet onmiddellik aan de zaligsprekingen van Matthaeus V, 3—10, waar telkens op de uitspraak μακάριοι, de reden volgt, aangeduid door het met ἵνα overeenkomende ὅτι?

Sophoklis en Jannaris verwijzen ook naar Rom. V, 20: νόμος παρεισῆλθεν ἵνα πλεονάσῃ τὸ παράπτωμα en Rom. VI, 1: ἐπιμένωμεν τῇ ἁμαρτίᾳ ἵνα ἡ χάρις πλεονάσῃ. De vertaling wordt dan: „De wet is tussenbeiden gekomen, omdat de misstap groter (talrijker) geworden is," en: Zullen wij in de zonde blijven, omdat de genade groter is geworden?" Sophoklis verdedigt deze opvatting, die een goede zin schijnt te geven aan de woorden van Paulus, door te vergelijken Galat. III, 19: τῶν παραβάσεων χάριν προσετέθη ὁ νόμος, maar men moet er aan denken dat χάριν zowel *ter wille van* als *wegens* kan betekenen. Wat echter de opvatting van Sophoklis en Jannaris onaannemelik maakt, is de gehele gedachtengang van Paulus, die o. a. in deze brief blijkt uit Rom. IV, 15 en vooral uit Rom. VII, 7 en vlg. Zij past ook kwalik bij hetgeen in de brief aan de Galaten staat. Wij nemen dus deze voorbeelden van Sophoklis en Jannaris, gelijk nog een andere plaats (Joh. VIII, 56), niet over, en wij haalden ze alleen aan om te laten zien dat we niet klakkeloos aanvaarden wat ten bewijze van ἵνα = *omdat* te berde is gebracht, maar dat wij te rade zijn gegaan met wat de theologen ons leren omtrent de exegese der in aanmerking komende plaatsen.

Ten slotte de plaatsen uit de Evangelieën die aanleiding zijn geweest tot deze gedachtenwisseling. Wij schrijven, voor 't gemak van de lezer, de zinsneden waarop het aankomt over: Marcus IV, 11: ὑμῖν τὸ μυστήριον δέδοται τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ, ἐκείνοις δὲ τοῖς ἔξω ἐν παραβολαῖς πάντα γίνεται, (12) ἵνα βλέποντες βλέπωσιν καὶ μὴ ἴδωσιν καὶ ἀκούοντες ἀκούωσιν καὶ μὴ συνιῶσιν, μήποτε ἐπιστρέψωσιν καὶ ἀφεθῇ αὐτοῖς. Lucas, VIII, 10: ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ, τοῖς δὲ λοιποῖς ἐν παραβολαῖς, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσιν καὶ ἀκούοντες μὴ συνιῶσιν. Mattheus, XIII 11: ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἐκείνοις δὲ οὐ δέδοται.... (13) διὰ τοῦτο ἐν παραβολαῖς αὐτοῖς λαλῶ, ὅτι βλέποντες οὐ βλέπουσιν καὶ ἀκούοντες οὐκ ἀκούουσιν οὐδὲ συνιοῦσιν. Even als Pernot heeft Van Veldhuizen opgemerkt dat er verschil is tussen de Hebreeuwse tekst van Jezaja (VI, 9—10), waarop de laatste woorden (ἵνα of ὅτι βλέποντες enz.) slaan, en de vertaling van de Septuaginta; beiden zijn het er over eens dat de synoptici de gewijzigde, zachtere lezing der LXX hebben gevolgd. Reeds dit maakt het onwaarschijnlik dat deze schrijvers elkaar tegenge-

---

[1]) Ook Dr. S. Greidanus (*De Openbaring des Heeren aan Johannes*, Amsterdam, 1925, blz. 301), hoewel ἵνα met *opdat* vertalende, heeft, naar 't schijnt, dit gevoeld. Hij schrijft: „ἵνα heeft hier denkelijk niet zoozeer doelaanwijzende beteekenis als meer verklarende bedoeling, ter nadere aanduiding er van waarin die zaligheid gelegen is."

sproken zouden hebben, dat namelik de een zou beweren: geheimhouding wordt bedoeld, de andere: de gelijkenis is een middel om duidelik te maken wat de grote menigte langs direkte weg niet kan begrijpen. Door ὅτι te vertalen met *omdat* wordt alle tegenspraak opgeheven.

Er komt nog iets bij. De vraag van de leerlingen naar het doel van de gelijkenis (Lucas) [1]) of der gelijkenissen (Matthaeus en Marcus) houdt verband (ook dit erkent Dr. van Veldhuizen) met de onmiddellik voorafgaande gelijkenis, die van de zaaier (Marcus IV, 3—9; Lucas VIII, 5—8; Matthaeus XIII, 3—9: we dienen dus de bedoeling van deze in aanmerking te nemen. En dan vragen wij: kan men zich een zaaier denken, die wenst dat niet alle zaad opkomt? Hij weet dat boze machten, onvruchtbaarheid van de bodem, ondiepte van de teelaarde zeer veel verloren kan doen gaan, maar nooit is dat laatste het doel van het zaaien.

Dr. van Veldhuizen heeft tegen onze interpretatie het bezwaar dat μήποτε ἐπιστρέψωσιν daarbij niet past, doch met deze woorden heeft Jezus de verhardheid der mensen op 't oog (πεπορωμένη καρδία), die zich niet *willen* bekeren. En dat inderdaad de bedoeling der gelijkenis(sen) geen geheimhouding, maar verklaring in een voor de menigte geschikte vorm is, blijkt eindelik ten duidelikste uit Marcus IV, 33—34: καὶ τοιαύταις παραβολαῖς πολλαῖς ἐλάλει αὐτοῖς. καθὼς ἠδύναντο ἀκούειν. χωρὶς δὲ παραβολῆς οὐκ ἐλάλει αὐτοῖς, κατ' ἰδίαν δὲ τοῖς ἰδιόις μαθηταῖς ἐπέλυεν πάντα.

Dat ἵνα op geen andere plaats bij Marcus redengevend is, weegt voor ons niet zwaar. Slechts op één plaats staat bij Marcus ἔσθω voor ἐσθίω (I, 6), slechts éénS komt bij hem ἵνα c. conj. als imperatief voor (V, 23; cf. Matth. X 18 ἐλθὼν ἐπίθες); een ander ἅπαξ, in Marcus II, 10, hoopt de tweede ondergetekende elders aan te wijzen. Bontheid is nu eenmaal het karakter der Griekse Koine; hoe meer men zich verwijdert van het Attiese proza met zijn strenge litteraire traditie, hoe meer de diglossie toeneemt, des te minder geldt wat Cobet zo bewonderde in de klassieke taal: de regel τὰ αὐτὰ περὶ τῶν αὐτῶν.

Wij houden de interpretatie van Dr. van Veldhuizen, waarop zijn exegese berust voor onjuist. Derhalve behoort beoordeling van die exegese niet tot onze taak. Wie met hem ἵνα bij Marcus IV, 12 door *opdat* vertaalt, zal hebben uit te maken of het daarvan uitgaande betoog al of niet overtuigend is. De voorspelling van de schrijver dat geen theoloog het met de verklaring van ons eens zal zijn, is gelochenstraft door verschillende bewijzen van instemming die Pernot ook van theologen ontving. Geen verstandig mens heeft ooit ontkend of zal ontkennen dat taalkundigen bij de studie van het Nieuw-Testamenties Grieks heel veel van de theologiese exegese kunnen leren, maar omgekeerd kan die exegese hoe langer hoe minder de geschiedenis verwaarlozen van het latere Grieks en van het Nieuw-Grieks, waarvan men het Nieuwe Testament het oudste dokument kan noemen.

Om nog even terug te komen op de overgang van ἵνα = *opdat* tot ἵνα = *omdat*, men kan zich die op verschillende wijze voorstellen. Analoga zijn in 't Frans *pour* (*pour final* en *pour causal*, cf. C. de Boer, *Essai sur la syntaxe*

---

[1]) Vergel. Mattheus XV, 15 en Marcus VII, 17.

moderne de la préposition en français et en italien, Parijs, 1926, blz. 112, 113), en in 't Nederlands het woord *omdat*, waarvan het *Woordenboek* (i. v.) zegt: .... „in het Middelnederlandsch gold *omdat* als finaal voegwoord, het gaf niet de beweegreden maar het doel te kennen .... het beantwoordde aan ons, *opdat*. Nog in de 16e, 17e, ja 18e eeuw vindt men *omdat* zoo gebezigd." Dit gebruik bestond nog in de gesproken taal der 19e eeuw, misschien bestaat het nog heden.[1]) D. C. HESSELING en H. PERNOT.

THE LEGEND OF THE DEATH OF WILLIAM RUFUS IN THE HISTORIA ECCLESIASTICA OF ORDERICUS VITALIS.

In chapter XIV of the tenth book of his *Historia Ecclesiastica* Ordericus Vitalis narrates the following event, said to have happened in the year 1100, a short time before the death of William II, the son of the Conqueror, in the New Forest[1]).

Quidam monachus bonae famae, sed melioris vitae, in coenobio erat Sancti Petri de Gloucestra, qui hujusmodi somnium retulit se vidisse in visione nocturna: Videbam, inquit, Dominum Jesum in solio excelso sedentem, et gloriosam coeli militiam, Sanctorum que chorum ei assistentem. Dum vero, in extasi supra me raptus, obstupescerem, et nimis admirans ad insolita intenderem, ecce quaedam splendidissima virgo ante pedes Domini Jesu procidebat, et his precibus suppliciter illum exorabat: Domine Jesu Christe, Salvator generis humani, pro quo, pendens in cruce, preciosum sanguinem tuum fudisti, clementer respice populum tuum, miserabiliter gementem sub jugo Guillelmi, scelerum vindex, omniumque judex justissime, de Guillelmo, precor vindica me, et de manibus illius eripe, quia turpiter, quantum in piso est, me polluit et immaniter affligit. — Dominus autem respondebat: Patienter tolera, paulisper expecta, quoniam in proximo tibi sufficiens adhibetur de illo vindicta. Haec itaque audiens contremui, et caelestem iram principi nostro mox imminere non dubitavi, intelligens sanctae virginis et matris Ecclesiae clamores pervenisse ad aures Domini, pro rapinis et turpibus moechiis, aliorumque facinorum sarcina intolerabili, quibus rex et pedisequi ejus non desistunt divinam legem quotidie transgredi.

Ordericus adds that Serlo, the abbot of the monastery, communicated this vision to the king by letter, but he fails to report the effect which the vision had upon William. A few pages later he narrates the death of Rufus by the arrow of Walter Tirel. The vision is told by no other contemporary, although, according to the custom of that time, dreams, visions, evil omens and prophecies presage the approaching end of a monarch. In fact, this special form of literature, the Vision, so flourishing throughout the Middle Ages, was a rather effective weapon to cut off the post-mortem fame of a prince disliked by the clergy for one reason or another, and it remained for Dante to use the same weapon, this time *against* the high clergy and the

---

[1]) Bij het nazien der drukproef ontvingen wij *Notes on St. John and the Apocalypse* by Alex. Pallis, Oxford University Press. 1926. De heer Pallis haalt, als voorbeelden van ἵνα met causale betekenis, uit het Evangelie van Johannes aan VIII, 56 en IX, 39.

[2]) Cf. the edition of Ordericus by A. Le Prevost, Paris, 1838—1855, t. IV, pp. 83—84.

secularized Church of his time [1]). Since the vision told by Ordericus cannot be called a commonplace, although in this form of literature commonplaces are apt to abound and originality is on the whole very rare, it may be pertinent to enquire into his sources.

William Rufus was indeed not the first prince who was accused of ruthlessly appropriating for himself church property and the interest thereof (for it was by these actions rather than by any others that he drew upon himself the wrath of his clergy). Many centuries previously the same accusation, with a good many others, had been levied against a monarch still less popular with the Church than the son of the Conqueror, viz. Julian, surnamed *Apostata*, on account of his relapse into paganism [2]). With Rufus he had moreover in common his early and quite unexpected death by the missiel of a mysterious enemy. Now to Julian's death is attached a legend rather similar to the one told by Ordericus about William II. This legend, in its earliest form, reads as follows [3]):

Ἐν αὔτῃ δὲ τῇ νυκτὶ εἶδεν ἐν ὁράματι καὶ ὁ ὁσιώτατος ἐπίσκοπος Βασίλειος ὁ Καισαρείας Καππαδοκίας τοὺς οὐρανοὺς ἠνεῳγμένους καὶ τὸν σωτῆρα χριστὸν ἐπὶ δρόνου καθήμενον καὶ εἰπόντα κραυγῇ, Μερκούριε, ἀπελδὼν φόνευσον Ἰουλιανὸν τὸν Βασιλέα τὸν κατὰ τῶν χριστιανῶν.

The same vision is told somewhat differently in the *Vita S. Basilii*, falsely ascribed to Amphilochius, bishop of Iconium and a contemporary of Basilius [4]). There it reads as follows [5]):

Basilius in uisu multitudinem militiae caelestis hinc et inde in monte et in medio eorum super tronum gloriosam (for gloriosum) sedentem quandam muliebri habitu et dicentem ad proxime sibi stantes magnificos uiros: Uocate mihi Mercurium ut eat interficere Iulianum in filium meum et deum tumida blasphemantem.

The *Life of Basilius*, originally written in Greek, was twice translated into Latin, for the first time in the ninth century [6]). The work and also the vision were known to Vincentius Bellovacensis, who drew on it for his *Speculum historiale* [7]). It was also known to and utilized by the compilers of the so-called *Kaiserchronik*, composed in Southern Germany during the twelfth century [8]). It had doubtless also been incorporated in one or several of the mediaeval compilations that went under the name of *Gesta Romanorum* and professed to give a history of the Roman emperors. One such compilation Ordericus is supposed to have used [9]).

Whether one is inclined to attribute the vision under discussion to Ordericus

---

[1]) Cf. C. Fritzsche, *Die lateinischen Visionen des Mittelalters bis zur Mitte des zwölften Jahrhunderts, Romanische Forschungen*, II (1886), p. 247; III (1887), p. 337.

[2]) J. Geffcken, *Kaiser Julianus*, Leipzig, 1914, p. 66.

[3]) Malalas, *Chronicon*, ed. Dindorf, Bonn, 1831, p. 333.

[4]) On the different versions of the *Vita* cf. Potthast, *Bibl. hist. med. aevi*, II², 1196 and Koch's *Studien zur vergl. Literaturgesch.*, V (1905), p. 7.

[5]) Koch's *Studien*, loc. cit. Cf. also J. Klapper, *Erzählungen des Mittelalters in deutscher Uebersetzung und lateinischem Urtext*, Breslau, 1914, p. 276.

[6]) R. Förster in Koch's *Studien, loc. cit.*

[7]) Lib. XIV, cap. 43—44.

[8]) Potthast, *op. cit.*, I, 694.

[9]) A. Le Prevost, *op. cit.*, t. V, p. XCII.

himself, or whether one believes it to have originated in the convent of St. Peter, in Gloucestershire, it is quite certain that it is derived from some Latin version of the *Life of Basilius*, where it was connected with the death of Julian, the apostate emperor, as hateful to the clergy as was William Rufus, the second king of the Norman dynasty in England.

University of Minnesota. ALEXANDER HAGGERTY KRAPPE.

FRAGEN.

In No. 39 der Carmina Burana S. 127 Schmeller ist der Sinn im ganzen unsicher und in vielen Einzelheiten unklar. Einen Fingerzeig für die Gesamtauffassung gibt vielleicht das Wort *allotheta* Str. II 11, das Schmeller sehr unnötig in *athlotheta* ändert. Es ist ein Grammatikerausdruck und bedeutet die Umkehrung des Geschlechtes (Du Cange). Da steht also: „Dione hat mir um Einer willen [1]) süss gelächelt; denn mit Umkehrung des Geschlechtes hat sie mir das Lied gesungen, das sie mir versprach". Hiernach ist die *quaedam* in Wahrheit ein *quidam* und das Ganze ein päderastisches Gedicht. Dazu stimmt sehr wohl die *Cypris barbata* Str. III 1 (sie hat der Dichter aus dem Aeneiskommentar des Servius) und die Schlusstrophe; *quis* ist dort dieselbe Person wie *quaedam*, absichtlich ebenso unbestimmt benannt: „Wenn Jemand mit mir einig ist, so wünsche er, dass meine Liebe daure; ich werde nicht trügen, und er, der sich auf solchen Bund verlässt, soll ein frohes Jahr haben". Hier wird mit *freto*, nicht *fretae*, die Maske gelüftet. Das Gedicht würde somit zu denen gehören, über die sich Bischof Ivo von Chartres aufhält (epp. 66, 67): „*Quidam concubii sui* (des Bischofs Johannes von Orleans, Ende des 11. Ihs.) *appellantes eum Floram multas rithmicas cantilenas de eo composuerunt.... per urbes Franciae in plateis et compitis cantitantur, quas et ipse cantitare et coram se cantitari non erubuit* [2]). Merkwürdig stimmt zu diesem Seufzer Str. VII 8—9: *te per orbem intonat solaris symphonia.*

Zu Str. I 1 vgl. 2. Par. 21, 19 *cum temporum spatia volverentur.* 1—4 ist nur eine Art Vorspruch, wie er sich bei Sequenzen öfter findet; die eigentliche, der zweiten im Bau gleiche Strophe beginnt erst mit 5. Woher stammt ihre astronomische Gelehrsamkeit?. Es ist griechisches Gut: Φιλόγαιος die Wintersonne, die der Erde noch nahe ist, 'Ερύθειος — denn das muss in Ericteus stecken — der Glühende, Strahlende, das Frühlingsgestirn, 'Ακταίων die Hundstagsonne, Λαμπάς die des Herbstes. Der Dichter (oder seine Quelle) hat die griechischen Namen auch richtig gedeutet: *in imis, rubens.* Arat und Hygin, die Wörterbücher und auch Pauly-Wissowa lassen hier im Stich; wer weiss zu antworten?

Von Str. II verstehe ich nur die vorhin besprochenen Zeilen. Zu Str. III, die mir nicht klarer ist, merke ich zwei Stellen an, die vielleicht weiter helfen könnten: zu v. 1—5 die Worte über einen Abt [3]): „*In hyeme ipsum invenis*

---

[1]) *per quandam* ist nicht zu ändern; vgl. z. B. Hilarius I 16 *de cuiusdam moribus.*

[2]) Vgl. Dümmler, Zt. f. D. A. XXII S. 258. [3]) Das Citat ist mir leider abhanden gekommen.

pinguissimum de Epicureo grege porcum...., *in estate vero renovata* cute, *barba rasa et iuvenem priori seni prorsus dissimilem.* Vielleicht bedeutet hiernach 1 wirklich nur, dass der παὶς καλός sich habe rasieren lassen, und der Gegensatz *virgo-femina* besagt dasselbe wie *iuvenis-senex*? freilich: *maturo tumultu* bleibt auch dann undurchsichtig. v. 6 und 1 scheinen geradezu citiert zu werden in „Ganymed und Helena Str. LVII 4: *mentitur feminam venus monstruosa*, ohne dass dies uns viel weiter hülfe.

Str. IV 5—8. Man weiht eine Fessel, wenn man sich befreit fühlt. „Gebunden sein" heisst in dieser Sprache „seine Geliebte nicht besitzen"; unser Dichter sagt also: „Mein Begehren ist erfüllt", was ja am Ende der Strophe noch einmal sehr unverhüllt ausgesprochen wird. Aber was hat damit Cicero zu tun? Zielinski macht in seinem Ciceobuche das M. A. nur sehr obenhin ab; wer weiss etwas hierzu?

9—10. Wenn in diesen Dichtungen von Apollo die Rede ist, so ist meist sein Abenteuer mit Daphne gemeint. „Ich bin freier als der Delier" besagt nach dem eben Bemerkten „ich habe mehr Erfolg in der Liebe als er". *immobilis* ist Daphne, sobald sie sich verwandelt. Aber *cohors*? Das Wort wirft alles um. Übrigens hat v. 8 eine, v. 9 zwei Silben mehr, als v. 8 und 9 in Str. III; ich würde jedoch den Fehler eher in III suchen. Ehe diese Fragen gelöst sind, wird man mit dem in mehrerer Hinsicht sehr bemerkenswerten Gedichte kaum weiter kommen; möchte ich bei den Lesern des Neophilologus Antwort finden.

Essen. E. Herkenrath.

BOEKBESPREKING.

L. Sainean, *La langue de Rabelais*, 2 tomes. Paris, Boccard, 1922—23.

Ces deux volumes, dont chacun compte plus de cinq cents pages, dans lesquels sont traités presque quatre mille mots, nous laissent ahuris devant le puits de science qu'en est l'auteur. Cet énorme travail n'aurait pas été possible sans une longue fréquentation avec le grand écrivain français. Et, en effet, M. Sainéan, vice-président de la Société des études rabelaisiennes, a depuis de longues années étudié son auteur, à preuve les nombreux articles qu'il a publiés dans la *Revue des études rabelaisiennes* et dans la *Revue du seizième siècle*; en 1920 il fit paraître *L'histoire naturelle et les branches cornexes dans l'œuvre de Rabelais*; il s'est chargé du commentaire philologique de la grande édition, publiée sous la direction d'Abel Lefranc; et il prépare un nouveau livre: *Rabelais à travers les âges*. M. Sainéan, connu d'ailleurs par ses belles études sur l'argot, était donc tout désigné à écrire un livre sur la langue de Rabelais. Et il fallait cette longue et patiente préparation pour mener à bonne fin cette œuvre gigantesque; car Rabelais est un monde: son vocabulaire est d'une richesse et d'une variété inouies; il a — en vrai homme de la Renaissance — une curiosité sans bornes et il a versé dans son roman tout ce qu'il avait appris: il a puisé dans les dialectes, dans la vieille langue, dans les langages techniques, il a emprunté à d'autres

idiomes, il a créé de nouveaux mots et des combinaisons de mots inconnues avant lui; et tout cela fait une œuvre encyclopédique si déconcertante que personne jusqu' ici n'a osé entreprendre une étude d'ensemble sur la langue de Rabelais.

Dans son premier volume M. S. étudie „La civilisation de la Renaissance", et il l'a divisé en plusieurs livres, dont les titres seuls suffisent déjà pour nous donner une idée de la variété et de la richesse des matériaux qu'on nous offre: „Erudition et Expérience", „Contact avec l'Italie", „Vie Sociale", „Faits traditionnels", et nous voyons passer devant nos yeux tous les mots que lui ont fournis l'histoire naturelle, la médecine, l'architecture, l'art militaire, la navigation, les arts appliqués, le commerce et la musique, la religion et les superstitions, et toutes les autres manifestations de la vie au seizième siècle. Et toutes les fois que l'auteur a traité une catégorie de mots, il finit par insister sur la richesse et l'originalité du vocabulaire de Rabelais: „Le 60e chapitre du *Quart livre* contient une riche nomenclature ichtyologique, qui embrasse à la fois les poissons de l'Océan et ceux de la Méditerranée." — „La moitié de la nomenclature médicale employée par Rab. était alors nouvelle en français". — „Rab. nous offre . . . la plus riche terminologie militaire qu'on ait jamais réunie". — „Aucun autre écrivain, ancien ou moderne, n'a mis en œuvre des matériaux parémiologiques aussi abondants. Cervantès, seul, en approche". Nous pourrions continuer cette série de citations et montrer qu'en fait de joaillerie, de jeux, de jurons, de mets et de boissons, de costume, de monnaies, d'instruments de musique comme pour les croyances populaires, les traditions, les légendes, les contes, la langue de Rabelais excelle par sa richesse et par sa précision et constitue ainsi un document de premier ordre pour notre connaissance de la vie et des mœurs dans la première moitié du seizième siècle.

On avait de tout cela bien une impression, une idée plutôt vague. Mais le grand mérite de M. S. est d'avoir apporté les précisions nécessaires, d'avoir su démêler à quel courant il faut attribuer tel groupe de mots, quelle est l'influence qui a agi dans tel cas et de nous avoir tracé ainsi un tableau précis et vivant du mouvement de la Renaissance. Prenons par exemple le chapitre consacré aux termes nautiques pour donner une idée de la méthode du savant rabelaisien et de l'ampleur de ses recherches. La comparaison avec des livres spéciaux de l'époque prouve que Rab. a appris de la bouche des marins même la plupart des termes nautiques dont il se sert; et M. S. nous montre comment le vocabulaire de Rab. s'est enrichi à la suite de ses voyages au point de devenir d'une abondance surprenante dans le *Tiers livre*: nous rencontrons dans son œuvre des termes de marine fluviale que l'auteur a recueillis aux Sables d'Olonne ou ailleurs, des termes océaniques d'origine bretonne, normande ou languedocienne, des noms méditerranéens, dus aux marins levantins: Catalans, Provençaux, Vénitiens. Etudiée de cette façon, cette masse de termes nautiques, qui semblait en bonne partie fantaisiste, prend vie et jette une lumière vive sur la personnalité de Rabelais et de son époque.

Nous n'avons parlé jusqu'ici que du premier tome. Le second, intitulé „Langue et Vocabulaire" passe en revue le vocabulaire rabelaisien sous le

triple rapport linguistique, psychologique et imaginatif. M. S. traite d'abord les mots d'après leur origine; et ici nous tenons à attirer l'attention sur cette remarque intéressante que les hellénismes risqueés par Rab. ont pour la plupart passé dans la langue, tandis que, au contraire, aucun des mots grecs introduits par Ronsard ou d'Aubigné n'a pris racine, preuve de l'admirable instinct linguistique que possédait notre auteur, malgré les hardiesses qu'il se permet. Ce qui est encore curieux c'est que parmi les nombreux termes dialectaux employés par Rab. il n'en soit presque pas de spécialement tourangeaux, et pourtant le Chinonnais le connaît bien, son pays de vache! Les chapitres consacrés aux images et aux métaphores sont encore pleins de détails intéressants et suggestifs, mais nous ne pouvons songer à les analyser ici. Disons seulement que l'auteur peut avec un juste orgueil se vanter d'avoir par ce livre fait pour Rabelais ce qui n'a encore été réalisé ni pour Dante ni pour Shakespeare.

Est- ce à dire que dans ces deux tomes si remplis de faits il n'y ait rien qui prête le flanc à la critique? Ce serait bien étrange. Ainsi on se demande pourquoi l'auteur n'a pas divisé sa matière d'une façon plus systématique en deux grands groupes d'abord d'après le sens, puis d'après l'origine; la division adoptée par l'auteur donne lieu à des redites regrettables et est peu logique; le sujet par exemple du livre „Erudition et Expérience" et celui du livre intitulé „Contact avec l'Italie" se couvrent en partie. Finissons par quelques remarques de détail: I, p. 22 Le stadhouder Guillaume III n'a pas vécu en 1590, mais en 1690. — P. 138 „*Baladin*, qu'on lit pour la première fois dans Rabelais." C'est pourtant le titre d'une poésie posthume de Marot, mort en 1544, tandis que Rab. s'en sert seulement dans son *Quart livre*, composé en 1551. — P. 279 Les jeux enfantins sont étudiés aussi par Mlle J. W. P. Drost, Het Nederlandsch kinderspel vóór de XVIIe eeuw (thèse Leiden, 1914). — P. 305 Ici on aurait pu citer les *Actes des Apôtres*, XVI, 24: Insanis, Paule, multae te litterae ad insaniam convertunt. — P. 328 „Le nom de Démiurge, qui désigne dans le N. Testament le créateur de l'univers, a été au moyen-âge transféré au père des démons". L'histoire de ce mot est plus complexe. Il remonte aux temps auxquels la jeune Eglise chrétienne passait par sa crise la plus dangereuse, lors de la lutte contre la gnosticisme, qui, mettant le Dieu Suprême bien haut au-dessus de la matière, attribuait la création du monde à un dieu inférieur, le Démiurge. L'horreur que le gnosticisme inspira aux catholiques explique qu'ils considèrent le Démiurge comme le chef des démons. — II, p. 115 Le mot *tretous* n'appartient pas en propre à Rab., puisqu'il est fréquent au moyen-âge. — P. 102 Que R. ait emprunté les mots *baler* et *carole* au *Roman de la Rose* me paraît peu probable; on trouve *baler* encore peu avant lui dans les *Myst. inédits du XVe siècle*, publiés par Jubinal. — P. 147 L'expression „résolution de *u* en *eu*" n'est pas heureuse. — P. 181 Je ne comprends pas pourquoi le mot *aroy* (*araire*) „charrue" doit être attribué au lyonnais plus spécialement, tandis qu'il est connu dans tout le Midi, par ex. au Languedoc, qui, d'après M. S. lui-même, „a fourni à R. une de ses contributions dialectales les plus fécondes."

Groningen. K. Sneyders de Vogel.

MARTHE TROTAIN, *Les scènes historiques* [Bryn Mawr College Monographs, vol. XX]. Paris, Champion, 1923.

L'auteur a entrepris l'étude d'un genre dramatique intéressant, important dans l'évolution du théâtre, préparant l'avènement du drame historique, après avoir eu ses origines dans les premières manifestations du théâtre romantique naissant du XVIIIe siècle: le théâtre historique livresque. M. Gustave Lanson le dit d'une façon si juste: „Tout le mouvement littéraire depuis 1730.... conduisent au drame historique" [1]); les scènes historiques préparent le triomphe de *Henri III et sa cour* (1829), qui les tue, quoiqu'on puisse enregistrer encore après cette date la publication d'une vingtaine d'œuvres de ce genre (la liste des ouvrages mentionnés, p. 8 et 9, n'est pas complète comme relevé des „scènes"). Elles meurent, parce qu'elles sont injouables ou presque, parce qu'elles ne tendent qu'à produire un effet de couleur locale, parce qu'elles manquent de psychologie, de pensée et d'émotion tragique, „qui est contraire à la curiosité historique", comme M. Lanson le fait si justement observer [2]). A une époque d'effervescence dramatique intense, au moment où les études historiques se renouvellent, quand le monde a été secoué, ébranlé par la Révolution et l'Empire, les scènes historiques vivent entre 1819, avec *le Marguiller de Saint Eustache* de P. L. Roederer (imprimé à 100 ex. en 1818) et *le Duc d'Enghien*, d'E. d'Anglemont (1832); à l'heure actuelle elles sont en train de renaître avec le théâtre de M. Paul Fort, dont *Les Compères du Roi Louis* (Théâtre-Français, juillet 1926) ou *Louis XI, curieux homme*, intitulés „chroniques de France" ne sont au fond qu'un travail du même accent, mais plus libre, et avec les mêmes défauts: abondance de pittoresque, manque de psychologie; c'est l'imagerie pure, quand l'imagination souveraine n'intervient pas d'une façon heureuse.

Le sujet avait déjà été étudié par M. Jules Marsan [3]); Mlle Marthe Trotain l'a fait à son tour, ajoutant des détails, essayant de donner une autre orientation à son travail, comme il résulte de l'indication des questions qu'elle a posées (p. 33), mais elle n'a pas réussi à renouveler cette étude si excellente. Je crois qu'en développant davantage son travail, l'auteur aurait pu faire mieux, plus vivant. L'essai reste une trop modeste contribution à l'histoire du théâtre romantique et qu'on pourrait reprendre, pour aboutir aux mêmes conclusions (p. 71) qu'elle.

On pourrait commencer par écarter le Président Hesnault, cet ami de Mme Du Deffand et de Voltaire, avec son *François II* (1747) et qui n'est aucunement un précurseur, comme l'a si bien montré M. Marsan [4]). On pourrait faire une distinction très nette entre les romantiques du groupe

---

[1]) G. Lanson, *Esquisse d'une histoire de la tragédie française*. New York, Columbia University Press, 1920, p. 142.

[2]) Id., *ibid.*, même page.

[3]) J. Marsan, *Le théâtre historique et le romantisme*. 1818-1828 dans *R. H. L. de la F.*, XVII (1910), p. 1-33; article repris dans *La bataille romantique*, Paris. Hachette, 1912, I, pp. 107-163.

[4]) *R. H. L., l. c.*, p. 1, 6 et 11. Il fait de l'histoire, non du théâtre, Je reconnais d'ailleurs la valeur de sa préface.

Delécluze-Stendhal-Vitet-Mérimée-Vicomtesse de Chamilly (*i. e.* Loeve-Weimars, Romieu, Vanderburch)-de Fongeray (*i. e.* Dittmer et Cavé) d'une part, et les autres: le comte de Gain de Montagnac, le vrai précurseur et que Mlle Trotain ne traite guère[1]), Charles d'Outrepont, P. L. Roederer, d'autres encore. Il y à la un contraste frappant entre tout un effort de romantisme réaliste et qui n'aboutit pas, malgré *Les Barricades* (1826) et *La Jaquerie* (828), et une tentative moins âpre, moins agressive dans son historicité, contraste entre deux tendances qu'il faut étudier de près et que M. Henri Girard indique pour un autre domaine de la littérature [2]). Il faudrait préciser encore la valeur de *la Partie de Chasse de Henri IV* par Collé, que Mlle Trotain effleure (p. 27), du *Pinto* de Lemercier et d'œuvres analogues, qu'elle néglige; insister sur *la Jaquerie*, dont il ne suffit pas de dire qu'un „jugement définitif a été passé sur cette œuvre de jeunesse" (p. 66), par Augustin Filon, et qu'il faut mettre (p. 20) justement à côté de Vitet. Il faudrait insister sur l'importance de Manzoni [3]) et sur le caractère *national* des scènes; on pourrait relever en passant, à propos du groupe de Coppet l'attitude encore réservée de Benjamin Constant dans son adaptation de *Wallstein* [4]), en comparant sa préface à celles de Vitet. Ainsi l'ouvrage gagnerait en profondeur et répondrait mieux à ce qu'on pourrait attendre de cette recherche, entreprise avec beaucoup de bonne volonté, aboutissant à une conclusion juste, mais dont la valeur pourrait être plus grande [5]).

Amsterdam. K. R. Gallas.

E. C. Armstrong, *The french metrical versions of Barlaam and Josaphat*; with especial reference to the termination in Gui de Cambrai (*Elliott monographs in the romance languages and litèratures*, 10). Princeton, University Press; Paris, Champion, 1922.

Behalve in proza is de *Historia de vitis et rebus gestis Sanctorum Barlaam Eremitae et Josaphat Regis Indorum* ook in oud-Franse verzen vertaald, en wel door drie verschillende dichters, die allen in de dertiende eeuw geleefd hebben: de Anglo-Normandiër Chardri, die een sterk verkort verhaal in een kleine 3000 versregels geschreven heeft; een anonymus en Gui de Cambrai. De beide laatste bewerkingen onderwerpt schr. aan een nauwkeurig onder-

---

[1]) Cfr., id., *ibid.*, p. 13.... son œuvre est d'un vrai précurseur".

[2]) Henri Girard, *Le centenaire du premier Cénacle romantique et de la „Muse française"* [Etudes romantiques, no. 2]. Paris, Les Presses françaises, 1926, p. 57-58.

[3]) v. J. Marsan, *o. c.*, p. 6-11.

[4]) N'est-il pas curieux que Vitet introduise l'astrologue de Catherine de Médicis dans sa pièce, alors que Benjamin Courtout l'écarte?

[5]) Il faut que je querelle Mlle Trotain sur l'indication de la date (1854) à la page 25 pour le *Racine et Shakespeare* de Stendhal, qui est de 1823 et de 1825; cette façon d'indiquer des dates d'après l'exemplaire dont on se sert aboutit aux pires confusions. — En 1826 *La Saint-Barthélemy* précède *Les Barricades*. *La Partie de Chasse* n'est pas „traduite de l'anglais" (p. 27) de Dodsley. — Les tragédies de C. Delavigne, de Soumet, de Guiraud ne sont pas „conformes aux règles" (p. 17), mais elles présentent des libertés. — Je crois que Mlle T. a mal compris le passage „On déclame cela comme dumélodrame" (p. 16), qui s'applique à des amateurs, non pas à une troupe d'acteurs.

zoek, waarbij hij o.a. tot de volgende konklusies komt: De hss. en de editie van Appel bevatten verschillende passages die niet aan Gui zijn toe te schrijven; de opdracht, die oorspronkelijk aan het begin van Gui's gedicht stond, is door een latere redactor in tweeën geknipt en verplaatst; Gui de Cambrai heeft zijn werk onvoltooid achtergelaten: het einde dat we in het hs. van Monte Cassino vinden, is door een latere afschrijver ontleend aan de ander, anonyme vertaling; zijn werk is geschreven spoedig na de slag van Bouvines in 1214.

Hoewel enkele van deze konklusies allesbehalve zeker zijn en met name de datering na de slag van Bouvines aan gegronde twijfel onderhevig is, moeten we hulde brengen aan dit nauwgezet detailonderzoek. Een zevental fac-similés, een kaartje van de omstreken van Marquais in Vermandois, en een afdruk van de door Appel niet gebruikte Brusselse fragmenten verhogen de waarde van dit werkje.

K. S. D. V.

G. Brockstedt, *Benoit de Sainte-Maure und seine Quellen. Die Entstehung der mittelalterlich-französischen sogenannten Volksepik.* Erster Bnd. Kiel, Cordes, 1923.

Il ne paraîtra pas de second volume de ce livre: l'auteur, appelé sous les drapeaux en juin 1915, mourut quelques mois plus tard à la frontière russe. Son amie, Mlle Aereboe, a eu la pieuse idée de publier cette étude partielle.

Nous n'avons pas besoin de discuter la théorie de Brockstedt, qui est bien connue et sur laquelle on pourrait lire ce que nous avons dit dans le *Museum*, 1910, col. 217—219, et 1911, col. 92—93. Rappelons seulement qu'il croit avoir prouvé dans ses études antérieures que le poète du *Floovent* est le créateur de toute l'épopée française, allemande, espagnole, etc. etc. Maintenant il fait un pas de plus et attribue au même auteur *Boeve de Haumtone, La Chanson de Roland*, les romans d'antiquité *Thèbes, Enéas* et *Troie* et trouve par là même le nom de ce fécond poète, qui n'est autre que Benoit de Sainte-Maure!

M. B. s'était proposé d'étudier les sources auxquelles Benoit avait puisé, travail inoui, puisque, à ce qu'il paraît, le poète français connaissait même l'épopée perse! Dans la présente étude il a dû se borner à la Bible et à Stace. Reconnaissons qu'il y a plusieurs rapprochements intéressants parmi tant d'autres qui ne présentent aucun intérêt.

Groningen. K. Sneyders de Vogel.

Hugo Styff, *Etude sur l'evolution sémantique du radical* ward *dan les langues romanes.* Lund, Ohlsson, 1923.

Ce livre est une thèse, publiée sous les auspices de M. Walberg, professeur de langues romanes à l'Université de Lund. M. Styff a choisi ce sujet parce que, il y a quelques années, le problème du radical *ward* est devenu actuel à cause

d'une discussion sur l'origine de l'expression *ne garder l'heure que.* Bien des fois cette expression a déjà occupé les linguistes depuis que G. Paris en a parlé pour la première fois dans son édition de la *Vie de saint Alexis* (1872). Mais tandis que les articles, publiés sur ce sujet, ne traitent tous qu'un seul point spécial, M. Styff s'est proposé d'étudier le développement général de ce radical.

Après avoir abordé quelques questions préliminaires concernant la phonétique et la morphologie, l'auteur arrive au centre de son étude, l'évolution sémantique, dans laquelle il distingue deux éléments, celle de l'évolution proprement dite du sens et celle de la différenciation. Il compare la première au sillage d'un bateau: „c'est une longue trace étroite qui s'évanouit peu à peu dans le lointain où l'on en cherche souvent en vain l'origine. Elle suit une ligne logique qui indique le but de l'action". Lorsqu'il s'agit d'un verbe au sens peu fixé, p.e. d'un mot d'emprunt, comme le thème *ward,* il peut arriver que, une fois le mot adopté dans des phrases déterminées, le sens originaire est changé par les différents compléments ou par la nature du sujet; c'est là la différenciation, que l'auteur compare aux cercles, produits sur la surface de l'eau, si l'on y jette une pierre: ces cercles s'étendent, s'élargissent de plus en plus.

L'auteur base son étude sur une trentaine d'exemples, empruntés aux plus anciens textes des langues romanes. En tenant compte du lien logique et quelquefois de l'analogie, il distingue deux significations différentes: 1. „jeter la vue sur qch."; 2. „faire la garde"; le verbe a encore un troisième sens: „faire attention", qui semble être une fusion des deux autres. Donc dès le début le verbe a plus d'une acception et c'est pourquoi M. Styff rejette l'explication de Diez qui dérive *guardare* de l'ancien h.-all. *warten* („acht haben") et admet à peu près l'explication de M. Brüch, *wardōn* („auf Wache stehend ausschauen"), parce que nous avons ici les deux idées „jeter la vue sur qch." et „faire la garde".

Maintenant la question se pose de savoir comment il faut rattacher les acceptions diverses que nous fournissent les dictionnaires et les textes, au sens primitif? Comment faut-il les grouper entre elles? En partant des trois significations mentionnées plus haut l'auteur a construit un „arbre généalogique" où nous voyons comment, à son avis, peu à peu le sens a pu évoluer. Pour la première idée p.e. il prend comme point de départ le sens le plus concret: „regarder", pour arriver à: „regarder autour de soi", „être tourné vers", „chercher". Ensuite viennent les acceptions abstraites. Pour chaque cas il donne des exemples: des verbes, des substantifs et quelquefois des adjectifs verbaux.

Après avoir développé de la même manière la seconde signification, il dit que *wardare,* exprimant l'idée de „faire attention", peut prendre dans la construction négative, le sens de „ne pas s'occuper de", „ne pas tenir compte de", c'est-à-dire „ne pas vouloir faire attention." M. Styff considère la locution *ne garder l'heure que* comme un cas spécial de cet emploi. Pour expliquer cela, il résume une étude de M. Walberg (*Quelques remarques sur l'anc. français „ne garder l'eure que"*, Lund, 1915) et parle en même temps de quelques autres articles consacrés à cette locution par M. Geijer, par M. Jeanroy (*Rom., XLIV*) et par M. Clédat (*Rom., XLV*).

A la fin de son travail M. Styff donne une liste alphabétique des formes citées pour faciliter les recherches et une bibliographie détaillée des textes et des dictionnaires cités.

Sans doute l'évolution du thème *ward* présente beaucoup de difficultés, mais M. Styff, grâce à la clarté de son exposé, nous permet de nous rendre compte comment d'après lui le verbe a pu peu à peu changer de signification, et c'est là le but qu'il s'était proposé.

Amsterdam. G. B. DISTELBRINK.

MARTIN LUTTA, *Der Dialekt von Bergün und seine Stellung innerhalb der rätoromanischen Mundarten Graubündens.* [Beihefte zur Zeitschrift für Romanische Philologie. Heft 71]. Halle M. Niemeyer, 1923.

Ook dit is een posthuum geschrift, van de hand van een veelbelovend Romanist, die in 1918 aan de moorddadige griep ten offer viel. „Das schönste Denkmal hat sich Herr Lutta selber in diesem Werke gesetzt," zegt Gauchat: het is inderdaad een schitterende prestatie van niet te overtreffen nauwkeurigheid en methodischen, geschoolden speurzin. Het boek wil zijn een bijdrage tot de in onvoldoende mate gekende midden-Bündner dialektgroep. Morfologische en lexiologische eigenaardigheden vinden slechts als bij uitzondering haar plaats: het onderzoek is zoo goed als uitsluitend van fonetischen aard. Maar toch mag men Marti Lutta den lof niet onthouden, ten volle zijn hoofddoel te hebben bereikt en de plaats, die het dialekt van Bergün te midden der tongvallen van Graubünden inneemt, nauwkeurig te hebben omschreven. Uit het onderzoek blijkt beslist, dat Bergün door een veel grooter aantal isoglossen van het Opper-Engadin gescheiden is dan van het Nidwaldsche (Alvaneu). En verder, dat de dialekten van Bergün en Filisur een engere groep te midden van de Unterhalbsteinsche dialekten vormen. „Diese Tatsache", schrijft Lutta, „steht in schönster Übereinstimmung mit der Erkenntnis, dass die Mundart von Bergün eine ältere *nidwaldsche Grundlage* mit jüngerer *engadinischer oberschicht* aufweisen muss" (bl. 335).

Laat ik nog bepaaldelijk wijzen op de voortreffelijke behandeling van de door Gartner als „Verhärtete Diphthonge" aangeduide kombinaties *ik, ek, εk, ok, uk,* ontstaan uit *ii, ei, εi, ou, uu,* bl. 313 vv., een der merkwaardigste trekken, die de taal ten oosten en ten westen van den Gotthard verbinden.

Nijmegen. JOS. SCHRIJNEN.

THEODOR GARTNER, *Ladinische Wörter aus den Dolomitentälern.* [Beihefte für Romanische Philologie. Heft 73]. Halle, Max Niemeyer 1923.

Theodor Gartner, aan de beoefenaars van het Raetoromaansch wel bekend door zijn *Rätoromanische Grammatik* en zijn *Handbuch der rätoromanischen Sprache und Literatur,* geeft in dit werk twee woordenlijsten: één Ladinisch-Duitsch, en één Duitsch-Ladinisch. Wanneer hier van Ladinisch gesproken

wordt, de in den laatsten tijd gangbaar geworden benaming voor de Raetoromaansche dialekten van Tirol, dan wordt hiermee met name bedoeld het taaleigen van het Grödener dal, beheerscht door den Langkofel, de Geislerspitzen en de Sellagroep; de Raetoromaansche eigenaardigheden zijn hier wel het best bewaard gebleven. Voor een groot deel heeft Gartner geput uit een geschrift van Hermes Fezzi, in den oorlog gesneuveld, waarmee deze de door de filosofische Fakulteit te Innsbruck uitgeschreven prijsvraag: *Hauswirtschaft und Viehzucht in den ladinischen Tälern Tirols* gewonnen had.

Vooral de eerste woordenlijst, die niet zelden wetenswaardige bizonderheden over flexie en herkomst der woorden geeft, is van groot belang; te meer, omdat het Grödener dialekt in Meyer-Lübke's *Romanisches Etymologisches Wörterbuch* onvoldoende vertegenwoordigd is.

Nijmegen. JOS. SCHRIJNEN.

La infancia de Jesu-Christo, zehn spanische Weinachtsspiele von G. FERNÁNDEZ Y ÁVILA; hsgg. von M. L. Wagner (Zeitschrift für rom. Philologie, Beiheft 72). Halle, Niemeyer, 1922.

De heer Wagner drukt hier een achttiende-eeuwse tekst af die hij in 1914 in Tlacotálpam in Mexico gevonden heeft. Ziehier de titel der tien stukken die het bevat: La Encarnación del Hijo de Dios, La Expectación de Maria Santisima, El Nacimiento de Nuestro Señor Jesu-Christo, La Manifestación de Ntro Señor Jesu-Christo, La Adoración de los Stos Reyes a Jesu-Christo, La Presentación de Ntro Señor Jesu-Christo en el Templo, La Huida a Egypto de Ntro Señor Jesu-Christo, La Degollación de los Santos Inocentes, La Perdida de Ntro Señor Jesu-Christo de doce anos, La Invención de Ntro Señor Jesu-Christo en el Templo.

In een „Sprachlicher Anhang" van een viertal bladzijden somt de uitgever de voornaamste eigenaardigheden van de taal der in het Andaloesies geschreven herderstonelen op; een kort „Glossar" geeft de zeldzame woorden. Jammer dat W. bij het vaststellen van de tekst niet de drie exemplaren van de Biblioteca Nacional te Madrid heeft kunnen raadplegen.

K. S. D. V.

Dr. H. PETRICONI, *Die Spanische Literatur der Gegenwart seit* 1870 (Dioskuren Verlag, Wiesbaden 1926).

Apenas hube escrito la reseña de la edición alemana de la „Historia de la literatura española" de Fitzmaurice Kelly en que pedí un libro con ideas modernas sobre la época moderna, cuando me llegó a manos el librito del Sr. Petriconi. Digo librito, porque el texto es de 186 páginas seguidas de un resumen cronológico y una bibliografía, dividida en las tres categorías bastante singulares: „Sammelwerke" (p. ej. R. Cansinos-Assens, *Poetas y prosistas del novecientos*) „Allgemeine Abhandlungen in Deutschland" (p. ej. H. Krüger-Welf, *Die Span. Literatur im* 20. *Jahrhundert*) y „Einige Monographien". Termina el libro con un índice de los autores mencionados y estudiados, entre los cuales hay varios hispanoamericanos.

Es un libro de grandes méritos, simpático en sumo grado,por ser el autor un hombre de buen gusto, de sólidos conocimientos en el terreno español y en el de otras literaturas, de un criterio personal; hombre discreto que sabe a la vez lo que ha hecho y lo que ha hecho bien. En otras palabras: el Sr. Petriconi (que es peruano, y es lo único que sabemos de él) posee todas las cualidades para escribir una historia de literatura moderna de España para los iniciados y . . . para los que se interesan sólo desde lejos en esa literatura; para los estudiantes el autor cita demasiado pocos nombres (él mismo remite al lector a las obras de Fitzmaurice Kelly y de Cejador y Frauca) y además tiene unas ideas sobre la relación entre realismo, naturalismo, simbolismo y expresionismo que, aunque pueden ser correctas, son muy distintas de las corrientes. Opina p. ej. — y defiende aquella opinión con muy buenos argumentos — que naturalismo y simbolismo son el mismo fenómeno, una especie de romanticismo moderno, el uno en la novela, el otro en la poesía (lírica). Cito la pág. 178: „Denn darüber besteht für uns kein Zweifel: so gut die „romantische Schule" nur den Abschlusz und die programmatische Fassung der schon mit dem Sturm und Drang einsetzenden romantischen Bewegung war, so gut der Impressionismus aus dem voraufgegangenen Realismus nur die äuszersten Folgerungen gezogen hatte, so gut bedeutet der Expressionismus nur die letzte, theoretisch-radikale Phase der bestehenden Moderne." Merece ser notada también la observacíon pág. 183: „den wahren Charakter des Expressionismus . . . die Metaphysik zu sein vorgibt und in Wirklichkeit nichts ist als spielerische Technik." Hay docenas de observaciones muy importantes e. o. sobre la aversión de los españoles de representaciones de sus dramas clásicos (p. 9), la melancolía de Bécquer nada alemana sino andaluza (pág. 13), la falta de realismo en América del Sur (pág. 15), la comparación de „Las ilusiones del Doctor Faustino" de Valera con „L'Education sentimentale" (39—42), el realismo español (55), el neo-romanticismo y „Les fleurs du mal" (66—68), el paralelo entre Rubén Darío y Stefan George (83—85), Felipe Trigo y el sadismo de los naturalistas (109—114), Benavente (139—145), Unamuno (161—165), José Ortega y Gasset y su libro „El Tema de nuestro Tiempo" (pág. 175: „sein bedeutendstes, es enthält vielleicht nicht mehr und nicht weniger als die Philosophie unserer Zeit"). Claro que yo no siempre hago mías estas ideas y muchas otras que se encuentran en el libro. Además hay algunas contradicciones y faltas de lógica; quiero citar una de estas, en el Prefacio (V): „wo sein [del lector] Urteil von dem unsrigen über einen vertrauten Schriftsteller abweicht, wird er auch den mit diesem verglichenen spanischen Autor anders beurteilen müszen, kann er uns hinsichtlich des einen beipflichten, wird er uns auch bei dem anderen folgen dürfen." Pues y ¿ qué haremos cuando nos parece que no hay motivos para tal comparación?

No voy a polemizar con el tr. Petriconi. ¿ Cómo podré persuadirle p. ej. de que la poesía extremeña de Gabriel y Galán tiene mayor valor estético de lo que a él le parece? (pág. 129). Y en cuanto a un detalle más objetivo e histórico, las revoluciones en Inglaterra y Alemania, ¿ es aquí el lugar para dar un estadística sobre la mayor o menor sangrientez de la „Glorious Revolution"? No, no polemizaré, con una excepción por tratarse de una

filosofía actual y de un libro, cuya importancia es tan evidente para el Sr. Petriconi como para mí: en los páginas 175—6 el autor escribe lineas muy acertadas acerca del „perspectivismo" de Ortega y Gasset (lo que cita p. ej. del libro sobre Nietzsche de B. Bertram es de sumo interés), pero debo protestar, cuando quiere sugerir que el perspectivismo es una especie de fatalismo, de indolencia, mientrás es la conciencia de la subjectividad humana, que por eso mismo no debe prescindir del estudio, p. ej. del estudio serio de los hechos históricos.

Voy a terminar la reseña de este libro utilísimo con las palabras finales del Prefacio: „Schlieszlich wird diese kleine Studie immer als das gelten müssen, was sie ist: als ein erster Versuch, und wer sich in der gegenwärtigen europäisch-amerikanischen Literatur besser auskennt — der möge es besser machen."

Enschedé. G. J. Geers.

Karl Bartsch, *Untersuchungen zur Jenaer Liederhandschrift* [*Palaestra* Nr. 140], *Leipzig, Mayer u. Müller*, 1923.

Es ist eine bedauerliche Tatsache, daß die Jenaer Liederhandschrift erst verhältnismäßig spät das wissenschaftliche Interesse, das ihr in so hohem Maße gebührt, gefunden hat.

Diese schönste und größte aller deutschen Liederhandschriften des Mittelalters wurde erst vor fünfundzwanzig Jahren durch die Herausgabe von Holz allgemein zugänglich gemacht. Unmittelbare Veranlassung dazu waren die tongeschichtlichen Forschungen Sarans und Bernouillis, die dann den 2. Band dieser Ausgabe bildeten. Wie begreiflich aber diese vorwiegend musikalische Berücksichtigung der Handschrift war — bieten doch die beigefügten Sangweisen die ältesten Beispiele von Tonbegleitung zu deutschen Liedern — eine eingehende Untersuchung zur Sprache, Herkunftsbestimmung, Textgestaltung und Ueberlieferung ließ sich noch immer schmerzlich vermissen. Bartsch, der schon in seiner Dissertation sich mit dem Sprachstand der Handschrift befaßte, hat in der vorliegenden Abhandlung einige der sprachgeschichtlichen Fragen, zu deren Lösung das Bearbeiten des gesamten Materials unbedingte Voraussetzung war, untersucht.

Es herrschen in der Jenaer Liederhandschrift die schriftsprachlichen Formen Mitteldeutschlands vor. Obwohl sich mehrere Schreiber an der Arbeit beteiligt haben — Holz unterscheidet deren vier, Bartsch, in Uebereinstimmung mit Meyer (Göttinger Sitzungsberichte 1897) nicht weniger als sieben Hände — ist der Sprachstand sehr gleichmäßig, sodaß der Einfluß der Vorlagen nicht wichtig gewesen sein kann. Durch eine genaue, vergleichende Prüfung des Vokalismus und des Konsonantismus kommt nun der Verfasser zum Schluß, daß auf dem Gebiete des Vokalismus im allgemeinen die mitteldeutsche Schreibweise herrsche. Beim Konsonantismus ist die Sache komplizierter. Eins der typischsten Merkmale der Schreibweise ist die Schreibung *b* für das germ. *f* im In-und Auslaut: *grabe, brieb, hob.* Diese ständige Erscheinung weist für Mitteldeutschland auf Rheinfranken, viel-

leicht nur auf Hessen, sie kann aber auch auf Niederdeutschland weisen. Auch andre Erscheinungen, wie die fast ausnahmslose *tz*-Schreibung für die dentale Affrikata, das *gh* für *g*, die Schreibung der Vorsilben, namentlich *ver* und *of*, sind ebensoviele Anhaltspunkte sowohl für die hessische wie für die niederdeutsche Heimat der Handschrift.

Um in dieser Alternative zu einem Schlußergebnis zu kommen, wendet Bartsch nach den positiven Resultaten mit großem Scharfsinn auch die Gegenprobe an, indem er nach negativen Reagenzien sucht. Er stellt die Frage: Welche Kennzeichen ihrer mutmaßlichen Heimat sind in der Handschrift nicht vertreten? Die Beantwortung dieser Frage stößt beim Festhalten an dem mitteldeutschen Ursprung der Hs. fortwährend auf Widersprüche, während kein wichtiges Kennzeichen des Niederdeutschen fehlt. Die unverschobene Konsonanz in allen drei Reihen, die *et*-Plurale, die *ge*-losen Bildungen des zweiten Partizips, die *u*-Partizipien der Verba wie *helfen*, *willen* für *wollen*, die Akk.-Dativ-Vertauschungen sind zahlreich belegt bei mehreren oder bei allen Schreibern.

Berücksichtigt man schließlich den Inhalt der Hs. und zieht man dabei in Betracht, daß fast die Hälfte der in J. überlieferten Dichter Norddeutsche, wenn nicht Niederdeutsche sind und daß zu diesen gerade die wichtigsten Dichter der Hs. gehören, wie Bruder Wernher, Meister Alexander, Rumeslant, Frauenlob, Boppe, daß die einflußreichsten Gönner, deren Lob von den Fahrenden gesungen wird, vorwiegend aus Niederdeutschland stammen, so wirkt die ganze Beweisführung durchaus überzeugend, daß wir von jetzt an die Heimat der Jenaer Liederhandschrift in Niederdeutschland zu suchen haben.

Ist dieses Resultat von der größten Wichtigkeit, doch läßt diese Arbeit noch manche Frage offen. Nicht nur auf sprachlichem, metrischem und syntaktischem Gebiete ist J. noch nicht endgültig durchforscht; auch die Zeit und der Ort der Entstehung wäre noch genauer zu umgrenzen. Dazu wäre aber an erster Stelle eine Untersuchung der Ueberlieferung hochdeutschen Schrifttums auf niederdeutschem Boden nötig. Möge die gründliche Abhandlung von Bartsch die Anregung zu dieser neuen, von breiterer Grundlage ausgehende Untersuchung bilden.

Amsterdam. C. M. de Jong.

Hennig Brinkmann, *Geschichte der lateinischen Liebesdichtung im Mittelalter.* Halle, Max Niemeyer Verlag, 1925. VI, 110 bl.

Een belangwekkende studie, waarin Schr. de ontwikkeling van het Middellatijnsche minnelied tot de XIIIde eeuw schetst en, naar het ons voorkomt op overtuigende wijze, aantoont dat de vagantenpoëzie uit den bloeitijd, onafhankelijk van troubadourskunst en Minnesang, op oudere Latijnsche gedichten teruggaat. Zoo ook al deze grondgedachte niet geheel nieuw is, nog nimmer te voren zagen wij haar zoo systematisch en zoo volledig doorgevoerd. Niet slechts neolatinisten, maar ook andere mediaevisten zullen dit werkje als een belangrijke aanwinst beschouwen.

Van het grootste gewicht voor de verdedigde stelling is het hoofdstuk *Anfänge*, waarin de beide in 1924 in dit tijdschrift verschenen artikelen beknopt worden samengevat. Terwijl de troubadourspoëzie volgens de gevestigde opinie omstreeks 1100 als het ware uit de lucht komt vallen, is het Schr. gelukt te bewijzen dat de in de XIIde eeuw ontbloeiende vagantenlyriek het product is van een eeuwenlange en continue ontwikkeling. Een speciaal hoofdstuk wordt gewijd aan de gedichten van de groote leeraars van dien tijd, en vooral aan Abélard, wiens invloed op zijn leerlingen, onder welke juist de vaganten te zoeken zijn, onmiskenbaar is. Alleen zouden wij aan de bekende passages van de brieven van Héloise, waarin zij zich er op beroemt dat de door Abélard voor haar gedichte liederen allerwegen, op straten en pleinen, gezongen werden, en dat dit ook de reden was waarom zooveel ijdele vrouwen zijn gunst zochten, geen te groote bewijskracht willen toekennen. Op bl. 29, 36 en 94 vinden wij nl. bijna woordelijk overeenstemmende uitlatingen geciteerd, en ook overigens herinneren deze passages wel heel sterk aan de bekende plaatsen over de verbreiding van „cantilenae" over saint Guillaume en saint Faron. Het waarschijnlijkst lijkt ons dat men hier te doen heeft met een gemeenplaats die misschien teruggaat op *Amores I*, 3, 25 en II, 17, 27 of *Tristia IV*, 10, 59. Men vergelijke hiermee het slot van *Versus Eporedienses I*.

Schr. onderscheidt de vagantenpoëzie in gedichten die de vagant aan zijn geliefde richt, of waarin hij voor zich zelf zijn gemoedstoestand analyseert („Persönlichkeitsdichtung") en andere, bestemd om voorgedragen te worden voor de gezellen („Gesellschaftsdichtung"). Tot de laatste nu rekent hij slechts die liederen waarin de dichter zijn *socii* en *sodales* uitdrukkelijk toespreekt; onder de eerste groep zijn echter gedichten, zooals *CB.* 45, een echte *gab*, die men zich zonder een geamuseerd publiek moeilijk kan voorstellen. Bovendien is het hoogst twijfelachtig of de liederen waarin de vagant zich rechtstreeks tot de geliefde richt, hetzij om haar schoonheid te huldigen, hetzij om haar om wederliefde te smeeken, inderdaad voor vrouwen bestemd waren. Wil men dat aannemen, dan moet men ook aanvaarden dat het dames waren die Latijnsche verzen op hun waarde konden schatten, dus vorstinnen of geleerde nonnen. Inderdaad neemt de heer Brinkmann, evenals vroeger Süssmilch, dit voor sommige dezer gedichten aan, doch hun argumenten lijken ons niet overtuigend. Er waren verhalen in omloop, over liefdesverhoudingen tusschen clerici en adellijke dames (bl. 55), maar mag men aan dg. romantische verzinsels meer waarde hechten dan aan de biographieën der troubadours? In enkele liederen is sprake van de *nobilitas* en van de koninklijke afstamming der geliefde, maar de gevoelens der dichters ook voor deze dames (zie *CB.* 50, 29—30; 141, 7) verbieden ons deze woorden letterlijk op te vatten. Onze twijfel wordt zekerheid bij het lezen van liederen als *CB.* 49, waarin de meretrix als *virgo nobilis* wordt betiteld, of *CB.* 119, waarin de dichter zich de *servulus* noemt van een herderin die een onwettig kind schijnt te zijn. Gaf Ovidius zelf hiervoor niet het voorbeeld toen hij de courtisane als *domina* huldigde? De *nobilitas* der geliefde lijkt ons niet meer dan een poëtische gemeenplaats, en inderdaad vindt men deze trek reeds in de schoolpoëzie: cf. de op bl. 17

geciteerde dichtoefening. In wezen zijn dus deze gedichten evengoed „Gesellschaftsdichtung" als de andere, en inderdaad bewijzen de op bl. 19 aangehaalde passages van de autobiographie van Guibert de Nogent dat liefdesepistels niet steeds voor een werkelijk bestaande vrouw, maar ook tot vermaak van enkele gezellen voorgedragen werden. Ook Bernard de Ventadour reciteerde verzen, waarin hij zijn minnesmart analyseerde en zijn dame rechtstreeks toesprak, voor de *senhor* (Appel, n. 6 en 36). Misschien vindt het verschil in toon tusschen deze vagantenliederen en hun *pastourelles* zijn verklaring in het verschillend publiek voor welk zij bestemd waren. Voor de hoven van kunstminnende prelaten hadden de vaganten vermoedelijk een ander repertoire dan voor de drinkgelagen der gezellen.

Let men echter op den uiterlijken vorm, dan heeft de door Schr. aangebrachte scheiding tusschen de twee groepen, die van verschillenden oorsprong blijken te zijn, alle recht van bestaan. Dat de huldigings- en smeekgedichten op oudere Latijnsche lyriek teruggaan wordt uitvoerig aangetoond. Ovidius bood het model voor de schildering der liefde, als ziekte beschouwd, en hem danken zij ook de opvatting der min als dienst; de panegyrici der Engelsche vorstinnen en later Hilarius waren hierin de vaganten reeds voorgegaan [1]). Het kenmerk van deze soort gedichten is echter de „Natureingang", en tot de belangrijkste bladzijden van het werkje behooren wel die waarin betoogd wordt dat dit traditioneele begin ontleend is aan de hymnologie. Misschien had in dit verband de naam van Oulmont even genoemd kunnen worden, die de *vergier* en de *reverdie* ook uit de geestelijke litteratuur, en wel uit het door Schr. ook zoo veel geciteerde Hooglied afleidde [2]).

Is de *revocatio* in enkele dezer liederen inderdaad een zelfstandige schepping der vaganten (bl. 46)? Deze stijlfiguur is vrij gebruikelijk bij de troubadours, en daarom lijkt het waarschijnlijker dat beiden ze als een conventioneel geworden wending uit de schoolpoëzie hebben overgenomen. Als voorbeeld voor deze kan gediend hebben *Amores*, I, 3, 3, of I, 14, 51 en III, 11, 44, waarin beide malen een stroom van verwijten door een plotseling: *Me miserum!*, gevolgd door een bezinning van den dichter wordt afgebroken.

Anders staat het met de „Gesellschaftsdichtung", vooral met de van een refrein voorziene liederen waarin de gezellen worden opgewekt aan den dans deel te nemen. In dit geval neemt ook Schr. liederen in de landstaal als voorbeeld aan; echter geen „volkspoëzie", maar zoogenaamde „Primitive Gemeinschaftsdichtung". Dit is geen concessie aan de oude theorie van Gaston Paris: „Natureingang" ontbreekt steeds in dit soort poëzie. Voor de andere genres houdt hij vast aan den Latijnschen oorsprong. De nonnenklacht is vertegenwoordigd in de *Cambridge Songs* (XIde eeuw) en door twee gedichten in een Italiaansch MS. uit de XIIde eeuw; uit denzelfden tijd is ook een Latijnsche *Chanson de mal mariée* bekend. Alle elementen van de

---

[1]) Een der karakteristiekste ideeën der troubadourspoëzie, het leerstuk der veredelende macht der liefde, ontbreekt geheel in de vagantenliederen. Het eenige ons bekende voorbeeld in de Middellatijnsche poëzie vindt men in eenige verzen van den *Pamphilus* (éd. Baudouin, p. 151), merkwaardig genoeg der koppelaarster in den mond gelegd.

[2]) *Les Débats du Clerc et du Chevalier*, p. 6 en volg.

pastourelles van de *CB.*, die Pillet en ook Prof. Faral als navolgingen van de Fransche gedichten beschouwen, zijn in de vroegere Latijnsche poëzie aan te wijzen. Het pastorale kader is afkomstig uit den brief van Oenone (*Heroides V*), eerder nog dan uit de *Bucolica*. Daar is ook sprake van de brutale handtastelijkheden die in de Middeleeuwsche gedichten schering en inslag zijn. De dialoog tusschen minnaar en meisje vindt men reeds in de Xde eeuw in een *Invitatio Amicae*, die beïnvloed is door het Hooglied. Voor het slot, het praien van den dichter op zijn verovering, de *gab*, kan *Amores* I, 5 het voorbeeld zijn geweest.

Uit het voorafgaande moge blijken dat Schr. er in geslaagd is de geheele vagantenpoëzie, met uitzondering van de eigenlijke „Gesellschaftsdichtung" tot oudere Latijnsche poëzie terug te brengen. Ovidius was natuurlijk hun hoofdbron, maar ook geestelijke poëzie is van invloed geweest op het ontstaan van deze kunst, en vooral voor de beschrijvingen van de schoonheid der geliefde is van het Hooglied een dankbaar gebruik gemaakt. Misschien is echter de invloed van nog andere Oostersche poëzie, zij het dan ook indirect, op de Middellateinsche lyriek merkbaar:

In de *Versus Eporediense*s (*Z. f. d. Alterthum*, XIV, bl. 245 en volg.) vindt men dit beeld:

cerni quando sinis frontem religamine crinis,
hec etiam crebras luce fugas tenebras. (I, 265—266)

hetwelk men ook aantreft bij verschillende troubadours [1]). Indien wij ons niet vergissen, is het noch uit het Hooglied, noch uit de klassieke poëzie afkomstig. Daarentegen beschrijft aldus de dichtervorst Imrulqais (VIde eeuw) in zijn beroemde *qaçida* de schoonheid van een zijner geliefden:

L'éclat de son front dissipe les ténèbres de la nuit, comme le flambeau allumé par le pieux solitaire dans son humble retraite [2]).

Nu trof het ons dat juist de eerste der door Schr. aangehaalde hymnes (bl. 47) tot de Mozarabische lyturgie behoort, die waarschijnlijk zoowel aan Latijnsche als aan Arabische invloeden blootstond. Bovendien weet men dat in Spanje en in Zuid-Frankrijk nog lang gezangboeken in gebruik waren die allesbehalve stichtelijke liedjes bevatten [3]). Het zou ongetwijfeld hoogst onvoorzichtig zijn aan deze overeenkomst reeds nu een overdreven waarde toe te kennen; men beschouwe dus deze opmerking slechts als illustratie van de beteekenis die de door den heer Brinkmann aangetoonde samenhang tusschen hymnologie en vagantenliederen misschien bij voortgezet onderzoek op dit interessante studieveld zou kunnen krijgen. Ook om deze reden doet deze studie ons met belangstelling uitzien naar het door hem aangekondigde grootere werk over Middeleeuwsche minnepoëzie.

TH. M. CHOTZEN.

---

[1]) Bernard de Ventadour, Appel, 3, 36—37; Peire Rogier, Raynouard, III, p. 38; Bertrand de Born, Ibid, p. 136.

[2]) Caussin de Perceval, *Essai sur l'histoire des Arabes*, II, p. 329.

[3]) Fauriel, *Histoire de la poésie provençale*, I, p. 241—246.

ALICE BRENOT, *Les mots et groupes ïambiques réduits dans le théatre latin.* (Bibl. de l'école des h. ét., 239me fasc.) Paris, Champion, 1923.

De oude comedie laat van iambische woorden tweeërlei prosodie toe: *domi* kan worden opgevat als kort-lang, of als gelijkwaardig met kort-kort. Met welk van beide gevallen men te doen heeft, blijkt uit de omgeving. Men kan dus soms een vers lezen en eerst enige woorden verder bemerken, dat men een iambies woord anders had moeten lezen: nu loopt de metriek spaak. Havet meende, dat de toneelspelers in de verzen van Plautus een dergelijke fout spoedig moesten bemerken, omdat de metriek dadelijk of althans vrij spoedig spaak liep: „à l'instant précis où se présente le mot ligitieux,— ou presque immédiatement après qu'il s'est présenté, — l'acteur expérimenté est assuré de trouver quelque particularité qui le guide . . ." Mlle Brenot heeft nu onderzocht, of deze hypothese juist is. Ze vindt een zeer gering aantal uitzonderingen en concludeert, dat de hypothese hierdoor wordt bevestigd en dat die uitzonderings-plaatsen corrupt zijn.

Maar de regel van Havet is voornamelijk van aesthetiese aard: de verzen waarvoor ze geldt zijn beter, vlotter, dan die waarvoor ze niet geldt. Practies belang heeft ze voor de speler, die de verzen uit zijn hoofd kent, weinig. Kan Plautus niet een gering aantal minder vlotte verzen hebben gemaakt? Mag men de minder vlotte als corrupt beschouwen? Het komt mij voor, dat hier een in de tekstkritiek reeds lang niet meer gebruikte maatstaf wordt aangelegd. Blijkbaar hebben we te doen met een sterke tendentie in de richting, welke Havet bedoelt; maar welk goed dichter heeft nooit slechte verzen gemaakt.

Overigens erkent de schr. gevallen, waar het indicium tamelijk laat komt: „Au. 238.

atque *eam* desponde mi at nihil est dotis quod dem ne duas. Pour savoir comment prononcer *eam*, l'acteur n'a besoin de regarder que jusqu'au trochée *dotis*. Il serait d'ailleurs aisé de corriger *est dotis* en *dotist.*" Dit is toch zeker een minder vlot vers. Zoo kan hij er dus meer gemaakt hebben.

Aerdenhout. A. W. DE GROOT.

O. JESPERSEN, *The Philosophy of Grammar*, London, New York, 1924.

Men zou dit nieuwe werk van *Jespersen* een inleiding tot de kritiek op de gangbare grammatische begrippen kunnen noemen. Inderdaad is deze „philosophie" geheel gebaseerd op de verschijnselen, die het *nieuwer* grammatisch onderzoek met behulp der *traditioneele* begrippen bestudeerd heeft, waarvan het resultaat is geweest, dat die begrippen ten deele hun geldigheid hebben opgegeven of althans beperkt werden tot bepaalde gebieden der taal. Aan een zeldzamen rijkdom van voorbeelden, meest uit het engelsch, laat de schrijver zien, hoe moeilijk het is, de gangbare groepeering der taalverschijnselen streng te rechtvaardigen. Telkens stuit men op een verschijnsel, dat zoowel kenmerken van de eene groep als van de andere vertoont, en de schijnbaar zoo vaste subsumptie er van onder één bepaalde

groep blijkt dan willekeurig. De bestaande terminologie is bovendien aan het grieksch en latijn ontleend, talen waarin morphologische kenmerken, die aan de moderne talen vreemd zijn, de classificatie der grammatische verschijnselen hebben beheerscht. De toepasselijkheid der bestaande classificatie wordt daarmee dubbel problematisch.

Het eigenlijk belangrijke voor een philosophie der grammatica ligt echter niet in de historische belasting der gebruikelijke begrippen, maar hierin, dat, *ook als men zich daarvan vrij maakt* — Jespersen laat aan vele voorbeelden zien, hoe men dat kan, vgl. zijn nexus-begrip chapt. VII — dan toch telkens verschijnselen aanwijsbaar zijn, die aan de definitie der niet meer door traditie bezwaarde begrippen niet of op betwijfelbare wijze voldoen. Drie gezichtspunten laten zich onderkennen, die in het rijke materiaal niet als zoodanig gescheiden optreden, maar voor wat *J.* in het oog heeft, van ongelijke waarde zijn en daarom behooren uiteengehouden te worden.

1°. De grammatica der moderne talen heeft de begrippen der klassieke ongewijzigd overgenomen. Deze overname zou alleen rechtsgrond hebben, indien de structuur der klassieke en moderne talen dezelfde was. Deze structuur is evenwel juist in datgene sterk verschillend, waarop de klassieke grammatici hun begrippen bouwden: de morphologie.

2°. Terwijl op zichzelf beschouwd men aan de grammatica der moderne talen had kunnen ontdekken, hoe ongeschikt daarvoor vele begrippen der antieke grammatica zijn, heeft eerst de studie van talen, waarvan de structuur nog veel verschillender is, het inzicht gebracht, dat de vermeende algemeene geldigheid der antieke grammatische begrippen op gebrek aan ervaringskennis berust.

3°. De grammatische begripsvorming als zoodanig blijkt niet zóó te kunnen geschieden, dat niet naast datgene, wat er onder te subsumeeren is, een rest van „daklooze" uitzonderingsverschijnselen overblijft, wier karakter van óók tot het materiaal der taal te behooren, vaststaat, maar die de volledige groepeerbaarheid van dit materiaal doen betwijfelen. Hierbij sluiten zich dan vragen aan, die niet alleen de structuur van het materiaal, maar tegelijk de geldigheid der begripsvorming betreffen.

Wat onder het derde gezichtspunt valt is m. i. het eigenlijk-wijsgeerige aan dit werk. De gram. begripsvorming gaat uit van regelmatige betrekkingen, in de eerste plaats tusschen klankverschijnselen en beteekenissen. Hier vertoont zich terstond de beperktheid van die regelmaat: *gelijke* klankcomplexen zijn ook met *verschillende* beteekenissen verbonden en omgekeerd. Vervolgens, en dit compliceert nog meer, krijgen bepaalde beteekenissen en verbindingen daarvan in sommige talen een grammatische uitdrukking, wat een nieuwe regelmaat is (die beteekenissen zijn telkens met zekere morphologische verschijnselen verbonden in de talen aanwezig), welke op haar beurt gelimiteerd wordt door het feit, dat bepaalde beteekenissen in andere talen evenmin uitdrukking vinden, als bepaalde morphologische verschijnselen in sommige talen voorkomen. Gezien deze empirische verschillen, die omvattender bestudeering van talen aan het licht bracht, is een laatste gemeenschappelijk iets noodig, vanwaar uit al die verschillen als bijzondere eigenschappen gerangschikt kunnen worden. Dit gemeen-

schappelijke nu formuleert *Jespersen* als the method of this volume, i. e. starting from C (notion or meaning) and examining how each of the fundamental ideas common to all mankind is expressed in various languages (346). Minder duidelijk is, hoe met deze aprioristische basis overeenkomt het realisme van pag. 53, 54, waar als laatste gemeenschappelijke verklaringsgrond der taalverschijnselen „the outside world" wordt aangewezen, wat de schr. achteraf weer tempert door te zeggen, dat die outside world natuurlijk bedoeld is „as mirrored in the human mind". Een enkele maal treedt het beginsel van het algemeene voorkomen van een verschijnsel als verklaringsgrond op; zoo bij het onderscheid van adjectiva en hun substantiva abstracta, als white, whiteness. The difference may be slight, but it is nevertheless a real one, else why should *all nations* have separate words for the two ideas? (136). In dit geval is een toepassing gemaakt van het boven aangegeven principe der fundamental ideas. Als richtsnoer moge dit principe onontbeerlijk zijn, in z'n toepassing echter ligt de volgende moeilijkheid: de kritiek der gangbare grammatische grondbegrippen heeft tot heden geleerd, dat wat men voor overeenkomstig hield, niet overeenkomstig is. De verscherping van het inzicht hield gelijken tred met het ontdekken van nieuwe verscheidenheid. Welk uitzicht hebben wij nu nog, indien deze methode verder werkt, op het vinden van fundamenteele overeenkomst? De vroegere beschouwing had het daarmee gemakkelijk: ze ging er van uit, dat wat één taal (grieksch of latijn) aan beteekenissen uitdrukte, overal aanwezig moet zijn. Dit is alleen zoolang houdbaar als de andere talen niet worden onderzocht. Nu blijft het wel mogelijk, om wat ongeveer overeenkomt in de talen met den naam van één verschijnsel, b.v. uitdrukking voor handeling, toestand enzv. uit te drukken, maar altijd zóó, dat daarmee de werkelijke gegevens zich *niet geheel* dekken. Die dekking wordt beter bereikt, als men de grondbegrippen van alle talen niet meer uit één empirisch-voorhandene haalt, die dan voor alle andere het model zou moeten zijn, maar deze, door het gemeenschappelijke in zooveel mogelijk talen na te gaan, onder grondbegrippen vereenigt, *waarin met al de nuances is rekening gehouden.* Zulke grondbegrippen zullen er dan zeer abstract en gecompliceerd uitzien en zich onderscheiden van de vroegere door het in rekening brengen van alle gegevens, wat alleen ten koste der eenvoudigheid is te doen. Gesteld nu, dat het vergelijkend taalonderzoek zulke zeer abstracte grondbegrippen reeds had opgeleverd, dan zouden daarmee nooit meer zich dekken de eenvoudige grondbegrippen waarvan een *bepaalde* taal, b.v. het latijn ons de grammatische vorm te zien geeft en wij betwijfelen nu ook, of white-whiteness in *alle* talen wel een overeenkomstig correlaat heeft. Hiermee opent zich een gebied van vragen, die we eer tot de eigenlijke philosophie der grammatica zouden rekenen, dan wat *Jespersen* gegeven heeft, wier strekking en inhoud evenwel hier slechts kan worden aangeduid. Ook is het bevreemdend, dat *Ma rty* en *Husserl* in verband met de universeele grammatica niet besproken worden. Op pag. 75 wordt de onderscheiding van substantie en qualiteit „linguistisch onbelangrijk" genoemd en dan gewezen op de wijsgeerige denkwijze, die de substantie als som van qualiteiten opvat. Vooreerst is dit positivisme slechts beperkt geldig en dan kan nergens het resultaat eener reflexie gebruikt

worden om de noties van het voor-reflexieve bewustzijn te steunen of te verklaren. In het algemeen mist men bij J. de onderscheiding tusschen onmiddellijke en discursieve opvatting der werkelijkheid. In de taal drukt zich hoofdzakelijk de eerste uit. Men is wel geneigd, de reflexie voor het onmiddellijke te houden. In dat opzicht is er ook een naiveteit der reflexie, die misschien dit werk niet overal te boven komt. Ware dit het geval geweest, dan zouden de ontologie en de kennistheorie der taal in de Philosophy of Grammar niet aanduidenderwijs, maar systematisch zijn behandeld.

De inhoud is geweldig rijk en het is een weelde den schrijver te zien illustreeren met voorbeelden uit de verst-afgelegen talen. Een kleine onjuistheid is op pag. 73, dat fr. poli en polie, menu en menue gelijke uitspraak hebben. Een betere inleiding is overigens moeilijk te denken. Het spannende er in is, dat nadat men er zeer veel uit geleerd heeft, men zich aan een grens gebracht ziet, waar zeker nog iets achter ligt. Dat nieuwe land is de wijsbegeerte der grammatica, die onze tijd op punt staat te ontginnen. Linguisten alleen hebben die grens nog nauwelijks overschreden, voor philosophen zonder meer is het er onbewoonbaar. *Jespersen* laat zien, dat samenwerking noodig is en tot het doel brengt. Wie mee wil werken, moet eerst zoover zijn als deze gids nu is.

Amsterdam. H. J. Pos.

Volkskunde, bearbeitet von Dr. Eugen Mogk und Dr. Wilhelm Frels. Jahresberichte des Literarischen Zentralblattes über die wichtigsten Neuerscheinungen des gesamtem deutschen Sprachgebietes. Erster Jahrgang 1924. Band 16. Leipzig 1925.

„Die Volkskunde greift in alle Lebensverhältnisse ein und ist daher wohl die am meisten verzweigte Wissenschaft", zegt Mogk in het Vorwort der Bearbeiter. Volkomen juist. Ik heb haar in mijn *Nederlandsche Volkskunde* genoemd de ethnologie van de kultuurvolken en gedefiniëerd als de systematische, rationeele navorsching van den ondergrond der kultuur.

Het 16de deel van de voortreffelijke en vooral handige Jahresberichte, die worden opgebouwd uit het materiaal van het Literarische Zentrablatt, gewijd aan den Duitschen wetenschappelijken arbeid van het jaar 1924 op het gebied der volkskunde, zal dus een bonte staalkaart te zien geven. Dit ligt in den aard der zaak: maar de indeeling en rangschikking had m. i. anders en beter kunnen zijn. Aan het hoofd staat natuurlijk de rubriek, die de publikaties van algemeenen aard omvat, en hiertoe behooren ook de biografieën van degenen die zich voor de volkskunde verdienstelijk gemaakt hebben. Maar dan volgt: II. Sachliche Volkskunde (Haus und Hof; Dorfkirche und Friedhofanlage; Tracht; Volkskunst); III. Volksglaube und Volksmedizin; IV. Sitten und Bräuche; V. Volksdichtung (Allgemeines; Volkslied; Volksschauspiel; Märchen und Schwänke; Sagen enz.). Waartoe is bv. de kunst hier onder Sachliche Volkskunde gerangschikt? Waarom zijn volksgeloof en volksgeneeskunde als twee gelijkwaardige grootheden aaneengekoppeld? Natuurlijk berust de volksgeneeskunde veelal op volksgeloof;

maar met den volksfeestkalender heeft zij niets gemeen, en wordt daarom beter bij de naïeve volkswetenschap ondergebracht, Is de volkskunde een kultuurhistorische wetenschap, dan is de eenige rationeele verdeeling ook die naar kultuurfaktoren: religie, recht, privaatleven (zede en zedelijkheid), wetenschap en kunst. Wat de ekonomie betreft, deze gaat geheel op in woningbouw en grondbeheer, en raakt het privaatleven van zeer nabij.

JOS. SCHRIJNEN.

H. E. MOORE, *Modernism in Language Teaching*, Cambridge, W. Heffer & Sons Ltd., Price 4 sh. 6 d.

This bright little collection of ten essays is an attempt to bring the teaching of modern languages into line with modern psychology. It is written, of course, primarily with an eye to the conditions prevailing in England.

The author considers that the Direct Method, of which he is an enthusiastic exponent, "has yielded far less than its full harvest, owing to our over-concern with the narrowest confines of the mental field, the conscious"; he advocates the acquisition of linguistic material not only by the more drill-like forms of work, such as the use of "fluency exercises" like those of H. E. Palmer, but also by means of causeries, tales, games, songs, lecture personelle, correspondence and the exchange of pupils between schools in different countries. He further believes that too much lip-service is rendered to the Direct Method, only a very small percentage of teachers having anything but a vague conception of the principles involved, whilst the leaving-examinations, which might easily be so constituted as to be a real test of ability to use the foreign language without the intervention of the pupils' mother-tongue, practically compel teachers to follow the traditional lines of grammar and translation.

While not altogether condemning translation as an aid to comprehension, the author is absolutely opposed to translation *exercises*, whether as a means of mastering a foreign language or of testing the pupils' progress. "The exclusive importance of the written word must", he urges, "be frankly abandoned as sacrilege, and the living oral grasp of the language be given high place".

An unusual feature of the book is the inclusion of an essay by another writer — H. O. Coleman, whose valuable researches into Intonation are well-known. Coleman "flatly denies" that the chief object of our study of a foreign language is its literature. But even if it were, he says, "reason would still demand that we should begin with everyday talk and writing" — an assertion entirely in line with Sweet's ideas.

To the question "Can we learn a foreign language from books?", Coleman answers that "we have not yet been given the chance to put it to the test", and gives some interesting examples of the incorrect, misleading, or useless information so many dictionaries and textbooks supply. Bad methods, he says, are not so serious if the pupil is supplied with the right material. "One ought to be able to get not a few, but a great many books, known positively to be absolutely free from bookish language."

Other essays give some excellent suggestions as to the use of a school library of foreign books for reading at home, (with lists of suitable works in French and German), on the use of phonetics, and on singing as an aid to language-study. The author has himself collected some five dozen French chansons, published under the title of "La France Qui Chante."

In the essay entitled "The Superconscious in Language Teaching", an occasional excursion into a wider field is advocated, an attempt to show pupils "the larger setting" of their language training in order to "kindle their devotion to their work", by discussing with them the various "sanctions for asking them to learn a foreign language"; a variety of ways are mentioned "in which a precious inspirational element can be introduced into our classes".

Finally, the importance of regarding the study of a language, not as a "grind", but as play, is insisted on.

While disclaiming any right to express an opinion as to the applicability of the author's ideas to the teaching of languages in Dutch schools, the present reviewer would heartily recommend Mr. Moore's work to the open-minded consideration of all teachers whose work is their hobby, and who are not too greatly hampered by the requirements of leaving examinations to give a fair trial to whatever is new to them in his suggestions.

H. LITTLEWOOD.

BERICHTIGUNG.

Neophilologus, XI, 228 ist in der Besprechung meiner *Deutschen Schallform* durch Van Dam unter anderem zu lesen: „Ausserdem .... fehlt jeder Versuch zu einer Synthese".

Dazu bemerke ich: Auf S. 1 meines Buches steht als Überschrift mit den grössten Buchstaben des Textes: „Die einzelnen Erscheinungen", S. 37 als entsprechende Überschrift mit denselben Buchstaben: „Die Erscheinungen in Zusammenhang". Der 1. Hauptteil will keine Synthese bringen, weil sie dem 2. vorbehalten ist. Dieser unfasst 69 Seiten von 105.

München, Juni 1926. RUDOLF BLÜMEL.

Bovenstaande „Berichtigung" van Dr. Blümel, die betrekking heeft op één enkele zinsnede uit mijn kritiek op zijn boek, noopt mij tot de verklaring, dat de bedoelde woorden op bl. 1 en 37 mij niet zijn ontgaan, maar dat ook in het tweede gedeelte volgens mijn meening de analytische methode overheerscht. Ik verwijs verder naar mijn uitvoeriger kritiek op het boek in kwestie in *Museum*, XXXII, 263 vgl.

Amsterdam. J. VAN DAM.

AANKONDIGING VAN EIGEN WERK.

R. MURRIS, *La Hollande et les Hollandais au XVIIe et au XVIIIe siècles vus par les Français* [Amst. Dissert.]. Paris, H. Champion, 1925. Tome XXIV de la Bibliothèque de la Revue de Littérature comparée. 294 pp., in-8°.

Dans cet ouvrage j'ai tâché de faire une synthèse critique des impressions et des jugements des Français (voyageurs, ambassadeurs, professeurs,

réfugiés) qui ont fait un séjour dans notre pays au XVIIe et au XVIIIe siècles. Mon but principal a été d'examiner l'effet de la mentalité hollandaise sur l'âme française. J'ai cru nécessaire de choisir l'époque de la République des Sept Provinces-Unies, nos aïeux offrant alors à l'esprit des étrangers un caractère et des usages à eux, différant fondamentalement de ceux des autres peuples. J'ai essayé de peser la valeur de leurs témoignages par rapport à la position sociale et à la personnalité de nos hôtes, dont certaines affirmations doivent être reçues avec une extrême prudence. Rien de plus instructif que le fait que plusieurs auteurs se critiquent mutuellement dans leurs relations.

Les innombrables impressions et opinions, assez souvent contradictoires, sont classées en huit chapitres: *Impressions générales* (sol, climat, paysage, villes); *Habitants* (physique et caractère); *Mœurs; Langue, Littérature, Théâtre; Peinture, Architecture, Sculpture; Sciences; Religion; Gouvernement.*

Ils sont précédés d'une *Introduction* où j'expose e.a. le but de mon travail, l'intérêt du journal de voyage comme reflet immédiat de la vie et la valeur du style épistolaire. A la fin du livre se trouve un tableau chronologique des visiteurs avec indication de la date du séjour et les titres complets de leurs ouvrages.

Zaandam. R. M.

KORTE AANKONDIGING.

A. F. Chappell, *The enigma of Rabelais.* Cambridge, University Press. 1924. (7/6 net).

De strekking van dit rustig geschreven, doordachte werk is, vooreerst, de tegenstelling tussen *Gargantua* en *Pantagruel* enerzijds en het *Tiers* en *Quart Livre* anderzijds te verklaren door de evolutie die Rabelais zelf had doorgemaakt in de jaren 1534 of 1535 tot 1546, en verder, te doen uitkomen dat de Rabelais van het derde en vierde boek dichter bij de XVIIe eeuw staat dan bij zijn tijdgenoten. Dit boek is dus een doorlopende vergelijking tussen de twee zo verschillende delen waarin men de roman kan splitsen; achtereenvolgens worden de wijzigingen in humor, in karakterschildering, in de opvatting van sociale kwesties, in houding tegenover de Oudheid, in godsdienst en in filosofie aan een onderzoek onderworpen.

K. Voretzsch, *Einführung in das Studium der altfranzösischen Literatur.* 3^e Auflage. Halle, Niemeyer, 1925.

Wij bepalen er ons toe deze nieuwe uitgave van het bekende boek van Voretzsch hier te vermelden; zij is een bewijs van de belangstelling die de Oudfranse letterkunde nog steeds in Duitsland vindt en van de bruikbaarheid van het werk. Ook in ons land heeft het ijverige lezers gevonden en het zal die zonder twijfel behouden.

James Rutlidge Bt (1743?—1794) viel de Encyclopedisten aan in *Le Bureau d'Esprit* (Luik, 1776); Mej. Erna Wolf gaf een herdruk van de tweede editie (1777), met de varianten, voorzien van een zorgvuldige heel degelijke

inleiding (*Giessener Beitr. zur Rom. Phil.*, no. XVI). 't Is een, hier en daar geestige, aanval op Voltaire en zijn *Lettre à l'Ac. fr.* van Aug. 1776; hij doet zien hoe Molière én in den opzet (*Femmes Sav.*, *Bourg. Gent.*) én in de komische gezegden op zoo'n stukje drukt, maar ook Palissot's *les Philosophes* een weinig in de intrige. De hoofdpersoon is een caricatuur van Mad. Geoffrin, overigens geen bewonderaarster van Voltaire. — Dat de eerste editie ook zinnen bevat vóór de Encyclopedisten is niet te verwonderen: de uitgever Boubers bracht ze er in en hij was, door zijn huis te Rouaan, een der groote importeurs van philosophische geschriften, de tusschenpersoon tusschen Rey en den Franschen boekhandel. Dit als aanvulling op blz. 17.

In dezelfde verzameling verscheen als No. XVII: „*Die franz. Liter. in Deppings Korrespondenznachrichten* . . .I, bewerkt door Joseph Kunz (voor II, z. *Neoph.*, X, p. 231), met een betere verdeeling dan in II. Het werk van Depping, den eersten vertaler van *Rameau's Neffe* in de ed. Belin (1819), heeft waarde als repertorium van kleine details voor allerlei vergeten menschen en werk: Kotzebue's invloed, Nodier's „succès de larmes", met *Thérèse Aubert*, Turquety's waarde in de letteren, de „vapeurs" der dames bij Vigny's *Othello*-vertaling, de chronologische opsomming harer aanbidders in de *Mémoires* der tachtigjarige Mme de Genlis, enz. — *La Panhypocrisiade* is geen tooneelstuk (p. 38), maar een symbolisch gedicht.

Van den Heer P. Th. Justesen te Banjoewangi, Java, kreeg de red. een paar getypte essais over de etymologie van Fr. *galimatias* en Gr. *porphureos*; belangstellenden kunnen dit van den auteur aanvragen.

We ontvingen lang geleden ter aankondiging een rijk uitgegeven jaarboek *The Colonnade*, vol. XIV (1919—1922), uitgegeven door The Andiron Club of New York City (Box 84, University Heights, N. Y., 1922), dat naast vertalingen, sonnetten, reisimpressies, versjes (b.v. *Odors of opoponax!*) kostbare bijdragen bevat over letterkunde en letterkundige geschiedenis, hetgeen ons niet moet verwonderen, omdat in de redactie universiteits-menschen zitten als E. B. Babcock, J. W. Draper e. a. Van belang kunnen zijn voor philologen de volgende artikelen: J. S. Kennard, *La femme dans le roman italien*; J. W. Draper, *Spenserian biography*; C. I. Cogan, *John Trumbull satirist*; E. S. Quimby, *The indebtness of Lyly's Euphues to certain of its predecessors*; J. W. Draper, *The summa of romanticism*; zeer belangrijk is de uitgave van uittreksels uit het dagboek toegeschreven aan David Garrick op zijn reis naar Parijs in 1751, bezorgd door E. P. Stein en de zoo prachtig geïllustreerde uitgave van John Trumbull's *Poetical Works*, naar de ed. van 1820.

In een veertigtal bladzijden heeft Dr. M. Kapp in *Die Frauengestallten in Molières Werken* (Halle, M. Niemeyer, 1925) de ongeveer honderd vrouwenfiguren gesynthetiseerd, als vervolg op een analytische studie van 1923. Hij onderzoekt en classificeert ze naar uiterlijke en naar innerlijke gegevens, sociaal, in de familie, naar haar cultureele waarde, haar eigenschappen als mensch, als zoeksters van liefde. Daarnaast vat hij ze samen als conventioneele figuren of als nieuwe scheppingen, welke laatste het talrijkst zijn. Een goede litteratuur-opgave sluit 't boekje. Men vindt er

goede opmerkingen, b.v. over de jonge meisjes die over zich zelf willen beschikken, niet als revolutionnairen, maar als „instinktsichere Fortschrittler", over de patriarchale verhouding tot de dienstboden, over de eerbaarheid der vrouwenfiguren, in tegenstelling met de Italiaansche en de oud-Fransche komedie, over haar levensvreugde. Enkele herhalingen (Célimène p. 22 en 38; les prudes p. 28 en 40; Agnès p. 26 en 41). En *passim*. Weiß in de plaats van Weiss. Over Italiaansch-Fransche conventie-types zie men nog *Mercure de France*, 15, 8, 1922; 15, 10, 1924; 15, 10, 1925.

ÉGINHARD, *Vie de Charlemagne*. Ed. et trad. par Louis Halphen (Les classiques de l'histoire de France au moyen âge, publ. sous la dir. de L. Halphen).. Paris, Champion, 1923. XXIII, 127 p. Prijs fr. 7.50.

Met een enkel woord leidt L. Halphen de nieuwe reeks 'classiques' in. De bedoeling is teksten te geven met vertaling en korte aantekeningen, zoowel voor le simple amateur d'histoire désireux de remonter aux sources, als voor l'étudiant ou l'historien de profession.

In dit eerste deeltje van de reeks wordt het leven van Karel de Grote door Eginhard voorafgegaan door een korte introduction over de schrijver, diens werk, de mss., de uitgaven en een bibliographie in bloemlezing. Voor de constitutie van de tekst is afgezien van het maken van een stemma codicum, omdat dat een onvruchtbaar werk zou zijn, en is gebruik gemaakt van slechts 5 hss., die naar de mening van de uitgever voldoende de drie takken der overlevering weergeven.

INGEKOMEN BOEKEN.

V. Grode, Das Übersinnliche bei George Sand [Giessener Beiträge z. Rom. Phil., no. 18]. Giessen, Roman. Seminar, 1926. Mk. 2.25.

F. Brücker, Die Blasinstrumente in der altfrz. Lit. [idem, no. 19]. Ibid., id., 1926. Mk. 3.

M. Kapp, Die Frauengestalten in Molières Werken. Halle (Saale), M. Niemeyer, 1926. Mk. 2.20; geb. Mk. 2.80.

J. Haas, Kurzgefasste frz. Literaturgeschichte von 1549-1900. III. Ibid., id., 1925. Mk. 8.—; geb. Mk. 10.—.

J. Vles, Le roman picaresque hollandais des XVIIe et XVIIIe siècles et ses modèles espagnols et français [Amst. diss.]. La Haye, Papier-centrale Tripplaar, 1926.

Jaufre. Ein altprovenzalischer Abenteuerroman des XIII. Jahrh. [Gesellsch. für Rom. Liter., bd. 46]. Halle a. S., M. Niemeyer, 1925.

A. Flores, Spanish Literature in English Translation. A bibliographical syllabus. New York, The H. W. Wilson Company, 1926. Price: 90 c.

Sauer-Ruppert, Spanische Konversations-Grammatik. Heidelberg, J. Groos, 1926. Mit Wörterbuch RM. 6.—. Schlüssel dazu RM. 1.80.

William L. Fichter, Lope de Vega's El Castigo del Discreto. New York City, Instituto de los Españas en los Estados Unidos, 1925. Price $ 2.—.

J. J. Rousseau. Son faux Contrat Social par Lamartine. Avec une préface d'Henry Fichet [Pages retrouvées, no. 1]. Paris, A. Delpeuch, 1926. Prix: 12 frs.

H. W. Eppelsheimer, Petrarca. Bonn, F. Cohen. 1926. 6 Mk. —; geb. 8. Mk. 50.

Kr. Nyrop. Grammaire historique de la Langue française. V. Copenhague — Leipzig — New York — Paris, Alphonse Picard, s. d. [1926].

Das altfrz. Rolandslied nach der Oxforder Handschrift, ed. A. Hilka [Samml. Romanischer Übungstexte, III-IV]. Halle (Saale), M. Niemeyer, 1926. Mk. 3.20.

Testi italiani antichi, ed. S. Frascino [Id., V]. Ibid., id., 1926. Mk. 1.60.

Trobadorgedichte. Dreissig Stücke altprov. Lyrik, ed. A. Kolsen [Id., VI]. Ibid., id. Mk. 2.—.

B. von Ventadorn, Ausgewählte Lieder, ed. C. Appel. [Id, VII]. Ibid., id. Mk. 1.60.

Bruchstücke des provenz. Versromans Flamenca, ed. K. Lewent [Ib., VIII]. Ibid., id. Mk. 2.20.

Aus dem Esope der Marie de France, ed. K. Warnke [Id., IX]. Ibid., id., Mk. 1.80.

M. Regula, Über die modale und psychodynamische Bedeutung der frz. Modi im Nebensatz [Sabdr. aus Zeitschr. f. Rom. Phil., XLV]. Halle (Saale), M. Niemeyer, 1926. Mk. 3.60.

W. Mulert, Azorín (José Martínez Ruiz). Ibid., idem. 1926. Mk. 10.—.

E. W. Selmer, Über den Gebrauch des bestimmten Artikels im Nordfriesischen. [Norske Videnskaps Akademi i Oslo. II. Hist. filos. Klasse 1926. No. 2]. Oslo, J. Dybwad, 1926.

W. von Gordon, Die dramatische Handlung in Sophokles „König Oidipus" und Kleists „Der zerbrochene Krug" [Bausteine zur Gesch. der deutschen Lit., XX]. Halle (Saale), M. Niemeyer, 1926. Mk. 4.—.

C. von Kraus, Mittelhochdeutsches Übungsbuch [Germ. Bibliothek, I, III, 2]. Heidelberg, C. Winter, 1926. Mk. 6.50; geb. Mk. 8.50.

E. W. Selmer, Sprachstudien im Lüneburger Wendland, Kristiania, A. W. Brogger, 1918.

Briefwechsel der Brüder Grimm mit K. Lachmann, ed. A. Lützmann, IV. Jena, Frommann, 1926. Mk. 7.75.

H. F. Rosenfeld, Zur Entstehung Fontanescher Romane [Openbare Les]. Groningen, J. B. Wolters, 1926.

P. Menzerath, Beiheft zur Deutschen Lauttafel. Bonn, A. Marcus & E. Weber, 1926 Mk. —.75.

B. H. van 't Hooft, Das holländische Volksbuch vom Doktor Faust [Amst. Diss.] 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1926.

J. P. Hebel, Gedichte. Geschichten. Briefe. Ed. Dr. Philipp Witkop. Freiburg i. B. Herder, 1926. Geb. M. 5.—.

De Politische Kannegehter [Drucke des Ver. für niederd. Sprachforschung, No. 6], ed. E. Borchling. Norden und Leipzig, H. Soltau, 1924. Mk. 1.50.

Bernh. Nicaceus Ancumanus, Rosarium dat is Rosen-Garden, ed. A. Lindquist [id., No. 7]. Ibid., id., 1926. 5 Mk.

A. Kübler, Die romanischen und deutschen Örtlichkeitsnamen des Kanton Graubünden [Samml. romanischer Elementar- und Handbücher, III, No. 4]. Heidelberg, C. Winter, 1926. 14.— Mk.; geb. 16.— Mk.

F. Maurer, Untersuchungen über die deutsche Verbstellung in ihrer geschichtlichen Entwicklung [Germanische Biblioth. II, No. 21]. Ibid., id., 1926. Mk. 10.—; geb. Mk. 12.—.

K. von Würzburg, Die Legenden. II. Ed. P. Gereke [Altd. Textbibl. N.R. 20]. Halle (Saale), M. Niemeyer, 1926. Mk. 1.80; geb. Mk. 2.30.

W. von Eschenbach, Parzival, II, B. VII—X. ed. A. Leitzmann. Ibid., id., 1926. Mk. 4.50.

Idem, idem. V. B. VI—IX. Titurel. Lieder. Ed. A. Leitzmann. Ibid., id., 1926. Mk. 4.50.

N. Zwager, Glimpses of Ben Jonson's London [Amst. Diss.]. Amsterdam, Swets en Zeitlinger, 1926.

H. Spies, Kultur und Sprache im neuen England. Leipzig, B. G. Teubner, 1925. Mk. 6.—; geb. Mk. 8.—.

A. A. S. Wieten, Mrs. Radcliffe. Her relation towards Romanticism [Amst. diss.]. Amsterdam, H. J. Paris, 1926.

J. M. Toll, Niederländisches Lehngut im Mittelenglischen [Studien zur Engl. Philol., LXIX]. Halle (Saale), M. Niemeyer, 1926, Mk. 6.—.

Theo. W. H. Irion, Comprehension difficulties of ninth grade students in the Study of Literature [Teachers College, Columbia University, Contrib. to educ, No. 139]. New York City, Columbia University, 1926.

G. Dekker, Die invloed van Keats en Shelley in Nederland gedurende die negentiende Eeu [Amst. diss.]. Groningen, J. B. Wolters, 1925.

P. S. Boas and C. H. Herford, The year's work in English Studies (1924). V. London, Oxford University Press. Humphrey Milford, 1926.

P. Olbrich und G. H. Sander, English in der Prima der Frankfurter Musterschule [Die Neueren Sprachen, Beiheft No. 5*b*]. Marburg, N. G. Elwert, 1926. Mk. 6.—.

Frhr. Kleinschmit v. Lengefeld, Die Lyrik Robert Brownings vor dem Jahre 1868. Marburg, K. Euker, 1926.

E. Schnippel, Die Englischen Kalenderstäbe. Leipzig, B. Tauchnitz, 1926. Mk. 5.—.

J. Presser, Das Buch „De Tribus impostoribus" (Von den drei Betrügern) [Amst. Diss.]. Amsterdam, H. J. Paris, 1926.

A. Abas, Recherches de phonétique expérimentale sur l'accentuation syllabique et phraséologique [Extr. d. Archives néerl. de physiologie de l'homme et des animaux, XI, No. 3]. La Haye, M. Nijhoff, 1926.

H. H. Borcherdt, Der Renaissancestil des Theaters. Halle (Saale), M. Niemeyer, 1926.

N. O. Heinertz, Till den Mallurgiska Terminologien [Särtryck]. Stockholm, P. A. Norstedt, 1926.

C. J. S. Marstrander, Observations sur les présents indo-européens à nasale infixée en celtique [Videnskapsselskapets Skrifter. II. Hist.-filos. Klasse, 1924, No. 4]. Christiania, J. Dybwad, 1924.

I. Alnaes, Norsk saetningsmelodi dens forhold til ordmelodier. Kristiania, H. Aschehoug & Co., 1916.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN.

Revista de filología española, XI (1924), no. 3. T. Navarro Tomás, M. Ramirez de Carrión y el arte de enseñar a hablar a los mudos. — M. L. Wagner, En torno a las „Etimologías españoles" de G. Rolfs. — P. Bohigas Balaguer, El Lanzarote español del ms. 9611 de la Biblioteca Nacional. — Miscelánea (o. a. J. F. Montesinos, *Contribución al estudio de la lírica de Lope de Vega*). — Notas bibliográficas. — Noticias.

id., no. 4. V. Garica de Diego, Notas filológicas. — E. Allison Peers, La influencia de Chateaubriand en España. — J. Sarrailh, Quatre lettres de J. Nicasio Gallego au duc de Frias. — Miscelánea (o. a. enige belangrijke *Notas sobre „La Celestina"*). — Notas bibliográficas. — Bibliografía. — Noticias.

id., XII (1925), no. 1. V. García de Diego, Miscelánea filológica. — E. Buceta, La obra poética del Conde de Salinas. — M. Herrero García, Comentarios a algunos textos de los siglos XVI y XVII. — F. J. Sánchez Cantón, „Los Trabajos de los Reyes" por Jorge de Montemayor. — Miscelánea. — Notas bibliográficas. — Bibliografía.

id., no. 2. J. Vallejo, Complementos y frases completarias en español. — A. Alonso, Español „como que" y „cómo que". — M. Herrero García, Los rasgos físicos y el caracter según los textos españoles del siglo XVII. — Miscelánea. — Notas bibliográficas. — Bibliografía.

Revista de la Biblioteca, Archivo y Museo, II, no. 5 (Enero 1925). I. Calvo, P. Meropio Paulino y Th. Crescente. — A. Huarte, El relacionero Andrés de Mendoza. — P. Wernert y J. P. de Barradas, El yacimiento paleolítico de San Isidro. — J. Vergara Segovia, Antecedentes madrilenos de la Conferencia de San Vicente de Paúl. — J.

Dominguez Bordona, Cartas inéditas de Juan Valera. — M. Herrero Garcia, El Madrid de Calderón (fin). — L. Marco, Pi y Margall católico y monárquico. — J. Sarrailh, Le „Manual de Madrid" de Mesonero Romanos. — J. Rincón Lazcano, Madrid y el poeta Gabriel y Galán. — A. Andarias, Colección de cartas reales que se conservan en la Biblioteca Municipal. — Variedades. — Reseñas. — Bibliografía madrileña. — Crónica.

id., no. 6, (Abril 1925). A. González Palencia, La Zangarilleja. — C. Espejo, Pleito entre ciegos e impresores. — J. Dominguez Bordona, Cartas inéditas de J. Valera (continuación). — J. Subirá, La festividad de S. Isidro Labrador. —M. Herrero García, El Madrid de Calderón. — Variedades. — Reseñas. — Bibliografía madrileña. — Crónica. — A. Andarias, Catálogo de los manuscritos de la Biblioteca Municipal.

id., no. 7 (Julio 1925). B. Sánchez Alonso, Los avisos de forasteros en la Corte. — Marqués de Lema, Sobre la estatua de Mendizábal. — A. J. Battistassa, La biblioteca de un jurisconsulto toledano del siglo XV. — J. Deleite y Piñuela, La vida madrileña en tiempo de Felipe IV. — M. Nuñez de Arenas, D. Vicente María Santiváneз. — A. Millares Carlo, Documentos del Archivo Municipal acerca de judíos españoles. — J. Gómez, D. Blas de Laserna. — Variedades (o. a. M. Machado, *Otra poesía inédita de Lope de Vega*). — Reseñas. — Bibliografía madrileña.

id., no. 8. (Octubre 1925). E. Cotarelo, Las comedias en los conventos de Madrid en el siglo XVII. — J. Deleito y Piñuela, La vida madrileña en tiempo de Felipe IV (continuación). — M. Herrero García, El Madrid de Calderón (continuación). — A. Millares Carlo, El siglo XVIII español y los intentos de formación de un Corpus diplomático. — J. Gómez, D. Blas de Laserna (continuación). — Variedades. — Reseñas. — Bibliografía madrileña.

Revue de philologie franç. et de littérature, XXXVII (1925), no. 2. F. Piquet, Le patois de Dombras (Meuse). — A. Dauzat, Essais de géografie linguistique, 2e série, 2e partie. Régressions et fausses régressions. — Mélanges [*Aussi* et *ainsi*; correspondance des tens; évolution sémantique des verbes d'opinion]. — Contes rendus [*Mélanges Vising*; *Glossaire de la Suisse romande*; J. Cada, La déclinaison et la place du complément d'objet direct nominal dans la prose de l'anc. fr.; A. Griera, *Atlas linguistic de Catalunya*; P. Fouché, Phonétique hist. du roussillonnais, en Morphologie hist. du roussillonnais]. — Cronique. — Livres et articles signalés.

American Speech, I, no. 8 (May 1926). F. Harper, Tales of the Okefinokee. — H. H. Vaughan, Italian and its dialects. — P. W. White, Stage Terms. — N. H. Weseen, Business English.

id., no. 10 (July, 1926). H. O. Osgood, Jazz. — L. Pound, „Tuberculous" and „Tubercular". — Z. Schaupp, Psychopathics English. — H. B. Bernstein, Fire insurance terminology. — F. H. Vizetelly, On books and reading. — F. W. Pollock, The business letter, old style and new.

id., no. 11 (Aug. 1926). H. B. Alexander, Indian songs and English verse. — J. W. Beach, The naïve style. — H. W. Shoemaker, The language of the Pennsylvania German gypsies. — J. H. A. Lacher, The name *Pershing*. — I. C. Keller, The town, the teacher and language usage.

English Studies, VIII, no. 3 (June 1926). H. Poutsma [Een rechtvaardige, juiste kenmerking van dien ijverigen, preciesen onderzoeker der moderne Engelsche syntaxis]. — W. J. B. Pienaar, Edmund Spenser and Jonker Jan van der Noot, II. — Notes and News [The teaching of Mod. Lang. in Holland; Univers. v. Amst.]. — Reviews [F. Holthausen, Altfriesisches Wörterbuch; G. W. Small, The comparison of inequality; J. K. Wallenberg, The vocabulary of Dan Michel's Ayenbite of Inwyt; J. Decroos.

Rondom Shakespeare; A. C. Hunter, J. B. A. Suard; G. Leopold, A cadgers creel]. — Bibliography.

id., VII no. 6 (Dec. 1925) [dat in *Neoph.*, XI, p. 31 is uitgevallen]. O. Doughty, Eighteenth century song. — J. de Gruyter, A master of English (*Suspense* by Jos. Conrad). — Notes and News [Engl. Ass. in Holl.; Engl. Studies in France]. — Reviews [J. Pokorny, Altirische Gramm.; E. Sapir, Language; G. J. van der Keuken, Spoken English; dez., Synonyms, homonyms and idioms; H. J. Griston, Shaking the dust from Shakespeare; W. O. E. Oesterley, The sacred dance; A. C. Parees, Annual bibliogr. of Engl. lang. and liter.]. — Bibliography.

id., VIII, no. 4 (Aug. 1926). E. Kruisinga, A guide to Engl. Studies (Cfr. VII, p. 33 ss, 129 ss. — Notes and news [Engl. studies in Japan; F. P. H. Prick van Wely †; Engl. Assoc. in Holl.]. — Reviews [H. E. Palmer, 6 publicaties; E. Ekwall, Engl. place names in *-ing*; Exameron Anglice, ed. S. J. Crawford; König Alfreds d. Gr. Bearbeitung der Soliloquien des Augustinus, ed. W. Endter; A. Nicoll, British drama; S. B. Liljegren, The fall of the monasteries and the social changes in England up to the Great Revolution; J. L. Cardozo, The contemporary jew in the Elizebethan drama; M. Gilman, Othello in French; G. Andreae, The dawn of juvenile lit. in Engl.] — Brief mentions.

Public. of the mod. Lang. Assoc. of America, XLI, no. 1 (March 1926). J. E. Straw, The „Donna Angelicata" on *The Ring and the Book*. — W. L. Bullock, The lyric innovations of Giovanni della Cassa. — E. M. Denkinger, Actors' names in the registers of St. Bodolph Aldgate. — B. V. Crawford, Questions and objections. — E. H. Zeydel, The German language in the Prussian Academy of Sciences. — C. H. Ibershoff, Bodmer's indebtness to Klopstock. — J. C. Blankenagel, The island scene in Wieland's *Oberon*. — W. A. Speck, George Borrow and Goethe's *Faust*. — J. B. Moore, Emerson on Wordsworth. — N. Foester. Emerson on the organic principle in art. — H. H. Clark, Lowell's criticism of romantic literature — Appendix: Proceedings; H. Collitz, World languages; Minutes of Phil. Assoc. of Pacific Coast.

id., no. 2 (June, 1926). C. Marburg, Notes on the Cardigan Chaucer Manuscript. — O. F. Emerson, Saint Ambrose and Chaucer's *Life of St. Cecilia*. — G. H. Gerould, The social status of Chaucer's Franklin. — R. Jenkins, The sources of Drayton's *Battaille of Agincourt*. — T. P. Harrison, Jr., A probable source of Beaumont and Fletcher's *Philaster*. — Fred. I. Jones, *The Trial of Chivalry*, a chettle play. — C. L. Day, Thomas Randolph's part in the authorship of *Hey for Honesty*. — J. N. D. Bush, English translations of Homer. — H. C. Binkley, Essays and letter writing. — C. A. Moore, Whig panegyric verse, 1700—1760. — Eliz. Atkins, Points of contact between Byron and Socrates. — E. Bernbaum, The views of the great critics on the Historical Novel. — L. MacClintock, Sainte-Beuve and Pope. — O. H. Moore, Further sources of Victor Hugo's *Quatre-vingt-treize*. — F. D. Cheydleur, Maurice Barrès as a romanticist. — A. Schaffer, Is René Boylesve a disciple of Balzac?

Museum, XXXIII, no. 10 (Juli 1926). O. a. A. Meillet et J. Vendryes, Traité de grammaire comparée des langues classiques. — S. Kroesch, Germanic words for *deceive*. — Sv. Cederblad, Stagnelius. — L. Refort, L'art de Michelet dans son œuvre historique (jusqu'en 1867); dez., Essai d'introduction à une étude lexicologique de Michelet.

Bulletin de l'Assoc. Guill. Budé, no. 12 (Juillet 1926). A. M. Desrousseaux, Les humanités sabotées. — E. Galletier, L'éloge de Gallus au IVe l. des *Géorgiques*. — P. de Labriolle, Pourquoi Saint Augustin a-t-il rédigé des Confessions? — Chron. bibliogr. de la Soc. Les Belles Lettres.

Studiën, CV, Juni 1926. O. a. Is. Vogels, Een ongeloovige over de H. Teresia van Lisieux [n.l. Lucie Delarue-Mardrus, Sainte Thérèse de Lisieux]. — J. van Mierlo Jr., Een Duitscher over de mystiek van Ruysbroeck [n.l. Dr. G. Dolezich, Die Mystik J. van R. des Wunderbaren].

id., Aug. 1926. O. a. K. J. Derks, De Index. I. — N. Perquin, Peer Gynt. I.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Acad., Febr. 1926. O. Wattez, Onze oudste Germaansche meesterschriften. — A. J. J. Vandevelde, Bijdrage tot de studie der werken van den apotheker Petrus Johannes Kasteleyn (1746—1794). — Dez., Het leven en de dood. — J. Muls, Beschouwingen over Rubens zooals hij is te Munchen in de Pinakotheek.

id., Maart 1926. L. Willems, Nota's over den Sydrac. — A. J. J. Vandervelde, Bepalingen. — Al. Wolgrave, Jun., Een Vlaming uit den middelstand (Aloïs Walgrave, Senior, 1844—1908). — J. Muls, Driejaarlijksche wedstrijd, verslag.

Jaarboek over 1925.

id., Mei 1926. J. Muyldermans, Vier Mechelsche geschiedkundigen uit de XVIIIe eeuw. — M. Sabbe, Een onuitgegeven brief over L. Guicciardini. — J. Salomons, S. J., Theologische toelichitng bij Vondels Gedichten.

Modern Philology, XXIII no. 4 (May 1926). H. Larsen, M.S. Royal Irish Academy 23 D 43. — O. F. Emerson, The punctuation of *Beowulf* and literary interpretation. — H. M. Martin, Corneille's *Andromède* and Calderon's *Las Fortunas de Perses*. — J. E. Gillet, The *Coplas del Perro de Alba*. — C. R. Baskervill, Play-lists and afterpieces of the mid-eighteenth century. — O. J. Campbell and P. Mueschke, *The Borderer* as a document on the history of Wordsworth's esthetic development. — K. Malone, Studies in English phonology. — Notes and Comments. — Reviews and Notices.

Atene e Roma, N. S. VII, no. 1—2 (Gennaio-Giugno 1926). G. Patroni, Tra sogni ed ombri in compagnia d'Omero. — T. Giglioli, La poesia properziana. — F. Arnaldi, La poesia d'Orazio. — G. Longo, Saggio di una nuova traduzione degli epigrammi di Meleagro. — E. Crema, Dall' *Iliade*. — M. Szombathely, Da Orazio. — A. Vogliano, Epigraphica. — Recensioni. — L. Pareti, Discussioni a proposito del Convegno Nazionale Etrusco. — Libri recevuti.

Mod. Lang. Notes, XLI, no. 6 (June, 1926). G. Fr. McDowell, General James Wilkinson in the Knickerbocker *History of New York*. — A. St. Cook, Hellenic and Beowulfian shields and spears. — W. J. Lawrence, Elizabethan players as tradesfolk. — H. D. Austin, Dante notes. — A. M. Sturtevant, Some Old Norse etymologies. — F. E. Faverty, The rolls of Parliament and the New English Dict. — H. R. Fairchild, *Leyde here legges aliri*. — A. M. Sturtevant, The imperative use of the Gothic infinitive *haban* in Luke IX, 3. — J. M. Beatty, Mrs. Montagu, Churchill, and Miss Cheere. — F. F. Covington, Jr., An early seventeenth century criticism of Spenser. — B. R. Coffman, A note on Hagedorn's and Haller's German-English relations. — A. G. Kennedy, Authorship of *The British Grammar*. — H. Alpern, A note on Guillen de Castro. — W. Farnham, The *Merchant's Tale* in Chaucer Junior. — H. Bell, A source for *Tartuffe*, 1067-1070. — Reviews.

Archiv (Herrig), CL, no. 1—2 (1926). A. Brandl, Felix Liebermann (20.7.1851—7.10.1925). — A. Brandl, Frühbriefe von Adolf Pichler, Innsbrück, an L. A. Franke, Wien (1847—1866). — Ph. Aronstein, Ein dramatischer Kunsthandwerker der engl. Rev. (A. Munday) (*Schluß*). — W. Meyer-Lübke, Zu „Griechen und Romanen in Unteritalien". — A. Götze, Frau von Staël und die Politik der Hundert Tage. — Kleinere Mitteilungen [Phonogramme in römischer Mundart; Marder und Mahre (Mahrt)]. — Sitzungsberichte der Berl. Gesellsch. 1924. — Beurteilungen und Kurze Anzeigen (o. a.

een groot artikel van W. Schulz over P. Boissonade, *Du nouveau sur la Chanson de Roland* en een over L. Pfandl, Spanische Kultur und Sitte des 16. und 17. Jahrh., door A. Günther].

Die Neueren Sprachen, XXXIV, no. 3 (Mai-Juni 1926). W. Meyer-Lübke, Vom Wesen des Passivums. — E. Walser, Herbst des Mittelalters [over J. Huizinga, H. d. M.]. — L. Spitzer, Ehrenrettung von Malherbes *Consolation à M. Du Périer*. — Chr. Sénéchal, Chronique des lettres franç. — H. F. Muës, Zur Neugestaltung des neusprl. Unterrichts. — K. Ehrke, Sprachunterricht und Kulturunterricht auf der Oberstufe. — Thesen zu Mindestlehrplänen im Frz. und Engl. — K. Breul, Einige besondere Schwierigkeiten beim Deutschunterr. engl. Schüler. — Th. Zeigler, Theaterspielen in der Schule. — Eine Station für deutsche Dialektforschungen in Wien. — Besprechungen [O. a. H. Kindermann, J. M. R. Lenz und die deutsche Romantik; B. Croce, Shaftesbury in Italy].

id., no. 4 (Juli-Aug. 1926). Zu F. Dörrs 75. Geburtstag. — H. Borbein, Die Grenzen des neusprl. Unterrichts. — G. Haack, Die Auswartung der Span. Lit. für den Unterricht. — Die Düsseldorfer Tagung des allgem. deutschen Neuphilologenverbandes. — M. Fuchs, Leitsätze. — C. Klavehn, Chanterhouse school, Surrey. — E. Richter, Car. Michaëlis de Vasconcellos. — Chr. Sénéchal, Chronique des Lettres franç. — E. Lerch, Zur „Frz. Sprachlehre" von Engwer-Lerch. — Besprechungen [O. a. E. Cohn, Gesellschaftsideale und Gesellschaftsroman des 17. Jhrh.; M. J. Rudwin, A historical and bibliographical Survey of the German Religicus Drama; A. Thibaudet, Le liseur de romans; G. Duhamel, Essai sur le roman; Tobler-Lommatsch, Alfrz. Wörterbuch].

Revue des études hongroises et finno-ougriennes, III (1925), nos. 3-4. Bálint Hóman, La première période de l'historiographie hongroise. — H. Tronchon, Les débuts de la litt. hongr. en France. — J. Melich, L'influence du vieux-hongrois sur la langue slovaque, I. — A. Eckhardt, Les Français en Hongrie pendant la Révolution. — L. Racz, L'inspiration fr. dans le protestantisme hongrois. II. — Chronique. — Notes et documents. — Comptes rendus critiques. — Bibliographie fr. de la Hongrie (1824).

Revue de Litt. comp., VI no. 3 (Juillet-Sept. 1926). V. Bouillier, Balthasar Gracián et Nietzsche; G. Cohen, Le séjour de Saint-Evremond en Hollande (*suite et fin*). — P. van Tieghem, Le sensibilité et la passion dans le roman européen au XVIIIe siècle. — H. Tronchon, Ernest Renan comparatiste. — J. M. Carré, Maeterlinck et les littératures étrangères. — Notes et documents [Inédits de Ramler; Le *Dernier Abencerage* en Italie; Une trad. allem. de *Stello*; Rob. Browning et Gobineau; *Les Frères Karamazow* et *les Raisons du Saint-Père* de Leconte de Lisle]. — Chronique. — Bibliogr. des questions de litt. comp. — Comptes-rendus critiques [P. Ronzy, Papire Masson; G. C. Taylor, Shakespeare's debt to Montaigne; J. Vodoz, *La Fée aux Miettes*, Essai sur le rôle du subconscient dans l'œuvre de Ch. Nodier; Ouvrages divers].

Revue du Seizième Siècle, XIII (1926), no. 1-2. P. Jourda, Marg. de Navarre. Dialogue en forme de vision nocturne. — A. Cherel, Art littéraire et morale au XVIe s. — M. Prinet, Portrait d'Anne de Rohan. La Rolandine de l'Heptaméron. — R. Soltau, La monarchie aristo-démocratique de Louis Turquet de Mayerne. — L. Delaruelle, La carrière de Janus Lascaris depuis 1494. — A. Lefranc, Le visage de Fr. Rabelais. — Mélanges [Deux représentations de mystères à Pithiviers, 1528; Marot et Dante]. — Comptes rendus. — Chronique.

Leuvensche Bijdragen, XVII no. 1. A. H. Krappe, Two mediaeval derivatives of Boethius' *De Consolatione Philosophiae*. — D. A. Stracke, S. J., Over Beatrijs, I. — H. Logeman, A Norwegian dialect-study.

Revue d'hist. littér. de la France, XXXII no. 4 (Oct.-Déc. 1925). M. Langlois, Souvenirs d'une Précieuse: les anecdotes et réflexions de *Bélize* (Anne de Bellinzani). — M. J. Durry, Chateaubriand ambassadeur à Rome. — Mélanges [Un sonnet oublié de J. Bertaut; Les *chaussettes* des Précieuses ridicules; Le conflit de l'Eglise et du théâtre au XVIIe s.; Une bibliothèque provinciale au XVIIIe s.; Un ms. de Th. Jouffroy falsifié; Divers propos du Chevalier de Méré de 1674-1675 (*suite et fin*)]. — Comptes rendus [J. Plattard, L'adolescence de Rabelais en Poitou; A. F. Chappell, The enigma of Rabelais; L. Brunschvicg, Le génie de Pascal; A. de Luppé, Les jeunes filles dans l'aristocratie et la bourgeoisie à la fin du XVIIIe s.; F. Vexler, Studies in Diderot's esthetic naturalism; Marivaux, La Provinciale, ed. P. Chaponnière; Favart et Largillière, Polichinelle, comte de Paonfier; F. Baldensperger, Le mouvement des idées dans l'Emigration fr. 1789-1815; M. Serval, Autour d'Eugénie Grandet; E. Estève, Sully Prudhomme; A. Zévaès, Les procès littér. au XIXe s.; H. F. Stewart and P. Desjardins, French patriotism in the nineteenth century (1814-1833), traced in contemporary texts]. — Chronique.

id., XXXIII, no. 1 (Janv.-Mars 1926). G. Mongrédien, Un avocat-poète au XVIIe siècle: Bonaventure de Fourcroy. — M. J. Durry, Chateaubriand ambassadeur à Rome. — E. Drougard, La genèse d'un poème: *L'Annonciateur* de Villiers de l'Isle-Adam. - - Mélanges [La première pièce représentée de Jodelle; Leconte de Lisle sur son œuvre; Et. Pasquier et les Jésuites; Un ouvrage sur *le Génie du Christianisme* attribué à Ramond; Variantes des *Confidences* de Lamartine]. — Comptes rendus [J. Mairet, Chryséide et Arimand, ed. M. C. Lancaster; F. Gaiffe, L'envers du grand siècle; G. Michaut, Les luttes de Molière; M. Peter, Une amie de Voltaire: Mme Gallatin; A. François, Jean-Jacques et Leurs Excellences; H. Buffenoir, La Maréchale de Luxembourg; F. W. M. Draper, The rise and fall of the French romantic drama; P. Trahard, Une revue oubliée: *La Revue Poétique du XIXe siècle* (1835); P. Trahard, La jeunesse de Prosper Mérimée (1803—1834); E. Estève, Alfred de Vigny, sa pensée et son art; X..., Les variantes des *Contemplations;* X..., Essai sur la psychologie des variantes des *Contemplations*; L. Ch. Baudouin, Le symbole chez Verhaeren; N. Serban, Pierre Loti, sa vie, son œuvre; S. Eringa, La proposition infinitive simple; E. L. Martin, Les symétries du français littéraire; E. L. Martin, La symétrie de la prose dans les principaux romans de Victor Hugo]. — Chronique.

id., XXXIII, no. 2 (Avril-Juin 1926). A. François, La correspondance de J. J. Rousseau dans la querelle littéraire du XVIIIe s. — E. Drougard, La genèse d'un poème: *L'Annonciateur* de Villiers de l'Isle Adam (*suite et fin*). — D. Mornet, La méthode historique de *Salammbô* et la méthode histor. d'Ernest Feydeau. — Mélanges [Sonnet fr. de Fr. de Maulde; Autour d'un éloge de Pascal; Variantes du *Discours sur le style* de Buffon; J. J. Rousseau et Delisle de la Drévetière; La contrefaçon du *Genie du Christianisme*; Lettres inéd. de Vigny, Hugo, Musset; Qqs variantes des *Confidences* de Lamartine (*suite*)]. — Comptes rendus [P. Champion, P. de Ronsard et Amadis Jamyn, leurs autographes; R. Largillière, Ronsard, ses amis et des imitateurs dans le Beauvaisis; St. P. Koczorowski, Louise Labé; Ph. Menot, Sermons choisis, ed. J. Nève; M. Magendie, La politesse mondaine et les théories de l'honnêteté en France au XVIIe s.; P. Saintyves, Les contes de Perrault et les récits parallèles, leurs origines; L. Arnould, La terre de France chez La Fontaine; E. Magne, Ninon de Lenclos; Chateaubriand, Correspondance, V, éd. L. Thomas; E. Micard, Un écrivain académique au XVIIIe s.: A.-L. Thomas; V. Giraud, Le christianisme de Chateaubriand, I; G. de Malboissière, Lettres à Adélaïde Méliant, éd. A. de Luppé; Th. Jouffroy, Le cahier vert, éd. P. Poux; Senancourt, Aldomen ou le bonheur dans l'obscurité; G. Flaubert, Œuvres complètes illustrées, Corresp., II et III; A. Bellessort, Reflets de la vieille Amérique; E. Henriot, Stendhaliana; J. Marsan, La bataille romantique, II; N. C. Arvin, Eugène Scribe and the French

Theatre; V. Hugo, La légende des siècles, III, éd. P. Berret; G. Rudler, Michelet historien de Jeanne d'Arc I]. — Chronique.

Germ.-Rom. Monatsschr., XIV, 3/4 (März 1 April 1926). E. Beutler, Die Comedia Bile, ein antiker Mimus bei den Gauklern des 15. Jhrhs. — A. Walter, Sprache, Sprachen und Völker. — B. Heimann, Die Erdgeistszene im Urfaust als lyrisches Monodrama. — W. Fischer, Der demokratische Gedanke in der amerik. Liter. — Selbstanzeigen. — Neuerscheinungen.

id., no. 5/6 (Mai-Juni, 1926). K. Viëtor, Vom Stil und Geist der deutschen Barockdichtung. — Ph. Aronstein, Samuel Buttler d. J. — L. Pfandl, Grundzüge des Span. Drama vor Lope de Vega. — E. Berend, Die Technik der Darstellung in der Erzählung. — Kleine Beiträge [Mittellat. Studien in Amerika; Eifersüchtig wie ein Wiesel]. — Bücherschau. — Selbstanzeigen.

id., no. 7/8 (Juli-Aug., 1926). L. Weisgerber, Das Problem der inneren Sprachform und seine Bedeutung für die deutsche Sprache. — L. Jutz, Sprachmischung in den Mundarten Vorarlbergs. — G. Gelderblom, Die Charaktertypen Theophrasts, Labruyères, Gellerts und Rabeners. — Ph. Aronstein, Samuel Butler d. J. II. — E. Tappolet, Von den Ursachen des Wortreichtums in den romanischen Sprachen. — Kleine Beiträge [J. Körner, Abwehr; Fausts Tod; Karl Fhr. von Richthofen an T. R. Dijkstra]. — Besprechung. — Selbstanzeigen. — Nachrichten. — Neuerscheinungen.

* * *

Belangstellenden maken wij opmerkzaam op de verschijning van vijf nieuwe tijdschriften:

Ruch Literacki, onder red. van Prof. Dr. Br. Gubrynowicz, bij de uitgevers Gebethner en Wolff, 12, Zgodastraat, Warschau; jaarlijks verschijnen 10 nummers, prijs 8 zloti;

Meddeleiser fra Norsk forening for Sprogvidenskap (Oslo, H. Aschehoug & Co. 1925), 8 aflev. per jaar, prijs 8 kronen. In tegenstelling met het Poolsche tijdschrift zijn er verslagen en besprekingen in de drie voornaamste vreemde talen;

Speculum, a Journal of Mediaeval Studies, een driemaandelijksch tijdschrift, uitgegeven door de Mediaeval Academy of America (248, Boylston Street, Room 312, Boston, Mass.) onder leiding van E. Kennard Rand, van Harvard Univ. Men kan werkend medelid worden voor 5 doll. per jaar, oprichter voor 50000 doll.; er zijn ook tusschenvormen. Het tijdschrift ziet er Amerikaansch-prachtig uit;

Acta philologica scandinavica, eveneens een driemaandelijksche publicatie, gesteund door het Rask-Orsted fonds, onder redactie van J. Brondum Nielsen en Lis Jacobsen (uitgegeven bij Gyldendals Sortiment, Kobmagergade 8, Kopenhagen), prijs per jaargang 16 Kr. + porto; ten slotte:

Zeitschrift für Ortsnamenforschung, 3 afl. p. j., onder red. van J. Schnetz (uitgave van R. Oldenbourg, München), prijs 15 Mk. per jaargang.

OVER DEN LOGISCHEN ZINSBOUW [1]).

Bij het neerschrijven van bovenstaand opschrift ben ik mij zeer wel bewust, dat 'zinsbouw' wèl een vertolking maar niet een vertaling is van 'structure de la phrase'. Wij Hollanders zien den metselaar met woorden aan den arbeid, wij leven met hem mede, terwijl de grondslagen en muren langzaam oprijzen, en gedenken den voorafgeganen arbeid, ook wanneer het bouwwerk in zijn voltooiing eenmaal voor onze oogen staat. Anders de Romaan: resultaat is resultaat, zegt hij, en het zij u voldoende te vernemen, van welke menschelijke werkzaamheid ik u het resultaat in de herinnering wensch te brengen, — gij behoeft den arbeid zelf in gedachten niet nog eens te doorleven. 'Structure' is dus niet 'bouw'.

Maar er is nog een tweede verschil tusschen den titel van het bewonderenswaardige boek, dat mij aanleiding gaf tot het schrijven dezer regelen, en het Nederlandsche opschrift. Een compositum is niet hetzelfde als een praepositioneele woordverbinding. Een complex is iets anders dan een synthese, ook al kan het eerste door en zelfs uit de laatste ontstaan.

Nu kan men erop uit zijn, om voor zulke verschillen in uitdrukkingswijze een historisch tastbare oorzaak aan te voeren. Bijvoorbeeld, wij hooren bij het gebruik van het woord 'bouw', of wij willen of niet, den samenhang met 'bouwen', terwijl in de Fransche taal het geleerde 'structure' zijn herkomst slechts aan den delvenden taalvorscher openbaart. Intusschen zou men daarmede slechts een aanleiding, of nog liever: een factor, met de oorzaak verwarren. Afgezien van de psychische grondslagen, wijken de twee talen in grammaticale (hier bepaaldelijk: syntactische) traditie van elkander af, en wij staan hier voor een verschijnsel van algemeenen aard. Dit eenmaal toegegeven, zal stellig bij nader onderzoek de oorzaak van dat verschijnsel blijken te liggen in de regelrechte voortzetting der Latijnsche traditiën door de Romaansche talen, terwijl onze stijl en taal van dien kant slechts zijdelingsche invloeden ondergingen. Een studie over Nederlandsche syntaxis zou er dan ook, ofschoon zij van dezelfde beginselen zou kunnen uitgaan, er in uitwerking en bijzonderheden heel anders uitzien dan die van den Heer Séchehaye, welke op het Fransche taalgevoel en taalinzicht gegrondvest is.

Het is bekend, dat in de negentiende eeuw het historisch-vergelijkend taalonderzoek op het gebied van vormleer en woordafleiding de nuttigste lessen gekregen heeft van de Romaansche taalvergelijking, omdat men op dat gebied in het Latijn de gemeenschappelijke grondtaal voor zich had. De vergelijkende syntaxis van afzonderlijke taalgroepen, een wetenschap, die nog veel meer worden moet dan zij thans is, zal eveneens met niets meer haar voordeel kunnen doen, dan met hetgeen de romanisten haar leeren. Ja, in nog sterker mate. Want voor stijl en syntaxis is meer dan voor vormenrijkdom en zelfs woordenschat het Latijn een steeds door-

---

[1]) Naar aanleiding van: A. Séchehaye, *Essai sur la structure logique de la phrase* [Collection linguistique publiée par la Société de linguistique de Paris, no. 20]. Paris, Champion, 1926.

werkende kracht in de Romaansche taalwereld gebleven. Op dat gebied kan men derhalve eerst recht bij ieder onderzoek met een grondtaal rekening houden. Al ware het maar alleen om het zeer algemeene maar treffende verschijnsel van vaste tradities èn in syntaxis èn in stijl. Geen Europeesche taalgroep kan op iets wijzen, dat in dit opzicht ook maar in de verte althans bij het Fransch te vergelijken is.

In het boven opgemerkte is tevens het antwoord op de vraag gegeven, waarom in de studie van syntaxis en stijl, dat belangrijke onderdeel van de „algemeene taalwetenschap", de romanisten de anderen voor zijn. Wij kunnen van hen veel leeren. En dan vooral weer van de Geneefsche school, wier grondlegger immers Ferdinand de Saussure was. Wij, die het met de *Cours de linguistique générale*, door De Saussure's leerlingen na zijn dood uitgegeven, stellen moeten, kunnen slechts ten deele beseffen, waarin het bevruchtend onderwijs van den meester moet hebben bestaan. Doch, wanneer wij alleen maar bedenken, tot welke mogelijkheden voor de algemeene taalkunde zijn onderscheiding van 'le langage', 'la langue' en 'la parole' (vooral de laatste twee) gevoerd heeft, beginnen wij het ontstaan van een haard van syntactische en stylistische studie in die omgeving te verstaan.

Twee in het laatst van 1926 verschenen werken geven een inzicht in den arbeid, die thans in de Geneefsche werkplaats verricht wordt. Zij zijn afkomstig van de beide leerlingen, aan wie wij de uitgave van De Saussure's wetenschappelijke nalatenschap te danken hebben. Ik bedoel Séchehaye's *Essai sur la structure logique de la phrase* en den tweeden druk van Bally's *Le langage et la vie*. Beide werken vullen elkander aan. Gaat het laatste in zijn voornaamste hoofdstukken over de inwerking van 'la parole' op 'la langue', dus over den stijl, het eerste behandelt het omgekeerde probleem, hoe uit 'la parole' eerlang 'la langue' worden kon, en nog dagelijks wordt. Over het werk van Séchehaye moge hier een en ander worden medegedeeld.

Het geraamte van het boek is dit: van den eenvoudigsten zin gaat het, langs steeds uitgebreider vormen, gestadig voort, tot aan de samengestelde periode. De vormen wijzigen zich met den groei eenerzijds van het logisch denken, anderzijds met dien van de voorstellingen der verbeelding en de aandoeningen van het gevoel. De zinsbouw berust op het ordenend denken, dat immers de factor is, die de taal als sociaal verschijnsel beheerscht. Deze werkzaamheid vordert gaandeweg en breidt de taalnormen voortdurend uit. Elementen, die tot de individueele taal behooren, zoeken zich een uiting, en dienen zich daartoe in geijkte vormen te passen. Zoo ontstaan syntactische normen, die van den logischen bouw afwijken.

Reeds wanneer men poogt in zoo luttele zinnen een denkbeeld van den inhoud te geven, gevoelt men de ontoereikendheid van den naam „statische taalkunde", welke de schrijver aan zijn wijze van taalbeschouwing geeft. Die inhoud toch is alleen te omschrijven met behulp van termen, die in de dynamische (d. i. historische of evolutioneele) taalbeschrijving thuis hooren. Het is, geloof ik, niet juist, de statische en de dynamische taalkunde tegenover elkander te stellen. Tusschen beide bestaat slechts een gradueel verschil, een kwestie van iets meer of iets minder. Dat 'la parole' niet statisch kan zijn, springt terstond in het oog. Wat 'la langue' betreft, hier geldt hetzelfde voor

een taal als de onze (en de Engelsche) weliswaar in sterker mate dan bijvoorbeeld voor het Fransch met zijn strenge tradities. Maar ook daar moet ten slotte te allen tijde toch een zekere mate van evolutie aanwezig zijn. Zoodra men de verhoudingen der normen, die op één moment binnen dezelfde taal bestaan, wil vaststellen, moet men de historische beschouwingswijze te hulp roepen: hier is een norm in wording, daar is er een bezig zichzelf te overleven, ginds geniet een in bepaalde omgeving algemeen de gunst, doch wordt elders zorgvuldig geweerd. Het verschil tusschen statiek en dynamiek in de taal is ten slotte slechts gradueel. Het is maar de vraag, welke opvatting men laat overheerschen.

De heer S. zoekt in de eerste plaats het statisch inzicht, de dynamiek moet hem daarbij helpen. Hij classificeert de krachten, die den zinsbouw beheerschen, en zoekt hun logische en psychologische verklaring; kan die het best uit historische gegevens blijken, dan wordt daarvan gebruik gemaakt. Vooral bij de stof der latere hoofdstukken, die over den samengestelden zin handelen, zijn die in een nabijliggend en voldoende bekend verleden voor het grijpen. Waar het echter gaat over het ontstaan van den primitiefsten eenledigen zin en over de ontwikkeling der oudste zinsdeelen (gezegde en onderwerp), zijn de gegevens moeilijker te vinden. De heer S. put zijn bewijsmateriaal voornamelijk uit de kindertaal. Dit is ongetwijfeld een belangrijke bron, maar die omzichtig en niet te uitsluitend gebruikt dient te worden. Immers het kind leeft onder andere omstandigheden dan de primitieve mensch en de factor „poging tot nabootsing" is hier niet te elimineeren. Ik zou meer hechten aan de gegevens, verschaft door primitieve talen, — mits ook deskundig gebruikt.

De taal begint bij den eenledigen zin (vgl. onze tusschenwerpsels), die eerst één enkele aandoening uitdrukt, maar weldra een voorstelling gaat weergeven, en daarmede woord wordt. Dit woord is een gezegde. Als onderwerp hierbij beschouwt de heer S. de omstandigheden, waaronder het gezegde werkt, zulks in verband met zijn verdere leer over de wording van het onderwerp. Dit laatste kan ik moeilijk aanvaarden: een zin zonder onderwerp is nu eenmaal wat hij is, men mag hem niet een zinsdeel opdwingen, dat hij niet bevat. Het ontstaan van het subject als aanvulling van het praedicaat moet m. i. anders verklaard worden, gelijk uit het volgende blijken zal.

Een tweeledige zin kan op drie betrekkingen opgebouwd worden, zegt de heer S. in een volgend hoofdstuk, dat tot de belangrijkste van het geheele boek behoort: de coördinatie, de verhouding van hoofdwoord en bepaling, en die van gezegde en onderwerp. De beide laatste zijn de twee verschijningsvormen der subordinatie, die zich uit de coördinatie ontwikkelt; beide zijn onafhankelijk van elkaar daaruit gegroeid. Hiermede neemt de schrijver (bl. 37) stelling tegen de heerschende leer, die de verhouding van hoofdwoord en bepaling als een voortzetting van de verhouding onderwerp-gezegde beschouwt. Ik geloof, dat hij hier een belangrijke vondst heeft gedaan, welker juistheid niet te betwisten valt: de twee verhoudingen zijn in hun wezen anders. Hieraan doet het niets af, dat ik mij in bijzonderheden den gang van zaken anders voorstel. Het gezegde blijft voor mij het primaire, waarvan iedere verklaring van den zin moet uitgaan. Het in de omstandig-

heden van meet af aanwezige onderwerp bestaat voor mij niet. Voor mij is de primitieve eenledige gezegde-zin de uitdrukking van een bewegingsvoorstelling. Onze geest herleidt die van nature tot één of meer rustvoorstellingen, al houdt hij daarbij meestal de primaire bewegingsvoorstelling vast. Die rustvoorstellingen zijn het onderwerp en verder (meestal: later) de voorwerpen en andere praedicatieve aanvullingen. De verhouding hoofdwoord-bepaling berust voor mij op een ontleding (door vergelijking) van de rustvoorstellingen, welke natuurlijk analogisch den invloed kan ondergaan van de oudere herleiding der bewegingsvoorstellingen tot rustvoorstellingen.

Na de grondverhoudingen in den zin te hebben vastgesteld maakt de schrijver een oogenblik halt, om haar grammaticale weergave in den zin en het gebruik der woordsoorten te onderzoeken. Deze uitweiding verschaft ons twee hoofdstukken, rijk aan opmerkingen, waarin om het zeerst de scherpte der analyse en de doelbewustheid der uitdrukking te bewonderen zijn. Ik wil slechts wijzen op de scherpe onderscheiding tusschen de inwendig en de uitwendig bepalende zinsdeelen ('intrinsèque' en 'extrinsèque'), en op de juistheid der opmerking, dat de praedicatieve gezegden, die een toestand aanduiden (type Lat. *palleo* e. d.) de brug vormen tot de nominale gezegden. Alleen zijn, meen ik, de verba van toestand wel degelijk aan den anderen kant ook te beschouwen als uitvloeisel der werkwoorden van beweging, daar hun grondgedachte ongetwijfeld een wijziging van toestand is. Zoo is 'slapen' voor mij: 'niet waken (zooals kort te voren, of zooals weldra, of zooals men verwacht, enz.)'. In het hoofdstuk over de woordsoorten wijs ik op de 'trois règles de transposition', krachtens welke 1. alle soorten van voorstellingen naar de categorie der zelfstandigheid, 2. alle betrekkingen en gebeurtenissen naar die der eigenschap, en 3. alle eigenschappen naar de categorie der gebeurtenis overgebracht kunnen worden. Intusschen schijnen mij ook andere overdrachten van categorie mogelijk, al zijn die zeldzamer dan de genoemde, en al bedient het Fransch zich daarvan misschien schaarscher dan sommige andere talen. Zoo heeft hij, die het eerst van 'slingeren' of 'ijsberen' sprak een zelfstandigheidsvoorstelling naar de categorie der gebeurtenissen overgebracht.

Een tweede uitweiding brengt ons een drietal hoofdstukken, die de grammaticale verhouding der zinsdeelen, en haar betrekking tot de logische indeeling der gedachte bespreken. Immers lang niet alle zinnen beantwoorden aan het tot dusverre gepostuleerde logische schema. De behandeling van dit vraagstuk kan natuurlijk niet buiten de individueeletaal ('la parole') om gaan; integendeel, zij moet daarin haar uitgangspunt zoeken, ook voor de studie der sociale taal ('la langue'), die hier vrijelijk bij de eerstgenoemde te gast gaat. In dit gedeelte komen de z.g. psychologische praedicaten en subjecten ter sprake. Deze term is niet gelukkig, maar hij is vrijwel geijkt geworden, en de heer S. heeft dus gelijk, dat hij hem niet afdankt en vervangt. Een ander belangrijk onderwerp op dit gebied is het grammaticaal automatisme, welks rol voor mij nog verder gaat dan de heer S. aanneemt, en zich bijvoorbeeld ook uitstrekt tot de onpersoonlijke onderwerpen. Maar zijn reeds vermelde subjects-theorie doet den schrijver deze bij de 'logique implicite' onderbrengen. De nominale vormen der verba, kostelijkste schep-

ping van den taalgeest, besluiten deze beschouwingen. In deze afdeeling merken wij op, hoe de behandeling der stof meer en meer zuiver statisch wordt. Zeer begrijpelijk: de feiten komen àl dichter bij ons.

De laatste hoofdstukken behandelen den samengestelden zin: nevenschikking en onderschikking. Hier keeren de vraagstukken van den enkelvoudigen zin terug, doch ten deele onder een ander aspect. Immers de grondslagen der verhoudingen mogen dezelfde zijn, de bouw is gecompliceerder, en daardoor zijn de moeilijkheden ten deele van een verschillend karakter. In dit verband zijn de beschouwingen van den schrijver over de conjunctie van groote waarde.

Wat het boek, waarop ik hier de aandacht vestig, vooral kenmerkt, is de bestudeering van de wisselwerking van het normaliseerend element in den zinsbouw, dat zijn krachten weliswaar aanvankelijk uit 'la parole', maar op den duur vooral uit 'la langue' put, en de bijkomstige gevoelselementen, die hun nimmer verdrogende bron in het individueele spreken hebben. Men kent ook ten onzent den heer Séchehaye als schrijver over deze en verwante stof door zijn werk van het jaar 1908, *Programme et méthodes de la linguistique théorique*. Dit tweede groote boek vervult de daarin gedane belofte van voortzetting dier studiën althans ten deele. Het is de vrucht van jaren lang werken, en vooral: denken. Hier spreekt een geest, die tot in de fijnste bijzonderheden vertrouwd is met de idiomen zijner moedertaal, en met haar stylistiek, en die jaren lang zijn gedachten in het wezen harer normen en afwijkingen heeft doen doordringen. Naast het Fransch roept de heer S. somtijds een andere taal te hulp, doch hij goochelt in het algemeen niet gaarne met een bontheid van taalverschijnselen. De taalhistoricus zet bij het lezen heel wat aanteekeningen in margine, doch bedoelt deze zeker niet als een verwijt aan den schrijver. Integendeel, hij waardeert deze soberheid, die het zuiver wijsgeerig karakter van het geheel ten goede komt. Anders is het werk der taalhistorici, anders dat der taalpsychologen, weer anders dat der taalphilosophen. Onder de laatste groep neemt voor mij de heer Séchehaye een zeer bijzondere plaats in, doordat hij van het begin tot het einde de scheiding van wezen en bijkomstigheid scherp weet vol te houden, en daarmede het volstrekt wijsgeerig karakter van zijn boek geen oogenblik prijs geeft.

Utrecht. A. G. VAN HAMEL.

LA TRADITION MANUSCRITE DES *LAIS DE MARIE DE FRANCE.*

II.

Le lai de *Guigemar* nous met en présence des trois manuscrits *H*, *S* et *P*. D'après M. Warnke, *S*, cette fois-ci, se rapprocherait de *P*, de sorte que nous aurions affaire à deux groupes: *H* et *SP*. Si l'on ne s'en tient qu'aux omissions et aux additions, l'attitude de *S* est la même que dans les poèmes étudiés jusqu'ici. *S* omet les vers 278—283 qui sont indispensables; sans

doute le copiste a-t-il été induit en erreur par l'identité des rimes *pucele* 277 et *damoisele* 283 (cf. la note de M. Warnke). Il n'a pas non plus les vers 241—244, sans lesquels le couplet précédent est incompréhensible. Il oublie le couplet 579—580, qui est nécessaire, parce qu'il introduit le personnage important du traitre, et 759—760, complément indispensable du verbe *commander* du vers 758. Dans tous ces cas, le copiste a évidemment agi par négligence. En revanche, c'est sans doute de parti pris qu'il écourte le début et la fin du poème. L'introduction (v. 1—18) qu'il supprime et qui manque aussi dans la traduction norroise *N*, n'a aucun rapport direct avec le lai qu'elle précède. C'est une espèce de préface que Marie a placée en tête de son œuvre. Or, comme *S* aussi bien que *N* ne se bornent pas aux seuls lais de Marie, mais accueillent aussi des lais d'autres auteurs, il n'y avait pas lieu pour eux de conserver ce prologue qui a un caractère tout à fait personnel. Ils l'ont donc délibérément laissé de côté. Quant aux deux derniers vers (885—886), le copiste pouvait les juger inutiles, une fois que le vers 884 (*fu Guigemar li lais clamez*) avait énoncé le titre du poème. C'était une fin tout indiquée; le lai pouvait s'arrêter là.

Dans *P*, les lacunes ne sont pas moins nombreuses que dans *S*; elles sont également attribuables à l'étouderie du copiste. On ne peut pas se passer des couplets 127—128, 203—204, 719—720. *P* possède l'introduction omise dans *S*, mais il a fait tomber, par mégarde, sans doute, les vers 13—18 sans lesquels le vers 12 reste suspendu en l'air, sans donner de sens. C'est donc apparemment aussi une simple omission que celle des vers 171—172 qui sont peut-être moins nécessaires, mais dont l'authenticité est garantie par leur présence dans *H* et dans *S*. *P* altère encore, comme *S*, sans le moindre scrupule, le texte primitif. Des cas nombreux (19—21; 81—82; 348; 379—380; 553—554; 589; 628; 641; 661) sont là pour l'attester. On ne s'étonnera donc pas de le voir aussi ajouter des vers qui sont sans aucun doute de son propre cru. On les trouve tout au début du poème, c'est-à-dire là où les modifications se font le plus facilement. Au lieu des deux vers par lesquels commence l'introduction dans *H* („Ki de bone matiere traite, Mult li peise, se bien n'est faite"), *P* donne les quatre vers suivants:

Volentiers devroit on oïr
Cose qui'st boine a retenir,
Ki de boine matere est faite;
Mout me poise, se n'est bien faite.

Est-il besoin de souligner combien le texte de *P* est inférieur à celui de *H*? combien la répétition de *boine*, la rime *faite*: *faite*, la maladresse de la construction syntactique dénotent la main d'un rimeur peu habile? Ces vers sont l'œuvre du copiste de *P*, comme le sont aussi les nombreuses modifications, peu heureuses, le plus souvent, apportées au texte commun de *H* et *S* [1]). *P* ne se comporte donc ici pas autrement que dans le lai d'*Yonec*.

Mais que faut-il penser des cas où *P* et *S* s'accordent entre eux contre *H*? Quelquefois ce n'est qu'une coïncidence fortuite, ou bien c'est *H* qui aura

---

[1]) Voir notamment les vers 19—21; 100; 348; 379—380; 553—554; 628; 641; 661.

modifié le texte primitif[1] [2]). Mais il y a au moins deux passages pour lesquels aucune de ces explications n'est valable. *H* possède un couplet de vers (145—146) qui ne se trouve ni dans *P* ni dans *S*. Or, ces vers ne peuvent pas être l'œuvre du copiste de *H*, car ils figurent aussi dans *N*[3]). Leur originalité permet d'ailleurs de les attribuer à Marie elle-même. *S* et *P* paraissent donc avoir utilisé une source commune dans laquelle ce passage manquait déjà. L'autre cas est encore plus net. Au lieu de l'énumération: Lorraine, Bourgogne, Anjou, Gascogne, leçon commune de *H* et *N*, *S* et *P* lisent: Lorraine, Gascogne, Allemagne, Bourgogne. Il est difficile de dire laquelle de ces deux leçons était celle de Marie. Mais si l'on tient compte du fait, d'une part, que *H* est plus conservateur que *S* et *P*, et d'autre part, que Marie, écrivant en Angleterre, devait plus naturellement être encline à nommer l'Anjou que l'Allemagne[4]), on admettra volontiers que ce sont encore *S* et *P* qui ont modifié le texte primitif. Cette modification se serait donc trouvée dans la source commune de ces deux manuscrits, qui elle-même aurait déjà par endroits gravement altéré le texte de Marie. Chacun des copistes y a, à son tour, ajouté de nouveaux changements personnels. De là, les divergences si nombreuses et si sensibles entre les deux manuscrits, malgré la communauté de leur source.

* * *

Six lais ne sont conservés que dans les deux manuscrits principaux *H* et *S*. Dans ce nombre, le poème si court du *Chèvrefeuille* est seul à ne fournir aucun renseignement utile sur les rapports des deux versions. Dans le *Bisclavret*, dont *S*, par suite de l'ablation de deux feuillets, ne contient que les quatre-vingts derniers vers (233—318), le couplet 313—314 manque dans le manuscrit parisien. Ces vers sont indispensables tant pour le sens qu'au point de vue grammatical; sans eux, le vers 312 est incompréhensible. Le copiste de *S* les a donc omis par étourderie.

---

[1]) P. ex. au vers 320, *H* donne: *Ia mes ne quid estre sané. S* et *P*, plus corrects que *H* et peut-être que Marie elle-même, ont écrit: . . . . *ne quid avoir santé.* Ils évitent ainsi l'un et l'autre la forme *sané*, exigée par la rime comme cas-sujet. C'était une correction facile à faire et qui se présentait d'elle-même à l'esprit. Le cas des vers 537 (*Mut fu delituse la vie H. Molt lor delite cele vie SP*) et 786 (*Unques nul autre mot ne dist H, Onques a l'autre mot ne dist SP*) est moins aisé à juger.

[2]) C'est par exemple le cas des vers 165, 732, 806, 839. Le texte des vers 747—748 dans *H*: „Chevalers manda e retient: Bien seit que Guigemar i vient", bien inférieur à celui de *PS*: „Molt a (i ot *S*) semons de chevaliers; Guigemar fu (Guimar i fu) touz li premiers", est certainement l'oeuvre d'un copiste maladroit. Dans ce cas, *N* vient à l'appui du texte de *PS* et en confirme l'authenticité.

[3]) Le texte fautif de *H* („Le travers del bois est alez Un vert chemin qui l'a menez") doit être corrigé en: „*alé*: *mené*" (cf. une faute analogue aux vers 247—248: „bailliez: enseigniez", au lieu de „baillie: enseignie"). C'est peut-être l'irrégularité grammaticale (*alé*, au lieu de *alez*) qui a engagé les copistes de *P* et *S* ou celui de leur source commune à supprimer ce passage, comme c'est aussi sans doute la même raison qui a amené dans les mêmes manuscrits la modification des vers 320 (voir *supra*, note 1) et 253 ou *Fresne* 343.

[4]) Dans *Milon* 16, *S* a également substitué *Hollande* à *Guthlande* que donne *H*.

Le même accident qui prive le manuscrit *S* de la fin du *Bisclavret*, ne lui a aussi laissé que les 169 premiers vers du *Lai des Deux Amants*. Malgré cela, les divergences entre *H* et *S* sont cette fois-ci particulièrement nombreuses. *S* ne possède pas les vers 135—136. A vrai dire, ceux-ci ne sont pas absolument nécessaires, et par le fait qu'ils manquent aussi dans la traduction norroise, on serait tenté d'admettre qu'ils ne figuraient pas dans l'original. Mais *N*, ici, a beaucoup abrégé le texte; son témoignage est donc sans valeur. Il est, au contraire, assez probable qu'après avoir parlé des préparatifs du voyage, Marie ait aussi voulu dire un mot des compagnons de route. Du moins n'y a-t-elle jamais manqué dans le lai d'*Eliduc* (v. 79 et 751); il est vrai que, là, ce détail a pour la suite du récit une importance qu'il n'a pas ici. La question est donc insoluble, et seul le fait qu'il est plus fréquent de rencontrer des omissions dans *S* que des additions dans *H*, nous porte à croire que c'est le copiste de *S* qui aura omis ces deux vers.

En revanche, *S* contient trois passages qui manquent dans *H*. Dans deux cas, il s'agit de fautes d'étourderie imputables au copiste du manuscrit harléien. La preuve, c'est qu'ici la traduction norroise vient chaque fois à l'appui de *S*. D'ailleurs, on ne saurait se passer des vers 23—30 que *H* a omis. Sans les vers 25—28, le couplet 33—34 reste incompréhensible. *H* aura sauté de *li rois* au vers 21 au début analogue du vers 29. Le couplet 125—126 est sans doute moins nécessaire; il forme cependant la fin tout indiquée du conseil que la fille du roi donne à son ami. Ces vers ont dû se trouver dans l'original.

Quant aux vers 69—70, on peut hésiter. Sans eux, le couplet 67—68 se rattache mal au contexte; ils paraissent donc indispensables. Mais *N* les ignore également, et au vers 69 le pronom atone au début du vers est une faute prosodique dont Marie n'est pas coutumière [1]). Auraient-ils pourtant été ajoutés après coup, afin de corriger la construction boiteuse et obscure de l'original?

Plus que jamais, *S* pèche par étourderie dans le lai de *Milon*. C'est pure négligence que l'omission du vers 234, du couplet 479—480, des quatrains 89—92 et 460—463 dont on ne saurait se passer. Ne faut-il pas, dans ces conditions, aussi attribuer à l'étourderie du copiste l'absence de deux vers qui figurent dans *H* entre les vers 112 et 113, vers que M. Warnke n'a pas voulu admettre dans son texte critique?

Voyons le passage d'un peu plus près: Marie raconte avec force détails la manière dont voyagent les messagers de Milon avec son enfant qui vient de naître; ils sont, dit-elle, pleins d'attention:

Par les villes ou il erroient
110 Set foiz le jor se reposoient:
L'enfant faisoient aletier,
Couchier de novel et baignier (109—112).

---

[1]) Les vers *Equitan* 85, *Milon* 327, 340, *Fresne* 97 et quelques autres font voir que Marie n'évitait pas systématiquement cette construction; mais comme les poètes soigneux de son époque, elle ne se la permettait qu'exceptionnellement.

Ici, *H* seul ajoute le trait suivant:

112a Nurice menoent od eus,
112b Itant furent il leaus.

Le traducteur norrois a malheureusement beaucoup raccourci ce passage; il ne nous est ici d'aucun secours. Le détail peut paraître oiseux; le vers 112*a* fait l'effet d'une glose ajoutée après coup pour expliquer les deux vers précédents. Pourtant Marie aime assez ces traits précis, ces détails pittoresques. L'invention pourrait bien être d'elle. Quant au vers 112*b*, il forme la conclusion de cet épisode, en reprenant l'idée exprimée à son début (v. 108), et une reprise pareille est assez dans les habitudes de Marie. On n'hésiterait pas, je crois, à lui attribuer ce couplet, s'il était transmis sous une forme plus correcte. Or, il est évident que ces vers, tels qu'ils se présentent dans *H*, sont faux [1]); ils ne sont certainement pas sortis ainsi de la plume de Marie. Est-ce une raison suffisante pour les écarter? Combien de fois *H* n'a-t-il pas estropié de la sorte le texte correct de son modèle? Nous restons donc dans le doute: nos vers pourraient, malgré tout, être authentiques; mais ils pourraient tout aussi bien avoir été ajoutés par *H*. L'attitude générale de ce manuscrit favorise plutôt la première de ces deux hypothèses.

Dans le lai d'*Equitan*, *S* a par rapport à *H* les lacunes suivantes: Il saute les vers 220—227, étourderie du scribe qui a passé d'*amor* à la rime du vers 219 à la même rime au vers 227. Il omet aussi les vers 186—187. Cette fois-ci, il ne s'agit pas d'une simple négligence. Il y a eu intention de la part d'un copiste, car le texte a été lui-même légèrement modifié:

H:	*S*:
Par lur anels s'entresaisirent,	Par lor aneaus s'entrafierent,
Lur fiances s'entreplevirent.	Puis en morurent et finerent.
Bien les tindrent, mult s'entramerent,	
Puis en mururent et finerent.	

La leçon de *H*, appuyée par *N*, est nettement supérieure. Le dernier vers exige la présence des vers supprimés dans *S*. Ce dernier voulait-il éviter l'entassement des composés avec *entre*? Se souvenait-il des vers 3—4 du Lai des *Deux Amants?* C'est difficile à dire. Toujours est-il qu'il a changé de parti pris tout ce passage. Enfin, *S* n'a pas non plus les vers 279—280. De nouveau le passage entier a été remanié:

H	*S*
276 Li seneschals dist: „Io l'otrei".	276 Li seneschaus dist: „Ie l'otroi.
La dame fet les bains temprer	Dame, fetes les bains tremper
Et les deus cuves aporter.	Et les deus cuves aporter."
Devant le lit tut a devise	L'eve boillant fet aporter

[1]) Ils sont surtout faux par la rime. Marie ne fait pas rimer *els* avec *leals* ou même *leels*; elle connaît encore moins une rime *aus*: *leaus*. Lira-t-on: *Tant furent il leaus et preus?* Mais Marie n'a que *prouz*, rimant avec *touz* (*Guig.* 43; *Eltd.* 710). Si l'on veut conserver *els* à la rime, Marie n'avait à sa disposition que *chevels*, *cels*, *icels* (cf. *Eltd.* 905—906). Il est donc impossible de voir quelle a pu être la leçon originale, si ces vers émanaient vraiment de Marie.

280 A chescune des cuves mise.	280 Et en l'une cuve ruer.
L'ewe buillant fet aporter	L'eve boillant a fet ruer
U li seneschals dut entrer.	Ou li seneschaus dut entrer.

Inutile d'insister. *H*, dont le texte est confirmé par *N*, est ici manifestement meilleur que *S*, pour le sens et plus encore pour la forme. Les vers 279—281 notamment trahissent dans *S* la main gauche et lourde d'un copiste [1]). C'est un exemple typique de la manière de faire du scribe à qui nous devons ce manuscrit [2]).

Je crois que c'est la même main qui a aussi ajouté après le vers 36 le quatrain 37—40. Après avoir décrit la beauté de la dame:

Les eulz ot vairs et bel le vis,
Bele bouche, nes bien assis,

S ajoute ceci:

Les cheveus blons et reluisanz.
Cortoise fu et bien parlanz.
Sa face avoit color de rose.
Qu'en diroie je autre chose?

Ces vers ne manquent pas seulement dans *H*, mais aussi dans *N*, ce qui rend leur présence dans *S* bien suspecte. Or, on a vu que le copiste de ce manuscrit aime assez à amplifier les descriptions de son modèle [3]). Il y a précisément dans *Lanval*, 569—576, une description qui a un grand air de parenté avec celle-ci; les vers 571—572 de *Lanval* sont à peu près identiques aux vers 35—36 de l'*Equitan*. Ne serait-ce pas le souvenir de ce passage qui aurait entraîné l'un des copistes d'*Equitan* à compléter ici la description de la beauté féminine [4])?

D'autre part, l'absence des vers 199—200 dans *H*, vers qu'a connus le traducteur norrois, n'est qu'une de ces omissions dont le manuscrit harléien n'est pas non plus tout à fait exempt.

Enfin, dans le lai du *Fresne*, *S* omet trois passages qui se trouvent dans *H* et dans *N*. Aucune hésitation n'est possible au sujet des vers 391—394. Sans le vers 393 qui amène le nouveau sujet, le texte est incompréhensible. On pourrait plutôt se passer du couplet 311—312 et du quatrain 415—418. Le vers 312 semble même directement fait sur les vers 223—224 et 231, et la répétition paraît oiseuse. Cependant, le vers 311 complète utilement les explications de l'abbesse, et devant l'attitude de *N* il est difficile de

---

[1]) On remarquera la répétition maladroite d' *aporter* et de *ruer* dans deux vers successifs et la reprise si gauche du vers 281 de *H*, au vers 281 de *S*. Le changement de sujet aurait dû être indiqué dans *S* comme il l'est dans *H*, etc.

[2]) A comparer notamment le procédé employé par le même copiste dans *Lanval* v. 539—540 (cf. ci-dessus, p. 89). Il est assez curieux de voir comme la modification du vers 277 d'*Equitan* dans *S* donne à ce passage une forme qui correspond précisément à *Lanval* 539.

[3]) Voir aussi plus bas, p. 91.

[4]) La comparaison avec la rose, banale dans la poésie médiévale — et ailleurs, se retrouve dans *Lanv.* 94—96, *Elid.* 1012, *Guinguamor* 431—432. La cheville du vers 40 rappelle celle d'*Yonec* 25, dans un passage que nous considérons également comme interpolé (voir *supra*, p. 93).

ne pas admettre l'authenticité de ce couplet. Il en est de même du quatrain. Au premier abord, il fait l'effet d'une glose ajoutée après coup, pour motiver le mouvement de la jeune fille. Mais d'autre part le rôle attribué à l'archevêque de Dol dans le dénouement du récit est d'une importance capitale. Aussi Marie a-t-elle eu grand soin d'introduire ce personnage dans l'action dès les vers 371—372. La gaucherie même avec laquelle elle procède prouve l'intérêt qu'elle a à le faire paraître le plus tôt possible, et coûte que coûte. A la fin du poème, c'est encore lui qui sera chargé de trancher la situation inextricable, comme *deus ex machina.* Il n'y a donc pas lieu de s'étonner qu'en cet endroit aussi l'action décisive de Fresne, qui à son insu va décider de tout son avenir, soit — indirectement — motivée par la présence de l'archevêque. Sa mention ici n'est pas seulement naturelle; elle est, en vérité, nécessaire. C'est Marie elle-même qui a dû l'introduire ici. Par conséquent il s'agit là encore d'une omission volontaire ou involontaire de *S.*

Mais le même manuscrit contient aussi trois passages auxquels rien ne correspond dans *H* ni dans *N*, mais que M. Warnke (p. LXVII) n'en considère pas moins comme authentiques.

Dans la description de l'éducation que l'abbesse fait donner à l'enfant trouvée, *S* donne seul les six vers suivants:

Quant ele avoit passé set anz,
De son aé fu bele et granz.
Des qu'ele pot reson entendre,
L'abaësse l'a fet aprendre,
Car molt l'amoit et chierissoit
Et molt richement la vestoit (235—240).

Ce passage cadre bien dans l'ensemble. S'il était mieux attesté, on l'accepterait sans aucune difficulté. Comme le vers 241 (*Quant ele vint en tel aé*) a le même début que le vers 235, on pourrait même expliquer la lacune de *H* par une étourderie du copiste qui aurait sauté de 235 à 241. Mais précisément les vers 235—236 sont gênants. A quoi cela rime-t-il de nous parler de la beauté de cette enfant à l'âge de sept ans? On a l'impression que ce détail, qui, somme toute, n'a rien à faire ici, n'est qu'une précision maladroite des vers 241—242, et du coup le passage entier devient suspect. Manquant dans *H* et dans *N*, il est probable qu'il ne se trouvait pas dans le texte original de Marie [1]).

Plus utile est le quatrain 249—252 qui dans *S* termine cette même description. Il prépare habilement l'épisode suivant, et l'identité de la rime en

---

[1]) Pour prouver l'authenticité de ce passage, M. Warnke (p. LXVIII) s'appuie sur le fait que la version anglaise de ce lai (*E*) contient une indication analogue à celle de *S*: *Bi that hye was of XII winter old.* Le chiffre XII ne serait qu'une erreur pour VII que *E* aurait trouvé dans sa source. Mais d'abord, j'avoue que XII me paraît préférable à VII; ce serait donc plutôt *S* qui se serait trompé. Ensuite, *E* qui traite le texte avec la plus grande liberté a bien pu trouver par ses propres moyens cette indication précise, en la tirant, comme *S* ou sa source, des vers 241—242. N'était-elle pas donnée en quelque sorte par la tradition biblique de l'enfant Jésus au Temple? Je ne crois donc pas que *E*, beaucoup trop libre, puisse nous renseigner sur la forme originale du texte de Marie.

-ast aux vers 248 et 252 expliquerait au besoin l'erreur du copiste de *H*. Mais ces vers ne sont pas indispensables. Ils pourraient tout aussi bien n'être qu'une préparation ajoutée après coup et dont les éléments sont fournis par les vers 259—262. Il est en effet frappant de trouver les mêmes mots employés à la rime (*aler*, *demander*, *mostrer*) dans l'un et l'autre passage. Le premier semble être une variante, d'ailleurs excellente, du second.

Tout à la fin du poème, *S* donne huit vers qui ne se trouvent ni dans *H* ni dans *N*. Il s'agit d'étoffer la description du nouveau mariage de Fresne. Mais que contiennent ces deux quatrains? Ils n'ajoutent rien au récit. Un „riche homme" aurait eu de la peine à payer les frais du festin (v. 521—524). L'idée n'est pas neuve. Nous nous trouvons de nouveau ramenés à *Lanval*. A deux reprises, Marie y exprime la même idée, pour dire la richesse de la tente sous laquelle s'abrite la fée (v. 91—92), ou le prix du cheval qui la porte (v. 561—564) [1]). Nos vers contiennent donc, comme toujours, une idée déjà exprimée ailleurs, et comme toujours encore, ils doivent amplifier une description jugée trop brève. Quant aux vers 525—528, ils sont tout ce qu'il y a de plus banal. Les vers 527—528 s'inspirent des vers 497—498; le vers 526 est une véritable cheville qui rappelle elle-même le vers 585 de *Lanval*, vers que nous considérons également comme interpolé. Ici, nous n'hésitons donc guère: les deux quatrains, si inutiles et si vides, sont l'œuvre d'un copiste qui connaissait bien son lai de *Lanval*; c'est sans doute le même qui a aussi interpolé ce dernier poème.

Ce copiste, on le voit encore ailleurs à l'œuvre. Nous n'insistons pas sur la répétition des vers 65—66, repris après le vers 69. C'est un accident sans importance. Mais c'est certainement lui qui a aussi modifié, en les gâtant, les passages 271—274 et 323—326, comme le fait voir la juxtapposition suivante:

	H	*S*
271	D'une chose se porpensa:	D'une chose se porpensa,
	L'abaïe croistre voldra;	Que il du sien tant li donra,
	De sa terre tant i donra,	Tant i donra terre et avoir,
	Dont a toz jors l'amendera...	Bon gré devroit l'en savoir....
323	Longuement ot o lui esté	Longuement ot o lui esté,
	Tant que li chevalier fiefé	Que molt la tint en grant chierté,
	A molt grant mal li atornerent.	Tant que sa gent l'en ont blasmé;
	Souvente foiz a lui parlerent	A molt grant mal li ont torné,
	C'une gentil fame espousast...	C'une gentil fame espousast...

Comment, par exemple, le vers 327 se rattache-t-il dans *S* aux vers précédents?

Quand on voit avec quelle désinvolture le texte de Marie est altéré dans la version *S*, sans raison apparente et pour le seul plaisir, dirait-on, d'en modifier la forme transmise, on admet sans peine que le même auteur qui

---

[1]) On retrouve ici le même mouvement que dans *Lanval* 597—600, quatrain qui a été ajouté par *S* (voir ci-dessus, p. 88).

s'est ainsi amusé à changer le texte, qu'il croyait peut-être améliorer, ne se soit pas gêné d'ajouter au besoin des vers de son propre cru à ceux de son modèle.

* * *

Les trois lais qui ne nous sont transmis que dans *H*, *Eliduc*, *Chaitivel* et *Laostic* (ce dernier seul se trouve aussi dans *N*), ne peuvent évidemment pas fournir des renseignements utiles dans la question qui nous occupe. Mais même sans eux, notre étude d'ensemble donne des résultats satisfaisants et suffisamment précis. Elle permet de se faire une idée nette de la valeur des différents manuscrits; elle montre surtout qu'il y a entre eux des rapports constants, et point de ces variations d'un lai à l'autre, telles que les admet M. Warnke.

La supériorité du manuscrit harléien, reconnue depuis longtemps, s'affirme d'une manière éclatante. La version représentée par *H* donne sans contredit la tradition la plus pure, celle qui rend avec le plus de fidélité le texte original. Non pas que ce soit une copie irréprochable; loin de là. Le copiste pèche souvent par ignorance autant que par négligence. Anglonormand, il n'est pas capable de reproduire sans faute l'excellent modèle qu'il avait sous les yeux et qui, s'il n'était pas l'original lui-même, n'en était du moins pas très loin. Les fautes prosodiques et les incorrections grammaticales sont malheureusement nombreuses, mais, le plus souvent, elles sont involontaires et inconscientes. On a rarement l'impression de se trouver en présence de changements introduits dans le texte de propos délibéré. On ne rencontre dans *H* aucune de ces altérations profondes dont on puisse affirmer qu'elle ait été voulue par le copiste [1]). Il lui arrive seulement, par suite de ces étourderies auxquelles n'échappent pas toujours même les scribes les plus scrupuleux, d'omettre par ci par là non seulement un mot, mais même un couplet entier. Mais ces omissions sont rares; nous n'en avons relevé que deux dans les *Deux Amants* et une dans *Yonec*, *Milon* et *Equitan* [2]). Cependant, on a vu que *H* contient aussi des vers qui ne se trouvent pas dans les autres manuscrits. C'est le cas dans les *Deux Amants*, *Milon* et *Guigemar* [3]). Comme les deux premiers de ces lais ne sont conservés que dans *H* et *S*, il est difficile de dire, surtout que l'appui de *N* y vient à manquer, si ce sont là des vers ajoutés par *H* ou omis par *S*. Dans *Guigemar*, l'appui que *N* prête à *H* parle en faveur de leur authenticité, malgré l'accord de *P* avec *S* sur ce point. Il est donc très peu probable que les vers additionnels de *H* soient l'œuvre du copiste qui nous semble avoir été incapable d'un travail de ce genre. Il est bien plus vraisemblable qu'ils remontent, eux aussi, à Marie elle-même et qu'ils ont été simplement omis dans *S* (et *P*).

Malgré toutes ses défaillances, *H* n'en est pas moins un guide sûr, à condition de ne pas se fier à lui aveuglément et de le contrôler de près, si faire se peut. Or, ce contrôle est rendu possible, en une certaine mesure, par la

---

[1]) Pour l'unique exception, *Guigemar* 747—748, voir plus haut, p. 87, n. 2.
[2]) Voir ci-dessus, p. 88, 91 et 89.
[3]) Voir plus haut, p. 88, 89 et 87.

traduction norroise *N*. Celle-ci ne dérive pas directement de *H* dont elle ne partage pas toutes les fautes, mais elle lui est étroitement apparentée, soit qu'elle partage avec lui une source commune, soit — ce qui nous paraît plus probable — qu'elle ait suivi un texte très proche de l'original. Toutefois, *N* n'est qu'une traduction, souvent fidèle, mais souvent aussi très libre. Il ne faudrait donc pas, comme on l'a fait trop fréquemment, y chercher une décision sur des points de détail; mais dans des questions d'ordre général, comme pour ce qui est de la suite des idées ou de la présence de certains traits dans la version originale, il peut rendre d'excellents services. Encore ne faut-il tenir compte que de ce qu'il atteste d'une manière positive; car l'absence de tel détail dans *N* peut toujours être du fait du traducteur.

Un caprice du hasard a voulu que le manuscrit *S* fût sous presque tous les rapports à peu près à l'extrême opposé de *H*. A première vue, cette copie paraît bien plus correcte que l'autre. On y trouve beaucoup moins de vers estropiés et de rimes fautives. Mais qu'on ne pense pas pour cela que le texte en soit meilleur ou que le copiste ait été plus scrupuleux! Au contraire. On aura vite fait de s'apercevoir que le texte original y est modifié en maints endroits et que ces modifications, ce qui est particulièrement grave, y ont été introduites délibérément [1]). Pourquoi? Souvent nous entrevoyons la raison qui a pu guider le copiste. Il s'agit de rendre plus clair tel passage qu'il jugeait évidemment obscur; surtout, il veut corriger ce qui lui semblait être une faute de versification [2]) ou une faute de langue [3]). Très souvent aussi, les raisons du changement nous échappent. Ces raisons existaient-elles toujours? On constate par exemple chez lui une curieuse tendance à estropier les noms propres. Ignorance, étourderie ou parti pris? Peut-être y a-t-il un peu de tout cela. Ainsi, Brenguein devient Berrengier (*Chèvref.* 90); Guron: Bruron (*Fresne* 256); Guthlande: Holiande (*Milon* 16); Guigemar: Guimar ou Guimor (*Guigemar, pass.*), etc. Or, ces modifications, même la dernière qui pourtant privait le vers d'une syllabe, sont introduites sans que la correction du texte s'en ressentisse [4]). C'est que le copiste est assez maître de sa langue, et de plus assez habile versificateur, pour réussir à écrire, tout en changeant le texte, des vers parfaitement justes, dans une langue qui est, si l'on veut, plus correcte que celle de Marie elle-même. Ses modifications ne se trahissent généralement ni par des incorrections grammaticales ni par des fautes prosodiques, et seule la comparaison avec d'autres manuscrits permet de découvrir ses changements personnels.

---

[1]) Comme nous l'avons fait voir (voir *supra*, p. 87), les fautes de *S* remontent en partie déjà à sa source; mais dans l'impossibilité dans laquelle on est de séparer la part qui revient à *S* de celle de sa source, on ne parlera dans la suite que du copiste de *S* tout court.

[2]) Ainsi le copiste de *S* s'interdit certaines libertés que Marie elle-même se permettait sans hésitation; il élimine par exemple à peu près systématiquement le hiatus de *e* final que Marie admettait sous certaines conditions; voir notre compte-rendu de la troisième édition des *Lais* par K. Warnke dans cette revue, t. XI, p. 144.

[3]) Le copiste „rafraîchit" son texte, en remplaçant les formes archaïques ou dialectales par des formes plus récentes ou plus „françaises", p. ex. à la négation *nen* il substitue *ne* ou *n'* (cf. *Guig.* 38, 350), etc.

[4]) Voir le compte-rendu cité, p. 143—144.

S'il ne s'en était tenu que là! Mais on a vu l'usage qu'il fait de son talent de versificateur pour ajouter des passages entiers au texte qu'il est censé reproduire. Il va de soi que ces interpolations, d'une exécution plus difficile, sont moins fréquentes que les simples modifications du texte. Néanmoins, une évaluation prudente nous en a fait relever une dizaine qui se répartissent sur les trois lais de *Lanval, Fresne* et *Equitan* [1]). Peut-être faut-il encore y ajouter le lai des *Deux Amants* [2]). L'hésitation est possible, car là encore, grâce au talent du copiste, rien dans la langue ou dans la versification ne signale à l'attention son intervention personnelle. Il se trahit cependant souvent par la banalité du contenu et la platitude de la forme; en outre, on reconnaît presque toujours dans ces passages des emprunts faits aux œuvres mêmes de Marie. Mais ce sont là des critériums bien incertains, et c'est encore la comparaison avec d'autres versions qui donne les résultats les plus sûrs. Malheureusement, cette comparaison n'est que rarement possible.

D'autre part, le même copiste commet des étourderies sans nombre, malgré tout le soin qu'il semble apporter à son travail. Ses négligences se manifestent surtout par les nombreuses lacunes que nous constatons dans le manuscrit *S*. Plus fréquentes que dans toutes les autres copies, elles se trouvent dans tous les lais, excepté dans le court récit du *Chèvrefeuille*. Dans certains d'entre eux, elles ne sont pas moins importantes par le nombre que par l'étendue. Malgré son incontestable supériorité au point de vue de la langue et de la versification, le texte plus élégant de *S* mérite donc bien moins de confiance que celui, plus fautif, de *H*. Le texte primitif n'y est pas seulement corrompu par les négligences habituelles de scribes ignorants ou peu scrupuleux, mais il y est aussi dénaturé par des copistes trop habiles qui ne se contentent pas de le mettre au goût du jour, mais y introduisent encore pour leur propre compte des corrections et des changements considérables. Les données de cette copie ne devront donc être utilisées qu'avec une extrême prudence pour l'établissement du texte critique.

H et *S* représentent dans la tradition manuscrite des Lais en quelque sorte les deux extrémités de la chaîne dont les copies secondaires, *P*, *Q* et *C*, forment les anneaux intermédiaires. Parmi ces dernières, *P* seul offre une surface assez large pour qu'on puisse se faire une idée précise de ses rapports avec les deux manuscrits principaux. *P* est sans contredit plus rapproché de *S* que de *H*. Mais comme son copiste se permet, lui aussi, les plus grandes libertés à l'égard de sa source, il arrive, selon qu'il reste plus ou moins fidèle à son modèle, que l'écart soit parfois plus grand entre *P* et *S* qu'entre *P* et *H*. Ainsi s'explique son attitude d'apparence si variable, oscillant entre *H* et *S*, qu'on a signalée au début de cette étude. En revanche, une parenté plus étroite le lie au manuscrit *Q*, autant que permet d'en juger la base fragile de 160 vers que ces deux manuscrits ont en commun. Malgré de notables divergences entre eux, mais qui sont attribuables à des changements individuels de la part de chaque copiste, *P* et *Q* ont dû utiliser une source commune. Par contre, *C* apparaît bien plus rapproché de *H* que de

---

[1]) Voir ci-dessus, p. 85—90 et 89—92.
[2]) Voir *supra*, p. 88.

S et *P*. Or, *C* est, comme *H*, un manuscrit anglonormand; *S*, *P* et *Q* sont des manuscrits continentaux. Il semble donc y avoir eu de bonne heure deux versions différentes des *Lais* de Marie de France, l'une insulaire, l'autre continentale. La première, représentée par *H* et *C* [1]), est restée bien plus fidèle au texte de Marie, au moins quant au fond. Elle forme la base de toute édition critique. L'autre, que nous trouvons dans *S*, *P* et *Q*, s'écarte beaucoup plus du texte primitif. Déjà le premier copiste du continent a dû y introduire des „corrections" qui ne portaient pas uniquement sur la langue et sur la versification, et les copistes suivants y ont ajouté, chacun à son tour, de nouvelles „améliorations" personnelles. L'original s'y trouve donc fortement dénaturé, par des omissions, involontaires le plus souvent, par des modifications du texte, qui sont en partie voulues par les copistes, par des interpolations que ceux-ci ajoutaient de leur propre chef. L'incontestable talent avec lequel ces changements sont exécutés ne permet pas toujours de les reconnaître, même quand on s'y applique avec une attention scrupuleuse. Ces passages n'en doivent pas moins presque tous être écartés du texte critique, quand ils ne sont pas appuyés par la version insulaire.

Retenons et méditons cet exemple instructif de la facilité avec laquelle les copistes étaient capables de modifier les œuvres qu'ils reproduisaient, de la désinvolture avec laquelle ils y introduisaient leurs corrections personnelles. Reconnaissons que leurs intentions étaient souvent excellentes, mais méfions-nous de leur savoir-faire et de leur incontestable talent.

Strasbourg. E. HOEPFFNER.

LES DROITS DE L'AMOUR ET L'UNION LIBRE DANS LE ROMAN FRANÇAIS ET ALLEMAND (1760—1790).

On sait que la *sensibilité* débordante et souvent larmoyante est un des traits distinctifs des préromantiques, et cela dans toute l'Europe; même de ceux qui ont gardé, de l'âge des lumières auquel ils appartiennent encore, le goût de la raison et de la *philosophie*. C'est par là surtout qu'ils annoncent les romantiques des dernières années du XVIIIe siècle et surtout du premier tiers du XIXe. Nulle part ce trait ne ressort mieux que dans le roman [2]); nulle part on n'observe mieux les origines, les tâtonnements, les formes de la sensibilité, comment elle appuie la morale, comment elle s'en détache et, devenue passion, la contredit. C'est ce dernier point que je voudrais ici illustrer de quelques exemples. Un critique qui connaissait bien le XVIIIe siècle anglais a signalé en quelques mots pleins de sens [3]) ce passage de la

---

[1]) On voit que la traduction norroise a aussi dû utiliser un manuscrit d'origine insulaire. C'est donc sans doute à l'Angleterre que le traducteur a emprunté le texte sur lequel il a travaillé.

[2]) Paul Van Tieghem, *La sensibilité et la passion dans le roman européen au XVIIIe siècle (Revue de Littérature comparée*, t. VI, no. 3, juillet—septembre 1926). — Id., *Quelques aspects de la sensibilité préromantique d'après le roman européen du XVIIIe siècle* (à paraître prochainement dans *Edda, nordisk Tidsskrift for litteraturforskning*, Oslo). — Id., *Le roman sentimental et passionné* (fera partie de: *Le Préromantisme*, t. II, Paris, Rieder et Cie).

[3]) Leslie Stephen, *Hours in a library*, I, 60.

sensibilité moralisante à la revendication des droits de la passion. Richardson, dit-il à peu près, avait déchaîné les émotions, tenues jusqu'alors en bride par la raison, pour mieux servir la vertu; mais une fois libérées de la contrainte ancienne, elles ont pris conscience de leur valeur, de leur force, elles se sont révoltées contre les conventions morales et sociales; la passion fait de la Nature son idole, préfère le sauvage au chrétien, brave ou nie les lois morales. Il est curieux que ces lignes si justes s'appliquent surtout, semble-t-il, à l'Angleterre dans la pensée de leur auteur, tandis que le mouvement que Leslie Stephen avait en vue est bien plus marqué sur le continent, et beaucoup plus tôt. Le roman sentimental passionné, parfois sensuel, et hardi, ne se rencontre guère avant 1760; après 1790, dans presque toute l'Europe, de nouvelles tendances se font jour. Même dans cet espace de temps limité et particulièrement intéressant, le roman n'offre pas dans toutes les nations le caractère qui nous occupe aujourd'hui: il faut se limiter à la France et à l'Allemagne pour trouver des exemples probants. Non qu'il y ait à constater des influences réciproques: les deux courants parallèles, assez différents d'ailleurs, sont parfaitement indépendants, mais ils viennent des mêmes sources, suivent la même pente, et vont dans la même direction. Aussi n'est-ce point une étude de littérature comparée, au sens que ce terme a pris dans l'usage, mais d'histoire littéraire générale, quoique ne portant que sur deux littératures. Je dois un bon nombre des textes français que je cite aux savantes recherches de M. Servais Etienne, qui a bien étudié, pour la France, cette période du roman [1]); je nomme ici son ouvrage une fois pour toutes; quelques autres m'ont fourni divers exemples.

La *sensibilité* s'appliquait à toutes sortes d'objets; la passion qui nous occupe, c'est purement et simplement l'amour. Cet amour, chose curieuse, commence à parler haut lorsqu'il s'aperçoit qu'il peut se légitimer de l'autorité divine. L'idée que l'amour est sacré, parce qu'à la différence des autres passions il vient de Dieu, et qu'il puise dans cette origine divine les droits que lui dénient les hommes et les mœurs, est monnaie courante à l'époque romantique; elle se rencontre déjà dans le troisième quart du XVIIIe siècle. Des écrivains très pieux ont pu contribuer à lui donner crédit en évoquant un amour pur et céleste, comme celui de Semida et de Cidli au IVe chant du *Messias* de Klopstock, couple idéal qui fit rêver jeunes Allemands et jeunes Allemandes. Les amours humaines s'exprimaient volontiers, en Allemagne, dans un style mystique et dévot; ce fut une mode dont les romans gardent la trace, et qu'ils ont peut-être contribué à développer. „L'amour est une religion en Allemagne" devait dire un peu plus tard Mme de Staël; en tout cas il parle le langage de la religion dans la correspondance de Herder et de sa fiancée, dans d'autres lettres et mémoires de la même époque. On comprend aisément, en voyant le ton religieux qui y règne — il faut ajouter que les témoignages émanent souvent de pasteurs ou de fils de pasteurs — le succès qu'ont obtenu le *Siegwart* de Miller et, en Hollande, les romans de Feith. Ce dernier se flattait d'avoir donné dans

---

[1]) Servais Etienne, *Le genre romanesque en France depuis l'apparition de la Nouvelle Héloïse jusqu'aux approches de la Révolution*. Paris, A. Colin, 1922.

Julia et dans *Ferdinand et Constantia* des modèles de véritable amour religieux. A cette époque, et notamment avec Feith, plus nettement encore qu' avec Miller ou Baculard d'Arnaud, ses modèles [1]), commence cette bizarre manie de mettre Dieu en tiers dans les épanchements amoureux les plus intimes, manie qui choque si souvent dans les romantiques allemands et français.

De là vient la prétention des amoureux de briser tous les obstacles au nom de la divinité qui a voulu leur amour. Toute l'antiquité hellénique ou hellénisante avait chanté l'Amour, fils d'une déesse, dieu lui-même, envoyé par les dieux pour charmer, séduire et perdre les mortels, „Eros invincible au combat," irrésistible parce que divin, Aphrodite s'attachant à Phèdre comme à une proie, et la *pronuba Juno* ouvrant à Enée et à Didon la grotte propice à leurs amours. Mais justement le christianisme était venu réagir: il avait ordonné à l'homme de lutter, aidé de la grâce divine, contre les passions envoyées par le démon, et surtout contre la plus terrible de toutes, l'amour. A l'époque que nous considérons, et surtout dans les romans, le sentiment reprend son caractère divin et ses exigences toutes-puissantes. Déjà le Cleveland de Prévost, ne pouvant épouser la fille de lord Axminster, distinguait le sentiment divin, immortel, de ses conséquences matérielles et sociales. „Les droits de la nature sont les premiers de tous les droits; l'amour en est un des plus sacrés, puisqu'il est comme l'âme de tout ce qui existe; tout ce que la raison ou l'ordre établi peut faire contre lui, c'est d'en interdire certains effets sans pouvoir jamais le condamner à sa source." Un peu plus tard, en Suède, Mme Nordenflycht s'inspirait pour son poème *Fröjas Räst* de l'idée que l'amour étant envoyé par Dieu, il convient de ne pas lui résister. Pour certains, un grand amour offre quelque chose de sublime qui l'emporte non seulement sur la religion, mais sur la vertu, sur l'honneur: „Ses droits sont avant ceux de la gloire, lit-on dans le romancier Bastide en 1763; nul objet de l'univers ne mérite autant d'égards qu'un amant." C'est déjà l'apothéose de l'amour et de l'amant, si fréquente chez les romantiques.

Vers 1760, on commence à apercevoir des symptômes de prétentions plus précises. Saint-Preux écrivait à Julie: „Un décret éternel du ciel nous a destinés l'un à l'autre." D'autres disent comme lui; d'autres sentent aussi, plus ou moins confusément, que l'amour qu'ils ressentent, et qu'ils ressentent pour la première fois dans sa violence tyrannique, en envahissant leur âme l'élève et l'embellit, la purifie même, met en eux quelque chose qui n'y était pas et qui vaut mieux qu'eux; ils voient en cet amour je ne sais quoi de divin, et se croient autorisés à obéir au Dieu qui le leur a inspiré, plutôt qu'aux hommes qui le leur interdisent. Le passionné et déréglé Bürger

---

[1]) Les sources étrangères des romans de Feith ont été étudiées par: K. Menne, *Goethes Werther in der niederländischen Literatur*, Leipzig, Hesse, 1905, qui donne trop de rôle à *Werther*; J. Prinsen, *Het sentimenteele bij Feith* (*De Gids*, 1915, no. 1,2), qui rabaisse Feith, rectifie Menne et montre la place de Miller (cf. du même, *De Roman in de 18e eeuw in West-Europa*, Groningen, Den Haag, J. B. Wolters, 1925); D. Inklaar, *Fr. Th. de Baculard d'Arnaud*, 's-Gravenhage, H. L. Smits, et Paris, Ed. Champion, 1925, qui démontre que Feith doit surtout à d'Arnaud.

maintient contre les censeurs les droits de sa passion pour Molly (1779). Cette passion, dit-il, est naturelle au cœur de l'homme: elle y pousse comme l'herbe dans les prés, l'amour souffle sur le cœur de l'homme comme le vent sur la mer; il est aussi impossible de le contraindre que de forcer le torrent à remonter vers sa source. „Froids raisonneurs, comment contraindrez-vous l'amour à désapprendre à aimer?" La morale de la passion souveraine était enseignée dans l' *Agathon* de Wieland (1766-97), mais par le sophiste Hippias. Du Rozoy, romancier français, est un des premiers dont les héros prêchent ouvertement la révolte de l'amour donné par Dieu contre les lois faites par l'homme et les soi-disant lois divines, inventées par l'homme elles aussi. Sa Cécile s'écrie: „Ciel! que t'avais-je fait avant que de naître, pour me donner un cœur tel que le mien? Et tu m'en punirais après ma mort! Mais ce cœur n'est-il point ton ouvrage?" Et ailleurs, de manière plus précise: „Le Ciel punit-il un penchant qu'il a formé dans nous?" (1764). Dans *Clairval philosophe* (1765), il émet l'idée que „les moralistes, au lieu de faire cadrer les principes avec nos passions" — ce qui serait évidemment bien avantageux pour les passionnés — „outragent sans cesse la nature". Chacun doit suivre sa conscience — ou son instinct. Dans *La Destinée* de Contant d'Orville (1766), une jeune fille se laisse faire un enfant par son fiancé. A sa gouvernante qui lui en fait reproche: „Ma conscience, répond-elle, ne se révolte point contre moi: je ne puis être coupable." Maints romanciers français de ce que M. Servais Etienne appelle l'*école naturiste* semblent avoir pris pour devise: „Toute licence, sauf contre l'amour" et, surtout après 1770, tendent à la liberté complète des relations sexuelles.

Pour ces passionnés, l'autorité paternelle est une barrière bien fragile. Déjà Richardson, qui certes respectait les droits des parents, montrait dans *Clarissa* les dangers d'un abus d'autorité — et d'un excès d'opiniâtre stupidité. Sarah Fielding, pourtant moralisante, montrait, juste à la même époque, la même tendance. Pour certains romanciers français, la lutte contre l'autorité paternelle devient un devoir. Béliard, en 1765, fait dire à son héroïne: „Pères injustes! Vous voulez qu'on vous sacrifie tout le repos, tous les plaisirs, tout le bonheur de cette vie pour laquelle vous exigez tant de reconnaissance! Barbares! quelle obligation peut-on avoir à l'auteur de ses malheurs?" En général, les lois comptent peu pour les héros de la *Cécile* de du Rozoy (1764): „Des lois différentes dans chaque climat, arbitraires par conséquent, font ce qu'on appelle le bien et le mal" et pour celui de Boisel de Tréogate (*La Comtesse d'Alibre*, 1799): „Eh! que sont les autres (lois) auprès de celles de la nature?... L'être sublime et fort qui sait s'affranchir de toutes ces entraves, qui ne suit qu'une loi, celle de son cœur épuré par la raison, qui ne connaît qu'un mépris, celui des erreurs et des erreurs humaines, qui ne connaît qu' un devoir, celui... de renverser audacieusement tous les obstacles à la félicité que lui indique la nature; voilà, ma bien-aimée, voilà l'homme vertueux." On remarquera dans ce passage typique, déjà si romantique, non seulement d'idées, mais de style, la convergence de deux tendances d'origine différente: „mon cœur épuré par la raison", c'est la critique indépendante de l'âge des lumières se joignant à l'élan spontané du cœur pour attaquer l'édifice des traditions sociales et morales

La première conclusion à tirer de ce principe, on l'aperçoit aisément. Si des parents cruels, des „mortels barbares", empêchent absolument le mariage, même secret, on se passera d'eux et de la cérémonie. Pope, dans son héroïde *Eloisa to Abelard*, si vivement goûtée et si souvent traduite dans toute l'Europe, avait déjà fait dire à Héloïse qu'elle avait tenu à n'être que la maîtresse d'Abélard, de crainte que leur amour si ardent ne s'éteignît dans le mariage:

How oft, when press'd to marriage, have I said:
Curse to all laws but those which Love has made!

No, make me mistress to the man I love . . . .

Oh! happy state! when souls each other draw,
When love is liberty, and nature, law . . .

et Colardeau, dont la traduction libre connut dès l'année même de sa publication, 1758, trois ou quatre rééditions, rendait ainsi ces vers en appuyant sur certains traits:

Tu le sais, quand ton âme, à la mienne enchaînée,
Me pressait de serrer les nœuds de l'hyménée,
Je t'ai dit: Cher amant, hélas! qu'exiges-tu?
L'amour n'est point un crime, il est une vertu.
Pourquoi donc l'asservir à des lois tyranniques?

Unissons nos plaisirs sans unir nos fortunes:
Crois-moi, l'hymen est fait pour les âmes communes.

Aimons-nous, il suffit, et suivons la nature.

Déjà des amants, dans le *Cleveland* de Prévost, s'écriaient: „Que manquera-t-il à notre union pour la rendre sainte et légitime? Vous savez en quoi l'essence du mariage consiste: ce n'est pas dans une vaine cérémonie..." Mais ils se trouvaient au pays des sauvages, et n'avaient pas de prêtre sous la main. Saint-Preux fait à Julie, avec son éloquence habituelle, l'éloge de l'union libre: „N'as-tu pas suivi la plus pure loi de la nature? N'as-tu pas librement contracté le plus saint des engagements?... Que manque-t-il au nœud qui nous joint, qu'une consécration publique?" Mais cet audacieux paradoxe, que lui suggère sa passion, Julie le réfute aussitôt en lui donnant vertement sur les doigts, et il n'y revient plus. Certains successeurs de Rousseau deviennent plus hardis. Ils osent dire avec le héros de Pierre de Longchamps (*Mémoires d'une religieuse*, 1776): „Je ne voyais dans le mariage qu'un accessoire embarrassant et superflu, qui sous prétexte d'épurer le sentiment le refroidit et l'éteint," ou avec la Cécile de du Rozoy: „Je n'ai jamais été coupable; trois mots d'un prêtre changent-ils les circonstances?" (1766) „Si des considérations humaines, dit un personnage de Loaisel de Tréogate, nous défendent de mettre à nos nœuds le sceau d'une déclaration publique, il n'en est point qui doive nous empêcher de suivre les plus pures lois de la nature." (*Ainsi finissent les grandes passions*, 1788). L'auteur, il est vrai, ajoute en note: „On voit que ce langage

est celui de la passion en délire." D'autres vont aussi loin sans éprouver le besoin d'excuser en note leur hardiesse.

On peut citer comme particulièrement intéressante à cet égard une romancière qui est restée jusqu' ici inaperçue, quoique M. Servais Etienne cite un de ses ouvrages. Melle de Saint-Léger, plus tard Mme de Colleville (1763—1824) publia dès l'âge de dix-huit ans son premier roman, *Lettres du chevalier de Saint-Alme et de mademoiselle de Melcourt* (1781), un mince volume suivi dès l'année suivante de *Alexandrine, ou l'amour est une vertu* (1782), en deux volumes, également par lettres. Dans ces deux romans, cette jeune personne précoce se fait l'avocate de l'union libre; non point parce qu'elle offre une solution commode, mais par raffinement de sentiment et de délicatesse. Dans le premier, Rosette de Melcourt, qui aime le chevalier et qui est ardemment aimée de lui, jeune fille d'ailleurs très pure et vertueuse, se laisse aller à devenir sa maîtresse par suite d'un véritable complot tramé contre sa vertu par deux dames que Saint-Alme a abandonnées pour elle, et qui veulent se venger en lui mettant une vilaine affaire sur les bras. Il lui offre de l'épouser: elle refuse, et préfère n'être que sa maîtresse, parce qu'ayant une fois failli, elle ne lui inspirerait plus confiance, et parce qu'une fois mariés, elle craindrait de perdre son amour. Cette dernière raison est celle qui prévaut dans *Alexandrine*, dont l'épigraphe est empruntée à Colardeau traducteur de la *Lettre d'Héloïse* de Pope: „L'amour n'est point un crime, il est une vertu." On notera que c'est là une thèse essentiellement romantique. Alexandrine est une actrice de la Comédie-Française, qui a été vendue par sa mère dans son enfance, mais qui, aussitôt libre, a pris le parti de la vertu; elle repousse les amants à riches cadeaux, mais elle aime le chevalier de Palmy, plus discret; elle lui sacrifie sa carrière pour n'être qu'à lui. Pour tenir compte des préjugés du monde, il lui propose un mariage secret. Elle refuse; elle ne veut pas profaner son nom. Et à quoi bon d'ailleurs se marier? „Que cherchons-nous? des liens. Nous en trouverons d'indissolubles dans notre constance ... Quand je trouve honneurs, dignité, richesses, gloire ... dans le titre si doux et si fortuné de votre amante, que pouvez-vous m'offrir de plus? Son amante! Est-il un titre plus cher, plus passionné, qui peigne mieux le bonheur, la force du penchant, le mépris des préjugés, la volupté de l'amour, le délire et l'abandon du cœur?" C'est parce que leur amour est trop pur de tout mélange que Rosette et Alexandrine, si différentes d'ailleurs par la situation, refusent d'épouser celui qu'elles adorent et qui leur offre le mariage.

Il est rare que la foi conjugale soit attaquée directement; était-ce crainte de heurter trop violemment l'opinion, pourtant complaisante, du lecteur? La Cécile de du Rozoy proclame son droit à l'adultère: „Quoi! à seize ans j'aurai juré d'aimer toute ma vie un seul objet? Serment ridicules, promesse odieuse! ... Mais si cet objet ne mérite plus d'être aimé; bien plus, s'il devient haïssable! Mon serment est un mensonge, et l'enfreindre n'est que me rétracter." Mais ni M. Mornet ni M. Servais Etienne, qui ont lu par centaines les romans français de cette période, ne citent d'autres textes d'une pareille hardiesse. Et pourtant les mariages contraints et mal assortis, si fréquents sous l'ancien régime, ont dû faire naître plus d'une protestation

semblable de la part de victimes à qui ne s'offrait pas la libération du divorce. — Il est vrai qu'il y a manière de s'arranger. Le ménage à trois était à la mode dans la société aristocratique et raffinée, sous Louis XV. Ce qu'admettait une tolérance discrète et souriante, est parfois réclamé hautement au nom des droits de la passion. Pourquoi la monogamie? „Les lois, dit la *Clairval philosophe* de du Rozoy, devraient varier comme les tempéraments" (1765). Le ménage à trois apparaît aussi dans l'*Henriette* de J. A. R. Perrin (1763). Le cas presque contemporain (1774) et réel celui-là, du poète Bürger, tel qu'il l'expose lui-même dans sa *Confession* (1790) à Elise, qu'il allait épouser en troisièmes noces, peut être cité ici comme tout à fait analogue. Le jour même ou il épousait l'aînée des demoiselles Leonhart, Dorette, il s'éprend de la cadette, Molly. Cette passion croît sans cesse et est payée de retour. Alors „ce que le caprice des lois civiles n'aurait pas permis, trois êtres ont cru en avoir le droit pour se sauver de l'anéantissement. Mon épouse devant la loi se décida à n'être ma femme que pour le monde, tandis que l'autre l'était réellement mais secrètement." On trouverait des situations analogues dans les biographies des *Stürmer* ses contemporains, et plus tard dans celles des romantiques allemands.

Droits sacrosaints de l'amour, union libre, ménage à trois ou à ... davantage, tout cela est très joli en théorie; mais les nations policées, et en particulier la France de l'ancien régime, ont des magistrats, des prisons, des couvents qui y mettent bon ordre, et dont la crainte refroidit le zèle de nos amoureux. A la bonne heure au pays des sauvages, dans les colonies, dans les déserts de l'Amérique! M. Chinard et M. Servais Etienne ont montré quel rôle important jouent les pays des sauvages dans le préromantisme français, et spécialement dans le roman romanesque. Prévost avait déjà montré dans *Cleveland* six couples d'amants qui s'y passent de mariage. A partir de 1760, c'est un thème assez fréquent. Les *Lettres d'un citoyen de Genève*, imitées et parfois parodiées de la *Nouvelle Héloïse*, chantent l'union libre sous les tropiques: „Nous la conduirons sous un ciel pur et libre ... nous attesterons ce même ciel de notre amour pour elle; je ne veux point d'autres serments, je ne veux point d'autre hymen; l'amour sera notre prêtre, des larmes de tendresse consacreront la cérémonie" (1763). Le seul romancier italien de cette époque qui ait connu un grand succès, parce qu'il imitait le roman romanesque anglais et français, l'abbé Chiari, dans *La donna che non si trova* (1763), unit dans les forêts vierges une jeune sauvage et un jeune Européen, avec comme seuls témoins de la cérémonie un chien et une chèvre. Dans *Les deux amis, conte iroquois* (1770), Saint-Lambert nous montre deux sauvages qui aiment à la fois la belle Erimé. Ils l'épousent tous deux, et vivent très heureux, car „Erimé fut toujours le modèle de la fidélité conjugale". On se demande si le placide amant de Mme d'Houdetot n'a pas voulu cette fois se moquer du lecteur.

Si le mirage des tropiques et des pays à sauvages enchantait à cette époque plus d'un romancier français, les Allemands se plaisaient plutôt à évoquer la Grèce ancienne, païenne, artiste et voluptueuse. A ce néo-hellénisme que représente surtout dans le roman l'*Agathon* de Wieland (1766-67) se joint un culte également nouveau pour la Renaissance italienne, tel qu'on

le trouve dans l'*Ardinghello* de Heinse (1787), où le rêve hellénique n'occupe que les derniéres pages et fait que le romancier décrit une Salente après avoir rêvé d'une Cythère, mais une Salente où le plaisir garde encore tous les droits. Dans les forêts vierges et les déserts de l'Amérique, la liberté des mœurs n'est que brutalité primitive, et s'entoure vraiment de trop peu d'élégance et de raffinement. Au contraire, dans Athènes ou Corinthe au IVe siècle avant notre ère, dans Rome ou Venise au XVIe siècle, on imagine une société délicate, lettrée et voluptueuse, où les philosophes, les capitaines, les poètes, les artistes, les courtisanes et les prêtresses des dieux n'ont d'autre plaisir que de converser, d'admirer, et de jouir de la vie sous tous ses aspects. Le sentiment, dans *Agathon*, est étudié dans ses nuances les plus délicates; il faut y voir, sous la plume d'un curieux des choses de l'âme et d'un excellent écrivain, l'équivalent dans le monde hellénique des romans contemporains des Marivaux, des Richardson et des Rousseau. Nous avons dit que si une morale relâchée y est enseignée, c'est par la bouche du sophiste Hippias. Mais de presque tout le roman, écrit vers 1764 (soit dans la première édition 1766-67, soit dans l'édition complète de 1773; beaucoup moins dans le remaniement de 1794) se dégage un appel aux droits du cœur et de l'amour, surtout dans l'épisode de Danaé. Ces droits sont beaucoup plus franchement invoqués dans le roman de Heinse. Ecrit en 1783-85, publié en 1787, *Ardinghello*, qui a pour théâtre principal l'Italie de la seconde moitié du XVIe siècle, offre une apologie complète de la liberté de l'amour. „Comment le feu peut-il s'empêcher de brûler?" dit le héros. Et ailleurs: „Notre amour est sacré; car il est tout nature, et n'a rien à faire avec l'existence bourgeoise." Ou encore c'est „un dieu dont il faut écouter les oracles". Cette Italie de la Renaissance où Stendhal verra la terre d'élection de l'énergie autant que de la volupté, Heinse y voit la patrie de l'art et de l'amour, ou peut-être seulement du plaisir. Toutes les femmes pour qui successivement s'enflamme Ardinghello sont belles et accomplies de tout point; toutes se rendent au premier signe. Les contemporains remarquèrent ce livre pour sa totale amoralité — pour sa „philosophie d'hétaïres" comme dit Hettner — et Schiller le blâma en l'appelant trop sévèrement „une caricature sensuelle, sans vérité ni dignité esthétique."

Peu d'années après, avec le *William Lovell* de Tieck (1795-96), mais surtout avec la *Lucinde* de Fr. Schlegel (1799), les droits de l'amour allaient occuper dans le romantisme allemand une place essentielle. En France, ce ne sera pas le point de vue auquel se placeront les grands romans qui vont venir bientôt, *Delphine*, *René*, *Obermann*: il faudra attendre George Sand. Il est tout au moins curieux de constater que ses audaces, comme celles des romantiques allemands ses aînés, ont été annoncés par des romanciers du XVIIIe siècle, et que la sensibilité moralisante, même prêcheuse, des Clarissa et des Julie est devenue, sans changer essentiellement de nature, la revendication des droits de l'amour contre la société.

Paris. PAUL VAN TIEGHEM.

DER KÜNSTLERISCHE WERT DES STRASSBURGER *ALEXANDER.*

I.

Zwischen dem Vorauer Alexander (V) und seiner Umarbeitung und Fortsetzung aus der Straßburg-Molsheimer Handschrift (S) besteht ein so prinzipieller formeller Unterschied, daß man die beiden Texte an ganz verschiedenen Stellen in den Entwicklungsgang der deutschen Dichtung einzuordnen hat. Während V den ältesten uns bekannten Versuch darstellt, in mittelhochdeutscher Sprache ein weltliches Epos zu dichten und vielleicht sogar der allererste Vertreter dieser Gattung in der deutschen Literatur gewesen ist, steht der Straßburger Alexander an weit vorgerückterer Stelle und hat, soweit wir wenigstens die Entwicklung überblicken können, als wichtigste Vorstufe des höfischen Epos zu gelten. V und S sind also Anfang und Endpunkt jener literarhistorischen Entwicklungsreihe, die man als „Vorhöfisches Epos" bezeichnet.

Allerdings ist das Wort „vorhöfisch" hier rein zeitlich zu fassen und drückt durchaus keine so geschlossene Einheit aus wie es etwa die Bezeichnung „höfisches Epos" tut. Während dieses von bestimmten allgemein-menschlichen und künstlerischen Anschauungen getragen wird und die Verwirklichung eines gemeinschaftlichen Ideals anstrebt, besteht das vorhöfische Epos aus dichterischen Versuchen, die die verschiedensten Ziele und künstlerischen Qualitäten aufweisen. Es finden sich hier Epen halb-geistlichen Charakters, wie das Rolandslied, die Anfänge der s.g. Spielmannsdichtung mit starker Annäherung an das Heldenepos: der König Rother, der erste Versuch einer ausführlichen geschichtlichen Darstellung: die Kaiserchronik, die ersten nach französischem Muster geschriebenen Liebesromane, wie der Floyris und Eilhart von Obergs Tristrant. Für welche dieser Dichtungen das Wort „vorhöfisch" tiefer gefaßt werden darf, als Bezeichnung einer literaturgeschichtlichen Entwicklungsstufe, steht noch nicht ganz fest. Von dem ersten höfischen Epos, Veldekes Eneide aus, versuchte ich diese Frage in meiner Dissertation: *Zur Vorgeschichte des höfischen Epos, Bonn und Leipzig* 1923, für Tristrant und Straßburger Alexander zu klären und beide Dichtungen, namentlich aber die zweite, als wichtigsten Lernstoff für Veldeke ins richtige Licht zu rücken: sie sind formell und inhaltlich die letzte Stufe vor der Verwirklichung des höfischen Ideals. Die Eigenbedeutung von S konnte ich in diesem Zusammenhang nur streifen.

Meine Andeutungen hat nun Helmut de Boor in einer ausführlichen Untersuchung über die Alexandertexte aufgenommen und die Frage nach der künstlerischen Leistung des Straßb. Al. in einer bestimmten Richtung beantwortet: *Frühmittelhochdeutsche Studien. Zwei Untersuchungen von Helmut de Boor. Halle, Waisenhaus* 1926 [1]). Die große Schwierigkeit, die ihm dabei die Überlieferung in den Weg legte, hat er mit Behutsamkeit und

---

[1]) Das Buch wurde mir zur Rezension geschickt. Es enthält außer der Untersuchung: *Vom Vorauer zum Straßburger Alexander, ein Beitrag zur klassischen Formentwicklung*, die ich oben bespreche, eine kleinere über *Die Gedichte der Frau Ava*, auf die ich in diesem Rahmen nicht näher eingehen kann.

Sorgfalt, so weit es eben ging, zu beheben versucht. Wir kennen die unmittelbare Vorlage von S nicht. Wer in bezug auf die Filiatur der Alexandertexte mit Ehrismann (*Geschichte der d. Lit.*.... II, 1, S. 237) einverstanden ist und annimmt, daß dem Straßburger Alexander eine Fassung vorangeht, die schon die Anschwellung der ursprünglichen, durch V vertretenen Gestalt bis zu dem Umfang von S enthielt, muß bei der Vergleichung von V und S stets dieser Mittelfassung Rechnung tragen. Von dieser besitzen wir, wie Ehrismann zuerst annahm und ich in meiner „Vorgeschichte" näher auszuführen suchte, zwar einen Vertreter, aber dieser, der Basler Alexander (B), ist spät und mangelhaft überliefert und selbst wieder in höfischer Zeit umgearbeitet. Diese Zwischenstufe zwischen V und S, *B, die unbekannte Vorlage von B, berücksichtigt de Boor fortwährend; er beweist, wie auch einer verzweifelten Überlieferung durch Vorsicht und Entschlossenheit noch Resultate abgewonnen werden können.

Trotzdem ist die Gesamtüberlieferung bei der Alexanderdichtung noch verhältnismäßig günstig; sie berechtigt uns durchaus dazu, jene Frage zu stellen, zu der jede literaturgeschichtliche Forschung eigentlich führen soll: Welche Leistung hat der Künstler im Rahmen der zeitgenössischen Kunsttradition vollbracht?

Diese Frage unterbleibt gerade in bezug auf mittelalterliche Literatur sehr häufig. Die Gründe dafür liegen auf der Hand. Einerseits bleibt uns der mittelalterliche Dichter, auch wenn wir durch glücklichen Zufall Namen, Zeit und Ort kennen, immer mehr oder weniger problematisch, da wir eigene Zeugnisse, die auf sein seelisches Verhalten schließen lassen, nur höchst selten besitzen; anderseits führt die geringere Geltung der Künstlerpersönlichkeit im Mittelalter, dem Werk und der Kunsttradition gegenüber, die Forschung leicht dazu, diese Persönlichkeit, von ganz augenfälligen Ausnahmen abgesehen, zu vernachlässigen und auf die Darstellung der Traditionen ihr Hauptaugenmerk zu richten.

Während nun für das höfische Epos die Frage nach dem Wechselspiel von Persönlichkeit und Tradition jedenfalls aufgeworfen, wenn auch noch keineswegs vollständig gelöst ist, fehlt für das vorhöfische Epos diese Problemstellung noch so gut wie ganz, vielleicht wohl deshalb, weil hier die Möglichkeiten einer Lösung noch geringer sind als später.

Die Beantwortung dieser Frage in bezug auf den Alexander nach der reim- und verstechnischen Seite energisch in Angriff genommen zu haben, ist ohne Zweifel ein wichtiges Verdienst des mir vorliegenden Buches. Wenn seine Resultate nach der stilistischen Seite ergänzt werden, gelingt es vielleicht für den Anonymus des Straßburger Alexander, die Bedeutung seiner persönlichen Leistung im Rahmen der Gesamtentwicklung zu umreißen und damit zunächst für einen Fall die Frage nach der Persönlichkeit im vorhöfischen Epos, soweit es eben geht, zu beantworten.

II.

Zunächst sei darauf hingewiesen, daß das Buch von de Boor auf der Grundlage einer entsagungsvollen und mühseligen Kleinarbeit aufgebaut ist.

In einer Zeit, wo die Programmschriften und theoretischen Ausführungen ohne genügende Unterlage sich häufen, ist das dankbar zu begrüßen. Ein zweiter Vorzug: de B. geht überall von der handschriftlichen Fassung aus, was namentlich für den Vorauer Text, an dem schon so viel herumkorrigiert ist, praktische Bedeutung hat. Allerdings teile ich seinen Optimismus nicht, daß „auch schwerere Entstellungen bei einigermaßen zeitgenössischen, d. h. denselben formalen Ansprüchen huldigenden Schreibern die metrische Struktur nur mit einem leichten Schleier umhüllen können" (S. 13).

De B. untersucht das Verhalten der drei durch V, B und S vertretenen Fassungen gegenüber Reim, Taktfüllung, Zeilenfüllung und Reimbrechung, in der Absicht, die Fortschritte von S im Vergleich zu den andern Texten festzustellen.

1. Der Reim. Von einem bewußten Streben nach Reinheit des Reimes zeigt S noch nichts, jedenfalls nicht in der ersten Partie. Sehr wichtig ist aber die Beobachtung, daß der letzte Teil von 6589 an, die Fahrt nach dem Paradiese (Par), in bezug auf Reimtechnik anspruchsvoller ist. Nur fehlt hier der strikte Beweis: Sa (der Teil vom Schluß von V bis Z. 6589) wird als Einheit untersucht und nicht noch einmal in Einzelabschnitte zerlegt. Um hier zu völliger Klarheit zu gelangen, habe ich eine Stichprobe gemacht und 500 Zeilen unmittelbar vor und nach dem Einschnitt untersucht. Ich teile das Ergebnis hier mit:

	Z. 6000—6499	Z. 6600—7099
1. Unreinheit im einsilbigen Reim	14	5
2. Unreinheit im Innern des zweisilbigen Reims	16	3
3. Unreinheit im Auslaut des zweisilbigen Reims	25	23

De Boors Auffassung wird hierdurch vollkommen bestätigt. Nur der dritte Typus und davon hauptsächlich die Reime mit überschüssigem *n*, sind auch zuletzt noch zahlreich. Daraus darf aber nicht gefolgert werden, daß diese letzte Partie im Ganzen schon reine Reime hat, denn de B vernachlässigt in seiner Untersuchung mit Absicht die vokalisch unreinen Reime. Fälle wie *burgen: sorgen, fürsten: torsten, rehte: bedêhte, Alexander: wunder, man: getân, gegân, fûren: wâren*, die in Par auftreten, entscheiden natürlich mit über die Qualität der Reime und lassen auf eine ausgesprochen vorhöfische Technik schließen.

Mit Zeile 6589 fängt also sicher eine technisch bessere Partie an, gerade an einer Stelle, wo auch eine neue Quelle, das „Iter ad Paradisum", einsetzt. De B. spricht hier von einem „zusammenhängenden Stück von mehr als 700 Zeilen, das wesentlich als originelle Schöpfung von S gelten kann, wo sich seine Kunst frei von den Formen einer Vorlage ergehen und entfalten kann" (S. 28). Dies ist nicht ohne weiteres deutlich; schon die Fortsetzung enthielt, wie de B. selbst an den Resten nachweist, den Zug nach dem Paradiese; B hat sich dann ganz erheblich von der Vorlage entfernt. De B. scheint für S an eine neue Anlehnung an die lateinische Quelle zu denken, bleibt uns aber noch eine diesbezügliche Beweisführung schuldig.

2. Taktfüllung. Der Normalvers zählt auch in der Frühzeit vier

Takte. Dies erhebt de Boor, im Anschluß an Saran, zu absoluter Gültigkeit (S. 11, 31), so daß er die vielen überlangen Zeilen, „Zeilenungeheuer" (S. 42), an denen V reich ist, die aber auch noch in S vorkommen, in das viertaktige Schema hineinpressen muß. Hier verstößt er gegen seinen eigenen Grundsatz, die Texte so zu nehmen, wie sie uns überliefert sind. Weit natürlicher scheint es mir da, die Zahl der Hebungen zu vergrößern und anzunehmen, daß die Kunst des Dichters dem Ideal gegenüber noch versagt und er die erforderliche Knappheit im Ausdruck noch nicht erreicht hat. Man kann hübsch beobachten, wie S durch Zerlegung der Zeilen das normale Maß erreicht.

Eine gewisse Nachlässigkeit in der Rhythmik und der Reimtechnik schreibt de B. der Tatsache zu, daß wir es mit gelesener, papierener Dichtung zu tun haben (S. 39). Woher weiß er das? War diese Dichtung denn ausschließlich für Geistliche bestimmt? Außerdem würde diese Anschauung zu bedenklichen Konsequenzen für die spätern Dichter führen, die fast ausschließlich gelesen werden! Einfacher ist es, diese metrische Unzulänglichkeit der offensichtlichen Unbegabtheit des Pfaffen Lamprecht zuzuschreiben.

Dem wertvollen Resultat der Untersuchung geschieht durch diese Einwände kein Abbruch: V bevorzugt lange, ja überlange Takte, S strebt ein- bis zweisilbiger Takt- und Auftaktfüllung zu und ist nur noch in der unbeschränkten Anwendung der zweisilbigen Senkung und des einsilbigen Taktes vorhöfisch. Die Paradiesesfahrt steht schon auf klassischem Standpunkt.

3. Versfüllung. Das Buch weist in einer methodisch wichtigen Untersuchung nach, wie der in der Vorklassik beliebte klingende Versschluß namentlich in Par vordringt, und wie S nach zentraler Gliederung mit Füllungsminimum im Zentrum, nach drei zweisilbigen Takten oder nach abgleitender Taktfüllung strebt, also Abneigung gegen Beschwerung des Schlusses zeigt. Diese Technik wird dann als typisch für die vorklassische Form überhaupt gekennzeichnet und an kurzen Partien aus Tristrant, Eneide und Graf Rudolf nachgewiesen.

Wo einmal das Handschriftenverhältnis endgültig und ohne Benutzung des Variantenmaterials geklärt ist (vgl. *Vorgeschichte*, S. 8 ff.) und die Paralleltexte nicht mehr für die verschiedenen Stammbaumtheorien ausgeschlachtet zu werden brauchen, versucht de Boor, die „Fortsetzung" *B wiederherzustellen und die „Umarbeitung" S von ihr abzuheben. *B und S zeigen dabei durchaus verschiedene Technik der Zeilenauflösung; es stellt sich heraus, daß die künstlerische Tat der metrischen Verfeinerung von S ausgegangen ist (S. 103).

4. Schließlich die Reimbrechung. Nach höchst beachtenswerten Bemerkungen über das Wesen dieser Technik und die Methode ihrer Erforschung beweist de B., daß V das Reimpaar noch gern als sprachliche Einheit behandelt, daneben einfache Brechungssysteme anwendet; daß bei S das Verhältnis zugunsten der Reimbrechung verschoben ist mit einem Vorzug für kleinere Systeme und daß auch hier Par wieder am weitesten fortgeschritten ist. Seitenlichter fallen dabei auf Rud, T, En, wobei nur die geringe Zahl der überlieferten oder benutzten Verse vor allem für die Eneide zur Vorsicht mahnt.

Dies sind die wichtigsten Ergebnisse des Buches. Der Verfasser scheut weder vor breit ausladender Darstellung noch vor theoretischen Erörterungen zurück und wirkt dadurch vielleicht zu anspruchsvoll seinem Gegenstand gegenüber. Überraschende Resultate waren ja von vornherein kaum zu erwarten. Was namentlich von Kinzel schon früher angedeutet worden war, liegt aber jetzt zahlenmäßig bewiesen und bis in Einzelheiten erforscht vor uns. Wichtig ist vor allem die Entdeckung der Selbständigkeit des letzten Abschnittes, die noch zu weitern Untersuchungen führen wird; wichtig auch die Verfeinerung der angewandten Untersuchungsmethoden, die vorbildlich wirken möge! Die Stellung des Straßburger Alexander zwischen vorhöfischem und höfischem Epos wird durch dieses Buch in überzeugender Weise bestätigt.

III.

Hier erhebt sich die Frage: welcher sprachlichen Mittel hat sich der Umarbeiter zur Durchführung seiner metrischen Tendenzen bedient? De Boor streift auch diesen Punkt und knüpft dabei an Äußerungen in meiner *Vorgeschichte* an, wo ich an ausgewählten Stellen den Nachweis geführt habe, daß S zur Erreichung seines Zieles einen umfangreichen Formelschatz anwendet (S. 65). Ich möchte jetzt diese Erscheinung näher verfolgen, da ich mich a. a. O. auf Andeutungen beschränken mußte.

Schon Kinzel (*ZfdPh*, X, 23 ff.) hat darauf hingewiesen, daß S häufig eine Zeile oder einen Zeilenkomplex von V zu einer größern Zeilengruppe ausarbeitet. Dieser Erweiterungstechnik hat er sich anfangs nur zaghaft bedient; allmählich aber wird er seiner Vorlage gegenüber freier und erlaubt sich zahlreiche kleinere oder größere Einschübe. Der gewöhnlichste Typus der Erweiterung ist der, daß S aus einer überlangen Zeile drei kurze herstellt, aber auch andere Fälle, etwa die Auflösung einer Zeile zu 2, 4, 5 oder von 2 zu 3, 4, 6, von 3 zu 5 oder 6 Zeilen kommen vor. Dabei fällt sofort auf, daß diese Plusstellen inhaltlich erstaunlich wenig Neues bringen. Was da zu verzeichnen ist, hat *Kinzel* in seiner Ausgabe des *Alexander* (*Halle* 1884 S. XXXII ff.) gesammelt. Wenn also der sachliche Inhalt so gering ist, müssen diese Erweiterungen größtenteils aus traditionellem Sprachstoff bestehen.

De Boor (S. 89 ff.) hat nun überzeugend nachgewiesen, daß diese Technik der Zeilenauflösung erst der letzten Bearbeitung S, nicht der Zwischenstufe *B zuzuschreiben ist. B streicht die überlange Zeile zu einer kurzen notdürftig zusammen, S behält ihren Inhalt möglichst vollständig bei und rundet ihn mit Stilelementen zu einer Gruppe von Zeilen ab. Das ist von entscheidender Bedeutung für die Geschichte dieser Stiltradition, die sich in Veldeke fortsetzte. Sie ist von S, nicht von *B geschaffen worden. Aus welchen Ansätzen heraus das geschah, wäre noch zu untersuchen.

Hier stehen wir vor einer zweiten künstlerischen Leistung des Straßburger Alexander. Denn tatsächlich kommt diesem formelhaften Stil auch eine eigene Bedeutung zu; er dient nicht nur der Zeilenfüllung; er strebt darüber hinaus ästhetische Wirkung an, die freilich dem modernen Geschmack kaum mehr zusagt. Denn alle formelhafte Sprache der mittelalterlichen Poesie liegt unserem Empfinden fern. Daher ist es für uns immer außer-

ordentlich schwierig, zu entscheiden, aus welchen Bedürfnissen heraus der mittelalterliche Dichter sie anwendet. Sie von vornherein nur als notwendige Folge der Reimnot oder des metrischen Zwangs aufzufassen, ist unerlaubt. Die Formel hat in der epischen Sprache ihren festen Platz; es muß ihr wohl schon deshalb ein stilistischer Wert zuerkannt werden. Anderseits läßt es sich, etwa im Falle der Eneide oder des Straßburger Alexander, nicht leugnen, daß ein gewisser Zusammenhang zwischen Metrik und Reimtechnik einerseits und Formelsprache anderseits besteht. Es fragt sich nur, wo da das Bedürfnis nach Zeilenfüllung aufhört, die Stilform anfängt.

Im Falle des Straßburger Alexander bietet wieder der Vergleich mit V Anhaltspunkte zu einer Beantwortung dieser Frage. Vielleicht führt die vergleichende Untersuchung des Formelschatzes hier zu sichern Ergebnissen.

Zunächst sei eine Gruppe hervorgehoben, der man geneigt ist, von vornherein kaum stilistische Kraft zuzuschreiben, die Flickformel, die den Erzähler zu Worte kommen läßt oder sich an den Zuhörer wendet. Typus: *ih wil û wêrlîchen sagen*, S 1172, 1307, 1800; *mir ne betriege mîn wân*, 1267; *des sult ir sîn gwisse*, 275; *vor wâr solt ir wizzen daz*, 2010. Ich schließe die s.g. Quellenberufungen aus (*alsihz in den bûchen hân gelesen*, S 1961), weil hier Formelhaftes und Wirklichkeit kaum zu trennen sind.

Ich zähle in V 43 solcher Formeln; sie sind äußerst ungleichmäßig über den Text verteilt: Z. 1—250: 20 Formeln; 251—500 : 5; 501—750 : 3; 751—1000 : 6; 1001—1250 : 0; 1251—1533 : 9. Die Erklärung liegt auf der Hand; diese Formeln sind für Lamprecht selbst reine Füllung, kein stilistisch wirksames Mittel gewesen; er wendet sie namentlich im Anfang, wohl im Zusammenhang mit seinen Quellenberufungen an; dann wieder in dem vielerörterten Schluß, der deutliche Spuren der Übereilung zeigt; sie häufen sich da: 1429, 1433, 1434, 1438, 1447, 1491.

In S fallen 3 Formeln in die Lücke; von den 40 übrigen sind 33 übernommen; 7 sind ausgefallen, nämlich V 742, 851, 966, 1361, 1434, 1438, 1447. Bei der zunehmenden Freiheit der Bearbeitung nimmt uns das nicht wunder; sie fallen metrischen Tendenzen zum Opfer: statt 1361: *nû vernement waz Alexander sprach*, hat S 1877: *Alexander der sprah*. Andererseits hat er bei seiner Umarbeitung eine ganze Reihe hineingebracht: Z. 1—508 : 8 Formeln, 959—1500 : 13, 1501—2037 : 8, insgesamt 29 Formeln. S hat also in seinem ersten Teil 29 + 33 = 62 solcher Formeln; es fällt also eine auf je 26 Zeilen. Es ist bezeichnend für die Technik von S, daß von den 29 neuen Formeln 28 eine ganze Zeile füllen.

In der Fortsetzung werden sie seltener, aber trotzdem hat man Anhaltspunkte dafür, daß sie nicht überall als bloße Füllung erscheinen. Hie und da verwendet die Fortsetzung sie paarweise, an einem Ruhepunkt der Erzählung, etwa 4914 ff., wo der Brief an Olimpias und Aristoteles anfängt:

Wellt ir ein lutzil gedagen,
sô wil ih û rehte sagen,
daz an dem briebe gescriben was,
alsihz an einen bûche las.

Oder 4031 ff., in der Beschreibung der Hochzeit:

daz wêre ungeloublîch
iemanne ze sagene,
ne wêriz uns vil ebene
in den bûchen niht gescriben
und von der wârheite bliben.

Ebenso überflüssig sind die Reimpaare 3330 f., 5191 f., 5815 f. Hier kommt man mit der Bezeichnung Flickformel nicht weiter; reimtechnische Bedeutung hat wenigstens die erste Stelle durchaus nicht; und auch bei der zweiten Stelle dürfen wir dem Bearbeiter genug technisches Können zuschreiben, den Reim auch ohne eine fünfzeilige Formel zu bilden. Er bezweckt also irgend eine stilistische Wirkung mit diesen Einlagen: er stellt eine künstliche Pause her, um einen Augenblick der Erholung in den Lauf der Erzählung einzufügen; er erweckt dadurch erneutes Interesse für einen wichtigen Einschnitt, eine interessante Episode seiner Darstellung; wir haben es hier im Grunde also mit einer echten epischen Retardation zu tun.

Die einzeiligen inhaltslosen Flickzeilen sind in der Fortsetzung seltener als in V. Daß der Dichter sich von dem Wesen und dem ursprünglichen Sinn dieser Formeln Rechenschaft gegeben hat, beweist übrigens die Tatsache, daß er sie in den Partien, wo seine Figuren selbst das Wort führen, häufiger anwendet als in seinen eigenen Berichten. Ich fand da folgende Zahlen:

Der große Brief Alexanders 4918/6588:	1671	Zeilen	45	Formeln	37 Z.	im	Durchschnitt.
Andere Briefe und Reden:	1284	„	31	„	41 Z.	„	„
Die übrigen Teile:	2310	„	31	„	74 Z.	„	„

Er benutzt also durchgängig weniger Formeln als in VS; außerdem in den Partien, die er seinen Figuren in den Mund legt, doppelt soviel als in seiner eignen Erzählung; ein Beweis dafür, daß er die richtige Empfindung hat, daß sie für den direkten mündlichen Bericht bestimmt sind. Vielleicht ist ihm das Bewußtsein, seinen Zuhörern gegenüberzustehen, schon verloren gegangen; man könnte dann darin eine Bestätigung von de Boor's Annahme einer zum Lesen bestimmten Dichtung erblicken (vgl. oben S. 107).

Das letzte Stück, Par, weist plötzlich eine ungünstigere Durchschnittszahl von Formeln auf: 40 (18 in 713 Zeilen). In dieser Beziehung also erweist sich Par nicht als fortschrittlich. Auch sonst sind die Formeln gerade stellenweise häufig, etwa 4328, 31, 35, 55, 66; 5035, 38, 40, 54; 5136, 48, 54, 78, 82, 91, 92, 98. Vielleicht hat man darin eine Ermüdungserscheinung des Dichters zu erblicken.

IV.

Zu ganz andern Ergebnissen führt uns die Betrachtung der Kampfschilderungen. Diese treten bekanntlich in der mittelalterlichen Poesie sehr stark in den Vordergrund; wir dürfen annehmen, daß die Zuhörer diese ausführlichen Beschreibungen sehr schätzten, sogar Wert darauf legten, bestimmte Einzelzüge immer wieder mit denselben Worten zu hören. Das

beweist die große Übereinstimmung in der Formelsprache dieser Schilderungen, der Bode ein besonderes Buch gewidmet hat: *Friedrich Bode, Die Kampfesschilderungen in den mittelhochdeutschen Epen, Greifswald* 1909, *Diss.* Leider geht er auf die Unterschiede zwischen Vorauer und Straßburger Alexander gar nicht ein.

Beide Texte bringen da, wo ihre Vorlage Veranlassung bot, mehr oder weniger ausführliche Schlachtschilderungen und benutzen dabei den Formelschatz, der dem Dichter dafür jeweils zu Gebote stand. Bei der Vergleichung der beiden Fassungen tritt eine starke Ungleichmäßigkeit in den Abweichungen und Übereinstimmungen zu Tage; manchmal werden ganze Partien kaum verändert übernommen, während S an andern Stellen recht eingehend umarbeitet. Stellen mit bedeutenden Abweichungen sind etwa V 839—64, S 1161—1210; V 887—918, S 1235—80; V 931—92, S 1293—1384; V 1242—1328, S 1715—1838; V 1349—71, S. 1859—89; nur geringfügige Änderungen finden sich in den Partien V 865—86, S 1211—34; V 919—30, S 1281—92; V 993—1019, S 1385—1402; V 1329—48, S 1839—58; V 1372—92, S 1890—1912.

Diese Schwankungen in der Intensität der Bearbeitung werden sicher zum Teil durch Unebenheiten in der Technik von V verursacht; die Schlachtschilderungen scheinen metrisch etwas besser zu sein als die andern Partien, was vielleicht damit zusammenhängt, daß V hier schon vorgeformten Sprachstoff benutzen konnte.

Ich bringe jetzt den Formelschatz von V und S 1—2037, (dabei hinter einem | auch die Belege aus der Fortsetzung), so geordnet, daß die Unterschiede zwischen V und S bequem übersehen werden können.

A. Formeln, die S nicht aus V übernommen hat:

1. *bluot; slach, daz er sîn plût allez spê* 1233.
2. *ellen; hiute sî iwer — schîn* 1300 (Das Wort wird von S nur 4308 benutzt).
3. *heben; sich ûz* — (= sich aufmachen) 612 (Lücke in S; sonst von S nicht benutzt; S gebraucht dafür *sich ûfheben* 4960).
4. *houbet; daz — viel ime vur die fûze* 1370; *scôz vur daz march* 1527.
5. *lieht; er ne bescowet niemerz tages* — 1274.
6. *prîs; sich vone —e wole wern* 763.
7. *schaft; sînen — ûfrihten* 540.
8. *scharf* (als epitheton zu *swert*) 624, 928, 1250.
9. *schilt; den — vur sich zucken* 538.
10. *sehen; ê er hinder sich gesach* 1231.
11. *unhuge; in grôzer — sîn* 1296.
12. *vergezzen; des lebenes* — 1246.
13. *zage; dâ ne gesach man nechein — n* 922.

B. Formeln, die von S übernommen, aber sonst nicht angewandt werden:

1. *baltheit; daz was ein michil* — V 322 = S 377.
2. *bluot; wart daz mere al ein blût* 871 = 1217.
3. *brôt; der nembeiz niemer mêr —es* 1238 = 1709.
4. *donre; slûc alse der — tût* 1228 = 1700.
5. *gesunt; niemer mêre — werden* 914 = 1270.
6. *gêr; durh di schilde fûr der* — 929 = 1291; *di scarfe —e trûgen* 1336 = 1846.

7. *sporn; nam (rûrte) mit den sporn* 1308 = 1818, 1344 = 1854.
8. *sturm; hûb sih ein — hart (grôz)* 840 = 1162, 865 = 1211, 1221 = 1691.
9. *swert; zo den —en grîfen* 1258 = 1732; *zo dem —e vân* 206 = 236.
10. *(ver)heln; sich ungerne —* 1280 = 1774.
11. *waten; nehein swert dar durh wût* 896 = 1250.
12. *werlt* (= Kriegsvolk) V 764, 889, 892 und 870 = 1216.
13. *wît; dâ was daz velt vil —* 919 = 1281.

C. Formeln aus V, die von S nur selten angewandt werden:

1. *bevân; mit here —* V 759 (S *umbevân*) S 2259.
2. *ellenthaft* 319 = 374. S 1266, 1722, 1793/2359.
3. *sich gescheiden; sturm, volcwîc, here* 1332 = 1842. V 1528/ S 2392.
4. *gras; slûch nider als ein —* S 1822 (V 1312 *alsô der daz kras nider sleit*); *an daz —* S 1739.
5. *grôz; strît (sturm) vil —* 865 = 1211. S 1164.
6. *her(e)vart* V 593, 603, 619/ S 4324, 6703, 7025.
7. *junc* (als epitheton zu *helet, hêre, rîter*) 906 = 1262, 925 = 1287. S 1745/3533, 5611.
8. *leben; an.... — gân* V 1354/ S 3671, 4281, 6276.
9. *nît; mit nîde* 788 = 1090, 873 = 1219, 954 = 1332, 987 = 1375. S 1746/2363, 3274.
10. *rôt.... unden wurden —* 769 = 1057. S 1312; *wisen* S 4698; *furh* S 4706.
11. *sêr; manigen (helt) —(en)* 930 = 1292. S 1254.
12. *sige; den — nemen* 1001 = 1394/ S 4731.
13. *sturm.... strît* 40 = 42. S 120/3276, 4372.
14. *swîn; vehten, sih houwen alse wildiu —* 945 = 1317/ S 4658.
15. *tôt belîben* 845 = 1177, 1005 = 1398, 1222 = 1692. V 702, S 1748/2857. 4435; *—ligen (be—, ge—)* 870 = 1216, 892 = 1244, 915 = 1272, 988 = 1376, 1322 = 1832. V 558, 774, 1519. S 1886/4611, 4689.
16. *vanen; den — vueren* 1340 = 1850, 1351 = 1865. S 5706, 6331.
17. *verdriezen; des wîgis —* 1458 = 1932/ S 4095.
18. *viur dar ûz spranc* 1259 = 1735/ Vgl. S 4661.
19. *wal(e)* = Schlachtfeld 1518 = 3291. Vgl. S 2217. S hat sonst *walstat* 3527, 4741.
20. *zant; slûch.... zende* 1287 = 1789/ S 3166.
21. *zorn mit —e* 958 = 1336. V 1151 (S *zornlîche*). S 1689, 2117/4854.

D. Formeln aus V, die gern von S angewandt werden:

1. *bestân mit nîde* 788 = 1090, 873 = 1219; *nîtspile* S 4225; *roube joh mit brande* 2931; *strîte* 1605; *sturme* 1222; *urlinge* V 1192 (S 1634 *volcwîge*)/ S 5757; *wîge* 2351, 5374.
2. *bluot.... rinnen, fliezen* V 1253/ S 2379, 2390, 3289, 3768, 3870, 4596, 4725.
3. *guot* als epitheton zu *kneht* 83 = 97. S 994, 1839/2698, 3253, 3322, 4545, 4621, 6392, 6977; *helt* S 1031, 1302/2145, 2377, 2704, 2741, 3247, 3310, 4518, 4558, 4587, 5693, 6209, 6781; *rîter* S 1716.
4. *(ver)houwen* 924 = 1286/ S 2360, 3292, 4109, 4306, 4663.
5. *manen* 1248 = 1726, 1498 = 3249. S 1807/ 4450, 4522, 6722.
6. *snel* (als epitheton zu *degen, helet, jungelinc, kneht*) 1489 = 2029. S 1272, 2003/3681, 4203, 4205.
7. *tiur* (als epitheton zu *degen, kneht, künic, recke, wîgant*) 951 = 1330, 1301 = 1809. V 574, 962. S 1324, 1753, 1951/4461, 4476, 4562, 5518.
8. *tiurlîch* (als epitheton zu *degen, helet, recke, wîgant*) 101 = 123. S 1048/3312, 3787, 4428, 4520, 4667.
9. *torsten; di wol vehten —* S 2024, 2709, 2725, mit Rücksicht auf den Reim: *vürsten*

umgearbeitet aus *di wol getorsten vehten* 1330 = 1840, 1442 = 1952, 1454 = 1988; *râten* S 1346/2450. *bewaren* S 1122.

10. *volcwîg* 86 = 102, 167 = 197, 1511 = 3275. V 1147, 1327, 1528. S 1573, 1634, 1830/2136, 2323, 3275, 4593, 4709.
11. *vreislîch* V 1305. S 1298, 1885/3223, 3757, 3790, 4381.
12. *wîg* 1458 = 1992, 1490 = 2030. S 2213, 2246, 2351, 2485, 3215, 3240, 3675, 4095, 4542, 4591, 4696, 5374.
13. *zesamene komen, springen* usw. 1509 = 3266. S 2720, 3219, 3261, 4499, 4654, 4694, 4723.

E. Formeln aus S 1—2037, die in V fehlen:

1. *ach unde wê; riefen* — 1904/ *schrûwen* — 3345.
2. *balt* (als nachgestelltes epitheton zu *helet*) 978, 2191, 3280, 5188, 5220, 5333, 5678, 6163, 6342, 6600, 6645, 6708.
3. *banen; werden ze* — 1166, 1866/2440.
4. *bare; swert....* — 1767/3706.
5. *barn; mûter* — 1703/3265, 6216, 6748.
6. *brûn* (= leuchtend); epitheton zu *ecke* 1734/4465; zu *îsen* 4300, 4561.
7. *dare; sich — heben* 1743, 1768/5610.
8. *dringen* (von Personen im Kampf) 1736, 1781/3219. V hat st. S 1736: 1260 *ein stahel wider den ander dranch.*
9. *durft; dô wâre eines friden* — 1358/2280.
10. *ecke; mit (zo) den brûnen (scharfen) —n* 1734/3075, 3273, 3295, 4465, 4477.
11. *eislîch* 353, 1813/5809.
12. *erslagen; di dâ lâgen* — 1171, 1308, 1826/2160, 2365, 4606; *di dâ — lâgen* 2153, 4755.
13. *gare; ze strîte (wîge) (harte) (wol)*— 1183, 1653/2246; (ohne Bestimmung) 3231, 6516.
14. *gast* (= Krieger) 1185, 1227, 1275/4590(?), 4619, 4702.
15. *gedôz; michel* — 1163/3954; sonst hat S *scal* 3238, 4660.
16. *gelf; mit —e* 1434, 1949/2873, 4062.
17. *gelten; mit dem lîbe* — 1167.
18. *her(is)craft* 101, 106/2053, 2337, 2936, 4066, 4960, 6910 (V hat nur *chraft* 853).
19. *jungeling* (= junger Held) 1776, 2003/2065, 2078, 2353, 2397, 4087, 6035, 6641, 6654, 6711, 6967.
20. *lîp; den — verliesen* 1169/4697, 4955, 5092, 6553.
21. *lobesam* (als nachgestelltes epitheton) 1762/2134.
22. *manlîch; —en mût hân* 1715/3246, 3803, 4527, 6210, 6782, 6886.
23. *melm; der — stoub* 1749/2955.
24. *muot; ergremet was ime sîn* — 1699/4423; *eines (zurnigen) lewen* — 1032/2364.
25. *nitspil* 1293/4225, 4385.
26. *nôt; da was michele* — 1271, 1747; *liden, tâten, quam michele* — 2407, 4981, 5401.
27. *recke* 1733/3074, 3237, 3272, 3294, 3312, 4428, 4464, 4476, 4667, 6822.
28. *selede; werten (ir)* — 1047 | 4529.
29. *snê; fliegen als der — (und der regen)* 1323/3236.
30. *stürmen* (= Sturm laufen) 1238/3206.
31. *swanc* 1820/2150. Statt S 1820 hat V 1310, *swertslach.* Dieses Wort in S 1892, 4547.
32. *tale; ze — vehten* 1049; *blût flôz ze* — 2379, 3290.
33. *tôt; den (bitteren) — kiesen* 1170, 1447/6301; *gewinnen* 4349; *lîden* 5132.
34. *ungemach; — lîden* 1274, 1294/4070, 6719.
35. *vane; den —n volgen* 1165/2439.
36. *verzagen* (mit Negation) 1284/4459, 4690.
37. *were; schûfen ir* — 1039; *macheten ir* — 2341.
38. *wern; di strâzen* — 1672/2204, 2330, 4143.

39. *wîgant;* verbunden mit Eigennamen 1711/2911, 4217; mit Adjektiv 2288, 2489, 4427, 4461, 4478, 4520, 4562, 5518, 6485; *manic* — 4759; sonst 2941, 3834, 4420, 4612, 4657, 4820, 4905, 6265, 6539, 6582, 6966.
40. *wunde; freislîche —n machen* 1298.

F. Formelhafte, aus V übernommene Reime:

1. *knehte(n): vehte(n)* 1330 = 1840, 1422 = 1952, 1454 = 1988/ S 3323, 4545.
2. *gêr(en): sêr(en)* 930 = 1292. S 1254.
3. *schouwen: (ver)houwen* 924 = 1286/ S 3293, 4109, 4307.

G. Neue formelhafte Reime:

1. *banen: vanen* 1166, 1866, 2440.
2. *gast(e): vast(e)* 1186/4703.
3. *ecken: recken* 1734/3075, 3273, 3295, 4465, 4477, 4667.
4. *helede: selede* 1048/2675, 4529.
5. *gelfe: helfe(n)* 1435, 1950/2873, 4063.
6. *helm: melm* 1750.
7. *here: were(n)* 1040 1238/2038, 2098, 2216, 2260, 2342, 2356, 2546, 2891, 2973, 4099, 4267, 4501, 4939, 4987, 5046, 5752, 6488.
8. *geste(n): veste(n)* 1180, 1276.
9. *zestoeren: zevüeren* 973/6170.
10. *lôst(e): trôst(e)* 1415/2566, 5030.
11. *nôt: tôt* 1272, 1748, 1758/2408, 3629, 4349, 4435, 4445, 4567, 46·3, 5132, 5240, 5402, 6302, 6334, 6696, 6820, 6832, 7242.
12. *hundrit: gesundrit* 1720/5090.
13. *torste(n): vürste(n)* 1122, 1346, 2024/2450, 2709, 2725, 2825, 3903, 6632.
14. *eislîch: vreislîch* 353, 1814/5810.

Die Betrachtung dieser Gruppen ergibt zunächst, daß S den Sprachstoff des Vorauer Alexander nur in Auswahl übernimmt: 13 Formeln bleiben ganz weg, 13 resp. 21 werden ungern übernommen. Nur 13 Ausdrücke finden Gnade und werden gern angewandt. Gründe für dieses kritische Verfahren sind nicht immer anzugeben; man denkt an Vermeidung einer zu großen Derbheit oder Plastizität etwa bei A 1, 4, B 2, 3, C 4, 10, 14, 18, 20, eines veraltenden Ausdrucks bei A 2, B 12, C 2, 9, 19, an Ablehnung einer Geschmacklosigkeit bei A 5, 10, 12, 13, B 11, C 17. Auffällig ist die geringe Vorliebe für die bequemen Formeln A 8, B 7, 8, 9, C 7, 13, 15.

Dem gegenüber ist die Gruppe der neuen, schon in der ersten Partie auftretenden Formeln gleich sehr groß: 40; dazu kommen noch die vielen aus der Fortsetzung, die hier noch nicht berücksichtigt werden.

Ähnliche Verhältnisse finden wir bei den Reimen. Nur hatte V nach dieser Richtung noch weniger zu bieten, da der traditionelle Reim hier noch kaum ausgebildet ist. Eine stattliche Reihe neuer Bindungen tritt in S hinzu.

S hatte also einen weit größern technischen Wortschatz der Kampfschilderung zu seiner Verfügung als V. Hier machen die Jahrzehnte zwischen der ersten Niederschrift und der Umarbeitung ihren Einfluß geltend; die epische Tradition hat sich gefestigt, der Formelschatz erweitert.

V ist noch verhältnismäßig arm an Formeln. Wenn man das häufige Auftreten in gleichem Zusammenhang als ihr wichtigstes Kennzeichen betrachtet,

dann fragt es sich sogar, ob man den oben dargestellten Sprachstoff aus V tatsächlich als Formeln bezeichnen darf. Tiefer wird ihr Wesen gefaßt, wenn man ihre stilistische Kraft in den Vordergrund rückt, ihre plastische oder idealisierende Wirkung berücksichtigt, darauf achtet, wie sie die erzählte Tatsache von der Wirklichkeit distanziert. In diesem Sinne sind auch Ausdrücke wie: *daz er sîn plût allez spê* V 1233 u. ä., die sich sonst nicht belegen lassen, formelhaft.

Behoben ist diese Schwierigkeit jedenfalls bei dem Straßburger Alexander: die Fülle der Belege, die sich leicht aus andern Dichtungen vermehren ließen, stellt den formelhaften Charakter der Schlachtschilderungen unzweideutig fest.

Hier erhebt sich die Frage nach dem Ursprung dieser Formelsprache. S steht nicht allein da, sondern ist stilistisch mit zeitgenössischen Epen, vor allem mit dem Rother und dem Rolandslied verwandt. Daß S dabei der Lernende gewesen ist, macht die gewöhnlich angesetzte Zeit der Abfassung wahrscheinlich: der strikte Beweis erfordert aber eine Untersuchung auf breiterer Grundlage, die den Rahmen dieses Aufsatzes sprengen würde.

V.

An Hand dieser ausgewählten Gruppen aus dem Formelschatz des Straßburger Alexander konnte also nachgewiesen werden, daß der Umarbeiter nicht wahllos das stilistische Material aus der ihm vorliegenden Dichtung übernimmt, sondern sorgfältig erwägt, was er davon verwenden kann, was seiner eignen Art zu dichten gemäß ist. Sowohl nach der positiven wie nach der negativen Seite geht das aus den angeführten Beispielen hervor; die blassen und inhaltslosen Flickformeln werden seltener; die zum Teil recht plastischen, an reale Verhältnisse erinnernden Formeln der Schlachtbeschreibung werden gern und häufig verwandt. Hier geht der Umdichter bedeutend über seine Vorlage hinaus; er verwendet eine Fülle von Ausdrücken, die der Vorauer Fassung noch durchaus unbekannt sind. Ist V noch eine stümperhafte Übersetzung, S ist moderne, bewußte Neubearbeitung nach künstlerischen Gesichtspunkten.

Die formelhafte Ausarbeitung der Schlachtschilderung führt zu dem Schluß, daß der Umarbeiter stilistische Wirkung anstrebt. Die Formel dient nicht nur seinen metrischen Zwecken, sie bekommt darüber hinaus poetischen Eigenwert. In dem eklektischen Verfahren kündigt sich die höfische Richtung an; auch wo das höfische Epos die Formel benutzt, geschieht es mit bewußt stilisierender Kraft. Den Straßburger Alexander trennt davon noch die Häufigkeit der Anwendung, die bei Hartmann einer Selbstbeschränkung weicht; ihn trennt davon auch Veldeke, der diese Stilform überspannt hat und des Guten zuviel bietet.

Es wird jetzt möglich sein, die anfangs gestellte Frage einigermaßen zu beantworten und die künstlerische Leistung des Straßburger Alexander zu charakterisieren. Der Umarbeiter ist ein Dichter, der, mit ausgezeichnetem Formgefühl begabt, in immer steigendem Maße auf die innere Versform Rücksicht genommen und dabei namentlich auf Anzahl und harmonische Füllung

der Takte geachtet hat. Der Reim hatte noch nicht sein besonderes Interesse, wenn er auch empfindlich störende Ungenauigkeiten zu entfernen suchte. Dagegen gehörte, über die Einzelzeile hinaus, der häufigere Gebrauch und die Vervollkommnung der Reimbrechung zu seinem eigensten technischen Können.

Zur Verwirklichung dieser feineren und moderneren Technik bediente er sich einer Stilform, die er der älteren Dichtung in einem noch nicht festgestellten Umfang entnahm und die ihm die Möglichkeit verschaffte, mit den überlangen Zeilen seiner Vorlage in souveräner Weise zu verfahren, eine Formelsprache, die sein hauptsächlichstes Mittel wurde, die Einzelzeile seiner Vorlage in mehrere kürzere aufzulösen. Damit erreicht er namentlich in der zweiten Hälfte seines Gedichtes jene elegante Kurzzeile, die die Lektüre wie den Vortrag zu einem wirklichen Genuß macht, im Gegensatz etwa zu den mühsam fortschreitenden überfüllten Zeilen der Vorauer Fassung.

Diese Formelsprache wirkt noch nicht oder kaum ermüdend, da sie, etwa im Vergleich zu Veldeke, mit Maß angewandt wird und nicht durch allzu starke Häufung den Genuß der Dichtung stört. Sie wird meistens in künstlerisch durchaus befriedigender Weise verwertet und trägt daher zu der stilistischen Wirkung des Gedichtes Wesentliches bei.

Vielleicht ist für modernes Gefühl auch im Straßburger Alexander die Grenze des ästhetisch Zulässigen schon überschritten; daß dies für das mittelalterliche Kunstempfinden sicher nicht der Fall war, beweist eben die Aufnahme bei den Zeitgenossen, bei Eilhart und Veldeke, die diese Stilform nicht als unerträglichen Formelkram, sondern als den passenden epischen Stil betrachtet und gewertet und sie ihrer Dichtersprache einverleibt haben (Vgl. mein *Veldekeproblem, Groningen* 1924). In wie fern der Straßburger Alexander auch auf das nächste Geschlecht, auf das eigentliche höfische Epos eingewirkt hat, wäre noch zu untersuchen. Jetzt wird uns auch verständlich, weshalb gerade der Straßburger Alexander in der Dichtung des ausgehenden zwölften Jahrhunderts vorbildlich wirken konnte, da wir die durchaus beachtenswerte Leistung des Dichters einigermaßen würdigen können. Die Dichter, die sich an ihn anlehnten, verraten damit einen guten Geschmack, ein Gefühl für das Neue, das der Straßburger Alexander brachte. Auf diese Dichter selbst fällt jetzt helleres Licht. De Boor führt in seinem Buch schon wertvolle Züge dafür an. Veldeke ist nicht in jeder Beziehung über die Fortschritte von S hinausgekommen. Nur der reine Reim bleibt seine eigene Leistung. Dagegen ging er, was sicher durch diese größere Vollendung der Reimtechnik bedingt wird, in der Anwendung der Formelsprache über das ästhetisch erlaubte Maß hinaus und stellen sich Wirkungen ein, die S noch durchaus vermieden hat.

Auch der problematische Eilhart rückt als Schüler des Straßburger Alexander unsrer Erkenntnis um einen Schritt näher. Er ist sicher in keiner Beziehung über S hinausgekommen, sondern muß, wie de Boor beweist, in mancher Beziehung S und Veldeke gegenüber als der geringere Künstler gelten.

Das höfische Ideal der Epik ist ebenso wenig wie das der Lyrik mit einem Schlag erreicht. Veldekes Bedeutung tritt jetzt wohl wieder etwas zurück. Dem Straßburger Alexander gebührt jetzt das Verdienst, die metrische Form

des höfischen Epos nahezu erreicht zu haben. Er zeigt künstlerische Tendenzen, die bei Hartmann erst Vollendung finden. Und wenn auch Veldeke als Schöpfer der augenfälligsten Neuerung der höfischen Technik, des reinen Reimes, seine Stellung behauptet, so muß fortan auch dem Straßburger Alexander ein beachtenswerter Anteil an der Entwicklung der höfischen Epik zugeschrieben werden.

Amsterdam. J. VAN DAM.

IS THERE AN OE. PLANT-NAME *TWÍNIHTE?*

The authority for this alleged plant-name is contained in Sweet's entries on page 178 of his Student's Dictionary of Anglo-Saxon. In column 2 after *twi-nihte* 'two days old' he books "*twínihte** see *twynihte*"; in column 3 sub verbo he has "*twynihte* f. — *máre* ∾ a plant". That is to say, from a *twynihte* on record he infers as normal form *twínihte* f. because *twynihte* is found qualified by the adjective *mare* which he takes to be *máre* 'maior'. What the meaning to be connected with this plant-name *twínihte* is, he does not say, but we can guess at it with the help of the entry, found on page 302b of Hall's first edition of his concise Dictionary of Anglo-Saxon, *twíniht* adj. 'twine-like, like linen'. Lcdm. II 75. On this entry in Hall[1]) presumably Sweet's entry is based and presents an improvement on it. For we find on page 75, line 9 of Cockayne's second volume of the Leechdoms *mare twynihte* in the following sentence dealing with another remedy for *fǽr swile*: *Eft mare twynihte grut mealtes smedma . cersan . æges þ hwite . bisceopwyrt . elene . ontre . elehtre . sigsonte . galluc meng tosomne lege on* [1]) cockayne rendered this thus: "Again, mingle together the cottony potentilla, *commonly called silverweed*, groats of malt, smede *or fine flour*, cress, the white of an egg, bishopwort, helenium, ontre, lupins, "sigsonte", comfrey, lay on." It is evident from this translation that Cockayne took *mare* for a noun qualified by the adjective *twynihte*. In accordance with this view he explained in the Glossary, on page 399*a*, *mare* Lb. I. XXXI, 7, "perhaps *potentilla* as *mara*, in Iceland now (Olaf Olafsen's Urtagards Bok); the cottony potentilla will be *silverweed*, *p. anserina*, with *argentea*". "*Twiniht* [1]), 'downy'; from *twin* [2]) 'byssus' Gl. Lb. I. XXXI, 7" we read ibid. on page 409*a*. This explanation Hall[1]) made his own as far as the alleged plant-name *mare* f. 'silverweed' is concerned, and Sweet 1897 and Bosworth-Toller 1898 followed suit, the latter differing from Sweet in so far as the source of the entry is pointed out, while the way Sweet, on page 114*b*, books the word would make it appear it is quite a common term and no doubt attaches to it. And yet, as we have seen above, on page 178, col. 3, he voices a strong doubt as to the alleged authenticity of *mare* f. 'silverweed' by booking *máre twynihte* (= *twínihte*) f. 'a plant'. In the second edition of his Concise Dictionary Hall has entirely dropped *twíniht* 'twine-like, like linen', but still exhibits on page 198*a* *mare* f. 'silverweed'. He would have done well to drop this,

---

[1]) = Leonhardi page 23[16-18].

[2]) i. e. *twíniht, twin.*

too. For Sweet's doubt of its being a genuine plant-name and his surmise that *mare* represents *máre* 'maior' is well founded as we shall presently see. There is no *twín-ihte* aj. 'twine-like' or 'byssus-like' suggested by Cockayne and accepted by Hall, just as little as there is a noun *twínihte* imagined by Sweet and asserted to be denoting a plant. The recorded *twynihte* is = *twínihte* 'two days old' and is an adjective qualifying *grut* (i. e. *grút*). Compare Lb. I. XXXIX, 2 (Lcds. II 98 fin. 100[1-2]) *Viđ omum eft genim beordræsta ⁊ sapan ⁊ æges þ hwite ⁊ ealde grut lege on wiþ omena geswelle* (= Leonhardi page 31[3-5]). As to *mare*, that seems to me indeed the *máre* suspected by Sweet, only it does not qualify a non-existing plant-name *twynihte*, but the noun *sealf* which is to be supplied from the preceding (Cockayne Leechds. II 74 [2] = Leonhardi page 23[10]). Read then the whole passage thus [1]): *Eft máre* (sc. *sealf*): *twynihte grút, mealtes smedma* [2]), *cersan, æges þ hwíte, bisceopwyrt, elene, ontre, elehtre, sigsonte, galluc; meng tósomne, lege on.* Observe that all the ingredients of this 'more powerful' salve are enumerated in the nominative case. Hence it is not well to translate with Cockayne as though they were dependent on *meng tósomne.*

OE (Anglian) *gégan* 'arsare' = ON. *geya* 'bellen, ausschelten'.

When dealing with the Cleopatra gloss printed Arsantes, *đa gegendan* (WW. 355[13]) in *Englische Studien*, I pointed out the fact that the MS. exhibited the word abbreviated *ḡgendan* and I left it in doubt whether we should have to read *gegendan* = *gægendan* or *gégendan*. I am now convinced we have to do with *gégendan*, the present participle (in its inflected plural form) of Anglian *gégan* which according to Jordan, *Eigentümlichkeiten des anglischen Wortschatzes*, page 29, is reliably evidenced only in the OE version of Bede's Ecclesiastical History as pointed out by him on pages 27-28. *Đa gégendan* 'arsantes' I had shown to be based on line 5 of Aldhelm's second riddle *De Aquila* of the *Aenigmata Octosticha* (Aldhelm ed. Giles page 261).

Arsantesque grues proturbo sub ætheris axe.

This *arsantes* we find explained in Cod. Paris, 2773 according to Maleïn page 129 thus: Arsantes colla łuoces eleuantes, arsis enim eleuatio interpretatur. According to the same Russian author, to whose work I was given access through the kindness of Prof. Niedermann at Basel, MS. Royal 12 CXXIII similarly has:

Arsantesque i. e. uociferantes . arsis *id est* eleuatio.

From this we can infer that OE *đa gegendan* interpreting arsantes in MS. Cleopatra A III fol. 12 verso 1[10] is substitution of an original Latin interpretation like *vociferantes*, Anglian *gégan* having presumably about the same

---

[1]) I omit the manuscript accents not warranted to indicate vowel-length and introduce the usual marks of quantity as I also supply required punctuation.

[2]) Compare *clam geworht of mealtes smedman* (Leonhardi page 101[35]).

meaning as Frisian *geije* 'exclamare', quoted by Jordan page 28 fin. from Dijkstra Wb. I 446.

That I have correctly referred WW. 355[13] to the Aldhelm passage pointed out is proved by the preceding glosses, beginning with WW. 354[19], and those following, up to WW. 355[27], all of which may be traced to Aldhelm and show a pretty continuous line of excerpts from the writings of this author. I shall present my evidence in an article especially devoted to this purpose.

Bristol, Conn., August 1922. OTTO B. SCHLUTTER.

HAMLET.

Hamlet, het bekende treurspel van Shakespeare, blijft de belangstelling van velen vragen. Ieder die met het stuk in aanraking komt, voelt dat hier een groote dichtergeest tot hem spreekt, maar bij de meesten is een gevoel van onvoldaanheid het meest blijvende, gevolg van niet begrijpen van de juiste bedoeling van den dichter. Groot is het aantal beschouwingen, geschreven om aan de behoefte der lezers te voldoen om het stuk te begrijpen, maar het feit, dat dit aantal zoo groot is en telkens nog weer nieuwe verschijnen, bewijst dat een afdoende verklaring nog niet gegeven is. Dit laatste rechtvaardigt een nieuwe poging om tot een oplossing te komen van het probleem, dat ongetwijfeld in het dichtwerk schuilt. In de volgende bladzijden wordt een oplossing gegeven. De opvatting van het stuk wijkt van de gangbare nog al af. Over het meer of minder bevredigende mag de lezer oordeelen.

De gangbare opvatting is, dat de dichter een held heeft willen teekenen, die waanzin veinst, om een bepaald doel, het wreken van den dood zijns vaders, te bereiken. Deze meening steunt op goede gronden. In de eerste plaats weet men dat Shakespeare's Hamlet bewerkt is naar, of geinspireerd is door een oud verhaal, waarin bovenstaand motief is uitgewerkt. Verder komen in het stuk een paar passages voor, die deze meening met de eigen woorden van den dichter schijnen te bevestigen. Zoo (I, 5. r. 170—180) Globe edition, with introduction and notes by K. Deighton, waaraan ook de aanhalingen ontleend zijn) als Hamlet zijn vrienden doet zweren, dat zij nooit zullen laten blijken, dat zij iets van hem weten, hoe wonderlijk en vreemd hij zich ook mag gedragen, daar het hem misschien dienstig kan schijnen, om zich dol aan te stellen — to put an antick disposition on (r. 172). En verder ook (III, 4. r. 136—146), waar Hamlet zijns moeders meening dat hij waanzinnig zou zijn, met kracht afwijst, en van zich zelf getuigt, dat hij slechts dol is uit list. That I essentially am not in madness, But mad in craft. (r. 180). En ten slotte wekt het lezen van 't geheele stuk zelf, ook afgezien van het bovenstaande, gemakkelijk de gedachte op, dat Hamlet een niet-waanzinnige is; in de tooneelen, waarin we hem als verwarden waanzinnige moeten zien, meenen wij in de fijne manier waarop hij de zwakke zijde van de hovelingen weet te treffen, dat de niet-waanzinnige, diep en klaar ziende Hamlet achter het masker te voorschijn gluurt, en verder komen er dan nog tooneelen in voor, waarin Hamlet allesbehalve een waanzinnige lijkt, waarin hij juist den lezer nadenkend en stil maakt door de goede of

diepzinnige gedachten, die hij uit, b.v. als hij (III, 2. r. 1—41) aan de tooneelspelers goeden raad geeft, of als hij (III, 1. r. 56—87) zijn alleenspraak met het bekende „To be or not to be" doet hooren.

Het motief, dat de dichter in zijn stuk wil uitwerken, schijnt aan ieder daarom duidelijk genoeg, al stoot menigeen ook tegen de passage (V, 2. r. 211—228) — waarin Hamlet aan Laertes om vergeving vraagt, en als reden tot verontschuldiging aanvoert, dat het zijn waanzin is geweest, die hem dreef — als tegen een steen des aanstoots, waardoor de logische eenheid van den gedachtengang voorgoed wordt gebroken.

Maar afgezien van deze fout in den opbouw, welke de lezer niet een verzuchting, dat er niets volmaakts op de wereld bestaat en dus ook een kunstwerk van Shakespeare niet zonder feil kan zijn, den dichter niet al te zwaar wil aanrekenen, vindt hij andere moeilijkheden die het hem moeilijk maken om het stuk te begrijpen, te waardeeren en de schoonheid er van volop te genieten. Hiertoe behooren het ten tooneele doen verschijnen van een geest, en verder het onbegrijpelijk dralende in het karakter van Hamlet, die moet en ook wil handelen, maar in stee daarvan philosophische beschouwingen houdt en 't juiste moment om te handelen laat glippen.

Men kan het ten tooneele doen verschijnen van een geest verontschuldigen of verdedigen met de opmerking, dat Shakespeare vaker van dit middel gebruik maakt in zijn stukken, dat dit in dien tijd meer gebruikelijk was en de toeschouwers niet al te zeer hinderde, te minder omdat het geloof aan geesten en spoken in dien tijd nog algemeen verbreid was. Verder dat hij de verschijning van den geest voor ons toeschouwers minder schokkend maakt. Hij pakt ons in door zijn kunst. Eerst bereidt hij ons voor door het gesprek tusschen de officieren en Horatio. Wij verbeelden ons te begrijpen, hoe zij, in den donkeren nacht op wacht, waar eenzaamheid, duisternis, gespannen verwachting en onrust samenwerken, een geest gaan zien; zij gelooven immers aan geesten en spoken. Als wij dan ook nog van Horatio hooren dat hij er niets van gelooft, maar het voor spel van hun verbeelding houdt, dan weten wij er alles van, verbazen ons er niet meer over dat de geest komt, dat Horatio er plotseling wel in gelooft, en dat het later zoo gemakkelijk gelukt om ook Hamlet te doen gelooven dat hij den geest ziet en hoort niet alleen, maar dat hij den geest werkelijk ziet en hoort. Wij oncritische menschen verleeren om ons te verwonderen ook over het meest verwonderlijke, zoodra wij er maar mee vertrouwd zijn geraakt. En zoo ook hier, te gemakkelijker omdat het immers maar een tooneelstuk geldt, phantasieproduct van den menschelijken geest waarvoor de wetten van de werkelijkheid niet gelden. Maar dit neemt niet weg, dat het verschijnen van een geest zijn moeilijkheden meebrengt voor het juist waardeeren en genieten van het stuk, en de vraag doet oprijzen, hoe Shakespeare zelf er tegenover heeft gestaan.

En dan nog het niet begrijpen van de persoonlijkheid van Hamlet. Zooals in andere stukken van Shakespeare het lot en de handelingen der figuren grootendeels uit hun karakter zijn te begrijpen, wil men dit ook bij Hamlet. Maar bij den weifelenden philosopheerenden Hamlet mist de lezer alle innerlijke eenheid. Telkens stoot hij op onverwachte tegenstrijdigheden. Hamlet, die van zich zelf getuigt: I know not „seems" (I, 2. r. 76), die wars lijkt van allen

schijn, gaat zich geheel in een rol van een waanzinnige inleven. Hij speelt den rol zoo goed, dat ieder hem voor waanzinnig houdt, hetgeen toch zeker een geweldige geestkracht vraagt, en deze zelfde Hamlet is opgetogen over het spel van den tooneelspeler en scheldt zich zelf uit voor al wat leelijk is, omdat hij niets, niets weet te zeggen voor zijn vermoorden vader (II, 2. r. 520—579). Hij die alles doet om zijn doel, het wreken van den vader, te bereiken, die niets, slechts de eene gedachte aan dien vader, in zijn brein wil dulden, laat het gunstig oogenblik voorbijgaan onder invloed van allerlei opkomende gedachten, die hij niet meer wil denken. En dan op eens nog weer de geestverschijning, die op zijn wezen inwerkt, onberekenbaar. Hoe wil de lezer daar begrijpen? Is het wonder, dat hij zich misschien verbijsterd afvraagt: hoe mag dat wel afloopen? En met deernis op de droeve figuur van den held ziende tot zich zelf zegt: Die ziel is stapelgek?

Hier komen wij aan de vraag, welker beantwoording ons den weg wijst tot het juiste begrip van 't stuk. Zou Hamlet een waanzinnige zijn? Als we deze vraag stellen, moeten wij wel in het oog houden dat wij niet vragen of Shakespeare een juist beeld van een waanzinnige heeft geteekend, als 't ware een afdruk van de natuur heeft gegeven, zoo dat ieder deskundige in Hamlet een bepaald type waanzinnige zou kunnen herkennen, maar wel dit, of het de bedoeling van den dichter is geweest om een echten waanzinnige als held in zijn stuk te doen optreden.

Terwijl nu de gewone opvatting, zooals bekend, in Hamlet een man ziet die den waanzin veinst, is de kern van de hier verdedigde opvatting de aanname, dat Hamlet als echte waanzinnige door den dichter is bedoeld. Hierdoor krijgen wij een kijk op een diep tragische menschenfiguur, een mensch van vleesch en bloed als wij, gaande door diepten van lijden als weinigen, geniale schepping van een groote dichterziel, uitgebeeld in een dichtwerk dat de sporen draagt van al het menschelijk onvolmaakte, maar niettemin dwingt tot bewondering en vereering door de harmonie van grootsche eenheid en wonderlijke diepzinnigheid, spiegeling van den eenvoud van het ware.

De verzoeningspassage (V, 2. r. 211—228) die voor de gangbare opvatting een steen des aanstoots blijkt te zijn, wordt voor de nieuwe opvatting de hoeksteen, waarop de redeneering zich opbouwt. In deze passage vraagt Hamlet aan Laertes om vergiffenis voor hetgeen hij hem heeft aangedaan. Volgens de gangbare opvatting moeten wij hier een Hamlet zien, die steeds den waanzin heeft geveinsd; die Ophelia, het meisje dat hij liefhad, heeft doen lijden; die Polonius, haar vader, als een rat achter 't gordijn heeft doorstoken, en haar, reeds gebukt onder 't verdriet dat zij den geliefde als waanzinnige moest zien — "O, woe is me, To have seen what I have seen, see what I see" (III, l. r. 160—161), door de nieuwe smart in den waanzin en den dood heeft gedreven, en die daarna kabaal komt maken door bij den diep bedroefden Laertes in het graf van Ophelia te springen, een tooneel bij de gangbare opvatting zoo stuitend, dat het bij de opvoering soms wordt weggelaten. En nu vraagt Hamlet aan dezen zelfden diep gekrenkten Laertes om vergiffenis, daarbij zijn voorgewenden waanzin als dekmantel voor zijn doen gebruikend. Dat het gemoed van den gewonen toeschouwer dit in een tooneelstuk kan verdragen en dan kan blijven bewonderen, lijkt onwaarschijn-

lijk. Maar de heele situatie verandert, als men in de woorden van Hamlet den toon der waarheid hoort klinken. Dan ziet men voor zich een mensch die te goeder trouw, omdat het voor hem behoefte is — "But I am very sorry, good Horatio, That to Laertes I forgot myself" — zegt hij V, 2. r. 74, 75) — vergiffenis vraagt voor het door hem aangerichte kwaad, en dit durft te doen in kalm vertrouwen, overtuigd dat het hart van den vroegeren vriend hem vrijspraak zal geven, omdat hij, door zwaarmoedigheid verward van geest (V. 2. r. 213—215), in waanzin heeft gehandeld en dus niet wist wat hij deed. (V. 2. r. 227, 228). Daar ziet men dus een mensch, die van zich zelf getuigt, dat hij in waanzin heeft geleefd en gehandeld, maar die door dit oordeel blijk geeft tot inzicht te zijn gekomen in zijn toestand, uit den nacht van den waanzin tot zelfbezinning, tot het licht van de rede te zijn weergekeerd.

Zoo opgevat is Hamlet dus een man, die waanzinnig is geweest, wiens geest door zwaarmoedigheid werd verward (er staat: "punish'd with sore distraction"), maar die zijn zelfbezinning heeft teruggevonden. De vraag is nu, of de verdere inhoud van het treurspel met deze opvatting in overeenstemming is of niet. Gaan wij, om dit te onderzoeken, het stuk na, dan maken wij eerst kennis met Hamlet aan het koningshof (I, 2. r. 65 enz.). Wij vinden hier een mensch gefolterd door een diepe, bittere smart, die hij in zijn binnenste verkroppen moet. In hem leeft een diepe droefheid over 't verlies van een hoogvereerden vader, hij kleedt zich in donker gewaad, wolken liggen op zijn aangezicht, enz. En dit is geen vertoon, geen schijn, maar uiting van echte bittere smart (I, 2. r. 76—86). Maar bij wie kan hij zijn hart uitstorten? Zijn oom, nu zijn vader, tracht door verstandelijke redeneering op hem in te werken, maar het gevoel van vijandschap tegen den koning dat bij Hamlet bestaat, blijkend uit zijn woorden (I, 2. r. 65 en 67) in vereeniging met den inhoud van 's konings woorden, die meer afkeuring en veroordeeling dan opbeuring bevatten, maakt dat Hamlet zich voor den koning gesloten houdt, zoodat hij dan ook, afgezien van het enkele schampere antwoord, des konings woorden geheel onbeantwoord laat. De moeder, toch wel de eerstaangewezene bij wie een zielsbedroefde zijn gemoed kan ontlasten, begrijpt haar zoon te weinig, zooals blijkt uit zijn kort, zich niet gevend "Ay, madam, it is common" (I, 2. r. 74) en zijn heftigen uitval op haar vraag "If it be, Why seems it so particular with thee?" (I, 2. r. 75) — dan dat hij bij haar troost zou kunnen zoeken. Maar bovendien leeft er naast de droefheid over den dood zijns vaders in Hamlet's hart dat andere folterende gevoel, veroorzaakt door het gedrag van diezelfde moeder, die, na pas geweend te hebben achter de lijkbaar van haar man, nu, enkele weken later reeds met den broeder van haar man is hertrouwd. Dat is de verterende smart, die aan zijn leven knaagt, die hem alle vreugd aan de wereld heeft ontnomen, hem naar den dood doet verlangen zoo sterk, dat hij wel gaarne zelfmoord zou willen plegen, als de goddelijke wet het maar gedoogde. En deze smart die hem tot wanhoop drijft — "It is not, nor it cannot come to good: But break my heart, for I must hold my tongue" (I, 2. 158, 159) — moet hij alleen dragen, kan hij niet uiten, en zeker wel het allerminst tegen zijn moeder.

De in dezen gemoedstoestand verkeerende Hamlet ontvangt nu bezoek

van zijn vriend Horatio en een paar officieren, die in voorgaande nachten een geest hebben gezien, gelijkend op Hamlet's vader. Hamlet ontvangt de bezoekers vriendelijk, maar geeft duidelijk blijk van zijn eigenaardigen geestestoestand. Daar hooren wij: "I am glad to see you well Horatio, — or do I forget myself (I, 2. r. 160, 161), aanduidend misschien dat hij aan zich zelf twijfelt of sterk gepraeoccupeerd is, zoodat hij om die reden Horatio niet geheel herkent? Hij wordt onaangenaam getroffen door Horatio's schertsend gezegde; zijn stemming verdraagt geen scherts; bitterheid woont in zijn hart, zooals blijkt uit zijn gezegden: "I pray thee, do not mock me, fellow student; I think it was to see my mother's wedding" (I, 2. r. 177, 178) en "Thrift, thrift, Horatio! the funeral baked meats Did coldly furnish forth the marriage tables" (I, 2. r. 180, 181). En hoe diep hem dit wel smart, blijkt nog eens uit de woorden "Would I had met my dearest foe in heaven Or ever I had seen that day, Horatio"! (I, 2. r. 182, 183). Dan komt de herinnering aan zijn vader naar boven op een wijze die doet zien, hoe intensief zijn geest zich met zijn beelden bezig houdt. "Methinks I see my father. In my mind's eye, Horatio" (I, 2. r. 184, 185). Maar in plaats dat nu een vertrouwelijk gesprek met den vriend zijn hart wat rust zou geven, wordt integendeel door de komst der bezoekers de onrust vermeerderd door 't verhaal van de geestverschijning, zoodat Hamlet door verbazing heen schier tot verbijstering wordt gebracht. Vol gespannen aandacht volgt hij 't verhaal, blijkend uit de korte op allerlei bijzonderheden gerichte vragen die hij doet. En als besloten is, dat hij met hen de wacht zal houden om te zien of de geest opnieuw zal verschijnen, blijft hij na 't vertrek der vrienden achter ten prooi aan zijn emoties en booze vermoedens, met moeite zijn ziel tot kalmte dwingend in 't mystisch vertrouwen dat, wat kwaad er ook bedreven en verborgen mag zijn, dit vast en zeker aan 't licht zal komen.

Hamlet wacht. Wij werpen nu een blik op 't volgend tooneel in Polonius' huis (I, 3.). De korte inhoud van dit tooneel is, dat broeder en vader van Ophelia haar bewerken, door goed bedoelden raad en bevel, dat zij zich van Hamlet af zal keeren. En zij, goed meisje maar ook gehoorzaam kind, belooft: "I shall obey, mylord" (r. 136), als de vader haar zijn wil in deze woorden heeft doen hooren (r. 132—135) "I would not, in plain terms, from this time forth, Have you so slander any moment leisure, As to give words or talk with the Lord Hamlet. Look to 't, I charge you; come your ways." Hiermede is de laatste steun aan Hamlet ontnomen. Het meisje dat hij liefheeft en dat van hem houdt, mag hij niet meer spreken. Hij kan dus ook bij haar zijn hart niet uitstorten, niet ontlasten, geen troost en opbeuring vinden, omdat conventie en wereldwijsheid, die meer voor schijn dan voor het wezen oogen heeft, het hem belet.

Nu volgt het voorspel, dat de ontmoeting tusschen Hamlet en den geest zijns vaders voorafgaat. Hamlet is met zijn vrienden tegen middernacht op het terras, wachtend op den geest. Zij hooren trompetgeschal en kanonschoten, teekenen van het drinkgelag aan 't koningshof, zooals (I, 2. r. 125—128) reeds door den koning is te kennen gegeven. Hamlet legt aan Horatio nader uit, hoe het op zoo'n festijn toegaat, en doet zich kennen als een man van edele gezindheid, het lage, menschonteerend, breinbenevelend

drinken verachtend, en het voor meer eervol houdend om dat volksgebruik, die gewoonte van den tijd, waarin ook hij is opgegroeid, te schenden dan te volgen; zijn breede diepe kijk op bestaande toestanden en verhoudingen komt duidelijk uit. Maar aangename gedachten zijn het allerminst, die hij uitspreekt, en zeker getuigen ze niet van een gelukkige gemoedsstemming. In 't bijzonder trekken de regels onze aandacht (I, 2. r. 23—38), waarin hij het heeft over bepaalde personen, die van nature een "moedervlek", een gebrek hebben, dat kan maken dat al hun goede eigenschappen, hoe goed ook, in de meening van anderen als ziekelijk aangestoken worden beschouwd, al het goede in hun wezen als bezoedeld door het kwade wordt verdacht. We zullen vermoedelijk niet ver mistasten, als we aannemen dat Hamlet hier aan zich zelf denkt, het oog heeft op een „vlek" van zijn eigen wezen, van zijn moeder afkomstig. En als we dit dan in verband denken met het tooneel in Polonius' huis, — ons voorstellen hoe Hamlet misschien bij een poging om Ophelia te bezoeken door den vader kan zijn ontvangen, — dan is het wel zeker dat een sombere stemming zich in deze woorden spiegelt, en mogen wij misschien in de woorden: "By the o'ergrowth of some complexion, Oft breaking down the pales and forts of reason" (r. 27, 28) zelfs een vage vrees of een voorgevoel uitgedrukt vinden, dat iets rampzaligs, 't verlies van de rede, hem dreigend boven het hoofd hangt.

Nu komt de geest; Hamlet wordt er opmerkzaam op gemaakt. Diep ontroerd spreekt hij den geest aan en doet hem allerlei vragen (I, 4. r. 40—56). De ontroering groeit aan, als de geest, weggaande zonder nog eenig antwoord gegeven te hebben, hem wenkt om te volgen, en de vrienden, angstig, hem van dit volgen trachten terug te houden (r. 61—64). En als de vrienden nu voortgaan om hem tegen te houden, Horatio zelfs de vrees uit dat de geest hem waanzinnig zal kunnen maken "And there assume some other horrible form, Which might deprive your sovereignty of reason" — (r. 72, 73) en zij hem vasthouden om 't volgen te beletten, dan groeit de ontroering tot wilde opwinding aan — "By heaven, I 'll make a ghost of him that lets me! I say, away!" (r. 85). Hij rukt zich los en volgt den geest, terwijl zijn vrienden hem vol onrust nastormen, vreezend dat zijn overspannen geest hem waanzinnig zal maken — "He waxes desperate with imagination" (r. 87), en bezorgd vraagt Horatio wat hiervan wel het eind mag zijn.

Als wij nu, om een antwoord op die vraag te krijgen, Hamlet en den geest volgen dan hooren wij hoe de geest eindelijk, als Hamlet niet verder mee wil gaan, begint te spreken, en zijn we stille getuigen van hun samenspraak (I, 5. r. 1—91).

Gaan we dit tooneel aandachtig na, dan vinden wij dat de geest het medelijden van Hamlet opwekt door te zeggen, dat zijn uur bijna geslagen heeft, waarop hij zich weer in de folterende zwavelvlammen moet begeven. Hij wil echter niet beklaagd worden, maar verlangt gehoor — "Pity me not, but lend thy serious hearing To what I shall unfold" (r. 6).

Dan roept hij Hamlet's wraakgevoel wakker; hij prikkelt zijn gevoel en verbeelding, doet een beroep op zijn kinderliefde — "If thou didst ever thy dear father love" — (r. 23) — bij Hamlet, die zoo diep onder den dood van zijn vader gebukt ging! — en komt dan met den eisch dat hij hem,

den vader, die op lage en onnatuurlijke wijze is vermoord, zal wreken. Als hij dan merkt dat Hamlet bereid is, ja brandt van verlangen om hem te wreken, dan zweept hij hem nog meer op, door de afschuwelijke, lage, valsche wijze te schilderen, waarop de moord bedreven is, en Hamlet's moeder, de koningin, tot laagheid is verleid. Hij bezweert hem, zoo natuur in hem spreekt, om niet te dulden dat Denemarkens koningssponde bloedschande en diep vervloekte wellust zal zien, maar ook bindt hij Hamlet op het hart: "But, howsoever thou pursuest this act, Taint not thy mind, nor let thy soul contrive Against thy mother aught; leave her to heaven And to those thorns that in her bosom lodge, To prick and sting her." (r. 84—88). Dan zegt hij hem vaarwel met de laatste aanmaning om hem te blijven gedenken, en gaat heen.

En Hamlet, de door allerlei aandoeningen tot in zijn diepste diepten ontroerde Hamlet, wien de geest aldus een ontzettend zware taak op de schouders heeft gelegd, blijft alleen achter, en, schier radeloos, roept hij de hulp in van de hemelscharen, aarde, ja zelfs wel graag van de hel — "O all you host of heaven! O earth! what else? And shall I couple hell? (r. 92, 93). Zijn hart kan de last haast niet dragen. Hij spant alle kracht van zenuwen en spieren in. Hij zal blijven gedenken. Weg met alle kleinzielige gedachten. En dan hooren wij hem een duren eed zweren: "Yes, by heaven! O most pernicious woman! O villain, villain, smiling, damned villain!" (r. 104—106), en zien hem, die in zijn ontroering tegen het uitdrukkelijk vermaan van den geest zijns vaders in, in zijn vervloeking zijne moeder met den schurkachtigen koning in eenen adem noemt, zondigend tegen den hemel, aan welken hij zijn moeder moest overlaten, als eerste daad iets opschrijven! Is het wijsheid wat hij schrijft? "meet it is I set it down, That one may smile, and smile, and be a villain; At least I'm sure it may be so in Denmark" (r. 107—109).

Als wij, die hier het einde zien dat Horatio met zorg vervulde, nu vragen: wat is dit einde? mogen wij dan lachen om dit onverwachte? Moeten wij er een uitvloeisel in zien van de steeds aangroeiende gemoedsbeweging, die zich heeft omgezet in een harden onbuigzamen wil die vast het eene doel voor oogen houdt, — het wreken van den dood zijns vaders? En aannemen, dat Hamlet hier in de nachtelijke eenzaamheid waar geen levende ziel hem bespiedt, alvast maar begint om zich te oefenen in den rol van waanzinnige? Of voegt het ons niet veel meer om hier te staan als aan het sterfbed van een scheidende, die heengaat naar het land dat wij niet kennen? Is het ons niet, alsof wij in het tandenknersend "So, uncle, there you are" (r. 110) den laatsten adem hooren gaan van de stervende ziel, in wie het bolwerk van de rede is gebroken, en die als naar bezinning snakkend, uitstoot: "Now to my word; It is "Adieu, adieu! remember me," (r. 110, 111).

Is het niet de bedoeling van den dichter dat wij hier een mensch zullen zien, groot en goed van aanleg, maar gebroken door de zwaarte van zijn leed, en nu zwervend in den nacht van den waanzin? "Punish'd with sore distraction" (V, 2. r. 214, 215)?

Wat zeggen zijn vrienden? Zij zoeken hem en vinden hem anders, dan zij gehoopt hebben, maar geheel beantwoordend aan hun bange vrees (I, 5.

r. 112 enz.). Op hun roepen komt een eigenaardig antwoord: "Hillo, ho, ho, boy! come, bird, come." (r. 115). Op hun belangstellende vragen krijgen zij geen bevredigende, integendeel zeer vreemde antwoorden — "There's ne'er a villain dwelling in all Denmark But he's an arrant knave" (r. 23, 24), zoodat Horatio de opmerking maakt dat geen geest uit 't graf behoeft te rijzen om dit te melden. Hamlet geeft hun gelijk, en spreekt: "And so, without more circumstance at all, I hold it fit that we shake hands and part: You, as your business and desire shall point you; For every man has business and desire, Such as it is; and for mine own poor part, Look you, I'll go pray," (r. 127—132), waarop Horatio uitroept: "These are but wild and whirling words, my lord" (r. 133). Nu, meenend dat hij Horatio geërgerd heeft, diens gemoedstoestand blijkbaar in 't geheel niet begrijpend, brengt hij hen in 't geheel niet verder op de hoogte maar vraagt integendeel van hen een belofte, sterker, een eed dat ze over alles zullen zwijgen, en met zooveel aandrang dat de vrienden het onaangenaam vinden, dat ze niet op hun woord worden vertrouwd. Toch gaan zij aan zijn verzoek voldoen, en willen zweren op zijn zwaard. Nu hoort Hamlet een stem uit den grond, die ook roept: "Swear", en wij zien de vreemde wijze waarop Hamlet nu spreekt en zich gedraagt. In strijd met den ernst dien wij voor 't zweren mochten verwachten, spreekt Hamlet frivol, zonder merkbaar gevoel van kinderliefde en pieteit tegenover den geest zijn vaders. Hij praat van true-penny, (r. 150), old mole (r. 162), o worthy pioner (r. 163), en loopt ongedurig, als door innerlijke onrust gedreven, van de eene plaats naar de andere terwijl wij juist zouden verwachten, dat hij, door 't voorgevallene bekend en vertrouwd met den geest zijns vaders, de stem uit den grond met kalmte en kinderlijk ontzag zou hebben aangehoord. Horatio roept dan ook uit "O day and night, but this is wondrous strange"! (r. 164) en met evenveel, of met meer recht, mag men aannemen dat deze uitroep van Horatio's verwondering betrekking heeft op den totalen ommekeer in het wezen van zijn vriend, dien hij zoo geheel anders heeft gekend, dan op het optreden van den geest. Horatio's uitroep volgt onmiddellijk op de woorden van Hamlet, en wordt niet uitgestooten als teeken van de grootste verbazing onmiddellijk na het klinken van een stem uit de diepte. Dat Hamlet wel de woorden van Horatio op den geest schijnt te betrekken — "And therefore as a stranger give it welcome" (r. 165), bewijst niet dat het de bedoeling van den dichter is geweest, dat ook de toeschouwers dit zullen doen. Wat wondervreemds mag een mensch van een geest al niet verwachten! En Horatio had met zijn vrienden met den geest immers reeds eerder kennis gemaakt, — de verschijning, het vreemd verdwijnen (I, 1. r. 141). Een kreet van nieuwe verbazing opgewekt door het doen van den geest is daarom wel niet onmogelijk, maar minder waarschijnlijk. Waar wij dus zien, dat de vrienden vreesden dat Hamlet waanzinnig zou kunnen worden, dat ze hem in een vreemden toestand vinden en hem wartaal hooren spreken, verder moeilijk een reden is op te geven waarom Hamlet hier reeds tegenover zijn vrienden, die immers met de geestverschijning op de hoogte zijn, den waanzin zou spelen, en daar het ten slotte geheel strookt met de hier ontwikkelde opvatting van Shakespeare's bedoeling dat Hamlet een echte waanzinnige zou zijn, zullen wij dit

gedeelte wel niet als doorslaand bewijs van deze opvatting, doch allerminst als tegenbewijs beschouwen, en aannemen, tenzij het tegendeel blijkt, dat de vrienden Hamlet ook voor echt waanzinnig hebben gehouden, niet bedot door Hamlet's spel, ook niet tot andere gedachten gebracht door de woorden die Hamlet ten slotte spreekt (I, 5. r. 170—180), waarin hij hun uitdrukkelijk mededeelt, dat hij zich misschien in 't vervolg, als hem dit dienstig lijkt, vreemd zal gedragen — "As I, perchance, hereafter shall think meet To put an antic disposition on (r. 171, 172) — en hun deswege verzoekt om niets te verraden van 't geen ze van hem weten.

De vrienden geven ons hier geen verder antwoord (wel Horatio later III, 2. r. 268), en wij moeten uit 't vervolg van 't stuk zelf een antwoord trachten te vinden op de vraag: Is deze Hamlet waanzinnig of speelt hij slechts den waanzinsrol? Vreemd is in elk geval zijn gedrag, en vreemd zijn zijne woorden die wij met Horatio voor wilde wartaal kunnen houden. Maar hij zegt uitdrukkelijk, dat hij zich misschien vreemd en wonderlijk zal gedragen. Wat schuilt er achter dat woord: "There are more things in heaven and earth, Horatio, Than are dreamt of in your philosophy" (r. 166, 167)? Kan hij, die zoo'n diepen blik in eigen leed geslagen heeft, niet door een diep, voor ieder verborgen motief gedreven worden? Is zijn vreemd gedrag hier niet alreeds een gevolg van die verborgen bedoeling? Speelt hij reeds hier een rol zoo goed, dat hij zijn vrienden bedot? Aan den zin van zijn woorden, dat hij zich vreemd en wonderlijk zal gedragen, als het hem dienstig lijkt, valt toch wel niet te twijfelen. En is, als wij ons dan herinneren dat de dichter het stuk bewerkt heeft naar een oud verhaal, waarin de held zich slechts waanzinnig houdt, de conclusie niet natuurlijk, dat Shakespeare gewild heeft dat ook zijn Hamlet een man zou zijn, die niet waanzinnig is, maar zich slechts zoo houdt om 't doel, het wreken van den dood zijns vaders, beter te kunnen bereiken? De conclusie *is* natuurlijk. Maar is ze juist? Als wij veronderstellen dat Shakespeare, de scherpe opmerker, in zijn leven stellig wel krankzinnigen heeft gezien en waargenomen, als hem dan het belangrijk verschijnsel is opgevallen dat onze krankzinnigen doorgaans eerder de heele wereld voor gek verklaren dan zich zelf voor geestesziek te houden, ze met alle kracht de verzekering dat zij krankzinnig zijn, afwijzen, is dan niet de veronderstelling gerechtvaardigd, dat Shakespeare, die om een of ander diep verborgen motief een echten waanzinnige als held van zijn dichtwerk heeft gewild, nu het beeld schept van een waanzinnige, zoo echt waanzinnig, dat zijn beneveld brein zijn eigen ziek en dwaas gedoe en denken slechts ziet als 't spelen van een waanzinsrol? Is scherper beeld voor een waanzinnige wel denkbaar? Verschuilt zich de gedachte aan dat motief ook achter de woorden van Hamlet tot Horatio "There are more things in heaven and earth Than are dreamt of in your philosophy"? Kunnen deze woorden in des dichters gedachten ook gericht zijn geweest tegen de bedillers, critici van zijn stuk, als ze het mogelijk gingen vergelijken met een ander tooneelstuk uit dien tijd, waarvan melding wordt gemaakt en waarin het Hamletverhaal was verwerkt? Droomt de gewone alledagsmensch, die alles met zijn nuchter verstand wil verklaren, van wat er om kan gaan in een dichterziel?

Maar dan, waarom echte waanzin bij zijn held en geen schijn? Wat kan een arme dwaas voor grootsch verrichten? En toch schijnt Hamlet's taak wel groot en zwaar — "The time is out of joint: O cursed spite That ever I was born to set it right!" (I, 5. r. 189, 190), klinkt zijn weeroep. Kan dit door den dichter op de schouders van een gebrokene van geest zijn gelegd? Onmogelijk! roept het wereldwijs verstand. Maar een stem die door de eeuwen heen geklonken heeft, sprak eens: „Het dwaze en verachte heeft God uitverkoren, om de wijsheid der wereld beschaamd te maken." Heeft Shakespeare ook die stem gehoord, zich daardoor laten leiden? Het vervolg van 't stuk schijnt de vraag te bevestigen.

Het nu komend bedrijf geeft ons als eerste tooneel een kijkje op den wereldwijzen Polonius. Hij heeft aan Ophelia verboden om zich verder met Hamlet in te laten, na haar vooraf van Hamlet te hebben gezegd: "In few, Ophelia, Do not believe his vows, for they are brokers,.... Breathing like sanctified and pious bawds, The better to beguile," (I, 3. r. 126—131). In dit nieuwe tooneel zien wij nu hoe hij aan zijn bediende instructies geeft. Deze moet naar Parijs gaan om te zien hoe zijn, Polonius' zoon Leartes, het daar maakt. Hij zou echter volgens de meening van den wijzen raadsheer wonderwijs doen, als hij eerst eens bij de in Parijs wonende Denen ging hooren, echter niet op den man af hen vragen, maar langs slinksche wegen zien te weten te komen; desgewenscht mag hij Laertes gaan betichten van allerlei om op die manier de anderen uit hun tent te lokken. Polonius is een echte "fishmonger" (II, 2. r. 174), die weet hoe men met "bait of falsehood takes this carp of truth" (II, 1. r. 61). "And thus do we of wisdom and of reach, With windlasses and with assays of bias, By indirections find directions out". (r. 62, 63). Dat is Polonius' wijsheid, en hij is er zeer mee ingenomen, maar de kern er van is veinzerij en leugen, alles schijn. Met een "God be wi' you" (r. 67) laat hij zijn dienaar gaan. Nauwelijks is deze weg, of Ophelia komt en deelt aan haar vader mee dat Hamlet haar zoo heeft doen schrikken; zij gelooft dat hij waanzinnig is. En nu begint haar vader te vreezen, dat de verliefdheid en vooral het weigeren van elken omgang met Ophelia de oorzaak er van is. Hij drukt zijn leed er over uit, dat hij Hamlet niet beter, fijner heeft beoordeeld, dat hij diens liefde als een spel heeft beschouwd, met het doel om 't meisje in 't verderf te storten. Hooren wij hierin niet het schuldbesef van Polonius spreken? En hoe moeten wij dit tooneel hier zien? Is Hamlet hier waanzinnig, en gebruikt de hemel hier het lijden van den armen dwaas om de wereldwijsheid van den koninklijken raadsheer in het hart te grijpen en aan de kaak te stellen? Van dien raadsheer, die pas zijn dienaar in zijn dommen eigenwaan heeft uitgezonden om desverlangd den eigen zoon te bespatten, en nu bekennen moet hoe slecht zijn kijk op anderen is?

Of speelt Hamlet hier zijn waanzinsrol? Hij, een natuurlijk mensch van vleesch en bloed, gezond van geest, maar met het grootsche doel voor oogen om zijn vader te wreken, komt hier bij 't meisje dat hij liefheeft en martelt haar door 't wekken van den waan dat hij waanzinnig is? Hoeveel wilskracht, zelfbeheersching moet dit niet van hem vragen, boven de inspanning nog die toch het natuurlijk spelen van den waanzinsrol reeds van hem zal vergen?

Veinst hij? En staat zijn doen wat heiligheid van middel aangaat, op 't zelfde peil als dat van Polonius?

Warnsveld.

G. STIJFHOORN.
(*Wordt vervolgd*).

VÍNLAND.

In het *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde* publiceerde schr. een drietal *Vínland*-studiën, verhandelingen over de verhouding tusschen de zgn. *Eiríks saga rauða* en den zgn. *Grœnlendingaþáttr*. Zijn conclusie was, dat beide verhalen teruggaan op één verhaal, een *Leifssaga*, het tweede hoofdstuk eener *Grœnlendingasaga*, die een beschrijving inhield van een onderzoekingstocht, onder Leifr's leiding ondernomen, van uit de Noorsch-IJslandsche kolonie op Groenland naar Vínland. Deze streek wordt in die saga beschreven als een naar het Noorden spits toeloopend land, waar de geographische verhoudingen en de levensvoorwaarden gelijk zijn aan die op IJsland en Groenland, maar, in tegenstelling met op IJsland en Groenland, gedijt er ook de wijndruif en het graan.

In die drie verhandelingen is niet de vraag besproken, — en kon in dat verband ook niet besproken worden, — hoe die Vínland-voorstelling in de *Leifssaga* is ontstaan. Na lange overwegingen ben ik tot de volgende slotsom gekomen. De beschrijving van Vínland — evenals die van Helluland en Markland — berust niet op eenige werkelijkheid, maar is pure fantasie van een sagaverteller uit de elfde eeuw. Het vertellen van saga's was niet het beoefenen eener wetenschap, maar een uiting van epische kunst. Het doel der vertellers was bereikt, wanneer hun gehoor werd geboeid door een levendige schildering van daden, die bepaald waren dóór, en in overeenstemming waren mèt de in de traditie vastgelegde persoonlijkheid van hun held. In ons geval hield die traditie in, dat Leifr, die evenals zijn vader Eiríkr een groot zeevaarder was, een onderzoekingstocht had ondernomen tot verdere verkenning van Groenland, dat zijn vader had ontdekt, en als eerste had gekoloniseerd. De verteller tracht nu — en wij moeten erkennen, dat hij in die poging is geslaagd — zijn hoorders te pakken door een boeiende schildering van een fantastisch land, dat door zijn ligging het complement vormde van Groenland, en in niets van op IJsland en Groenland bekende verhoudingen verschilde dan door het bezit van wijndruiven en graan. Die kennis van den wijn en het graan, die typische Middellandsche-zeeproducten, die van de daar wonende oude cultuurvolken het hoofdvoedsel vormden, moet bij den sagaverteller uit de elfde eeuw stammen uit oude traditie van reeds *vóór* den vikingtijd, de mededeeling, dat in Vínland de winters zachter zijn, uit de *in* den vikingtijd opgedane ervaring, dat in meer Zuidelijk gelegen landen de winter niet zoo barsch is als op IJsland en Groenland. Zoo ontstaat bij dien sagaverteller de voorstelling, dat in dat complement, in dat omgekeerde pendant van Groenland de wijndruif en het graan groeit en de winters behagelijk zijn. Uit de bestaande overleveringen is geen enkel bewijs te halen voor een poging tot kolonisatie door Noorsch-IJslandsche Groen-

landers van een gedeelte der Oostkust van Noord-Amerika. Maar dat het in een tijd, toen er nog levendig verkeer bestond tusschen Noorwegen, IJsland en Groenland, voorgekomen is, dat een of ander zeevaarder van den rechten koers moest afwijken, en Westelijke kusten in het oog kreeg, dat blijkt uit den trek, die de traditie op naam van Leifr Eiríksson zette, door van hem te vertellen, dat hij onbekende kuststreken ten Westen van Groenland aanschouwd had. Die *Leifssaga* werd verteld, en werd nog eens verteld, en werd gevarieerd, werd opgeteekend, en werd in het tekstverband van andere saga's opgenomen en alleen het toeval heeft ons enkele poovere resten van al die vertellingen en compilaties bewaard.

Inmiddels was in de twaalfde eeuw, en vooral in de dertiende de kennis van de Latijnsche litteratuur toegenomen, en was het aantal boeken van allerlei aard in het Oud- en Middellatijn grooter geworden. Uit die boeken heeft men natuurlijk diepere en breedere kennis gekregen van de ligging der oude cultuurlanden om de Middellandsche Zee, dan men vroeger had gehad, en ook nieuw inzicht gewonnen in de ligging van de eigen, Noordgermaansche landen ten opzichte van die oude cultuurwereld, en haar Keltische en Zuidgermaansche annexen. Duidelijk blijkt dit nieuwe inzicht uit het bekende in hs. AM. 194 bewaarde stuk, uitgegeven door Kaalund in de werken van het *Samfund* (no. XXXVII), dat in een korte beschrijving der wereld, die op Middellatijnsche geleerdheid steunt, eigen nationale kennis en overleveringen inlascht. Aan het hoofdstuk Europa worden, wanneer de opsomming der in dat werelddeel liggende landen genaderd is tot Groenland, de volgende zinnen toegevoegd: *Suðr frá Grænlandi er Helluland, þá er Markland, þá er eigi langt til Vínlands ens góða, er sumir menn ætla at gangi af Afrika ok, ef svá er, þá er úthaf innfallanda á milli Vínlands ok Marklands. Þat er sagt, at Þorfinnr Karlsefni hjøggi húsasnotru tré ok færi síðan at leita Vínlands ens góða ok kæmi þar er þeir ætluðu þat land ok náðu eigi at kanna ok engum landskostum. Leifr inn heppni fann fyrstr Vínland ok þá fann hann kaupmenn i hafinu illa staddа ok gaf þeim lif með guðs miskunn. Ok hann kom kristni á Groenland ok óx þar svá at þar var biskupsstóll settr þar er i Gørðum heitir.* Deze mededeeling kan bezwaarlijk uit een andere bron stammen dan uit een *Leifssaga*, die de interpolator kende, òf in mondelingen toestand, in een tijd, toen men nog niet begonnen was de familiesaga's in het nieuwe Latijnsche schrift op te teekenen, òf in schriftelijken. Terecht interpreteert die interpolator de voorstellingen der *Leifssaga* aldus, alsof Helluland en Markland twee eilanden waren, en alsof Vínland een naar het Noorden gericht complement en pendant van Groenland was. Met die *sumir menn*, die hij citeert, kunnen alleen diegenen bedoeld worden, die zich in het bijzonder hadden toegelegd op de studie der nieuwe wetenschap. Deze menschen kenden uit de klassieke geographie de voorstelling van het *mare internum* en de *orbis terrarum* en de *oceanus*, het *úthaf*. Maar uit hun sagaschat kenden zij de voorstelling van een naar het Noorden gericht land, van het naar het Zuiden zich keerend Groenland gescheiden door twee eilanden Helluland en Markland. Die *sumir menn* construeeren nu een verlenging van de Noordafrikaansche kustlijn naar het Noordwesten. Dáár wordt Vínland gelocaliseerd. Nu was

de nationale voorstelling van de Noordgermaansche wereld zóó, dat Groenland Noordelijk om met het Europeesche vasteland samenhing. In het aldus geconstrueerde wereldbeeld wordt een belangrijk gedeelte van den Atlantischen oceaan binnenzee, en begint dus de *oceanus*, het *úthaf*, eerst ten Westen van de Westkust van Groenland, en van het Afrikaansche Vínland. Met *þat er sagt* citeert de interpolator enkele trekken der *Leifssaga*. De *Leifssaga*, die hij kende, behoeft niet precies dezelfde geweest te zijn als die wij kennen uit de zgn. *Eiríks saga rauða* en den zgn. *Grœnlendingaþáttr* uit welke overleveringen wij immers reeds twéé *Leifssaga's* gereconstrueerd hebben. Onze interpolator haalt de bekende hoofdpunten der *Leifssaga* naar voren: Leifr inn heppni's ontdekking van Westelijke landen op zijn terugreis uit Noorwegen, de redding der schipbreukelingen, en de kerstening van Groenland, de tocht met Þorfinnr Karlsefni naar Vínland en de mislukking der kolonisatie.

Uit de *Leifssaga* blijkt duidelijk, dat reeds in de elfde eeuw de Noorsche aristocratie op IJsland en Groenland in haar voorouders Germaansche geestkracht en Romeinsche cultuur wenschte te prijzen, en dat die verheerlijking is voortgezet tot het einde: een einde, dat kwam voor de beide staten bij de erkenning van de souvereiniteit van den Noorschen koning in de dertiende eeuw, en voor Groenland bij het langzaam ineenschrompelen van de daar wonende kleine gemeenschap tegenover de Eskimo's in de veertiende eeuw. Die verheerlijking is geschied in den vorm van mondeling en schriftelijk vertellen in proza, en door het herhalen, varieeren, op schrift brengen en compileeren van die vertellingen. In dien zin kan men zeggen, dat de nakomelingschap van Leifr en Guðríðr zich wilde legitimeeren door telkens weer de genoemde deugden in haar voorouders te prijzen. Maar, en hier moet ik een wijziging brengen in een in mijn eerste verhandeling in het *Tijdschrift* gemaakte opmerking: *zij* zijn het niet geweest, die getracht hebben de voorstelling in de saga's omtrent Vínland in overeenstemming te brengen met de Middellatijnsche geographische wetenschap. Niet dat die menschen, en onder hen waren verscheidene hooggeplaatste geestelijken, die men niet kan verdenken van gemis aan ervaring in de nieuwe geleerdheid, die geographische opvattingen niet kenden, maar zij waren te subjectief, zij waren in de eerste plaats leden van den stam van Leifr en Guðríðr. Voor hen was het ongeschonden bewaren van oude familieoverleveringen van méér waarde dan het produceeren van objectieve wetenschap. Onze interpolator, die dat wèl deed, die wèl getracht heeft, de voorstellingen der hem bekende *Leifssaga* in overeenstemming te brengen met wat hij aan geographische kennis uit de Latijnsche boeken geleerd had, was zeker *niet* een nakomeling nòch van Leifr, nòch van Guðríðr, hij was de objectieve geleerde, niet de subjectieve belanghebbende.

Schr. verwacht allerminst, dat na zijn drie [1]) verhandelingen in het *Tijdschrift* en deze korte slotopmerking in *Neophilologus* het laatste woord over het *Vínland*-vraagstuk gesproken is. De kundige geographen en de bekwame philologen, die over de *Vínland*-reis schreven, hebben, naar het

[1]) Bij het verschijnen van dit artikel was de derde verhandeling nog niet gedrukt.

hem voorkomt, eenerzijds te weinig aandacht geschonken aan het feit, dat de voornaamste bronnen, waaruit wij onze kennis over die reis kunnen putten, van litterairen aard waren, en zijn, anderzijds, niet voldoende in de verhouding der beide hoofdbronnen doorgedrongen.

Delft. W. VAN EEDEN.

UN CHAPITRE INTÉRESSANT DE LA *TOPOGRAPHIA HIBERNICA* ET LE *TRACTATUS DE PURGATORIO SANCTI PATRICII.*

Le *Tractatus de purgatorio sancti Patricii* [1]), qui se trouve dans le manuscrit No. 173 (I. H. 17) de la Bibliothèque de l'Université d'Utrecht [2]) présente dès le début une addition curieuse et exceptionnelle; c'est, sans mention de provenance, la copie textuelle, à part quelques fautes du copiste, de la Distinctio II, Cap. V de la *Topograpia Hibernica* de Giraldus Cambrensis, nom de plume de Gérold de Barri: „De insula, cujus pars una bonis, altera malis spiritibus est frequentata." [3]) Est-ce le copiste du XVe siècle qui l'a ajouté ou bien un de ses prédécesseurs? M. Meinsma [4]) ne signale pas l'existence de l'œuvre de cet auteur dans les Pays-Bas. Toujours est-il qu'un scribe, peu satisfait sans doute de la description sommaire de l'endroit où se trouve le Purgatoire de saint Patrice, „une fosse ronde et obscure dans un lieu désert" [5]) et désireux de donner des renseignements plus explicites, a fait précéder l'histoire édifiante qu'il avait à copier de certains détails trouvés ailleurs.

Gérold de Barri [6]) a été en Irlande à deux reprises; d'abord en 1183, puis en 1185 en qualité de secrétaire de Jean sans Terre, que son père Henri II venait de nommer gouverneur d'Irlande. C'est pendant et aussitôt après ce voyage qu'il a écrit la *Topographia Hibernica.* Selon ses biographes les

---

[1]) En voici le résumé très succinct: saint Patrice a obtenu de Dieu que les tourments de l'enfer et les joies du paradis seront réalisés sur terre pour convaincre ses compatriotes de leur existence dans la vie future. Owein, un chevalier irlandais, accablé sous le poids de ses péchés, se soumet volontairement aux tourments de l'enfer afin d'obtenir son pardon. A cet effet il descend dans la fosse miraculeuse où des messagers de Dieu lui apprennent qu'en invoquant Jésus il échappera aux griffes des diables. Chaque fois donc que ceux-ci s'apprêtent à le martyriser, il dit le nom du Sauveur et la force des démons tombe comme par enchantement. Après avoir passé à travers tous les supplices, le chevalier arrive indemne au paradis terrestre où deux archevêques lui déclarent que ses péchés sont remis. Owein est obligé de retourner parmi les vivants; il fait une retraite de quinze jours dans une église, entreprend un pélerinage à Jérusalem et entre dans les ordres.

[2]) cf. *Neophilologus*, X, 4, 1925.

[3]) Giraldi Cambrensis *Opera* edited by James Dimock, London, 1867, vol. V, pp. 82 et 83.

[4]) K. O. Meinsma, *Middeleeuwsche bibliotheken*, Amsterdam 1902

[5]) „Sanctum vero Patricium Dominus in locum desertum eduxit, fossam unam rotondam atque multus obscuram ostendit . . . ."

[6]) cf. A. Joly, *Etudes anglo-normandes, Gérold le Gallois.* (*Mémoires de l'Académie nationale des sciences, arts et belles lettres de Caen*, 1887). Parmi le très petit nombre de phrases françaises qu'on rencontre exceptionnellement dans ses œuvres, il en est une que Gérold rapporte avoir entendue dans une vision, où une voix mystérieuse l'appelait Gérold. Les noms de Gérold, Gérout et Géroude sont fréquents en Normandie.

investigations de Gérold n'ont pas été poussées plus loin que le pays envahi; souvent même il a dû se contenter des on-dit de ses amis anglais et des informations plus ou moins exactes du petit nombre d'Irlandais résignés à vivre sous la domination étrangère, de basse extraction pour la plupart et qui, souvent, manquaient de culture. Aussi un certain scepticisme est-il bien permis à l'égard de la *Topographia Hibernica*; la seconde partie surtout est un recueil de récits saugrenus [1]) et d'histoires attestant une crédulité et une superstition incroyables, que partageaient d'ailleurs la majeure partie de ses contemporains. [2])

James Dimock a étudié minutieusement un grand nombre de manuscrits de la *Topographia*. En les collationnant il est arrivé à constater l'existence, du vivant même de l'auteur, de quatre éditions successives très rapprochées; les deux premières surtout offrent de l'intérêt pour nous. Dimock fixe la date de la première de ces éditions au mois de mars de l'année 1188, où l'auteur présente son œuvre à Baldwin, archevêque du Pays de Galles, et la seconde à la première moitié de l'année suivante (avant la mort de Henri II, survenue au mois de juillet 1189) [3]). Il tient le ms. M [4]) pour une copie de l'œuvre primitive. Le chapitre qui nous occupe y est très court: il renferme la description de l'île où des diables infligent nombre de tourments au téméraire qui s'y hasarde, et la promesse de l'exemption future des peines de l'enfer.

Voici le texte du ms. M:

> Est lacus in partibus Ultoniae continens insulam bipartitam. Cujus pars altera, probatae religionis ecclesiam habens, spectabilis valde est et amœna; angelorum visitatione, sanctorumque loci illius visibili frequentia, incomparabiliter illustrata.
>
> Pars altera, hispida nimis et horribilis, solis daemoniis dicitur assignata; quae et visibilibus cacodaemonum turbis et pompis fere semper manet exposita.
>
> Pars ista novem in se foveas habet. In quarum aliqua si quis forte pernoctare praesumpserit, quod a temerariis hominibus nonnunquam constat esse probatum, a malignis statim arripitur, et nocte tota tam gravibus pœnis cruciatur, tot tantisque et tam ineffabilibus ignis et aquae variique generis tormentis incessanter affligitur, ut mane facto vix vel minimae spiritus superstitis reliquiae misero in corpore reperiantur.

---

[1]) Voici pour donner une idée de cette croyance au merveilleux le titre du chapitre IV de la deuxième partie de la *Topographia Hibernica*: „De duabus insulis; in quarum altera nemo moritur; in alteram feminei sexus animal non intrat. „Et voici celui du chapitre VI: „De insula, ubi hominum corpora sub divo posita non putrescunt."

[2]) cf. Henry Owen, *Gerald the Welshman*, London, 1904, p. 40: „Although the author (Gerald) . . . . states that he had the authentic testimony of trustworthy Irishmen for these marvels, he admits in his Retractiones that he occasionnally lent his ear to the rumours among the vulgar. It would seem as if the Irish, discovering their guest's keen appetite for the miraculous, had fed him with true Irish hospitality." Cf. aussi: Dimock, *o. l.*, p. LXII et suivantes.

[3]) cf. Dimock, *o. l.*, p. LII.

[4]) cf. Dimock, *o. l.*, p. XI. M est un manuscrit de la bibliothèque de l'Université de Cambridge portant la marque Mm 5.20.

Haec, ut asserunt, tormenta si quis semel ex injuncta pœnitentia sustinuerit, infernales amplius pœnas, nisi graviora commiserit, non subibit.

L'archevêque Baldwin était si enthousiaste de la *Topographia Hibernica*, qu'il la lisait et se la faisait relire avec délices [1]). Charmé de ce succès l'auteur en fit, quelque temps après, la lecture aux étudiants d'Oxford, ce qui fut un prétexte à de grandes réjouissances publiques. [2]). Dimock conjecture que c'est probablement à cette occasion que Gérold de Barri a lu son ouvrage corrigé et amplifié; en effet, il se peut que des auditeurs précédents lui aient fourni le détail dont s'est enrichi le chapitre dans le ms. C [3]), qui peut servir comme type de la deuxième édition. Nous y retrouvons le passage tel que le présente M, et en plus ce qui suit:

„Hic autem locus Purgatorium Patricii ab incolis vocatur."

En marge un copiste a ajouté ce qui constitue la fin du chapitre telle qu'elle se lit dans toutes les éditions postérieures:

„De infernalibus namque reproborum pœnis, de vera post mortem, perpetuaque electorum vita, vir sanctus cum gente incredula dum disputasset, ut tanta tam inusitata, tam inopinabilis rerum novitas, rudibus infidelium animis oculata fide certius imprimeretur, efficaci orationum instantia magnam et admirabilem utriusque rei notitiam, duraeque cervicis populo perutilem, meruit in terris obtinere."

Le chapitre de Gérold a donc été composé en trois temps. Ainsi considéré il nous suggère la pensée que ce n'est pas en Irlande que Gérold a appris le nom du lieu priviligé entre tous, ni que c'est là qu'il a entendu parler de la grâce spéciale accordée par Dieu aux prières de saint Patrice; le chapitre en question aurait été écrit d'un jet. Nous y distinguons nettement deux éléments: le premier, relevant du folklore et de la tradition orale, correspond à la rédaction C, le second, inspiré par les croyances et la métaphysique du temps, correspond à l'addition marginale. En feuilletant attentivement la *Topographia Hibernica*, il est aisé de constater une évolution analogue pour nombre de chapitres [4]); en général les brèves additions postérieures à M, ayant rapport à l'Irlande, ont été inspirées par les on-dit et des recherches dans les auteurs anciens, mais la grosse masse des considérations métaphysiques et autres parues dans les troisième et quatrième éditions,

---

[1]) cf. Dimock, *o. l.*, p. L. „Cujus lectione delectatus admodum, vix ea satiari poterat aut fatigari."

[2]) Comme la *Topographia* se composait de trois parties, Gérold divisa sa lecture en trois jours consécutifs. Le premier jour il traita largement tous les pauvres de la ville, convoqués à cet effet; le second jour ce fut le tour de tous les docteurs des diverses facultés avec leurs élèves les plus renommés, le troisième jour enfin, celui du reste des écoliers, des chevaliers de la ville et d'un grand nombre de bourgeois. Remarquez l'ordre des invitations, il n'est pas indifférent; c'est bien la pensée d'un esprit religieux du temps: d'abord les pauvres de Jésus-Christ, puis la science, ensuite la chevalerie, enfin les bourgeois (cf. A. Joly, *o. l.*, pp. 161, 612).

[3]) Le ms. C se trouve à la Bibliothèque du Corpus Christi College de Cambridge et porte le no. 400.

[4]) Les exemples à l'appui de cette thèse foisonnent. Cf. Dimock, *o. l.*, p. XIII; p. 35 note 3; p. 36, 3; p. 39, 1; p. 46, 4; p. 47, 1; p. 53, 1; p. 67, 1; etc.

— et qui se trouvent généralement en marge dans C — ont été écrites à Lincoln (1196—1199), où Gérold occupait ses loisirs à reviser ses œuvres [1]).

Nous voici en présence d'une coïncidence singulière: Gérold de Barri a séjourné à Lincoln pendant les cinq dernières années du siècle, il y a travaillé à compléter e. a. la *Topographia Hibernica;* frère H. de son côté ayant passé un temps plus ou moins long dans l'évêché de Lincoln [1]), d'où son récit, (paru en ± 1190) a rayonné de bonne heure, nous concluons logiquement à la priorité de l'œuvre du moine sur les additions tardives du célèbre écrivain. L'addition marginale dans C du chapitre de Gérold aura été inspirée directement ou indirectement par le récit de la prédication de saint Patrice, qui fait partie de l'histoire des aventures du chevalier Owein.

Voici à titre de comparaison le récit de la prédication de saint Patrice, extrait du ms. d'Utrecht:

> „Dicitur magnus pater sanctus Patricius, ... dum in Hybernia verbum Dei predicaret, atque miraculis gloriosis choruscaret, studuit bestiales hominum illius patrie animos terrore tormentorum infernalium a malo revocare, et paradisi gaudiorum promissione in bono firmare ..... Cum vero beatus Patricius illam voluisset et terrore tormentorum infernalium, et amore gaudiorum paradisi avertere et avellere, dicebant ad Christum nunquam se conversuros, nec pro miraculis, que videbant ab eo firi, nisi aliquis illorum et tormenta illa malorum et gaudia bonorum posset intueri; quatenus rebus visis, certiores firent quam promissis et predicatis. Sanctus vero Patricius Deo devotus et a Deo satis devocior, etiam pro salute populi ejus tunc in vigiliis, et jejuniis et orationibus, atque aliis bonis operibus insistebat. Et quidem dum talibus pro salute populi intenderet bonis, pius dominus Ihesus ei visibiliter apparuit, sicut sepius fecit, textum evangeliorum et baculum unum dedit ei, ... Sanctum vero Patricium Dominus in locum desertum eduxit, fossam unam rotondam atque multus obscuram ostendit ei dicens, quod quisque veraciter penitens et fide armatus fossam illam bona intencione introisset, spacio unius diei et noctis, ab omnibus in ea purgaretur, que in tota vita sua commiserat peccatis, et quod per eam intrans non solum tormenta malorum esset visurus, sed eciam si fide constans esset, gaudia bonorum. Sicque ab ejus visu Domino disparente, spirituali jocunditate repletus est sanctus Patricius, tam pro Domini apparicione, quam pro fosse illi ostensione, per quam sperabat populum conversurum ab errore."

Nous ne partageons donc pas l'avis de M. Endepols [3]), qui désigne le

---

[1]) Cf. Dimock, *o. l.*, p. XIII, note 2. A Lincoln il y avait une communauté de l'ordre de Sempringham (cf. Davis, *England under the Normans and Angevins*, 1066—1272, London 1912, p. 196) dont les membres jouissaient d'un grand renom de sainteté, ce qui n'était pas le cas pour les Cisterciens à qui Gérold n'a pas manqué de dire leurs quatre vérités. (Cf. Rolls editions, Giraldus Cambrensis, Vol. IV: *Speculum Ecclesiae*, p. 244).

[2]) Pour plus de détails je me permets de renvoyer à mes *Etudes sur quelques manuscrits latins et français du Tractatus de purgatorio sancti Patricii*, publication qui paraîtra prochainement.

[3]) Verdeyen en Endepols, *Tondalus' visioen en St. Patricius' vagevuur*, Gent, W. Siffer, 1914, Vol. I, p. 207.

chapitre de Gérold comme une des sources possibles de frère H. et nous nous permettons de contredire M. de Félice [1]).

Nous croyons que Gérold de Barri, frère H. et Jocelin [2]) ont puisé à une même source une commune inspiration, mais ils l'ont utilisée différemment, et cette source, c'était la presque certitude pour le peuple anglo-saxon d'un lieu de souffrance quelque part en Irlande, où des rumeurs voulaient qu'il était possible de racheter dans cette vie les tourments futurs de l'enfer.

Mais si Gérold de Barri a connu les aventures d'Owein on peut se demander pourquoi il n'a point parlé de lui. Voici ce que pensent un archiviste, un folkloriste et un romaniste qui se sont occupés de cette question: „We are inclined however to surmise that Giraldus had heard an inaccurate report of the present work (il s'agit du *Tractatus de purgatorio sancti Patricii*), but that its popularity was not yet strong enough to impel him to name Sir Owen." (Ward [3])); „Si l'on tient compte du fait que ni Jocelin, ni Giraldus Cambrensis ne les (les aventures d'Owein) ont connues, il faudra repousser leur apparition jusque vers 1189" (Philippe de Félice [4])); M. L. Foulet [5]) remarque que le récit des aventures d'Owein pouvait circuler depuis des années déjà, sans que Giraldus dût nécessairement les connaître. Nous objectons que si celui-ci avait voulu parler d'Owein, il aurait pu le faire sans aucune difficulté, le temps et les occasions ne lui ayant pas manqué. Il est inadmissible qu'un homme de cour, aussi répandu que lui, un ecclésiastique qui briguait un siège épiscopal, n'eût jamais entendu parler d'Owein dont la descente miraculeuse parmi les diables était si connue. Le grand nombre de manuscrits latins très anciens atteste la vogue de ces aventures. Chose curieuse: le ms. Royal 13 B VIII du British Museum, datant de l'extrême fin du XIIe siècle, renferme e. a. une copie de la *Topographia Hibernica* que Dimock tient pour un exemplaire de la troisième

---

[1]) Ph. de Félice, *L'Autre Monde, mythes et légendes. Le Purgatoire de saint Patrice*, Paris 1906, p. 18 et suiv. „Vers la fin du XIIe siècle, trois auteurs mentionnent presque simultanément l'existence d'un Purgatoire de saint Patrice. Les renseignements qu'ils donnent ne s'accordent point entre eux. Ils n'ont donc pu puiser à une même source une commune inspiration." Le troisième auteur dont parle M. de Félice est Jocelin, Gallois d'origine et moine à Furness, dans le Lancashire.

[2]) Jocelin localise le Purgatoire sur le mont Cruachan Aigle, en Connaught: plusieurs affirment qu'ils ont dû subir des tourments terribles, tandis qu'ils passaient la nuit sur le sommet désert. Ils pensent avoir été ainsi purifiés de leurs péchés. Cf. „In hujus igitur montis cacumine jejunare ac vigilare consuescunt plurimi opinantes se postea nunquam intraturos portas inferni, quia hoc impetratum a Domino existimant meritis et precibus S. Patricii. Referunt etiam nonnulli, qui pernoctaverant ibi, se tormenta gravissima fuisse perpessos, quibus se purgatos a peccatis putant, unde et quidam illorum locum illum purgatorium S. Patricii vocant. "Jocelin, chap. CLXXII (Colgan, *Acta sanctorum veteris et majoris Scotiae seu Hiberniae* . . . . Lovan., 1645—1647, t. II. *Patricii, Columbae et Brigidae acta continens*, (aussi sous le titre *Triadis thaumaturgae seu div. Patr. Col. et Brig. acta.* Louvain, 1647; p. 1027).

[3]) Ward, *Catalogue of Romances in the Department of Manuscripts in the British Museum*, II, London 1893.

[4]) *L'Autre Monde*, p. 30.

[5]) *Marie de France et la légende du Purgatoire de saint Patrice*, dans *Romanische Forschungen*, XXII.

édition et un Tractatus de purgatorio sancti Patricii arrivé incontestablement au terme de son évolution. [1])

La précocité des traductions et leur nombre sont une garantie sûre de la popularité d'une œuvre latine du moyen-âge. Or, nous ne connaissons qu'une seule traduction française de la *Topographia Hibernica*, abrégée, datant du XIVe siècle [2]). Marie de France, de très bonne heure déjà, ouvre la série des traductions par son *Espurgatoire saint Patriz* dès la fin du XIIe siècle: Owein avait quitté le monastère pour marcher à la conquête de tous les pays d'Occident [3]). Il est à remarquer que Gérold de Barri corrigera son œuvre jusqu'à la fin de ses jours. En 1219 encore, donc une trentaine d'années après ses lectures à Oxford, quelques années avant sa mort [4]) (1222 ou 1223) le célèbre auteur écrit au chapitre d'Hereford que les scribes corrigent certain passage de la *Topographia*, son œuvre préférée et qu'ils consultent dans ce but un exemplaire contrôlé par lui qu'il leur envoie par le même courrier. Quelque soucieux qu'il soit de la forme et du contenu, nulle part il ne parlera d'Owein, jamais il ne modifiera plus quoi que ce soit à la rédaction du chapitre V de la IIe partie de la *Topographia Hibernica;* tel il se trouve dans le ms. C, avec, en plus, l'addition marginale, tel il se retrouve dans les éditions postérieures, tel l'a copié le scribe du ms. d'Utrecht. Si donc Gérold n'a pas jugé nécessaire de revenir sur ce qu'il avait écrit concernant le Purgatoire de saint Patrice, nous concluons qu'il a dû avoir des raisons spéciales pour n'en rien faire.

Mais quelles étaient ses raisons? Malgré sa crédulité tenait-il Owein pour un être purement fictif? Ne voyait-il en lui qu'un porte-parole [5]) des Cisterciens et lui aurait-il répugné de faire à son corps défendant de la propagande pour eux? [6]) Gérold souffrait-il d'une certaine jalousie littéraire [7]) à l'égard de l'humble moine, dont le récit était incontestablement beaucoup plus goûté du public que ses œuvres à lui? Toujours est-il que le vague de la localisation de l'île bipartite coïncidant avec le manque d'exactitude topographique concernant „la fosse ronde" a permis aux deux relations de s'assimiler et de se pénétrer au point de se perdre l'une dans l'autre. Le manuscrit latin du *Purgatoire de saint Patrice* de la Bibliothèque d'Utrecht, qu'un scribe a fait précéder du chapitre de Gérold, en est un témoignage caractéristique.

Hilversum. C. M. VAN DER ZANDEN.

---

[1]) Cf. *Neophilologus* X, p. 244.

[2]) Cf. Dimock, *o.l.*, p. LXXVI.

[3]) Verdeyen en Endepols, *o. l.*, pp. 275—310.

[4]) Un document nous apprend qu'en 1223 la cure de Chesterton en Oxfordshire était devenue vacante par le décès de magister Gérold de Barri. Celui-ci serait donc mort au début de l'année 1223 ou à la fin de l'année précédente. C'est le seul renseignement que nous ayons sur ses derniers jours. (Cf. Hardy, *Catalogue of Testimonials*; H. Owen, *o. l.*, p. 28; Dimock, *o. l.*, p. LV; Joly, *o. l.*, p. 222).

[5]) Dans le passage qui traite de la mission de Gilbert (Tractatus de purgatorio sancti Patricii) Owein dit au roi: „Gratanter debeo eis servire, et gaudenter debetis monachos Cisterciensis ordinis in terra vestra suscipere, quoniam, ut verum fatear, in alio seculo in tanta gloria non vidi homines alios, in quanta vidi eos esse."

[6]) Cf. John of Salisbury, *Policraticus*, VII, 21; Giraldus Cambrensis, *Speculum Ecclesiae*, passim; Graham, *Intellectual influence of English Monasticism* dans *Trans. R. Hist. Soc.*, XVII.

[7]) Cf. Dimock, *o. l.*, p. LXXV.

BOEKBESPREKING.

PAUL STUDER and JOAN EVANS, *Anglo-Norman Lapidaries.* Paris, Champion 1924.

„Excellent pioneer work has been done by Leopold Pannier and Paul Meyer; the latter in particular has contributed valuable studies of which we have fully availed ourselves .... This has enabled us to throw light upon an obscure corner of Anglo-Norman literature and to introduce some order into a field which seemed hopelessly confused." (Introd. XIX.)

En ces termes les auteurs expriment leur reconnaissance envers les illustres romanistes et nous exposent leur plan qui n'a ni l'étendue de celui de Pannier qui voulait nous tracer l'histoire des pierres de l'Antiquité jusqu'à nos jours, ni l'incohérence de P. Meyer qui n'a publié sur ce sujet que quelques articles détachés (Rom. XXXVIII.) Ils publient non seulement 13 manuscrits anglo-normands mais ils tâchent de nous prouver par un examen minutieux des textes que les lapidaires continentaux dérivent tous de mss. anglo-normands et que c'est en Angleterre qu'il faut chercher les premiers monuments de la littérature française (c.f. Introd. XX).

Après avoir donné dans l'Introduction un aperçu des sources des lapidaires: Damigeron, Pline, Isidore et Marbode (c.f. surtout le Tableau des Sources) et une description des mss., les savants anglais passent à la publication des textes, dont quatre nous intéressent spécialement: La première traduction française de Marbode (Evan fut un mult riches reis p. 28), le Lapidaire Alphabétique (Ço nus demustre l'aïmant p. 204), le Lap. de l'Apocalypse (Cristals at tel nature en soy p. 265) et la Seconde Version en prose (Deu de cel omnipotent p. 118).

Pour la reconstruction de la première traduction de Marbode, pour en déterminer l'origine et la date, les auteurs ont profité des mss. connus (A-B-E), mais encore de trois mss. qu'ils ont retrouvés eux-mêmes: Mss. Vatican Misc 145 (C), Paris Bibl. St. Geneviève 2200 (D) et Pembroke Coll. Cambridge 87 (F). Ils ont publié le texte du Ms. A sauf quelques corrections amenées par la collation des autres textes.

Le résultat de leurs recherches est que le ms. A a été écrit en Sicile (c.f. *Rom.* XXXVIII, 50) mais que la langue et la versification révèlent une origine anglo-normande:

a. La rime ie : e : preisee : renumee (209—10), rober — despoiller (852—'53) etc.

b. Il n'y a pas de rime an : en. Le seul exemple repose sur une erreur. (c.f. Pannier. Les lap. franç.)

c. La rime jalne: meaune n'est pas possible hors de l'Angleterres.

Mais ce qui parle surtout en faveur de l'origine a.-n. c'est la versification (Quelquefois les auteurs ont corrigé des vers qui étaient assez corrects au point de vue de la versif a. n.: Par doze maneres sunt descrites (C. 524) Tollez la piere, manger l'estoit: 560. Il leur avait fallu consulter les articles sur ce sujet après la publication de Suchier: *Ueber die Mattheus Paris zugeschriebene Vie de Seint Auban.* 1876). Le mètre du ms. A est bien a. n.: tantôt le *e* forme une syllabe, tantôt le „versificateur" ne le compte pas.

Il y a des vers de 7 syllabes (au point de vue continental) parmi les octosyll:

„De palpebres tolt l'asprece
E as oilz dune clarece." (653—4).

Dans les vers de 9 syll. il ne faut pas prononcer le e:

„Une refreide ki a trop chialt. (194).
E cuntre tache qui naist en ume (874).

Puis on rencontre qqf. quatre vers consécutifs sur la même rime: cherté — plenté — clarté — oscurté (351—4).

Ces particularités se retrouvent dans tous les poèmes a.-n. (cf. *Fragments d'Une Vie de St. Thomas de Canterbury, La Vie de St. Grégoire le Grand* par frère Angier dans *Rom.* XII). Les auteurs sont encore plus convaincants quand ils déterminent la date de la composition. Ils allèguent l'orthographe ancienne de sil (si le) 602—sin (si en) 328—Kis (Ki les) 942 etc. Puis ils ont découvert une traduction en prose du poème, savoir le ms. Digby 13. Ce ms. date de la seconde moitié du XIIe siècle et nous donne une copie gâteé. Le scribe a donc eu sous les yeux un remaniement du poème; d'où résulte qu'il faut chercher la date de la première traduction de Marbode au commencement du XIIe siècle.

Gaston Paris opte pour la même date, mais il y arrive d'une autre manière. Il attribue le poème à Phil. de Thaun qui écrit dans son *Bestiaire:*

Si alt lire de Lapidaire
Qui est (ja) estrait de gramaire.

Au moment de la composition du *Best.* (entre 1125 et 1135) le lapidaire était donc fait. Le raisonnement est ingénieux mais erroné. Paul Meyer a découvert un texte dont il n'y a qu'un ms (Jesus Coll. Cambridge Q D 2: Ço nus demustre l'aïmant) qu'il a reconnu être l'œuvre de l'auteur du Comput. Studer et Evans sont du même avis, quoi qu'ils donnent une autre interprétation aux vers: Or voil (je) mun metre müer.

Pur ma raisun mielz ordener (2889—90).

Et du vers: Ki plus volt saveir de cez pieres (3005) (cf. p. 260).

P. Meyer examine la langue et le style du poème (Rom., XXXVIII 485) et les compare au *Comput* et au *Bestiaire* pour constater une ressemblance parfaite.

Les auteurs des lap. a. n. vont plus loin et comparent le lap. alphab. à la première version française.

Après l'examen de qqs. chapitres e. a. sur le *Cornelian* ils écrivent: A comparison of the two translations shows at a glance that they are by writers of very different temperament: one concise and neat, the other clumsy and verbose (p. 25).

Après tous ces arguments ils attribuent le plus vaste lapidaire traitant de 78 gemmes en ordre alphab. à l'auteur du *Comput.* L'épilogue du poème a depuis longtemps éveillé la curiosité des romanistes. Ph. de Thaun y promet d'écrire un autre lapidaire, sur le pouvoir „celestre" des pierres:

E ço dirrai en l'autre livre (1699).
E (si) comence li celestre. (1710).

P. Meyer n'a pas connu ce livre céleste dont il dit: „S'il n'existe plus, la perte n'est pas grande car Ph. de Thaon est un écrivain médiocre." (*Rom.*

XXXVIII, chap III). MM. Studer et Evans prouvent que le livre céleste ne s'est pas perdu. Ils en ont trouvé deux mss.:

Pembroke Coll. Cambridge 87 et Longleat: *Tractatus varii Theologici saec.* XIII et XIV.

Tandis que les lap. ont décrit jusqu'ici les vertus magiques des pierres, le recueil des pierres de l'Apocalypse nous parle de leurs forces divines.

Les auteurs comparent ce texte d'abord au manuscrit A. (p. 26) pour mettre en évidence le style prolixe du poète du lap. apoc. et le peu de ressemblance des deux œuvres. Quand ils comparent les deux poèmes attribués à Phil. de Thaun ils constatent: „The texts are never contradictory but generally complete each other admirably" (p. 262). Ils alléguent les articles sur le jaspe, le saphir, le calcédoine etc. La langue, la versification, le style, tout nous indique que les auteurs des derniers lapidaires ne forment qu'une personne; le style est plus misérable encore: „It can hardly be denied that the Apocalyptic Lapidary shows us Phil. de Thaun at his worst." (p. 263).

Un des lapidaires en prose mérite d'être mentionné à part. C'est la seconde version d'où dérivent la plupart des traductions continentales. L'auteur y a introduit un élément nouveau. De toute son œuvre émane un esprit religieux: E sachez ke Dampneden fit un des greignurs tresors des peres et lur duna greingnur vertu et greygnure pusance ke as herbes. Mut duyssum estre li reddivables des vertuz k'il mist pur nus e tuz nus abaundona". C'est là un échantillon du texte qui a servi d'exemple à 7 mss. continentaux, connus sous le nom de Lap. Chrétien. (Pannier, o. c. p. 231).

Les deux philologues anglais ont publié les autres mss. avec le même soin, la même exactitude.

Nous leur devons un des monuments les plus vastes de la langue et de la littérature d'Outre-Manche des XIIe et XIIIe siècles. Tous ceux qui s'occuperont désormais de ce dialecte de la douce France auront à consulter avec l'œuvre de P. Meyer et de Vising les *Anglo-Norman Lapidaries* de Studer and Evans.

Haarlem. N. v. Wijngaarden.

J. Haas, *Kurzgefasste Neufranzösische Syntax* [Sammlung kurzer Lehrbucher der romanischen Sprachen und Literaturen, IV]. Halle, Niemeyer, 1924.

Ce petit livre de 110 pages est une édition abrégée de la syntaxe du français moderne que l'auteur publia en 1909. M. H. est un savant compétent et ses travaux — citons aussi sa *Französische Syntax* de 1916 — se recommandent par une remarquable compréhension des faits syntaxiques et une méthode sûre. Ces qualités se retrouvent dans le présent livre, mais le fait qu'il n'est qu'une abréviation d'un travail plus étendu a eu comme conséquence que la façon de présenter les choses est souvent par trop concise et obscure. Une autre critique qu'on pourrait faire est que le choix des exemples — trop peu nombreux — n'est pas toujours heureux et même, parfois, à peine français; citons p. 16 Il n'a jamais voulu ce dont il s'était fâché; — p. 63 Jean n'ira pas assez vite (pour indiquer une supposition); — p. 80 je leur dis qu'ils sont jolis et de grossir vite; — p. 89 j'en ai un de

livre; — p. 6 que longues les nuits! (tournure uniquement possible en poésie dans un cas bien déterminé). Nous espérons que ces quelques taches disparaîtront dans les éditions suivantes.

Groningen. K. Sneyders de Vogel.

Emily A. Crosby, *Une romancière oubliée. Mme Riccoboni.* Paris, F. Rieder & Cie, 1924. Prix 12 francs.

M. André Morize, dans son excellent ouvrage sur les problèmes et les méthodes de l'histoire littéraire, met les auteurs de thèses en garde contre l'adoption du projet qui sépare arbitrairement „la vie" et „les œuvres" d'un auteur à traiter et qui les oblige à des répétitions fatigantes et inutiles [1]). Quand j'ai vu le sous-titre de cette thèse de l'Université de Paris: „Sa vie, ses œuvres, sa place dans la littérature anglaise et française du XVIIIe siècle", je me suis demandé si l'auteur n'avait pas échoué sur l'écueil de cette double composition. Mais je crois qu'en consacrant le tiers du livre environ à la vie et aux œuvres qu'elle ne sépare pas, et en donnant le reste à sa place dans l'histoire littéraire, Mlle Crosby a su résoudre avec bonheur le problème de la composition et de la distribution des matières de sa thèse.

La partie biographique est très bonne; elle apporte des précisions grâce à la correspondance de Garrick et aux mémoires du temps, nous montre Mme R. (1712-1792) dans son milieu et dans sa vie de petite bourgeoise — on songe quelquefois à Marceline Desbordes-Valmore —, mais qui possède un modeste salon d'où rayonne l'influence anglaise, avec un doux éclat, j'en conviens, alors que son roman influe aussi sur les idées en Angleterre.

L'œuvre est beaucoup lue: la bibliographie relève des éditions nombreuses jusqu'à la veille de la Révolution et même entre 1850 et 1870 dans la bibliothèque des romans pour lecteurs en chemin de fer; la dernière édition des œuvres complètes date de 1826; on constate donc ici un véritable succès pendant une soixantaine d'années, *Fanni Butlerd* ayant paru en 1757 [2]). Son œuvre a dû plaire aux amateurs d'ouvrages „à mi-côte" et „d'automne"; elle est éloignée de la fougue de Rousseau ou des discussions des philosophes, rappelle l'art de Mme de La Fayette (dans la XXXIIe lettre Fanni Butlerd fait lire *Zayde* à Miss Betzi), mais ses préoccupations ou ses curiosités font qu'elle effleure certaines questions de la situation des femmes, à l'ordre du jour. A une époque où le Comte de *** dans sa *Confession* par Duclos résume l'attitude de l'homme dans l'amour en ces deux phrases: „J'avais

---

[1]) A. Morize, *Problems and Methods of Literary History.* Grun and Company, Boston, s. d. [1923], p. 211. Si tous ceux qui ont présenté des thèses chez nous, après la promulgation du „Statut universitaire", avaient consulté et étudié ce livre, ainsi que celui de M. G. Rudler sur *Les techniques de la critique et de l'histoire littéraires*, j'aime à croire que bien des efforts inutiles auraient été évités aux présidents de thèse. Cp. d'ailleurs J. H. Scholte dans le *Neoph.*, X, p. 161-167.

[2]) A la bibliographie manquent *L'Abeille;* une éd. de *Fanni Butlerd*, A Amsterdam, aux dépens de la compagnie, 1759, in-16 de 159 p.; une édition des *Mémoires de Miledi B. par Mme R.*, Paris, 1760, signalée par Barbier, et une nouvelle édition Amsterdam, 1761, 2 parts, 1 vol. petit in-8°, que signale le catalogue Hertzberger sous le n°. 338.

envie de lui plaire, ou plutôt de l'avoir" et „J'étais résolu à chercher le plaisir en conservant la liberté de mon cœur", et où une femme d'esprit dit dédaigneusement „Cela leur fait tant de plaisir, et cela nous coûte si peu de chose", Mme Riccoboni montre toute la valeur de la dignité des sexes dans leurs rapports entre eux, la profondeur du sentiment des femmes — „non, vous n'aimez pas comme nous" —, le silence et le recueillement où elles se plongent après la trahison, la suprématie du cœur sur la raison, une distinction morale qui impriment un certain cachet à son œuvre. Il est vrai que la plupart du temps ses romans exposent la même histoire, celle de l'amante délaissée, et qu'avec M. Saintsbury [1]) on peut les caractériser comme „a perpetual tempest in a teacup", mais nous ne savons que trop que si l'histoire est vieille, il y a là des éléments de pathétique très intense, et que Mme R. a reproduits sobrement, avec naturel et vérité, sans sentimentalité [2]), sans y révéler son moi ni sa vie, sans affectation de vertu.

Telle est son œuvre; il faut louer Mlle Crosby d'avoir évoqué d'une façon intelligente, dans un livre bien fait et utile aux études de littérature comparée, l'auteur et ses romans [3]).

Amsterdam. K. R. Gallas.

Dante Alighieri, *Die Göttliche Komödie* übersetzt und erläutert von August Vezin, München, Verlag Josef Kösel & Friedrich Pustet K.—G., 1926 (geb.).

Deze nieuwe vertaling der *Commedia* is zooals meestal het geval is, ingegeven door de behoefte om Dante nadichtende, dieper in zijn groote werk door te dringen en het zich geheel eigen te maken. Verwey drukte het zoo mooi uit [4]): „Zoodra men het in vreemde taal geschrevene zoo indringend leest dat men niet laten kan het na te zeggen in de eigene, is er de vertaling. Dichters lezen zoo gedichten. Zij kunnen niet rusten voor zij het beminde gedicht hebben omgelezen tot een gedicht in hun moedertaal." Evenals Verwey bij ons heeft deze Duitsche vertaler zich streng aan den oorspronkelijken vorm gehouden, de terzine met slepend rijm. In Duitschland waren er maar weinig Dante-vertalers die dit deden: Kannegiesser (1809), Streckfuss

---

[1]) G. Saintsbury, *A History of the French Novel.* London, Macmillan & Co., 1917, I, p. 436. Il insiste beaucoup sur la valeur de l'*Histoire de M. le Marquis de Cressy* que Mlle Crosby n'analyse pas et qui m'a paru très belle.

[2]) „Adieu, le moi que j'aime mieux que moi-même".

[3]) Quelques erreurs à signaler et quelques additions à faire: Les lettres de Laclos et de Mme R. (p. 57, n. 3) ont été publiées aussi par E. Dard dans *Le général Choderlos de Laclos*, Paris, Perrin, 1905, pp. 480 à 493. — P. 71, l. 15 Mme d'Epinay, lire Mme du Deffand. — La note de la page 73 fait voir la question si compliquée des origines du roman épistolaire d'une façon simpliste. — P. 82. Mme R. n'imite-t-elle pas Rousseau, uniquement parce qu'il a attaqué les philosophes et qu'il lui était antipathique? Ou parce qu'elle en était incapable, tout simplement? — P. 94 on trouve une dangereuse généralisation sur la place peu importante de „l'enfant du monde dans les familles bien nées". — La note de la page 170 appartient à la page 171. — Il y a assez de fautes d'impression dans les noms propres.

[4]) Dante Alighieri, *De Goddelijke Komedie*, vertaling in terzinen door Albert Verwey, Haarlem, Tjeenk Willink, 1923, *Inleiding*, p. V.

(1824), Bartsch (1877) en Gildemeister (1888—'94). De meesten gaven de voorkeur aan een vorm waardoor hun een rijkere woordenschat ten dienste stond en die hen in staat stelde den inhoud zoo getrouw mogelijk weer te geven. Goethe schijnt vóór deze wijze van vertalen geweest te zijn [1]). Ook Philalethes (pseud. koning Johan van Saksen) offerde in zijn zeer geroemde vertaling het rijm op ter wille van de meest mogelijke getrouwheid. Dr. Vezin is zich zeer goed bewust dat hij deze weleens te kort heeft gedaan — hij spreekt evenwel slechts van „Worttreue", jammer genoeg blijft het daar niet alleen bij en worden Dante's beelden en gedachten weleens verminkt weergegeven. Ik noteer b.v. *Purg.* XII, 16—18:

Come, perchè di lor memoria sia,
Sopra i sepolti le tombe terragne
Portan segnato quel ch'elli eran pria,

welke regels Vezin aldus weergeeft:

Und wie uns hier vom Grabe wohl der Lieben,
Die uns des Todes grimme Hand genommen,
Ihr Bildnis grüszt, in Erz und Stein getrieben,

De finale idee van „perchè", in haar beknoptheid juist zoo aandoenlijk, is heelemaal niet uitgedrukt en ervoor staat het sentimenteel-aandoende „Grabe der Lieben", de volgende regel is er geheel bijgemaakt, ook de „Biltnis" die *grüszt;* wel zeer romantisch! Hoeveel getrouwer is hier Verwey's vertaling:

Gelijk, als maning aan hun levensdagen,
Boven de dooden de aardsche tomben teeken
Van wie en wat ze op aarde waren dragen,

Beiden, Verwey en Vezin, zijn terwille van het rijm genoodzaakt nu eens iets weg te laten dan weer iets toe te voegen, dit is een *conditio sine qua non* bij een vertaling in terzinen. Dit vooropgesteld, lijkt Vezin's vertaling mij zeer goed geslaagd, er zijn passages die mooier zijn dan bij Verwey, zoo b.v. *Purg.* XXVII, 33:

Ed io pur fermo e contra coscienza.

Verwey:

Maar ik stond stil en dorst mij niet te roeren,

welke laatste woorden wel heel slap aandoen.

Vezin daarentegen:

Ich aber stand, trotz allem Reuedrange.

Het is zeer moeilijk voor een niet-Duitsche te oordeelen over de taal die Vezin voor zijn vertaling gebruikte. Veroorloofde hij zich, zooals Dante zelf, vele vrijheden? In zijn voorwoord spreekt hij over het al te persoonlijke karakter dat de door hem gebezigde taal wellicht heeft. Op deze quaestie moet ik het antwoord schuldig blijven, het lijkt mij dat hij zeer veel bereikt heeft. Aan de vertaling gaat een uitvoerige inleiding over Dante's leven en tijd vooraf (ruim 250 blz.).

Amsterdam. JULIETTE COHEN.

---

[1]) Vgl. F. H. Kraus, *Dante, sein Leben und sein Werk,* Berlin, Grote'sche Verlagsbuchhandlung, 1897, p. 500.

PAUL PIUR, *Petrarca's ‚Buch ohne Nahmen' und die Päpstliche Kurie,* ein Beitrag zur Geistesgeschichte der Frührenaissance. [Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte, herausgegeben von Paul Kluckhohn und Erich Rothacker, Buchreihe 6. Band], Halle/Saale, Max Niemeyer, 1925 (Pr. ingen. 18 M., geb. 20 M.).

Piur kwam er toe zich met deze brieven bezig te houden doordat hij eenige jaren lang Konrad Burdach behulpzaam was bij de voorbereiding van diens groote werk, *Vom Mittelalter zum Reformation, Forschungen zur Geschichte der deutschen Bildung,* en meer speciaal doordat hij zijn medewerking verleende aan twee kritische tekstuitgaven bezorgd door denzelfde geleerde: *Briefwechsel des Cola di Rienzo* en *Petrarcas Briefwechsel mit deutschen Zeitgenossen* (nog niet verschenen). Na een verblijf aan het Pruisisch Instituut te Rome kwam hij met zijn onderzoek zoo ver dat hij hoopte in 1914 een kritische uitgave van het *Liber sine nomine* te geven, deel uitmakend der „Bibliothek des Preusz. Histor. Instituts". De oorlog verijdelde dit plan, de brieven verschijnen nu elders, elf jaar later.

Ze hebben tot hoofdthema Petrarca's houding tegenover de Curie te Avignon en zijn één felle aanklacht tegen de verdorvenheid die er op godsdienstig en zedelijk gebied heerschte. Vele critici hebben den dichter verweten dat zijn polemiek voortgekomen is uit al te persoonlijke redenen of dat zij zuiver rhetorisch is. Tegen dergelijke beschuldigingen heeft Piur Petrarca willen verdedigen en het is hem bizonder goed gelukt. Dat geen voorbijgaande stemmingen den dichter zóó fel deden oordeelen, bewijst hij historisch en psychologisch. Petrarca verwachtte evenals vele van zijn groote voorgangers en tijdgenooten, b.v. Dante en Cola di Rienzo, het naderend strafgericht Gods en de stichting van een nieuw Rijk door den Vredeskeizer. Hoe deze beide ideeën zich in den loop der eeuwen ontwikkelden en hoezeer ze in den tijd die de Renaissance voorafgaat verspreid waren, heeft Piur op heldere wijze uiteengezet. Vervolgens gaat hij na hoe ze op Petrarca inwerkten, hoe al zijn hoop op vernieuwing zich op Rome concentreert, dat alleen weer groot kan worden als de paus er terugkomt en de Kerk tot haar oorspronkelijke eenvoud terugkeert. In Avignon meent hij de oorzaak te zien van het naderend oordeel Gods, vandaar zijn aanvallen. Piur doet heel goed uitkomen dat hierbij wel persoonlijke teleurstellingen in het spel waren, maar zij waren niet hèt motief van deze, zelfs voor Petrarca, ongewone felheid. Dit vindt hij in den gemoedstoestand van den dichter als hij in 1351 voor het laatst in het gehate Avignon terugkeert. In de vier jaren die hij in Italië had doorgebracht, hadden allerlei gebeurtenissen zoodanig op hem ingewerkt, dat hij bij zijn terugkomst in de Pausenstad niet meer dezelfde was. Hij had een zedelijk-religieus louteringsproces ondergaan, daardoor ergerden de toestanden te Avignon hem meer dan ooit. Toen kwam tot uitbarsting wat al sinds jaren in hem gistte en hij schreef de heftigste der brieven *Sine Nomine.*

De figuur van Petrarca die Piur aldus aan de hand van vele citaten van den dichter zelf heeft geteekend, is niet die van den „modernen" mensch die meer oppervlakkige Petrarca-kenners dikwijls geven. In hoeveel dingen

staat hij nog *in* de Middeleeuwen, b.v. waar hij zich schaart aan de zijde der Franciscaners inzake het wereldlijk bezit der Kerk, ook wat de schenking van Constantijn betreft is hij het geheel met Dante eens. Piur is met groote liefde doorgedrongen in Petrarca's diepste wezen; de kloof tusschen willen en handelen die des dichters grootste kwelling was, tracht hij niet te verbergen, maar hij maakt er hem, zooals zoovelen doen, geen verwijt van, daar hij juist in dezen telkens wederkeerenden strijd een zedelijke hoogte heeft bereikt die vele modernen ten voorbeeld kan dienen.

Deze aan ideeën zoo rijke inleiding sluit met zakelijke mededeelingen over de redactie van het *Liber sine nomine* (aldus aangeduid in de meeste hss.). Petrarca zelf gaf den brieven hoogst waarschijnlijk geen naam toen hij ze ± 1359 van zijn overige correspondentie afscheidde, wegens hun inhoud mochten ze niet gepubliceerd voor zijn dood.

Amsterdam. JULIETTE COHEN.

LANE COOPER, *A Concordance of the Latin, Greek, and Italian Poems of John Milton*, Max Niemeyer, Halle (Saale) 1923.

Of late John Milton, who is as undoubtedly the first among English *poets*, as William Shakespeare towers above all English *playwrights*, has attracted much attention again. Had Sir Walter Raleigh called Milton's great epic "a monument to dead ideas", the "New School" (as Mr. Denis Saurat calls the new attitude towards Milton) claims him as essentially human, essentially modern, the incarnation of Renaissance-ideals, of Renaissance-individualism [1]).

One of the minor points in this new Miltonic research (a mere eddy beside the main stream) is treated in J. S. Smart's edition of Milton's Sonnets [2]). Here Mr. Smart tries to demonstrate that Milton's Italian sonnets were composed several years before the poet's Italian journey, and not, as was generally assumed, on the occasion of Milton's having fallen in love with a lady he had met in Italy.

Mr. Saurat rightly observes [3]): „Ce fait expliquerait un peu mieux qu'on ne pouvait les expliquer les louanges hyperboliques que ses amis italiens adressèrent à Milton: au moins avaient-ils pu lire quelque chose de lui en leur propre langue."

This has of course aroused a fresh interest in Milton's Italian poems and this may make Mr. Lane Cooper's *Concordance of the Latin, Greek and Italian Poems of John Milton* the more acceptable to the students of Milton.

As early as 1920, the compiler tells us in his preface, the work was ready for the press, but publication was delayed "for pecuniary and other reasons".

The Concordance mainly follows Beeching's reprint of 1900, but in im-

---

[1]) I cannot go further into this very interesting subject here. An article on *Milton de Puritein en de Nieuwe School* by the present writer appeared in *Stemmen des Tijds* (Dec. 1926).

[2]) Glasgow, 1921.

[3]) *Revue germanique* 1923, p. 132.

proving the metrical line the compiler consulted the Oxford Miniature Edition, which modernizes various small details. Apart from the occasional substitution of a period for a comma at the end of a sentence, however, the pointing of the Concordance is essentially that of Milton.

The words are of course given in their natural surroundings. I give a few examples, which may be considered as fair specimens; they have been taken at random:

ABDITUS. Cum Pan aesculea somnum capit abditus umbra, *Damon.* 52

SUCCO. O dignus tamen Haemonio juvenescere succo, *Eleg.* 2. 7
Succoque pollenti tot atris | Faucibus eripuisse mortis. *Procan.* 39

MADONNA. Madonna a voi del mio cuor l'humil dono | Farò divoto; *Son.* 6. 3

It must have been a labour of love: the compiler has devoted several *week-ends* to it in the *spring* of 1920, he tells us. But there is no holiday — inaccuracy to be found in the work. All the quotations I have verified are absolutely correct, — as they should be.

I can recommend this work of patience to the appreciative attention of students of Milton.

Hilversum. J. VELDKAMP.

Dr. J. PATA, *Úvod do studia lužickosrbského písemnictví* (Introduction dans l'étude de la littérature serbo-lusacienne). Praha, 1925.

Nu de schrijver van dit boekje (138 pagina's) aan het eind een Frans résumé van de inhoud geeft, waardoor het ook de niet-Čechiese lezer mogelik wordt, van de inhoud kennis te nemen, is er alle aanleiding om ook in Nederland op dit kritiese overzicht der geschriften, gewijd aan de Sorbiese (of: Wendiese) literatuurgeschiedenis, de aandacht te vestigen en daardoor tevens op de aan de meeste Nederlanders zelfs bij name niet bekende Slaviese talen, Opper- en Nedersorbies, die in een deel van Saksen en Pruisen door een van alle zijden door Duitsers omringde en, vooral in de steden, met Duitsers vermengde bevolking van ongeveer 150.000 mensen gesproken worden. Voor de alleroudste tijd der letterkunde (16e eeuw) kan men Páta's boekje een literatuurgeschiedenis noemen, overigens is het een uitvoerig, beredeneerd overzicht van wat tot nog toe op dit gebied gewerkt is, zowel door Slaven als door niet-Slaven. Voor de Westeuropese lezer is vooral datgene interessant, wat over het ontwaken van het nationale bewustzijn in de 18e eeuw en over de „wekkers" der 18e en 19e eeuw gezegd wordt. Dat zijn problemen, die bij de meeste Slaviese volken zeer gewichtig zijn en bij ons zelf geen rol van betekenis gespeeld hebben, al zijn er dan ook raakpunten met de Vlaamse kwestie.

Leiden. N. VAN WIJK.

AANKONDIGING VAN EIGEN WERK.

L. J. GUITTART, *De Intonatie van het Nederlands met inbegrip van een vergelijking met de Engelse Intonatie.* [Diss. Amsterdam]. Utrecht, Kemink en Zoon, 1925.

In this book the intonation of the Dutch language has for the first time been treated systematically. After pointing out the importance of the study of intonation by mentioning several cases in which it is the only means of making the meaning of a group of words or even of one word clear, the author discusses the four principal types of intonation occurring in Dutch speech. Then follows an investigation into the question which type is characteristic for statements, commands, wishes, exclamations and questions, and what shades of meaning are expressed by using another type. Two conversational prose-fragments are added, in which the phonetic transcription of the text is provided with tonetic indications. In the following chapter the *individual* intonation of two Dutchmen, as recorded by a phonograph, is represented on a musical stave by means of curves, in order to illustrate the rules given before. Finally a first attempt has been made to determine the cases in which English and Dutch agree or disagree, as far as intonation is concerned and to point out a few of the general differences there are between English and Dutch intonation.

Den Haag. L. J. GUITTART.

E. KRUISINGA, *A Handbook of present-day English.* Part I: *English sounds.* In one volume. — Part II: *English accidence and syntax.* In three volumes. Fourth Edition, 1925. KEMINK EN ZOON, Over den Dom te Utrecht. Cloth 6.50 each volume.

The necessity of a fourth edition of this work encourages a hope that the scientific study of living English is making progress, even if there may be few signs of it in our own country.

The first part has undergone several changes, though none of them are essential. In the chapter on General Phonetics I have in more than one place added observations which may convince the reader that the study of phonetics, which is almost an unknown subject to students of language in our universities, is not only useful to the practical student, but also helpful, indeed necessary, to the understanding of many phenomena, both in the present language and in the history of its development.

The second part, on Syntax, has not been changed or enlarged to a considerable extent. The most important changes will be found in the first volume, on the Verbs. I hope to have shown that the verb in its finite and non-finite form is the essential part of an English sentence. To the historical student it will be clear, too, that the non-finite verb is continually encroaching upon the domain originally belonging to the finite verb, so that the English verb is gradually coming to differ in essentials from the original Indogermanic verb. The sections on the *Relative Pronouns, the Articles, Composition,* and *Repetition* have been partly rewritten.

Amersfoort, April 1925. E. KRUISINGA.

England in the nineteenth century. Edited by P. Geyl and E. Kruisinga. Volume I (1815—1860). [Selections from English Literature, no. 8]. Kemink & Zoon, Over den Dom te Utrecht, 1924.

De middelbare school is door de omstandigheden van het hedendaagse leven meer en meer geworden tot een school van voorbereidend hoger onderwijs. Als dat niet tot schade van de universiteit zal zijn, moet het onderwijs in de moderne talen, naast zijn prakties doel, de leerlingen de geestelike waarden verschaffen die aan het gymnasium geschonken worden door het klassieke onderwijs. Dat wordt door de leraren meer en meer begrepen of gevoeld. De keuze van letterkundige lektuur wordt er door bepaald; maar die lektuur behoeft voor de moderne zo goed als voor de klassieke talen aanvulling in de vorm van historiese literatuur. In die behoefte wil dit boek pogen te voorzien; bij de tot nu toe geldende opleiding is de medewerking van een historicus van gezag als Professor Geyl een ongetwijfeld velen welkome waarborg van wetenschappelikheid.

Het boek stelt aan de docent de eis dat hij zich niet met woordverklaring vergenoegt, zo min als zijn kollega bij de lektuur van Livius of Thucydides. Misschien zullen ook akademiese docenten in een boek als dit aanleiding vinden de vraag te overwegen of zij hun plicht tegenover hun leerlingen hebben gedaan als zij ze met een uitsluitend taal- en letterkundige opleiding de wereld inzenden: hun klassieke kollega's doen anders.

Den Haag. E. Kruisinga.

KORTE AANKONDIGING.

In de *Giessener Beitr. z. Rom. Phil.* verscheen als III. Zusatzheft, van Dr. phil. Elisabeth Kredel, *Hundert französische Schlagworte und Modewörter,* een zorgvuldige, goed gedocumenteerde reeks woorden of uitdrukkingen. Er gaat een zeer goede inleiding aan vooraf over de litteratuur dezer klinkende woorden, vanaf Henri Estienne en Charles Sorel tot Balzac en Francis Wey; er is een rijke bibliographie (met een paar gapingen b.v. E. Ritter, *Les quatre Dict.* ontbreekt). Methode bij de keus der steekwoorden en synthese ontbreken. Belangstellenden vinden een uitgebreider verslag in de *Ber. en meded. der Ver. van Leraren in levende talen* van 1 September 1926.

Een studie van Gustave Cohen, *Le séjour de Saint-Evremond en Hollande et l'entrée de Spinoza dans le champ de la pensée française* (Paris, Champion, 1926; 100 ex., n. i. d. h.) brengt, naar aanleiding van uitgebreid archief-onderzoek en van jaren kennismaking met den Hollander, een levendig beeld van den epicurist in contact met onzen geest, zeden, vrouwen en geleerden of staatslieden. Hoewel hij anti-cartesiaan is — Descartes is z.i. „un peu fou" — is hij toch zeer waarschijnlijk de man die Spinoza met Condé in relatie tracht te brengen; Condé en hij toch behoorden tot die „curieux", welke bij den „polisseur de lunettes" een steun zochten in hun vrijgeesterij. Cohen brengt nog als nieuws een derde verblijf van Saint-Evremond in Holland, met een post van officieuse zending (Jan.-Febr. 1672).

Carlo Pellegrini gaf *Opere Scelte di Mme de Staël* (Bologna, N. Zanichelli), een goede keus van meestal korte fragmenten, waarbij gevoegd zijn de brief *De l'esprit des traductions*, voor 't eerst in 't Ital. van Pietro Giordani (1816) verschenen en die van Mme de St. aan de uitgevers der *Biblioteca Italiana*, beide van zulk een groot gewicht voor de Ital. letterkunde. Een goede inleiding gaat vooraf over haar leven, haar werk — met zeer preciese karakteristieken —, haar invloed. P. IX valt op te merken, dat haar novellen minder rhetorisch zijn dan haar theater; p. IX onderaan, dat zij niet vrijwillig (*decise* di allontanarsi da Parigi) Parijs verlaat, maar dat het Comité de Salut Public haar beval die stad te verlaten (Dec. 1795); p. XIII zou nog te releveeren zijn haar idee van den vooruitgang als intiem verbonden met den vooruitgang der letteren.

V. Grode onderzoekt *Das Übersinnliche bei George Sand* [Giessener Beitr. no. 18], constateert invloeden en inspiraties van folklore, Ann Radcliffe, Swedenborg, Balzac, E. T. A. Hoffmann, Scott, misschien ook van Monk Lewis, in haar œuvre uit alle vier de perioden op 27 romans en vertellingen; vindt gelegenheid haar bovennatuurlijke met dat van haar voorgangers te vergelijken en vooral te wijzen op haar drang om alles „natuurlijk" te verklaren. Een volk van rationalisten, de Franschen.

Nuttig, zorgvuldig werk vindt men in H. Gelzer, *Guy de Maupassant* (Heidelberg, C. Winter, 1926), goede analyses van novellen — terecht als de hoofdzaak gezien —, romans en de rest (verzen, theater, reizen; niet de krantenartikelen van anderen aard, waarover Neubert schreef), met aardige vergelijkingen, aanduiding van bronnen en hernomen eigen werk. Maakt den invloed van Feuillet aanvaardbaar; ziet een evolutie naar het mondaine en sentimenteele (geld, vrouwen, succès) na *Mont-Oriol*; determineert den invloed van Flaubert, waarvan M. zich losmaakt; studeert den stijl: pointe, „Dreitakt", banale epitheta. Men verwacht, naar 't motto, een stijlstudie; 't is meer een suggestieve analyse van 't geheele werk. — Is er geen invloed van Merimée (m. i. sterk!), van Musset? Waarom niet de *Dimanches d'un bourgeois* bij de novellen gezet? Over M.'s dood zal men niet alles precies weten (Cp. Frank Harris, *My Life*, II, 349). Is M. geboren te Miromesnil, ook een crux! Ik denk dat M. „lourd d'esprit" (p. 181, n. 1) was bij onbekenden; F. Harris looft zijn „alertness of mind" (*l.c.*, p. 340), spreekt van „gifted as a talker". Zijn er drie grooten: Homerus, Shakespeare, Goethe (p. 204); Molière niet? — Weinig bibliographie, maar voldoende.

H. Roselieb, *Spanische Wanderungen*. Berlin, Deutsche Buch-Gemeinschaft (z. j.). Een boek met wel wat vage, maar toch wel interessante beschouwingen, over land en bevolking vanaf het ontstaan der aarde en van het Iberiese schiereiland tot den huidigen dag; de voornaamste steden, personen, geestesstromingen en geschiedkundige gebeurtenissen worden in het kort gekarakteriseerd; uiterlikheden als nauwkeurige detailschildering of kleine voorvalletjes of typiese ontmoetingen moet men in dit „Reisebericht" niet zoeken.

A. Rüegg, *Luis de Camões und Portugals Glanzzeit im Spiegel seines National-epos.* Basel, Helbing u. Lichtenbahn, 1925. Een fijne karakterisering van het heldendicht, dat Portugals kortstondige grootheid verheerlikt. Vooral lezenswaard zijn de bladzijden die schr. wijdt aan de vermenging van christelike elementen met die aan de Oudheid ontleend, waarbij de vergelijking met Dante, Cervantes, Shakespeare e. a. het karakter van het Portugese gedicht scherper doet uitkomen.

C. Meléndez, *Amado Nervo.* Instituto de las Españas, N.-York 1926.

Dit boekje geeft in een zeventigtal bladzijden een analyse van het werk van de Mexikaanse dichter Nervo, bepaalt zijn standpunt ten opzichte der grote levensvragen en tekent de invloed, die Shakespeare, Maeterlinck en anderen op hem geoefend hebben. In dezelfde serie zijn ook korte studies over Jacinto Benavente en Fray Luis de Leòn verschenen, de eerste van de hand van F. de Onis, de laatste van die van A. Lugàn.

Het *Mittelhochdeutsche Übungsbuch* van Prof. von Kraus is in tweeden druk verschenen: Heidelberg, Carl Winter 1926 (German. Bibl. I. Sammlung, III. Reihe, 2. Band, M. 6.50).

Vergeleken met den eersten druk (1912) is het nogal wat grooter geworden: er is een nieuw onderwerp aan toegevoegd *(Beispielreden und Spruchgedichte des Strickers)*, terwijl de afdeelingen *rijmbijbel* en *lyriek* uitgebreid zijn. Bij oefeningen in mhd. tekstcritiek is dit werk een voortreffelijk hulpmiddel. Voor uitvoeriger aankondigingen moge worden verwezen naar dl. 22 van het *Museum*, wat den eersten druk betreft, en naar een der eerstvolgende afleveringen van genoemd tijdschrift voor dezen tweeden.

Het is vooral *Prof. Ehrismann* geweest, die het belang der ethiek in de profane middelhoogduitsche letterkunde voor de cultuurgeschiedenis der middeleeuwen in het licht heeft gesteld. *Dr. H. Kissling* houdt zich op dezen grondslag bezig met den allegorischen en veelszins nog duisteren dichter *Heinrich von Meißen*, die als *Frauenlob* in de literatuur bekend is. In een vrij omvangrijke studie: *Die Ethik Frauenlobs* (Sächsische Forschungsinstitute in Leipzig, Altgermanistische Abteilung, Heft III, Halle a. d. S. Max Niemeyer 1926, M. 8.—) wijst hij aan *Frauenlob* zijn plaats in de literatuurgeschiedenis ten opzichte van „Minnesang" en „Meistergesang" aan: „indem er als *Rationalist* zwischen beiden steht, rettet er die lebensfähigen Werte der alten und schafft damit den Zusammenhang mit der neuen". Frauenlob is „ein später Minnesinger", die de moraal van een nieuwen tijd voorvoelt en aanvaardt. Kissling's betoog daarvoor verdient stellig de aandacht.

De laat-middelhoogduitsche Dichter *Konrad von Würzburg*, die op gelukkige wijze de literaire traditie van Gottfried von Straßburg voortzette, is in den laatsten tijd in verschillende kleine uitgaven opnieuw gedrukt. De „Weidmannsche Buchhandlung" in Berlijn geeft een serie *Kleinere Dichtungen Konrads von Würzburg* in het licht, waarvan drie deeltjes volgens de zorgvuldige en kundige bewerking van Prof. Schröder verschenen zijn: I *Der Welt Lohn, Das Herzmaere, Heinrich von Kempen;* II *Der Schwanritter,*

Das Turnier von Nantes; III *Die Klage der Kunst, Leiche, Lieder und Sprüche.* In de „Altdeutsche Textbibliothek" van Max Niemeyer te Halle, waarvan de leiding sinds het overlijden van Paul in handen van Prof. Baesecke ligt, zijn twee deeltjes *Legenden* verschenen, critisch geëditeerd door Paul Gereke. Het tweede deeltje, dat ons thans ter aankondiging wordt toegezonden, bevat den *Alexius.* Wij bevelen deze handige, betrouwbare publicaties gaarne ten gebruike aan.

Sinds *Johann Peter Hebel* door zijn stichtelijk verhaal van *Kannitverstan* in de literatuur propaganda maakte voor de rijke koopstad „am Meerbusen, der da heißt: Het Ey, oder auf deutsch: das Ypsilon", hebben wij Hollanders voor den populairen poëet uit het „badisch ländli" min of meer een zwak. Wij vinden zijn verhaal van den handwerksgezel van Tuttlingen in het „Schatzkästlein" alsmede in tal van leesboeken. Prof. Witkop heeft thans de aardigste vertellingen, waaronder natuurlijk de bovenstaande, met een reeks onderhoudende brieven, te zamen met de gedichten in het oorspronkelijk dialect in het licht gegeven bij Herder & Co. te Freiburg i. Br. (XXVI en 302 blz., geb. 5 M.): een alleraardigst deeltje. Het geeft plaatjes van *Ludwig Richter*, een inleiding van *Witkop* zelf, een kleine handleiding voor het alemansche dialect met een woordregister van *Dr. Adolf Sütterlin*, een bandteekening van *Adolf Glattacker* met portret van den dichter. Wij hopen door deze aankondiging het debiet van deze bekoorlijke uitgave te vergrooten.

Het grootsch opgezette en voortreffelijk uitgevoerde *Handbuch der Literaturwissenschaft* van Prof. Walzel wordt geregeld voortgezet. In aansluiting aan onze opgaven IX, 74, 157, 311; X, 155, 315 deelen wij thans mede, dat Bethe's *Griechische Literatur* in de afleveringen 41, 46, 47, 50 en 57, Klemperer, Hatzfeld en Neubert's *Romanische Literaturen von der Renaissance bis zur französischen Revolution* in 43, 44, 48, 49, 52, 53, 54, 56 en 58 wordt vervolgd. Aan Fehr's *Englische Literatur des 19. und 20 Jhts.*, die op pag. 62 van onzen elfden jaargang uitvoerig is besproken, werd met aflevering 42 het slot toegevoegd; begonnen werd met Wilhelm's *Chinesische Dichtung*, waarvan twee afleveringen, te weten 51 en 59, zijn verschenen, en met Kappelmacher's *Römische Literatur*, waarvan de eerste aflevering (no. 55) ons bereikte. Het belangrijkste deel is zonder twijfel dat, wat de hoofdredacteur met aflevering 45 thans heeft afgesloten: *Gehalt und Gestalt.* Wij hopen op dit principieel zoo gewichtige werk eerlang uitvoeriger in te gaan, eventueel onder vergelijking met de resultaten, die de auteur in een gelijktijdig werk: *Das Wortkunstwerk, Mittel seiner Erforschung* (Leipzig, Verlag von Quelle und Meyer, 1926) heeft neergelegd. Alles, wat Prof. Walzel schrijft, en daarnaast ook dat, wat op zijn instigatie in het *Handbuch der Literaturwissenschaft* wordt geschapen, is methodologisch van zoo eminent belang, dat deze werken in geen bibliotheek, die op het gebied der letterkunde naar eenige volledigheid streeft, mogen ontbreken.

The Works of Geoffrey Chaucer, Vol III. The World's Classics.

This is a reprint of the Volume in the World's Classics, first published in

1906, containing the Canterbury Tales. The text is that of Professor Skeat's Edition and as to the order of the Tales it is that of the Ellesmere M.S. with the usual correction of the Shipman's Group (B^2) being placed immediately after the Man of Law's (B^1) and the Doctor's Group (C) after the Shipman's.

It is not a student's Edition: the few notes on the Language and Metre being barely sufficient except just for the ordinary reader. The Glossary is not exhaustive but reliable. If this unpretentious Edition brings Chaucer's masterpiece within the reach of a larger circle of readers, stimulating them to a further study of Chaucer's Works, it will have fulfilled its purpose.

In twee prachtig uitgevoerde deelen (CXLVI + 412 en 481 blz.) is *The Fable of the Bees: or, Private Vices, Publick Benefits* van Bernard Mandeville bij de Clarendon Press te Oxford uitgegeven in 875 exempl. In den strijd rondom het begrip *weelde* is dit boek een der belangrijkste; F. B. Kaye heeft het dan ook voorzien van een uitgebreid commentaar over den schrijver en zijn familie, zijn denkbeelden, het ontstaan van het geschrift, de invloeden die B. onderging (Bayle te Rotterdam, La Rochefoucauld, Hobbes). En als men dit boek doorleest constateert men dat de Fabel niets of weinig, het commentaar alles is. M. is een typisch aristocratisch filosoof, ook thans nog van waarde door zijn gesentimentaliseerde moraliteit van een rationalist. Voor de kennis van de economische theorieën der 18e eeuw is het boek van grooter waarde dan voor de kennis der litteratuur. Voltaire's *Le Mondain* staat ver boven Maudeville's gerijmel.

Ter viering van het vijftigjarig bestaan „*des philologisch-historischen Vereins*" te München is bij de firma R. Oldenbourg (München en Berlijn, 1926) uitgegeven *Silvae Monacenses*, een bundel studies over zeer verschillende onderwerpen, gevolgd door een geschiedenis van het genootschap. *Klassieke schrijvers, Calderon, Beierse familienamen, Pantrigonik* (de kunst om alle driehoeken te construeren), zijn titels die wij aanhalen om een denkbeeld van de inhoud te geven. De prijs is 5 Mark.

Het Instituut „for sammenlignende [vergelijkende] Kulturforskning" te Oslo heeft, in 1925, uitgegeven bij H. Aschehoug en Co. aldaar en bij firma's te Leipzig, Parijs, Londen en Cambridge (Ver. Staten), A. Meillet, *La méthode comparative en linguistique historique*. Het boek is ontstaan uit een aantal voorlezingen waarin de schrijver uiteenzet op welke wijze men taalvergelijking dient toe te passen. Het aangeven van de rechte weg is hier, gelijk zo vaak, vooral het waarschuwen tegen afdwalingen, in dit geval het niet streng onderzoeken van de deugdelikheid der aangenomen punten van vergelijking, het etymologiseren op grond van zeer vage gegevens en voorstellingen. Negatief is het betoog echter geenszins; de geleerde en begaafde schrijver toont met talrijke voorbeelden, ontleend aan zeer verschillende talen, duidelik aan wat bereikt is geworden en tevens wat nog te bereiken is.

Hetzelfde Instituut gaf, bij dezelfde firma's en in het zelfde jaar, uit: O. Jespersen, *Mankind, Nation and Individual from a linguistic point of view*. Jespersen begint met de onderscheiding van de Saussure tussen

„parole" en „langue" te bespreken en te beperken, wijst dan op de taalvernieuwende macht van het individu, en handelt uitvoerig over de verhouding tussen dialekt en gemeenlandse taal. De volgende hoofdstukken zijn gewijd aan 't vraagstuk wat men onder juiste en goede taal heeft te verstaan, hoe de taal naar de groepering der gemeenschap verschillend is en welke magiese kracht aan 't woord wordt toegekend. Het geheel getuigt opnieuw van Jespersen's uitgebreide kennis en van zijn vertrouwen in „progress of language", in de overwinning van het algemene en eenvoudige op het bonte en veelsoortige; die liefde voor 't algemene spreekt ook uit zijn bewering dat portretten, verkregen door 't fotograferen van een aantal personen op dezelfde plaat, waardoor een zuiver type ontstaat, „strikingly handsome" zijn (blz. 76). Zullen kunstenaars hem dit toegeven?

INGEKOMEN BOEKEN.

Ira O. Wade, The „philosopher" in the French drama of the eighteenth century [Elliott Monographs in the Romance lang. and liter., no. 18]. Princeton, N. Y., University Press; Paris, Les Presses Universitaires, 1926. $ 1.50.

L. Cons, L'auteur de la Farce de Pathelin [Idem, no. 17]. Ibid., id., 1926. $ 1.80.

G. Cohen, Le séjour de Saint-Evremond en Hollande et l'entrée de Spinoza dans le champ de la pensée franç. [Extr. de la Revue de Litt. comp., 1925 et 1926]. Paris, Champion, 1926. 100 ex., hors commerce.

R. Großmann, Das ausländische Sprachgut im Spanischen des Rio de la Plata [Mitt. und Abh. aus dem Gebiet der rom. Phil. veröfftlt vom Sem. f. rom. Spr. und Kultur, Hamburg; Bd. VIII]. Hamburg, Semin. f. rom. Spr. u. Kultur, 1926. Mk. 11.—

E. Gamillscheg, Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache [Samml. Rom. Elem. und Handb., III, no. 5]. Heidelberg, C. Winter, 1926. Lief. 3. Per afl. 2 Mk. Berekend op ± 15 aflev.

F. Brücker, Die Blasinstrumente in der altfrz. Lit. [Giessener Beiträge z. Rom. Phil., no. 19]. Giessen, Rom. Seminar, 1926. Mk. 3.—

Concha Meléndez, Amado Nervo. New York, Columbia University Press, 1926. $ 0.80.

H. Spanuth, Beiträge zur frz. Verbalflexion nach Texten von 1500—1750 [Diss. Münster]. Borna-Leipzig, R. Noske, 1925 [Uittreksel; de geheele diss. is, getypt, van den auteur, te Lehrte (Hannover), Königstr., 16, ter leen te krijgen].

René Lalou, Défense de l'homme, Intelligence et sensualité. Paris, S. Kra, 1926, fr. 13.50.

K. Burdach, Vorspiel, II. Goethe und sein Zeitalter. Halle (Saale), M. Niemeyer, 1926. Mk. 22,50; geb. Mk. 25.—

H. Kissling, Die Ethik Frauenlobs (Heinrichs von Meissen). [Sächs. Forschungsinst. in Leipzig. I, no. III]. Ibid., id., 1926. Mk. 4.—

K. Lokotsch, Etymologisches Wörterbuch der Amerikanischen (Indianischen) Wörter im Deutschen [German. Bibl. I. IV. Reihe. VI]. Heidelberg, C. Winter, 1926. Mk. 3.50; geb. Mk. 4.50.

K. Burdach, Reformation, Renaissance, Humanismus. Berlin, Paetel, 1926. Mk. 4.—; geb. Mk. 6.—

G. Ras, Börne und Heine als politische Schriftsteller [Amst. diss.]. Groningen-den Haag, J. B. Wolters' U. M., 1926.

T. Hommes, Holland im Urteil eines Jungdeutschen. Beitrag zur Kenntnis der geistigen Beziehungen zwischen Holland und Deutschland anläßlich des Wienbargschen Buches: Holland in den Jahren 1831 und 1832 [Amst. diss.]. Amsterdam, H. J. Paris, 1926.

H. E. Palmer, J. N. Martin, F. G. Blandford, A dictionary of English pronunciation with American variants (in phonetic transcription). Cambridge, Heffers, 1926. 5/ — net.

J. B. van Amerongen, The Actor in Dickens [Amst. diss.]. London, C. Palmer, 1926.

D. A. Seip, Norge om navnet på vårt land fra de eldste tider av. Kristiania, Steenske Forlag, 1923.

A. Sommerfelt, Utviklings fonetik [Videnskapsselskapets Forhandlinger, 1923 no. 5]. Kristiania, J. Dybwad, 1923.

Idem, Enkelte hovedpunkter i sprogutviklingen [Id., 1923 no. 6]. Ibid., id., 1923.

E. W. Selmer, De Faeroiske Tonelag [Id., 1924 no. 1]. Ibid., id., 1924.

Idem, Om Stavangermålets hårde og bløte klusiler [Id., no. 3]. Ibid., id., 1924.

Jan de Vries, Traditie en persoonlijkheid in de Oudgermaansche epische Kunst [Openbare Les] Arnhem, Hyman, Stenfert Kroese en Van der Zande, 1926.

The Orgarthing law of the Codex Tunsbergensis C. R. 1642, 4 to. An old-Norwegian manuscript of 1320—1330. Ed. G. T. Flom [University of Illinois studies in Lang. and Liter., X, no. 4, Nov. 1926]. Urbana, Univ. of Illinois Press, 1926. $ 1.50.

S. Kolstrud, Heidmarksbrev 1315—1560 [Bidrag til Nordisk filologi av studerende ved Kristiania Universitet, I]. Kristiania, J. Themies, 1914.

D. A. Seip, Lydverket i åsdømålet [id., II]. Ibid., H. Aschehoug Cie, 1915.

H. Horne, Aksent og Kvantitet i Naagaamaalet [id., III]. Ibid., id., 1917.

A. Brekke, Om praepositionsbruken ved Islandske og Norske gaardnavne [id., IV]. Ibid., id., 1918.

K. Ringdal, Om det attribute adjektivs position i Oldnorsk prosa [id., V]. Ibid., id., 1918.

V. Riksheim, Ljodvokstren i Vefsn-Målet (Ner-Vefsn) [id., VI]. Ibid., id., 1921.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN.

Studiën, CVI, Sept. 1926. O. a. K. J. Derks, De Index, II (*Slot*).

id., CVI, Oct. 1926. O. a. P. van der Scheer, Anatole France.

id., CVI, Nov. 1926. O. a. K. J. Derks, De Index: een fictie. — J. van Mierlo, Jr., Meister Eckehart in eere hersteld?

Museum XXXIII, no. 11—12 (Aug.—Sept. 1926). O. a. K. Vossler, Geist und Kultur in der Sprache. — J. Vercoullie, Beknopt Etymologisch Woordenboek der Nederl. Taal. — W. de Vries, Het oneigene. — E. Tille, Zur Sprache der Urkunden des Herzogtums Geldern. — Chr. Sarauw, Niederdeutsche Forschungen II. — E. Kruisinga, A handbook of present-day English, I. — W. Mulertt, Studien zu den letzten Büchern des Amadisromans. — G. Atkinson, Les relations de voyages du XVIIe siècle et l'évolution des idées. — A. Hämel, Studien zu Lope de Vegas Jugenddramen.

id., XXXIV, no. 1 (Oct. 1926). O. a. H. J. Pos, Kritische studien über philologische Methode. — C. G. N. de Vooys, Verzamelde letterk. opstellen. — H. Schneider, Heldendichtung, Geistlichendichtung, Ritterdichtung. — K. Voretsch, Einführung in das Studium der altfrz. Literatur. — D. Glass Larg, Madame de Staël. La vie dans l'œuvre. — W. Sköld, Die ossetischen Lehnwörter im Ungarischen. — dez., Ungarische Endbetonung. — B. Faij, L'esprit révolutionnaire en France et aux Eats-Unis à la fin du XVIIIe s. — dez., Bibliographie critique des ouvrages relatifs aux Etats-Unis.

id., no. 2 (Nov. 1926). O. a. Festschrift für W. Streitberg: Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft. — J. Prinsen J.Lzn., De roman in de 18e eeuw in West-Europa. — J. te Winkel, De ontwikkelingsgang der Nederl. Letterk. ², VI, I. — E. Kruisinga, A Handbook of Present-day English. — V. W. Post, Les tentatives de réforme orthographique du Père Monet, S. J.

Modern Philology, XXIV, no. 1 (Aug. 1926). H. Boyers, Cleavage in Bertran de Born and Dante. — C. H. Slover, William of Malmesbury's *Life of St. Patrick.* — C. H. Livingston, Le mal Saint Leu. — A. Steiner, Calderón's *Astrologo Fingiso* in France. — E. F. Pope, The critical background of the Spenserian stanza. — G. R. Potter, Mark Akenside, prophet of evolution. — P. P. Kies, The sources and basic model of Lessing's *Miss Sara Sampson.* — G. Sherburn, The fortunes and misfortunes of Three hours after marriage. — E. Rickert, Documents and records. — Reviews and notices.

Archiv (Herrig), CL (1926), no. 3 en 4. A. Brandl, Zu Ad. Pichlers Anfängen. — G. Herzfeld, Fouqué und Landor: ein merkwürdiges liter. Motiv. — M. Förster, Datierung und Charakter des kymrisch-engl. Marien-Hymnus. — H. Marcus, Besuche bei irischen Dichtern. — L. Karl, Der Benediktinerabt Mathias Flecha und seine Werke. — J. Bolte, *Les joyeuses aventures*, ein frz. Schwankbuch des 16. Jhs. — Kleinere Mittei; lungen [365 als Lieblingszahl der Sage; Phol, Polesleah und Poling; Ferndissimilation. Kannte Spenser irische Gedichte? Spensers Quellenangaben; Zwei Hschr. der Dichos de los Sabios; Vertretung des Gattungsbegriffes durch die Formen beider Geschlechten und Verwandtes; Dialektische Exkursion des rom. Semin. der Univ. Zürich]. — Beurteilungen und Kurze Anzeigen. — Einlauf.

id., CLI, 1. u. 2. (Okt. 1926). A. Brandl., Zu Ad. Pichlers Anfängen (*Schluß*). — F. Mezger, Swifts *Gullivers Travels* und irische Sagen. — G. Schleich, Die Gloucestershire-Legende der heiligen Juliane. — G. Gelosi, Wielands Verhältniss zu Metastasio. — G. Moldenhauer, Nachweis älterer frz. Hschr. in portug. Biblioth. — Kleinere Mitteilungen [G. A. Bürgers *Die Kuh*; Hengist und Hors; Streoneshealth; Ags. *odde* = *und*; Ags. *hydesace*; *Borhtriming*; Ælfreds *dulmun* aus Isidor; Wulfstans Homilien; Renntiere in Britannien; das Ordal der Angelsachsen; Schauspieler in Dunstable um 1221; Anglo-Franz. um 1240; Frühe Proben Schottischer Sprache; An Anglo-Saxon source of Ordericus Vitalis; M. E. *baseling*; G. Chaucer; Engl. Prozeßakten 1454—63; Zu Shakespeares Historien; Zu Byrons klassizistischer Theorie; Zu *Ivanhoe*; Zu Ch. Dickens' jüdischen Gestalten; Engl. Jugendbewegung; Zum Abkommen von *commodare, faenerare, mutuare* im Lat. und das Aufkommen von *impromutuum, praestare* und *praestitum;* Zum ersten Straßburger Tristan-Fragment; Huwes au blanc tabart; zu Frau von Stäel und Napoleon; zur *Bibliographie des Voyages en Espagne*]. — Beurteilungen und Kurze Anzeigen.

Mededeelingen der Koninkl. Akad. v. Wetenschappen, Afd. Letterk., LIX, serie A., no. 8. Ph. S. van Ronkel, Bericht aangaande de jongste aanwinst van Maleische handschriften in het buitenland (Cambridge). — **No. 9.** C. C. Uhlenbeck, Nieuwe woorden in het Blackfoot. — **LXI, no. 1.** G. G. Kloeke, Reflexen van Hollandsche expansie in de huidige Nederlandsche dialecten. — **No. 2.** N. G. H. Deen, Over taalverwantschap, meeningen en vragen. — **No. 3.** J. van Gelder, Naar aanleiding van Hirt's „Ueber den Ursprung der Verbalflexion im Indogermanischen. — **No. 4.** J. J. Salverda de Grave, Sur un préfixe français „réel". — **No. 5.** J. van Ginneken, De erfelijkheid der klankwetten. — A. W. M. Odé, Das schwache Präteritum in den germanischen Sprachen.

American Speech, I, no. 12 (Sept. 1926). A. Angel, Golf Gab. — C. de Crespigny, Esperanto. — E. K. Maxfield, Quaker „Thee" and its history. — N. Klein, Hobo Lingo. — G. A. Reichard, Wiyot: An Indian language of Northern California. — Ch. P. Loomis, Liveman's English. — L. Pound, Plondoms. — K. H. Collitz, Boost.

id., II, no. 1 (Oct. 1926). M. M. Nice, On the size of vocabularies. — F. F. Beirne, Newspaper English. — H. H. Vaughan, Italian dialects in the United States, II. — R. H. Claudius, Up and down. — E. B. Davis, J. M. Peek and the American language. — S. T. Byington, The attributive noun becomes cancerous. — J. Vogel, Backwoodsman

talk. — R. P. Bond, Animal comparisons in Indiana. — Bibliogr. depart. — The contributor's column. — Miscellaneous notes.

English Studies, VIII, no. 5 (Oct. 1926). W. van Doorn, How it strikes a contemporary, I. — R. Volbeda, On the place of the preposition, I. — Notes and News [English Assoc. in Holland]. — Reviews [3 werken over Eng. plaatsnamen; The Merchant of Venice, ed. Sir Arthur Quiller-Couch and J. D. Wilson; The Shelley Correspondence, ed. B. H. Hill; J. B. Priestley, George Meredith; Mary S. Gretton, The writings and life of George Meredith]. — Bibliography.

Versl. en Mededeelingen der Koninkl. Vlaamsche Academie, Juni en plechtige verg. 1926. J. Gessler, Vondel en Gillis van Vinckenroy. — A. J. J. Vandevelde, Het lichtgas te Gent honderdjarig — J. Jacobs, Een nieuw Mnl. hs. van het Evangelie van Nicodemus. — Jos. Schrijnen, Moderne taalgroei.

id., Juli—Aug., 1926. J. van Mierlo, Jun., Lambert di Beges, in verband met den oorsprong der begijnenbeweging. — L. Goemans, Eenige bizonderheden aangaande het onderwijs in en door de moedertaal. — G. Segers, Lager- en Hooger Onderwijs, Volksletterkunde en Hooger Literaire Kunst. — M. Walgrave, Gedichtengroei bij Gezelle. — Prijsvragen. — Alb. J. J. Vandevelde, Bijdrage tot de bibibliographie van Bernard Nieuwendijk (1654—1718). — G. Sigers, Volkswetenschap en volksletterkunde.

Germ.—Rom. Monatsschrift, XIV, no. 9/10 (Sept./Okt. 1926). A. Debrunner, Lautsymbolik in alter und neuesten Zeit. — E. Jenisch, Vom Abenteuer- zum Bildungsroman. — G. Hübener, Beowulf und die Psychologie der Standesentwicklung. — E. Auerbach, Racine und die Leidenschaften. — Bücherschau. — Selbstanzeigen.

Public. of the Mod. Lang. Assoc. of America, XLI, no. 3 (Sept. 1926). E. M. Albright, *The Faerie Queene* at the Gray's Inn Revels. — G. W. Landrum, Spenser's use of the Bible and his alleged puritanism. — M. J. Hughes, Burton on Spenser. — J. R. Caldwell, Dating a Spenser-Harvey letter. — E. F. Pope, Renaissance criticism and the diction of *The Faerie Queene*. — A. Gaw, The evolution of *The Comedy of Erros*. — M. I. O'Sullivan, Hamlet and Dr. Timothy Bright. — B. R. Conrad, Hamlet's delay. A restatement of the problem. — R. R. Cawley, Shakspere's use of the voyagers in *The Tempest*. — H. Spencer, Improving Shakespeare. Bibliographical notes on Restoration adaptations. — A. B. Benson, The essays on Fredrika Bremer in the *North American Review*. — G. E. De Mille, Stedman, arbiter of eighties. — W. H. Dunn, James Whitcomb Riley and Donald G. Mitchell.

Revue de littér. comp., VI, no. 4 (Oct.—Déc. 1926). F. Ernst, La tradition médiatrice de la Suisse aux XVIIe et XVIIIe siècles. — Ch. Simon, Le sillage de Stendhal en Allemagne. — R. Messac, Bulwer Lytton et Dostoïevski: de Paul Clifford à Raskolnikoff. — W. L. Schwartz, L'influence de la poésie japonaise sur la poésie franç. contemp. — Notes et documents [L'abbé Borné trad. du Dante, Jean Baudoin et ses trad. de l'anglais; Corresp. de Klopstock à retrouver; La fortune du *George Barnwell* de Lillo en France; Poe et de Banville]. — Chronique. — Bibliogr., des questions de litt. comp. — Comptes rendus critiques [J. Prinsen, De roman in de 18e eeuw; A. de Carli, L'infl. du théâtre franç. à Bologne; L. Ferrari, Le traduzioni italiane del teatro tragico francese nei secoli XVII° e XVIII°; G. Blanquis, La poésie autrichienne de Hofmannsthal à R. M. Rilke]. Analyses d'ouvrages.

Revue d'hist. littér de la France, XXXIII, no. 3 (Juillet—Sept. 1926). J. A. Vier, L'activité d'une académie provinciale au XVIIIe siècle. L'Académie de Stanislas de 1750 à 1766. — A. François, La correspondance de J.-J. Rousseau dans la querelle littér. du XVIIIe s. (*suite et fin*). — M. Serval, Autour d'un roman de Balzac; *Le Lys dans la Vallée*. — L. Refort, L'art gothique vu par Victor Hugo et Michelet. — Mélanges

[Les écrivains moralistes au XVIIe siècle; Nicolas de Bonneville; Rousseau et d'Argens; Chateaubriand et Hugo, „l'enfant Sublime"; Mgr. Myriel dans les *Misérables*; La genèse de *Mlle de Maupin;* Qqs. variantes des *Confidences* de Lamartine]. — Comptes rendus [G. Cohen, Le livre de conduite du régisseur de Mons en 1501; M. Bloch, Les rois thaumaturges; H. Gouhier, La pensée religieuse de Descartes; B. M. Woodbridge, Gatien de Courtilz, sieur du Verger; J. Chevalier, Pascal, Pensées; P. Ledieu, Diderot et Sophie Volland; R. A. Rice, Rousseau and the poetry of nature in eighteenth century France; H. Gloesener, La révélatrice d'un peuple; A. Ponboy, Les poésies choisies de Henri de Latouche; E. Barthès, Eugénie de Guérin, Lettres à Louise de Bayne; R. Lebègue, Stendhal, Armance; J. Bonnerot, Bibliographie théâtrale]. — Chronique.

Mod. Lang. Notes, XLI, no. 7 (Nov. 1926). A. Schinz, Bibliographie critique de J.-J. Rousseau dans les cinq dernières années. — L. P. Shanks, Baudelaire and the arts. — E. H. Zeydel, A note on Tieck's early romanticism. — W. L. Schwartz, The question of personal caricature in *Le Monde où l'on s'ennuie.* — R. J. Menner, Four notes on the West-Midland dialect. — H. E. Smith, Horace Walpole anticipates Victor Hugo. — M. P. Telley, A neglected sixteenth century *of-or* construction. — R. D. Havens, Blake and Browning. — K. Malone, A note on *Beowulf* 1231. — J. H. Pillionnel, Voltaire et Christophe de Beaumont. — M. V. Braginton, Two notes on Senecan tragedy. — R. L. Dunbabin, A rhetorical figure in Shakespeare. — H. C. Lancaster, *Toutes* for *tous.* — Reviews [Ph. Aronstein, Engl. Wortkunde; G. Stefansky, Das hellenisch-deutsche Weltbild; F. Baldensperger, Le mouvement des idées dans l'Emigration fr.; P. Böckmann, Schillers Geisteshaltung als Bedingung seines dram. Schaffens; C. Guillet, An oral French grammar; Studies in German lit. in honor of A. R. Hohlfeld; J. Hurtado y A. G. Palancia, Historia de la Liter. española; M. Duclaux, The life of Racine; A. S. Cook and C. B. Tinker, Translations from O. E. poetry].

Revue de philol. fr., XXXVIII, no. 1 (1926). F. Piquet, Le patois de Dambras (Meuse) (*Suite*). — L. Clédat, En marge des grammaires: V. Les tens composés et surcomposés. VI Etimologies populaires. — Mélanges [*Pallier* pour *obvier*; Propos du *Temps*; *Il ne manquerait plus que ça*; L'adroit, point cardinal; Fr. *jacasser*; all. *büchse*]. — Contès rendus [Edm. Huguet, Dict. de la langue fr. du XVIe s., 3 fasc.; F. Brunot, Histoire de la langue fr., VII; W. Pierrehumbert, Dict. hist. du parler neuchatelois, fasc. 7 a 12). — Livres et art. signalés. — Nécrologie: Jules Gilliérou.

Iberica, IV (Oktober 1925—März 1926). W. Bock, A. Teixiera Lopes (m. Abb.). — G. Friederici, Die Städtegründung im kolonialen Spanisch-Amerika. — W. Giese, Die baskische Totenklage. — R. Großmann, Stätten und Landschaften in der Provinz Santander (m. Abb.). — F. H. Kluge, Zur Entwicklung der Sozialpolitik und der Sozialgesetzgebung in Spanien. — G. Richert, Moderne katalanische Malerei. — E. Schäfer, Bilder aus Sevilla: Der Alcázar. — E. Schäfer, Fr. Pizarro und die Eroberung von Perú. — A. Schneider, Brasiliens Kautschukwirtschaft; Brasilianische Baumwolle. — O. Stutzer, Der deutsche Anteil an der geologischen Erforschung Kolumbiens. — C. Teichmann, Die Freihäfen in Uruguay. — Das deutsche Institut in Coimbra. — R. Großmann, Beiträge zur paraguayischen Literaturgeschichte. — W. Giese, Die brasilianische Literatur in der kolonialen Zeit (1500—1750). — Kulturleben (o. a. necrologie van Caroline Michaelis de Vasconcellos en van A. Bonilla y San Martín). — Deutsch-iberische Beziehungen. — Schriftenschau. — Wirtschaftsleben. — Beiblatt: Spanische Philologie u. spanischer Unterricht.

id., V (April—September 1926). M. Artigas, Menéndez y Pelayo. — R. Menéndez Pidal, Der Cid in der Geschichte. — A. Hämel, Schauspielerschicksale in Spanien im 16. und 17. Jahrhundert. — L. Seco de Lucena, Schönheit und kunstgeschichtliche Bedeutung der Alhambra. — L. Pfandl, Die Santiago-Legenden des Altars von

Rothenburg. — W. Mulertt, Eine Zeitgenössische Erzählerin der Montaña. — F. H. Kluge, Die spanische Tagespresse. — M. Lohse-Barrelet, Volkslieder und Volkstänze auf Mallorca. — W. Mann, Grundrichtungen der Kultur Lateinamerikas. — Y. Pino-Saavedra, Die epische Dichtung im spanischen Amerika: J. Zorilla de S. Martín. — F. Hümmerlich, Vasco da Gama und die Entdeckung des Seewegs nach Indien. — W. Giese, Der realistische Roman in Portugal. — B. Brandt, Der lateinamerikanische Mensch. — A. Rein, Zur Geschichte des Panamá-Kongresses 1826. — W. Mann, Die staatliche Volksschule in Chile. — W. Giese, Der Dichter Guerra Junqueira. — Wirtschaftsleben. — Kulturleben. — Deutsch-iberische Beziehungen. — Schriftenschau. — Beiblatt: Spanische Philologie u. spanischer Unterricht (o. a. H. Hatzfeld, *Das Stilproblem bei Cervantes.* — R. Grossmann, *Zum metrischen Problem in der älteren spanischen Volksepik*).

Boletín de la Real Academia Española, XII, no. 59 (Octubre de 1925). E. Cotarelo, Elogio biográfico de D. Ramón de Mesonero Romanos (conclusión). — P. U. González de la Calle, Documentos inéditos acerca del uso de la lengua vulgar en los libros espirituales (continuación). — A. González Palencia, Datos biográficos del licenciado Sebastián de Covarrubias y Horozco. — M. Serrano y Sanz, El licenciado Juan de Cervantes en Alcalá de Henares. — J. García Soriano, Una antología hispano-lusitana del siglo XVI (conclusión). — M. de Saralegui, Escarceos filológicos. — E. C., Vocablos incorrectos. — Acuerdos y noticias. — Bibliografía.

id., no. 60 (Diciembre de 1925). Marqués de Figueroa, D. Antonio Maura. — M. Artigas, Un opusculo inédito de Lope de Vega. — E. Díaz-Jiménez y Molleda, Jovellanos en León. — F. Cotarelo, Un novelista del siglo XVII e imitador de Cervantes, desconocido. — P. U. González de la Calle, Documentos inéditos acerca del uso de la lengua vulgar en los libros espirituales (continuación) — J. Alemany, Acerca del origen de una M. — M. de Saralegui, Escarceos filológicos. — Acuerdos y Noticias.— Bibliografía.

id., XIII, no. 61 (Febrero de 1926). R. Menéndez Pidal, D. Adolfo Bonilla y San Martín. — E. Cotarelo, Algunas noticias nuevas acerca de Rodrigo Cota. — M. Serrano y Sanz, El licenciado Juan de Cervantes y D. Iñigo López de Mendoza, cuarto duque del Infantado. — Id., Inventarios litúrgicos de algunas iglesias que pertenecian a los ordenes de Santiago y Calatrava. — E. Alarcos, Meléndez Valdés en la Universidad de Salamanca. — P. U. González de la Calle, Documentos inéditos, etc. (continuación). — J. Alemany, Acerca de un solecismo. — M. de Saralegui, Escarceos filológicos. — Acuerdos y noticias. — Bibliografía.

id., no. 63 (Abril de 1926). E. Cotarelo, Nuevas noticias biográficas de Feliciano de Silva. — E. C., Adición a las „Noticias acerca de Rodrigo Cota". — E. Alarcos, Meléndez Valdés (continuación). — R. Espinosa Maeso, Dos notas para la *Celestina.* — Id., El abad Francisco de Salinas, organista de la Catedral de León. — P. U. González de la Calle, Documentos inéditos, etc. (continuación). — José Bendiel, Dialecto judeo-hispano-marroquí o Hakitía. — M. de Saralegui, Escarceos filológicos. — Acuerdos. — Bibliografia.

id., 63 (Junio de 1926). E. Cotarelo, Varias noticias nuevas acerca de Florián de Ocampo. — J. Garcia Soriano, Damián Salucio del Poyo. — R. Espinosa, Una carta inédita del licenciado Mariano, Deán de Talavera. — Id, Los estudios universitarios de Sebastián de Orozco. — Id., Contratos de impresiones de libros. — P. U. González de la Calle, Documentos inéditos, etc. (conclusión). — E. Juliá Martínez, El teatro en Valencia. — J. Bendiel, Dialecto judeo-hispano-marroquí o Hakitía (continuación). — E. Alarcos, Meléndez Valdés (conclusión). — M. de Saralegui, Escarceos filológicos. — Acuerdos y noticias. — Bibliografía.

Revista de filología española, XII (1925), no. 3. L. Spitzer, Notes étymologiques. —

A. Millares Carlo, De paleografía visigótica: A propósito del „Codex Toletanus". — G. Spellanzon, Uno scenario italiana ed una commedia di Lope de Vega. — Miscelánea (o. a. J. F. Montesinos, *Contribución al estudio de la lirica de Lope de Vega*. — M. Nuñez, *Notas acerca de Chateaubriand en España*). — Notas bibliográficas. — Bibliografía. — Noticias.

id., no. 4. T. Navarro Tomás, Palabres sin acento. — G. Spellanzon, Lo scenario italiano „Il convitato di pietra". — F. del Valle Lersundi, Documentos referentes a Fernando de Rojas. — Miscelánea (o. a. A. Terracher, „*We > wa" en français*). — Notas bibliográficas (o. a. een kritiek van A. Castro op de 15e uitgaaf van de *Diccionario de la lengua española* der R. Academia Española). — Bibliografía. — Noticias.

id., XIII (1926), no. 1. A. Alonso, La subagrupación románica del catalán. — A. González Palencia, La huella del león. — Miscelánea. — Notas bibliográficas. — Bibliografía. — Noticias.

id., no. 2. L. Spitzer, Notes étymologiques. — S. Gili Gaya, La entonación en el ritmo del verso. — J. F. Montesinos, Notas sobre algunas poesías de Lope de Vega. — Miscelánea. — Notas bibliográficas. — Noticias (o. a. Homenaje a Menéndez Pidal).

Nachrichten von der Gesellschaft der Wissensch. zu Göttingen. Philol.-Histor. Klasse 1925. Heft 1. H. Thiersch, Zu den Tempeln und zur Basilika von Baalbek. — R. Reitzenstein, Zu Ciceros Rede für Caecilius. — G. Rodenaldt, Cortinae. Ein Beitrag zur Datierung der antiken Vorlage der mittelalterlichen Terenzillustrationen. — K. Sethe, Zur Wiedergabe des ägyptischen *h* am Wortsanfang durch die Griechen. — L. Fiesel, Geleitszölle im griechisch-römischen Ägypten und im germanisch-romanischen Abendland.

Heft 2. K. Brandi, Die Wahl Karls V. — W. Krause, Erklärungen zur ältesten Skaldendichtung. — K. Sethe, „Der Mensch denkt, Gott lenkt" bei den alten Aegyptern. — E. Schröder, Die Strassburg-Molsheimer Handschrift. — id., Abor und das Meerweib. — id. Manuel und Amande.

Beiheft. M. Johannessohn, Der Gebrauch der Präpositionen in der Septuaginta.

Geschäftliche Mitteilungen. 1924—25. R. Reitzenstein, Franz Boll. — H. Thiersch, Bericht über die archäologische Tagung in Tripolis vom 1—6 Mai.

Euphorion, XXVII, no. 2. G. Mehlis, Dichtung in Philosophie und Geschichte. — J. Nadler, Wittenweiler? [naar aanleiding van het gedicht uit de 15e eeuw *der Ring*]. — W. E. Oeftering, Eine weitere Quelle zu Grimmelshausens *Ewigwährender Kalender* [naast *Garzoni* wordt *Lycosthenes* geplaatst in de vertaling van *Heroldt*, 1557; belangrijk is voor ons land in het opstel vooral de behandeling van het bekende *Loosduinensche grafschrift*]. — J. Steinberger, Pseudonyme Rätselgedichte Wielands. — R. Petsch, Zur Chronologie des *Faust* [naar aanleiding van Sarauw's „Faustchronologie" in Historisk-filologiske Meddelelser der kgl. Danske Videnskabernes Selskab, X, 2]. —H. Maync, C. F. Meyer (1825—1925). — A. Renker, Fantasio, ein Kapitel französischer Romantik. — Forschungsberichte [J. Bolte, Pauli, *Schimpf und Ernst*(vgl. ook *Een nyeuwe cluchtboeck* 1554); Sauer behandelt „österreichische Dichter", Marcus bespreekt „C. F. Meyer-Literatur"; P. Merker und W. Stammler, *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte*; E. Ermatinger, *Das dichterische Kunstwerk*; E. Hirt, *Das Formgesetz der epischen, dramatischen und lyrischen Dichtung*]. — Kleine Anzeigen [o. a. H. v. Schubert, *Goethes religiöse Jugendentwicklung*; H. Wocke, *Briefe Rudolf Hildebrands*]. — Einlauf. — Nachrichten.

id., no. 3. A. Bach, Neues aus dem Kreise La Roche-Brentano. — H. Schneider, Unveröffentlichte Briefe an J. A. Ebert. — E. Berend, Ein ungedruckter Brief Schillers. — K. Eichler, Jahn auf dem Wiener Kongreß. — G. Fittbogen, Briefe aus dem Lager der „Unbedingten". — K. Hahn, Eine Erinnerung an W. v. Türckheim. — M. Laubert, Heines Jugendfreund Eugen von Breza. — O. Mallon, Bettinas Briefwec sel mit

Hortense Cornu. — R. Newald, Adalbert Stifter und der Kefermarkter Altar. — E. Petzet, Briefe von Paul Heyse an Otto und Emma Ribbeck. — R. Trautmann, Das russische Heldenlied [inaugureele redevoering te Leipzig]. — Einlauf. — Nachrichten.

De **Kirjath Sepher** verzoekt ons de aandacht op hem te vestigen: een driemaandelijksche bibliographische revue van de Joodsche Universiteit te Jeruzalem, bevattende een geannoteerde lijst van alle boeken over Judaïca en Hebraïca in de wereld, van boeken in Palestina gedrukt en van onuitgegeven handschriften in de verzameling der Hebreeuwsche Universiteitsbibliotheek. Prijs 10 sh. per jaar; adres: Jeruzalem, P. O. B. 36, Meah Shearim.

MEDEDEELINGEN OVER DE STICHTING „HET FRANTZENFONDS" TE UTRECHT.

In de op 14 November j.l. gehouden bestuursvergadering, welke geopend werd met een woord ter nagedachtenis aan wijlen Prof. Dr. J. J. A. A. Frantzen, werd het nieuwe bestuurslid, Prof. Dr. A. G. van Hamel, geïnstalleerd en in de vacature Rienks door benoeming van Prof. Dr. Th. C. van Stockum voorzien. Uit mededeelingen van den voorzitter bleek, dat de stichting thans rechtspersoonlijkheid bezit en dat de schenking van mevrouw E. E. Frantzen-Loba, bestaande onder meer uit een prachtige collectie studiewerken, toebehoord hebbende aan haar overleden echtgenoot, thans grootendeels in een daartoe door Curatoren der Rijksuniversiteit beschikbaar gestelde studiezaal is ondergebracht, terwijl grootere lokaliteiten in uitzicht zijn gesteld. Deze studiezaal is, behalve voor studenten, ook kosteloos toegankelijk voor contribueerende leden van „Het Frantzenfonds" op vertoon van hun lidmaatschapskaart. Ter aanvulling en uitbreiding der bibliotheek is *dringend behoefte aan steun.* Het bestuur doet daartoe een beroep op allen, die zich voor de wetenschappelijke beoefening der Hoogduitsche taal en letterkunde interesseeren.

Schenkingen in geld of in boeken, zoowel als opgaven van nieuwe leden (minimum-contributie *f* 2,50 per jaar) worden gaarne ingewacht bij ondergeteekende.

Namens het bestuur
van „Het Frantzenfonds":
DR. BELLA JANSEN
Secretaresse-penningmeesteresse.

Utrecht, Dillenburgstraat 17.

Dr. F. H. P. PRICK VAN WELY en Dr. W. HELDT †.

Neophilologus heeft het heengaan van twee medewerkers te betreuren: de eerste, die op het gebied van lexicographie en grammatica zooveel uitstekend, baanbrekend werk had verricht, soms onder moeilijke omstandigheden in de tropen; de tweede, die, jong nog, zooveel beloofde als fijn litterair-werker. De redactie zal hen niet licht vergeten.

INDIRECTE REDE IN ONAFHANKELIKE ZINNEN.

De charmante drukte haar de hand: „Het was onbegrijpelijk charmant geweest" (*Camera Obscura*). Zijn de tussen aanhalingstekens geplaatste woorden letterlik aldus door de heer Van der Hoogen gezegd? Immers neen. Worden zij ons dan medegedeeld in een zin van Beets zelf? Evenmin, en juist de aanhalingstekens bewijzen dat. Wij hebben hier dus te doen met een constructie die tussen de directe en de indirecte rede staat. Zij was, ook ten onzent, bekend; ik haal uit van Wijk, *De Nederlandsche Taal*, aan: „Als de indirecte rede uit meer dan één zin bestaat, dan heeft vaak de eerste van die zinnen de woordschikking van een bijzin, het vervolg die van een hoofdzin, bijv. *Hij zei dat wij maar niet moesten wachten; hij zou ons wel inhalen, want zoo hard liepen wij toch niet*" (p. 68). Deze zin zou in indirecte rede aldus hebben geluid: *dat hij ons wel zou inhalen, want dat wij*, enz., en in directe rede: *ik zal jelui wel inhalen, want zo hard lopen jelui toch niet*. De bekende taalgeleerde Bally, die, opvolger van de Saussure, op de theorieën van zijn meester voortbouwt en een der voormannen is van de bestudering der levende taal, onafhankelik van haar geschiedenis, heeft in het licht gesteld welk een voorname plaats deze „indirecte rede in onafhankelike zinnen" in de Franse litteraire taal langzamerhand is gaan innemen. Twee zijner artikels [1]), door een zijner leerlingen samengevat en uitgebreid in een studie welke afzonderlik is verschenen [2]), zijn de aanleiding tot de enkele opmerkingen die hier volgen.

De indirecte rede is weinig levendig; het persoonlike element dat de gesproken woorden bevatten en dat in de directe rede volkomen tot zijn recht komt, verdwijnt zo goed als geheel wanneer zij eerst door een verhaler worden overgedacht en dus uit de tweede hand worden medegedeeld. De wanhoopskreet van een moeder bij het lijk van haar zoon: *Mijn God, waarom hebt gij hem mij ontnomen?* kan als afhankelike vraag alleen worden tot: *Zij vroeg God waarom Hij haar kind had weggenomen*, waarin men desnoods, door inlassing van *vol wanhoop* of iets dergelijks, een indruk kan geven van de aandoening waarmede de woorden waren uitgesproken, maar hoe zwak is die weerklank. Zo geeft in een zin als: *B zeide mij, met een air van opluchting, dat het nu gelukkig uit was met dat gezeur, gelukkig* zonder twijfel, blijkens de toevoeging *met een air van opluchting* wèl de stemming van de spreker B, niet van de verhaler, weer; maar toch, het leven is er uit, zodra de woorden door bemiddeling van een ander tot ons komen. Het is trouwens niet meer dan natuurlik dat de verhaler niet altijd lust heeft alle subjectieve meningen die hij weergeeft voor eigen rekening te nemen. Als P van X heeft gezegd: *Die ellendige kerel moest nu eindelik maar eens zijn mond houden*, dan kan men het X niet ten kwade duiden dat hij, deze woorden van P overbrengende, dit niet aldus doet: *P heeft*

---

[1]) *Le style indirect libre en français moderne* (*Germ.-Rom. Monatschrift*, 1912); *Figures de pensée et formes linguistiques* (*ibid.*, 1914).

[2]) Marguerite Lips, *Le style indirect libre*, Paris, Payot, 1926.

van mij gezegd dat een ellendeling als ik nu eindelik maar eens zijn mond moest houden; ik weet wel dat er een schrijverstruc is, die hierin bestaat dat de ondergeschikte zin tussen aanhalingstekens wordt gezet, zoals in de *Camera: Nurks bekroonde al zijn opwekkelijke voorstellingen met de plechtige verklaring, „dat er niet één medicus in de wereld was wien hij, Robertus Nurks, wat hèm betrof, zelfs maar over zijn kat vertrouwde".* Maar dit kunstmiddel behoort tot het schrijvers-, niet tot het taalmateriaal.

Vergelijken wij met deze „geïntellectualiseerde" indirecte rede in bijzinnen de „onafhankelike indirecte rede": welk een verscheidenheid, welk een volheid van leven; zij laat allerlei intonaties, uitroepen, directe vragen toe, waartegenover de indirecte rede slechts haar eentonige dalende melodie en haar uniforme zinsbouw kan stellen; zij drukt alle gevoelschakeringen uit van de werkelik gesproken woorden. *Bertha dacht na over de gevolgen die het vinden van de brief door haar ouders zou hebben; lieve hemel, wat zou dat een spektakel geven; zou zij alles maar direct ronduit zeggen zoals het was?* Of wel: *De goede de Groot sprak met de grootste opgewondenheid over den avond van gisteren: „Nooit in zijn leven had hij zo iets moois gezien. Dat was een rijkdom! Dat waren stukken muziek"* (*Camera Obscura*). Of: *De eerzucht bleef in hem en woekerde voort . . . Hij was immers nog niets . . . Een student die in den smaak viel, meer niet . . . En de eerste wilde hij zijn, hij wilde de man zijn dien men elkaar wijst op straat* (de Rooy van Heerlen, *Droomliefde*, p. 191). Men ziet het: geen grammatiese verbinding hoegenaamd tussen de verschillende zinnen; de onafhankelike indirecte rede kan nooit onmiddellik achter een transitief werkwoord staan, zoals *zeggen, zich verbeelden, onderstellen* die, bij eigenlike indirecte rede, gevolgd worden door voorwerpszinnen; in *hij zeide dat hij alles alleen zou doen* is het tweede gedeelte een afhankelike zin; om een hoofdzin te kunnen zijn zou er aan moeten voorafgaan bijvoorbeeld: *hij nam een besluit: hij zou alles alleen doen.*

Maar indien dus onze constructie dicht staat bij de onmiddellike uitdrukking van iemands woorden of gedachten, in de vorm heeft zij veel gemeen met de afhankelike zinswending; in beide toch heeft een transpositie van de in de directe rede gebruikte tijden en voornaamwoorden en soms van adverbia plaats. Om de eerste zin van dit opstel als voorbeeld te nemen, Van der Hoogen heeft in werkelikheid gezegd: „Het is onbegrijpelik charmant geweest", en dit *is* werd tot *was*, omdat Beets de woorden van Henriette Kegge's aanbidder niet in directe rede weergeeft; men late zich niet van de wijs brengen door de aanhalingstekens; die hadden zonder enig bezwaar weg kunnen blijven. Zo verandert een gesproken *ik* in *hij* en *mijn* in *zijn*, zodra de directe rede wordt omgezet in indirecte rede, in hoofd-, zowel als bijzin: *Jan zeide: „Ik zal terugkomen met mijn boeken", Jan zeide dat hij terug zou komen met zijn boeken, Jan beloofde alles: hij zou terugkomen met zijn boeken.* En ziehier wijzigingen in het gebruik van adverbia van tijd en plaats: *Jan zeide: „Ik zal morgen hier komen", Jan zeide dat hij de volgende dag terzelfder plaatse zou komen, Jan beloofde alles: hij zou de volgende dag op dezelfde plaats komen.* Nu is in de afhankelike zin deze verandering niet nodig, wanneer de verhaler zich zelf op de plaats en op de dag bevindt waarover Jan spreekt; A zit in een koffiehuis en zegt: *Jan heeft beloofd*

dat hij morgen hier (in dit koffiehuis) zal komen. Maar hoe komt het dat in de indirecte rede in hoofdzin, ook als *hier, morgen*, enz., wordt behouden, nooit verband tussen deze tijds- en plaatsbepaling en de schrijver kan worden gelegd? Zo bijvoorbeeld, in een verhaal van Frans Coenen, *Een Avond*, waar iemand in gedachten de gebeurtenissen der laatste twee dagen doorleeft: *dat was gisteren pas.*

Mij dunkt, wij hebben hierin een argument ten gunste van een opvatting van deze constructie die door Bally wordt verdedigd tegen enige Duitse geleerden [1]). Bally beschouwt als het essentiële karakter ervan dat de verhaler geheel objectief de gedachten weergeeft van de persoon over wie hij spreekt, zich van hem losmaakt, zodat er geen plaats is voor persoonlike inmenging, terwijl volgens de Duitse opvatting daarentegen juist de mededeler zich er geheel vereenzelvigt met degeen van wie hij iets vertelt en diens gedachten als zijn eigen gedachten voorstelt, of liever, veinst voor te stellen; immers de lezer mag geen dupe worden en moet duidelik kunnen voelen dat het niet des schrijvers eigen meningen en overdenkingen zijn. In een zin als: *Hij kwam tot een besluit: hij zou zelf handelen* is, volgens de eerste beschouwingswijze, zoals wij zagen, *zou* een grammaticale transpositie van wat in directe stijl *zal* zou zijn (*hij zeide*: „*ik zal zelf handelen*"); volgens de andere theorie, is *zou* eenvoudig de verleden-tijdsvorm van het verhaal: indien in het Frans uitsluitend de „imparfait" of de „futur du passé" (conditionnel) wordt gebezigd, dan is het omdat dit de tijden zijn waardoor in het Frans de gedachten die de feiten vergezellen of motiveren, worden medegedeeld.

Om het geschil tussen deze taalgeleerden in het juiste licht te zien, is het nodig te doen uitkomen dat de reproductie der gedachten van een ander door de schrijver op meer dan één wijze kan geschieden. Identificering van verhaler en besproken persoon is in de moderne letterkunde een vaak gebruikt stijlmiddel; een bijna doorlopend voorbeeld ervan is Van Looy's *Jaapje.* Ik neem op goed geluk deze passage: *Doch Zondagmiddag was Jaapje toch met groomoe naar de kermis geweest* (men lette op dat *groomoe*, dat ons reeds in de inleidende zin doet weifelen of de schrijver dan wel Jaapje aan het woord is). *De kramen mochten Zondags niet voor zeven ure open, maar in het donker van die opgetilde zeilen kon je toch de poppenboel goed zien. De rinkelhoepels hingen altijd op de hoeken; de kruiwagens ook, rood van binnen, met de zwarte handvatjes, die wel een gulden kostten .... Groomoe had van z'n eigen centen een spiegeldoosje voor Leen gekocht ....Hij had van Door een boek om te lezen gekregen.* Iets verder heet het: *De kleine Savoyaard was uit zijn land gestolen door een vrouw en Jaapje had gedacht dat daar de savooiekool vandaan kwam.* De vermelding van Jaapje's naam toont ons dat het de schrijver is die vertelt, maar dat de kleine Savoyaard uit zijn land was gestolen, zal Van Looy wel niet als eigen mening doen gelden; en zo zijn er nog heel wat woorden van Jaapje zelf in het verhaal, bijv. *z'n eigen centen, die wel een gulden kostten* (dat *wel* is zeer tekenend). Hier doet van Looy of hij dat alles gezien heeft met de ogen en de mentaliteit van Jaapje, wel wetende

---

[1]) Ik noem Kalepky in *Germ.-Rom. Monatschr.*, 1913; Lorck, *ibidem*, 1914.

dat de lezer hem niet met zijn vriendje zal verwarren. Elders in het verhaal lezen wij: *Koos droeg de hoedendoos, omdat je altijd netjes voor den dag moest komen*, en hier is dat *je* door de schrijver uit de taal van Koos opgevangen.

Stellen wij nu hiertegenover een zin aangehaald door Mejuffrouw Lips en die, vertaald, aldus luidt: *Toen hij haar voorhield dat onderwerping de eerste deugd ener vrouw was, kreeg zij een gevoel van verzet: de vrouw was de gelijke van de man, zij zelf zou nooit wijken.* Dat de vertaler deze laatste woorden, zij het ook slechts voor de vorm, voor eigen opvatting zou willen doen doorgaan, is ondenkbaar; hij zou dan niet anders dan *is de gelijke* hebben kunnen schrijven, want als deel van de mededeling zou een algemene uiting met *was* alleen kunnen betekenen dat de vrouw wèl op het ogenblik waarheen die mededeling ons verplaatst, maar daarna niet meer de gelijke van de man was. Op dit geval is natuurlik alleen Bally's definitie van de onafhankelike directe reden toepasselik: de verhaler geeft de woorden van de spreekster weer zonder zichzelf erin te mengen.

Het verschil tussen Kalepky en Lorck enerzijds en Bally komt, als ik mij niet bedrieg, hierop neer, dat de eersten beide constructies gelijk stellen, terwijl de laatste, naar ik meen terecht, ze beschouwt als twee opeenvolgende fazen ener evolutie. Volgens hem is, wat wij onder indirecte rede in hoofdzin moeten verstaan, iets nieuws geworden, en, daar hij elk syntakties verschijnsel bestudeert met het oog op zijn actuele waarde, laat hem de vóórontwikkeling ervan onverschillig. Hij verwijt aan de Duitse opvatting de evolutieve met de „statiese" beschouwing te verwarren en voor de nieuwe constructie geldig te verklaren wat alleen past op een syntaktiese vorm die ermede verwant en misschien de oorsprong ervan is. Bally vraagt alleen: wat is de opvatting van een Nederlander als hij leest: *Jan had een besluit genomen: hij zou dadelik naar huis gaan*, en het is niet twijfelachtig dat voor ons dit laatste zinsdeel de reproductie van Jan's eigen gedachten is; de verhaler houdt zich daarbij afzijdig, de gedachten van Jan zijn niet, zoals die van Jaapje, door de trechter van des mededelers hersenen gegaan; deze bepaalt zich ertoe ze eenvoudig weer te geven zó als zij in Jan's hoofd zijn gevormd.

En ook uiterlik vertonen beide wendingen een verschil. Bally legt er de nadruk op dat de indirecte rede in hoofdzin eerst dan een „grammaticale constructie" wordt als er een karakteristieke eigen uitdrukkingswijze aan beantwoordt; het is niet voldoende dat uit de situatie of de aard der gedachten blijkt dat niet de schrijver aan het woord is. Nemen wij een zin als deze, die ik vertaal naar een aanhaling uit Chateaubriand: *Aben-Hamet bestijgt een schip en laat de voorsteven wenden naar Malaga. Met welk een verrukking, met welk een vreugde vermengd met vrees, kreeg hij de eerste voorgebergten van Spanje in het gezicht. Wacht Blanca hem daar? Denkt zij nog aan de arme Arabier die niet heeft opgehouden haar te aanbidden onder de palmbomen van de woestijn? De dochter van de hertog van Santa-Fé was niet ontrouw aan haar eden.* Hier zijn wij gedwongen de vragen de interpreteren als een monoloog van Aben-Hamet, doch geen enkel linguïsties teken duidt de tegenstrijdigheid tussen de gedachte en de uitgedrukte werkelikheid aan; hier hebben wij te doen met wat Bally noemt een „gedachtevorm", niet met een „taalvorm".

Deze laatste is alleen dan aanwezig wanneer de reproductie op een of andere wijze als zodanig duidelik is gekenmerkt; hetgeen de afhankelike indirecte rede bereikt door werkwoorden als *zeggen*, *denken*, verkrijgt men in onze constructie door voorafgaande of volgende mededelingen over de gemoedstoestand van de persoon die wordt ingevoerd, gemoedstoestand waarvan de gereproduceerde woorden de uiting zijn, of wel door inlassingen als *naar hij meende*, *naar hij zeide*, of eindelik door afwisseling met afhankelike directe of met directe rede. Zo zou de aangehaalde passage uit *Jaapje* eerst dan werkelike „indirecte rede in hoofdzin" zijn, wanneer van Looy zou hebben geschreven zo iets als: *Jaapje ging met zijn grootmoeder naar de kermis en keek nieuwsgierig rond: wat een geluk dat je onder de opgetilde zeilen toch nog wat van het poppengoed kon zien; daar was net zo'n doosje als Groomoe van Jaaps eigen centen voor Leen had gekocht*, enz.

Dat op de Duitse geleerden de hier besproken zinswending met name in het Frans een onjuiste indruk maakt, komt zonder twijfel voor een deel hierdoor dat zij in hun eigen taal voor de verleden tijd slechts één vorm, niet een afzonderlike beschrijvende en verhalende hebben. Daardoor mist het Duits, en ook het Nederlands, een middel om de reproductie (in het imparfait) duidelik te onderscheiden van het verhaal wanneer dit in de passé défini of indéfini wordt gegeven, en daardoor zijn er de grenzen tussen wat van de schrijver zelf en wat van de besproken persoon is, flauwer. Men erkenne trouwens dat, ook in het Frans, zinnen voorkomen die op beide manieren kunnen worden opgevat; in *Hij zag dat zij geen boeket droeg; zij had het zeker op haar stoel laten liggen*, lijkt het mij niet zo zeker als aan Mejuffrouw Lips dat wij hier alleen de onafhankelike directe rede zoals Bally die omschrijft, kunnen aannemen.

Is de hier besproken constructie vreemd aan de gesproken taal? Bally ziet er een uitsluitend litteraire zinswending in. Mejuffrouw Lips haalt een paar zinnen aan die „gesproken" kunnen zijn en, volgens haar, onze constructie vertonen, maar in de éne hebben wij met een „gedachtevorm" te doen, en de andere kan op twee wijzen worden beschouwd. Toch is het zeker dat in *Ik heb Jan naar zijn werk gevraagd; hij had er genoeg van* het tweede zinsdeel wèl kan worden opgevat als een mededeling van de schrijver, maar dat, laat ik het laatste woord volgen door: *zei hij*, het even zeker is dat in deze zin, die tot de gemeenzame taal behoort, de woorden van Jan zonder bemiddeling zijn weergegeven. Het is mogelik dat op dit punt een verschil bestaat tussen de Germaanse talen en het Frans; in elk geval zal de onafhankelike indirecte rede vaker voorkomen in de geschreven taal, daar een spreker minder vaak dan een schrijver ertoe zal komen zichzelf te verdonkeremanen.

Het zou interessant zijn na te gaan sinds wanneer en in welke omvang deze constructie in onze letteren voorkomt; Mejuffrouw Lips heeft dat voor de Franse letterkunde gedaan, uitbreidende enige gegevens van Bally. In de Middeleeuwen is de wending, voor zover zij te herkennen is — want dubbelzinnige gevallen zijn talrijk, vooral omdat het voegwoord toen vaak werd weggelaten — zeldzaam; eveneens in de klassieke tijd die, intellectueel als hij is, in de zinsbouw strenge regels volgt en een zwak heeft

voor de verstandelike indirecte rede in bijzinnen; alleen La Fontaine maakt een ruim gebruik van deze constructie in hoofdzinnen en zijn stijl krijgt daardoor de levendigheid die hem onderscheidt; het sprekendste voorbeeld is wel de alleenspraak van Perrette in *Le pot au lait*. De XVIIIe eeuw geeft enkele voorbeelden: *Manon Lescaut*, Diderot, Marmontel, Rousseau; bij de laatste, zoals was te verwachten, staan veel uitroepen en vragen. De eerste romantiese schrijvers waren te subjectief om zich niet met hun personnages te vereenzelvigen; bij Chateaubriand treft men hoogstens enkele zinswendingen aan die desnoods als indirecte rede in hoofdzinnen kunnen worden beschouwd; Benjamin Constant echter, in *Adolphe*, schrijft zijn verhaal objectief; men leest dan ook bij hem gehele passages in genoemde constructie. Bij de lateren vindt men de onafhankelike indirecte rede òf alleen voor de reproductie der gedachten van de personen (V. Hugo) òf ook van hun woorden (vooral Balzac en Dumas père). Met de naturalistiese school komt onze constructie eigenlik eerst in ere; Flaubert maakt er een systematies gebruik van, en het is merkwaardig de drie versies van zijn *Tentalion de saint Antoine* onderling te vergelijken, waarin men ziet hoe hij steeds onpersoonliker is geworden en waarin, overeenkomstig daarmede, de indirecte rede in onafhankelike zinnen telkens toeneemt. Bij Zola eindelik wordt deze zinswending vermoeiend, zó onophoudelik komt zij voor.

Amsterdam. J. J. Salverda de Grave.

CORNEILLE'S EARLY THEORIES.

A reflective and even theoretical mind like Corneille's would hardly be dealing for any considerable length of time with play-writing and the practical problems of the stage, without deriving from his experience some theories or general rules on literary art in general and on stage-craft in particular. That Corneille attributed early a good deal of importance to rules and theories can be seen from a passage in the Preface of *Clitandre*, his earliest published play: "J'honore les modernes sans les envier, et n'attribuerai jamais au hasard ce qu'ils auront fait par science, ou par des règles particulières qu'ils se seront eux-mêmes prescrites; outre que c'est ce qui ne me tombera jamais en la pensée, qu'une pièce de si longue haleine, où il faut coucher l'esprit à tant de reprises, et s'imprimer tant de contraires mouvements, se puisse faire par aventure. Il n'en va pas de la comédie comme d'un songe qui saisit notre imagination tumultuairement et sans notre aveu, ou comme d'un sonnet ou d'une ode, qu'une chaleur extraordinaire peut pousser par boutade, et sans lever la plume. Aussi l'antiquité nous parle bien de l'écume d'un cheval qu'une éponge jetée par dépit sur un tableau exprima parfaitement, après que l'industrie du peintre n'en avoit su venir à bout; mais il ne se lit point que jamais un tableau tout entier ait été produit de cette sorte." If Corneille wrote this at the end of 1631 or the beginning of 1632, he must have been giving thought to the theoretical side of his art. Yet his early utterances about his literary opinions are scarce and meager; and the esthetic opinions he had evolved at the time

of the *Mélite* and the *Clitandre* remain largely to be unveiled through deduction from the few sentences on poets and poetry which he committed to print at that time.

His critical estimates of his early work must be divided in two classes: Those which are found in the early editions of his comedies, and those which he wrote in 1660 for the *Examens*, which have been printed with his early plays from that date on. Now, whereas his commentaries in the early editions may be taken as reliable landmarks in the successive changes of his thought, the *Examens* of 1660 cannot be considered altogether as unbiassed self-criticism. In any case, they do not mirror the ideas of Corneille at the time that he wrote his early comedies. During the quarter of a century which separates the production of his series of comedies from these critical dissertations, his literary opinions had undergone a considerable evolution. His reflective nature had asserted itself. He was no longer the care-free rhymer of Rouen; he had become "Corneille le tragique" and translated the *Imitation*. He had surrendered to a great extent to the Rules against which he had been fighting for many years a rather half-hearted battle. He wrote these *Examens* for a collected edition of his works, together with three *Discours sur l'art dramatique*, as a definite plea pro domo. He set out there to interpret the Aristotelian rules according to his own conceptions and in a number of cases tried to broaden the narrow precepts, but with the intention of destroying the very basis of the criticism of the *Cid* by the French Academy. In a letter to the Abbé de Pure (August, 25, 1660) he confessed: "Je suis à la fin d'un travail fort pénible sur une matière fort délicate. J'ay traité en trois préfaces les principales questions de l'art poétique sur mes trois volumes de Comédies. J'y ay fait quelques explications nouvelles d'Aristote, et avancé quelques propositions, et quelques maximes inconnues à nos Anciens. J'y refute celles sur lesquelles l'Académie a fondé la condamnation du *Cid*, et ne suis pas d'accord avec M. d'Aubignac de tout le bien mesme qu'il a dit de moy." (Marty-Laveaux, X, 486). And the text of his *Examens* as well as of his *Discours* betrays his apologetic intentions. Nearly everywhere, after having pointed out a shortcoming in one of his early plays from the point of view of classicist rule, Corneille adds an explanation or offers a justification:

In his *Mélite* he did not follow all three of the rules, but it was simply for the reason that he did not know that such precepts existed. Yet, guided only by his innate "good sense", he claims, he applied unconsciously the rule of the unity of action and to a great extent the unity of place [1]). But the application of these rules was rather an inheritance of the pastoral plays of his time, after which *Mélite* is visibly modelled. In his second play, the *Clitandre*, his "good sense" did not prevent him from dropping his self-evolved unities of action and place, but, to offset this loss, he introduced the unity of time, to show "that he knew the rule" he explains. In 1660,

---

[1]) *Examen de Mélite*, Marty-Laveaux, I, p. 137—38. A ce sens commun qui etoit to toute ma regle, m'avoit fait trouver l'unite d'action pour brouiller quatre amants par une seule intrigue et m'avoit donne assez d'aversion de cdt horrible dereglement qui mettoit Paris, Rome et Constantinople sur le meme thatre, pour reduire le mien dans une seuke ville.

Clitandre with its inextricable jumble of incidents, its complex construction, its Rabelaisean expressions, its rather immoral scenes and extravagant preciosity, seemed to him a real sin of his youth [1]). In his later *Examen* of the play he advanced an explanation which is at least picturesque: he claims that he wrote it as a bravado and merely to show the defenders of the rule of the unity of time, that even while observing this precept, it was possible to produce a worthless and confuse play [2]). In 1660 Corneille had apparently forgotten that, in 1632, when *Clitandre* was published, he added at the end of the volume several poems (*Mélanges poétiques*) and explained there: "Je ne crois pas cette tragi-comédie si mauvaise que je me tienne obligé de te récompenser par trois ou quatre bons sonnets ...." [3]). Moreover, the theory recently brought forward by M. G. Charlier, about the contemporary allusions in the *Clitandre*, helps to show that the play was seriously intended and not at all the work of a "pince sans rire", who was bent upon refuting the rule of the unity of time at the risk of his own reputation as a beginning playwright. In a word, one has only to read the *Examens* of 1660 to be convinced that they constitute as much a plea for attenuating circumstances as a self-criticism. Moreover, it must be observed that Corneille's opinions as to his early plays was changing as the years went on. In 1644, for instance, he wrote in the *Au Lecteur* of a collected edition of his works, speaking of his comedies: "Pour le conduite, je me dédirois de peu de chose si j'avais à les refaire". And in 1660 it was exactly against the *Conduite*, against the linking of scenes, the amount of truthfullness in the intrigue, etc. that most of his criticism was directed. As to his *Discours sur l'art dramatique*, they only touch accidentally upon his early works, and must be considered, moreover, as the result of years of meditation and observation, of compromise with the *Doctes*, the end of the evolution of his principles on dramatic esthetics. They do not represent, of course, the views he held in his youth, from about 1629 to 1636.

During these years there seems to have been, as would be natural, considerable hesitation in his mind. He went through a period of evolution and changes which are mirrored in the contrasted features of his plays: the pastoral-like *Mélite* was followed by the complex *Clitandre*; the neoclassic *Médée* by that "estrange monstre", the *Illusion Comique* and this last play by the *Cid*. The other early works follow and develop in the sense of a greater realism and a closer observation of reality, the type of play laid down with *Mélite*. Yet, notwithstanding the deviations of the *Médée* or the *Illusion Comique*, the dominating tendency of his early work is clearly an attempt at the portrayal of contemporary life, at the use of modern subjects. And his early theories were in agreement with his practice. He held the side of the Moderns far more than the side of the classicist *Doctes*. In the Preface of the *Clitandre* (1632) he speaks rather slightingly of the adoration of the Ancients and of their doctrines: "Je me donne ici quelque

---

[1]) Most of the objectionable expressions and scenes disappeared in the later editions of the play. See Marty-Laveaux, variants of *Clitandre*.

[2]) Marty-Lav. I, 270.

[3]) Marty-Lav. X, 24.

sorte de liberté de choquer les anciens, d'autant qu'ils ne sont plus en état de me répondre, et que je ne veux engager personne en la recherche de mes défauts. *Puisque les sciences et les arts ne sont jamais à leur période, il m'est permis de croire qu'ils n'ont pas tout su, et que de leurs instructions on peut tirer des lumières qu'ils n'ont pas eues. Je leur porte respect comme à des gens qui nous ont frayé le chemin, et qui après avoir défriché un pays fort rude, nous ont laissé à le cultiver.* J'honore les modernes sans les envier...."

This passage proves clearly enough that Corneille adhered to the theory that the Ancients represent but a beginning stage of human evolution and not all the Golden Age of the world, a state of miraculous perfection in art, attained at once, and which can never be equalled. These last opinions were acclaimed by the *doctes* who could not conceive of any artistic salvation outside of the imitation of the Greeks and the Romans. But Corneille believed then that artistic and scientific evolution goes up and down in successive waves and never attains a state of absolute equipoise and perfection: "les arts et les sciences ne sont jamais à leur période," that is, at the highest point of their development after which an unavoidable decadence sets in. Changes in artistic conception, new experiments, untried forms of expression, are therefore welcome and justified, for they are the condition of change and progress. Another corollary of Corneille's theory is that modern times have as much right to artistic recognition as Antiquity, — a very heretical opinion to the classicist *doctes!* The conflicts of passions and loves and hatred in modern man, in the contemporary of Corneille, in the *honnête homme*, are artistically of the same value as the high deeds of legendary or historical heroes.

Corneille was then what we call to day a modernist. He did not bow with too exaggerated a respect to Antiquity: "Ce n'est pas que je méprise l'antiquité; mais comme on épouse malaisément des beautés si vieilles, j'ai cru lui rendre assez de respect de lui partager mes ouvrages," he states in 1634, when pointing out that, after all, half of his works were within the Rules or almost. And in 1637, at the time of the Cid Quarrel, he shows again that his reverence for the classics never became the superstition of the classics: "Nous pardonnons beaucoup de choses aux anciens; nous admirons quelquefois dans leurs écrits ce que nous ne souffririons pas dans les nôtres; nous faisons des mystères de leurs imperfections, et couvrons leurs fautes du nom de licences poétiques. Le docte Scaliger a remarqué des taches dans tous les Latins, et de moins savans que lui en remarqueroient bien dans les grecs, et dans son Virgile même, à qui il dresse des autels sur le mépris des autres." [1]) These declarations of principles are rare in the early prefaces of Corneille, but they are clear and explicit and leave no doubt as to the position he took. He held the same opinions as those of the "moderns" of his time, who wanted to innovate, to reproduce artistically the life of their times, and not merely to imitate the great examples of the Ancients.

Now, these opinions cannot be conceived as a set of personal ideas evolved freely and spontaneously; they were suggested by the theories of some of his contemporaries: During the first decades of the seventeenth century

---

[1]) Marty-Lav V, 72.

the novels had abundantly expounded in their Prefaces their preference for contemporaneity and their disdain of classical example and subject-matter.[1]) Montaigne, here inspired by the theories of progress already more or less acclaimed by the *Pléiade*, had formulated the law of the solidarity of all human effort. Art and sciences, he explains, are no God-sent revelation made only to the Greeks, but the product of a slow evolution. Handed over from generation to generation, they are in a constant state of change and fluctuation, and through the combined effort of the centuries, they are, in a measure, perfectible. And for these reasons the moderns have to add their work and their effort to the labors and the inventions of the Ancients to evolve new and more precise knowledge, new and superior forms of art. Montaigne expresses these thoughts in his queer but effective way: "Que les sciences et les arts ne se jettent pas en moule, ains se forment et figurent peu à peu en les maniant et polissant à plusieurs fois, comme les ours façonnent leurs petits en les léchant à loisir." (*Essais*, IV, 12).

Ambroise Paré, in his *Oeuvres* (1575, *Au Lecteur*, 8) had expressed the same ideas as Corneille's in terms which resemble singularly those used by the playwright in the Preface of *Clitandre*: "Car les arts ne sont encore si accomplis qu'on n'y puisse faire addition..... C'est lacheté trop reprochable de s'arrester à l'invention des premiers, en les imitant seulement, à la façon des paresseux, sans rien adjouster et accroistre à *l'héritage qu'ils nous ont laissé, non pour le laisser devenir en friche*; *mais pour le cultiver et embellir*: *leur demeurant comme à pères et autheurs, l'honneur de la première invention*, mais à nous revient quelque petite proportion de gloire, pour l'enrichissement et illustration: restant à la vérité plus de choses à chercher qu'il n'y en a de trouvées. Parquoy ne soyons si simples de nous reposer et endormir sur le labeur des anciens, *comme s'ils avoient tout sceu, ou tout dit*, sans rien laisser à excogiter et à dire à ceux qui viendront après eux." It must be noticed that Corneille used the same expressions, or very similar ones, and the same imagery to convey the same theories.

Pierre de Laudun d'Aigaliers in his *Art Poétique*, which owes much to the *Art Poétique* of Jacques Pelletier du Mans, (1555) expounds again the same theories to which Corneille alluded in the *Au Lecteur* of *Clitandre*: "Or ce que je traicteray icy, est afin de mieux animer l'esprit du poète, et qu'il faut, pour estre bon poète, estre versé ès langue grecque et latine, pour avoir toujours recours aux poètes anciens, comme à Homère, Pindare, Hésiode, à Virgile, Catule, et autres poètes qui ont excellé, lesquels il est requis d'imiter en ce qu'ils ont bien faict, pour se façonner, et d'ailleurs il ne les faut pas aussi tant imiter qu'après il ne soit besoin d'adjouster quelque chose de son esprit au surplus,[2]) et ne se contenter pas d'estre esgal, ou de faire aussi bien qu'ils ont faict, mais il faut tâcher, si l'on peut, à faire mieux, et considérer *que toutes choses tendent à leur centre de perfection. Or il faut estimer que la poësie n'y est pas encores venues, et qu'il*

---

[1]) See my study *The Genesis of Corneille's Mélite.*

[2]) Peletier du Mans says: „Il ne faut point que le poète soit imitateur juré ni perpetuel, ains se propose non seulement de pouvoir ajouter du sien, mais encore de pouvoir faire mieux en plusieurs points." (p. 23).

n'y a point de poètes qui ayent esté parfaicts. [1]) Par quoy avec le travail, le naturel, et le plaisir, l'on en peut espérer un parfaict. Il faut croire que d'estre pareil, ce n'est gueres, mais qu'il est aysé d'estre superieur à un qui peut estre pareil, [2]) ....." (1597, Book IV).

Reenforced by the theories of Bernard de Palissy, who rejected the authority of the Ancients in science and by those of Giordano Bruno, who professed that antiquity of a system is no sufficient guaranty of its value — to single out only two significant names, — the movement in favor of the reliance on modern originality had become very general before 1630. Théophile, whose name is mentioned in the Preface of the *Mélite,* and whose works Corneille must have read, had in his turn formulated the demand for modernity in his *Fragments d'une Histoire Comique*: "Ces larcins qu'on appelle imitations des autheurs anciens se doivent dire des ornemens qui ne sont point à nostre mode. Il faut escrire à la moderne; Demosthène et Virgile n'ont point escrit en nostre temps, et nous ne sçaurions escrire en leur siècle; leurs livres, quand ils les firent, estoient nouveaux et nous en faisons tous les jours de vieux. "And in his poetry he attacked Antiquity:

La sotte antiquité nous a laissé des fables
Qu'un homme de bon sens ne croit pas recevables ....
Ces contes sont fascheux à des esprits hardis
Qui sentent autrement qu'on ne faisoit jadis. (I, 239)

The tendency towards inspiration drawn from national and modern life, which was very marked in the literature of the beginning of the seventeenth century, [3]) influenced the young Corneille at the time of his early plays and serves to exemplify once more his sensitiveness to the influences of his surroundings. His adherence to the principle of contemporaneity may help to explain why such a temperamental tragedy-writer began with producing comedies. Tragedy with its preference for ancient history and legend, seemed, more than comedy, a direct inheritance from the Ancients. Moreover, contemporary life seemed a more fit subject for comedy or at the utmost tragi-comedy than for a tragedy.

Corneille's theory of the necessity of portraying contemporary life had as a consequence a steadily increasing realism in the series of his contemporary plays. By the exception of the *Clitandre* and the *Illusion Comique,* all of his early plays obey the *vraysemblable.* In contrast with most playwrights of his generation, he does not introduce any wonderful adventures, chivalric fights, supernatural wonders, magicians, shipwrecks and oracles into his plays, but remains inside the limits of verisimilitude. He was, of course, no realist in the modern sense, faithfully copying sad or joyful reality, merely because it is reality. His art does not aspire to resemble a mirror, portraying indiscriminately and coolly human pain and happiness. He viewed contemporary life largely after a literary fashion, and in the light

---

[1]) Peletier: „Le Ciel peut faire un poète parfait, mais il n'en a point encore fait."

[2]) The same thought occurs in Peletier. See Dedieu's republication of the *Art Poétique* of Pierre de Laudun d'Aigaliers, Toulouse, 1909, pp. 129—130.

[3]) M. Lemounier in *L'art français sous Richelieu* states about the plastic arts of the same period: "L'on tend à ressaisir le sentiment de soi-même, de son époque, de son pays."

which some of the contemporary fiction, — the pastoral plays and the novels with contemporary subjects, — had thrown upon it. But his "good sense", as he terms it, kept him away, in general, from the exaggerations which were triumphing in the literature of the times, — from adventures too fanciful and from a too exaggerated Preciosity. He attempted to write a simple style, "un style naif", much less complicated than the current style of the stage of his times.[2]) In a word, even allowing for the unmistakable influence of the novel and of some of his contemporaries, he had found in his better plays of real life, — *La Veuve, La Galerie du Palais, La Suivante, La Place Royale,* — a quite distinctive formula, which set his work apart from that of his fellow playwrights. And his theoretical utterances again follow his practice: In the *Au 'Lecteur* of *La Veuve* (1634), he described as follows his ideal of comedy: "La comédie n'est qu'un portrait de nos actions et de nos discours, et la perfection des portraits consiste en la ressemblance. Sur cette maxime je tâche de ne mettre en la bouche de mes acteurs que ce que diroient vraisemblablement en leur place ceux qu'ils représentent, et de les faire discourir en honnêtes gens, et non pas en acteurs."

After having thus, in a sense, found himself, after a few years of sustained productivity in the same direction, he changes from the portrayal of actual life to the delineation of strong-willed and tragic heroes and the analysis of superhuman virtues. The reasons for such a change were, no doubt, multiple and complex, and some may be so deeply rooted in Corneille's psychology that, since we know, after all, but little of him personally they, may for ever remain enigmatic. Yet it may be suggested that, notwithstanding his undeniable progress as a playwright, Corneille must have become aware that the main theme of his comedies was exhausted. His stage-setting had become increasingly more realistic, but his love-imbroglios had remained largely of the same type: It was always a story of two or more pairs of lovers who saw their love crossed by rivals or who became entangled in their own stratagems. He had arranged the old theme and rearranged it very cleverly in various ways but without succeeding in renewing it. He studied every kind of love and called the attention of his readers to the fact that in one of his plays they would find "three kinds of love"; and in the *Place Royale* there appeared that strange character Alidor to whom love is an act of the Will. One kind of love remained to be studied in 1636: the tragic kind. And this intention to study such a different love as well as a desire for a decided change in plot-structure and setting, may have helped to draw his attention to Tragedy. That he was looking for a renewal of inspiration is sufficiently evidenced by the fact that he produced successively plays of such varied type as the *Médée*, the *Illusion Comique* and the *Cid*. All these reasons, combined with the increasing reflectiveness of his character as he advanced in age, may have spurred him on to a change to the tragedy of the heroic cast.

Columbia University. GUSTAVE L. VAN ROOSBROECK.

[2]) On this point see my study *Preciosity in Corneille's early Plays*, to appear in the *Philological Quarterly*.

ZUM WILHELM VON WENDEN ULRICHS VON ESCHENBACH.

In der Kloßschen Handschrift Nr. 6 der Stadtbibliothek zu Frankfurt a/M. [1]), die als wichtigstes Stück den nur hier überlieferten Schwanritter Konrads von Würzburg enthält, finden sich auf Bl. 3ra, Bl. 4ra und Bl. 23ra folgende durchstrichene Verse, anscheinend von derselben Hand wie die ganze Handschrift, wenn auch mit anderer Tinte:

3ra (G)ot aller dynge/ Ein vber krafft
Gyb .....
4ra (G)ot aller dinge/ ein hoch begin
Gyb yn kraft/ vnd auch sin
Daz sie fersyn die cristenheit
Den diz buch ist bereit
Got herre in diner ewekeit
Dyner dryer namen vnderscheit
Ein gotheit beslozzen hat
Din vnderschryben trinitat
Gleuben ich herre daz du bist
Der got des rat vnd gotliche list
Der erden ort des hymels reiff
Wislich besloz vnd vmmegreiff
Den widen gryf also befieng
Vnd naturlich zusamen hieng
Luft fivr waszer vnd erde
Der von hymel her vff erde
Sin ewecliche gotheit
Mit siner menscheit vndersneit
Vnd sine vil hohe trinitat
Alsus vnderbildet hat
Vater sun vnd heilger geist
In dryen name nein folleist

23ra (G)Ot aller dynge ein begi
Gyb yn kraft vn̄ sin
Daz sie vor sin der cristenheit
Den diz buch ist bereit
Got hsre in diner Ewekeyt
Dins dryer namen vnderscheit
Ein gotheit beslozzen hat
Din vnder schriben trinitat
Geleub ich herre daz du bist
Der got des rat vn̄ gotlichs list

Der Schreiber war, wie wir das so oft beobachten können, bei den ersten Versen seiner Arbeit noch nicht recht bei der Sache, irrte daher bei der zweiten Hälfte der von ihm aus Rücksicht auf die Initiale gebrochenen ersten Zeile gedächtnismässig ab und schrieb so, wie schon Roth erkannte (Schwanritter, Frankfurt a/M. 1861, S. 44), den in der ersten Hälfte der Zeile mit seinem Text übereinstimmenden Eingang von Enikels Weltchronik, merkte dann seinen Irrtum aber sofort nach dem ersten Wort der zweiten Reimzeile und brach daher ab, um auf einem neuen Bogen zu beginnen. Auch hier liefen ihm in den ersten Versen einige Fehler unter, die er nach der Niederschrift der ersten 22 Zeilen rückblickend erkannte. Wieder begann er einen neuen Bogen und wieder mußte er nach 10 Zeilen seine Arbeit abbrechen. Die angeschriebenen Bogen benutzte er dann für die weniger wichtige Sammelhandschrift.

---

[1]) Vgl. über die Handschrift meine Mhd. Novellenstudien, Palästra 153, S. 305ff.

Edward Schroeder vermutete in diesen Versen richtig das Eingangsgebet eines epischen Werkes (Einleitung zur Ausgabe des Schwanritters, Berlin 1925, S. VII). Nur handelt es sich nicht, woran Schroeder dachte, um den Eingang einer Reimchronik, sondern um den Anfang des Wilhelm von Wenden Ulrichs von Eschenbach, der in der vom Herausgeber Toischer allein gekannten Hannoverschen Handschrift fehlt, sich aber in der Dessauer Hs. findet und ZfdA. 55, S. 361 f. von Hans Paul abgedruckt ist.

Die Verse sind nun einerseits deshalb interessant, weil sie Zeugen sind für eine verlorene Handschrift des schon zu Jakob Püterichs Zeiten sehr seltenen Gedichts (Toischer S. XII); denn zu keiner der beiden erhaltenen Hss. können jene Zeilen gehören, da sie in Hinsicht auf Dialekt bzw. Orthographie (dies gilt besonders für die ripuarische Dessauer Hs., deren Duktus auch, wie die Autopsie lehrt, ein gänzlich anderer ist) und Anlage bzw. Format (die Hannoversche Hs. ist einspaltig und hat 22 bis 23 Zeilen auf der Seite — was im übrigen beides aus Toischers Beschreibung nicht zu ersehen ist —, während die angeschriebenen Blätter genau die Einrichtung der ganzen Kloßschen Hs. hatten, d. h. zweispaltig mit je 36 Zeilen auf der Spalte) weit abstehen. Andererseits aber bieten die Verse textkritisch einiges Positive, indem sie vor allem V. 4 an richtiger Stelle bringen.

Die ganze, z. T. schwierige Einleitung, die von Hans Paul ohne jede Interpunktion buchstabengetreu abgedruckt ist, ist vielfach besserungsbedürftig und kann der Interpretation durch Zeichensetzung und Erläuterung nicht entbehren. Ich gebe sie daher noch einmal in bereinigtem Text; bei den mehrfach überlieferten Versen verwende ich für die Dessauer Hs. das Sigel *d*, für die längere Partie der Klosschen Hs. f_a, für die kürzere f_b.

An der Echtheit der in der Hannoverschen Hs. (*h*) fehlenden Eingangspartie zu zweifeln, bietet die Ueberlieferung nur geringen Anlass. Allerdings hätte Hans Paul betonen sollen, daß die auffälligen Schwankungen in den Verszahlen für die innerhalb des Textes in *h* fehlenden Blätter (für je ein fehlendes Blatt von *h* bietet *d* Partien von 8—46 Versen) die Hs. *d* keineswegs diskreditieren. Vielmehr kommen diese Schwankungen nur auf das Konto der in *h* herrschenden Technik der Bildeinlage: bei Berücksichtigung der Absätze in *d* und genauer Beobachtung der Raumbenutzung in *h* ergibt sich, daß die von *d* in den Lücken von *h* gebotenen Verse fünfmal genau den von Toischer auf Grund alter Eintragung in die Hs. angegebenen Zahlen der fehlenden Blätter entsprechen, nur nach V. 6264 können nicht, wie Toischer angibt, 2 Blätter, sondern nur eines (mit Bild) gefehlt haben (wahrscheinlich lag dieser Angabe ein ja auch sonst in Hss. sehr häufig begegnender Fehler in der alten Blattzählung zu Grunde) und nach V. 142, wo Toischer nur den Ausfall einer Zeile vermutete, muß ein Blatt mit Bild ausgefallen sein (dies vielleicht vor der ersten Blattzählung wie die Eingangspartie).

Da für die Einleitung diese Kontrolle fehlt, (ein Fehlvermerk findet sich in *h* hier nicht), erscheint es bei ihrer Wichtigkeit doch geboten, Stützen für die Echtheit beizubringen, ich gebe daher soweit möglich Parallelen aus Ulrichs Werken (Wilhelm von Wenden = W.v.W., Alexander = Alex.) Ihre

reiche Zahl schliesst jeden Zweifel an Ulrichs Verfasserschaft aus, zumal auch sprachlich keine Bedenken bestehen. Denn der einzige auffällige Reim V. 39 *wir sint*: *kint*, den ich sonst bei Ulrich nicht nachweisen kann, hat doch ein Seitenstück in der mehrmals im Reim gebrauchten Indikativform *sie sîn* (W.v.W. 6180, Alex. 3024, 15622), die den md. Promiscue-Gebrauch der Formen *sîn* und *sint* für Ulrich erweist.

Hans Paul erklärte a. a. O. S. 360, daß diese Einleitung „ihrem ganzen Gedankengehalt nach in Banne des geistlichen Vorwortes steht, das Wolfram seiner Altersdichtung, dem Willehalm, mitgegeben hat." Dies ist nun so nicht zutreffend. Daß Wolfram auf die Partie eingewirkt hat, ist bei Ulrich nicht anders zu erwarten; aber gerade die Einleitung zum Willehalm hat im einzelnen nur verhältnismäszig wenig hergeben und der Gedankengang weicht stark ab. Wie sehr aber das Ganze innerhalb der großenteils durch die Predigt bestimmten Tradition steht, sollen die Parallelen zeigen [1]).

Got aller dinge ein begin,
Gip in kraft unde sin,
Daz sie vor sîn der kristenheit,
Den diz buoch ist bereit!
5 Got hêrre in dîner êwekeit —
Dîner drîer namen underscheit
Ein gotheit beslozzen hât,
Dîn underschriben trinitât —
Geloube ich, hêrre, daz du bist
10 Der got, des rât und gotlîcher list
Der erden ort, des himels reif
Wîslîche beslôz, und umbegreif,
Den wîten grif alsô befienc'
Und natûrlîch zesamne hienc
15 Luft, wazzer, viur und erde,
Der von himel her ûf erde
Sîne êweclîche gotheit
Mit der menscheit undersneit
Und sîne hôhe trinitât
20 Alsus underbildet hât,
Vater, sun und heileger geist,
In drîen namen ein volleist,
Du Got hêrre Jêsus Krist,
Wâvon du sus genennet bist.
25 Âne urhap von dîner êwekeit
Dîne gotheit, Got, dich hêrre seit;
Jêsus dich der engel sagete,
Unser heil, der reinen maget,
Diu von dem worte dich emphie,
30 Immer maget ist, als sie was ie,
Diu âne swaere dich gebar.
Diz ziuget himel und erde gar.
Nâch dem toufe du bist
Und von dem krisam hêrre Krist.
35 Nâch dir der krisam unde touf
Gît uns wunsches hôhen kouf.
Der kouf uns hât gescheiden
Von dem namen der heiden
Und wir kristen genennet sint.
40 Daz quît sô vil sô „Kristes kint",
Vater hêrre, als ich ez habe.
Nim mich irretuomes abe!
Der werlte süeze, ir irrekeit
Hât in ir stricke mich geleit,
45 Daz ich dîn veterlîch gebot
Hân übersezzen, süezer Got.
Sô hoffe ich, hêrre, an dîniu wort,
Diu zewâr sint aller sünder hort,
Ein urkünde aller barmherzekeit.
50 Alsus spricht dîn gotheit:

---

1. *Initiale nicht ausgefüllt* f_a, f_b. ein hoch begin f_a. begi f_b. 2. vnd auch f_a. 3. fersyn die f_a. V. 4 *nach* V. 6 *d.* 6. drin *d.* 8. vnderschrieben *d.* 9. Geleuben f_a, Geleub f_b, Geleube *d.* 10. *nach* got *unterpunkt.* vnd *d.* gotliche *d.* 12. vmme f_a. 13. grijff *d.* 14. zu samē *d.* 15. fivr waszer vnd f_a. 16. off *d.* 17. eweclich *d.* 18. der] siner f_a. 19. sin *d.* vil hohe f_a. 21. son *d.* helger f_a. 22. drin *d.* 23. herre got ihū. 24. Wo von. sost. 27. saget. 28. reyne. 29. dy (*so stets*). *vor* was *unterpunkt.* ye. 32. Dis zuget. 35. kriesam vnd. 36. wunsches] wehses (*oder* wchses?). 39. genant. 40. cristq. 42. yrretums. 47. din. 48. zewâr] war.

[1]) Vgl. auch R. Ritter, Die Einleitungen der altdeutschen Epen. Diss. Bonn 1908.

„Des sünders tôt wil ich niht" —
Diz ist mir hôhes trôstes pfliht —
„Ich wil mêre, daz er lebe,
Sich bekêre und mir gebe
55 Hie wandel sîner missetât".
Diu krancheit mîner menscheit hât
Starke vergezzen sich an dir.
Jêsu, heiler, nu hilf mir
Von sünden last und wîse mich,
60 Daz ich vurbaz gewarte an dich
Und mich von sünden riuwe kraft
Neme, von süntlîcher haft,
Und ich erkenne in reinem leben,
Waz du mir saelden hâst gegeben.
65 Gip mir wort unde sin,
Daz ich von dem namen dîn
Sô beriht gesprechen künne,
Wie an heidenischem künne
Mit lieber süeze daz erwaip,
70 Daz ungeloube aldâ verdarp
Und irretuom der heidenschaft,
Krist, dînes hôhen namen kraft,
Des wortes wundersüezer galm.
Von Parrît sante Wilhalm
75 Der junge was ûf der erde
Ein fürste in hôhem werde.
Got gebe mir sin sô wîse,
Der in sînem namen prîse
Des fürsten leben unde tât,
80 Als mich der rede bewîset hât,
Dem sie ûz Wenden lande
Ein predeger bruoder sande
Und bat umb eine legende,
Daz er im die wider sende.
85 Meister Heinrîch der Walh
Dise rede mir bevalh,
Wilhalms geburt und sînen art,
Wie er von Gote gekroenet wart
Und hât noch immer fürsten wort
90 Ûf erden hie, in himel dort.
Nû bite ich, süezer fürste, dich,
Daz du an in erhoerest mich
Und vor Gote daz erwerbest in,
Den ich hieran ze dienest bin,
95 Die tugende wunder schoenet,
Daz sie vor im gekroenet
In himelrîche werden,
Daz sie hie ûf der erden
Im ir reht sô rehte tuon,
100 Der dort sî der megede sun,
Got und mensche wolde wesen,
Daz an der sêle sie genesen.

1. Alex. 74	*du süezer got aleine,*
	aller dinge ein underbint;
Reinm. v. Z. 7_1	*Got aller dinge ursprinc,*
A. Pass. 2_1	*du aller dinge ummerinc,*
	der doch ervüllest alliu dinc;
Enikel, Weltchron. 1	*Got aller dinge ein überkraft,*
	Gip mînem muot die meisterschaft.
2f. vgl. 91ff. Alex. 18906	*der (Got) müeze helfe sîn bereit,*
	dem ich dis buoches habe gedâht
	ze geben, wann ez wurt volbrâht,

auch W. v. W. 7883 Gebet für die, denen er das Buch widmet (König Wenzel und Gude). Über die Sitte der Fürbitte für den Gönner s. J. Schwietering, Die Demutsformel mittelhochdeutscher Dichter, Abh. der Kgl. Ges. d. Wiss. z. Göttingen. Phil.-Hist. Kl. N.F. Bd. XVII, 3 S. 12 f.

3. W. v. W. *G*(ZfdA. 55,369) 13 *ob sie dem lande vor ist* (*vor sîn* sonst selten).

---

51. tôt *fehlt* (*schon von Paul vorgeschlagen*). 52. Dis. 56. mentscheit. 57. Starg. 60. vorbaz. 64. seldē. 65. vnd. 67. kunne. 68. konne. 70. vnglaube. 72. dyns. 73. wondern suszer. 74. sant. 75. jung. off. 77. *Absatzinitiale.* 78. sym. vnd. 81. windem lant. 82. sant. 83. eyn. 86. beual. 87. Wilhelms. 89. wor. 90. Off. 94. zu dinst. 95. wonder. 97. himelrich. 98. off. 99. Im ir] Irm (Ir in?). 101. mentsche. 102. selen. gnesen.

4. Zur Stellung des Relativsatzes vgl. V. 94.

6f. W. v. W. 3071 *der got almehtec ist bekant:*
in drîer persônen underscheit,
ein got in einer gotheit;

Alex. Anh. 55 *wie daz dîn gotlîch gewalt*
waere an dir drîvalt
nâch der persônen underscheit,
drîvalt ouch an der wîsheit; vgl. W. v. W. 5842ff.;

Altdeutsche Predigten ed. Schönbach II 54_{35} *der heilig Christ und der ewig vater und der hilig geist sint drei namen und ein warer got, der selb war got der hat geschaffen mit sinem gotlichen gewalt himel und erd.*

Erlös. 5557 *die drîvaltekeit*
hât êweclîchen underscheit
und ein einekeit doch hât;

Pass. K. 74_{67} *einvaltec an gewalden*
und doch dâbî drîvalden
an der namen underscheit;

Christherrechronik (Maßmann, Kaiserchronik Bd. 3, S. 118ff.)

499 *drî namen in persônen drin,*
die drî namen under in
sint drî namen, ein einikeit,
ein ungescheiden underscheit
der gotheite . . . . ;

Erlös. 46 *persônen underscheiden drî,*
dâ erkennen wir ein gotheit bî;

G. Gerh. 303 *ich geloube, daz du bist*
in drîvalteger einekeit
ein got, der mit drîn namen treit
drî namen in einer kraft;

J. Tit. 32_1 *ein got dîn name gedrîet*
und doch ein got aleine;

Reinm. v. Z. 6_9 *und geloube in drîen namen dich eine,* vgl. Roethes Anmerkung, dazu MSH. II 362[a], Soliloquien ed. Sattler 87_{11}, G. Gerh. 340, Christherrechronik 11ff., MSD. XXXI 28_9.

7f. Walth. Leich 3_1 *Got dîner trinitâte,*
die beslozzen hâte
dîn fürgedanc mit râte,
der jehen wir mit drîunge,
diu drîe ist ein einunge;

W. v. W. 5842 *wir glouben an eine gotheit*
in volkomener drîvaltekeit.

8. Reinm. v. Z. Leich 1 *Got und dîn ebenêwikeit*
mit drin persônen underschriben;

da Ulrich von Eschenbach auch sonst von Reinmar. v. Zweter, der lange in Böhmen gelebt hat, beeinflußt zu sein scheint (vgl. E. Jahncke, Studien zum Wilhelm von Wenden Ulrichs von Eschenbach, Diss. Göttingen 1903, S. 34 f.), so hat er dies seltsame *underschriben* wohl von jenem übernommen

(*underschriben* ist sonst nur noch belegt A. Pass. 26_{56} *alsô Môses der gotes-kneht / in der ê hete underschriben*, also in ganz anderer Bedeutung); die Lehnübersetzung eines in der Dogmatik gebräuchlichen lateinischen Wortes scheint es nicht zu sein, jedenfalls habe ich nichts Ähnliches gefunden, auch Du Cange, Diefenbach und Godefroy bieten nichts. Die Bedeutung ist wohl „durch Schreibung (d. h. Namengebung; *sich schrîben* = sich nennen, Lexer II 795) unterschieden," wobei zu beachten ist, dasz ahd. *gascrîb* Glossierung von „forma, stilus" ist (Graff VI 571); vielleicht spielte bei der Wahl des zweiten Wortbestandteils auch die im Mittelalter häufige Bezeichnung Gottes als ‚Tetragrammaton' eine Rolle. Vgl.

Konr. Silv. 2968 *sîn êweclîche trinitât*
mit drin persônen underweben
kan alsô rîchsen unde leben,
daz geist, vater unde kint
drîvalt in einer vorme sint
und in drîvalter vorme einlîch
lânt vinden unde schouwen sich;

forma als beliebter Ausdruck für die Gottheit s. Baumgartner, Die Philosophie des Alanus de Insulis im Zusammenhang mit den Anschauungen des 12. Jhs., Münster 1896 (Beiträge zur Gesch. der Philos. d. M. A. s ed. Cl. Bäumker u. J. v. Hertling Bd. II H. 4) S. 127.

10. *list* bei Ulrich stets Masc.; *gotlîcher list* s. Barl. 2_{23}, Türl. Willeh. 2_1.

10ff. Psalm $113^a{}_{15}$, 120_2, 123_8, 133_3 Dominus, qui fecit coelum et terram;

Alex. 18892 *des gotlîche kraft*
himel und erde geordent hât;

Pass. K. 1_{18} *dîn gotelîchez kunden,*
deme nie witze gebrast,
geschuoſ himel und erdenlast
mit vil gezierdes ummesweiſ,
des firmamentes wîten reiſ.

11f. W. v. W. 4512 *und er in sînen handen gar*
alliu dinc beslozzen hât;

Alex. 84 *von dir himel und erde ist gerîchet,*
waz von den zwein ist bedecket,
dîn gotheit daz hât volrecket . . .
dîn hant daz gar besliuzet;

Alex. 16258 *des himels reiſ alumbe*
hât dîn gewalt besezzen;

MSH. II 362*a* (Meister Sigehart) *hiemit hât Jêsus Krist*
gar elliu dinc beslozzen;

Apollon. 28 *dîn hant diu hât beslozzen*
den himmel und die erde gar;

Alsf. G 7992 *als wît er alle lant*
ûſ erden umbegriffen hât.

13. *wîten griſ* s. Troj. 19409, Renner 23578.

14. W. v. W. 7697 *daz gar in sînem gewalte sint*

luft, viur, wazzer unde wint, vgl. Alex. Anh. 368 f.;
Wolfr. Willeh. 2_5 *luft, wazzer, fiur und erde*
wont gar in dînem werde;
Wolfr. Willeh. 215_{11} *durch den, der al die crêatiur*
geschuof, daz wazzer und daz fiur,
darzuo den luft und d'erden;
Barl. 2_3 *erde, viur, wazzer, luft . . .*
getempert hât dîn eines kraft;
MSH. II 140a (Walther v. Prisach) Str. 2
wie wazzer, viur, erde unde luft
ir ungemein gemeinen,
daz weiz der wunderaere (Got) wol;
G. Gerh. 372 *diu (des sunes wârheit) hât mit dîner kraft bereit*
nâch volleclîchem werde
luft, wazzer, fiur und erde;
Heid. II 1834 *luft, wazzer, fiur, erde, wint . . .*
über al in dîner hende stêt;
Joh. v. Frank.
Kreuz. 21 *di elementen vîr,*
luft, erde, wazzer und daz vûr
. . . . . daz hât sîn dinc
von dir und wernden ursprinc;
Gottes Zukunft 13 *du spraeche, dô muoste werden*
fiur, wazzer, luft und erden.

16ff. Altdeutsche Predigten ed. Schönbach II 54_{39} *er aver vom himel her in erd chom, daz er von der heren magt geborn wart.*

17ff. W. v. W. 2984 *des almehtikeit was ie,*
von ir die menscheit dâ empfie,
durch die sîn gotlîch hôher art
mit uns underbildet wart;
Silv. 4150 *wart diu menscheit unde got*
zeinander sus gemischet hie;

undersnîden mit auch sonst bei Ulrich beliebt, vgl. W. v. W. 1620, Alex. 13042, 23299, 27348.

19f. Alex. 10261 *durch daz dîn gotlîch hôhe art*
mit menscheit underbildet wart;

underbilden bei Benecke-Müller-Zarncke und Lexer nicht belegt, auch sonst nicht, soweit ich sehe; Sinn „in eine niedere Gestalt kleiden".

22. *volleist* „plenitudo"; Mart. 208 *in drîer benemede volleist*
ist er ein wârer got erkant;
Vintl. 33 *du bist in der trinitât ein êwec volleist;*
Wig. 8159 *vater, sun, hêrre geist,*
sô ist daz unser volleist,
der gotes sun, der mägde kint;
Barl. 3_9 *vater, sun, heiliger geist,*
du hâst in drîer volleist

dem herzen gegeben
sin, verstân, vernunstlîch leben.

Sonst wird wie meist so auch bei Ulrich *volleist* anders konstruiert, vgl. z. B.

Alex. 77 *du ouch heiliger geist*
aller guoten dinge volleist:
alsô dîn wâre trinitât
sich werder, got gesamnet hât,

W. v. W. 2944 *komet der heilege geist*
mit einer werden volleist, vgl. 3306;

Ueber den Reim *geist: volleist* s. Edw. Schroeder, Quellen u. Forschungen 44, S. 91.

23. Die Umstellung erfordert durch das Folgende, gestützt durch V. 5 *Got hêrre*, 41 *vater hêrre*, W. v. W. 4506 *Got unser hêrre Jêsus Krist.*

23ff. Die in den folgenden Versen gebotene Christologie ist schon als solche für das 13. Jh. sehr auffällig. Die V. 33f. ausgesprochene Scheidung zwischen Jesus und Christus durch die Jordantaufe findet sich weniger scharf und ohne die Etymologie auch bei Wolfram:

Willeh. 48_{15} *der uns ime toufe wart*
und Jêsus an der süezen vart
ime Jordan wart genennet Krist,
der name uns noch befolhen ist,
den die der touf bedecket hât;

dagegen heißt es Altdeutsche Predigten ed. Schönbach I 311_3 *Christus grece „unctus" dicitur, quia unctio eius decet nos de omnibus.* Die Anschauung von der Verleihung des Amtsnamens „Christus" bei der Jordantaufe, die sich in der Urchristengemeinde auf die Tradition sowie auf die Kombination der Taufgeschichte der Synoptiker (Luk. 20, 1—8) mit Acta 10,34 ff. gründete [1]), galt doch, seit Nazoräer, cerinthische Ebioniten, Gnostiker, Theodotianer und Adoptianer wie Paulus von Samosata daraus weitgehende Konsequenzen gezogen hatten [2]), als häretisch [3]); das schließt nicht aus, daß sie im 8./9. Jh. noch vereinzelt von Kirchenlehrern vertreten wurde, wie der von A. Sattler, Grazer Studien zur deutschen Philologie 1,1895, S. 32 angeführte Beleg aus Hrabanus Maurus, De universo, zeigt [4]). Bei den theologischen Gewährsmännern, die Ulrich selbst gelegentlich zitiert, Sant Bernardus (von Clairvaux) (W. v. W. 2826ff. u. 7930ff.) [5]) und Albertus

---

[1]) Vgl. J. Bornemann, Die Taufe Christi durch Johannes, Leipzig 1896, S. 18, J. A. Dorner, Entwicklungsgeschichte der Lehre von der Person Jesu, Stuttgart 1851, Bd. 1, S. 286.

[2]) Vgl. Dorner, a. a. O. Bd. 1, S. 309, 310, 374 f., 514.

[3]) Vgl. Bornemann, a. a. O. S. 59, s. auch Bach, Christologie des M. A. s, Wien 1875, Bd. 1, S. 131, Th Schermann, Die Gottheit des heiligen Geistes nach den griech. Vätern des 4. Jhs., Freiburg 1901, S. 217 f.

[4]) Im übrigen ist die Beziehung auf die Jordantaufe hier keineswegs direkt ausgesprochen, wie man aus Sattlers Angabe vermuten sollte.

[5]) Eine direkte Kenntnis Bernhards ist im übrigen zweifelhaft, wie Reinh. Köhler, Germania 23, S. 24 ff. gezeigt hat.

Magnus (Alex. 24275, 26159) [1]) konnte er dergleichen jedenfalls nicht finden [2]). Auch der für die Trinitätslehre jener Zeit (z. B. Rudolf von Ems, vgl. bes. Ehrismann, Sitz. Ber. d. Heidelberger Akad. d. Wiss. Phil.-Hist. Kl. Bd. X, Abh. 8, S. 48) so wichtige Abälard hat sich trotz seines angeblichen oder wirklichen Adoptianismus' nirgends so ausgesprochen [3]). Auch der lateinischen Hymnendichtung, in der sich formelhaft sonst manches erhielt, was die Kirche offiziell überwunden hatte, und wo auch mancher systematische Denker nicht immer auf strenge Dogmatik bedacht war [4]), ist diese Anschauung fremd, selbst in den Epiphaniashymnen (Mone, Lat. Hymnen des M.A.s. I, S. 75ff.) findet sich nicht die geringste Andeutung nach dieser Richtung, ebensowenig in den Epiphaniaspredigten bei Roth (Deutsche Predigten d. XII. u. XIII. Jhs.), Leyser (Deutsche Predigten des XIII. u. XIV. Jhs.) und Schönbach (Altdeutsche Predigten).

Viel auffälliger aber noch als diese Christologie ist die hier vorgenommene Gleichsetzung der aus den apostolischen Briefen und dem Athanasianum geläufigen Formel ‚dominus Jesus Christus' mit der Trinitätsformel. Weniger scharf spricht Ulrich denselben Gedanken aus W. v. W. 2988

Kristes geloube stêt alsus,
daz der hôhe Jêsus,
unser hêrre, den wir nennen Krist,
ein got in drîen persônen ist:
vater, sun, heileger geist.

Wohl hatten die Ebioniten und die Theodotianer den trinitarischen heiligen Geist „Christus" genannt und ihn so neben die zweite Person Jesus gestellt (τὸ ἅγιον πνεῦμα, ὅπερ ἐστὶν ὁ χριστός) [5]), aber kannte Ulrich diese häretischen Lehren? Wenn auch in dem adoptianischen Streit, der durch Abälards Lehre neu entfacht war, manches aus dieser frühen Zeit der Dogmatik wieder aufgenommen wurde, diese Lehre hat man doch, wie es scheint, nicht wieder aufzufrischen gewagt. Dann hätten wir es also hier wohl mehr mit einer dichterischen Spielerei zu tun, die bei dem Promiscue-Gebrauch der Namen Gott und Christus sich leicht einstellen konnte (Aneg. 3_{51} ff. heiszt es geradezu

ouch schuoſ der heilige christ
allez, daz hiute ist;
ähnlich Elisab. 105 ff.
hiervor, dô sich die zît anvienc
und die welt anegienc,
dô got hât unser heilant
mit sîner gotlîchen hant
alle crêatûre

---

[1]) Von ihm kannte er jedenfalls „De mineralibus libri quinque", vgl. Toischer, Sitz. Ber. d. kais. Akad. d. Wiss. in Wien, Phil.-hist. Kl. Bd. 97, 1880, S. 392.

[2]) Vgl. Bach, Christologie Bd. 2, S. 114 ff. u. J. Sighart, Albertus Magnus, Regensburg 1857.

[3]) Vgl. Bach, a. a. O. Bd. 2, S. 41 ff. u. S. M. Deutsch, Peter Abälard, Leipzig 1883.

[4]) Vgl. A. H. van Bakel, Nieuw Theologisch Tijdschrift XIV, 1925, S. 139.

[5]) Harnack, Dogmengeschichte [4]I, S. 330 f. u. S. 108 f.

sô zart und sô gehûre
geschaffen wol nâch prîse etc., auch nach kirchlicher Lehre war Christus an der Schöpfung beteiligt), um so mehr, als der Ausdruck ‚dominus' der Hymnendichtung zur Bezeichnung der ersten Person in der Trinitätsformel geläufig war (s. z. B. Mone, Hymnen Bd. 1. S. 88, Nr. 67 V. 60 ff.).

25. W. v. W. 3014 *den man alt und jungen nennet,*
âne urhap êwic erkennet;
W. v. W. 5827 *êwec . . . . âne urhap.*

27f. Altdeutsche Predigten ed. Schönbach I 63_3 *Jesus etenim interpretatur „salus"*, Hrabanus Maurus, De universo I 2 (Migne, Patrol. lat. 111, S. 19) *Jesus Hebraeum, Graece soter, Latine salutaris, vel salvator interpretatur, pro eo, quod cunctis gentibus salutifer venit.* Die Deutung besteht seit Lactanz (Schönbach S. 406).

Vgl. Alex. 81 *nâch helfe Jêsus du genennet bist;*
Anegenge 31_{35} *daz ez Jêsus werde genant,*
daz chît in diutscher zunge heilant;
Leben Christi (ZfdA. 5, 17 ff.)
137 *Jêsus sol er werden genant,*
daz sprichet ze tiutsch heilant.
29ff. Alex. 10268 *wer gevriesch ie wunder dem gelîch,*
daz von des engels süezem sagen
ein maget ein kindelîn wart tragen, ...
man sach sie âne swaere genesen;
W. v. W. 2976 *mit dem wort emphie sie und gebar*
Christum, diu süeze maget clâr;

Menäen Mart. 13 (Mone, Lat. Hymnen, Bd. 1, S. 36 zu v. 3) „du hast das Wort des Vaters durch ein Wort empfangen und über die Vernunft geboren und bist nach der Geburt wie vorher über Vernunft Jungfrau geblieben";
Barl. 271_{39} *sunder sêr sie sîn genas.*
nâch der geburt sie maget was
als ê vor der geburt dâvor.
durch ir reinen ôren tor
wart ir daz gotes wort gesant,
daz von ir mensche wart genant;
„Sich huop vor gotes trône" (Bartsch, Erlösung S. IX).
V. 353 *von dem worte, daz er sprach*
jô emphienc diu meit unwandelbar
got von himel, daz ist wâr;
Reinm. v. Z. 6_3 *dich gebar von einem worte*
ein reiniu maget nâch muoterlîcher traht;
Konr. Lied. 1_{37} *dîn gruoz durch ir ôre dranc,*
der von des engels munde klanc:
dâvon du lieze âne allen wanc
si werden zeiner ammen;

Zur Empfängnis durchs Ohr vgl. weiter Reinm. v. Z. 222_6, Grimm, Goldene Schmiede, Einl. S. XXXII_{18}, J. Fasching, Germania 23, S. 41, Schönbach, ZfdA. 39 S. 337, Roethe zu Reinm. v. Z. 6_3.

30. „perpetua virgo", vgl. Altdt. Predigten ed. Schönbach I 41_{30} *ich geloube, daz der selber got sun geboteschaffet wart von dem heiligen engele Gabriel zu der ewigen maget sente Marien; ich geloube, daz si in maget unpfinch, magt getrůch, maget gebar, immer maget gewesende,* II 111_{8} *unser frouwen sant Marien, diu was maget vor der geburt, in der geburt, nach der geburt.*

30f. Alex. 18895	*den âne swaere und âne meil*
	uns diu hôchgelopte gap;
Ernst D 5427	*und du maget âne swaere*
	daz hoehste kint gebaere;
35f. Gold. Schmiede 194	*den touf vil heilec und den krisem*
	hât dîn geburt gehêret;
	touf unde krisam s. Helbl. 3, 172, Tod. Gehüg. 78.
36f. W. v. W. 3082	*alrêst man muoz unde sol*
	iuch mit dem gelouben toufen
	und iu kristen leben koufen;
Parz. 813_{29}	*si wurben, daz er naeme en touf*
	und endelôsen gewinnes kouf;
J. Tit. 32_{1}	*die, die dâ niht geloubent die kraft des hêren toufes*
	wie sich diselben roubent êwege fröuden immer werndes koufes;
Wolfr. Willeh. 16_{23}	*die getouften,*
	die stuol ze himel kouften;
Livl. Reimchr. 101	*und entpfiengen den touf,*
	daz was der sêle ein hôher kouf;

für die Wahl des Wortes *kouf* ist maßgebend 1. Cor. 6_{20} empti enim estis pretio magno, vgl. 7_{23}, 1. Petr. 1_{18} non corruptibilibus auro vel argento redempti estis . . . pretioso sanguine, vgl. W. v. W.

3459	*daz himelrîche . . .*
	daz uns got der guote
	hât gekouft mit sîme bluote;
39f. Alex. 143	*lâz uns geniezen, hêrre mîn,*
	daz wir nâch dir genennet sîn:
	du heizest Christ, dâvon wir cristen;
W. v. W. 3492	*diu des toufes orden treit,*
	dâvon wir nâch Krist sîn genant;
W. v. W. 341	*wir sîn kristen nâch Krist genant;*
Wolfr. Willeh. 1_{25}	*sô gît der touf mir einen trôst,*
	der mich zwîfels hât erlôst;
	ich hân geloubhaften sin,
	daz ich dîn genanne bin . . . :
	du bist Krist, sô bin ich kristen;
Wig. 8146	*wolt ir gelouben an Krist,*
	nâch dem wir kristen sîn genant;
Barl. 271_{14}	*nâch Kriste kristen sint genant,*
	die kristenlîcher lêre pflegent
	und falscher lêre sich bewegent, vgl. Barl. 3_{4};

vgl. noch Strauch z. Marner XIV 169, Roethe z. Reinm. v. Z. Leich 190.

41. *als ich ez habe* s. Alex. 20038, 22920, 23515, vgl. 19272.
45. Wernh. Maria 193_4 *ob wirz (daz gebot) übersaezen.*
49. Barl. 106_{17} *er gap uns für die sünde*
der genâden urkünde.
50ff. Alex. 14806 *sît ûz dînem wârhaften munde*
dîn barmunge des vergiht,
des sünders tôt engerst du niht,
wan daz er sich bekêre und lebe
und ze dînen gnâden strebe;
Ezechiel 33_{11} nolo mortem impii, sed ut convertatur impius a via sua et vivat; 18_{23} numquid voluntatis meae est mors impii, dicit Dominus Deus, et non convertatur a viis suis et vivat?; vgl.
A. Pass. 310_{52} *wizzet, daz der guote got*
durch sîner tugende gebot
niht begert des menschen leit,
sîn groze barmherzekeit
wil an in guotes lebenes pflîht.
54f. Gr. Rud. (Grimm) *gote von himele er dicke gehiez*
G 24 *grôz wandel vor sîne missetât;*
Parz. 448_{25} *wandel vor iuwer missetât;*
Parz. 499_{17} *wilt du gein got mit triuwen leben,*
sô soltu im wandel drumbe geben, vgl. Willeh. 3_2.
58. *Jêsu* im Vokativ bei Ulrich auch Alex. 5396, 10241, 14831.
61. Barl. 361_{34} *swâ in sîner sünden haft*
beheftet habe von schulden ....
mach in vor allen noeten vrî;
Pass. K. 133_{46} *nie wart kein süntlicher knote*
gestricket in sô leider haft,
in lôste wol der riuwen kraft.
63f. Wolfr. Willeh. 1_{13} *lâz, hêrre, mich niht übersehen,*
waz mir saelden ist geschehen.
65f. vgl. 77f. Türl.
Willeh. III 22 *gip mir sin unde wort,*
die mich der wârheit wîsen
und ouch dînen namen prîsen;

Ueber das dichterische Sündenbekenntnis und die Bitte um Verstand s. Schwietering, Die Demutsformel mhd. Dichter, S. 70ff.

68. Das von Paul vorgeschlagene *er* (nach *wie*) ist kaum richtig; Subjekt ist V. 72; die allerdings auffällige Nachstellung und Abtrennung durch den Nebensatz ist für Ulrich charakteristisch.

71. W. v. W. 6738 *von irretuom der heiden.*
73f. Alex. 8747 *umbe manger süezer worte galm:*
von Orans sante Wilhalm;
W. v. W. 1985 *dîner klage jâmers galm: Willehalm;*
Alex. 24541 *iuwer worte frecher galm;*
Wolfr. Willeh. 4_{13} *hêrre sanct Willehalm:*
mînes sündehaften mundes galm.

77f. Wolfr. Willeh. 2_{23} *diu helfe dîner güete*
sende in mîn gemüete
unlôsen sin sô wîse,
der in dînem namen geprîse
einen rîter, der dîn nie vergaz.
80. W. v. W. 3353 *als ich der rede bewîset bin;*
Alex. 4926 *als mich daz buoch bewîset hât,*
23282 *als daz buoch bewîset mich,*
vgl. 1737, 17706, 17749, 18917, 21174, 25015, 26603.

81 ff. Der Sinn der Verse 83f. ist nicht ganz deutlich. *widersenden* ist stets nur als „zurücksenden" belegt, aber *widergâbe* begegnet im Sinne von „recompensatio", so konnten die Verse allenfalls heißen: „und bat um die Uebersendung einer Legende als Gegengabe." Aber wahrscheinlicher ist doch, dasz *legende* sich auf das in Rede stehende Werk bezieht und darunter verstanden ist die Versifizierung des übermittelten Stoffes. Damit wäre dann die von H. Sparnaaij, dem dieser Eingang des Wilhelm von Wenden entgangen war, in seinem Buche „Verschmelzung legedarischer und weltlicher Motive in der Poesie des Mittelalters," Groningen 1922, aufgeworfene Frage „Wilhelm von Wenden. Legende oder Roman?" (S. 125ff.) vom Dichter selbst wenigstens zugunsten der Legende entschieden.

Die ganze Partie aber wirft, wie bereits Hans Paul a. a. O. S. 360 beiläufig bemerkte, ein neues Licht auf die Quellenfrage. Sparnaaij kommt a. a. O. S. 134 zu dem Resultat, daß Ulrich von Eschenbach, wie bereits Jahncke zu erweisen suchte (Studien zum Wilhelm von Wenden Ulrichs von Eschenbach, Diss. Göttingen 1903, S. 1ff.), den Guillaume d'Angleterre zur Vorlage hatte, aber neben mannigfachen Zutaten aus anderen Quellen auch eine der Quellen des ‚Guillaume d'Angleterre' selbständig benutzte. Im Gegensatz dazu hatte H. Paul schon in seiner von Sparnaaij nicht erwähnten Dissertation „Ulrich von Eschenbach und seine Alexandreis", Berlin 1914, auf Grund des am Alexander gewonnenen Bildes von dem dichterischen Schaffen Ulrichs scharfen Protest gegen Jahnckes Auffassung erhoben (S. 165f.), da Ulrich als „getreuer Übersetzer seiner Quellen", nicht als frei schaltender Eklektizist zu gelten habe, und hatte mit den Worten seine Arbeit beschlossen: „ich kann daher in dem Guillaume d'Angleterre nicht mehr die Quelle des Wilhelm von Wenden sehen." Wenn unser Dichter nun ausdrücklich betont, daß „ein Predigerbruder aus Wendenland" die Quelle übermittelt habe, so liegt es näher, an einen bereits auf böhmische Verhältnisse bezogenen Legendenstoff als an Chrétiens „Abenteuerroman" (Sparnaaij S. 234) zu denken. Ich hoffe, gelegentlich die ganze Quellenfrage noch einmal einer Prüfung zu unterziehen.

85. Bedeutet *der Walh* einfach „der Welsche" oder ist hier ein Zusammenhang anzunehmen mit dem Gönner, der als Uebermittler des Alexanderstoffes erwähnt wird:
Alex. 27610 *von Walhen der edel vrîe,*
der fürstlîch hielt sînen hof,
von Salzeburc der erzbischof
schreip mir dise rede her?

87. W. v. W. 1968 *dînen hôhen art, dîn klâre geburt.*
88. *gekroenet* sc. mit der ‚corona vitae' Apoc. 2, 10, Jac. 1, 12, 1 Petr. 5, 4, vgl. Trist. 18673 *die sint ouch dort gekroenet,*
dâ diu gotes kint gekroenet sint.
89ff. Der Gedanke V. 89f. ist ebenso Wolfram entlehnt wie der Übergang vom Preise des Helden in 3. Person (Willeh. 2_{27}—4_2) zum Gebet an ihn (Willeh. 4_3 ff.); Willeh. 4_9

sît uns diu wâren maere
sagent, daz du fürste waere
hien erde: als bist auch dort.
dîn güete emphâhe miniu wort,
hêrre sanct Willehalm.

92. *in* Dat. Plur.

Amsterdam. HANS-FRIEDRICH ROSENFELD.

KLEINER BEITRAG ZUM BILDUNGSGANG DES SIMPLICISSIMUSDICHTERS.

Es ist eine bekannte Tatsache, daß Grimmelshausen sich an dem enzyclopädischen Werk *Piazza Universale* von Thomas Garzoni zum Schriftsteller gebildet hat. Sie gewinnt noch an Bedeutung, wenn der Nachweis von Julie Cellarius sich bestätigt, daß die sogenannten *Mondwelt-Schriften* ihm abzusprechen sind, so daß sein Bildungsgang als Schriftsteller mit dem *Satyrischen Pilgram* einsetzt.

Dieser *Pilgram* kennzeichnet seine Arbeitsweise als belehrender Volksschriftsteller: er entnimmt die Gedanken seinem Schriftsteller-Arsenal und stellt sie unter seine trichotomische Disposition der Thesis (*Satz*), Antithesis (*Gegensatz*) und Synthesis (*Nachklang*).

Als er in späterer Schaffensperiode vom „satyrisch" die Welt betrachtenden Pilger zum „satyrice gesinnten" weltdurchstreifenden Simplicissimus vorgeschritten ist, wird seine Technik eine andre: eigene Gedanken und Erfindungen schaffen den Stoff seiner Romane, wobei Einzelmotive aus seinem altbewährten Arsenal zur Befestigung und Erhärtung seiner Schilderungen und der damit verbundenen Lehren dienen. In meinem *Zonagri*-Buch (*Verhandelingen der Koninklijke Academie van Wetenschappen*, Amsterdam, 1921) wies ich nach, wie er einen Passus aus *Garzoni* über das damalige Bettlerwesen zuerst fast buchstäblich für seinen *Pilgram*, später als novellistisches Motiv für seine Simplicissimusschrift *Vom Wunderbarlichen Vogelnest* verwendete. Für das im *Simplicissimus* verwertete Motiv vom Tanzen gilt dasselbe.

Neben dem *Pilgram* steht von Anfang an als schriftstellerisches Übungs- und Belehrungswerk sein *Ewigwährender Calender*, der als erster und wichtigster Jahrgang seiner Kalender-Serie im Jahr 1670 erschien. Die Materialsammlung dafür dürfte in viel frühere Jahre zurückreichen; für Grimmelshausens Arbeitsweise in seinen Romanen sind besonders die mitgeteilten

Anekdoten bedeutend, die zum Teil mit Motiven aus den Romanen parallel laufen.

Einen breiten Raum nehmen die astronomischen und astrologischen Belehrungen ein, die der Verfasser nahezu wortgetreu aus dem *Garzoni*-Buch übernahm. Obenerwähnte Akademieschrift beschäftigt sich eingehend mit den übernommenen Stoffen und der Art ihrer Verwertung.

Neben Garzoni, der im *Calender* zitiert und anagrammatisch als Zonagri personifiziert wird, muß eine zweite Quelle berücksichtigt werden, die für die Mittelspalte der rechten Seiten das Material bot [1]). Grimmelshausen bezeichnete diese Belehrung als *Simplicissimi Discurs mit Joanne Indagine, darinnen er unterrichtet wird, wie vermittelst der Astrologia Naturali er einem jeden Menschen ohne Kopfbrechung die Nativität stellen könne.*

Die Benutzung dieser zweiten Quelle findet in ganz ähnlicher Weise wie die Garzoni-Verwertung statt. Wie die Konstatierung betreffs des *Satyrischen Pilgrams* von vornherein erwarten läßt, haben wir die Garzoni-Verwertung als primär anzusehen. In seinem *Calender* sagt er es ausdrücklich, wenn es daselbst (Seite 35) mit Bezug auf die Triplizitäten in der Astrologie heißt, daß er davon auch bereits vom „Herrn Zonagri" Nachricht bekommen habe und es ihm „eine große Anmuthung" gebe, daß er zwischen beiden Herren „eine gleiche Außsag und Ubereinstimmung" finde. Diese Ausdrucksweise, die überall die Suggestion des Dialogs aufrecht erhält, bedeutet also, daß die Behandlung der Triplizitäten im 8. Kapitel des Fünften Buches in der *Astrologia Naturalis* und die im 8. und 39. Discurs von Garzonis *Piazza Universale* übereinstimme.

An einer anderen Stelle spielt er seine beiden Gewährsmänner gegen einander aus, indem der lernbegierige Simplicissimus seinem Lehrer Indagine ein Kompliment macht, daß er ihm so viel über die Astrologie habe mitteilen wollen, während er bei Zonagri eben darüber nur wenig habe erfahren können. In ganz witziger Weise läßt er nun seinen zweiten Lehrer Indagine seinen ersten und wichtigsten Lehrer in Schutz nehmen, indem dieser seine Verwunderung darüber ausspricht, daß ein so grundgelehrter Mann wie Herr Zonagrius, der „gleichsamb aller Wissenschafften voll stecke", es nicht unter seiner Würde gefunden habe mit ihm überhaupt davon zu reden. Es komme noch etwas hinzu, daß es nämlich „der Papisten und sonderlich ihrer Priester Art sei, viel von der Astrologia, als abergläubig Ding, daß zur Seeligkeit wenig vonnöthen, zu verwerffen": Grimmelshausen wußte also, daß der Verfasser der *Piazza Universale* ein Canonicus regularis Lateranensis war, wie auch, daß er dem Johannes Indagine als Anhänger der Reformation diese Charakterisierung der Stellungnahme der römischen Geistlichkeit in Sachen der Astrologie in den Mund legen konnte. Wir hören auch aus dem Indagine-Dialog dieselbe persönliche Note heraus, die den langatmigen Belehrungen aus Garzoni hie und da Abwechslung gibt, wenn er zum Beispiel bei der Behandlung der Chiromantie nach

---

[1]) Eine dritte Quelle, *Lycosthenes-Heroldt*, wies Oeftering nach: *Euphorion* XXVII, 184 flgg., wozu man auch seine *Kalender-Ausgabe*, München 1925, vergleichen möge.

Garzoni seinem anderen Lehrer ein Denkmal setzt, indem er von seinem (nl. Simplicissimi) „lieben Praeceptor" Ioannes de Indagine spricht.

Was die sachliche Verwertung seiner zweiten Quelle betrifft, so verfährt er in genau derselben Weise, wie wir es für Garzoni festgestellt haben. Ganze Abschnitte werden wörtlich, nur unter Herstellung kleiner oft typischer Änderungen, übernommen; in der Anordnung aber erlaubt sich der Benutzer manchmal recht eingreifende Umstellungen. Dies ist der Fall, wenn er von der Geburtsstunde in jedem der Zeichen des Zodiakus redet und dabei die Konstellationen der Sonne dazu und die daraus erfolgenden Nativitäten bespricht. Was also in seiner Quelle jedesmal an drei Stellen behandelt wird, zieht er unter einem Gesichtspunkt zusammen: der Behandlung des Widders auf Seite 41 entsprechen bei Indagine die Kapitel V, 11, V, 23 und III, 2; der des Stiers V, 12, V, 24 und III, 3; der der Zwillinge V, 13, V, 25 und III, 4; der des Krebses V, 14, V, 26 und III, 5; der des Löwen V, 15, V, 27 und III, 6; der der Jungfrau V, 16, V, 28 und III, 7; der der Wage V, 17, V, 29 und III, 8; der des Scorpions V, 18, V, 30 und III, 9; der des Schützen V, 19, V, 31 und III, 10; der des Steinbocks V, 20, V, 32 und III, 11; der des Wassermanns V, 21, V, 33 und III, 12; der der Fische V, 22, V, 34 und III, 13. Er gewinnt dabei an Übersichtlichkeit und spart für jedes Zeichen eine Figur. Auch hier wie in seiner Zonagri-Verwertung zeigt sich Grimmelshausen wieder als ein vorzüglicher Lehrer.

Hinsichtlich der Formgebung lassen sich dieselben Züge seiner Eigenart beobachten, die ich für Garzoni hervorhob. Er bevorzugt den kernigen Ausdruck: die Quelle erzählt, daß derjenige, der die Widerwärtigkeiten der Geburt im Zeichen des Stieres überwunden habe, „ein sehr alter Mensch" werde; Grimmelshausen schreibt: „so wird er ein sehr alter *Kracher*".

Er kennt aber auch ästhetische Bedenken. Wird einer im Zeichen des Widders geboren, während die Sonne „im dritten Angesicht" steht, so darf man nach der Prognostik Indagines erwarten, daß er „sehr nach Auffsatz, beschiß und betrug" trachte; Grimmelshausen behält *Aufsatz* und *Betrug* bei, ersetzt das mittlere Wort aber bezeichnenderweise durch *Untreue*.

Schon wiederholt hatte ich an anderer Stelle Veranlassung darauf hinzuweisen, daß der Simplicissimusdichter nichts weniger als ein Purist war. Für seine Stellung Zesen und den Sprachgesellschaften gegenüber ist dies nicht ohne Bedeutung. Bei seiner Garzoni-Verwertung ersetzte er aus euphonischen Gründen „geweissaget" durch *propheceyet* (vgl. *Zonagri Discurs* S. 100); hier sagt er für das nicht sehr deutliche „hat einen guten Glauben" unter Anwendung eines geläufigen Fremdworts „hat doch guten *Credit*"; „gutes gesprech und wolredenheit" ersetzt er durch „ein gute *Eloquenz*".

So geringfügig diese Änderungen erscheinen mögen, sie reichten aber aus, den Entlehungen aus verschiedenen Quellen einen einheitlichen, persönlichen Anstrich zu geben.

Amsterdam. J. H. Scholte.

PSYCHO-ANALYSE UND LITERATURWISSENSCHAFT.

Ein zukünftiger Chronist der geistigen Geschichte unserer Zeit wird gewiß nicht an dem Phänomen der Psycho-Analyse und noch weniger an ihrem Eroberungszug über die ganze zivilisierte Welt vorübergehen. Er wird auf die merkwürdige Tatsache hinzuweisen haben, daß die Bewegung vor dem Weltkrieg auf heftigsten Widerstand traf, auf eine abwehrende Haltung, welche die sonst so getrennten Lager der Geistes- und Naturwissenschaften zu einer Art Bündnis veranlassten; es wird seiner Aufmerksamkeit nicht entgehen können, daß damals die Psycho-Analyse nur in ganz wenigen Ländern außerhalb eines kleinen Kreises von Nerven-Spezialisten, Psychologen und Literaten bei der geistigen Oberschichte Anklang fand. Mit Recht wird der Chronist dann fragen, wieso es kam, daß die „Tiefen-Psychologie" gegen Ende des großen Krieges und in der Nachkriegszeit mit Sturmesflügeln über den Erdball eilte und die verschiedensten Nationen und Rassen in den Bann einer dunklen, mysteriösen und gefährlichen Lehre schlug.

Die im und durch den Weltkrieg bewirkten ungeheuren Veränderungen, Umwälzungen und Umschichtungen, der unzweifelhafte Bankrott der naturwissenschaftlich-historischen Weltauffassung des vorhergehenden Jahrhunderts, die Veränderung des Alltages von Ordnung zu Abenteuer, von Hygiene zu Todesbereitschaft, von Rechtssymbiose zur Diktatur der Gewalt — all dies hat die Mentalität der Menschheit auf das stärkste erschüttert und verändert. Zugleich mit einer unerhörten Skepsis (um nicht zu sagen: Zynismus) gegenüber allen früheren Werten wuchs aber auch eine neue Gläubigkeit auf, welche in den meisten Fällen der (recht unklare) Ausdruck neuen Sehnens nach einer sicheren Weltanschauung und -Erklärung war.

Damit sind wohl auch die wichtigsten Gründe des Sieges der Psycho-Analyse gegeben. Zur Befriedigung des im Kriege an Zerstörung gewöhnten Menschen löste sie das anscheinend Einfache in Kompliziertes auf, das Komplizierte in Einfaches; sie führte herab in die dunklen Keller und geheimnisvollen Höhlen des Unterbewußten, in deren Labyrinthe gefährliche, doch vielleicht lebensbedingende Urmächte hausen und walten. Der oben erwähnten neuen Gläubigkeit imponierte aber die (vermessene) Versicherung der Psycho-Analytiker, alle Welträtsel von einem Punkte aus zu lösen, für alles Geheimnisvolle und Unerklärliche eine Deutung zu geben. Hier hat — so seltsam es anmuten mag — die Psycho-Analyse die Bedeutung einer religiösen Funktion gewonnen — eine Eigenschaft, die sie mit den sonstigen Religionssurrogaten der Gegenwart teilt, dem Kommunismus, Spiritismus, Pazifismus, Faszismus, Nationalismus, Aktivismus, Eugenik, Theosophie.

Nur wenigen Anhängern der Psycho-Analyse ist klar geworden, daß diese religiöse Funktion ihrer (sonst gar nicht religiös orientierten) Lehre durch eine merkwürdige Übereinstimmung mit manchen kirchlichen Anschauungen verstärkt wurde. Denn die psycho-analytische Doktrin von im Unterbewußten vorhandenen Urtrieben, welche auf stärkste Weise das Oberbewußtsein beeinflussen, hat eine eigenartige Entsprechung in der Lehre von der Erbsünde; die ärztliche Seelenerforschung mit der Forderung

rücksichtsloser und strikter Wahrhaftigkeit kann ihre Verwandtschaft mit dem Beichtinstitut nicht verleugnen.

Merkwürdig und sehr bezeichnend ist eine prinzipielle Unklarheit, welche die psycho-analytische Lehre durchzieht. Im Gegensatz zu aller naturwissenschaftlicher Weltauffassung — deren Anhänger er sonst unzweifelhaft ist — weist Freud der Seele eine vom Somatischen unabhängige, dieses sogar beherrschende Funktion zu, und nimmt dadurch einen (wenn auch unklaren) metaphysischen Standpunkt ein. Besonders deutlich ist dies bei seiner Auffassung vom Traum, welchen er als ein ausschließlich psychisches Phänomen definiert. [1]) Alle weiteren Deduktionen aber haben unverkennbaren naturalistischen Charakter, lehnen metaphysische und religiöse Werte als an sich nicht bestehend ab, lösen diese in Urtriebe auf, welche erst auf dem Weg der Sublimierung und Verdrängung höhere und damit kulturbedeutende Vorstellungen schaffen. Es braucht wohl nicht erst darauf hingewiesen werden, wie sehr materialistisch solche Gedankengänge sind, welche allen Kulturwerten einen Neurosen-, d. h. krankhaften Charakter anhängen; der „Kraft und Stoff" -Materialismus des 19. Jahrhunderts war entschieden nicht so radikal, denn er verneinte z. B. nicht die Möglichkeit einer *a priori* bestehenden Ethik, welcher er außerdem noch in der Form des „Monismus" ein gefühlbetontes Mäntelchen umhing, dessen Stoff er sich freilich aus den bestehenden Religionssystemen geholt hatte. Dennoch aber hat sich die „Tiefen-Psychologie" manchmal derart vom naturwissenschaftlichen Weltbild entfernt, daß Eisler in seinem bekannten Handbuch [2]) sagen kann: „Neuerdings hat sich aus der medizinischen Theorie eine ganze Kulturpsychologie metaphysischen Charakters entwickelt, die ... zuweilen in Mythologie ausartet...."

Daß die Psycho-Analyse auf die Literatur der Gegenwart einen kaum mehr übersehbaren Einfluß ausübt, ist bekannt. Die Darstellung des Ödipus-Komplexes ist geradezu eine dramatische Spezialität geworden, welche von Hofmannsthals Umdichtung des *Ödipus rex* bis zu Hasenclevers *Sohn* und Bronnens *Vatermord* reicht. Auch Franz Werfel hat sich als eifriger Anhänger der dichterischen Verkündigung der Psycho-Analyse erwiesen: neben dem Vater-Sohn-Roman *Nicht der Mörder, der Ermordete ist schuldig* steht die dramatische Behandlung des *Spiegelmensch*-Problemes und die Trauma-Tragik in *Schweiger*. Der Einfluß Freudscher Doktrinen auf die erzählende Literatur ist so groß, daß an dieser Stelle nicht einmal andeutungsweise darüber etwas ausgesagt werden kann. Nur darauf sei hingewiesen, daß der größte Teil der „psycho-analytischen" Romane künstlerisch wenig oder nichts bedeuten, ja, daß sie oft deutlich der Sensationsliteratur angehören. Arthur Schnitzler dagegen hat auf kaum merkbare Weise, doch ergebnisreich auf seine Art, psycho-analytische Anschauungen in seinen Dichtungen verwendet und verarbeitet, seinem eigentümlichen

---

[1]) *Inleiding tot de studie der psychoanalyse.* Vert. door A. W. van Renterghem, Amsterdam 1918. I, 100.

[2]) *Handwörterbuch der Philosophie.* 2. Aufl., hgb. v. R. Müller—Freienfels, Berlin 1922, p. 504.

Relativismus entsprechend, der allen und niemand recht gibt. Stefan Zweig, der begeisterte Anhänger Freuds, kann sich rühmen, die wertvollsten künstlerischen Konsequenzen aus der Psycho-Analyse gezogen zu haben; in seinem mit Recht in der ganzen Welt gelesenen Novellenband *Amok*[1]) hat er die artistischen Möglichkeiten eines psycho-analytischen Weltbildes mit wirklichem Gelingen zu Gestalten geformt, zu Schicksals-Gewalten gemacht, doch auch — wider Willen — die ethische Untiefe und metaphysische Kraftlosigkeit der psycho-analytischen Einstellung gezeigt, zu welcher er übrigens mehr in einem Kompromiß- als Abhängigkeits-Verhältnis steht.

Weniger stark scheint die Bedeutung der Psycho-Analyse für die Literaturwissenschaft zu sein. Abgesehen von den Bemühungen der Freudianer um eine psycho-analytische Erforschung literarischer Werke und ihren Bestrebungen, pathographisch-psychographische Lebensbilder zu schaffen (worüber unten Einiges zu sagen sein wird), ist die Psycho-Analyse an der Literaturgeschichtsschreibung, besonders der offiziellen und akademischen, ziemlich spurlos vorbeigegangen. Man kann dafür äußere Gründe geltendmachen; die Gleichgültigkeit der Literarhistoriker hat aber ihre tieferen (und nicht unberechtigten) Ursachen, welche die etwas zu selbstbewußten Psycho-Analytiker freilich nicht begriffen haben.

Anders ist es möglicher Weise mit einer indirekten, sozusagen subterranen Einwirkung der Psycho-Analyse auf die Literaturwissenschaft bestellt. Denn die neue Forschungsform der Synthese ist wohl nicht nur Protest und Opposition gegenüber älteren Arbeitsmethoden, welche aus Interesse für das Detail den Blick für das Gesamt-Kunstwerk verloren hatten, welche auf feste philosophische Basierung verzichteten, sie ist auch eine (wohl unbewußte) Reaktion gegen die „Tiefen-Psychologie" — trotz mancher Gemeinsamkeit mit dieser —; denn die Psycho-Analyse löst — in dieser Beziehung vollkommen naturwissenschaftlich vorgehend — ein Einmaliges, Unersetzliches, Nicht-wieder-Herstellbares, die schöpferische geistige Leistung, das Werk des Künstlers mit ihren scharfen Instrumenten und fressenden Säuren in wenige Grundelemente auf, deren Erkenntnis eigentlich ziemlich belanglos ist, da diese überhaupt jedem Lebensvorgang als Basis dienen; die Psycho-Analyse kann aber nur unsichere Vermutungen über die Art der Sublimierung der Urtriebe aussprechen, gerade über jenes Schöpferische, welches jedem wirklich großen Kunstwerk den Ewigkeitszug schenkt. Die Fülle und Manigfaltigkeit der Erscheinungen des geistigen Lebens wird so auf wenige Formeln reduziert, deren karger Inhalt in keinem Verhältnis steht zu den durch die Untersuchung vernichteten Kunstwerken: denn ein Kunstwerk, welches keine Erlebnismöglichkeit mehr ausstrahlen kann, ist tot, zu mindestens für den größten Teil der Untersucher und ihrer Leser. Erlebnisfähigkeit ist aber die *conditio sine qua non* aller Literaturwissenschaft. Vielleicht bedeutet die synthetische Methode auch einen Protest in anderer Hinsicht. Eine Verwahrung gegen die psychoanalytische Wühlmethode, gegen ihre Art, in großen Persönlichkeiten das Allzu-Menschliche, ja geradezu das Unter-Menschliche, das Tierhafte zu suchen und zu finden. Niemals kann jedoch ein menschlicher Charakter vom

[1]) Leipzig 1922.

Kammerdiener-Standpunkt aus beurteilt werden, welcher nur das Alltägliche und darum Ewig-Kleine erkennen läßt; zugegeben soll indessen werden, daß auf diese Weise falsches Heroentum und Charakter-Unechtheiten (die manchmal, nicht immer, Brüchigkeiten im Kunstwerk zur Folge haben) erkannt werden können. Doch dazu ist kaum Psycho-Analyse notwendig.

Trotzdem kann ein unbefangener Betrachter, der sich bemüht die ganze Frage *sine ira et studio* möglichst deutlich vor Augen zu stellen, die Möglichkeit erwägen, ob nicht das Wertvolle und vermutlich Dauernde, das Freud gefunden hat, die Beziehungen der Handlungen des Alltagslebens zum Unterbewußten, die Bedeutung des Irrens und Vergessens, die Auswirkung der Tabu- und Totem-Komplexe und vor allem die Traumdeutung, literaturwissenschaftlichen Untersuchungen und Forschungen nutzbar gemacht werden kann. Freilich müßten solche mit schärfster Kritik durchgeführt werden; ebenso müßte die Bedeutung des von den Psycho-Analytikern maßlos übertriebenen Sexuellen stark verringert werden, namentlich bei der Traumdeutung. Zu achten wäre auch auf den Umstand, daß das Wort „Sexualität" bald eine umfassende, bald eine ganz spezielle Bedeutung hat. (Wie überhaupt die Mehrzahl der Psycho-Analytiker sich über die Prinzipien der Begriffsbildung ziemlich unklar ist.)

Besonders wertvoll wäre, wenn man die Traumdeutung zur Erhellung der Voraussetzungen des künstlerischen Schaffens anwenden könnte. Denn nach Freud gewährt ja das Traumleben den Zugang zu den unter der Schwelle des Bewußtseins schlummernden Kindheitserlebnissen, welche ihrerseits wieder das unterbewußte Seelenleben ausmachen. Sieht man von der Übertreibung ab, daß infantiles Erleben dasselben sei wie Unterbewußtsein überhaupt, so ist doch gewiß diese Anschauung von Bedeutung, denn im tiefsten Grunde des Seelenabgrundes liegen sicher die frühesten Kindheitserinnerungen. Sollte es wirklich gelingen diese hervorzuholen und einen Zusammenhang zwischen ihnen und den künstlerischen Leistungen des betreffenden Individuums zu konstruieren, so würde dies einen bemerkenswerten psychologischen und literarhistorischen Fortschritt bedeuten: denn es könnte dann konstatiert werden, was bei einer künstlerischen Begabung angeboren, *a priori* gegeben (daher nicht weiter erforschbar), und was *a posteriori* erworben sei. Natürlich sind die psycho-analytischen Steckenpferde — Ödipus-Komplex, Inzest u. s. w. — keine hinreichende Klärung des infantilen Seelenlebens. Daß aber zwischen den frühesten Erlebnissen und zwischen dem künstlerischen Schaffen (wozu ja auch Freude an und Genuß durch Kunstwerke gehört) ein Zusammenhang besteht, darauf weisen die vielfältigen übereinstimmenden Berichte aus dem Leben zahlreicher Künstler unzweideutig hin, welche alle die Bedeutung infantiler Erlebnisse betonen, das bezeugen wohl auch die Verschiedenheiten bei der Aufnahme künstlerischer Motive, welcher jeder an sich selbst beobachten konnte und kann.

Auch wenn es einmal der Psychologie gelänge, zu solchen Seelentiefen vorzudringen (was ich persönlich sehr bezweifle), hätte die Verwendung solcher Erkenntnisse noch immer Problematisches an sich. Denn fast stets

war für die Geisteswissenschaft die Einführung von Begriffen, die durch die Naturwissenschaften ausgebildet wurden, ein Verhängnis. Man denke nur an die „Vererbung". Während die Naturwissenschaften trotz der Entdeckung der höchst wichtigen Mendelschen Gesetze nun ohne weiteres zugeben, daß ihnen das — unzweifelhafte vorhandene — Wirken der Heredität vollkommen unklar sei, wird in geisteswissenschaftlichen Arbeiten dieser problematische Begriff mit einer Sicherheit und einer Unbefangenheit gebraucht, die erstaunlich ist. Noch viel böser sind die Verhältnisse bei dem (leider unentbehrlich gewordenen) Wort „Entwicklung", welches bald einen bloßen Bewegungsvorgang bedeutet, bald den Funktionscharakter einer (ursprünglich nur naturwissenschaftlich verstandenen) gesetzmäßigen Zielstrebigkeit hat, welches sich dann unmerklich in ein Werturteil verwandeln kann.

Arnhem. (*Wordt vervolgd*). E. Alker.

PHOENIX 25.

Line 25*b* of the Old English poem *Phoenix* has given rise to much conjecture. After having mentioned the absence of hills and vales in the Happy Land in which Phoenix resides, the poet continues:

25 ne þær hleonað óo
unsmeðes wiht, ac se æþela feld
wridað under wolcnum wynnum ȝeblowen.

The chief difficulty seems to lie in the faulty metre of l. 25*b*, which Sievers (P. Br. Beitr. X, 502) tried to amend by assuming *hlēonað* 'thrives'. Now, though an O. E. verb * *hlēonian* 'shelter', connected with the noun *hlēonað* 'shelter' in *Guthlac* 222, may have existed (cf. Curam, *ic hæle and hleonie*, Wright-Wülcker 377, 32), it is not at all probable that such a verb should have meant 'thrive', and the explanation "*hlēonian* .... gedeihen (eigentl. schutz finden)," in the Glossary of Schlotterose's edition (Bonn 1908), p. 117, does not make this meaning any more plausible. Other attempts at setting the metre right have met with scant approval and need not be enumerated. Wyatt, in his *Anglo-Saxon Reader*, and Cook, in his edition of 1919, have returned to *hlĕonað*, which the former renders by ('leans'), 'rests', the latter by 'overhangs', without either of them trying to account for the irregular metre. Bradley (*N. E. D.*) quotes the passage under *lean*, v.[1], l. c.: 'To lie or rest *on* a surface.'

The solution seems to me to be simple enough: *óo* is a disyllable. Whereas in l. 72, in which *ō* is monosyllabic, it is written *o* as usual, its spelling in our passage is so striking that we cannot help thinking it to have been intentional. What was meant by *óo* was presumably a doublet of the wellknown *āwa* (or *āwā*? cf. *áwá*, Wulfstan, 265,3), *āwo* (or *āwō*? in *Crist* and *Guthlac*) 'ever', 'always'. The orthography *óo* may either, inadequately, denote * *ōwo* (**ōwō*?) or represent a disyllabic *ōo* (*ōō*?), as a secundary development. If we assume *óo* to be a disyllable, the metre becomes entirely regular and *hlĕonað* turns out to be the correct reading. Even so the meaning of the passage remains doubtful, owing to the uncertainty in the interpretation of *unsmeþes wiht*, but 'nor does anything rough lie there' is a likely translation.

Leiden, 24 December 1926. J. H. Kern.

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF ENGLISH.

1. Christian.

According to the *O. E. D. Christian* was "introduced with the Renascence in taking the place of the earlier *cristen*". This is probably incorrect. The adjective in its present-day English form is found in late Anglo-Norman. The Latinizing tendencies of A. N. are wellknown; *cristian* occurs as early as the 13th century (*Mir. de la S. Vierge*, XLVIII, 161). There are several instances of *Christian* in A. N. documents in Rymer's *Foedera*, Vol. VII, namely on p. 500 (date 1386), p. 608 (date 1388), p. 721 (date 1392), p. 738 (date 1393), p. 753 (date 1393), p. 769 (date 1394), p. 821 (date 1395). p. 822 (date 1395); further *Ibid.* Vol. VIII, p. 587 (date 1409).

The aerliest examples of *Christian* I have found in English texts, also occur in Rymer, namely in vol. XI, p. 245 (date 1449), where it is used twice, and p. 289 (date 1451), where there are also two instances.

That *Christian* was really borrowed from the French that was written in England at that time, is proved by the fact that by the side of *Christian* we also find *Christien* in English documents, e. g. Rymer X, p. 162 (date 1421), p. 212 (date 1422), pp. 419 and 424 (date 1429), p. 724 (date 1439), Rymer XI, p. 351 (date 1454), p. 484, p. 485 four times (date 1462). This form, which is really continental (see Rymer X, p. 61 (date 1444), and p. 86 (date 1445)), is also occasionally met with in French documents written in England, e. g. in Rymer VII, p. 610 (date 1388), and p. 636 (date 1389).

2. Jeames, the flunkey.

The *O. E. D.* gives two instances of *Jeames* dating from about 1600, both from the same text, and three from nineteenth century sources. From these examples it does not appear whether the modern pronunciation (dʒi: mz) is the result of a regular sound development, or merely a spelling pronunciation.

The spelling *Jeames* is fairly frequent in texts from the latter part of the sixteenth and the beginning of the seventeenth century. Instances are found in *The Egerton Papers* p. 87, *The Letters from Eminent Men* p. 95 (letter by Sir John Smith), *Henslowe's Diary* (ed. Greg) 5v/1, 16/1, 22v/15, 23/14, 61/15, 82v/3, 124/28, 232/26, 233/9 and 31, *Henslowe Papers* 38/42, 61/3.

Now although *ea* generally indicates [ɛ:], it would not be quite safe, if there was no corroborative evidence, to assume that this sound is represented in *Jeames*, because we sometimes find *ea* for [æ:] < ME. *ā* and *ai*. Henslowe, however, whose atrocious, but instructive spelling throws much light on his pronunciation, sometimes spells *Jemes* (*Diary* 16/8 and 10, 85v/32, 97v/6 and 15). This practically settles the question; he almost certainly pronounced [dʒɛ : mz].

Further evidence is given by *The Writing Scholar's Companion* (1698), which on p. 9, l. 26 among the examples of "J.. sounded (jee) or *dzhee*" mentions "James (sounding *Jemes*). On p. 46 of the same book we find "(A) sounds (e) long in *James*."

Cooper (1685) gives *Jemes* as a variant of *James* on p. 37, but does not

mention the pronunciation [dʒi : mz]; on p. 82 he gives *James—Jambs* among the words that are very similar in pronunciation ("affinem habent sonum").

As regards the pet forms of the name, *Jemmy*, *Jim*, *Jimmy*, the first may be several centuries old and go back to [dʒɛ : mz], or it may have been formed (re-formed?) in recent times from [dʒeimz]. *Jim* and *Jimmy* cannot be much older than there centuries, as they have evidently been formed from [dʒi : mz], a pronunciation that may have been in use among certain classes in the first quarter of the seventeenth century, cf. the way Gill sneers at the pronunciation [mït], [lïv] in use among affected (or vulgar?) speakers in his time (*Logonomia*, Jiriczek's reprint, p. 33).

In conclusion it is worth noting that *James—Jeames* are paralleled by *Jane—Jean*, by the side of which there are the pet forms *Jenny—Jinny*, corresponding to *Jemmy—Jimmy* respectively.

3. A ME. instance of *would sooner*.

In *Englische Studien* 45, 392 I stated that the idiom *would sooner*, which arose through *sooner* being substituted for *rather*, made its appearance about the end of the sixteenth century. The following quotation shows that the new idiom existed as early as the beginning of the fourteenth century.

c. 1300. *Arthur and Merlin* (Auch. MS.), 4153, ich þe *wold soner ȝiue* þis to (= two) foules, so mot y liue, þan þou a pani of þi gold.

4. The short vowel in *let* (= Du. *laten*).

The *ĕ* in this verb has not yet been satisfactorily accounted for. Dibelius (*Anglia* XXIII, 325) suggests that the shortening may be owing to the imperative. This is, of course, possible; it must, however, be borne in mind that the shortening could only take place in the imperative singular, but not in *letep, lete ȝe, lete we*.

In his *Untersuchungen*, § 431 Luick draws attention to a weak preterite, which is first found in *Laȝamon* and the *Ancren Riwle;* according to Luick such weak forms are not found in MSS. of northern texts until after the end of the fourteenth century.

That there was a weak preterite in Southern and Midland English, is shown by spellings like *letle, lette, leatte, lettest*, etc., which are fairly frequent. Such spellings are found in the *Lambeth Homilies*, the *Ancren Riwle, Sawles Warde, Hali Maidenhad, Juliana* A and B, the *Owl and Nightingale, Jacob and Josep* (7 instances in 538 lines), *Robert of Gloucester* (many), the *Seege of Troy, Marina* (Horstmann, *AE. Leg.*), *Poems from the Harl. MS.* 2253, *Ipomedon B, Piers Plowman* A, *William of Palerne, Gawain and the Green Knight, Emare, St. Gregory*, Vernon Ms.

The weak preterite is not often found in rhymes. Boerner, *Die Sprache Roberd Mannyngs of Brunne*, p. 64, adduces three instances from Brunne's *Chronicle*; in two the pret. *let* rhymes with *set(t)*, pret. and past part.; in the third *letle* rhymes with *Brette*. To these I can add *Jacob and Josep* 36 *lette* (: *mette* pret.); *St. Gregory*, Ms. R, 568 *lette* (: *sette* p.p.: to *fette*: *sette* p.p.); *Cursor Mundi*. interpolation after 16814, l. 28 *lett.* (: *sett* pret.).

The influence of the weak preterite upon the present stem constitutes an interesting problem. There are quite a number of verbs in which the change of the present stem can only be accounted for by assuming that it is due to the analogy of the preterite, as *build*, *harrow*, *lend*, *shed*, *spread*, *sweat*, *wet*, etc. Still, in most cases back-formation did not take place: *bleed*, *clothe*, *feel*, *greet*, *heed*, *hide*, *keep*, *leap*, *mean*, *sleep*, *sweep*, *weep*, etc., Very often it is not difficult to explain why the preterite did not influence the present; there were nouns like *clothes*, *clothing*, *feeling*, *greeting*, *heed*, *hiding*, *keeper*, *keeping*, etc., which would prevent the present forms from being changed on the analogy of the present. But in the case of *to bleed* there was no such preventive factor, unless we assume that the noun *blōd* acted as a check, while on the other hand the vowel in *to build* was shortened on the analogy of the preterite, although we might be inclined to think this ought to have been prevented by the noun *bǖld*, *bīld* (fairly frequent in ME), and by *bǖlding*, *bīlding*, gerund and noun.

As regards *to let*, there was a special circumstance that must have furthered the influence of the new weak preterite upon the present forms. As soon as *lette* had come into existence, this preterite, together with *swette* (< swētte) and *wette* (< wētte, wẹ̄tte), was incorporated into a large group of preterites all ending in a short vowel + tte, namely

fette, *lette* ('hindered'), *sette*, *rette*, *whette;*
hitte, *spitte*, *slitte* (?);
flütte — *flitte*, *dütte* — *ditte*, *cnütte* — *cnitte* — *cnette*, *schütte* — *schitte* — *schette;*
cutte, *putte*, *stutte* (not frequent);
platte — *plette* (not frequent).

Now, as these preterites belonged to present stems ending in a short vowel + t, the present stems *lẹ̄t* (lẹ̄t), *swẹ̄t* and *wẹ̄t* (wẹ̄t) must have been felt to be anomalous, and hence they were levelled under what was regarded as the preterite stem. That *to meet* escaped this levelling must be owing to the circumstance that *meeting* was such a usual word.

It seems to me that it is more satisfactory to regard *lĕt* as a back-formation from *lĕtte* than to trace it back to the imperative singular. Still, I do not wish to underrate the value of Dibelius's suggestion. Perhaps the co-operation of both factors brought cbout the shortening of the vowel, although, as is shown by *to sweat* and *to wet*, the imperative need not have been instrumental in the process.

Let is rare before 1300 (*Laȝ*. A 18049 *latten*, inf.; *Gen. and Ex.* 2612 *letten*, inf.), and it is only found sporadically in 14th century texts; I have only found about twenty instances dating from 1300—1400, although I have been collecting examples for several years. In 15th century texts instances are met with fairly frequently.

5. The Origin of *to sigh.*

According to the *O.E.D. sigh* is "prob. a back-formation on *sihte*, *siȝte*, p.t. of *siche* v., through the guttural having more phonetic appropriateness than the palatal sound". On turning to *siche* v. we find "[OE. *sícan*, whence

in ME. both *sīchen* (sīt*ʃ*-) and *sīken*, *sike* v. In OE. a strong verb (cf. the past t. *onsāc*) but in ME. transferred to the weak class represented by *rǣcean tǣcean*, etc. After *siche* became obsolete, the pa. t. sight was associated with sigh v., and remained in use till the 17th c.]"

There are one or two things in these statements that are not quite satisfactory.

That the stem vowel of *sichen* was long, is unlikely. Even if it had originally been long, — which was not the case, as I hope to show — it would have been shortened before [t*ʃ*]., cf ME. *dich*, (*i*) *lich*(*e*), *lich* (noun), *riche* (noun), — *wich*, *schrichen*.

Rhymes sometimes point to *ĭ*, as *Sinners Beware* (*O.E. Misc.*) 94, *siche*: *riche* adj.: *ilyche* : *smyche*; *Duty of Christians* (*O.E. Misc.*) 74, *syche* : *heouenerichе*: *lyche* : *riche* adj.; *Lamentation St. Bernard* (*E. St.* VIII) 699, *siche* : *pitousliche* : *muche* (read *miche*) : *riche* adj.; *St. Gregory*, Vernon MS., 61 *siche* : *riche* adj.; *Ibid.*, Auch. MS., 119 *sike* : *riche*. The following rhymes are less conclusive; *Passion of our Lord* (O.E. *Misc.*) 463 *syche* : *kyneriche*; *S. E. Leg.* 147/1412 *siche* : *bischopriche*; *Ibid.* 359/15 *siche* : *i-liche*; *Northern Passion* II, 172/342*b*, *siche* : *riche* noun.

Sichen cannot be the descendant of Oó. *sīcan*; if it was, it would be impossible to account for the [t*ʃ*], cf. M.E. (*a*)*bliken*, *strīken*, *swīken*, *wīken*, and also *lik*(*i*)*en*, and, of course, *sike*(*n*), which is found in all dialects, even in the Southern dialect, in which *sichen* is more frequent than in the Midland dialect (cf. rhymes like *S. E. Leg.* 122/540 to *sike* : *mislike*, inf.; *Ibid.* 448[595 to *siche* : *like*, inf.).

Now, in OE. there is a noun *sice*, a masculine *i* stem, and it is with this noun, that the verb is evidently connected, in the same way as ME. *sti*(*c*)*chen* is connected with ME. *stiche*, OE. *stice*, also a masculine *i* stem. In ME. *siche* (noun) soon fell into disuse; the *O.E.D.* only records one instance. Its place was taken, by *sike*, *siking*, and *sigh*.

When the new verb was formed, must be left an open question. it may already have existed in OE., as *c* stands for both [k] and [t*ʃ*], or some other palatal consonant or consonant combination, if the palatalization process had not yet reached this [t*ʃ*] stage in OE. Anyhow, *sichen* is recorded as early as about 1200.

From what has been said it follows that *sichen* was not transferred to the weak class; it was weak from the beginning. The *O. E. D.* might have adduced better parallels than *rǣcean* and *tǣcean*, for from the first *sichen* belonged to a group of verbs that all formed their pret. and past part. in the same way, namely

clicchen — *clizte* — (*i*) *clizt*,
picchen — *pizte* — (*i*) *pizt*,
plicchen — *plizte* — (*i*) *plizt*,
pricchen — *prizte* — (*i*) *prizt*,
sti(*c*)*chen* — *stizte* — (*i*) *stizt*,
schrichen — *schrizte* — (*i*) *schrizt*,
[*of*] *twicchen* — *twizte* — (*i*) *twizt*.

The verb *ricchen*, which according to the *O. E. D.* only occurs in the N. W.

Midl. alliterative poems, probably also belonged to this group, but the pret, and past part. do not seem to be recorded.

Present forms of *sichen* are often met with in Southern texts; they are comparatively rare in Midland texts, while I have never come across an instance in any Northern text. The preterite *sight(e)* is found in all dialects, though rarely in Northern texts. Southern and Midland *sighte* undoubtedly belongs to *sichen*. As regards the North we can only guess at the origin of *siȝt, sight*, found, for instance, in *Cursor Mundi*, G 14221; *Tristrem* 772; *Northern Passion*, G_2 455. *St. Cuthbert* 3420 (: hyght 'height'). Although only *sike* and *sigh* are found in Northern texts, *siche* may have existed at one time; in the Northern dialect many words containing [tʃ] were at an early date ousted by forms with [k]; see Jordan, *Handb. der m. eng. Gramm.* § 179. In Northern, and also in North-Midland texts, we find *scrike, skryke*, pret. *skright(e)*, and *pikke*, pret. *pight(e)*. Here, too, the preterites may really belong to lost infinitives with [tʃ], as found in the South and the Midlands.

Northern *sight* may even be a new-formation from **sīkte*. The following development is quite possible: **sīkte* > **sīȝte* > *sĭȝt(e)* or **sīkte* > **sĭkte* > *sĭȝt(e)*. In O. North. final [k] preceded by a vowel is frequently represented by *h*, and Füchsel, *Anglia* XXIV, 54 records *lehtun, lehtune* (< lectun), *Northumbr. Gospel acc. to St. John*, XVIII, 1 and 26.

I might also draw attention to *afflight, benedight* and *maledight*. *Afflight* < *afflict*, which certainly existed as early as about 1300, although the earliest instance recorded by the *O.E.D.* dates from the end of the 14th century (Gower), is not on a par with *delight* (*O. E. D.*). This is proved by such rhymes as *St. Patrick's Purg.* Laud MS. 108 (*Eng. Studien* I), Str. 12 *afliȝt* : *siȝt* 'sight'; *Octavian* 191 *aflyȝt* : *ryȝt* : *lyȝt* : *knyȝt*.

In Scotch a verb was even derived from this adjective, which was evidently regarded as a past participle. In Smith, *Specimens of Middle Scots* we find p. 141/7 *has bene ... affliget*, and 145/1 *this affligit realme*. *Afflight* is found in all dialects; the adj. *benedight* I have only met with in the *Cursor Mundi* (18705 C and G, *benedight* (: sight).. In the same text *maledight* is found several times, especially in C and G (891, 1133, 2136, 2478, 12031, 13336, 14375, 22034, 22082, rhyming with *wight, plight, knyght, plight, tight, might, might, plight* and *right* respectively. In F and T *maledight* is sometimes replaced by 'accursed', 'cursed', or 'waryed'. In the case of *benedight* and *maledight* the influence of the verb *dighte(n)*, past part. *dight*, may have to be reckoned with, while *afflight* may possibly owe its spirant to *afright*.

It is curious that in Northern texts the new infinitive *sigh* and the forms derived from it (sighed, sighing, etc.) are as usual as in Midland and Southern texts. The rare occurrence of the preterite *sight(e)* is, therefore, doubly peculiar. The explanation is probably that by the end of the thirteenth century, i. e. by the time literary activity began again in the North, the new preterite had almost supplanted the older *sight*(e), while in the South, and to a lesser extent in the Midlands, *sighte* kept its ground longer.

6. The Rhyme *syghte*: *scumfyghte* in Brunne's *Handlyng Synne* 4979 f.

Boerner, *Die Sprache Roberd Mannyngs of Brunne*, p. 299, says "*syghte* „seufzte : *scumfyghte* „vernichtet" = *dyscumfyt*", and proposes the emendation *syste* : *scumfyste*, the latter being a by-form of *scumfyte*, while he regards *syste* as a form due to A. N. influence.

A some whatsimilar rhyme, which at first sight looks equally unsatisfactory, is found in Chaucer's *Troil. and Cress.* II, 884: *syke* (: *endyte* : *whyte*). Skeat remarks in the Glossary i. v. *syke* "but perhaps read *syte*, i. e. *to grieve*". This word[1]) is often found in Northern and North Midland texts. I have noted the following rhymes: *Scotch Leg. of Saints* (Horstmann) 27/890 *syt delyt*; *Ibid.* 148/431 *syte* : *delyte*; *Cursor Mundi* 24071, all MSS., *site* : *write; Ibid.* 24592, all MSS. except F, *site* : *lite; Gast of Gy* 888 MS. N., *site* : *spirytt; Ibid.* 1389, *site* : *tite; St. Mary's Lamentation, Yorksh. Wr.* II, 632, *site* : *tite* : *despite* : *wite; York Pl.* 30/30 *syte* : *tyte* : *byte*.

When in the fourteenth century the change of *ight* > *it* took place in some districts, this resulted in the first place in words that formerly had *-ight* rhyming with words in *-it*, and secondly in inverted spellings coming into use. A good example of both results is found in *St. Gregory*, Vernon MS., 281, þer was seorwe and feorly *siȝt* (: *knith* : *criȝt* : *vpriȝt*), cf. Auch. MS., 13, þer was ferly sorwe and *siȝt*, rhyming with the same words. Such inverted spellings also occur in the *York Plays* (the spelling of which shows many traces of Midland influence), as 150 136, *sighte* (: *wite* : *dispite* : *write*) and 364/157 sorrow and *siȝte* (: *smyte*).

From the above remarks it follows that the original rhyme in *Handlyng Synne* 4979 f. must have been *site* : *scumfite*. In *syghte* : *scumfyghte* we have two instances of inverted spelling; *syghte* may also be due to the circumstance that the scribe, who did not belong to the North Midlands, was not familiar with *site*, and replaced it by a word he did know; he may even have thought that the *site* of his exemplar stood for *sighte*.

Amsterdam. W. VAN DER GAAF.

HAMLET.

II.

Het volgende tooneel laat zien hoe allen reeds weten dat Hamlet krankzinnig is, ook de koning en de koningin. Hij is geheel veranderd en pogingen worden aangewend om gunstig op hem in te werken, maar ook om uit te vorschen wat wel de eigenlijke oorzaak van zijn krankzinnigheid mag zijn. Daarom zijn Rosencrantz en Guildenstern die met Hamlet zijn opgegroeid en door banden van vriendschap en liefde met hem verbonden zijn gebleven, ontboden om hem afleiding te bezorgen, en om uit te vorschen of een verborgen leed hem misschien drukt. De gedachte aan 't verborgen leed dat Hamlet zou kunnen kwellen, is van den koning afkomstig, met zijn eigen vrees dat zijn verborgen misdaad ontdekt zou kunnen worden, verband houdend. — "So full of artless jealousy is guilt, It spills itself in fearing

---

[1]) Used both as noun and as a verb.

to be spilt", zoo drukt de koningin later (IV, 4. r. 19, 20) het verband tusschen schuld en vrees uit. De koningin daarentegen vreest dat de hoofdoorzaak is de dood van den vader en 't overhaastig huwelijk van haar, de moeder, met den oom, op deze wijze ook haar schuldbesef tot uiting brengend, nu reeds iets voelend van 't geen zij heeft misdreven, nu zij haar kind waanzinnig vindt.

De vrienden zullen hun best doen. De zegen van den hemel wordt weer ingeroepen — "Heavens make our presence and our practices Pleasant and helpful to him!" zegt Guildenstern (II, 2. r. 37, 38), waarop de koningin haar "Ay, amen!" laat volgen (r. 39). Zij zoeken hem, maar voor het tooneel tusschen Hamlet en zijn vrienden komt, maken we eerst met Hamlet kennis in een toestand van groote verwardheid, zóó dat Polonius hem dan ook al heel ver heen vindt. Dat Hamlet waanzin zou veinzen, komt dan ook in 't geheel niet bij hem op. Integendeel! Maar wat ons in dit tooneel (II, 2.) in verband met onze opvatting opvalt, is dat de wijze Polonius die met zooveel zelfvertrouwen en eigenwijsheid tot het koningspaar spreekt en nu met datzelfde zelfvertrouwen en die zelfingenomenheid wel gauw eens Hamlet zal aanklampen om hem uit te vorschen, het al weer tegen den "poor wretch" (r. 167) moet afleggen; hij wordt danig in 't zonnetje gezet, en moet bekennen dat "Though this be madness, yet there is method in 't" (II, 2. r. 203), terwijl hij geen enkel resultaat met zijn wijs pogen bereikt.

In het tooneel met de jeugdvrienden, dat nu volgt, vinden wij Hamlet in een anderen toestand dan in 't voorgaande met Polonius. Hij is minder verward, begroet hen blijde. Hij toont zelfs eenig inzicht in zijn toestand te bezitten; immers hij klaagt over zijn booze droomen — "were it not that I have bad dreams" (II, 2. r. 248), en over zijn zwaarmoedigheid. "I have of late — but werefore I know not — lost all my mirth, forgone all custom of exercises; and indeed it goes so heavily with my disposition that this goodly frame, the earth, seems to me a steril promontory" (II, 2. r. 285—288).

't Is alsof hij door de blijdschap, zijne jeugdvrienden te zien die hem vertrouwen inboezemen, eenigszins tot rust en kalmte komt en daardoor tot eenige helderheid van geest. Maar zijn achterdocht, zijn wantrouwen, zijn booze vermoedens zijn toch zoo opeens maar niet weg; hij stelt hun allerlei vragen waarom ze gekomen zijn, en doet dit met den sterken aandrang van 't hart dat behoefte heeft aan steun, aan vertrouwen allereerst. Maar de vrienden komen hem niet met vol vertrouwen tegemoet; zij hebben blijkbaar gedacht met sluwheid tegenover den waanzinnige te moeten optreden, welke door Hamlet echter in zijn achterdochtige stemming wordt gevoeld. Ze hebben juist verzuimd om het vertrouwen van Hamlet te winnen, van hem die hen smeekt, bezweert, om eerlijk tegen hem te willen zijn. Daarom gelukt het hun dan ook niet om dieper in Hamlet's ziel door te dringen en hem in 't goede spoor te houden. Als zij later verslag uitbrengen aan den koning en de koningin weten zij wel mede te deelen, dat Hamlet zelf over zijn verbijstering heeft geklaagd, maar meenen zij als reden van hun gering succes aan Hamlet ten laste te moeten leggen, dat hij met sluwen waanzin iedere vraag trachtte te ontwijken. Zij hebben dus bij Hamlet geen voldoening van hun komst, en als Polonius terugkeert, is het weer heele-

maal mis met hem. Zelf drukt hij zijn veranderlijkheid aldus uit: "I am but mad north-north-west: when the wind is southerly I know a hawk from a handsaw" (II, 2. r. 357, 358). Moeten wij dit niet zoo verstaan, dat hij in een omgeving die koud en harteloos voor hem is, meer in de war raakt, maar als hij liefde en vriendschap meent te voelen, ook meer tot bezinning komt?

In elk geval kan men in dit tooneel gemakkelijk een waanzinnige zien, die naast oogenblikken van groote verwardheid ook meer heldere oogenblikken heeft. Niets dwingt ons om hier een speler te zien, die met groote sluwheid ieder weet te bedotten, die de vrienden smeekt, bezweert om eerlijk tegen hem te willen zijn, maar zelf oneerlijk doet, en allen om den tuin leidt, al is het dan ook uit bittere noodzaak en ter wille van een groot doel.

Een tooneel met de spelers volgt. Hamlet lijkt ook hier nog de waanzinnige. Hij laat een der spelers een bombastisch stuk voordragen, en wordt getroffen door het kunnen van den speler. Een lichtende gedachte komt in zijn geest op. Hij zal den speler een stuk opgeven om te spelen, dat het tooneel van zijns vaders vermoording en van het huwelijk van zijn moeder zal vertoonen, zóó dat het zal schijnen alsof de kunst aan de natuur een spiegel voor zal houden. Dan zal hij gewaar worden, wat er in zijn oom om zal gaan, en weten ook wat hij moet doen. Is het niet alsof de dichter ons wil doen zien, hoe, naar de woorden van Polonius "that often madness hits on, which reason and sanity could not so prosperously be delivered of" (II, 2. r. 207, 208), de waanzinnige in zijn waanzin een doeltreffend middel weet te gebruiken, in tegenstelling van de anderen die telkens falen in hun pogen? Zij hebben vergeefsch getracht om het geheim van Hamlet's zielstoestand te doorgronden. Maar zal het den waanzinnige gelukken om het in de ziel des konings diep verborgen geheim aan 't licht te brengen? Of is Hamlet niet waanzinnig? Wat moeten wij afleiden uit de alleenspraak (II, 2. r. 521—579) die hij houdt, als hij alleen is na het weggaan van spelers en vrienden? Wie is deze Hamlet? Een vreemde persoonlijkheid zeker. 't Gaat echter niet aan om hier met een „wel vreemd, maar och, het is maar tooneelvertooning" stilzwijgend verder te gaan. Door dit te doen zouden we geen recht doen aan het genie van Shakespeare, noch aan het eerlijke spel van elken waarachtigen kunstenaar, die geen theatervertooning wil geven, maar er op uit is om iets te scheppen waar natuur in zit, realiteit, geen schijngestalten maar karakters, menschen van vleesch en bloed als wij. Met dit hun streven als toetssteen gaan wij hier ook onzen Hamlet keuren. Wat vinden wij dan? Vinden wij den mensch van bittere smart die heftig werd beroerd door de verschijning van den geest zijns vaders, — voor hem realiteit! — die, aangespoord tot wraak, met groote geestkracht zijn doel tracht te bereiken, zich krankzinnig weet te houden zoo goed, dat ieder wordt misleid, hierbij natuurlijk in sterke spanning verkeerend, niet alleen door de inspanning om zich zoo te houden, maar ook door spanning dat hij misschien ontmaskerd zal worden met de dreigende gevolgen van dien, en die nu, na juist weer een paar staaltjes van zijn kunnen te hebben gegeven, gelukkig weer een vuurproef te hebben doorstaan, nu, alleen en dus in de gelegenheid om tot eenige ontspanning te komen, — vinden wij hem

terwijl hij een zucht van verlichting doet hooren? Integendeel! Wij hooren hem in een bui van woede zich zelf om zijn nietswaard gedoe uitschelden, het kunnen van den speler ophemelen, en in niet te miskennen taal de bekentenis uiten, dat hij den koning eigenlijk alleen maar van de misdaad verdenkt, een middel wil verzinnen om zekerheid dienaangaande te verkrijgen, zelfs blijk geeft de verschijning van den geest te wantrouwen en dit als een mogelijk duivelstrucje te beschouwen om zijn ziel kwaad te doen. Is dit natuur? Is dit een mensch van gelijke beweging als wij? Een held van onbuigzamen wil die zijn: "I have sworn 't" (I, 5. r. 112) heeft doen opklinken naar den hemel? Of moeten wij Hamlet niet veelmeer hier zien als den mensch, die diep werd gewond, zijn smart niet wist te boven te komen, gekrenkt werd in zijn geest, geplaagd door achterdocht en booze vermoedens, kwade droomen en zinsverbeeldingen, en als waanzinnige doet — voor hem natuur, doch wanend dat hij de wereld bedot en slechts den waanzin speelt —, en die nu, alleen, tot eenige zelfbezinning gekomen, ziende wat er eigenlijk van zijn oorspronkelijk plan van wraak terecht gekomen is, met zwakke critiek zijn achterdochtige vermoedens ten opzichte van den koning beziet en naar volkomen zekerheid streeft, zelfs zoo ver komt, dat hij nu ook aan de geestverschijning gaat twijfelen?

In 't volgend bedrijf laat de dichter eerst den koning, niet tevreden met den uitslag van de poging van Guildenstern en Rosencrantz, met Polonius een poging doen om, langs een omweg alweer, door het beluisteren van de ontmoeting tusschen Hamlet en Ophelia, iets meer te weten te komen aangaande Hamlet's waanzin. De koning, door vrees als gevolg van zijn misdaad bezield, gelooft niet aan echten waanzin bij Hamlet; hij denkt aan veinzerij, zooals doorstraalt in zijn vraag: "And can you, by no drift of circumstance, Get from him why he puts on this confusion, (III, 1. r. 1, 2), terwijl ook na het beluisteren van het gesprek tusschen Hamlet en Ophelia hij zijn wantrouwen in Hamlet's waanzin nog eens uitdrukt in de woorden: "Nor what he spake, though it lack'd form a little, Was not like madness" (III, 1. r. 163. 164). Wij staan hier als 't ware van aangezicht tot aangezicht tegenover ons probleem. Is Hamlet iemand, die den waanzin veinst, en tegenover zich een koning heeft die den schijn in hem doorziet? Een spel van list tegenover list dus? Of is het hier een echte waanzinnige, die door den valschen misdadigen koning, door vrees gedreven, voor niet-waanzinnig wordt gehouden? Een spel dus tusschen goddelijke waarheid en duivelschen schijn?

Wij hooren de alleenspraak van Hamlet, voor hij met Ophelia samenkomt. "To be, or not to be: that is the question enz." (III, 1. r. 56). In deze alleenspraak spiegelt zich duidelijk Hamlet's gedrukte stemming af, die hij zelf als ziekelijk voelde, en zijn geest houdt zich met zelfmoordgedachten bezig, hier toch wel echt, en niet om schijn van waanzin op te wekken. Maar drukt de dichter in deze alleenspraak niet meer uit dan Hamlet's zielstoestand? "To be, or not to be" was dat ook niet voor hèm de vraag? Zijn held waanzinnig zijn of niet-waanzinnig zijn? "Whether 't is nobler in the mind to suffer The slings and arrows of outrageous fortune, Or to take arms against a sea of troubles, And by opposing end them?" (r. 57—60). Wat is edeler, het noodlot als waanzinnige te dragen? Of zich te keeren tegen 't lot, als

niet-waanzinnige te leven, te overwinnen in den strijd, om dan in 't wezen, hij de waanzinspeler, de veinzer, gelijk te zijn aan al de rest der anderen die leven, en al de narigheid van 't leven dulden en dragen, omdat ze bang zijn voor hetgeen na den dood in 't vreemde land hen zou kunnen treffen, en die daarom, door dit bewustzijn allen tot lafaards gemaakt, niet frank en vrij, resoluut durven leven, daar 't wikken en wegen hun daad verlamt?

De alleenspraak wordt gevolgd door 't afgeluisterd gesprek met Ophelia. Hoe scherp steken het innig gevoel en de edele denkwijze van Ophelia af tegen het harteloos gedrag van Hamlet. "O, what a noble mind is here o'erthrown!.... Blasted with ecstasy; O, woe is me, To have seen what I have seen, see what I see! (III, 1. r. 150 en 160, 161) is haar jammerklacht. Neemt dit woord, opgeweld uit 't hart van zulk een meisje, voor ons niet al het onedele weg uit Hamlet's doen? Zoodat wij en hem en haar met denzelfden weemoed gaan beschouwen? Maar wat zou wel het oordeel van Ophelia zijn geweest, als zij Hamlet hier als waanzinspeler had gezien? Kon het iets anders zijn geweest dan zwijgen, dat zich afwendt van zoo laag onedel doen? En zouden wij, toeschouwers, niet 't zelfde moeten doen? Ligt dan in dit oordeel van Ophelia niet ook het oordeel van den dichter verscholen, die beslist heeft ten gunste van een held, een echt waanzinnige? Of heeft de door vrees geleide koning gelijk, die wel wildheid maar geen waanzin zag?

Nu volgt het tooneel waarin het spel gespeeld wordt, gewijzigd naar het plan van Hamlet. Hamlet geeft aan de spelers raad, en goeden raad. Ongetwijfeld valt het vele lezers moeilijk om hier een echten waanzinnige te zien. Maar een feit is het, dat vele krankzinnigen ons meermalen verrassen door scherpe waarneming en rake beoordeeling van bestaande toestanden en verhoudingen. Bovendien moet Hamlet, om zich niet bloot te geven en gevaar te loopen aan den koning te worden verraden, ook hier, als hij speelt, den waanzinnige blijven spelen. En dan spreekt door den mond van Hamlet nog de dichter tot zijn tooneelpubliek toch ook, dat dit in 't oog moet houden, dat de gematigdheid der natuur niet mag worden overschreden — "that you o'erstep not the modesty of nature" (III, 2. r. 17). En dat het groote publiek dan ook in een waanzinnige niet uitsluitend den totaal verwarden mensch mag zien? Onwaarschijnlijke vraag, maar zeker is dat een dichter, die ons den krankzinnige niet anders dan in 't beeld van den totaal verwarden zinneloozen mensch kan doen zien, doet als "nature's journeyman", die verknoeide menschen schept. Onze geesteszieken kunnen zeer verward zijn, zeker: zij kunnen echter ook zoo zijn, dat menigeen met verbazing vraagt: „Is dat nu een krankzinnig mensch"? Houdt men dit in 't oog, dan kan en moet men ook hier in Hamlet een waanzinnige zien, en te meer klemt deze eisch, als het stuk van Shakespeare als geheel het vraagt. Wij onderzoeken het dus verder.

Nadat Hamlet aan Polonius, Guildenstern en Rosencrantz heeft gevraagd of ze de tooneelspelers tot spoed willen aanzetten, roept hij zijn vriend Horatio. Wij staan hier voor 't begin van dat tooneel waarin Hamlet hoopt zekerheid aangaande 't vermoede geheim van zijn oom te zullen krijgen. Hij voelt zich echter geenszins zeker van zijn zaak. Is de geestverschijning

toch een "damned ghost" (r. 77) misschien? Is zijn verbeelding "as foul as Vulcan's stithy"? (r. 78, 79). Of is zijn diep geworteld vermoeden aangaande de schuld van zijn oom gewettigd? Zijne meening heeft een stut noodig. Daarom roept hij zijn vriend Horatio, opdat deze met hem op zijn oom zal gaan letten, en hem met zijn oordeel bij zal staan. Zonder de hulp van dezen vriend, dien hij zoo hoog schat om zijn geest, om de onverstoorbaarheid waarmee hij voor- en tegenspoed verdraagt, en omdat zijn driften door het oordeel zijn getemperd, vreest hij tot een juist oordeel niet te zullen komen. Het oordeel van Horatio zal dus mee beslissen in Hamlet's zaak. Maar ook in onze zaak. Hij moet mee beslissen over onze vraag, of Hamlet al of niet waanzinnig is. Maar staan de zaken zoo, dan is het recht om hier eens nader te vragen, wie deze bijzondere persoonlijkheid, deze Horatio eigenlijk is. Is hij misschien ook een van die vele scheppingen van den dichter Shakespeare, die in hun naam de verklaring van hun wezen dragen? Is Horatio misschien ook Ho, ratio! d. i. ho, rede! verwijl een poos en bezie de zaken critisch, om met juist oordeel de dingen en verschijnselen te beoordeelen? Is deze naam niet typeerend voor 't karakter, door Hamlet hier geschilderd? En verklaart dit niet de voorliefde die hij, als mensch die zijn rede boven alles liefheeft, voor deze persoonlijkheid heeft? Geeft de naam, zoo opgevat, ook niet den sleutel tot 't verstaan van Hamlet's eigenaardigen uitroep: "Hillo, ho, ho, boy! come, bird, come" (I, 5. r. 115) als antwoord op het roepen der vrienden, hiermee zijn weggevlogen rede als een vogel — uil van Pallas Athene? — terugroepend? Maar hoe het ook zij, Hamlet vraagt Horatio's hulp bij 't vormen van zijn oordeel, en insgelijks doen wij. Gaan wij nu het vervolg na, waarin het spel voor den koning gespeeld wordt, dan vinden wij dat Hamlet vreemd doet en een ruim gebruik maakt van de toegevendheid, die tegenover geesteszieken in acht genomen behoort te worden. Hij doet nl. niet alleen vreemd, maar maakt onaangename stekelige opmerkingen tegenover den koning en de koningin ook, des te onaangenamer omdat alle aanwezigen bekend moeten zijn met de groote overeenkomst tusschen het gespeelde stuk en den bestaanden toestand aan het hof, nl. voorzoover het het snelle hertrouwen van de koningin betreft. 't Is heel natuurlijk dat de opmerkingen van Hamlet hierover pijnlijk moesten aandoen. Even natuurlijk is de vrees van den koning dat het stuk verder aanstoot zou kunnen geven. 't Was toch zeer goed mogelijk dat Hamlet, de waanzinnige, die uitleg geeft van het in de pantomime voorgestelde, zoo ver zou gaan, dat hij met opmerkingen niet alleen maar met beschuldigingen zou komen aan het adres van den koning, hem gelijkstellende aan den moordenaar in het stuk, die met de koningin-weduwe trouwde. Zulke beschuldigingen ten aanhoore van alle aanwezigen zouden een buitengewoon pijnlijken indruk hebben moeten maken, ook al ging de koning in werkelijkheid geheel vrij uit.

Het tooneel laat ons nu verder zien, dat de koning opstaat en zich geheel ontdaan verwijdert. Hamlet is in de wolken, want nu is hij overtuigd, dat zijn vermoeden ten opzichte van den koning juist is gebleken te zijn. Maar hoe staat het met Hamlet's critiek? Hij is van de schuld des konings overtuigd op grond van zijn vermoeden dat deze schuldig zou zijn; op grond van de woorden van den geest dien hij zelf wantrouwde, en op grond van

het feit dat de koning juist ontdaan zich verwijderde op het oogenblik dat van vergiftiging gesproken werd. Zijn deze gronden niet buitengewoon zwak? En geeft iemand, die op zulke gronden zijn vermoeden voor waar houdt, daarover opgetogen is, niet blijk van uiterst zwakke critiek? Waaraan ook het feit niets kan veranderen, dat, zooals uit 't vervolg van het stuk blijkt, Hamlet's vermoeden wel juist is geweest.

Het staat hier vast dat Hamlet op totaal onvoldoende gronden oordeelt. Wil de dichter ons dat ook niet door den mond van Horatio te kennen geven? Als Hamlet nl. met groote zelfingenomenheid vraagt: "Would not this, sir, and a forest of feathers — with two Provincial roses on my razed shoes, get me a fellowship in a cry of players, sir?" (III, 2. r. 265—267), dan antwoordt Horatio niet met overtuiging: ja zeker! maar voorzichtig: "Half a share" (r. 268). Horatio sprak vroeger, na de geestverschijning, van de "wild and whirling words" (I, 5. r. 133). Is hij later tot de overtuiging gekomen, dat Hamlet slechts voor waanzinnige speelde, dan zou de omstandigheid dat ieder Hamlet voor waanzinnig hield, zooals hij toch wel zal hebben geweten, hem toch zeker ook de overtuiging hebben gegeven, dat Hamlet een eerste klas speler moest zijn; hoeveel te meer moest dit zijn meening zijn, als hij in de beoordeeling van het resultaat van het pas opgevoerde stuk met Hamlet overeenstemde! Zou een gevoel van bewondering voor den diepen kijk op de meest verborgen roerselen van de menschenziel, en het inzicht in de beteekenis der kunst voor het ontdekken dier roerselen, die hij beide bij Hamlet zou hebben gevonden, hem in verband met het erkennen van Hamlet's speeltalent niet hebben gedwongen, om Hamlet den lof te geven die hem toekwam? En nu, zonder enthusiasme, slechts "half a share". Moeten wij in dit half meegaand antwoord van Horatio niet het streven zien, om zijn waanzinnigen vriend niet al te zeer teleur te stellen en te ontstemmen, waarop kans zou bestaan als hij zijn juiste meening zou zeggen? Hamlet voelt dit echter niet in het antwoord en roept zelfvoldaan uit: "A whole one, I" (r. 269) en vervolgt opgewonden: "For thou dost know, O Damon dear, This realm dismantled was, Of Jove himself; and now reigns here A very, very-pajock". (r. 270—273). Horatio antwoordt hierop: "You might have rhymed" (r. 274); denkt hij hier dan aan den koning als aan een ezel, veel te onverstandig en te dom, om aldus voor mogelijke onaangenaamheden uit den weg te gaan? En als Hamlet dan verder vraagt: "Didst perceive?" (r. 276), en opmerkt: "Upon the talk of the poisoning (r. 278), dan antwoordt Horatio weer zeer voorzichtig, zonder dat wij ook maar eenige aanwijzing hebben, dat hij met Hamlet's conclusie meegaat: "very well, my lord" (r. 277), en "I did very well note him" (r. 279). Wanneer wij dan ook ten slotte alles overwegen, dan komen wij tot de gevolgtrekking, dat Hamlet wel Ho-ratio heeft geroepen om tot een betrouwbaar oordeel te komen, maar dat hij, in wien de driften en hartstochten zoo sterk zijn opgezweept, door de rede niet meer wordt geleid. Een eenvoudig roepen van Ho-ratio is voor hem niet voldoende om als redelijk mensch te denken en te handelen. Voor hem is naar het schijnt niet een beroep op de rede, maar een sterke gevoelsstoot noodig om hem in 't juiste spoor terug te brengen, door de verbolgen hartstochten in hem tot kalmte te dwingen; nu is zijn geest nog verward

en wordt hij door zijn driften heen en weer geslingerd, de rede is zoek. "Ah, ha! Come, some music! come, the recorders! For if the king like not the comedy, Why then, belike, he likes it not, perdy." (r. 280—282).

In dezen dwazen, uitgelaten toestand zien wij hem nu verder eerst met Rosencrantz, Guildenstern en Polonius spreken, in al zijn dwaasheid hen nog belachelijk makend in onze oogen. Zij komen hem zeggen, dat de koning geheel van streek is — marvellous distemper'd — (r. 288), en dat zijne moeder, die zeer ontdaan is (III, 2. r. 297 — in most great affliction of spirit) en zeer verwonderd over zijn gedrag — "Your behaviour hath struck her into amazement and admiration" (r. 310, 311) —, nog voor den nacht een onderhoud met hem wenscht te hebben. Hamlet belooft te zullen komen, maar geeft ons door een alleenspraak de gelegenheid om nog nader een blik te slaan in zijn bewogen gemoed (III, 2. r. 371—382). In dezen gemoedstoestand, scherp belicht door zijn woorden: "now could I drink hot blood" (r. 373), gaat hij naar zijn moeder, doch vindt, voor hij bij haar komt, den koning in knielende houding; deze heeft juist met de woorden "O, my offence is rank, it smells to heaven; It hath the primal eldest curse upon 't, A brother's murder" (III, 3. r. 36—38), zijn schuld beleden. De arme waanzinnige heeft dus onder hemelsche leiding de overwinning op den in hoogheid gezeten koning behaald.

Hamlet zou hier den koning hebben kunnen dooden, maar gaat niet tot de daad over. (III, 3. r. 73—96). Als reden geeft hij op, dat de koning bidt, en dus, van zijn schuld ontlast, de eeuwigheid in zou gaan als hij hem nu doodde. Daarom wil hij een anderen tijd afwachten om hem, met zonden beladen, in den dood te zenden. Maar is van dien Hamlet, den waanzinspeler, die alle indrukken en herinneringen, in zijn jeugd opgedaan, uit zijn brein wilde uitwisschen en alleen de gedachtenis zijns vaders daarin wilde laten leven; die met volharding zich waanzinnig wist te houden om het doel, het wreken van dien vader, te bereiken; die nu meent volkomen zekerheid te hebben aangaande de schuld van den koning — (uit niets blijkt, dat Hamlet de woorden van den biddenden koning heeft gehoord; het is aan te nemen van niet, hoewel alleen op deze wijze Hamlet het afdoend bewijs voor 's konings schuld zou hebben kunnen verkrijgen, waarop dan later zijn uitlating "He that has kill'd my king" (V, 2. r. 65) ongedwongen gebaseerd kan worden); die weet, dat hij door zijn laatste optreden den koning heeft ontstemd en moet vreezen, dat deze maatregelen tegen hem zal gaan nemen die hem misschien in 't vervolg elke poging tot wraak onmogelijk zullen kunnen maken; is voor dezen Hamlet, die bovendien in een gemoedstoestand verkeert, dat hij heet bloed zou kunnen drinken, het dralen niet onbegrijpelijk hoe zwaar wij het door hem aangevoerde motief ook laten wegen? Vraagt het niet een geweldige zelfbeheersching? En getuigt even later, als Hamlet in het tooneel met zijn moeder de geest van zijn vader ziet verschijnen, heel zijn houding, (III, 4. r. 100, 101) en zijn uitroep: "Do you not come your tardy son to chide, That, laps'd in time and passion, lets go by The important acting of your dread command? O, say! (r. 103—107) niet van alle gemis aan zelfbeheersching, en is deze uitroep niet wonderlijk in tegenspraak met zijn voorgewend motief dat een gloeiende wraaklust doet vermoeden? Is

daarentegen het dralen voor dien Hamlet, wiens wil is verdwaasd, d. i. voor den krankzinnige die door plotseling opkomende gedachten en stemmingen zoo dikwijls wordt bestuurd in zijn doen en laten, niet een om zoo te zeggen natuurlijke wijze van doen? Moeten wij hem dan ook hier niet als den waanzinnige zien? Hamlet een waanzinnige volgens den wil van het noodlot en de bedoeling van den dichter?

En nu volgt het tooneel, waarin de ontmoeting tusschen moeder en zoon geschilderd wordt (III, 4. r. 8—210). Beide zijn in geprikkelde stemming en Hamlet wordt al spoedig opgewonden. De koningin wordt angstig en roept om hulp. Als nu ook Polonius, achter 't tapijt verscholen, om hulp roept, steekt Hamlet onder den uitroep: "How now! a rat? Dead, for a ducat, dead"! (r. 23) impulsief door het tapijt en treft Polonius doodelijk. 't Spijt hem wel even, als hij ziet wie de doode is, maar 't brengt hem niet tot nuchtere kalmte. Integendeel! Staande ziel tegenover ziel, met het doode slachtoffer tot eenige getuige, komt de geweldige uitbarsting van datgene, dat zoolang werd opgekropt in de ziel van den zoon, van wat daar woelde en kookte. Hard en ruw worden de woorden er uitgesmeten en dringen door in de ziel der moeder. Nu leert zij inzien wat haar daad beteekende, nu zij den invloed daarvan op de ziel van haar kind leert kennen. Nu ziet zij zich zelf, en wat hij haar heeft toegebulderd, wat als een brandmerk in haar ziel is gebrand, zal daar blijven schrijnen, te pijnlijker omdat zij, net als hij, het alleen zal moeten dragen en het nimmer aan derden zal durven openbaren wat zij nu heeft gehoord. "I have no life to breathe What thou hast said to me" (r. 191). Zij is tot zelfkennis gekomen, nu zij haar zoon die geen schijn kent, slechts het zijn, heeft leeren kennen zooals hij in zijn wezen is. Want Hamlet geeft zich hier zooals hij is, of, voorzoover hij anders is, tenminste zooals hij eerlijk meent dat hij is. Maar is hij een gewoon mensch? Zijn moeder ziet hem hier als waanzinnige. Hare meening berust niet op de heftige uitbarsting alleen en op haar reeds te voren bestaande opvatting van zijn toestand, maar die meening vindt bevestiging in het andere, den plotselingen omslag van zijn stemming, zijn angstigen roep om hulp tot de hemelscharen, den geheelen omkeer in zijn uiterlijk, in het feit dat hij een gestalte ziet en een stem hoort en daarop antwoordt, welke gestalte zij niet kan zien en welke stem zij niet kan hooren, in weerwil dat Hamlet haar aandacht er op vestigt (r. 131, 132). De dichter laat hier voor Hamlet den geest zijns vaders verschijnen juist op 't moment van zijn grootste heftigheid, als hij roept: "A king of shreds and patches," (r. 99). Moeten wij hier niet aannemen, dat het de bedoeling van den dichter is geweest om dit als een uiting van den ziekelijken toestand van Hamlet's geest beschouwd te zien? Maar laten wij de vraag algemeen houden. Hoe moeten wij de geestverschijning in Shakespeare's Hamlet beschouwen? Als een Deus ex machina, die bij zooveel theaterwerk de eenige verantwoordelijke oorzaak is en alles mogelijk kan maken? Shakespeare is ook kind van zijn tijd en heeft zijn onvolkomenheden. 't Is denkbaar. Ook moeten we rekening houden met de mogelijkheid, dat de dichter den geest heeft bedoeld als schakel tusschen het hemelrijk, de wereld des geestes, en den aardschen Hamlet, eenerzijds hem voorlichtende en opdracht gevende, hem hier in het tooneel met zijn

moeder waarschuwend tegentredende, vermoedelijk omdat hij weer verder gaat dan met den hemelschen wil is overeen te brengen. Maar waarschijnlijk gaan wij het meest zeker en het zuiverst de ware bedoeling van den dichter benaderend, als wij de geestverschijning anders beschouwen. Shakespeare toch is er in zijn stukken over 't geheel op uit om de handelingen en het lot van zijn figuren uit hun wezen, hun karakter te doen voortvloeien, dus in het geestelijke ook den oorzakelijken samenhang te demonstreeren. Deze trek moet hem er gemakkelijk toe brengen om ook bij het niet-gewone, dus ook bij het ziekelijke geestesleven, dit verband tusschen de verschillende verschijnselen aan te nemen, en kan hem er toe geleid hebben om het hier te zoeken en in een tooneelstuk uit te beelden. Het waarnemen van geesten nu behoort in elk geval tot het niet-gewone geestesleven. In Shakespeare's tijd mag het geloof aan geesten en spoken nog algemeen zijn geweest; ook mag het waar zijn, dat dit geloof door daarmee gepaard gaande gemoedsaandoeningen den mensch ontvankelijker maakt voor het waarnemen, en mag om die reden de kans in Shakespeare's dagen iets grooter zijn geweest dan in onzen tijd, dat zich gevallen voordeden die door de menschen als zoodanig, nl. als waarneming van een geest, werden uitgelegd; toch kan men met gerustheid zeggen dat de waarneming van geesten en spoken — dus niet het geloof er aan! — ook toen een groote zeldzaamheid moet zijn geweest, elk voorkomend geval dus als iets zeer bijzonders moest worden beschouwd. Wij kunnen nu veronderstellen, dat het Shakespeare's bedoeling is geweest om in Hamlet te schilderen hoe een verschijnende geest in het geestesleven van natuurlijke menschen ingrijpt en dit mede causaal bepaalt; in dit geval is de geest voor hem dus een reëel iets. De mogelijkheid bestaat echter ook, dat hij de geestverschijning als waarneming van een geest, als ziekelijke of ongewone werkzaamheid van den menschengeest wil opgevat zien. In dit geval is de geest van het tooneel dus niet werkende oorzaak, maar de naar buiten geprojecteerde vorm of gestalte van hetgeen in den geest van de tooneelfiguur leeft — "the very coinage of your brain" (III, 4. r. 134) — in zicht- en tastbaren vorm op het tooneel verschijnend om aan het voorstellingsvermogen van de toeschouwers leiding te geven tot juist begrip van zaken. Met dit laatste hebben we blijkbaar in Hamlet te maken. Het maakt ons duidelijk, dat de officieren in 't holle van den nacht, in de eenzaamheid, den geest waarnemen; onzekerheid, gespannen opmerkzaamheid, donkerheid, hun bijgeloof, alles werkt samen. Het verklaart ook dat Horatio, die de geestverschijning eerst voor verbeelding verslijt "Horatio says 't is but our fantasy, And will not let belief take hold of him" (I, 1. r. 23, 24), dan, in dezelfde omstandigheden en onder invloed van de suggestief werkende woorden zijner makkers den geest ook ziet. Verder dat Hamlet, wiens geest reeds in bijzonderen toestand verkeerde — "Methinks, I see my father" enz. (I, 2. r. 184, 185) — den geest dan ook ziet, ja zelfs hoort, terwijl het, wat Horatio en de vrienden aangaat, onzeker blijft of ze den geest wel hooren. (Dat de geest uit den grond zijn "Swear" doet hooren, kan de bedoeling van den dichter uitdrukken dat de vrienden 't ook zullen hooren, maar 't kan ook, gezien in 't licht van onze opvatting, alleen maar den wensch van Hamlet uitdrukken dat zij 't zullen hooren, samengaand met het feit dat Hamlet zelf de stem wel

werkelijk hoort). Ten slotte verklaart het ongedwongen het feit, dat de heftig bewogen Hamlet, met zijn gedachten bij den levenden en den gestorven koning, wel den geest ziet en hoort, en de koningin, hoewel zij door Hamlet er op opmerkzaam wordt gemaakt, niets ziet, niets hoort, omdat haar geest, hoe ontroerd zij ook is, toch niet in ziekelijken toestand verkeert. Hetgeen wel met Hamlet het geval is, zooals de moeder beweert. En wij met haar gelooven! Wel wijst Hamlet deze meening van zijn moeder met heftigheid af, betoogend dat zij hem op de proef mag stellen "bring me to the test, And I the matter will re-word: which madness Would gambol from" (III, 4. r. 139—141); dat zijn pols even kalm klopt als de hare, en dat hij zich slechts waanzinnig houdt — "That I essentially am not in madness, But mad in craft" (III, 4. r. 180, 181). Maar zijn moeder overtuigt hij niet; zij blijft hem voor waanzinnig houden. En daarmee wordt juist bereikt, hetgeen de hemel met den armen dwaas wilde bereiken, met hem, "scourge and minister of heaven (III, 4. r. 170); nu blijft de doren in haar boezem steken en treurt zij over haar zonden, zooals later (IV, 5. r. 17, 18) het aldus wordt uitgedrukt: "To my sick soul, as sin's true nature is, Each toy seems prologue to some great amiss". Hou zou echter de moeder, een koningin, tegenover den zoon hebben gestaan, vleesch van haar vleesch, geest ook van haren geest, als hij, niet-waanzinnig en door haar als zoodanig beschouwd, haar op de geschilderde manier had behandeld? Zou zij niet met verontwaardiging en toorn hem tegemoet zijn getreden? Zeker zou de uitwerking van zijn doen een geheel andere zijn geweest, en alleen als waanzinnige, geheel in overeenstemming met den hemelschen wil, de bedoeling van den dichter, werkt hij zijn werk, dat hem op de schouders is gelegd. Hij is de zielige mensch, die waant dat zijn waanzinnig doen slechts spel is, terwijl het de droeve, maar daarom zoo diep roerende werkelijkheid is.

De wijsheid der wereld is te schande gemaakt door het dwaze en verachte naar de wereld. Polonius, de wereldwijze raadsheer, heeft zijn gebrek aan goed inzicht moeten erkennen, ten slotte met zijn leven moeten boeten. De koning is op de knieën gebracht om schuld te belijden. De koningin is tot zelfinkeer gekomen en zal haar zonde beweenen. Alles is in overeenstemming met ons verondersteld dichtmotief. Het stuk sluit hiermee echter niet af, maar brengt meer en dit noopt, niet om ons vermoede motief te verwerpen, maar eerst na te gaan, of het als lid van een meer omvattend motief kan opgevat worden. Wat kan dan dat ruimere motief zijn? Kan het ook zijn dat de dichter, in zijn leven met krankzinnigen in aanraking gekomen, geroerd door hun lot, hun lijden, — te zwaarder omdat zij werden bespot, veracht, als van den booze bezeten veroordeeld, dikwijls mishandeld, soms als heksen gedood, ja zelfs verbrand, — een poging heeft willen doen om bij zijn tijdgenooten andere gevoelens voor deze ongelukkigen op te wekken? Dat hij, ziener als zoovele groote dichtergeesten, het wezen der krankzinnigheid als ziekte van den geest heeft leeren verstaan, door bepaalde oorzaken, ook geestelijke, ontstaande, met een zeker verloop en vatbaar voor genezing, en dat hij deze meening aan de toeschouwers op zijne wijze heeft willen verkondigen? Dat de mensch in zijn krankzinnigheid toch een mensch is met menschenwaarde, waarde voor den hemel, maar ziek, niet doemwaardig

doch hulpbehoevend? Ons eerst veronderstelde motief bloeit als 't ware op uit dit ander motief, en 't kan de moeite loonen om het stuk aan deze nieuwe veronderstelling verder te toetsen.

Warnsveld. G. STIJFHOORN.
(*Wordt vervolgd*).

UN ANCIEN FRAGMENT DES *COLLOQUES* EN GALLOIS.

L'unique MS. qui contient le texte publié dans les pages suivantes, Llanstephan 113, se trouve depuis peu de temps à la belle Bibliothèque Nationale du Pays de Galles (Llyfrgell Genedlaethol), à Aberystwyth, et est décrit dans le précieux *Report on Manuscripts in the Welsh Language* de M. Gwenogfryn Evans dans les termes suivants:

> MS. 113 Shirburn E. 22. *Ymddiddan rwng y verch aniwair ar gwr ieuangc o waith Grasmws o Rodam, ar Eluciarium,* copied from a MS. written in January and February 1603 by J. Jones of G. L., who in turn had copied from a MS. dated 1531 (fol. 20). Paper; 7 × 6 inches; 43 folios (written on one side only); half-bound. [1]).

Il est curieux que personne encore tant que je sache n'a reconnu dans ce nom bizarre Grasmws o Rodam notre Desiderius Roterodamus, et pourtant il était très facile d'identifier le fragment en question avec le Colloque *Iuvenis et Scorti*. Ne demandons par pourquoi de tous les Colloques précisément celui-ci, qui est incontestablement très moral, mais plein de crudités faisant dans une langue moderne encore un tout autre effet que dans le latin solemnel, ait tenté le traducteur gallois; sachons lui gré plutôt de nous avoir laissé ce témoignage de l'ancienne popularité de notre Humaniste dans la patrie des bardes. Quoique l'unique traduction galloise connue de ses œuvres, ce fragment n'est peut-être pas le seul marque de l'estime que les Cambriens lui portaient: du moins M. Thomas Gwynn Jones, professeur an Collège d'Aberystwyth de l'Université du Pays de Galles, m'apprend qu'encore de nos jours on peut entendre jurer dans toute la Principauté, *mwyn Rasmws*! „cher Erasme!" Il me semble cependant plus probable que l'Erasme invoqué avec tant d'instance est un des saints de ce nom, et en effet le MS. Peniarth 217 (également à la Bibliothèque d'Aberystwyth) contient une Vie inédite de saint Erasme de la Campagne [2]).

Le nom de l'ancien traducteur à qui nous devons ce fragment écrit encore du vivant de l'Humaniste (l'aurait-il rencontré en Angleterre?) ne nous a pas été transmis et probablement nous l'ignorerons toujours. C'était peut-être un religieux, car il a supprimé les traits malins qu'Erasme lance contre les frères mendiants et leur mauvaise vie. Il ne parle que très brièvement de la pénitence que le confesseur romain a imposé au débauché repenti, tandis que le passage où l'auteur a vu moyen d'amener la conver-

---

[1]) *Vol. II*, p. 567.

[2]) *Bvchedd Erasmws Sant o wlad Gampania* (*Report, vol. I*, p. 1040). L'auteur de ce MS. est le même John Jones qui a copié notre Colloque.

sation sur sur lui-même ne trouve pas non plus grâce à ses yeux. En outre de ces suppressions tendancieuses on est surpris de constater que la fin manque, de sorte que ce Colloque, qui a pour sujet la conversion de la courtisane, se termine par le retour sur lui-même du libertin. Ou bien, le traducteur aurait-il pu trouver une version aussi abrégée du Colloque dans une des éditions latines parues avant 1531? C'est un problème qu'il faut abandonner aux spécialistes, parmi lesquels je ne puis me ranger; toujours est-il que que toutes les éditions que j'ai pu consulter le donnent intégralement.

Mais si nous ignorons complètement le premier traducteur, l'homme à qui l'on doit la conservation de son travail intéressant, John Jones de Gelli Lyvdy, est d'autant mieux connu [1]). Jurisconsulte, antiquaire, polyglotte et lexicographe remarquable, il n'est pas le moins remarquable des nombreux amateurs des antiquités nationales que le Pays de Galles a produits [2]).

La traduction de 1531 et la copie faite en 1603 par Jones semblent perdues, mais heureusement un nouveau collectionneur d'anciens textes s'est donné, probablement au XVIIIe siècle, la peine de transcrire à son tour la copie du dernier. C'est le scribe inconnu du MS. Llanstephan 113, dont le Colloque d'Erasme tient les sept premières pages. Il s'est acquitté de cette tâche avec une intelligence imparfaite du texte qu'il copiait, et c'est ainsi qu'il écrit *sisyl* et *croelo* où son modèle donnait sans doute *sifyl* „civil" et *croeso* „salut!" prenant ſ pour ſ et ſ pour *l*. Mais ces erreurs se trahissent clairement, et au lieu de reprocher à notre scribe la façon machinale dont il a copié le MS. de Jones il faut lui savoir gré plutôt de n'avoir pas modernisé et régularisé la langue de son modèle.

Celle-ci se trouve en effet en un état déplorable et cela fait en grande partie l'intérêt du texte. C'est qu'il appartient à l'époque du plus grand déclin du gallois, entre la fin de la poésie des bardes classiques et l'apparition de la traduction de la Bible par l'évêque Morgan (1588), qui marque le commencement de la langue littéraire moderne. Notre traducteur de 1531 s'exprime encore avec beaucoup de facilité dans son idiome mais on constate l'absence d'une langue littéraire sur laquelle il aurait pu se modeler. De là vient qu'il admet des formes appartenant à la langue parlée, comme *doedyd* (*dywedyd*, „parler"), ou dialectales, comme *tyrnas* (*teyrnas*, „royaume"), qui, comme on m'apprend, est un Powysianisme [3]). Surtout son orthographe est un véritable chaos: il y a des mots qu'il n'écrit pas deux fois de la même façon, comme par exemple *divyddiaw* (*difuddio*, „dépouiller, déshériter") et deux lignes plus bas *ddufuddio*. J'ai pris le parti de toucher au texte le moins possible et de me borner à séparer du verbe les particules relatifs

---

[1]) *V. Report, vol. I, part III*, p. IV—V.

[2]) Il nous a laissé de très belles copies de la littérature médiévale en prose (Peniarth 213—219, 264—267, 314), des anciens recueils de lois (Peniarth 224, 295), de la poésie bardique (Peniarth 311—314), une traduction des Psaumes (Peniarth 220), une grammaire galloise (Peniarth 295), un dictionnaire biographique (Peniarth 222), des glossaires de la vieille langue (Peniarth 223, 295—309) et des dictionnaires **hollandais-anglais (Peniarth 921, 1645)**, français-anglais (Peniarth 292), italien-anglais (Peniarth 293), espagnol-anglais (Peniarth 294) et gallois-latin-anglais (Peniarth 310) *V. Report, vol. I*, p. 1035—1049, 1076—1081, 1105—1122.

[3]) Mais la péninsule de Lleyn, dont le nom se prononce *llyn*, est en Gwynedd!

y (*ydd*, *yr*) et *a*, et le pronom personnel suffixe *i*, à y mettre la ponctuation et à y corriger les erreurs évidentes. Dans ce dernier cas on trouvera la forme du MS. au bas de la page. En revanche nous n'avons rien changé aux combinaisons *am* (*a* „et", + *fy*), *ar* (*a*, „et", + article), *yw* (*i*, prép. + *i* pron. poss.) etc. Mais pour parer aux difficultés que ce texte pourrait présenter aux lecteurs qui, comme moi, ont étudié le gallois surtout dans les textes classiques du moyen âge, je réunirai ici les traits principaux de son orthographe:

Voyelles.

A. *A* initial non accentué est écrit une fois *y*: *fynghydache* 14 (*cadachau*). *Ea* pour *a*? *Fy nhead* 101 à côté de *fy nhad* 102 pourrait représenter une prononciation dialectale.
On trouve rarement *e*: *gen* 77, lletenwraig 84 à côté de llatenwraig 76.

E. *E* initial non accentué est écrit parfois *y*: *dybygach* 66, *ydifarhais* 100.

I. On trouve *ei* pour *i* dans *diheirwr* 70, 77.
U pour *i* dans *ddufuddio* 104 est probablement une erreur.

ɥ. On trouve très souvent *y* pour *u*. Nous avons cité déjà *divyddiaw* 102 à côté de *ddufuddio* 104. Cf. les formes de la seconde personne du singulier de l'Imparfait *oeddyt* 4,5 à côté de *gallud* 45 et de *gwnaud* 45. De même *i* se rencontre pour *y*: *genif* 12, *gida* 97 et *erbin* 105 à côté de *kenyf* 101, *i gyd* 87 et *erbyn* 104.
Le pronom possessif de la première personne du pluriel est toujours *yn*: *yn hunain* 8, *yn klowed* 17; celui de la troisième personne du singulier est *i*. La forme *ei*, introduite par Salisbury (1567), s'y rencontre une seule fois *ei aros* 18 et cet exemple est donc dû à la négligence d'un copiste.

ɥ. *ɥ* est écrit non seulement *y*, mais aussi *u*, *e* et *i*: *ysgruthur* 112, *veddeginiaeth* 109; *iskwrio* 70 à côté d'*ysgwrriais* 109; *kimint* 36 et *kimaint* 38 à côté de *kymynt* 17 et de *gymint* 110; *vi* 64 à côté de *fy* 64 et de *vy* 60. *ɥ* initial accentué est écrit souvent *o*: *klowed* 17, 90, *vowyd* 30, *dowaid* 40.

Diphtongues.

Ae. Dans la syllabe accentuée on trouve *ay* et *eu*: *dayar* 53, *gwasneuthy* 77. *Ae* final atone se réduit facilement à *e*: *kydwrieth* 65 a à côté d'*etiveddiaeth* 69.

Ai. Pour *ai* accentué on trouve aussi *ae*, *au*, et *eu*: *bae* 23, *vau* 48, *llateuwraig* 76.
En position finale atone on rencontre *e*, *i*, *y*: *vynne* 41; *kimint* 36, *kimin* 57, *kymynt* 18 à côté de *kimaint* 38.

Au. *Au* final atone peut se réduire comme *ae* dans cette même position à *e*: *fynghydache* 14.

Aw. *Aw* final lutte encore avec *o*: *heibiaw* 74 à côté de *heibo* 63; *divyddiaw* 102 à côté de *ddufuddio* 104; *serchawl* 60 et *diweddawl* 108 à côté de *ddivrifol* 63 et d'*anedwyddol* 49; *bawb* 30 à côté de *bob* 69. On trouve *yr awr hon* 61, *yrawron* 76 et *yr rowron* 81.

Ei. *Ei* final peut se réduire à *e*: *ethr* 85, *diethr* 80 à côté d'*eithyr* 87.

Eu. On trouve *ei* pour *eu* accentué: *goleini* 18.

io. La diphtongue ascendante *io* perd parfois en position atone l'élément consosonantique: *ddamweinod* 88 à côté de *ddamweiniodd* 92, *heinar* (*heiniar*) 31.

uy. La diphtongue ascendante *wy* au contraire perd une fois en position accentuée l'élément originalement vocalique: *wlltion* 54.

Contractions. On rencontre dans ce texte les contractions suivantes propres à la langue parlée: *tyrnas* 99 (à côté de *teyrnas* 103), *llei* 97 < *lle ei*; *doedaf* (*dywedaf*) 94; (*g*)*wneyr* 48 à côté de (*g*)*wneuthur* 50.

Prosthèse. En outre d'*y*, on trouve comme voyelles prosthétiques *i* et *e*: *iskwrio* 70, à côté d'*ysgwrriais* 109, *eskelerach* 85.

Epenthèse. Comme voyelles inorganiques on n'y rencontre non seulement *y*, mais encore *u* et *e*: *varyf* 4, *bobyl* 54, *eithyr* 87, *ystabyl* 110; *vudur* 76: *chweddel* 26, *ymhelith* (*plith*) 53.

Syncope. La voyelle de la syllabe initiale est syncopée dans *kledi* (*caledi*) 52, *neuthyr* 36 à côté d'*wneuthur* 36, *gwilyddgar* à côté de *gywilydd* 23.

La voyelle dans la syllabe protonique est syncopée dans *gwasneuthy* 76.

Consonnes.

Explosives. Une forme *kenyf* 101 à côté de *genif* 12 est remarquable [1]).

Après *s* on trouve en général la consonne sourde: *brwyskedd* 32, *eskelerach* 85, *yskwyd* 32, *iskwrio* 70, Cf. cependant *ysbia* 15, *ysgwrriais* 111.

T final est tombé dans *kimin* 57 à côté de *kimint* 36.

Spirantes. La labiodentale spirante sonore est écrit tantôt *f*, tantôt *v*: *ddufuddio* 104 à côté de *divyddiaw* 102, *verch* (titre) à côté de *ferched* 102. On trouve *w* dans *gywoeth* 74. *F* final tombe très irrégulièrement: *kynta* 2 à côté de *gyntaf* 41, *welwy* 14, *klwy* 72.

La dentale spirante est écrite rarement *d*: *vuched* 29 à côté de *vuchedd* 49, *damweinod* 88 à côté de *ddamweiniodd* 92.

En revanche on lit *ganddunt* 48 à côté de *ganthunt* 58.

Liquides. La vibrante sourde est écrite *rr*. Mais on rencontre aussi *r*: *raid* 30, *rwng* (titre).

Gémination. Les consonnes sont doublées fort irrégulièrement: *klossed* 15 à côté de *klosed* 13, *gysswllt* 15 à côté d'*anghyswlltedig* 16, *erraill* 95 à côté d'*eraill* 43, *chweddel* 26, *etto* 12, etc.

Métathèse. *Klefyd* 30 est probablement une graphie pour *celfydd*.

Sandhi.

Lénition. Dans quelques cas la lénition n'est pas exprimée par l'écriture: *wyr dywedyd* 98, *i tithau* 93, *y priodas* 109 (ou: *yw priodas?*).

---

[1]) *V.* E. C. Quiggin, *Initial g in Welsh*, dans *Revue Cettique*, *vol.* XXXVII, p. 17.

Nasalisation. *Yn* et *fy* forment en général un tout avec un mot commençant avec une consonne, qui alors est nasalisée régulièrement: *vyngoleini* 18, *fynghydache* 14, *yngholled* 38, *vynhynged* 51. *vynghonfessor* 111. Cf. *fy nhad* 112, *yn nheyrnas* 113. etc. La trasalisation n'est pas exprimée dans *yn gwydd* 25, *ynkydwrleth* 65. Cf. *gynhori* à côté de *kynghorodd* 111.
Fy peut perdre sa voyelle et se fondre ensemble avec un mot commençant avec une voyelle: *venaid* 3 et *fenaid* 87 à côté de *fy enaid* 32. Une forme très curieuse est *vym adroddion* 39.

Par opposition aux autres traducteurs l'auteur gallois a „cambricisé" ou plutôt anglicisé les noms des interlocuteurs. Surtout la forme Luwkres (Luwkrus 64), contraire à la phonétique galloise, montre qu'il était accoutumé à prononcer le latin à la façon des Anglais.

Sa traduction est bonne,-et abstraction faite des suppressions dont il a été question, il a suivi en général le texte latin de près. Dans ces circonstances il m'a semblé inutile d'ajouter à cette version une traduction française. Seulement quand il s'écarte sensiblement de son modèle, ces libertés seront mises en évidence dans les Remarques. On y trouvera commentés aussi quelques mots qui ne se trouvent pas dans les dictionnaires ou qui sont intéressants pour d'autres raisons.

Je suis redevable à M. Sylvester J. Breeze B. A. des soins qu'il a appliquées à comparer ma transcription, faite en 1925, au MS., et de plusieurs observations judicieuses.

[f 1] YMDDIDDAN RWNG Y VERCH ANIWAIR AR GWR IEUANGC O WAITH GRASMWS O RODAM.

Luwkres. Soffron.

1 Kroeso [1]), fy llawenydd am anwylyd! o ba le ym yth rodded or diwedd? Mae kan mlynedd er pan wyd oddiwrthym. Braidd ith adnabym di ar y golwg kynta.
S. Pam hynny, Luwkres, venaid?
L. Pan aethost nid oeddyt [gan] varyf a dyfod adre yn varvog. Pa beth yw
5 hynny, fy nghalon bach? Mi ath wela yn ffyrnigach o beth nag oeddyt arferol o fod.
S. Ys mynwn ymddiddan [2]) yn hyfach o beth a thi.
L. Ow ow! ond ydym ni yma heb ddyn or byd ond yn hunain, fy mwynder melysaidd?
10 S. Awn i le dirgelach na hyn.
L. Awn i mewn ir parlwr eithaf od oes dim a vynych a mi.
S. Nid yw y lle hwn ddigon dirgel etto genif i.
L. O ba le y doeth i chwi vod mor wladaidd a hynny? Mae klosed ym lle ddwyf i yn kadw fynghydache, lle kyn dywylled na welwy vi chwi na chwithau [vi].
15 S. Ysbia ynghylch y klossed a oes gysswllt anghyfan yn yn lle.
L. Nag oes un fan anghyswllt edig. [f 2].

---

[1]) Kroelo MS. [2]) ymddan MS.

S. A oes neb yn gyfagos a all yn klowed ni?
L. Nag oes, vyngoleini, kymynt a gwybedyn. Beth yddych yn ei aros?
S. A allwn ni yma siomi llygaid Duw?
L. Na allwn, canys ef a wyl bob beth.
S. Beth yr angylion?
L. Ni ellir gochel ei golygon hwyntau chwaith.
S. Pa wedd wrth hynny na bae gywilydd ar ddynion wneuthur gar bron llygaid y goruchaf Dduw ag lle y baent angylion bendigedig yn dystion yr hwn beth a vai gywilydd ganddunt i wneuthur yn gwydd dynion?
L. Pa chweddel newydd hwnnw? Ai i bregethu y doethost ti yma? Gwisg abid sain Ffrances a dos yr pulpid ag ni a wrandawn arnad, varvogyn.
S. Nid oedd flin genif wneuthur hynny pei gwybyddwn y gallwn beri yt ymwrthod ath vuched val y mae yn vryntaf oll velly hevyd yn anedwyddaf.
L. Beth am hynny, wr da? Raid i bawb gael i vowyd; klefyd pawb ai kynal. Hyn yw fy swydd i a hyn yw fy heinar am ardreth.
S. Mi a ddymynwn ar Dduw, Luwkres, fy enaid, yskwyd o honnot y brwyskedd hyn allan oth veddwl ag ystyr y peth vel y mae.
L. Kadw dy bregeth hyd amser arall ag yr awr hon ymarferwn an hyfrydwch, y gwir enaid.
S. Kimint beth yr wyt yw wneuthur, dros dy vael yr wyt yw neuthyr [f. 3].
L. Nid aethost chwaith pell oddiwrth y nod.
S. Ni bydd yt ddim ynghollED, kanys myfi a roddaf yt bedwar kimaint er gwrando vym adroddion wrthyd.
L. Dowaid dithau a vynnych oll.
S. Atteb i hyn yn gyntaf dim: a oes neb a vynne yt ddrwg?
L. Oes mwy nag un.
S. Ag eraill eissoes ar ymae yn gas genyt hwythau?
L. Val yr haeddasant.
S. Beth wrth hynny a wnaeth ti, beth a vai dda gan dy gassogion, os gallud nas gwnaud?
L. Mi a gymysgwn wenwyn uddunt yn gynt.
S. Ystyr dithau yr awr hon a allud vyth wneyr peth a vau well ganddunt nath weled yn dylyn y vuchedd gwilyddgar anedwyddol hon, na pheth a allud i wneuthur a vai mwy digofus ir rrai ath gerynt ag a vynynt yt ddaioni?
L. Hyn yw vynhynged i.
S. Os kymeraist attad oth wirvodd yr hyn bethau y sydd vwyaf kledi gan y sawl a gymhellir dros voroedd oi hanfodd i eithafoedd y ddayar ymhelith y bobyl wltion.
L. Pa ryw beth yw hynny? [f. 4].
S. Sef ymwrthodaist ath holl serchawl naturiol; ath dad, ath vam, ath vrodyr, ath chwiorydd, ath vodrabedd, ag eraill kimin sawl a gyd rwymaist natur ti a hwynt. Kanys mae yn gywilydd ganthunt dy weled tithau; nid elli ar dy galon vyned yn ei golwg hwynt.
L. Hapus ddigon i kyfnewidiais vy serchawl, kanys lle nid oedd ym ond ychydig o garedigion ym yr awr hon laweroedd or rai yr wyt ti un o honunt, yr hwn a gymerais i erioed yn lle brawd.
S. Bwrw gellwair a gwagsawrwydd heibo ag ystyr yn ddivrifol y peth megys ag y mae, vi Luwkrus, fy enaid. A vo iddi lawer o garedigion, ychydig a gaiff hi yn garedig, ag am y sawl y sydd ynkydwrieth a thi, nid ynt ith gymryd yn lle kariadverch uddunt, eithyr yn lle pislestyr yn dybygach. Edrych, druan, i ba le ydd wyt yn myned ith daflu dy hun! Ydd oedd kyn hoffed gan Grist

Jessu tydi ag iddo dy bryny ai briodwaed er mwyn [1]) dy vod yn gyfrannog ag ef ar yr etiveddiaeth nefol; tithau ath wnai yn sianel gyfredin i bob bydredd,
70 i bob diheirwr, i bob drewiant [f. 5] krachlyd iskwrio i holl vydreddi. Er na chefaist etto glevyd y vrech vawr neu y klwy gwahanol, diau nas gelli ddiank rragddunt chwaith yn hir. Yr hyn beth pan ddamweino yt, beth sydd anedwyddach na thydi, ie pe rhon i bob peth arall vod yn llwyddianys yt, sef dy gywoeth, ath enw da aeth heibiaw? Beth vyddi di yna ond un au hangau yn i
75 mynwes neu efrudd tra vych byw? Blin oedd genyd wneuthur ar ol erchiad dy vam, ac yrawron gwasneuthy llateuwraig vudur vront! Blin oed genyt wrando ar dy dad ith gynhori, ag yma goddef dy ddilio gen ddiheirwyr meddwon, phuteinwyr ynfydion! Blin oedd genyt wneuthur gorchwyl gartre, a pha rryw drallawd, a pha rryw anhynedd ydd wyd yma [yn eu goddef]!

80 L. O ba le y doeth y pregethwr diethr yma?

S. Pei gwnaed ystyr hyn: am degwch a gwedd dy bryd yr rowron yn i vlodeu wrth yr hwn ydd wyt yn deny yt gariadau, vyaned i syrth ag i derfydd [2]), Beth yna a wnai di? Pa domen yna ddistyrach na thydi? Gad yt dy wneuthur dy hun yn lleteuwraig — ag ni ffynna onid i rrai ddyfod ir urddas hwnnw —
85 ethr gad i ddamwain yt, nid oes dim [f. 6] eskelerach na dim [nes] i ddryganiaeth a malais achanog o ddiawl!

L. Gwir yw hyn a ddywedaist gan mwyaf i gyd, Soffron, fenaid, eithyr [2]) pa fodd y ddamweinod iti fod mor ddwyfol kyd boed vaswaf dyn or byd? Nyd oedd neb yn hyntio nag yn vynychach yma nag yn anamserolach na thi. Ond mi a
90 glowais dy fod yn Rrufain.

S. Mi a vum.

L. Arverol vyddynt oddiyno ddyfod adre beth yn waeth. Pa vodd na ddamweiniodd y kyffelib i tithau?

S. Ys doedaf yt: kanys nag euthun i eisoes ir Rufain yn yr un modd nag ar
95 yr un meddwl ag erraill, y rrai nid elynt ond er pwrkasu kennad i vod yn waeth. Minnau gida gwr bucheddol a euthum, drwy eiriol yr hwn yn lle pottel yr arweinas gida myfi lyfr o Distilaeth Newydd llei gwelais yn llythyr Paw Apostol, yr hwn ni wyr dywedyd kelwydd, na veddianai na phuteiniwr na phutain etiveddiaeth yn nhyrnas gwlad nef. Pan ddarllenais yno hynny mi
100 ydifarhais fal hyn rrof am hunan: gwael yw'r peth ydd wyf yw ddisgwyl o etiveddiaeth yn ol fy nhead; er hynny gwell oedd kenyf ymwrthod a holl [f. 7] ferched yn dragywydd nam divyddiaw o dre fy nhad; ond kan mwy diogelach i dylwn ochlud colli fy rran o etiveddiaeth yn nheyrnas gwlad nef Yn erbyn y tad a ddufuddio i etiveddiaeth os rrydd kyfraith sifyl [3]) beth ymwa-
105 redu, yn erbin Duw nid oes rwymedi. Ag wrth hyn mi am gwaharddais [4]) oddiwrth holl aniweirdeb.

L. Ie os gelli di ymgadw.

S. Parth [5]) mawr o ddiweirdeb or gallon ewyllyssio bod yn ddiwair; diweddawl veddeginiaeth rrag yr anaeleu hwn y priodas. Pan ddaethum i Rufain ysgwrri-
110 ais o vrynti gymint ag a vwriodd Herkwlff o dail allan o ystabyl Awgias y mynwes vynghonfessor. Hwn am kynghorodd yn ddoeth ag yn synhwyrol i bureiddio o enaid a chorph, i ddarllain yr Ysgruthur Lan . . . .

Remarques.

1. *Sois le bienvenu, ma joie et mon ami*! Er.: *Euge mi lepidissime S.*

8. *fy mwynder melysaidd*, „ma douce chose". Le traducteur évite le nom hypocoristique obscène de l'original.

---

[1]) er myny MS. [2]) dersydd MS. [3]) neithyr MS. [4]) issyl MS. [5]) gwarharddais MS. [6]) Part MS.

11. *parlwr* < angl. *parlour*. Er.: *cubiculum*.
13. *(g)wladaidd*, Er. : *novus pudor*. Le mot gallois, dérivé de *gwlad* „pays", correspond exactement au mot français *vilain*, dont la forme galloise, *mileiniaidd*, a déjà le sens de „pudique" chez Dafydd ab Gwilym, barde du XIV siècle: *Ni aned merch .... mor fileiniaidd* (*Barddoniaeth*, 209, 49—50). On reconnaîtrait presque dans cette évolution sémantique l'influence du vers d'Ovide: *Hei mihi! rusticitas, non pudor ille fuit* (*Ars*, I, 672).
30. *klefyd* (*celfydd*), „habile". Er.: *ars*.
31. *fy heinar* (*heiniar*) *am ardreth*, „ ma récolte et mes rentes". Er.: *fundus noster*.
34. *ymarferwn an hyfrydwch*, „livrons-nous a notre joie". Er.: *nunc vivamus*
52. *kledi* (*caledi*), „dureté"

„ceux qui sont déportés de force, contre leur gré, à travers les mers aux extrémités de la terre parmi les peuples sauvages". Er.: *qui deportantur in insulas, aut relegantur ad extremos orbis barbaros.*
56. *sponte* n'est pas traduit.
57. Le gallois n'a qu'un seul mot, *modrabedd*, pour *amitae* et *materterae*.
58. *mae yn gywilydd ganthunt dy weled*, „ils ont honte de te voir." Er.: *illos tui pudet*.
64. *mihi crede, Lucretia*! n'est pas traduit.
65. *kydwrieth*, mot qui ne se trouve pas dans les dictionnaires, est un composé de *cydwr*, „partner". Er.: *qui ad te commeant*.
70. *diheirwr*, Er.: *quilibet .... impuri*, et plus bas, *scortator*, ne se trouve pas dans les dictionnaires, mais *dihirog* paraît avoir le sens de „prostituée". Dafydd ab Gwilym donne ce titre au hibou qui l'a irrité (*Barddoniaeth*, 159, 65).
73. *sef dy gywoeth*, „c'est à dire ta fortune". Explication du traducteur.
74. *un au hangau yn i mynwes neu efrudd tra vych byw*, „une personne avec sa mort dans son sein ou une invalide tant que tu vivras". Er.: *vivum cadaver*.
76. *llateuwraig*, Er.: *lena*. C'est le mot plus intéressant du fragment. Dans la poésie bardique *llatai* (féminin: *llataiwraig*) est le nom donné aux oiseaux et aux autres animaux qui portent les messages de l'amant à sa mie. On voit que cette belle invention du messager d'amour a eu une fortune déplorable, mais le sens que le mot a ici s'annonce déjà dans les vers suivants de Dafydd ab Gwilym:

Rhy bell yw ym ddirprwyaw
Latai drud i'w llety draw,
Na rhoi gwerth i wrach serth swydd
Oerllwyd taer, er llateirwydd. (*Barddoniaeth*, 51, 5—8).

„Loin de moi la pensée de salarier un *llatai* exigeant pour qu'il aille là-bas à sa demeure, ou de donner une récompense à une vieille chenue et persuasive, d'un métier honteux, pour qu'elle me serve de *llatai*".

La forme *lleteuwraig* 84 semble une contamination de *llatai* et de *llety*, "logis".
78. Er.: *quo victum quaereres* n'est pas traduit.
80. *pregethwr diethr* (*dieithr*), „sermonneur étranger". Er.: *concionator novus*.
83. *misera* n'est pas traduit.

86. *achanog*, „provenant", ne se trouve pas dans les dictionnaires, mais doit être un dérivé *d'achen*, „généalogie."
96. *et ad eam ibi suppetunt affatim occasiones* n'est pas traduit.
97. *o Distilaeth Newydd*, Er.: *Novum Testamentum*. Le passage jusqu'à *Ibi me docuit Paulus* est supprimé.
102. *yn dragywydd*, „pour toujours", ne se trouve pas dans l'original.
103. *colli fy rran o etiveddiaeth yn nheyrnas gwlad nef*, „perdre ma part d'héritage dans le royaume du ciel". Er.: *ne me exhaeredet pater coelestis*.
104. *aut abdicantem* n'est pas traduit. *Kyfraith sifyl*, „loi civile", Er.: *humanae leges*.
105. *rwymedi* < angl. *remedy*. Er.: *nihil suffragii*.
106. *aniweirdeb*, „impudicité". Er.: *scortorum usum*.
110. *gymint ag a vwriodd Herkwlff o dail allan o ystabyl Awgias*," autant qu'Hercule a jeté d'ordure hors des écuries d'Augias". Il n'est pas question d'Hercule dans le texte latin.
112. *i ddarlain yr Ysgruthur Lan*, „pour lire la Sainte Ecriture". Er.: *ad sacram lectionem*. La fin manque.

Il est digne d'intérêt que Soffron tutoie la dame tont le temps, tandis qu'il arrive parfois à cell-ci de le vouvoyer. Sous, ce rapport surtout la ligne 40 est curieuse.

Amsterdam. TH. M. CHOTZEN.

HET NIEUWGRIEKSE ΠΟΎ.

Het Oudgriekse interrogativum ποῦ leeft in het Nieuwgrieks met dezelfde betekenis voort: „ποῦ εἶναι τὸ σπίτι ", zegt men, voor: „*waar is het huis*?" Die zuiver lokale betekenis heeft aanleiding gegeven tot een paar nieuwe zinswendingen; ποῦ καὶ ποῦ is in de hedendaagse taal *hier en daar* en ook *van tijd tot tijd* (voorbeeld van 't eerste gebruik bij L. Roussel [1]), § 732, van het tweede bij Pernot, *Recueil* [2]), blz. 104: „ποῦ καὶ ποῦ καταλαβαίνεις λέξη", „van tijd tot tijd begrijp je een enkel woord" (van die wartaal); cf. Pernot, *Gramm.* [3]), § 444). Eigenaardig is het gebruik van ποῦ εἶσαι, lett. *waar ben-je?*, om, als onderbreking van een verhaal, de toehoorder tot opmerkzaamheid aan te sporen. L. Roussel (§ 731) geeft het volgende voorbeeld, aan een modern toneelstuk ontleend: „καὶ τάτια-ποῦ εἶσαι-τάτια μπινιάρικο ζευγάρι," „en de paarden — let wel — de paarden waren een volkomengelijk (eig. een tweeling-) span".

Naast dit Oudgriekse ποῦ bestaat nu in de tegenwoordige taal een gelijkluidend en gelijkgeschreven ποῦ van andere herkomst, ontstaan uit het Oudgriekse ὅπου, het correlativum van ποῦ. Dit ὅπου is enclities geworden

---

[1]) L. Roussel, *Grammaire descriptive du roméique littéraire*, Parijs, z. d. (1922).
[2]) H. Pernot, *Recueil de textes en grec usuel*, Parijs, 1918.
[3]) H. Pernot, *Grammaire de grec moderne*, Paris, 1920. Xanthudidis haalt aan uit zijn uitgave van de *Erotokritos* (Candia, 1915, glossarium, blz. 675): ποῦ καὶ ποῦ = ἐνιαχοῦ, ἐνίοτε. Hij vermeldt ook de zegswijzen: ποῦ καὶ κομμάτι = ἐδῶ κ'ἐκεῖ, ἀπὸ ἓν τεμάχιον en ποῦ κ'ἕνα = ἄλλο ἐδῶ ἄλλο ἐκεῖ.

en heeft daarna de eerste lettergreep verloren (vgl. ἵνα > νά en, voor de aphaeresis, οὐδέν > δέν); de circumflex is een willekeurig aksent, geplaatst naar analogie van het Oudgriekse ποῦ. Het Nieuwgriekse ὅπου, dat, gevolgd door κι ἄν, betekent *overal waar*, is een overleefsel uit de klassieke taal; het heeft zijn voortbestaan te danken aan de omstandigheid dat in Nieuwgriekse woorden als ὅποιος (*alwie*), ὅπως (*zo als*), ὅτι (*zodra als*), ὅ,τι (*al wat*) de eerste lettergreep generaliserende betekenis heeft.

Dit Nieuwgriekse ποῦ (uit ὅπου) heeft zo verschillende functies dat het bij de vertaling beginners telkens in onzekerheid brengt en soms de indruk maakt van een verlegenheidswoord, een manusje-van-alles te zijn. Het lijkt mij de moeite waard om de evolutie van dat woord in hoofdtrekken na te gaan, daar er duidelik uit blijkt hoe geleidelik het nieuwe zich uit het oude heeft ontwikkeld.

Reeds bij klassieke schrijvers heeft ὅπου niet alleen een plaatselike, maar ook een redengevende betekenis, gelijk ποῦ bij hen herhaaldelik voorkomt in de zin van πῶς, vooral bij vragen die van ontstemming getuigen, b.v. ποῦ σὺ στρατηγεῖς τοῦδε; (Soph. *Ajax* 1100). Zie verder ieder uitgebreid Grieks lexicon op ὅπου en ποῦ. In het postklassieke Grieks is dit proces voortgegaan. Bij plaatsbepalende bijwoorden wordt rust en richting niet meer onderscheiden, zodat telkens ὅπου gebruikt wordt waar 't klassieke taaleigen ὅποι verlangt; dit laatste woord ontbreekt zelfs in het Nieuwe Testament, gelijk in de Papyri. Voorbeelden van ὅπου voor ὅποι zijn o. a.: Matth. VIII, 19; Joh. VIII, 21, 22; Joh. XIII, 33, 36; Joh. XIV, 4, 5; Joh. XXI, 19; Openb. XIV, 5. Tevens komt ὅπου voor als een verbindingswoord tussen twee zinsdelen met niet scherp omlijnde betekenis, en daardoor aanleiding gevend tot verschillende vertaling. In 1 Cor. III, 3 leest men: ὅπου γὰρ ἐν ὑμῖν ζῆλος καὶ ἔρις, οὐχὶ σαρκικοί ἐστε; De Vulgata heeft hier *cum enim*, Beza insgelijks, de Nieuwgriekse vertaling (1638 en 1825) διατί, de Statenvertaling *dewijle*, de Leidse Vertaling *zoo lang* (*als*), Ostervald *puisque*, Bachman (in Zahn's *Kommentar z. N. T.*, Leipzig 1905) *wenn doch*, Bousset *denn wo*, v. Veldhuyzen *want*, Moffatt *for* enz. Men vergelijke hiermee 2 Petr. II, 11: δόξας οὐ τρέμουσιν βλασφημοῦντες, ὅπου ἄγγελοι ἰσχύϊ καὶ δυνάμει μείζονες ὄντες οὐ φέρουσιν . . . βλασφημεῖν. De Vulgata gebruikt hier *ubi*, Beza *cum*, de Nieuwgriekse vertaling ἐκεῖ ὅπου οἱ ἄγγελοι μὲ ὅλον ὅπου εἶναι μεγαλύτεροι (dus = *ofschoon*), de Statenvertaling *daer*, de Leidse Vertaling *terwijl*, Ostervald *au lieu que*, Windisch *während*, Gunkel *während*, Moffatt *where as*, Lietzmann *wo*, Baljon *waar* (echter met de aantekening *waar* = *in het geval waarin*) enz. Het kleurloze (dus niet plaatselik opgevatte) *moderne* woord *waar*, hoewel estheties verwerpelik, komt hier het dichtst bij het even sterk verbleekte ὅπου. Hoe zeer dit woord zijn uitsluitend plaatselik karakter had verloren blijkt uit een paar plaatsen van de *Openbaring*, waar het versterkt wordt door ἐκεῖ (XII, 6; XII, 14) of door toevoeging van een plaatsbepaling door middel van een voorzetsel: αἱ ἑπτὰ κεφάλαι ἕπτα ὄρη εἰσιν, ὅπου ἡ γυνὴ κάθηται ἐπ' αὐτῶν (XVII, 9). Die laatste zinswending ziet er reeds geheel Nieuwgrieks uit: ποῦ ἡ γυναῖκα κάθεται ἀπάνω τους.

Sommige kommentatoren hebben het vage van ὅπου op plaatsen als

1 Cor. III, 3 en 2 Petr. II, 11 over het hoofd gezien, en er een fijne onderscheiding aan toegekend die het m. i. daar niet heeft. Zo zegt Kühl (in A. W. Meyer's *Kommentar z. N. T.*, Göttingen, 1897, blz. 423), 2 Petr. II, 11 besprekende, dat ὅπου hier niet „im Sinne der Begründung (steht)", en ook niet is „während doch, da doch", maar dient „um die Gleichheit des Verhältnisses (gegenüber den δόξαι) zu bezeichnen; die adversative Beziehung liegt nicht in der Partikel, sondern in den Gedanken." Soortgelijke hypervernuftige redenering vindt men ook bij G. Wohlenberg in Zahn's *Kommentar*, Leipzig 1905, blz. 148. Ik geloof dat men op die wijze iets in de tekst legt wat er niet thuisbehoort. Wil men het vage ὅπου niet door een even onbepaald woord weergeven, dan kan men al de bovengenoemde vertalingen verdedigen.

Eindelik heeft ὅπου ook de functie van een betrekkelik voornaamwoord gekregen. Voorbeelden van dit ὅπου als relativum hebben Jannaris (*An historical greek Grammar*, London, 1897, § 608) en K. Dieterich (Untersuchungen *zur Geschichte der griechischen Sprache*, Leipzig, 1898, blz. 201) reeds in de zesde en zevende eeuw gevonden, o. a. bij Malalas, Leontius van Napels en Johannes Moschus. Een paar van die plaatsen laten ook een andere verklaring toe, maar men kan niettemin als vaststaand beschouwen dat reeds ten tijde van de genoemde schrijvers het gesproken Grieks de constructie kende die men tans in dialekten van Zuid-Westelik Duitsland vindt [1]) en die ten grondslag ligt aan het Engelse *where* en het Franse *dont*. Dat ὅπου, tot ποῦ en ὁποῦ geworden, als pronomen relativum fungerend in het Grieks van oude datum is, blijkt ook uit de omstandigheid dat het heden panhelleens is, met kleine wijziging in alle dialekten voorkomt, ook in de meest konservatieve als het Zakonies, het Ponties en die van Zuid-Italië; alleen in Klein-Azié vindt men in 't dialekt van Silli een afwijkende vorm (κι̯άτ en ci̯at), terwijl men in Pharasa τού zegt, vermoedelik ontstaan uit ποῦ onder invloed van τό, 't artikel dat ook elders naast ποῦ als betrekkelik voornaamwoord dienst doet (zie Dawkins, *Modern Greek in Asia Minor*, Cambridge, 1916, blz. 52 en 176). Een terminus a quo omtrent het gebruik kan men enigszins vaststellen uit het ontbreken van ὅπου of (ὁ)ποῦ als relativum in de papyri; het lexicon van Preisigke (Deel II, aflev. 1, 1925) geeft tenminste geen enkel voorbeeld.

In de middeleeuwse stukken die, van de twaalfde eeuw af, de gesproken taal met meer of minder getrouwheid weergeven komen ποῦ en ὁποῦ (ook wel geschreven ὁποῦ) veelvuldig voor als pronomen relativum. Ik noem enkele voorbeelden: *Poèmes prodromiques* [2]): I, 61; II, 94; III, 187; IV, 19. *Phlorios et Platzia Phlore* [3]): 41, 244, 329 (in de Nom., een enkele maal,

---

[1]) Men vergelijke het volgende uit Grimm's *Wörterbuch* i. v. *wo*: „südwestdeutsch wird *wo* ganz als Relativum verwendet als Ersatz für alle Kasus". De volgende citaten tonen aan hoe ook het Duitse *wo* zijn plaatselik karakter verloor: „in diesem Jahre, wo nicht noch vorher" (Lessing), „nach mehreren Jahren sah ich ihn wieder, wo er grösser und tölpischer geworden war" (Göthe).

[2]) *Poèmes prodromiques en grec vulgaire*, édités par D. C. Hesseling et H. Pernot, Amsterdam, J. Müller, 1910.

[3]) *Le roman de Phlorios et Platzia Phlore*, publié par D. C. Hesseling, Amsterdam, J. Müller, 1917.

411, in de Acc.); *L'Achilleïde byzantine*[1]: 756, 759, 1698 (Nom.) en 39, 630, 937 (Acc.), enz., enz. Ook in de zin van *alwie* (Oudgrieks ὅστις)) treft men het vaak aan, vooral in oudere teksten (zie Hatzidakis, Μεσαιωνικὰ καί Νεὰ Ἑλληνικά II, blz. 594). Het is kenmerkend voor de oudste spraakkunsten van het Nieuwgrieks dat zij, hoewel bewerende het gewone gebruik ons te leren, van dit relativum zwijgen. Noch Sophianos (1530)[2], noch Girolamo Germano (1622), noch Simon Portius (1638), noch Nicephorus Romanus (± 1650) reppen van ποῦ als bezittelik voornaamwoord.

Veel zeldzamer zijn in het middeleeuwsche Grieks de voorbeelden van ποῦ en ὁποῦ als een in allerlei schakeringen voorkomend voegwoord; men kan het in zijn veelsoortige betekenis met ons *dat* vergelijken. De reden is niet alleen dat die middeleeuwse populaire geschriften bijna uitsluitend in verzen zijn geschreven, waarvan gewoonlik de regels zeer los zijn verbonden, maar ook dat ὅτι in de levende taal nog lang in zwang is gebleven voor ons *dat*. In de gedichten van Pseudo-Prodromus b.v. vindt men het geregeld, waar men tans ποῦ of πῶς zou aantreffen. Enkele voorbeelden zijn: *Poèmes prodromiques* I, 131, 187, 190; II 14, 93; III 67, 136; IV 26, 142 enz., enz. Machaeras (*Chronique de Chypre*, ed. Miller et Sathas, Parijs 1881—1882) I, blz. 85 (in de zin van „zo dat," „in dier voege dat"). Toch moet men aannemen dat daarnaast ποῦ reeds soortgelijke functie had als tans. Het blijkt uit verbindingen als ὡς ὁποῦ „totdat", εἰς ὅσον ποῦ „zo lang tot", καθὰ ποῦ, „gelijk", die voorkomen in de *Poésies chypriotes* (Legrand, *Bibliothèque grecque vulgaire* II, blz. 58—93), een verzameling korte gedichten, die al heel weinig invloed vertonen van de geleerde taal. Men zie aldaar: IX, 8; LXX, 18; LVI, 2.

Intussen, de grote verscheidenheid in het gebruik kan men toch eerst leren kennen uit de schrijvers van onze tijd, die sedert veertig jaren ook in proza het levende woord tot voertuig van hun gedachten hebben gekozen. Zie hier een overzicht, voor een groot deel ontleend aan de spraakkunsten van Thumb, Pernot en L. Roussel; de laatste heeft het woord het uitvoerigst behandeld.

I. ποῦ, plaatselik; in rechtstreekse en in afhankelike vragen; uitbreiding in de richting van een aansporing tot opmerkzaamheid (zie hierboven, blz. 219). II. ποῦ, tijdaanwijzend: ὡς πέρσι πρόπερσι ποῦ ἔκοψαν τὶς ἰτιὲς οἱ Τοῦρκοι, „tot niet lang geleden, toen de Turken de wilgen hebben omgehakt" (Pernot, *Recueil*, blz. 102). III. ποῦ, vragend naar de wijze waarop iets geschieden kan (= πῶς): „ποῦ νὰ κλείσῃ μάτι; „hoe zou hij een oog sluiten?" (L. Roussel, § 731). IV. ποῦ, voegwoord na werkwoorden als *zeggen*, *menen*, *hopen* enz., dus overeenkomend met ons *dat*: „λέγει ποῦ ὁ φίλος του δὲν ἦρτε," „hij zegt dat zijn vriend niet gekomen is", „κρῖμα ποῦ ἦταν τυφλός" „jammer dat hij blind was" (Pernot, *Recueil*, blz. 74). Hierbij wisselt ποῦ met πῶς; νά staat na werkwoorden als *zeggen* indien de bijzin een wens of een wil uitdrukt (A. Thumb, *Handbuch der neugr. Volkssprache*, Straatsburg, 1910,

---

[1]) *L'Achilleïde byzantine*, publiée par D. C. Hesseling, Amsterdam, J. Müller, 1919.

[2]) Hij gebruikt het zelf herhaaldelik in de achter zijn spraakkunst afgedrukte vertaling van Pseudo-Plutarchus' Περὶ παιδῶν ἀγωγῆς.

§ 257). Pernot (*Grammaire*, § 623) acht in een zin die een mededeling bevat ποῦ nadrukkeliker, meer bevestigend, dan πῶς, maar Hatzidakis (Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά II, blz. 472) meent dat men hier voornamelik met een dialekties verschil te doen heeft, waarbij hij opmerkt dat te Athene de voorkeur wordt gegeven aan πῶς. De voorbeelden door Pernot aangehaald pleiten m. i. voor de onderscheiding die hij maakt. V. ποῦ, de oorzaak weergevend: „ἡ βασίλισσα καταχάρηκε ποῦ τὸ ἄκουσε", „de koningin was er zeer verheugd over dat zij het hoorde," „μηνάει νὰ πάῃ εὐθὺς ἀπάνω . . . ποῦ τὸν θέλει," „hij (de prins) laat weten dat hij (de zoon van de vizier) dadelik boven moet komen, omdat hij hem wil (spreken)" (Pernot, *Recueil*, blz. 56 en 88). VII. ποῦ, 't gevolg weergevend: „πλούσιος ποῦ . . . δὲν μπορῶ νὰ σᾶς πῶ τὰ πλούτη του", „(zo) rijk dat ik U zijn rijkdom niet kan zeggen" (L. Roussel, § 784). VIII. ποῦ, een tegenwerping weergevend: „ἤρτε σπίτι μου ποῦ δὲν τοῦ εἶπε νάρθῃ," „hij kwam aan mijn huis, hoewel ik hem niet gezegd had te komen." IX. ποῦ, in verbinding met versterkende of verduidelikende woorden, vooral adverbia: „ὅσο ποῦ, ὡς ποῦ, „totdat", „ὅτε ποῦ, τότε ποῦ, κατὰ ποῦ," „op 't ogenblik dat, toen", „σὰν ποῦ", „als" („πανώρια παρθένα σὰν ποῦ εἶτανε", „mooi meisje als ze (dat ze) was", „μ'ὅλον ποῦ", „ondanks dat", „τόσο ποῦ", „zo zeer dat". Voorbeelden bij Roussel §§ 770, 771, 767, 781, 772, 795, Pernot, *Recueil*, blz. 78, Xanthudidis, *Erotokritos* (glossarium), blz. 642. X. ποῦ, als onverbuigbaar pronomen relativum.

In zijn *Grieksch Woordenboek* (Groningen, 2e druk, 1926) heeft Dr. F. Muller, 't gebruik van Oudgrieks ὅπου in redengevende zin vermeldend, te recht het Nederlandse *waar* ... *daar* vergeleken. Dit in onze taal meer en meer voortwoekerende *waar* komt nog veel treffender overeen met verschillende functies van 't hedendaagse ποῦ. Men schrijft, of zegt in redevoeringen (maar niet in een beschaafd gesprek): „waar de heer X. niet ophoudt mij lastig te vallen" (= nu of = daar, aangezien), „waar ik hem niet uitgenodigd had, kwam hij toch bij mij" (= hoewel). Een jong mens aan wie ik de reden vroeg van zijn voorkeur voor dit kleurlooze „waar", antwoordde mij dat het zo gemakkelik was: „men begint maar een zin met „waar" en dan kan alles volgen." Wie nauwkeurigheid meer waardeert dan gemakzucht, heeft, meen ik, het recht deze moderne waarzeggerij estheties verwerpelik te noemen.

Een bezittelik voornaamwoord in de volle betekenis van het woord, gelijk het Zuidduitse *wo* (zie hierboven blz. 220, noot 1) is ποῦ na al die eeuwen van gebruik niet geworden. In de casus obliqui gevoelt men veelal behoefte aan nadere bepaling door bij het werkwoord de overeenkomstige casus van het pronomen conjunctum te voegen. Dus: „ὁ ἰατρὸς ποῦ τον (τον uit αὐτόν) ἐστειλα," „de dokter die ik gezonden heb" (Thumb, § 149). Die toevoeging is van oude dagtekening. Een voorbeeld vindt men reeds in de Wetboeken van Cyprus uit de veertiende eeuw (Sathas, Μεσαιωνικὴ Βιβλοθήκη VI, blz. 155, 31): „ἐκεῖνον ὁποῦ ἔδωκά του τὰ πέρπυρα." Het tans op 't eiland algemeen gebruikelike ποῦ was in de Middeleeuwen nog niet de gewone vorm van het pronomen relativum, maar wanneer dit ποῦ in die Wetboeken als casus obliquus voorkomt, dus van den aanvang af,

wordt steeds 't pronomen conjunctum er aan toegevoegd (Mondry Beaudouin, *Étude du dialecte chypriote moderne et médiéval*, Parijs, 1884, blz. 100 en vlg.).

Roussel drukt zich misschien wat te sterk uit wanneer hij zegt (§ 409) dat in 't hedendaagse gesproken Grieks eigenlik geen pronomen relativum bestaat, en dat ποῦ alleen een woord is dat twee zinnen verbindt in dier voege dat de twede afhankelik wordt van de eerste, — want het is de vraag of een Griek die zegt: „ὁ ἄνθρωπος ποῦ εἶδα" (hetgeen naast „ποῦ τον εἶδα" gebruikelik is [2]), een andere opvatting heeft van ποῦ dan wij in de zin „de man die ik zag", maar 't algemene karakter van het moderne ποῦ heeft hij toch juist gekenschetst. [3])

D. C. Hesseling.

BOEKBESPREKING.

F. Schürr, *Das altfranzösische Epos*. München, Hueber, 1926. M. 16.

Voici un livre bien documenté et bien composé, et qui fait preuve, chez l'auteur, d'une force de déduction et de combinaison peu commune. Il ne cherche pas tant à augmenter nos connaissances qu'à les ordonner et à les grouper, de façon à nous montrer l'évolution de l'art littéraire en France pendant les premiers siècles de son existence [4]); il s'est efforcé de nous indiquer un chemin à travers de faits innombrables et souvent difficiles à concilier, et ce sont l'architecture [5]) et la philosophie médiévales qui l'aident à s'orienter et à nous orienter. Pareille synthèse, bien qu'elle présente certains dangers, est très utile parce qu'elle permet de résumer, à un moment donné, les résultats de la science; et, dans ce cas-ci, elle est vraiment frappante quand on compare les conceptions actuelles avec celles d'une génération antérieure, encore toute voisine.

---

[1]) Xanthudides omschrijft in zijn glossarium op de *Erotokritos* (zie hiervoor, blz. 1) ποῦ op soortgelijke wijze: „ἀόριστος ἀναφορικὸς σύνδεσμος τιθέμενος ἀντὶ τῆς ἀναφορικῆς ἀντωνυμίας (παντὸς γένους καὶ ἀριθμοῦ), ὁ ὁποῖος". De laatste vorm behoort thuis in de geschreven taal, maar dringt door in deftige gesproken taal, zelfs in dorpen (Vergl. Höeg, *Les Saracatsans*, Parijs—Kopenhagen, 1925, blz. 248).

[2]) Bij Roussel (§ 786) wordt zelfs aangehaald: „οἱ ἀρκοῦδες ποῦναι γεμάτος ὁ κόσμος". „de beren waarvan de wereld vol is". Men denke er echter aan dat γεμάτος wordt verbonden met een accusativus: „σπίτι γεμάτο ξένους", „een huis vol vreemden".

[3]) Eigenaardig is het gebruik van ποῦ tussen twee gelijkluidende werkwoorden; het geeft grote kracht aan de uitdrukking. B v.: „ἀφοῦ τὄβραμε ποῦ τὄβραμε στὰ βιβλία", „daar we het vast en zeker in de boeken hebben gevonden" (L. Roussel, § 793). Dit ποῦ is dus niet gelijk ons „waar" in een zin als „zij zaten waar zij zaten".

[4]) Le titre du livre pourrait induire en erreur, en faisant croire qu'il ne s'y agit que de l'épopée; or l'auteur comprend sous le nom de „Epos" toute la littérature profane narrative en vers jusqu'au *Roman de la Rose* inclus; la chanson de geste y figure au même titre que les romans de Chrétien de Troyes. Cependant, dans le titre du Chap. III, le nom de „Epos" semble bien être employé pour „épopée". M. Schürr ne craint pas de donner une valeur nouvelle à un mot qui a une signification consacrée; nous verrons qu'il agit de même pour le terme „gothique".

[5]) On peut regretter que l'auteur ait cru devoir placer à l'entrée du livre une image de l'intérieur de la cathédrale de Reims, bien entendu, telle qu'elle était avant la guerre.

L'auteur a dû prendre position au sujet de plusieurs problèmes controversés, qui sont nombreux surtout dans l'histoire de l'épopée, et si l'on peut quelquefois différer avec lui sur le parti à prendre, on ne peut que louer le plus souvent son choix judicieux. La *Chanson de Roland* est pour lui l'œuvre d'un artiste conscient (p. 106), et l'épisode de Baligant en fait partie intégrante; *Gormont et Isembart*, d'après lui, est un peu plus ancien que „la forme du *Roland* qui nous a été conservée" (p. 113). Malheureusement, il ne peut pas renoncer à la division en deux de la *Chanson de Guillaume*, division à laquelle l'autorité de Suchier semble avoir conféré le caractère d'un dogme, malgré qu'elle soit insoutenable; par contre, il fait de l'origine de la matière bretonne, du roman de *Tristan*, de l'histoire du Graal, un exposé clair et prudent. Ses idées sur la formation de l'épopée en général sont voisines de celles que j'ai défendues il y a quelques années; et je me demande pourquoi, s'il admet (p. 52) que la poésie épique est l'œuvre de clercs qui, grâce à certaines conditions culturelles, ont éprouvé le besoin de se servir des formes de la poésie populaire, il préfère supposer qu'ils prenaient leur matière dans de „courtes chansons épiques en langue vulgaire — dont il ne nous reste aucune trace — ou dans „la tradition orale en prose" — qu'on pouvait croire définitivement écartée de la discussion —, plutôt que de considérer comme leur source la poésie latine du moyen âge; lui-même (p. 40) n'est-il pas d'avis que, dans la préhistoire de l'épopée, comme dans celle de la poésie lyrique, on trouve des poésies latines? Celles-ci, d'après lui, auraient été des panégyriques; d'après moi, ainsi que je l'ai dit ailleurs, ce seraient plutôt des descriptions de batailles. Quant à la part que les Germains ont eue à la formation de l'épopée, l'auteur s'exprime par-ci par-là d'une façon plutôt vague (p. 84, 102); dans tous les cas, il n'est plus question chez lui d'une influence littéraire, mais d'une action ethnique, qui est malaisée à définir et à apprécier.

J'arrive à ce qui donne à ce livre sa physionomie propre et ce qui fait son unité, c'est-à-dire la reconstitution de l'évolution littéraire de l'époque étudiée. Elle commence par une période que l'auteur appelle „gothique", parce qu'elle présente une grande ressemblance de style et de conceptions avec l'architecture gothique primitive, telle que nous permettent de la connaître les cathédrales normandes. C'est un art généralisant, qui néglige les ornements extérieurs pour se concentrer sur l'espace intérieur et où tout concourt à provoquer un certain recueillement („Stimmung"); les chefs-d'œuvre de cet art sont anonymes et plusieurs générations y ont collaboré; de même l'épopée est une œuvre typique, impersonnelle, anonyme, où l'idée de temps et d'espace est secondaire et qui plane au-dessus de la réalité dans l'abstraction et le symbole, les personnages n'agissant pas pour eux-mêmes, mais en faveur d'une idée; en philosophie, cette littérature correspond au „réalisme" platonicien, dans lequel les choses ne sont que le reflet du divin, qui seul est réel, et où le symbole remplace l'image. Suit une époque où la suprématie de l'église dans l'art et la science ne se maintient pas; elle-même, en provoquant les Croisades, familiarise les fidèles avec des inventions orientales et contribue à émanciper le public; en s'efforçant d'adoucir les mœurs des nobles, elle leur inspire des goûts

qui font tort à leur culte de l'honneur guerrier; la „courtoisie" est donc due en grande partie à l église. La nouvelle littérature sera individuelle, portée vers la réalité des choses; elle sera l'expression de la joie de vivre, surtout de l'amour; elle sera donc „anti-gothique", pour me servir de la terminologie de l'auteur. A vrai dire, cette dénomination ne me semble pas très heureuse; l'époque de l'architecture gothique correspondant à la littérature nouvelle, et où l'ornement extérieur, le portrait prendront une grande place, serait donc, en vertu du parallélisme préconisé par M. Schürr, elle-même une époque „non-gothique"; elle serait en désaccord avec elle-même, et la période de la cathédrale de Chartres et du „Hochgothik" ne seraient pas même un temps de décadence, ne seraient plus „gothiques" du tout (p. 247); cela semble tout de même très arbitraire. Quoi qu'il en soit de ce nom, l'auteur a très ingénieusement fait ressortir le contraste entre l'épopée et la poésie courtoise; les chapitres III („La base culturelle et historique de l'épopée"), VI („Le style gothique de l'épopée"), X („La transformation de l'esprit gothique, l'émancipation de la réalité") sont instructifs et agréables à lire.

Maintenant, l'auteur ne se laisse-t-il pas entraîner parfois par sa tendance au système? Chez lui, l'évolution reçoit un caractère de nécessité qu'elle ne saurait avoir, il élimine un peu trop le travail personnel des poètes créateurs; si ceux-ci, sans le vouloir et sans le savoir, obéissent à une règle qui agit en dehors d'eux, il est vrai aussi que cette règle, nous ne pouvons la connaître que par leurs œuvres. Il est très difficile de dire ce que le romantisme aurait été sans Chateaubriand et le roman courtois sans Chrétien de Troyes. L'auteur n'attache guère de prix aux influences étrangères, et pourtant son exposé de l'origine de la „courtoisie" aurait gagné à être rapproché d'autres littératures; elle est impossible à expliquer sans la littérature arabe (voyez ce qu'en dit Miguel Asin). Quant au style — et c'est un des grands mérites de l'auteur d'y avoir donné toute son attention — ce style que caractérisent la répétition et le parallélisme, au lieu de dire qu'il est „l'expression de l'esprit gothique", ne pourrait-on pas l'appeler tout simplement le „style de la poésie populaire en général"? Il ne suffit pas d'affirmer (p. 143) qu'il „rappelle les répétitions de la poésie populaire"; le poète „gothique" n'est autre que le poète „populaire". Puis, les deux périodes qui, d'après l'auteur, se seraient succédé, ne sont-elles pas plutôt contemporaines, et, au lieu de passer l'une dans l'autre, ne refléteraient-elles pas deux aspects de la nature humaine? M. Schürr (p. 507) parle lui-même d'une lutte entre ces deux tendances, ce qui semble prouver que, lui aussi, les considère comme simultanées. Et la même incertitude par rapport à la succession ou la coïncidence, se constate dans les pages consacrées au rôle que joue le mysticisme dans la littérature; d'une part, il est „inhérent au Christianisme", d'autre part, à la p. 235, M. Schürr l'amène comme un élément nouveau, qui s'adapte à l'esprit „gothique" et en même temps provoque la littérature personnelle, donc „anti-gothique".

Cette histoire de l'„epos" n'est pas un livre pour débutants; ceux qui ont déjà quelques lumières sur la matière traitée y trouveront, je l'ai dit plus haut, un moyen excellent de coordonner leurs connaissances; ils feronit

facilement la part de ce qui doit être mis au compte de la tendance, toute naturelle d'ailleurs, de l'auteur, à vouloir tout expliquer d'un seul point de vue; et ils lui sauront gré du grand effort d'avoir réuni, d'une façon intelligente et exacte, tant de faits intéressants.

Amsterdam. J. J. SALVERDA DE GRAVE.

ETIENNE GROS, *Philippe Quinault. Sa vie et son œuvre.* (Diss. Parijs, 8 Jan. 1927). Paris, H. Champion; Aix-en-Provence, Ed. du „Feu", 1926. XII + 825 p. fr. 65.

L'auteur de cette excellente thèse, généralement bien documentée, claire, intéressante, témoignant de vastes lectures et d'un goût délicat, n'a pas tenté un panégyrique (p. IX); est-elle une revision du procès Quinault, comme le croit M. Emile Henriot (*Le Temps*, 18.1. 1927)? En tout cas elle ne me semble pas une réhabilition: Voltaire n'a pas réussi à casser le jugement, injuste et partial et aigre, de Boileau, et M. Tout-le-Monde, qui a plus d'esprit que M. de Voltaire, souscrira finalement à l'opinion de Boileau, en l'atténuant.

Mais le travail met très bien en lumière toute l'importance de Quinault, non seulement dans la tragédie et la tragi-comédie, mais aussi dans la comédie, l'opéra et le ballet. Quinault étant allé d'un genre à l'autre par étapes assez nettes, avec une ou deux exceptions, la division de l'ouvrage s'indiquait d'elle-même: une vie de Quinault — qui était toute à refaire sur de nouvelles recherches aux archives, — les comédies, les tragi-comédies, les tragédies, les opéras et les ballets, quitte à être obligé à quelques répétitions là où „la vie" et „les œuvres" se rencontraient.

Louons d'abord, et hautement, la méthode de ce gros travail, dont la lecture fatigue quelquefois par la profusion des détails (pp. 33, 148, 155), mais qui évoque toute une époque dans des tableaux (pp. 9 et 93), des détails sur les mœurs (pp. 5, 10 n. 5, 29, 60, 67), des portraits des personnages que M. Gros rencontre (pp. 12, 20, 40, 119, 133, 136, 216), des analogies (pp. 16 et 62). Et louons surtout les vastes lectures de l'auteur qui connaît, je dirais, la plus grande partie des pièces du temps, ce qui lui permet de faire des rapprochements intéressants (pp. 179, 185, 204, 219 n. 1, 239 n. 1, 250 pour les comédies; pp. 279, 280, 284, 285, 304, 311, 332 pour les tragi-comédies; même travail précis et fécond pour les autres genres), des comparaisons avec le théâtre contemporain (p. 485), de résumer l'histoire d'un genre et d'une donnée ou d'un personnage tragiques en quelques lignes ou en une page (pp. 257, 264, 338, 351, 380, 395, 418, 440, 445, 507, 511, 568, 588, 629). Et disons que ces synthèses n'ont rien de hasardé: M. Gros est très prudent (pp. 75 n. 1, 160, 199, 231, 706), trop prudent même dans sa critique des idées de Brunetière et de M. Doumic à propos de l'influence des opéras sur Racine et le genre tragique (p. 741).

L'auteur nous décrit la vie de Quinault d'après Boscheron et des pièces d'archives; la documentation ne me paraît pas complète: le mémoire de Boffrand, des pièces inédites aux Archives Nationales et à la bibliothèque

de l'Opéra auraient pu lui fournir d'utiles renseignements complémentaires[1]), ainsi qu'une histoire de l'Opéra parue dans *le Constitutionnel* (et que je ne connais pas). Il dessine un portrait moral de Quinault, ajoutant au fur et à mesure quelques touches à cet „Adonis l'aîné" (p. 36 n. 8), que nous voyons réussir par ses pièces, qui sont souvent des plagiats, par sa souplesse et son entregent, son attitude devant le roi et les grands, son habileté à s'insinuer auprès d'eux: une seule fois il tombe en disgrâce (1677), ayant misé sur Mme de Ludres au lieu de prendre la favorite, Mme de Montespan (p. 120). Je crois que M. Gros a une tendance à adoucir ce que l'arrivisme de ce fils de boulanger a de trop cru et de servile; s'il a pu donner des dots de 63.000 et de 80.000 livres à ses filles, je les crois chèrement achetées. Les chapitres sur les comédies, les tragi-comédies et les tragédies sont excellents, malgré des longueurs de résumés qui ne sont peut-être pas de trop, parce que son théâtre est oublié, ou presque. Un musicologue aurait certainement des observations à faire sur les opéras, mais ici je dois me récuser. M. Gros voit dans son „adieu aux muses" un effet de la grâce, que je me garderai bien de nier, sans trop insister sur la possibilité d'y voir l'influence du temps (p. 167 et seq.) et du roi au lendemain de la révocation de l'édit de Nantes, „une espèce de miracle que nous n'eussions pas cru voir de nos jours", comme disait Rancé. Les temps étaient fertiles en miracles comme de nos jours pour Raymond Radiguet, M. M. Cocteau, Max Jacob et tant d'autres. Quinault paraît avoir été sincère et à lui ne s'applique pas la pensée de La Bruyère: „Un [faux] dévot est celui qui, sous un roi athée, serait atheé". Il faut insister encore sur deux points de la thèse de M. Gros: l'attitude de Boileau à l'égard de Quinault (p. 501, cp. p. 502 n. 1) et la lutte entre l'opéra et la tragédie et leur condamnation par l'Eglise (p. 734 et tout le ch. VI de la quatrième partie). On loue tant la loyauté et la générosité de caractère de Boileau; si l'on examinoit de plus près sa personnalité morale, on constaterait d'étranges jalousies et de fortes inimitiés que ne seraient pas uniquement inspirées par la haine d'un sot livre (M. Abel Lefranc dans les *Mélanges Wilmotte* l'a montré un des premiers à l'occasion des *Femmes Savantes* et de l'abbé Cotin) et je crois savoir que M. Emile Magne pourrait apporter là-dessus des détails intéressants. Pour la condamnation par l'Eglise de „la comédie" et du roman, il faut surtout tenir compte de la circonstance que les peintres des passions, surtout de l'amour, sublimées, intensifiées jusqu'à l'hypertrophie, menaçaient de substituer à la morale de l'Eglise une doctrine purement mondaine éloignée de la religion officielle ainsi que du „libertinage" des grands et enseignant le triomphe et le plein développement des instincts, qui avaient blessé les premiers auditeurs de Racine aussi bien que les Jansénistes, ses amis, pour finir par inquiéter l'Eglise. J'ai déjà indiqué plus haut que M. Gros aurait pu attaquer plus fortement les idées de Brunetière et de M. Doumic sur les torts que l'opéra aurait faits à la tragédie. Celle-ci disparaît ou s'affaiblit parce que les grands auteurs manquent; les tentatives faites pour

---

[1]) M. A. Buytendorp, de la Haye, qui préparait une thèse sur Quinault (cp. ses articles dans le *Neophilologus*, XI, pp. 101 et 187 et seq.), devant paraître prochainement, a mis ces documents en œuvre en partie.

galvaniser le genre n'aboutissent pas, les auteurs tragiques de valeur faisant défaut.

Ce sont là quelques objections générales que me suggère la lecture de cette thèse, si importante et si étendue (768 pages de 46 lignes, une chronologie des œuvres et des index). Qu'on me permette d'ajouter quelques observations de moindre importance. Il est regrettable que l'auteur n'ait pas relevé le succès colossal de Quinault à l'étranger, en Allemagne ou en Angleterre aussi bien que chez nous. Il n'a guère indiqué les rapports artistiques entre son auteur et Lulli (sauf pp. 711 et 714); il n'a pas indiqué ceux entre les vers de Corneille (dans ses pièces en machines p. e.) et ceux de Quinault; la liste des éditions et des traductions n'est pas complète [1]).

Dans un livre aussi abondant en détails, nourri de faits, de dates, il est extrêmement difficile d'éviter de petites erreurs, simples oublis, défauts de précision de documentation, négligences de la plume qui n'enlèvent rien à sa très grande valeur; c'est un livre définitif comme les thèses de M. Reynier sur Thomas Corneille ou de M. Collas sur Chapelain, et qui font tant d'honneur à l'Université de Paris [2]).

Amsterdam. K. R. Gallas.

---

[1]) Je relève: *Thésée*, La Haye, G. de Voys, 1722; *Cadmus et Hermione*, Paris, 1698; *Isis*, Amsterdam, Schelte, 1702; *Persée*, idem, 1707; *Armide*, Paris, 1693; *idem*, Paris, Ballard, 1784; *Astrate*, Paris, 1695; *Théâtre*, Amsterdam, A. Schelte, 1697. — L'indication (p. 580): „*Das verliebte Gespenst*, fusst auf einer Komödie des Quinault, *Le Fantosme amoureux*. Par Andreas Gryphius, Breslau, 1660" est la reproduction de la phrase de Kollewijn dans sa thèse sur Gryphius. — Les traductions hollandaises sont plus nombreuses: *De medevrijsters* (= *Les Rivales*), tr. p. Ellerus, Amsterdam, 1689; *Tooneelspel zonder tooneelspel*, tr. p. P. D[rebbels], Amsterdam, 1671; *Stratonice*, tr. p. A. Bogaert, Amsterdam, 1694; *Aurora en Stella* (= *Les coups de l'amour et de la fortune*), tr. p. H. de Graaf, Amsterdam, 1665; *Amalazonte*, tr. p. J. Hoenerding, Amsterdam, 1667; *De min- en wijnstrijdt*, tr. p. D. Buysero, la Haye, 1717. — A la p. 338 n. 4 M. Gros aurait pu renvoyer au livre de d'E. Desjardins, *Le grand Corneille historien* (1861); citer l'essai de Taine sur Racine à la p. 691 à propos de ses héroïnes; expliquer (p. 43) „les justes" = les louis d'or, Louis XIII étant Le Juste.

[2]) Relevons quelques-unes de ces erreurs et inadvertances: la mère de Q. (p. 1 et *passim*) est prénommée Perrine, et non Prime; Machecoul est situé dans la Vendée (p. 3); la conclusion de la n. 7 p. 3 ne me semble pas juste, mais il faudrait voir le texte en entier; Conti était le fils de Charlotte-Marguerite de Montmorency (p. 18); Boileau ne met pas la flatterie du roi à la mode (p. 124); M. Gros voit la reine trop en beau: elle est absolument nulle (p. 144); Madame était palatine, non bavaroise (p. 152); c'est en 1659 que Corneille reparaît (p. 260, l. 26). Les accents circonflexes ont très souvent disparu à l'impression dans *il connaît, complaît, plaît, déplaît;* il y en a un de trop sur *s'il en fut* (p. 420, l. 35); il en manque un sur *Si émouvante fût-elle* (p. 635, l. 17); lire Gautier (sans *h*) aux pp. 194 et 282 n. 1; *démarquage* et non *démarcation* (pp. 312 n.; 328, n. 1; 376 n. 3); *prendre à partie* et non *à parti* (pp. 90, 341, 718, 719); *notoires défauts* lire *insignes d.* (p. 401, l. 32); *il ne fait pas bon* (sans *de*; p. 756, l. 10); qqs coquilles dans le titre à la note de la p. 767; p. 191 n. 2, lire: *sont, elles aussi*; p. 291, n. 1., l. 4, lire: *Zo'har*; p. 509, n. 3 lire *Walckenaër;* p. 540 n. 1 l. 2 lire: *Néaulme*; p. 753 n. 4 lire: *Toynbee.*

J. Fitzmaurice Kelly, *Geschichte der spanischen Literatur*, übersetzt von Elisabeth Vischer; herausgegeben von Adalbert Hämel. Carl Winter, Heidelberg 1925.

Esta edición alemana del afamado manual de Fitzmaurice Kelly es casi igual a la tercera edición española (1921 Madrid, Victoriano Suárez), en cuanto al texto. Se la añadió lo que era fruto de una correspondencia extensa entre el autor y el Sr. Hämel (durante 1913 — agosto 1914, y 1920 — noviembre 1923, fecha en que falleció el ilustre hispanista inglés). Además hay gran cantidad de notas al pie de las páginas en que la traductora, que se presenta con pseudónimo, va completando, por lo referente a las letras alemanas, las relaciones de la literatura española con las de Francia, Inglaterra e Italia, ya observadas e indicadas por el Sr. Fitzmaurice Kelly.

El Prefacio del autor es del año 1914, con algunas correcciones de 1921, siendo casi igual al „Prefacio" y la „Advertencia", correspondientes a 1913, y 1920 de dicha tercera edición española. Siguen algunas palabras de gratitud de la señora viuda de Fitzmaurice Kelly, dirigidas al Sr. Hämel; luego viene el prefacio de éste en que relata el origen y las peripecias de la edición alemana. Cita en estas páginas unas palabras de Morel-Fatio que se refieren al libro de Fitzmaurice Kelly: „Sans doute, le plus médiocre des érudits, embusqué dans ses études speciales, trouverait ici à compléter et à corriger, mais il n'écrirait pas le livre," haciendo constar el catedrático de Würzburgo que estas palabras valen tanto en 1925 como en 1902, cuando fueron escritas en el *Bulletin hispanique*. Las Anotaciones y Correcciones que añadió el editor alemán en las páginas 475—483, por lo tanto no deben ser consideradas como una crítica sino como expresión de gratitud por lo que el sabio alemán aprendió del inglés.

Después de las palabras citadas de Morel-Fatio sería casi un acto de suicidio intelectual el de querer hacer una crítica de este libro. Todo lo que se puede hacer es en primer lugar señalar las ventajas que ofrece esta edición alemana. Entre éstas hay que citar las notas de la traductora que se cuentan por decenas y algunas de las cuales son muy importantes, especialmente por las traducciones alemanas de diferentes épocas que señalan, p. ej. en las páginas 57 (conde Lucanor) 76 (Enrique de Villena) 158 (Celestina) 172 (Gil Vicente) 276, 277, 279 (Cervantes) 299, 300, 302 (Lope de Vega)304—5 (Mateo Alemán) 347 (Goethe y Calderón) 345—5 (Calderón) 368—9 (Gracián) 390 (Lessing, Schiller, etc. en España). Otro detalle que aumenta la utilidad del libro son los nombres puestos en la cabeza de las páginas y que indican lo que se trata en ellas. La Bibliografía ha sido aumentada en parte por el Sr. F. K. en parte por el Sr. Hämel. Otra mejora es la lista cronológica de libros y autores — los más importantes con asterisco — divididos en 8 rúbricas: poesía (épica, lírica, satírico-humorística, alegórica, didáctica), prosa (narrativo, didáctico, satírico-humorístico, ensayos), teatro (religioso, profano, género chico), literatura religiosa y filosófica (en verso, en prosa), historia, leyes, crónicas, viajes, memorias; ciencia y crítica; traducciones; cartas, conferencias, etc. El índice de nombres de personas y cosas es de la Dra Angela Hämel.

Se podrían citar algunas faltas de imprenta p. ej. pág. 449 *La bucca* (léase: *La busca*), pág. 534 hay que poner la última linea al pie de la pág. 535, pág. 209 *Gerrand* (léase: *Gerbrand*); pero es de notar que la edición española pone *Gebrand*, y, al otro lado, que los índices de ambas ediciones conceden el debido nombre de pila al gran dramaturgo realista del siglo de oro de Holanda. No puedo menos que llamar la atención sobre la nota de F.-K. en la pàg. 206, que se refiere asimismo a Breero y que no dice con bastante claridad que Breero, por no saber el castellano, debe de haber conocido a Palmerín de Oliva por alguna traducción holandesa o francesa.

Está de más querer alabar este libro conocidísimo de F.-K., libro que para tantos constituyó la iniciación en el terreno de la literatura española. Tales elogios resultan, frente a las palabras de Morel-Fatio, más necios aún que una crítica.Por lo tanto, buscando el mal menor y sacando fuerzas de mi flaqueza, quiero expresar mi absoluta inconformidad con la última parte del libro (el cap. XIII, desde 1868). En primer lugar me parece que este período, en que España ha estado luchando por su puesto en el conjunto del mundo moderno, merece más detenido tratamiento de lo que F.-K. le deparó en una décima parte de su libro. Pero en vista de que los libros científicos casi siempre comiten este crimen de lesa majestad contra la época de que ellos mismos son los frutos, habrá que excusar al Sr. F.-K. Lo que no se le puede perdonar es que el estudiante sacará de este capítulo trece la impresión de que estos 60 años de literatura española valen poco; aprenderá muchísimos nombres, eso sí, pero no obtendrá un cuadro del conjunto con diferentes planes y perspectiva. En varias ocasiones los juicios emitidos por el Sr. F.-K. parecen singularísimos y muy subjetivos (p. ej. sobre Salvador Rueda, Azorín, Baroja, Valle-Inclán, Unamuno), y no es que a mí me chocan las opiniones inesperadas, que van expresadas en términos personalísimos. Al contrario y citaré aqui un pasaje (pág. 213) que me gusta inmensamente por su independencia y buen gusto: „Obgleich er [Juan Valdés] Cervantes' mächtige Phantasie noch seine schöpferische Kraft besitzt, kann man die beiden doch miteinander vergleichen, und als Stilist steht Valdés seinem groszen Nachfolger sehr nahe. Cervantes' Stil ist, so kraftvoll er auch für gewöhnlich wirkt, ungleichmäszig, bisweilen gekünstelt, bisweilen zusammenhangslos. Valdés' sorgfältige, ruhige Einfachheit ist nicht minder natürlich, und er weicht nie von ihr ab." Aún cuando no estuviese conforme con esta crítica de Cervantes — expresada tan „fortiter in re, suaviter in modo" — la admiraría de alma y corazón, porque se nota la grande seriedad del autor y su profundo conocimiento de Cervantes. Pero en este punto estriba la diferencia entre este pasaje y las opiniones expresadas en el capitulo XIII: surge la idea de que F.-K. no conocía a fondo a los modernos, ni a la historia moderna de España, ni tenía el órgano para comprender los fenómenos modernos en general. Tengo a mano un ejemplo que ilustra estas tres acusaciones en las pocas lineas — 7½ y ¡Ricardo León 10, Núñez de Arce 33! — que dedicó a Miguel de Unamuno: „Auch der Baske Miguel de Unamuno (geb. 1864) ist ein vielseitiges Talent: als Gelehrter, Kritiker, Dichter und vor allem als weltlicher Seelenberater (sic!), hat er reichlich über alle Gegenstände geschrieben: von seinen Werken

ist uns das anspruchsloseste das liebste: *De mi pais* (1903), eine Sammlung von Untersuchungen, in denen die Provinzsitten in malerisch kraftvoller Weise beschrieben werden". Y nada de comentarios!

La obra de Fitzmaurice Kelly en su vestido alemán y como tomo de la „Sammlung Romanischer Elementar & Handbücher" no perderá ni mucho menos las simpatías de los hispanistas. Pero en pro de los estudiantes que entran en el terreno habrá que escribir otro capítulo trece.

Enschedé. G. J. Geers.

J. G. Robertson. *Studies in the Genesis of Romantic Theory in the Eighteenth Century.* Cambridge, at the University Press, 1923.

The object of this work is to show that the Romantic Revival in England and other countries is to be put to the credit of Italy. To make this clear the writer first analyses the neo-classic Italians (Capita II—VIII) and then proceeds to trace their influence on foreign literature (Capita IX—XII). In the first part it is the writer's special endeavour to prove that the Italians such as Gravina, Muratori, Conti, Martelli, Maffei a. o. are at the same time anti-classic innovators and that they try to discover a 'Ragion poetica' of imaginative creation.

With clear literary insight Robertson reveals the distinctive "modern" feature of each of them and as such this part forms a valuable contribution towards a better and more correct understanding of an important movement in literature. "To understand not the antithesis of classicism and romanticism, but their synthesis, is the way progress lies" is the concluding remark, and the truth of this statement is clearly illustrated in the works of the Italian classicists.

As regards Italian influence abroad, Robertson observes that Gravina, Muratori and Maffei were fairly familiar names in European journals of the eighteenth century, explains why the aesthetic doctrine of the Italians left so little impression on the French mind, points out that Muratori found a disciple in Spain, statements which no doubt open new perspectives and which give evidence of extensive reading — but on the whole the second part is somewhat disappointing. This applies more in particular to Chap. XI. *The Beginnings of a New Aesthetics in England: Addison,* which is of special interest to English students. Here Robertson is somewhat vague and contradictory. On p. 237 it is said "One is forced to admit that the most important of all factors in discrediting the classic theory in England was the irresistible appeal of the older national poetry", which seems still to be the current opinion (see a. o. E. Legouis & L. Cazamian, *Histoire de la Littérature Anglaise,* Hachette 1925, p. 955. But on p. 239 the writer suggests that the Italian influence might have made a valuable contribution to the building up of a modern aesthetic system in England, admitting however that "with the possible exception of Addison", the English writers "had no knowledge of their work". Robertson then turns to Addison, whom he calls the founder of the whole romantic aesthetics in England (p. 241),

but if his papers on the 'Pleasures of the Imagination' in the Spectator (Nos. 411—422) were inspired by Muratori's *Perfetta Poesia italiana* is not certain, though there is a striking parallelism in the two writers. But it would hardly be fair to insist too much on certain conclusions in the second part, since the work is to be considered as a kind of introduction "the beginning of a study of much greater magnitude". We ought, therefore, to be thankful to Prof. Robertson for his novel "Italian theory", and assure him that the development and application of his ideas will be eagerly looked forward to in the second volume.

Amsterdam. G. A. DUDOK.

DR. FREIHERR KLEINSCHMIDT V. LENGEFELD, *Die Lyrik Robert Brownings vor dem Jahre 1868.* Marburg, K. Euker, 1926.

Als eerste doel van deze „literarische Untersuchung" noemt de auteur in zijn voorwoord: „das wesentliche der ganzen persönlichkeit zu zeigen". Deze poging is niet bevredigend geslaagd. Al is Dr. v. L.'s definitie van „lyriek" blijkbaar ruim genoeg om ook een gedicht als: „*The Pied Piper of Hamelin*" te omvatten, hij betrekt toch slechts een klein deel van Browning's werk in zijn onderzoek. Uit de gedetailleerde beschouwing van de hier gekozen gedichten rijst nog geen volledig beeld van Browning's persoonlijkheid op; de bestudeering van *Paracelsus*, *The Ring and the Book*, de drama's enz. zou er zeker nog wel eenige trekjes aan hebben toegevoegd. Bovendien is de samenvattende kenschetsing, die Dr. v. L. van den dichter beproeft te geven, nogal vaag. Hij maakt wel verschillende juiste opmerkingen, maar ze verbinden zich niet tot een overzichtelijk, vastomlijnd geheel, ze liggen te veel verspreid in een ijle middenstof van woorden en zinswendingen, die op bijna alle andere dichters van toepassing zijn: oorspronkelijkheid, een eigen wereld scheppen, een bron van dichterlijke kracht, die uit zijn eigen innerlijk opwelt enz. En wat zegt ons feitelijk het „slagwoord", dat Dr. v. L. voor hem vindt: „Br. schafft geist durch lebendigen stoff"?

Maar in verreweg het grootste deel van zijn geschrift heeft Dr. v. L. blijkbaar uitsluitend zijn tweede doel voor oogen gehad: „deutlich zu machen... dasz Br. wesentlich künstler und nicht philosoph oder ethiker oder religiöser verkünder ist". Hiermede heeft hij nuttig werk verricht. De niet geringe moeielijkheid van den tekst heeft al heel wat commentatoren gelokt. En in al die verklaringen, hoe welkom ook op zichzelf, schuilt het gevaar, dat men onwillekeurig Browning hoe langer hoe meer als denker, profeet, philosoof begint te beschouwen in plaats van allereerst als kunstenaar. Terwijl toch juist in zijn kracht om vizioenen, plastische verbeeldingen op te roepen, stemmingen, gevoelsnuancen weer te geven en algemeene waarheden als 't ware zichtbaar-concreet te maken de voornaamste beteekenis van zijn dichtwerk ligt en niet in den trouwens weinig oorspronkelijken ideeëninhoud zelf. „Was aus dem Browningschen ‚ozean der poetischen ströme' an philosophischem herausgefischt werden kann, ist unbedeutend und ohne eigenart. In seinen dichtungen leben nicht philosopheme, sondern künstlerische

gestalten und menschliches lieben." (p. 45). Hierop mocht inderdaad nog wel eens de aandacht gevestigd worden. En Dr. v. L.'s æsthetisch-critische beschouwingen van een aantal der voornaamste kortere gedichten doen de kunstwaarde ervan dikwijls voortreffelijk uitkomen. Vooral Browning's talent voor karakteriseering en zijn beeldend vermogen in het algemeen worden er helder in het licht gesteld, waarbij Dr. v. L.'s bekendheid met de schilderkunst hem herhaaldelijk goede diensten heeft bewezen. De muzikaliteit van het vers lijkt mij echter danig overschat en dat het rijm er toe kan dienen om „die situationen distinkt klar und eindrucksvoll bis in die einselkeiten zu gestalten" had de schrijver wel eens met voorbeelden mogen aantoonen.

Aan verschillende oude veelomstreden kernvragen der aesthetische critiek, die zich in een betoog als dit vanzelf weer opdringen, heeft de auteur natuurlijk slechts terloops eenige aandacht kunnen geven. Toch heeft hij er, zij het kort, moedig zijn eigen meening over durven uitspreken en voor zijn inzicht enkele keeren een zeer gelukkige formuleering gevonden. Belangwekkend is, wat hij schrijft over het essentieele verschil tusschen kunst, philosofie en wetenschap en vooral ook zijn onderscheiding tusschen de begrippen ethiek en moraal.

In de schaarsche, maar goed gekozen aanhalingen uit het dichtwerk en de aardige, weinig bekende, zeer toepasselijke motto's, aan andere Engelsche schrijvers ontleend, zijn nog enkele drukfouten gebleven, zooals: fifty woman, commensence, any where, Bachs fugues.

Volgens Dr. v. L. trekt Browning's poëzie heden ten dage weer bijzonder de aandacht. Hij staaft zijn bewering met geen enkel bewijs en ik betwijfel, of ze werkelijk wel waar is. Ik meende eer het tegendeel te moeten aannemen. Hoe dit zij, deze goedgeschreven, interessante studie kan er zeker toe bijdragen de belangstelling voor den dichter te versterken en de appreciatie in betere banen te leiden.

Het geschrift had een aantrekkelijker uiterlijk en een degelijker verzorging verdiend dan de uitgever het heeft toebedacht.

Delft. A. G. v. Kranendonk.

AANKONDIGING VAN EIGEN WERK.

Dr. A. Borgeld, *Vrouwenlist, verbreiding en oorsprong van een novelle uit den Decamerone.* [Neophilol. Bibl., no. 7]. Groningen, J. B. Wolters, 1926. Prijs *f* 2.25; voor inteekenaren op Neophil. *f* 1,90.

In het eerste hoofdstuk wordt op de overeenkomst gewezen tusschen een van de novellen van Boccaccio (III, 3), een Mnl. boerde en een Mhd. gedicht. Misschien berusten ze alle op een verloren Fransche redactie. Het hoofdmotief van deze vertellingen: dat iemand als postillon d'amour gebruikt wordt zonder het te bemerken, heeft een buitengewone verbreiding gevonden. Dat wordt nagegaan in de beide volgende hoofdstukken; in het tweede worden besproken bewerkingen in het Italiaansch, Duitsch, Latijn, Neder-

landsch, Fransch, Engelsch, Zweedsch, terwijl in het derde het voorkomen van het motief in de dramatische litteratuur behandeld wordt, waarbij de voornaamste plaats wordt ingenomen door *L'École des Maris* met de talrijke navolgingen daarvan. Nadat in hoofdst. IV nog eenige redacties vermeld zijn, die wel eenige overeenkomst met het gegeven vertoonen maar er toch verder af staan, komt in 't laatste de oorsprong ter sprake. Getracht wordt aan te toonen, dat het lang niet onwaarschijnlijk is, dat we in een Indische vertelling, zooals die b.v. voorkomt in de *Vetālapañcaviṃçati*, het origineel van het verhaal hebben te zien, dat we dus ook hier met een geval van Oosterschen, van Indischen oorsprong te doen hebben.

Amsterdam. A. B.

INGEKOMEN BOEKEN.

E. C. Armstrong, The authorship of the Venjement Alixandre and of the Venjance Alixandre [Elliott Monographs, no. 19]. Princeton, P., Univ. Press, 1926. $ 1.—.

B. Edwards, A classification of the manuscripts of Gui de Cambrai's Vengement Alixandre [idem, no. 20]. Ibid., id., 1926, 80 cents.

F. Rauhaut, Das Romantische und Musikalische in der Lyrik Stéphane Matlarmé's [Die neueren Sprachen, Beiheft no. 11]. Marburg, N. G. Elwert, 1926. Mk. 2.50.

A. Belis, La critique française à la fin du XIXe siècle. Paris, J. Gamber, 1926.

Le Conservateur littéraire 1819—1821. Ed. crit. par J. Marsan, Tome I, deuxième partie, [Soc. des Textes fr. mod.]. Paris, Hachette, 1926, 16 fr.

Ch. Sorel, Histoire comique de Francion, éd. E. Roy, T. II [Idem]. Ibid., id., 1926, 25 fr.

M. de Cervantes Saavedra, Don Quijote, de la Mancha. Krit. Ausg. von A. Hämel, II [Romanische Bibl., nr. 24]. Halle (Saale), M. Niemeyer, 1926. G. M. 6,50.

R. Lalou, Défense de l'homme (Intelligence et sensualité). Paris, S. Kra, geb. fr. 13.50.

L. Lacour, Richelieu dramaturge et ses collaborateurs. Paris, Ollendorff, id. [1925], 12 fr.

H. Bremond, La poésie pure. Avec un débat sur la poésie par R. de Souza. Paris, Grasset, 1926, 15 fr.

Tauba Schorr, Über Casimir Delavigne [Giessener Beitr. zur Roman. Phil., no. 20]. Giessen, Rom. Seminar, 1926, RM. 3.75.

M. Rudwin, Satan et le Satanisme dans l'œuvre de Victor Hugo. Paris, „Les Belles Lettres", 1926, 20 fr.

P. M. Groth, Kulturwandel und Bedeutungswandel [over *cointes* et *acointer*]. München, Karelbachstr., 62.

Lawrence Melville Riddle, The genesis and sources of Pierre Corneille's Tragedies from Médée to Pertharite [The Johns Hopkins studies in Romance lit. and lang., III]. Baltimore, The Johns Hopkins Press; Paris, Les presses universitaires, 1926, $ 1.25.

E. Gros, Philippe Quinault. Sa vie et son œuvre [Parijsche diss.]. Paris, Champion, 1926, fr. 65.

Don Guillen de Castro, La tragedia por los Celos, ed. H. Alpern, Ibid., idem, 1926.

J. M. Rameckers, Der Kindesmord in der Literatur der Sturm-und-Drang-Periode. Ein Beitrag zur Kultur- und Literatur-Geschichte des 18. Jahrhunderts [Amst. diss.]. Rotterdam, Nygh & Van Ditmar's U. M., 1927.

K. Burdach, Vom Mittelalter zur Reformation V. Schlesisch-Böhmische Briefmuster aus der Wende des 14. Jahrhunderts. Berlin, Weidmann, 1926. MK. 34.—.

G. Baesecke, Wie studiert man Deutsch? Ratschläge für Anfänger. München, E. H. Beck, 1926. Mk. 1.60.

M. J. Deuschle, Die Verarbeitung biblischer Stoffe im deutschen Roman des Barock [Amst. diss.]. Amsterdam, H. J. Paris, 1927.

F. L. Schoele, Etudes sur l'humanisme continental en Angleterre à la fin de la Renaissance. Préf. par E. Legouis [Bibl. de la Rev. de Litt. comp. no. 29], 35 fr.

H. Newcomb Hillebrand, The child actors [University of Illinois Studies in Lang. and Liter., XI no. 1 en 2]. Urbana, Univ., of Illinois Press, 1926. Ieder $ 1.00.

Joh. E. Kalitsunakis, Grammatik der Neugriechischen Schriftsprache [Sammlung Göschen, no. 947]. Berlin, B. de Gruyter & Co., 1927.

K. Knutsson, Über die sogenannte zweite Palatalisierung in den Slavischen Sprachen [Diss. Lund]. Lund, H. Ohlsson, 1926.

G. Freudenthal, Om typiska skiljaktigheter mellan modersmålsutveckling, och Språkkurs [Diss. Lund]. Lund, Gleerup, 1925.

G. Lech, Skånemålens Böjningslära [Diss. Lund]. Lund, C. Blom, 1925.

T. Wennström, Studier över Vokalväxlingar i äldre Västgötalagen, I [idem]. Lund, Gleerup, 1925.

J. Carlie, Studium über die mitteldeutsche Urkundensprache der dänischen Königskanzlei von 1330—1430 [idem]. Ibid, id., 1925.

O. R. Sandstrom, A study of the ethical principles and practices of Homeric warfare. Philadelphia, University, 1924.

The Vita Merlini, ed. John Jay Parry [Univ. of Illinois Studies in Lang. and Lit. X, no. 3 Aug. 1925]. Urbana, Univ. of Ill. Press, 1925, $ 1.50.

L. Spitzer, Puzi. Eine kleine Studie zur Sprache einer Mutter. München, M. Hueber, 1927.

N. Groen, Lexicon Anthimeun [Amst. diss.]. Amsterdam, H. J. Paris, 1926.

Hans Hallier-Schleiden, Vom Bilsenkraut und Sonnengott. Eine sprachgeschichtliche Weltumsegelung. Oegstgeest bei Leiden, im Selbstverlag des Verfassers, 1925, fl.3. —.

Dez., Mit den Nordmaennern rund um die Erde. Sprachgeschichtliche Wikingerfahrten. Ibid, ibid, 1926.

A. Borgeld, Vrouwenlist. Verbreiding en oorsprong van een novelle uit den Decamerone [Neophilologische Bibliotheek, no. 7]. Groningen—den Haag, J. B. Wolters' U. M., 1926. Prijs *f* 2.25, voor inteekenaren op Neophilologus *f* 1.90.

H. Pongs, Das Bild in der Dichtung. I. Marburg, N. G. Elwert, 1927. Mk. 20.—.

Marguerite Lips, Le style indirect libre [Biblioth. scentifique]. Paris, Payot, 1926, 25 fr.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN.

Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-Historische Klasse 1926, no. 1. o. a. E. Schröder, Der Text des alten *Reinhart* [naar aanleiding van de uitgaven van Grimm (1838, 1840), Reißenberger (1886, 1908), Baesecke (1925) en de daarover verschenen literatuur].

id., Geschäftliche Mitteilungen aus dem Berichtsjahr 1925/26.

Euphorion, XXVII, no. 4. In memoriam A. Sauer († 17 September 1926). — K. Burdach, Die Kulturbewegung Böhmens und Schlesiens an der Schwelle der Renaissance. — H. Funck, Zimmermann als Charakterologe. — O. Forst Battaglia,

Die polnische Literatur der Gegenwart. — Forschungsberichte [rubrieken: *Philosophie und Geisteswissenschaften, Geschichtschreibung, Deutsche Literaturgeschichte, Ausgaben, Nordische Literatur und Geistesgeschichte, Anglia, Zur portugiesischen und spanischen Literatur, Slavische Literatur*; behandeld worden o. a. O. Funke, *Innere Sprachform*; A. Marty, *Satz und Wort*; E Cassirer, *Philosophie der symbolischen Formen*; id. *Sprache und Mythos*; G. v. Below, *Die deutsche Geschichtschreibung von den Befreiungskriegen bis zu unsern Tagen*; W. Donat, *Die Landschaft bei Tieck*; F. Braig, *Heinrich von Kleist*; E. Dosenheimer, *Die Tragödie Friedrich Hebbels*; Th. Fontane, *Plauderien über Theater, neue Ausgabe*; *Neuere Briefausgaben von A. W. von Schlegel, Schleiermacher, W. v. Humboldt, Ottilie von Goethe, F. Raimund, F. Dingelstedt, G. Freitag, F. Wedekind* e. a.; S. Pfeiffer, *George Eliots Beziehungen zu Deutschland*]. — Kleine Anzeigen [o. a. F. Rohr, *Parzival und der heilige Gral, eine neue Deutung der Symbolik der Graldichtungen*; P. Landau, *Hans Sachs*; Benedetto Croce, *Goethe*; H. Brandenburg, *Joseph von Eichendorff*; H. Rausse, *Spanische Novellen*; H. H. Houben, *Gespräche mit Heine*; M. Thalmann, *Gestaltungsfragen der Lyrik*. — Einlauf. — Berichtigungen. — Namen- und Sachverzeichnis.

American Speech, II, no. 2 (Nov. 1926). P. B. Macdonald, Scientific terms in American speech. — Cl. de Crespigny, English English. — L. Pound, American text of „Robin Hood and Little John". — E. H. Maxfield, Maine dialect. — J. M. Burnham, Group genitives. — H. L. Moore, The lingo of the mining camp. — K. Malone, Sonnet for Thanksgiving day. — C. T. Ryan, From „Quoz" to „Razzberries". — N. J. Campton, Library language. — C. Heidbreder, Psychoneurotic sapphies. — F. W. Pollock, On commercial correspondance. — Bibliographical, etc.

id., II, no. 3 (Dec. 1926). J. M. Steadman, Jr., The language consciousness of college students. — L. Pound, *Yes* and its substitutes. — E. C. Hills, The plural form of *You*. — E. R. Morrison, *You all* and *We all*. — A. W. Meyer, Some German-Americanisms from the Middle-West. — L. C. Wimberly, American political cant. — H. E. Rockwell, Headline words. — R. Oppenheimer, Legal lingo. — E. B. Heckel To one editor. — F. W. Pollock, The current expansion of slang. — K. Malone, A note on *Anglo-Saxons*. — S. M. Stinchfield, The importance of speech defects as a personal problem. — Notes and reviews.

id., II, no. 4 (Jan. 1927). Marg. E. de Witt, Stage versus screen. — K. Forward, Manners for Americans. — O. Amend, Road signs. — F. W. Pollock, Courtship slang. — H. Alexander, O God! O Montreal! — K. Malone, „Anglo-Saxon" again. — C. de Crespigny, W. E. Woodward. — H. L. Munro, West Indian English. — W. Feather, Anglicizings. — M. M. Matthews, Mrs. Anne Royall as an observer of dialect. — Bibliogr., etc.

id., no. 5 (Febr. 1927). U. T. Holmes, The phonology of an English-speaking child. — J. H. Cox, The Yew Pine Mountains. — L. M. Salmon, Place-names and personal names as records of history. — E. F. Piper, Benedict among the picketwire. — K. Buxbaum, Mark Twain and American dialect. — F. Densmore, The language of the Makah Indians. — D. Colburn, Newspaper nomenclature. — K. Malone, Plain Anglo-Saxon. — J. M. Burnham, Three hard-worked suffixes. — I. M. Mellen, Fish or fishes. — F. W. Pollock, The sins of the railroad period. — Bibliogr. depart., etc.

Leuvensche Bijdragen, XVIII, no. 2 en 3. Bijblad. Zuidnederl. Dialectonderzoek: Onze woordenlijsten. — Boekbeoordeelingen. — Kleine aankondigingen. — Kroniek. — Inh. van Tijdschr. — Uit de Skandinav. Tijdschr. — Nieuwe Boeken.

id., XVIII, no. 1. J. van de Wyer, Ons toponymisch onderzoek. — Boekbeoordeelingen. — Kleine aankondigingen. — Kroniek. — Inh. van Tijdschr. — Uit de Skandinaviese Tijdschr. — Nieuwe boeken.

Museum, XXXIV, no. 3 (Dec. 1926). O. a. B. Faddegon, De taal. — Van Dale's handwoordenboek der Nederl. taal [4]. — J. Holmberg, Eine mittelniederfränkische Uebertragung des *Bestiaire d'Amour*. — Anna Roemers Visscher, Gedichten, ed. F. Kossmann. — E. Bauer, Die Moringer Mundart. — Chr. Sarauw, Das Niederdeutsche Spiel von Theophilus. — K. Burdach, Vorspiel. — J. Haas, Kurzgefasste frz. Liter. gesch. von 1549—1900. I: 1549—1600. — Sechs altfrz. Fablels, ed. G. Rohlfs; Vier Lais der Marie de France, ed. K. Warnke. — G. Ch. van Langenhove, On the origine of the gerund in English. — M. Martin, Un aventurier intellectuel sous la Restauration et la Monarchie de Juillet. Le Docteur Koreff (1783—1851). — F. C. Roe, Taine et l'Angleterre.

id., no. 4 (Jan. 1927). O. a. F. Rostock, Mittelhochdeutsche Dichterheldensage. — J. L. Cardozo, The Contemporary Jew in the Elizabethan Drama. — L. Holberg, Blijspelen, vert. d. B. A. Meuleman. — J. Haas, Kurzgefasste Neufrz. Syntax. — R. Trautmann, Die Altpreussischen Personennamen. — W. Rollo, The Basque dialect of Marquina. — C. Maréchal, La Mennais. La dispute sur *l'Essai sur l'Indifférence*. — Ch. Mortet, Le format des livres.

id., no. 5 (Febr., 1927). O. a. J. Pokarny, Altirische Grammatik. — E. Rooth, Altgermanische Wortstudien. — Publicaties der Afd. Nederlandsch van het Instituut Nieuwe Letteren aan de Nijmeegsche Universiteit. — L. J. Th. Wirth, Een eeuw Kinderpoëzie, 1778—1878. — Elis. Karg-Gasterstädt, Zur Entstehungsgeschichte des Parzival. — Hamburgische Texte und Untersuchungen zur deutschen Philologie, hggbn von C. Berckling, R. Petsch, Ag. Lasch. — P. Kluckhorn, Persönlichkeit und Gemeinschaft. Studien zur Staatsauffassung der deutschen Romantik. — G. Cohen, Le Livre de conduite du régisseur et le Compte les dépenses pour le Mystère de la Passion joué à Mons en 1501. — Lamartine, Graziella, ed. G. Charlier. — C. J. Wijnaendts Francken, Wijsgeerige geschiedbeschouwing. Prolegomene van historiosophie. — G. de Prinedone, La Mère des Guises, Antoinette de Bourbon, 1494—1583. W. d'Ormesson, Portraits d'hier et d'aujourd'hui.

Atene e Roma, VII, no. 3 (Luglio-Ott., 1926), L. Pareti, Reflessioni metedologiche sugli studi di paletnologia. — R. S. Comway, Dov'era il podere di Virgilio. — A. Casacci, Gli *elegantiorum libri* de Lorenzo Valla. — Trad. di Bachilide, Pascoli, Virgilio. — Recensioni. — Libri ricevuti.

Verslagen en Meded. der Koninkl. Vlaamsche Academie, Oct. 1926. Aug. Beernaert-Prijskamp. — M. E. Belpaire, Was Beethoven een Vlaming? — P. van Oye, Tropisch-algologische aanteekeningen. — A. J. J. Vandevelde, W. van Lis, geneeskundige en brooouwer.

id., Sept. 1926. A. Carnoy, De psychologie van de leenspreuk. — G. Segers, Nationale en zedelijke opvoeding van ons volk.

id., Nov. 1926. J. van Mierlo Jr., S. J., Op den drempel onzer dertiende eeuw. — Am. Joos, Over de gevoelskracht der affectieve woorden. — Am. Joos, Volkstaal en gevoelstaal.

Mod. Lang. Notes, XLI, no. 8 (Dec. 1926). T. M. Campbell, History as costume in Hebbel's dramas. — H. B. Lathrop, The translations of John Tiptaft. — T. H. Banks, Jr., Denham's supposed authorship of *Directions to a painter*, 1667. — C. O. Chapman, *The Pardoner's Tale*: a mediaeval sermon. — J. N. D. Bush, Two poems by H. Reynolds. — A. W. Porterfield, *Wilhelm Meister's Lehrjahre* und *Immensee*. — L. B. Wright, Will Kemp and the *Commedia dell'Arte*. — E. K. Heller, Wolfram's relationshrip to the Chrestien Mss. — E. G. Clark, *Titus and Vespasian*. — A. Thaler, Queen Elizabeth and Benedick's *Partridge Wing*. — H. Hartman, The home of the *Ludus Coventriae*. — I. P. Mc. Kelham, A neglected example of the *In Memoriam Stanza*. — J. L. Bureton,

L'Allegro 45—48. — E. P. Hammond, Boethius: Chaucer: Walton: Lydgate. — L. A. Post, Note on Shakespeare's *King John*. — N. S. Aurner, Bede and Pausanias. — T. Sternberg, The Pater-Saintsbury definition of Criticism. — Reviews [R. K. Root, The book of *Troilus and Criseyde*; F. von der Leyen, Bücher des Mittelalters. — R. C. Williams, The merveilleux in the epic; L. H. Bugbee, An explanatory course in general language. — H. A. Tuble and G. H. Vallins, The gateway to English. — A. Kolsen, Trobadorgedichte. — F. N. Scott, The standard of American Speech and other papers].

id., XLII, no. 1 (Jan. 1927). Th. M. Raysor, The downfall of the three Unities. — R. F. Brinkley, Nathan and Nathaniel Field. — W. S. Clark, Dryden's relations with Howard and Orrery. — J. B. Watts, An early version of Voltaire's *A. Mr. Louis Racine*. — E. H. Zeydel, Ludwig Tieck's Library. — R. S. Forsythe, Tacitus, *Henry VI*, P. III and *Nero*. — F. E. Pierce, Some literary echoes. — A. C. Sprague, A new scene in Colley Cibber's *Richard III*. — R. P. Mc. Cutcheon, *Amelia or the distressed Wife*. — H. Stein, A note on the versification of *Childe Harold*. — H. N. Hillebrand, Thomas Middleton's *The Viper's Brood*. — E. H. Sehrt, German *Trespe*. — Reviews. [O. a. R. Men. Pidal, Origines del Español; B. M. Woodbridge, Gatien de Courtilz (de Sandras); H. J. Chaytor, Dramatic theory in Spain; M. B. Ruud, Thomas Chaucer; Sir Israel Gollancz, Hoccleve's works; Th. O. Mabbott and F. L. Pleadwell, The life and works of E. C. Pinckney; M. Rudwin, Satan et le Satanisme dans l'œuvre de V. Hugo; W. H. Holl, Über den Einfluss der lat. Vagantendichtung auf die Lyrik Waithers von der Vogelwerde und die seiner Epigonen im 13. Jhrht; H. Brinkmann, Entstehungsgeschichte des Minnesangs; St. Rypins, The O. E. prose tracts in M. S. Cotton Vitellius AXV].

Public. of the Mod. Lang. Assoc. of America, XLI, no. 4 (Dec. 1926). L. K. Loomis, Arthur's Round Table — I. P. Mc. Keehan, *Guillaume de Palerne*: a medieval „Best seller". — O. Cargill, The authorship of the *Secunda Pastorum*. — M. D. Fort, The metres of the Brome and Chester Abraham and Isaac Plays. — G. C. Taylor, The *Christus Redivivus* of Nicholas Grimald and the Hegge Resurrection Plays. — J. E. Gillet, Perolópez Ranjel, Farça a Honor e Reuerencia del Glorioso Nascimiento. — M. A. Larson, Milton and Servetus. A study in the sources of Milton's theology. — G. B. Watts, Vincent Minutoli's *Dépêches du Parnasse, ou la Gazette des Savants*. — E. M. Price, Albrecht von Haller and English theology. — G. L. van Roosbroeck, *Alzirette*. An unpublished parody of Voltaire's *Alzire*. — A. Schinz, La date de l'achèvement de *La Nouvelle Héloïse*. — G. M. Howe, H. von Kleist's Lehrjahre (1799—1801). — E. G. Gudde, E. Th. A. Hoffmann's reception in England. — H. Lanz, The physical basis of rime. — C. E. Whitmore, A proposed compromise in metrics. — Acts. — Constitution.

Studiën, dl. CVII (Jan. 1927). O. a. B. W. Speekman, De oorsprong der taal. — F. Tummers, Een nieuwe aanval op het molinisme.

id., CVII (Febr. 1927). O. a. Jac. van Ginneken, Geert Groote: de schrijver van Boek II en III der *Imitatio Christi*. — N. Perquin, Introductie tot Wilhelm Raabe.

Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte, III (1925) no. 1. H. Rickert, Fausts Tod und Verklärung. — A. Heusler, Goethes Verskunst. — F. Brüggemann, Der Kampf um die bürgerliche Welt- und Lebensanschauung in der deutschen Lit. des 18. Jhs. — K. Brandl, Idee und Form der deutschen Geschichte. — H. Cysarz, Zur Erforschung der deutschen Barockdichtung.

id., no. 2. E. Voegelin, Über Max Weber. — W. Heinsius, Mörike und die Romantik. — Th A. Meyer, Form und Formlosigkeit. — H. Hecht, Wege neuerer engl. Liter. forschung. — H. Glockner, Zur Geschichte der neueren Philos. Bericht über die Kant-

Lit. 1924. — O. Behaghel, Ideenwandel in Spr. u. Lit. des d. Mittelalters. — W. Stammler, Zur Erwiderung an Otto Behaghel.

id., no. 3. S. von Lempicki, Bücherwelt und wirkliche Welt. Ein Beitrag zur Wesenserfassung der Romantik. — E. Muthesius, Die Funktion der Musik in der abendländischen Kunst. — E. Hirsch, Der Kulturbegriff. — H. Wolf, Die Genielehre des jungen Herder. — W. Feilchenfeld, Pestalozzi, Goethe, Lavater. — W. Brecht, Storm und die Geschichte. — E. Seeberg, Theologische Liter. zur neueren Geistesgesch.

id., no. 4. (Mittelalter). A. v. Martin, Das Problem der mittelalterl. Weltanschauung. — R. Ficker, Die Musik des M. A. und die Beziehungen zum Geistesleben. — J. M. Müller-Blattau, Musikalische Studien zur altg. Dichtung. — G. Misch, Die Autobiographie des Abtes Wibert von Nogent. — H. Brinkmann, Zur geistesgeschichtl. Stellung des d. Minnesangs. — H. Naumann, Die neue Perspektive. Ein Literaturbericht zum frühgerm. Altertum.

id., IV (1926), no. 1 (Mystik). K. Holl, Über Begriff und Bedeutung der „dämonischen Persönlichkeit". — H. Zimmer, Zur Rolle der Yoga in der geistl. Welt Indiens. — E. Hoffmann, Pauli Hymmis auf die Liebe. — A. Schirokauer, Otfrid von Weissenburg. — G. Müller, Zur Bestimmung des Begrifs „altd. Mystik". — H. Pflaum, Rationalismus und Mystik in der Philosophie Spinozas. — H. R. G. Günther, Psychologie des deutschen Pietismus.

id., no. 2 (Beiträge zur Methodenlehre). R. Unger, Literaturgesch. und Geistesgesch. — K. Riezler, Über den Begriff der hist. Entwicklung. — K. Vossler, Vom sprachlichen und sonstigen Wert des Ruhmes. — A. Stern, Über die Grenzen der Geschichtschreibung und der Poesie. — C. Neumann, Neue Kunstliteratur, bes. zur spätgot. Zeit. — E. Rothacker, Zur Philosophie des Geistes. —

id., no. 3 (R. Unger gewidmet). Hölderlin als Verfasser des „Ältesten Systemprogramms des d. Idealismus". — M. Trauttmann, Zur Interpretation romanischer Innenräume. — L. L. Schücking, Die Familie als Geschmacksträger in England im 18. Jhrht. — M. Sommerfeld, Romantheorie und Romantypus der d. Aufklärung. — E. Wolf, Irrationales und Rationales in Goethes Lebensgefühl. — H. Ulmann, Ein politisches Selbstzeugnis Max von Schenkendorfs. — E. Auerbach, Paul-Louis Courier. — K. Holl, Der Wandel des d. Lebensgefühls im Spiegel der d. Kunst seit der Reichsgründung. — A. v. Grolman, Die gegenwärtige Lage der Hölderlinliteratur.

id., no. 4 (W. Brecht gewidmet). K. Brandi, Cola di Rienzi und sein Verhältnis zu Renaissance und Humanismus. — E. Ermatinger, Zeitstil und Persönlichkeitsstil. — H. Kindermann, Romantik und Realismus. — H. Cysarz, Fr. Nietsche in den Wandlungen der Mit- und Nachzeit. — R. Lorenz. Fr. Schlegels Wiener Vorlesungen über die Neuere Geschichte. — H. Rupprich, Cl. Brentano und die Mystik. — K. Oppert, Das Dinggedicht, Eine Kunstform bei Mörike, Meyer und Rilke. — R. Unger, Vom Sturm und Drang zur Romantik. — P. Kluckhohn, Das Kleistbild der Gegenwart.

id., V (1927) no. 1. H. Fehr, Mehr Geistesgeschichte in der Rechtsgeschichte. — F. Neumann, W. von Eschenbachs Ritterideal. — P. Hartig, Alfred der Große und Thomas von Aquino. — F. Baethgen, Rota Veneris. — E. Auerbach, Über das Persönliche in der Wirkung des hlg. Franz von Assisi. — H. Schrade, Über Symbol und Realismus in der Spätgotik. — G. Müller, Ergebnisse und Aufgaben der Minnesangforschung. — F. Neumann, Das Nibelungenlied in der gegenwärtigen Forschung. — J. Bernhart, Vom Geistesleben des Mittelalters.

English Studies, VIII, no. 6 (Dec. 1926). R. Volbeda, On the place of prepositions (*concl.*). — E. Kruisinga, Engl. Grammar as she is taught at Oxford. — Notes and News [„That alle myghtys may" in the Towneley *Secunda Pastorum*; Praktiese opleiding van taalleraren]. — Reviews [G. L. Hotson, The death of Marlowe; G. F. Bradby, About Shakesp. and his plays; P. Dottin, De Foe et ses romans; J. Bailey, Walt

Whitman; J. Freeman, H. Malville; H. W. Fowler, A dict of mod. Engl. usage; G. van Rijnberk, Wenken over het samenstellen van wetensch. geschriften]. — Brief mention [N. Schanck, Die sozial-polit. Anschauungen Coleridges und sein Einfluß auf Carlyle]. — Bibliography.

id., IX, no. 1 (Febr. 1927). L. J. Guittart, Petrus Montanus. — Notes and News [A note on final prepositions; Twee citaten; A-examen 1926; B-ex. 1926; Engl. Assoc. in Holland]. — Reviews [Festschrift Hoops; M. J. Landa, The Jew in drama; J. G. Robertson, Studies in the genesis of Romantic theory in the eighteenth century; O. Burdett, W. Blake; G. Dekker, Die invloed van Keats en Shelley in Nederland gedurende die negentiende eeuw]. — E. Kruisinga, Current letters and philology, 3. — Dat makkelike Engels. — Bibliography.

Revue d'hist. littér. de la France, XXXIII, no. 4 (Oct.—Dec. 1926). J. Ransellot, Les manifestations du déclin poétique au début du XVIIIe siècle. — F. Vermale, Les origines des *Considérations sur la France* de J. de Maistre. — P. Moreau, Ferdinand Denis et les Romantiques. — M. Serval, Autour d'un roman de Balzac: *Le Lys dans la Vallée* (*suite*). — Mélanges [La date et le lieu de naissance de Jean de Schelandre; Magny précurseur de Bertaut; Les plagiats d'Angot de l'Eperonnière dans *Les Exercices de ce temps*, 1622]; Une *venue* de coups de bâton; Corresp. inéd. entre Thomas et Barthe (*suite*); Fragments de *Jocelyn* et de *La chute d'un ange*; Qqs variantes des *Confidences* de Lamartine (*fin*); Sur un personnage d'*Antony*; Malebranche ou Mabillon? à propos d'une pensée du *Journal d'un poète* de Vigny]. — Comptes rendus [J. Boulenger, Rabelais à travers les âges; Valincour, Sur le sujet de la Princesse de Clèves, ed A. Cazes; A. Espinas, Descartes et la morale; Abbé F. Gagnère, La vie et les œuvres de Claude Fleury (1640—1723); W. M. Kerby, The life, diplomatic career and literary activities of N. G. Léonard; Ctesse Jean de Pange, Mme de Staël et F. de Pange; R. Gaschet, Œuvres de Paul-Louis Courier; A. Fontaney, Journal intime; R. Jasinski, Une amitié amoureuse. Marie Nodier et Fontaney; P. Flottes, A. de Vigny; P. Martino, Le naturalisme fr., dez, Parnasse et Symbolisme]. — Chronique.

Germ.—Rom. Monatsschrift, XIV, no. 11/12 (Nov./Dec. 1926). O. Behaghel, Die Alten und die Jungen. — M. J. Wolff, Die Freude am Tragischen. — S. Cohen, Prinzip oder Stil? — O. Schumann, Die deutschen Strophen der Carmina Burana. — L. v. Hibler, Wordsworth in seinen Tiroler Sonetten und in seinem Verhältnis zu Österreich. — Kleine Beiträge [Synesthesien in der frz. Lit.; Fischart's Bibliothek; Arbeit Immermanns]. — Bücherschau. — Selbstanzeigen.

id., XV, no. 1/2 (Jan. Febr. 1927). E. Winkler, Sprachmusik und Stilistik; A. Schaeffer, Die Technik der Darstellung in der Erzählung. — O. Walzel, Von *Minna* zur *Emilia*. — J. Koch, Sir Walter Scotts Beziehungen zu Deutschland I. — A. Hämel, Lateinische und franz. Lit. im Mittelalter. — Kleine Beiträge [Parallele zum Beowulf, Die Einheit in Goethe's Fausttragödie; Auf den Spuren des geschichtl. Faust; Als er das hörte, war er überrascht; Frz. il ne faut pas que tu meures, „du darfst nicht sterben"]. — Bücherschau, u. s. w.

ETYMOLOGIE EN CLASSICISME.

EEN PARALLEL.

In zijn werk: „Etymologie der Neuhochdeutschen Sprache" geeft Hirt (ib. ed. 1921, blz. 5) van „Etymologie" de volgende verklaring: „Das Wort stammt aus dem Griechischen, es ist abgeleitet von etymon „das Seiende, der wahre, eigentliche Gehalt und 'logia' .... Es bedeutet also „die Lehre, die Wissenschaft von der wahren Herkunft der Wörter."

Wat hier eerst en vooral treft is de onvergefelike en voor een man als Hirt zeker zeer vreemde vergissing dat het woord dit *nu* zou betekenen („bedeutet") omdat een Grieks woord met die betekenis er nu nog in te herkennen zou zijn — de gehele ontwikkelingsgeschiedenis wordt zodoende geheel in dit dictum over het hoofd gezien; — het *also* sluit nl. volkomen uit dat het woord nog een verdere ontwikkeling — van de betekenis in dit geval — doorgemaakt zou hebben. Neem een eenvoudige vraag als „Wat is de etymologie van „schoen"? of zo iets. Natuurlik zal Hirt geen ogenblik gemeend hebben dat die vraag, wetenschappelik uitgedrukt zou luiden: Wat is hier de wetenschap van de ware herkomst van dit woord, maar hoogstens: wat is de ware afleiding er van — en zeer zeker zal Hirt ons vertellen dat dit was wat hij bedoelde.

Wij kunnen dus alvast beginnen met vast te slaan dat, indien het woord etymologie ooit de betekenis van „die Lehre" enz., gehad heeft, — bedeutete — het nu in elk geval ook iets anders betekent. Het is zeer gevaarlik op de betekenis der oorspronkelike bestanddelen van een woord af te gaan om de tegenwoordige betekenis er van vast te stellen. En bovendien: als wij het onderhavige geval eens goed bekijken is er nog een verder lelik luchtje aan. Al zouden we nl. nu reden hebben om aan te nemen dat die oorspronkelike betekenis van „das Seiende" enz. er nog en er nog in zat, en dus nog uit te halen was, — wat geeft ons dan in deze „etymologie" het recht er het substantief in te zien dat de kern van Hirt's definitie uitmaakt, nl. de „Herkunft"? Dit begrip is er zo waar ingetoverd, het zit noch in *etymon*, noch in *logia*.

Wij zullen dus in elk geval voorzichtig doen met van het tegenwoordig gebruik uit te gaan om vast te stellen wat het nu — tegenwoordig — betekent.

En dan merken we al dadelik op dat een vraag als die welke ons uitgangspunt vormt, „wat is de etymologie van schoen" twee geheel verschillende dingen betekent al naar mate van de kennis die de steller der vraag bezit.

Wat zoo'n vraag voor the man in the street wil zeggen, zien we het best als we een meer doorzichtig woord nemen, b.v. „Waarom heet de voorlaatste dag van de week Vrijdag? Die is toch zeker niet „vrijer" dan de anderen? Voor de steller zal zulk een vraag zeker voldoende beantoord zijn als hem uitgelegd is dat hier de naam van een oud-germaanse Godheid in steekt, Frigg, waarbij ‚men' — de spraakmakende gemeent' — aan *vrij* denkende de naam ook in Vry veranderde, — andere vormen van Frigg maken dit duideliker. Maar een man van het vak zal de vraag hiermee niet beantwoord achten, hij zal verder willen gaan en het woord in al zijn verscheidenheid van vormen en betekenissen van nu en vroeger willen

bekijken, hij zal m. a. w. het woord zo ver mogelik — d. w. natuurlik z.: zo ver mogelik terug nagaan, want de ontwikkeling die het nog door te maken heeft, ligt van zelf buiten de grenzen van zijn speurzin. Hierbij zal hij echter niet verder — terug — kunnen gaan dan tot de oudste vormen en betekenissen die hij er voor zal tegenkomen, — het vinden van die oudste vormen en betekenissen is dus het feitelike eindpunt van zijn onderzoek — dat hij met 't vinden er van wel moet afsluiten — vandaar dat men er toe komt te menen met het vinden van dit eind*punt*, het „ware", ook het eind*doel* van het onderzoek bereikt te hebben en het kan schijnen dat die oudste gevonden data ook het doel van het onderzoek zijn, terwijl in werkelikheid het niet de gevonden data zijn waar het op aan komt maar wel het vinden, beter nog het zoeken zelf er van, d. w. z. het ware doel van de etymologie is niet de oudste vorm alleen (zie b.v. Falk, Semasiologi blzz. 8, 13, 53, waar we o. a. letterlik lezen: „etymologiens maal er å finne utviklingens utgangspunkt; zie ook Förster Keltisches Lehngut p. 8: „Die Hauptsache ist dass wir als etyma für die altenglischen Lehnwörter . . . die zu entschliessenden altbrittische Urformen citieren") evenmin als we met Walde mogen zeggen dat het er bij de etymologie op aan komt „to determine the true signification of a word" (geciteerd bij Jespersen, Language, p. 316) maar wel de geschiedenis van het woord, in vorm en betekenis. Men vergete hierbij vooral niet dat de oudste gevonden vorm nooit ofte nimmer de alleroudste bestaan hebbende zijn kan, want aan iets gaat altijd iets anders vooraf, wat ook hier geldt al moeten we ook erkennen dat wij hier op een gebied — in een tijdperk — aangeland zijn dat geheel buiten ons doorgronden ligt.

Het is dus eigelik een groot geluk dat van die (hypotetiese) oudste vorm — die wij nooit vinden kunnen, die ons steeds als een dwaallicht wenkt maar zich nooit laat grijpen — dat het vinden daarvan het doel niet is van de Etymologie, maar wel het sistematies projekteren zelf van het nu op het onmiddelik daaraan voorafgaande stadium, met andere woorden het wezen van de Etymologie is — evenals dat van alle wetenschap, hoewel hier misschien in een enigsins andere betekenis — het zoeken alleen, niet oudere of oudste vormen, maar de gehele woordgeschiedenis zelf.

Dit nu is, het moet erkend, pure teorie.

Maar waar het op aankomt is te zien of 't alleen maar teorie is, „graue theorie", of dat de praktijk hiermee in overeenstemming is — of altans te brengen is.

Ik citeerde Hirt en als mijn lezers het met wat hier vooraf gaat eens zijn, zal uit wat volgt duidelik worden dat, indien Hirt al een zondaar blijkt te zijn, hij niet de enige is, — afgezien nog van 't feit dat zijn eigen praktijk (gelukkig) ook niet altijd met zijn teorie hand in hand gaat.

In aansluiting aan het bovengenoemde axioma dat aan iets altijd iets anders vooraf gaat, kan het zijn nut hebben de reeks van de te bespreken gevallen te openen met een merkwaardige uiting van wijlen de scherpzinnige Henry Bradley, die in zijn uitstekend werkje „The Making of English", waar hij een paragraaf over Root-creation opent (het woord zelf doet ons al op onze hoede zijn) het volgende ten beste geeft: „Perhaps few, even

among professed students of language, are aware how large a portion of the English vocabulary has, in the ordinary sense of the word, no etymology at all" en dan noemt hij onomatopoëtica als *bang*, *boo*, *boom*, *cackle*, *cheep*, *fizz* etc.

Ja, — wie zulke woorden in de N.E.D. wil naslaan zal zeker geen vroegere oudere vormen aangegeven vinden wat dan in 99 van de 100 gevallen wel zal betekenen dat ze niet te vinden zijn. Maar . . . . de eerste gebruiker of gebruikers moeten toch een reden gehad hebben waarom ze juist die vorm kozen met die betekenis en geen andere? Zeggen dat die woorden geen etymologie hebben is toch een ongepermitteerde volkomen negatie van het vaststaande feit dat er wel zulk een (ons dikwels onbekende) reden was, gelijk het ook niet anders is dan een onze ijdelheid meer strelende manier van uitdrukken dat wij, in plaats van te zeggen: „ik weet niet waar het is of was" met het gewone, maar niet zeer verheven winkeliers-excuusje voor den dag komen dat het gevraagde niet meer bestaat, als het in werkelikheid alleen maar niet in magazijn is. Het toeval wil dat wij in ten minste één geval van zulke woorden „zonder etymologie" wèl weten — en uit de mond van de „creator" zelf, welke de reden van zijn „creation" was. En dat is van Helmont's beroemde gas, — hij vertelt ons zelf uitdrukkelik hoe en waarom hij bij die „creatie" door het Griekse woord „chaos" geïnspireerd werd en wel in zijn „Ortus Medicinae, 1652 (ik citeer het art. van v. d. Velde, Mededeelingen der Kon. Vl. Acad. 1926, p. 536): Hunc spiritum . . . novo nomine Gas voco non longe à chao veterum secretum". (Merkwaardig is het dat Nyrup dezelfde foutieve uitdrukking juist voor dit woord gebruikt die Bradley voor de root-creation bezit „den er uden etymologisk forbindelse".)

Kan het zijn dat Bradley eenvoudig de consequenties van de hierboven aangegeven filosofie niet wilde aanvaarden en daarom geen vroegere vorm aangaf eenvoudig omdat hij die niet vond? Een feit is het dat hij zelf in dl. E van de N.E.D. het woord ‚etymology' zeer juist beschrijft als „the process of tracing out and describing the elements of a word with their modifications of form and sense," met een zeer belangrijk citaat reeds uit 1588: „notation or Etymology is the interpretation of a word." [1])

Geeft nu de N.E.D. ons de vroeger aangehaalde uitstekende definitie van ons woord, zeer merkwaardig is daarentegen het lot dat het in andere woordenboeken ondergaat. Het W.N.T. dat wel vreemde woorden als *épicure*, *erotisch*, *equipage* en *étui* gastvrij opneemt, negeert 't woord, altans op de alfabetiese plaats — in v. ‚afleiding' vindt men het wel gebruikt als verklaring van afleidkunde. Dit is echter welsprekend genoeg, — een blik in die woordengroep zal het duidelik genoeg maken dat het W.N.T. bij de betekenis van etymologie alleen van de vorm-verklaring uitgaat (waarbij de wortels een grote rol spelen) en de betekenis der woorden teoreties altans genegeerd wordt. Het zelfde moet van vele andere woordenboeken gezegd worden, — de semasiologie is nog altijd de Assepoester van de etymologiese wetenschap; een gunstige uitzondering maakt b.v. het O.D.S. in teorie („videns-

---

[1]) Minder juist is hij op p. 199 van zijn Making of English: zo wel als in de definitie, N.E.D. onder ‚etymology' *d*.

kab der undersöger ordenes afstamming og betydning" (hoewel ook daar niet het nodige gewicht gelegd wordt op het feit dat het doel niet zozeer het eindpunt van het onderzoek is als wel het onderzoek zelf), zo wel als onze van Dale ten slotte — het zou nodeloos uitrekken van dit opstel zijn om alle lexica hier na te gaan en ik bepaal mij dus bij deze misschien ietwat willekeurige greep — van Dale die van de wetenschap spreekt „welke de oorsprong en de geschiedenis der woorden opspoort", — waar oorsprong hier niet volstrekt nodig is omdat hier het uitstekende ‚geschiedenis' gebruikt wordt dat „oorsprong" omvat.

Wat het adj. „etymologies" betreft, heel dilwels is dit volkomen overbodig gebruikt, als wanneer b.v. Torp (Nyn.) in v. *bar* ons vertelt dat *bar* 3 eigelik „'t zelfde "etymologiese" woord" is als een ander b a r, dan is het adj. daar al even onnodig als wanneer Magnus Olsen (Maal og Minne 1919, p. 5) van een „etymologiske forklaring" spreekt (zie ook p. 15, „etymologisk „rigtig") nog veel vreemder klinkt het wanneer Jespersen (Language, p. 315) van „etymological origin" spreekt. Van 't zelfde oogpunt uit verdacht komt mij voor wat Tamm (Etym. ordb. p. 287 in v. harpe) zegt waar van een vorm spreekt die „histories" een ander woord is terwijl hij blz. 291 in v. *hatt* zich het daarmede volkomen overeenstemmende foutieve gebruik van etymologisk veroorlooft, — in beide gevallen is 't woord overbodig, altans in veel te losse zin gebruikt. Dit is nu maar niet alleen teorie en dus vrij onschuldig. Gevaarliker wordt eenzelfde los gebruik waar er aan het woord een oordeel, d. w. z. meestal een *ver*oordeling verbonden wordt als wanneer wij in de N.E.D. in v. *gallon glass* lezen van een „etymologically correct form" in tegenstelling met „a later eroneous (one)" — voor de geschiedenis mag zoo'n appreciatie, hoe frequent ook (ik weet 't wel) niet geduld worden. Wat hier op de bodem ligt van de boven bestreden opvatting en die welke hier verdedigd wordt is het verschil van appreciatie over 't foutbegrip — dat verre van absoluut te zijn en vast te staan, integendeel steeds verandert: wat vandaag ‚fout' is dringt morgen door, wordt dus eerst geduld en daarna zelfs norm. Zonder dergelijke ‚erroneous forms' geen taalverandering d. w. z. geen taalverbetering, want op ons gebied (Jespersen heeft het ons geleerd) is verandering altijd ten goede.

Een onvolledig begrip van het woord zijn we al tegen gekomen bij de gevallen waar de studie der vormveranderingen vaak veel te veel op de voorgrond treedt, — ten koste van de semasiologie — of zelfs die geheel schijnt te verdringen, als wanneer Vercouillie ergens van een woord zegt (Verslagen en Mededelingen Kon. Vl. Acad. 1920 p. 793) dat de etymologie er van bekend is . . . „Het is ons alleen om de betekenis te doen". Die wordt hier zo maar met een wat al te strenge greep „mir nichts dir nichts" buiten de deur gezet — toch zeker volkomen ten onrechte — de geschiedenis van een woord is toch èn die van de vorm èn die van de betekenis. En dat het bij Vercouillie niet geheel alleen teorie is, men kan ook zeggen: helaas ook teorie is — blijkt uit het feit dat zelfs in de 3de uitgave van zijn Etym. Wdb. de semasiologie maar al te vaak zeer stiefmoederlik bedeeld is.

Ook Nyrop hebben we al eens op een onjuistheid betrapt, — hij is het ook die zich een paar keer veroorlooft van de etymologiese betekenis te

spreken (pp. 71 en 113) waarop ik in de noot hiervoor wees. Tot een soort van geinspireerde „censor morum" wordt het woord door Bradley gepromoveerd waar hij (in v. *enclose* vb.) de vorm *inclose* een knauw geeft door voor de rivaal *enclose* de ‚etymological propriety' op te eisen. Te verdedigen is dit misschien alleen — en dan met zoveel andere geciteerde en te citeren plaatsen — wanneer men aan mag nemen dat de schrijvers het adj. ‚etymological' in de zeer verwaterde zin nemen van ‚having some sort of connection with etymology', wat al heel ver gaan zou zijn.

Héel vaag is de zin er van verlopen in verschillende passages in een boekje van Johan Storm (Norsk Sprog) waar de betekenis uitgedund is tot die van de een of andere oudere vorm, niet zonder de bijsmaak van ‚ouderwets' als in op p. 24: ‚lidt bysprog, lidt vulgaert sprog, lidt oldnorsk, lidt piperviksk, lidt etymologisk og en hel del fantastisk'; zie verder pp. 25, 31, 36 (et etymolog. r som nu er stumt' etc. etc. Een dergelijke afwijking voelt men aanwezig bij 't lezen van Dahlerup's Det Danske Sprogs Historie, (2 p. 50): 'snart bruges etymologisk (traditionel) stavemaade, snart fonetisk (efter Datidens udtale)", waar het woord volkomen juist door hem zelf met het tussen haakjes geplaatste ‚traditionel' op de zelfde lijn wordt geplaatst, wat per slot van rekening een veroordeling inhoudt.

Zeer vaak komt dit zelfde onjuiste begrip even onder een ander, zeker overbodig gebruik van 't woord uitkijken; zie b.v. Falk og Torp, p. 107 in v. *donkraft*: ‚ordet er etymologisk ikke forskjelligt fra . .' evenals dit uit het *telltale* woordje „altsaa" het geval blijkt waar Jacob Sverdrup (Maal og Minne, 1926, p. 117 terecht Indrebö op zijn vingers tikt als bij deze de „slechte etymologiese geest de overhand krijgt waar hij een woord als ‚Störrtjernet' in verband brengt met de plantnaam ‚storr' en die ‚geest' hem daaraan toe doet voegen: ‚dus — altsaa —' moest de naam eigelik ‚Stöortjernet' geschreven worden — wat Sverdrup — terecht — veroordeelt, ongelukkig als „etymologisk skrivemaate'. [1])

Voor hem die nu mèt schrijver dezes het woord ‚etymologies' als betekenende ‚(woord-)histories' erkent, zal het geen verwondering baren dat ook dit woord hetzelfde lot blijkt ondergaan te hebben als ‚etymologies'. Wanneer b.v. Emerson in zijn Hist. of the engl. L. (pp. 276, 338; c. ook 349, 372, 389 daarentegen 341) ons vertelt van het een of ander dat het ‚historically very inaccurate' is, dan is dat al even onjuist, als men even goed nadenkt, als wanneer de schrijvers van Bergens Bymaal' (Stolz en Larsen)

---

[1]) Uit het zelfde tijdschrift teken ik aan; „den overleverte etymologiserende skriftsprogsortografie (ib. p. 137), en zie nog eens die zelfde blz. e: p. 146 in hun samenhang.

Ik noem hier bij het voor de pers gereed maken nog een paar gevallen die mij sedert 't schrijven van dit opstel onder de ogen zijn gekomen, zonder die nader te classificeren.

In zijn „Cockney H" spreekt van Langenhove steeds weer van die cockney-eigen: aardigheid als „a non-etymological *h*". Natuurlik bedoelt hij non-original. Bijna onbegrijpelik is het gebruik dat Clara Holst van het adj. maakt waar zij (in haar „Studien over Middelnedertyske Laancord i Dansk" (Kristiania, 1903, p. 44 van een mnt. „etymologisch a" spreekt waar zij op de *a* in en mn. duitse woorden doelt, waarvan Deense woorden met *a* afgeleid zijn — dus = onveranderd *in* de geschiedenis — etymologie??

ons van de *t* in 'pött om pött' (wat het franse *peu à peu* moet weergeven) vertellen dat die ‚historisk ikke er berettiget'. Wat ze bedoelen is natuurlik dat die er vroeger niet bij was en er voor een franse uitdrukking als zodanig niet bij hoort, maar is het niet juist een interessante bijdrage tot de geschiedenis van de Noorse uitdrukking die juist door die *t* zo geheel vernoorst blijkt en dus wel degelik een prachtig stukje woord-historie? Volkomen op de zelfde lijn schijnt mij de zeer gewone fout die ik nu alleen maar uit Emerson citeer, hoewel die zowat overal te vinden is, dat een uitdrukking ‚grammatically incorrect'' zou zijn ib. p. 340), in casu ‚The common statement that *what* is a compound relative equivalent to *that which*) maar, logically true'. En wanneer Jespersen (Language, p. 387) van de *v* in Merovingian van ‚legitimate' spreekt, negeert hij al even zo zeer en op de zelfde wijze, het begrip van de historie van 't woord wat voor een uitnemend kenner als hij van de taalhistorie alleen maar bewijst hoe ingeworteld het kwaad is. Op het kantje af — misschien wel juist op de verkeerde kant — is het gebruik van ‚onorganies' voor een letter die gelijk de *l* van y o l k er naderhand ingevoegd zou zijn Torp (Nynorsk Ordb. in v. *aska*) Zou het juist zijn, om een meer bekend en dus meer welsprekend voorbeeld te nemen, om de *l* van eng. *could* (die zelfs een tijd lang uitgesproken is geweest) ‚onorganies' te noemen?

Maar — wordt het woord dan nooit goed gebruikt, zal mijn lezer misschien vragen?

Wat meer is: er zullen er misschien wel zijn die de indruk niet van zich af kunnen zetten dat er hier door het aanhalen zelf van zoveel schrijvers die het adjektief volgens hem die hier aan 't woord is altans ‚verkeerd' overbodig, onjuist enz. gebruiken, dat juist al die aangehaalde plaatsen 't meest overtuigende argument leveren dat de hier geleverde kritiek *hyper*-kritiek is om niet te zeggen: absoluut ongegrond? Want niet waar?... als de *usus tyrannus* 't nu eens zo wil? Moet de teorie niet altijd voor de praktijk buigen?

Zo moet het inderdaad schijnen en zo zou het ook zijn als wij hier met het gebruik te doen hadden van een woord dat van lager op door de spraakmakende gemeente naar voren was gewerkt en werkelik in algemeen gebruik was doorgedrongen.

Maar waar, zo als hier, het een volkomen techniese vraag betreft, waar niet gesproken wordt van een dom, tegen beter weten in voortgezet, volgehouden gebruik, maar van een usus door personen die gewoon zijn over het al of niet passen van een woord na te denken en zich bij het gebruik er van naar de rezultaten van hun denken te richten, daar hoeft, — daar màg die *usus* geen *tyran* voor hen zijn en wij — de gebruikers — de slaven er van. In zoo'n geval moeten wij, waar 't pas geeft, ons daar tegen in durven zetten en er ons boven weten te verheffen. En pas geeft zulk een poging tot het vervangen van een dergelijke terminus technicus zeker, waar de bestreden gewoonte, hoe ingeworteld die ook moge zijn, tot verderfelike rezultaten leidt of altans kàn leiden, zo als het hier wel degelik 't geval is, *teste* het feit dat het aanleiding gegeven heeft en nog geeft, tot een verkeerd begrip, door nl. als het doel te beschouwen wat slechts middel is.

En nu komen we terug tot de ongeduldige vraag of het woord ‚etymologies' dan nooit juist gebruikt wordt?

Natuurlik is dat het geval, en zo als we al hierboven wat Emerson betreft gezien hebben komt dit veelal bij die zelfde schrijvers voor die we ook voor een onjuist gebruik op de vingers hebben moeten tikken. 't Geen dus alleen maar bewijst dat het verkeerd gebruik niet op onwetendheid van hun kant berust, — vandaar m'n woord ‚natuurlik' hierboven. Zo is er niets aan te merken op Torp, Nynorsk Ordb. pp. 447 en 451 463: wat betreft de uitdrukkingen „hörer etymologisk sammen med", „er vel etymologisk ganske forskjellig" enz. als de schrijver ten minste daarmee bedoelt: wat de historie van 't woord aangaat, of iets dergelijks. Zo zal ook Hellquist in v. stäthållare wel bedoeld hebben: een zelfde historie hebbende, een zelfde ontwikkeling doorgemaakt hebbende, wanneer hij ervan zegt dat het ‚etymologiskt likbetydande' is met ‚löjtnant'.

Waar het voor de etymologie van een woord op aankomt, is dus dat die in deze zin histories is dat ze de gehele ontwikkelingsgeschiedenis er van, in vorm zowel als in inhoud d. w. z. betekenis met een zo volledig mogelike reeks van tussenstadia moet aangeven. Wanneer wij b.v. in de N.E.D. in v. *bordel* lezen dat dit woord geen ‚etymological connection' heeft met *brothel*, dan is de behandeling zelf van 't woord aldaar genoeg om te bewijzen dat de stelling onjuist is. De verwarring van *brothel* en *bordel* zelf is een stuk van de historie, dus van de ‚etymology' er van en het zelfde geldt ook van de bovengenoemde woorden voor welke het bestaan van ‚een' etymologie ontkend wordt, — overal is de verwarring niets anders dan het gevolg van het brengen van een woord in een andere sfeer en dat is zelfs een hoogst belangrijk stuk geschiedenis van een woord.

Waar Torp Ordb. p. 116 zegt dat *flaa*, villen (mndl. *vlaen*) eigelik met de wortel *plec* samenhangt maar „al vroeg zich voor het spraakbewustzijn met de woordgroep *flah* = vlak verbonden heeft", dan had hij dààr heel goed etymologies kunnen gebruiken, maar menigeen zal zoo'n geval als ‚etymologies niet samenhangend' verklaren. En wie zich de moeite wil geven de geschiedenis van *fast* adj. en adv. in de N.E.D. b.v. na te slaan en, nog duideliker in Bradley's The Making of English (p. 161, 210 enz.) zal uit Bradley's zeer juiste redenering daar (vooral p. 210) zien dat daaraan ook die kwestie van de ‚nieuwe sfeer' aan ten grondslag ligt waarin een woord, als deel van zijn geschiedenis betrokken wordt. Zo heeft ook Dauzat (L'Argot de la Guerre, p. 177) bij de discussie van de uitdrukking ‚avoir les grelots (ou les groles' — avoir peur', een opmerking die de aandacht verdient. ‚Le peuple parisien' zegt hij, ‚a gardé nettement la conscience que grole (masculin) est l'abrégé de grelot'. Voor de parisien is dus *grole* in de sfeer van *grelot* getrokken en is dus dit laatste, om het met de woorden van de hier weerlegde opvatting uit te drukken, de etymologie van *grole*, — terwijl men het na 't bovenstaande naar ik hoop met mij eens zal zijn dat het juister uitgedrukt wordt door te zeggen dat *grelot* een van de schakels is in de keten die de ‚etymologie' i.e. de geschiedenis van *grole* uitmaakt.

En als het werkelik waar zal blijken (wat schrijver dezes geen ogenblik betwijfelt, maar wat toch nog altijd als een hypotese beschouwd dient te

worden; een man als Falk gelooft er b.v nog steeds niet aan), dat zo als Jespersen leert, de tegenwoordige kleine, korte woordvormen uit grotere, langere ja zelfs hele gevoelszinnen ontstaan zijn en wij dus niet meer met van een wortelperiode als oudste taalvorm rekening mogen houden, dan hebben we dit prinsiepe der sfeer-overgangen hard nodig om de niet te ontkennen verwantschap te begrijpen die de elementen van een moderne taal (en talen) nu onder elkaar vertonen, het zou dan dit voortdurende overgangen, het steeds weer herhaalde overgaan zijn van de ene sfeer in de andere, die de oorspronkelike onverwante schijnbare wortelgroepen gevormd hebben. [1])

* * *

Zo komen we dus tot de conclusie dat het beste equivalent in 't Ndl. voor het onderhavige woord ,woordgeschiedenis' is waarmede dus het gehele proses bedoeld wordt, een proses dat altijd tot de kennis van ,de ware oorsprong' kàn leiden, hoewel het dit volstrekt niet behoeft te doen. En als mijn lezers dan zouden willen opmerken dat dit al heel aardig vlak bij de oudst bekende betekenis (dus niet de oudste) van etymon — ,het ware' komt, en dat ,dus' al 't bovenstaande alle waarde van het nieuwe ontzegd moet worden, dan mag ik de repliek niet achterhouden dat, over hoe weinig nieuws de zon hier ook moge hebben geschenen, de hier veronderstelde conclusie dat ,etymon' dus wèl — ,het ware' betekent, alleen daarom reeds geen steek houdt omdat er geen de minste reden te zien is waarom de zoekers naar het etymon van een woord het monopolie van het zoeken naar ,de' waarheid zouden hebben. Die — d. w. natuurlik z. wat men oprecht meent er voor te mogen houden of er het dichtst bij te staan — de mogelikheid die te vinden is toch voor een ieder weggelegd en het streven er naar is het grote voorrecht van de onderzoekers op *elk* gebied.

* * *

Het onderzoek naar de betekenis van 't woord ,etymologie' is hier mede in zo ver afgelopen, dat we tot ,een' conclusie gekomen zijn, nl. dat het wel is waar zeer gewoon is het gebruikt te vinden in de hier gewraakte betekenis van ,de oudere vorm' of zelfs ,oudste vorm' — ,oorsprong', zo men wil, en doelende op 't oudste wat te bereiken is, maar dat het toch de voorkeur verdient — en nog niet te laat is — ,,it's never too late

---

[1]) Na het schrijven van deze passage over de sfeer-veranderingen, komt mij pas het boekje van wijlen Gilliéron in handen, met welks strekking 't bovenstaande zekere analogieën vertoont. Het zou verleidelik zijn overeenkomst en verschil daarmede uit te werken, maar dit opstel is toch al lang en mag niet met nog een uitwas voorzien worden. Als maar niemand uit 't hier geschrevene wil afleiden dat het mij ook juist voorkomt van de *faillite* van de ,,étymologie phonétique'' d. w. z. van de vormveranderingswetten te spreken ('t woord phonétique is hier al zeer misleidend). Een tak van studie waar de sfeer-verandering al lang een grote rol gespeeld heeft is de zogenaamde ,,Volksetymologie'', — voor niets is 't boekje van G. zo geschikt als om aan te tonen dat er eigelik geen wezens-verschil bestaat tussen die volksetymologie en de geleerde, — of deze laatste nu op vorm-veranderingen steunt of op sfeer-veranderingen. De teorie van G. is ook niet door hem uitgevonden: zie onder honderd andere bewijzen Torp, Nynorsk in v.v. *sulla*, 1: sulla 3: *talent*: O.D.S. in v. *hustru*: N.E.D. in v. *brothel, babble* etc. etc. Een woord kan niet alleen twee vaders hebben, 't aantal is teoreties legio.

to mend" — dat ‚oudste' stadium van het onderzoek (meer is 't niet) anders te ‚benoemen' en ‚etymologie' alleen te gebruiken in de betekenis van woordgeschiedenis, volgens betekenis èn vorm.

Maar . . . . al is hiermede misschien genoeg gezegd om de bedoeling van de schrijver aan te geven, — indien er een middel bestaat om die nog wat duideliker te maken en daardoor voor sceptici meer aannemelik, dan mag dit niet verzuimd worden, de meest elementaire bescheidenheid gebiedt rekening te houden met de mogelikheid dat er onder mijn lezers zulke wijfelaars of twijfelaars zijn.

En indien, behalve direkte leringen die *wekken*, er zo als boven in ons eerste gedeelte, voorbeelden te vinden zijn die *trekken*, dan kunnen die nog hun nut doen: als er *iets* geschikt is om een juiste blik op een zaak te geven, dan zijn het wel analogieen. En met behulp daarvan zal de schrijver trachten nog wat meer licht op de zaak te werpen.

Wat is nl. de quintessens van de twee opvattingen van het wezen der etymologie die hier tegenover elkaar gesteld zijn, met het rezultaat er een van te verwerpen?

Dit: Voor hen die in de Etymologie als wetenschap ‚het Ware' der Stoici zochten, was het bij 't onderzoek als *doel* om de oorsprong van 't woord te doen; zij zochten om te vinden. Bij de hier verdedigde opvatting voor welke de woordgeschiedenis zelf het doel is, zal die — zeker — ook wel middel zijn in die zin dat er misschien wel *en passant* heel wat wetenswaardigs gevonden wordt, die etymologen zullen wel zoekende vinden, maar ze zullen niet zoeken *om* te vinden maar om — te zoeken.

De etymologie als woordgeschiedenis vindt dus zijn doel (zijn beloning?) in zich zelf, — etymologie als ‚oorsprong' vindt dat doel, — ja, het gaat niet strikt genomen aan te zeggen: buiten zich zelf maar toch zeker (strikt genomen alweer) niet *in* zich zelf, hoogstens en letterlik: aan het eind van zijn eigen baan, wat heel dicht bij ‚buiten' staat.

Zal ik nu de analogie die ik hun voorspiegelde duidelik tot mijn lezers kunnen laten spreken, dan moet er dit een zijn waar ook twee ‚richtingen' — wij zullen er later juistere termen voor leren kennen — tegenover of altans naast elkaar worden gesteld, waarvan de ene ook zijn doel in zich zelf, de ander dat buiten zich zelf vindt.

En hier was het dat een vage herinnering mij bij bovenstaande beschouwingen voorzweefde aan een vroeger ‚filologies filosoferen', — filologies hier in de meest uitgebreide zin genomen van alles wat op taal betrekking heeft, niet alleen dus teoretiese taalbeschouwing — filologie in engere zin — maar ook prakties gebruikt, wat men dikwels, alsof het niets met taal te maken had buiten de filologie sluit onder de naam van ‚literatuur'.

Waar ik aan dacht en wat ik 'ur gamla pappar' (al is 't dan ook in een andere zin als Schück) ophaalde is de tegenstelling tussen ‚Romantisme' en ‚Classicisme', wat zeker niet dadelik door een enkel woord duidelik te maken is, — waarvoor er zelfs een naar verhouding lange uitweiding nodig zal blijken te zijn.

Er zijn er voor wie ‚Classicisme' eenvoudig betekent: ‚The literary, aesthetic and other conceptions of the ‚classical period' of Greece and Rome en anders

niets, — of wel: dàt verschijnsel in postclassical literature', juist ‚the harking back of that (postclassical) period to ‚The' classics themselves. ‚In het eerste geval is het dus eenvoudig ‚de' oude wereld, ‚de' klassieken waar het om gaat, ‚Antiquity', in het tweede geval zal dit verschijnsel nog een duidelik verschillend karakter vertonen al naar mate men de literatuur van Italië en de ‚zuster-afstammelingen' op het oog heeft of de niet-Romaanse talen. In Italië en de andere Romaanse landen is dit ‚harking back' een essentieel nationale beweging, waar men op eigen oudheid terug gaat, in de andere landen, b.v. de Germaanse wereld is dit teruggaan op de classiciteit zeker niet nationaal, — van anti-nationaal te spreken zou wel te sterk zijn.

Maar nu het daar steeds tegenover geplaatst Romanticisme?

Dat is voor die zelfde groep onderzoekers wier blik op het classicisme ik hierboven trachtte te schetsen, ook, òf een wereld — de wereld der middeleeuwen — romanticisme is voor vele eenvoudig, en uitsluitend, mediaevalism; zie b.v. Beers, — òf een literaire beweging, zo als die welke in de 18de eeuw van de Duitse wereld uit zich over Frankrijk, Engeland en zo veel andere landen verspreidde, zie mijn definitie aan het eind van dit opstel.

Doch die interpretatie van het classicisme en het romantisme is het niet welke ons aan een parallel van onze etymologiese beschouwingen helpen zal. Als men er goed over na denkt is de daar zo even weergegeven opvatting van het Classicisme en het romantisme eigelik niets dan een *samenvatting* van de verschijnsels als zodanig en raakt er het wezen niet van.

Wat is het dan, dat b.v. een 20ste eeuwer zich al of niet tot het classicisme aangetrokken zal doen gevoelen? Wat zal aan de andere kant een man uit de zelfde tijd er toe brengen, al durft hij zich geen ‚romanticus' meer noemen, zich meer tot de romantiek te wenden dan tot het classicisme? Zeker, — uiterlike omstandigheden kunnen er het hunne toe bijdragen, als daar zijn dat een toeval hem meer met anderen uit die richting samenbrengt, of iets dergelijks. Maar om tot die keus te komen of er vrede mee te hebben, moet er toch noodzakelik een inniger, intimer overeenstemming van karakter op te merken zijn tussen den aangetrokkene en het voorwerp van zijn keuze. M. a. w. wat is het innigste wezen van die richtingen dat de min of meer onbewuste keuze — aantrekkingskracht — determineert?

Zie ik goed, dan is wat hierboven van de aard dier twee richtingen gezegd is slechts een naar ik hoop juiste quintessens van wat er over de loop, de aard van die litéraire verschijnsels gezegd is maar hebben wij daar, al zouden die korte aantekeningen ook nog zo uitgewerkt worden, geen aanduiding van het innige wezen er van.

In 1867 was Ibsen lelik door de Deen Clemens Petersen over zijn Peer Gynt aangevallen. Petersen had niets meer of minder beweerd dan dat dit ‚dramatisk digt' geen poëzie was. Hevig verontwaardigd schreef Ibsen toen in een brief aan Björnstjerne Björnson, Breve, I, p. 158): „mijn Peer Gynt *is* poëzie en als dat volgens jullie bestaande definitie niet zo is, dan moet jelui de definitie maar veranderen" [1]). Dat noemt men de bakens verzetten als het getij verlopen is. Nu, dit was nu maar een wens, maar zo handelde Symonds, die van

[1]) Min bog er poesi; og er den det ikke, så skal den blive det. „*Begrebet poesi skal i Norge komme* og *böje sig efter bogen.*"

Blake sprekende (The Renascence, p. 40) erkent dat men „om Blake's poëzie te definieren een nieuwe definitie moet opstellen van wat poëzie eigelik is. Daar hebben we het zelfde — romantiese prinsiepe, duideliker: het prinsiepe der romantiek; Symonds ‚did not (try to) turn the mill as he could not turn the wind, Clemens Petersen zou — en hoevelen niet met hem, toen en nu — zou de wind willen hebben doen draaien in plaats van de molen.

Voor de classicisten staat de door de classici geschapen vorm als het hoogste wat zij zich denken kunnen, — beter kàn het niet. Zo wordt *vorm* voor hen *norm*. Waarom dus verder gezocht, wij hebben ‚het ware', d. w. z. ‚het schone'; neem dat schone over. Neen, zegt het Romantisme: dat kan schoon geweest zijn voor dien tijd, wij hebben onze eigen idealen, wij willen volgens onze eigen behoeften onze eigen vorm scheppen, wij danken veel aan de schoonheidsbegrippen en de waarheidsvoorstellingen der ouderen, wij zullen daar graag gebruik van maken voor zo ver dat voor onze eigen omstandigheden te pas komt, wij willen ons zelf zijn, niet een ander. Zouden wij dat alles zo maar overnemen, dan zouden onze produkten een verzameling clichés zijn, if Classicism wishes to ad*o*pt, we must ad*a*pt, in order to be and remain ourselves. [1])

If Classicism is convention, romanticism is freedom from its trammels, the former aims at the perfect*ed*, the latter at perfect*ing*. Zo verstaan we Symonds die van de 18de eeuw spreekt ‚with its scrupulous exterior neatness and its comfortable sense of something definite said definitely' (p. 147) en Leslie Stephen (Beers p. 40) die, in order to characterise the spirit of deistic rationalistic pseudoclassicism of the 18th century, van ‚a good common-sense religion' spreekt, „that should be taken for granted and no questions asked." Leslie Stephen is het ook die het romanticisme geestig karakteriseert als een ‚getting out of the ruts', wat het ook moet zijn dat Dr. Johnson zo prachtig (onbewust, hoef ik het er bij te voegen?) parodieerde, toen hij van Gray zeide: ‚Sir, he was dull in company, dull in his closet, dull everywhere. He was dull in a new way and that made many people think him GREAT.'

Deze twee opvattingen van 't Classicisme en 't Romantisme, zo men wil deze twee verschillende betekenissen die elk dier woorden heeft, staan per slot van rekening zo ver van elkaar af, dat men eigelik twee woorden zou wensen om ze van elkaar te onderscheiden. Nu, het feit dat we, al is het in verschillende talen, Eng. en Duits en 't Frans, er al twee voor 't zelfde begrip hebben, nl. le *Romantisme* (der *Romantismus*) en eng. *Romanticism*,

---

[1]) In Ascham's *Scholemaster* vind ik (ed. Arber, p. 61) de volgende uiteenzetting, ietwat geforceerd van uitdrukking, maar dat is aan de tijd eigen, van het standpunt van een echte classicus, die toch iets van de zuurdesem van 't Romantisme in zich voelt:

"Some other, having better nature, but lesse witte (for ill commonlie, have over much witte) do not utterlie dispraise learning, but they saie, that without learning, common experience, knowledge of all facions, and haunting all companies, shall worke in yougthe, both wisdome, and habilitie, to execute anie weightie affaire. Surelie long experience doth proffet moch, but moste, and almost only to him . . . that is diligentlie before instructed with precepts of well doinge . . . Learning teaches more in one yeare than experience in twenty . . . .", waar "learning" duidelik het classicistiese "end attained" representeert, "experience" daarentegen de "means", "the way *to* the end" van 't romantisme. Maar zie blz. 63; "experience *may* proffet", etc.

doet de oplossing aan de hand om *Romanticism* evenals *classicism* te blijven gebruiken voor die literaire uitingen, waarvoor 't Frans en 't Duits romantisme (-us) gebruiken, — bij dit technies gebruik alweer (zie boven p. 246) kan er geen bezwaar zijn van de usus af te wijken. *Romantism* (-e, us) zou dan uitstekend apart gezet kunnen worden voor die geest, — de mentaliteit de zucht ‚to get out of the ruts' omgezet in de romantiek — het romanticisme — der literatuur. Moeiliker is het hier met dat andere *-ism(e)* gesteld, een in de consequenties doorgevoerd parallelisme zou ons tot „classisme" brengen wat ik nog zo gauw niet zie doordringen.

Hoe dit nu ook zij, intussen is mij het hoge woord ontsnapt: die geest welke het (literaire) romanticisme als reactie tegen het neo-classicisme zou doen ontstaan, is een *mentaliteit*, een uiting van een levensopvatting, van een ‚attitude', een houding tot het leven en zijn problemen.

Is men zo geestelik gevormd — „thus constituted" — dat men het werken, het zwoegen als zodanig vóór het doel zelf stelt, ja dan zal men, ik zeg het nog eens: niet zoeken om te vinden in de eerste plaats, maar voor het genot van 't zoeken zelf.

En zulke mannen zijn er altijd geweest en zullen er altijd zijn. Wat was Lessing anders toen hij de uit zijn Duplik beroemde woorden moest pennen?: „Nicht die Wahrheit .... sondern die aufrichtige Mühe hinter die Wahrheit zu kommen .... macht den Wert des Menschen .... Wenn Gott in seiner Rechten alle Wahrheit und in seiner Linken den einzigen immer regen Trieb nach Wahrheit .... verschlossen hielte und spräche zu mir! ‚Wähle', ich fiele ihm mit Demut in seine Linke un sagte: Vater, gieb, die reine Wahrheit ist ja doch für Dich allein'. In zijn ‚Ode to Napoleon' spreekt Byron van Napoleon's rapture of the strife die voor hem de ‚breath of life' zou zijn geweest. Zou dat werkelik zo als ik ergens aangegeven vond, ook een voorbeeld van die ‚certaminis gaudia' zijn welke de strijd alleen ter wille van de strijd zoekt „War for war's sake"? Als we in die zelfde strofe lezen dat ook ‚the earthquake rock of Victory' voor hem tot die ‚breath of life' bijdroeg, dan is dit al zeer onwaarschijnlik maar ik haal het voorbeeld toch aan omdat het even goed als een ander ons principe illustreert.[1])

Om nu nog maar één verdere illustratie te geven, wij kennen alle de ‚attitude of mind', het verlangen om ‚kracht naar kruis', te krijgen — maar wat te zeggen van hem die, voelend hoe veel geesteskracht er in hem schuilt, zijn God durft vragen om „kruis naar kracht"? „Wees dankbaar voor 't gevaar als het maar tegen Al uw krachten op kan wegen. Hoe groter zaak, hoe zwaarder taak maar des te schoner zege." Dat was Björnstjerne Björnson die zich daar „In een moeielik ogenblik" mee wist te troosten (Digte, p. 46: Vaer glad naar faren veier hver evne som du eier: jo större sag, des tyngre tag, men desto större seier.") En het was die zelfde ‚krachtkerel' —, kraftkar' zo als het in zijn sterke taal heet — die als de hem meest ‚congenial' maand

---

[1]) In het boek van Jan de Vries over de Vikingen in de lage landen bij de Zee lees ik (op blz. 336);

„Niet het bezit is de hoofdzaak maar de eer van 't bezit: niet alle rijkdommen der wereld maar alleen de moed om ze te veroveren."

Een trekje dat op de Vikingen als „romantici" duidt?!

April koos, omdat — *omd t* — „die doet het oude sneven En brengt het nieuwe mede. Dit geeft nu wel wat Leven, doch 't beste is niet vrede maar wèl dat men iets wil." En dit betekent niet dat het met zich zelf vrede hebben voor hem boven aan staat, niet dat het hem om het tot een eindrezultaat komen of gekomen zijn te doen is, neen, dat is het beste niet, maar wèl iets willen iets tot stand willen brengen, zelf de handen uit de mouw steken, niet vrede hebben met wat andere gedaan hebben, zelf werken. En dààrom kiest hij de maand April, fordi den stormer, feier, Fordi den smiler, smelter, Fordi den Kraefter vaelter' men ziet het: het is hem om die omkeer der natuurkrachten te doen — in April wordt het zomer', alweer dat ‚worden' in plaats van 't eindpunt ‚zijn'; zie verder mijn opstel over Björnson's Arnljot Gelline in „Onze Eeuw" (1912).

En zo lang die houding tegenover het leven bewonderaars vindt die bewust of onbewust uit die opvattingen de kracht putten om den strijd die een ieder nu een maal moet voeren, aan te binden met het fiere bewustzijn dat er uit die strijd zelf — afgezien van een verhoopte overwinning als doel, dat er uit die strijd zelf al de *certaminis gaudia* te halen zijn, — zo lang zullen er romantici zijn (zullen we hier — zie boven, ‚romantiekers' moeten zeggen?) — en in die zin zal er altijd romantiek bestaan, al zullen die geestesgezinden dan ook incarneren wat hierboven als romantisme onderscheiden werd en niet romanticisme. In de zin van romantisme zal de romantiek nooit uitsterven.

Wat is dan, en nu in de gehele samenhang beschouwd, eigelik het romantisme? Laat ik de hierboven slechts fragmentaries aangegeven punten in de eigen termen van mijn teruggevonden noten weer mogen geven:

Romant(ic)ism is the love of the natural — nature — and the desire of perfect*i*ng — the aspiration to perfection as opposed to the joy at the (always more or less artificial) perfect*ed* ideal and the pleasure in having reached the perfect*ed*.

which in the course of the 18th century, especially at the end, and as a break with the dominating spirit in that period of intense (neo-)classic leaning

reverted to older national sources, in literature and in art as well as to the study of the ego (with regard to nations and individuals) and Individualism

shows itself in a tendency of ad*a*ptation instead of the system of ad*o*ptation to which the classicising spirit necessarily leads

and reveals itself accordingly as one of the emanations of nationalism (with which however it is not quite identical).

So, when people speak of Romanticism, they mean either a movement in literature or art or a conception of life, an attitude of mind, ‚une mentalité'.

It consists essentially in the substitution of models; a Romant(ic)ist is therefore always

seeking for his inspirations in — better perhaps: being inspired by — the earlier and national periods more especially, but not in any way exclusively, in the mediaeval times. This takes place first of all in the Teutonic world where Romanticism is born, so that even the Romance (Latin) countries go to Germany and England first for their sources and that conversely the Germanic countries draw upon France and even Italy — the Italian middle ages of Dante, Petrarca and Boccacio — in the second place only,

teste the PreRaphaelite Poets, whose way to Dante led over Giotto and the other early Florentine Masters. In its religious aspect Romanticism means the substitution of Christian ideals and of a Christian mythology for a pagan one, hence Romanticism leads not only to a scientific study of the Middle Ages but also, practice besides theory, to a movement towards Rome as in the case of single individuals such as Brentano and von Arnim, as well as of whole groups of men such as the Oxford Tractarians. Conversely, the revival of earlier literature led as in the case of the Grimms, Asbjörnsen and Moe, Grundtvig, Perrault, Bishop Percy and others to the study of the older national folklore and mythology. And thus in a broader sphere of thought, a totally different result of the same causes may be observed in that the same Romantism that caused Burne-Jones to remain a Roman Catholic, could not only be no objection to Morris' becoming a Socialist and to his drifting away from Roman Catholicism, but, leading as it did to perfect freedom from any classical trammels, it conduced almost necessarily to perfect freedom in general, to the emancipation of the ego the individualism and hence to the countermovement of ,Los von Rom'. In its social aspect, it laid more stress on the treatment in literature of the Humble as opposed to the previously dominant conception that the higher classes only were worthy, or at least especially worthy, of being made the subject of Literature. —

Like its classical counterpart, it is perhaps less happily, certainly somewhat ambiguously, characterised as a renascence, — less happily owing to the passivity inherent in that term. It is a survival, the spirit of Romantism surviving all through the neo-classic, Augustan ages as there is to be observed a continuity of Romantic works, via Chaucer, Spenser, Milton and even Ben Jonson, it is a revival only in so far as, later on, the hothouse-plants of be-periwigged Popedom and Johnsonnese were consciously replaced by the natural flowers of Thomson, Burns, Wordsworth and the rest.

Al moet er nu noodzakelik in deze definitie met z'n ap- en dependenties wel een en ander voorkomen dat strikt genomen slechts zeer in de verte met ons doel samenhangt, geloof ik toch dat die in z'n geheel nuttig kan zijn geweest om te doen zien wat nu hier de analogie is met ons onderzoek naar het wezen der Etymologie.

Ik durf hopen dat na alles wat vooraf gaat, men de bedoeling reeds lang zal hebben zien doorschemeren: het is dezelfde ,attitude of mind' die het hier geschetste romantisme kenmerkt welke aan de boven aangegeven opvatting van het ware wezen der etymologie ten grondslag ligt.

De geen wien ,de oudste vorm' tegenlacht en die er zich toe beperkt die als ,de' etymologie aan te geven, voelt als de classicus ,pleasure in the perfect*ed*', hij die zich als het te bereiken ideaal met niets minder dan de gehele woordgeschiedenis tevreden stelt — hij moge dan er niets op tegen hebben de oorsprong van het woord gevonden te hebben, wat toch nooit meer dan betrekkelik kan zijn — zijn ,pleasure' vindt hij toch minder in de overwinning dan in „the strife", hetgeen in dit geval zeggen wil: wat men daardóór en daarbij leert.

Sleydinge *bij Gent*, herfst 1926. H. Logeman.

MA MÈRE L'OIE: *AUE* (= *AUCA*) OU *AVE* (= *AVI*)?

Le plus ancien exemple que cite Littré de cette locution traditionnelle se recontre dans ce couplet de Mathurin Régnier (± 1600), Satyre XV:

> Et ne m'esmeus non plus quand leur discours fourvoye,
> Que d'un conte d'Urgande et de ma mere l'oye.

Ensuite on la signale en 1650 dans la Gazette de Loret (selon André Lefèvre), dans Boileau (Dissertation sur Joconde 1669, Littré); puis dans le second volume des *Parallèles* de Charles Perrault (1693) où se lit: „Les fables milésiennes sont si puériles que c'est leur faire assez d'honneur que de leur opposer nos contes de Peau d'Ane et de *la* mère l'oye." Mais quoique usitée en France depuis une époque inconnue, l'expression ne se répandait en Europe qu'à la suite de la dernière publication de Charles Perrault. Cet académicien s'était amusé depuis 1690, aux intervalles de travaux plus sérieux, à rédiger en vers quelques nouvelles pour la jeunesse. Et voici qu'en 1697 parut une plaquette intitulée *Histoires ou contes du Temps Passé* qui s'annonçait comme l'œuvre d'un enfant de dix ans, Perrault Darmancour, fils de l'immortel. Ce charmant recueil de huit contes en prose, produit d'une collaboration familiale, eut un succès vif et permanent; en Angleterre parurent des *nursery rimes* „*Mother Goose's Melodies*", 1760; plus tard Grimm les accueillit parmi ses Märchen.

Le petit volume offrait en regard du titre une mauvaise gravure de Clouzier, représentant une vieille filandière, deux enfants devant elle, et derrière, sur un écriteau cloué à la porte: *CONTES DE MA MÈRE LOYE.*

Mais qui était *ma mere loye?*

Lamy (1781) en donne cette explication qui figure dans le Dict. Général: — „L'expression: *contes de ma mère l'oie* fait allusion à un ancien fabliau où une mère oie, instruisant de petits oisons.... leur conte des histoires." —

Cependant on ne connaît pas ce fabliau.

Grimm en fait remonter l'origine beaucoup plus haut, cherchant à démontrer la que phrase légendaire se rapporterait à la reine Ped'auque (Pied-d'oie) de Toulouse, qu'on a voulu rapprocher tantôt de la reine de Saba, tantôt de Sainte Clotilde, femme de Clovis Ier. Lefèvre (1875) voudrait assimiler *Ma mère l'Oie* à l'une des deux *Berthe au grand pied,* dont la plus ancienne fut convaincue d'avoir mis au monde un *canard* (de basse-cour). On ne saisit pas le rapport, surtout lorsque de ces Berthes terrestres notre mythologue, suivant encore les traces de Grimm, passe d'un vol hardi à *Berchta,* divinité germanique „qui file des robes couleur de temps, de soleil et de lune". Dans les contes Lefèvre n'aperçoit que des mythes solaires aryens, où les oies, semble-t-il, sont pour quelque chose. Aussi pour *Cendrillon* il ne démord pas de la petite pantoufle de *verre* (non pas *vair*) puisque „le verre convient parfaitement à un mythe lumineux."

Mais avant de nous fourvoyer sans retour, quittons ces spéculations, pour regarder encore une fois l'image de Clouzier. L'écriteau de la maisonnette porte: *Contes de ma mère loye.* Se figurait-on que c'était le nom propre de

l'aïeule, dame l'Oie, de son vrai nom, ou par allusion à la loquacité de l'espèce? Ou encore — et voici une conjecture que je crois nouvelle — *loye* représenterait-il, sous une forme contaminée, un mot oublié pour ancêtre, aïeul(e): *avus, avia?*

Le Thesaurus latin „des cinq universités" donne *avus* (nota formam *avius*) *avia* (nota formam *ava*; parmi les formes vulgaires *aia*). Notons la remarque: pluraliter *avi i. q. avus* et *avia*, justifié par Varro. Et relevons l'emploi figuré: ira cadat naso.... dum veteres *avias* tibi de pulmone revello [Pers. 5. 92. expliqué par *aniles ineptias*].

Comme descendants Meyer-Lübke donne, l'it. sept. *avo*; le valaque *aiă*; le prov. et cat. *avia* [1]).

Pour ce qui est de l'ancien français, voici ce que nous constatons. Tobler-Lommatzsch, *Alfr. Wb.*, p. 265: *aive*, subst. *masc.* et *fém.*, en allemand Ahne, également des deux genres. Parmi les variantes il y a „mes ancestres, mes aves", „ses aves" et „le roi Clotaire son avie". Les MSS ne distinguant guère *v* de *u*, on trouve également des formes comme „mis aues", „si aiuez", „sis aiues" (Gaston Paris, Romania, IX, p. 526). A l'article *ave*, subst. *masc.*, Tobler ne donne rien qu'un renvoi à *aive*. Il y a donc un *ave, aue* toujours masculin, et un *aive* des deux genres. La seule base latine qu'admet Tobler est le fém. *avia*. La forme *ava* aurait dû donner *eve*; cependant on n'a pu faire le jeu de mot „Eve nostre eve". A ceci il convient d'ajouter un exemple unique où *ave, aue* est féminin: „Madame Ysabel vostre ave", que Godefroy recueille dans Olivier de la Marche, Wallon de Bruxelles du XVième siècle. A partir de ce siècle jusqu'à Régnier nous n'avons pas de matériaux.

Quant aux formes anciennes et dialectales de *oie (auca)* le *Dict. Gén.* donne *oe, oue*, formes qui n'amèneraient pas la confusion. Mais il y a autre chose. Le *Dict. Etym. de la Langue wallonne* de Ch. Grandgagnage (Liège, 1845) nous fournit: *âwe*, Namur *auwe*, et puis cette forme plus ancienne *aue;* forme également connue en Picardie (Wartburg, Etym. Wb.).

Les noms des aïeux en dialecte de Namur sont: *tave, ratave, taon, rataon.* On n'en trouve pas d'équivalents *féminins* dans le glossaire inachevé de Grandgagnage. Il est à supposer qu'après Olivier de la Marche *ave*(s) est tombé en désuétude, tandis que *aue, âwe*, a persisté jusqu'à nos jours. Un lecteur wallon ou picard du XVIième siècle rencontrant dans un MS. une expression comme „Contes des aues", et se figurant avoir affaire à des histoires de coq à l'âne, a pu substituer à *aues* (= aïeux) qu'il ne connaissait plus, *aues, âwes* qui s'employait couramment. Dès lors les vieilles histoires populaires, où l'on faisait souvent parler et même rire les bêtes, auront pu prendre nom de „Contes d aues", „contes des âwes". On voit d'ici avec quel plaisir les nourrices ont dû se charger de répandre l'expression, après en avoir fait „ma mère l'aue", qui plus tard encore a dû être traduite en français „ma mère l'oue", „ma mère loye".

Voici donc une conjecture qui peut être faible, sans être plus vague

---

[1]) L'espagnol ne semble pas posséder de représentant: *el aya*, „la gouvernante" ne dérivant pas du bas latin *aia*, mais du goth. **hagjo* [M.L.].

que celles admises au Darmesteter. Tant qu'on n'aura pas trouvé de formes plus anciennes avant Régnier, ni un exemple de „Contes des aves" [aues], rien n'est assuré. La confusion par voie orale paraît invraisemblable.

Qu'il me soit permis de faire appel aux romanistes pour l'examen critique de ma conjecture.

Leeuwarden. J. L. CARDOZO.

DE HUMANIST MONTAIGNE.

Op het internationaal letterkundig congres van Parijs in 1878 heeft Busken Huet gezegd, dat elk Nederlander met een glimp van beschaving niet alleen Shakespeare, Goethe en Dante, maar ook Montaigne in 't oorspronkelik leest (*Lit. Fant. en Crit.*, X, 115). Zou dat de oorzaak zijn, waarom onze literatuur-historici, handelende over Montaigne's invloed op onze letteren, zo weinig bewijsmateriaal bijbrengen? Rekenen zij op de belezenheid van hun publiek? Dan geloof ik, dat ze zich vergissen in het tegenwoordige geslacht.

Niet allen oordelen over dien invloed gelijk: Busken Huet meende, dat „de Gascoensche wijze man" aan Coornhert zijn Wellevenskunst in de pen gegeven had (I 28); Albert Verwey acht het „een feit", dat men Montaigne niet kan opslaan, of men vindt plaatsen, die door Spieghel zijn overgenomen (*H. L. Spieghel*, 142); Kalff, sprekende over Spieghel's scepticisme, uitte het vermoeden, dat dit „zich ontwikkeld heeft onder invloed van Montaigne" (*Westeurop. Lett.*, II, 95); Te Winkel is nog voorzichtiger dan zijn ambtgenoot: „Een zekere verwantschap van Spieghel met Montaigne kan niet worden ontkend, al ware het ook alleen, dat beiden de wijsheid begeerden, maar niet meenden te bezitten" enz. (*Ontw.*, III, 102). Aangaande Hooft stelt Prinsen vast: „De Stoa en Montaigne beheerschen Hooft's wereldinzicht ... hij aanvaardt het derterminisme van M., uitgedrukt in Noodlot" (*Handb.*, 263).

De lectuur van de *Essais* leerde mij evenwel een anderen Montaigne kennen, dan ik had verwacht op grond van bovenstaande uitspraken en deed mij twijfelen aan de waarheid er van. Elders [1]) heb ik aangetoond, dat Coornhert en Spieghel de *Essais* niet vóór 1588 hebben gekend. Daarmee vervalt al dadelik Busken Huet's bewering en worden de onderstelling van Kalff, en het „feit" van Verwey enigszins wankel; want Spieghel was al vóór 1588 met zijn *Hertspieghel* vervuld.

Zeker, er is overeenkomst tussen Montaigne en Spieghel: beiden schrijven hun levenswijsheid in de volkstaal, beiden wijzen de woordenpraal van zekere humanisten af: niet om de schone fraze is 't hun te doen, maar om de waarheid. „Le parler que j'aime, c'est un parler simple et naif, tel sur le papier qu'à la bouche; un parler succulent, court et serré". — Montaigne weet,

---

[1]) *Tijdschr. voor Ned. T. en lett.*, XLIV, p. 220 en. vlgg.

dat hij wel eens wat vrij is, en zich te veel laat gaan, maar om de schijn te vermijden van gekunsteldheid en mooischrijverij, vervalt hij in het andere uiterste en hij maakt Horatius' woorden tot de zijne: „Brevis esse laboro, obscurus fio". Spieghel uit zich over zijn stijl op overeenkomstige wijze (*Hertsp.*, I., passim). Beiden zijn ze kinderen van hun tijd in hun neiging tot woordspel, bekend als concetti, een neiging, die wel ontwikkeld is onder klassieken invloed; maar beiden zijn te ernstige waarheidzoekers om aan deze neiging veel toe te geven.

Dergelijke overeenkomstigheden evenwel laat men niet gelden als bewijzen van invloed; neen, 't zijn Montaigne's humanistiese denkbeelden, die men bij Spieghel meent terug te vinden. En ik kan me begrijpen, dat iemand, die zo eens bladert in de *Essais*, tot die mening kan komen: Montaigne was een levend man, die, van zijn prille jeugd af gedrenkt in de literatuur der klassieken, vooral der moraalfilosofen, in zijn innerlike ontwikkeling verschillende stadia had doorlopen, die men in verband pleegt te brengen met klassiek-wijsgerige stelsels en aan te duiden met stoïcisme, epicurisme, pyrrhonisme, enz. Dat men in zijn geschriften dus tal van denkbeelden aantreft, die Spieghel in zijn *Hertspieghel* belijdt, spreekt van zelf. Maar men bedenke, dat Spieghel ook de Latijnse schrijvers kende, zodat overeenkomst nog geen ontlening insluit. Men heeft zich beroepen op de ingenomenheid, die Spieghel betuigt met Montaigne, maar hebben zij, die Montaigne's invloed op onzen humanist zo hoog aanslaan, zich wel eens afgevraagd, waarom hij „den Fransman van den Bergh" niet een plaats waardig keurde in zijn „Cabinet des Muses"? (zie Spieghel's brief aan Hooft).

Aan Spieghel was het „kameleontiese" in Montaigne's wezen niet ontgaan, dat ieder moet treffen, die meer doet dan bladeren in de *Essais*. Spieghel's levensrichting was in wezen sterk verschillend van die van Montaigne. Men heeft beiden epicuristen genoemd op grond van het zich terugtrekken uit de openbare zaak en 't zich welbehaaglik wikkelen in eigen sfeer. Maar dit is toch niet het wezen van 't epicurisme. In dit opstel wil ik trachten, een facet van Montaigne's epicurisme in 't licht te stellen, dat tot nu toe, naar ik meen, nog onvoldoende belicht is, en waardoor het verschil tussen hem en Spieghel sterk in 't oog valt.

In Frankrijk heeft de strijd over Montaigne's epicurisme of stoïcisme al vrij wat literatuur doen ontstaan, maar tegenwoordig, dunkt me, zijn de deskundigen het daar over zijn levensopvatting vrij wel eens: Brunetière, Lanson, Jeanroy, Armaingaud, Villey, Strowski [1]) zijn hierin eenstemmig, dat hij in leven en aanleg epicurist was. Enkelen zien wel in zijn eerste Essais stoïcijnse uitingen, maar deze worden verschillend beoordeeld. Terwijl Armaingaud staande houdt, dat Montaigne zijn leven lang epicurist was, zien Villey en Strowski in de *Essais* een ontwikkeling tot een periode van twijfel, die uitliep op epicurisme. Armaingaud houdt aan de beide laatste geleerden voor, dat ze niet goed onderscheiden tussen stoïcisme en epicu-

---

[1]) De meeste literatuur over M. dank ik aan den sekretaris der redaktie, mijn vriend Gallas, lector aan onze Universiteit, dien ik bij dezen hartelik dank voor zijn nooit falende hulpvaardigheid.

risme [1]). Ook Lanson tikt Strowski op de vingers: deze spreekt „imprudemment" van stoïcisme, zegt hij; de brieven van Seneca aan Lucilius — en deze noemt Strowski o. a. als een bron van Montaigne's stoïcisme — zijn vol van epicurisme. Maar de toon van Armaingaud klinkt wel wat als die van een autodidact, bevangen in zijn ontdekkingen; want zo bont als hij 't voorstelt hebben ze 't geen van beiden gemaakt. Strowski zowel als Villey voeren juist Montaigne's jeugd en opvoeding aan om te bewijzen, dat zijn liefde voor het stoïcisme en zijn verheerliken van de zelfmoord als de meest heldhaftige dood — „une pleine victoire de l'esprit sur l'instinct physique" — een literaire, en geen levenshouding was (zie Villey in zijn boekje *Montaigne*, 134).

Dat Plutarchus — een der leermeesters van Montaigne — geen stoïcijn was, weet Strowski even goed als Armaingaud, maar de moraal van Plutarchus was stoïcijns, zegt hij. Wat Montaigne in de eerste plaats beoogde, was rustig te leven; en dit is epicurisme. Waartoe dan de stoïcijnse houding in de eerste essais? Strowski's antwoord is: „elle lui a paru propre à écarter les inquiétudes, qui mettaient en péril son repos et l'empêchaient de se livrer à ses goûts; il est stoicien par épicurisme. S'il avait vécu dans un Etat bien policé, si sa fortune lui avait paru stable, s'il n'avait pas eu la hantise de la mort, pour lui d'abord, puis pour sa fille, sa femme, sa mère ensuite, il n'aurait que faire du stoicisme (Strowski, *Montaigne*, 114).

Bij lezing van de aangehaalde schrijvers over Montaigne trof mij ten eerste, dat zij ten opzichte van het stoïcisme niet eenstemmig zijn — Villey constateert ook uitdrukkelik, dat men bij Strowski een andere opvatting vindt dan bij hem! — en ten tweede, dat epicurisme en stoïcisme bijna uitsluitend opgevat worden als een levensleer. Nu zijn op dit gebied de stelsels moeilik uiteen te houden. Beide hebben hetzelfde doel: de wijze is zichzelf genoeg en moet zich gelijk blijven. Daar komt nog bij dat de stoïcijnse leer in de loop der tijden zich ontwikkeld heeft, zodat men bezwaarlik kan spreken van *de* stoïcijnse leer. [2]) 't Is ook enigszins bedenkelik om een man als Montaigne, die van de Oudheid door een Christelike cultuur van vijftien eeuwen gescheiden was en daarbij een eclecticus, kortweg met het etiket stoïcijn of epicurist in te delen bij een dezer beide secten. Bruikbaar zijn die namen wel: in het huidige spraakgebruik wordt er een verschil in geestelike spanning, in beginselvastheid mee aangeduid. Maar in de XVIe eeuw dacht men daarbij aan een bepaalde wijsgerige school. Nu moet het iederen lezer der *Essais* treffen, hoe Montaigne zich al gauw emancipeert van zijn geestelike vaders. Ofschoon hij de leerling van Plutarchus en Seneca genoemd wordt, geeft hij aan zijn eigen leerling den raad, te

---

[1]) Het komt mij voor, dat ook Prinsen zich niet voldoende rekenschap heeft gegeven van deze wijsgerige stelsels. In *De Ned. Ren. dichter Jan van Hout* (pag. 125) heet Montaigne een priester van het „secundum naturam vivere" tussen Cato en Rousseau in! Die weg is nog veel breder dan die „tussen Keulen en Parijs"! Nog raadselachtiger is een mededeling in zijn boekje *P. C. Hooft*, dat Lucretius' verzen „Suave mari magno" etc., een voornaam deel uitdrukken van de levenshouding bij den s t o ï s c h e n humanist Montaigne! Lucretius was naar zijn eigen belijdenis de apostel van Epicurus!

[2]) Zie Hegel, *Gesch. der Phil.* (uitg. Bolland), pag. 585 vlg.

zorgen, dat, wat hij leert, geheel het zijne wordt, en hij niets op gezag aan moet nemen (*Essais*, I, 25: *De l'institution des enfants*). Weinig waardering heeft hij voor hen, die hun geschriften volproppen met aanhalingen uit de klassieke schrijvers, zonder zelf de wijsheid, daarin vervat, verworven te hebben. Hij zelf erkent geen meester, al zal hij niet beweren, dat zijn denkbeelden fonkelnieuw zijn: men kan niets zo dwaas beweren, dat niet reeds door een of andere filosoof is gezegd, meent hij met Cicero (II, 12). Bij 't schrijven kan hij 't stellen zonder gezelschap van, of herinnering aan boeken (III, 5). Hij doet graag als de schilder, die, na heel lelike hanen te hebben geschilderd, aan zijn leerlingen verbood, een levende haan in zijn atelier te brengen. Hij klaagt over de zucht naar geleerdheid, de ziekte der humanisten van zijn tijd; dat kweekt maar afhankelikheid; men durft geen verstandig woord te zeggen, of 't moet steun vinden in een klassiek gezegde; bijna al onze meningen hebben wij op gezag; de wereld is slechts uit op vertoon (III, 12). Montaigne heeft zelfvertrouwen genoeg; wij zijn ieder van ons rijker dan we denken, maar men richt ons af, om ons meer te bedienen van een ander, dan van ons zelf; we lezen te veel en verlaten ons te weinig op ons eigen oordeel (III, 12). Mocht iemand hem verwijten, dat ook zijn geschriften wemelen van aanhalingen, dan zou zijn antwoord zijn, dat de waarheden van hem zelf zijn: „je fais dire aux autres non à ma tête, mais à ma suite, ce que je ne puis si bien dire, par faiblesse de mon langage ou par faiblesse de mon sens. Je ne compte pas mes emprunts, je les pèse (II, 10).

Hierin verschillen Coornhert en Spieghel van Montaigne dat onze humanisten hoogst zelden de uitspraak van een of andere autoriteit aanhalen, of 't moet de bijbel zijn, ofschoon Spieghel met bijbelteksten ook uiterst spaarzaam is. Nog meer dan Coornhert verlaat hij zich op zijn eigen rede (niet gelijk te stellen met verstand), gelijk Montaigne. Zowel de Nederlandse als de Franse humanist (zie evenwel hierna, waar aangetoond wordt, dat Montaigne deze leer niet trouw bleef) geloven aan de rechtschapenheid, geboren uit haar eigen wortels, uit het zaad der algemene rede, dat in ieder niet ontaard mens is gestrooid. „Il ne nous faut guère de doctrine, pour vivre à notre aise. Et Socrates nous apprend qu'elle est *en nous* la manière de l'y trouver et de s'en aider" (III, 12). Hij is zich zijn onafhankelijkheid wel bewust. Hij beroemt er zich op, dat hij niet geleefd heeft — 't is een toevoegsel in de uitgave van 1595 — volgens dezen of dien wijsgeer, maar volgens zich zelf (II, 16, zie ook II, 17).

Montaigne stelt er dus prijs op, niet gerekend te worden tot een of andere school; maar het minst zou hij vrede gehad hebben met de naam stoïcijn. Herhaaldelik komt hij tegen de starheid hunner leer in verzet en laat hij zich minachtend over hen uit. De standvastigheid, die zij aanprijzen, is voor den mens onhoudbaar (I, 1), hij ziet geen kans de stoïcijnse onaandoenlikheid te bereiken (III, 12); de uitroep van Seneca, dat de mens, die zich niet verheft boven zijn menselikheid, een laag en verwerpelik schepsel is, vindt Montaigne dwaas, en doet hem denken aan iemand, die verder wil stappen, dan zijn benen toelaten (III, 12). De wijsheid heeft tot doel de deugd, maar die is niet, zoals de school leert, geplant op den top van een

ontoegankeliken berg! (I, 25) — Montaigne doelt hier blijkbaar op het tafereel van Kebes —, voor hem is de middenweg de ware; de stoïcijnen vindt hij verwaand en aanmatigend. Epicurus daarentegen haalt hij altijd met waardering en instemming aan. Als hij bezwaar zou maken om epicurist genoemd te worden, dan zou het zijn, omdat die soms in het doorvoeren van hun beginsel even steil zijn als de stoïcijnen. „Le secte Epicurien ne cède aucunément à la Stoique," „Toutes les voies extravagantes me fachent" (II, 12).

Toch moeten we Montaigne een epicurist noemen, niet alleen om zijn levenshouding — waarover later —, maar om zijn houding ten opzichte van de metaphysiese problemen: God en de menselike rede. Over deze vraagstukken liep het denken der Stoïcijnen en Epicuristen zeer uiteen. Voor zover ik weet, is er in onze taal nog nooit op gewezen, dat Montaigne in dezen de opvatting der Epicuristen deelde. Aangezien het standpunt van onze humanisten, Coornhert en Spieghel vrijwel overeen kwam met dat van de Stoïcijnen, zal dus op dit terrein het verschil tussen den Fransen humanist en de Nederlandse het duidelikst aan 't licht treden [1]).

Volgens Epicurus was het zich bemoeien met de wereldse zaken in strijd met het Godsbegrip, want naar den consensus gentium betekende God de eeuwige gelukzaligheid en onbewogenheid. Na de schepping zagen de Goden eenvoudig toe, terwijl in de natuur de blinde natuurkracht volgens vaste wetten heerste onder de naam van noodlot. Wonderen gebeuren er dus niet. (We herkennen in het XVIIIe eeuwse Deïsme, dat God ook opvatte als de eerste beweger, die sedert de schepping als „emeritus" toezag, terwijl in de natuur alles mechanies verliep, — de mens was zelfs een „homme machine" — de epicuristiese denkwijze).

De Stoa leerde, dat in 't heelal de materie wordt beheerst en gevormd door het goddelike pneuma, hetwelk die materie doortrekt en een „ongescheiden onderscheidenheid" vormt, gelijk lichaam en ziel. Dit pneuma werkt in de kosmos in trapsgewijze afdaling: in de hoogste bewustheid is ze de redekracht en providentie; als laagste is ze de pneumatiese hexis of een ziel van lager orde, de drager der vormende eigenschappen, in de planten de physis genoemd, in de dieren de animale ziel. De leer is dus een psychophysies dualisme, verheven tot monisme. Als blinde causaliteit in de lagere gebieden, spreekt men van Fatum. Tussen de Providentie en het Fatum ligt als bemiddelingsbegrip de natuur, die met de Voorzienigheid het doelmatige werken, en met het Fatum het gemis aan bewuste redelikheid deelt. Aan deze alles doortrekkende en vormende macht herkent men het pantheïstiese der leer en tevens, dat de natuuropvatting niet mechanies, maar organies is. God werkt dus altijd: „semper creator Deus". Voor de Stoïcijn was God, uit wie de wereld was voortgekomen, niet slechts de oerstof (de stoffelike oorzaak), eerste beweger en wet van oorzakelik gebeuren, maar tevens de alwetende en doelstellende rede: behalve onverbiddelik Fatum

---

[1]) Voor het verschil tussen Stoa en Epicurus volg ik, behalve 't *Handboekje van Epictetus* en *Uit den tuin van Epicurus*, en Seneca's brieven aan Lucilius, de opstellen van Hans von Arnim (in *Die Kultur der Gegenwart*) en Hegel's overzicht (in zijn *Geschichte der Philosophie*. Uitg. Bolland).

is God ook de in zijn wijsheid alles voorziende (Providentia). In haar is, gelijk in de kiem de plant, de kosmos potentieel aanwezig, gelijk in de menselike wil de daad; die wil, tot bewustheid gebracht, in ons denken, verheft die daad tot doel; de ontwikkeling der handelingen en bewegingen tot dat doel verloopt mechanies in de lichamelike wereld. Als God nu de algoede voorzienigheid was, dan rees de vraag: vanwaar het kwaad? Hieromtrent bestond er tussen de wijsgeren, die richting gegeven hebben aan de leer, Kleanthes en Chrysippus, dit verschil, dat volgens den een in de lagere regionen van de kosmos of van de natuur de providentia niet reikte en uitsluitend het Fatum werkte. De ander evenwel hield vast aan de kosmos als eenheid en liet dus geen kwaad toe, dat tegen de wil der Voorzienigheid zou bestaan. We herkennen de laatste zienswijze in het Calvinisme, dat, zuiver monotheïsties, „de zonde uit God" aanvaardt, terwijl de eerste opvatting o. a., in het Katholicisme ingang vond, volgens hetwelk God de zonde in de wereld toelaat. Beide Stoïcijnse filosofen zijn in hun teleologiese opvatting anthropocentries: de wereld is geschapen terwille van de mensen en de goden. Chrysippus is daarbij optimist en beschouwt het physiese kwaad (hij spreekt ook van noodzakelik kwaad) als onmachtig om den mens zijn gelukzaligheid te ontroven. De Stoa leert verder, dat het totaal der redelike wezens, voor wie de kosmos als gemeenschappelik woonhuis is ingericht, één staatsgemeente vormt en 't voorbeeld is voor alle aardse gemeenschappen. Ieder mens heeft tot plicht te zorgen, dat hij lid worde van dit rijk. 't Zelfbehoud is dus gelegen in 't overwinnen van 't onmiddellik eigenbelang en 't streven naar altruïsme. Herinnerden wij ons bij de epicuristische leer omtrent God en de natuur het XVIIIe eeuwse deïsme, zo denken we bij de Stoïcijnen aan Spinoza; in de natuur als het bemiddelingsbegrip herkennen we diens „natura naturans" en „natura naturata".

Wat „verstand" of „rede" in beide stelsels wil zeggen, ligt al besloten in de formule „secundum naturam vivere". Voor de orthodoxe Stoïcijnen betekent ze 't zelfde als: leven in overeenstemming met de goddelike logos, die in de mens woont; de stem der natuur is de stem van God. Het algemene bestaat voor den Stoïcijn in het denken. Kriterium van het ware en goede (want het ware en goede zijn het Zijnde) is de begrepen voorstelling. De rechte rede is de eenheid van 't begrijpende Denken en het Zijn; de enkele voorstelling is pas waar, wanneer ze begrepen is, d. w. z. in 't licht van 't algemene gezien (sub specie aeterni). Terwijl dus de Stoa het ware Zijn in het denken stelde, is voor Epicurus 't Zijn niet een Zijn in 't algemeen, maar het ervarene, dus het bewustzijn als ervaringsbewustzijn in 't individu. De Epicuristiese filosofie is dan ook niet een systeem van „begrippen", maar een systeem van 't voorstellen, van 't zintuiglike zijn. De zintuiglike aandoening is richtsnoer der waarheid. Het is in Epicurus' geest als men in 't dageliks leven zegt: Wat ik met mijn zintuigen waarneem is het zijnde. Door de herhaling der aandoening ontstaat een blijvende voorstelling in mij; dat is de vaste grondslag voor alles, wat wij voor waar houden. Deze voorstellingen zijn het algemene, en dit ontstaat dus door de herhaalde waarneming van de afzonderlikheden. Dit is ook de denktrant van Locke aan 't eind der XVIIe eeuw en van zijn leerlingen in de XVIIIe eeuw.

— Voor den epicurist is het criterium van het ware goede gelegen in de aandoening. Of men volgens de natuur leeft, wordt dus niet bepaald door de rede, maar door 't gevoel.

Onderzoeken we nu de *Essais* op bovengenoemde punten. Uitstekend worden we daarover ingelicht allereerst door het 12e hoofdstuk uit het 2e boek: *Apologie de Raimond de Sébonde*. De *Theologia naturalis sive Liber creaturarum* van dezen middeleeuwsen scolasticus († 1432) had Montaigne volgens zijn vaders opdracht in 't Frans vertaald. Waar nu Sebundus tegenover atheisten de Christelike overtuiging tracht waar te maken op natuurlike, redelike gronden [1]), daar staaft Montaigne eigenlik de beweringen van Sebundus' tegenstanders, door de hoogmoed en de leegheid van de mens in 't licht te stellen en hem 't armoedige wapen der rede te ontnemen. Daartoe nodigt hij de lezer uit om de mens te beschouwen zonder de goddelike ingeving en de genade, „die overigens geheel de kracht en de grond van zijn wezen uitmaken". „Laat iemand mij eens doen begrijpen, door de kracht van zijn verstand," roept hij uit „op welke grond hij de grote voordelen heeft boven de andere schepselen! Wie heeft de mens toch bijgebracht, dat de schepping ter wille van hem heeft plaats gehad? In welke oorkonden staat dat toch geschreven? Zie de onverstoorbare weg der hemellichamen en hun macht, niet slechts op onze lotswisselingen, — want leven en daden zijn van de sterren afhankelik! — maar zelfs op onze neigingen, ons verstand, onze wil! Het verstand moet erkennen, dat de sterren een stom gezag op de mens uitoefenen; dat de bewegingen van 't heelal zijn onderworpen aan periodieke wetten, en dat de keten van het lot (de lotsbestemmingen) bepaald is door duidelike tekens. Niet slechts een enkel mens, niet slechts een vorst, maar staten en rijken en heel deze lagere wereld, ondergaan den invloed der hemellichamen [2]). — 't Is door de ijdele verbeelding, dat de mens zich gelijk maakt aan de Godheid en zich de goddelike eigenschappen toekent. Zelfs de dieren, die hij zover beneden zich waant, zijn in sommige opzichten zijn meerderen. Met Lucretius — de wijze noemt hij hem — ziet Montaigne alles in onverbreekbare banden gebonden. Alles houdt zijn plaats, door de natuur gesteld: de mens heeft geen enkel prerogatief. Daarom heeft een mens onderworpen en nederig te zijn; dat past een „homme de bien". — 's Mensen plicht moet hem voorgeschreven worden en moet hij niet zelf bepalen, want anders smeden wij in onze domme ijdelheid meningen en plichten, die er ons toe zouden brengen elkaar te verslinden, gelijk Epicurus zegt: De eerste wet, ons door God opgelegd, is die der gehoorzaamheid; en omgekeerd, de eerste beproeving, die tot de menselike natuur kwam, was van den duivel; zijn eerste vergif werd ons ingeblazen door de belofte,

---

[1]) „Dieu nous a donné deux livres, celui de la nature et celui de la Bible. Celui-là nous fut donné dès l'origine, car chaque créature n'est que comme une lettre tirée par la main de Dieu. De façon que d'une grande multitude de créatures, comme d'un nombre de lettres, ce livre a été composé dans lequel l'homme se trouve et en est la lettre capitale et principale. Le second livre des Saintes Ecritures a été depuis donné à l'homme et ce au défaut du premier: auquel (aveugle comme il est) il ne voyait rien."

[2]) Spieghel geloofde niet aan de macht der sterren op 's mensen lot. Zie *Lieden op het Vader ons*, str. 43.

die hij ons deed, van te weten. De natuur schijnt ons tot troost in onzen erbarmeliken toestand slechts de waan, de inbeelding, te hebben gegeven. Volgens Epicurus heeft de mens niets, dat hij het zijne kan noemen, dan zijn meningen [1]). Wat is overmoediger en ijdeler, dan God te willen ontraadselen? Dwaas sprak Aristoteles, toen hij de mensen sterfelike goden noemde. Montaigne voor zich had, gelijk zovelen vóór hem, die met hun verstand alles hadden doorzocht en geen vastigheid gevonden, het hoofd gebogen, en zijn natuurliken toestand ingezien, en gelijk de wijste man, die ooit heeft geleefd, had hij moeten bekennen: „'t enige wat ik weet, is, dat ik niets weet". — Wat verstaat Montaigne onder verstand? „J'appelle raison", zegt hij, II, 12, „nos rêveries et nos songes".

De wijsgeren, die pogen God te begrijpen, ontlenen hun uitspraken aan dichters, ja, wijsgeren zelf spreken in onsamenhangende gedichten: „La philosophie n'est qu'une poésie sophistique". „Platon n'est qu'un poète décousu." „Toutes les sciences surhumaines s'accoutrent du stile poétique." De geringschattende, of wil men liever, de weemoedige toon in deze treffende uitspraken geeft duidelik te kennen, dat Montaigne de mystiek, zoals die leefde in Coornhert en Spieghel, beslist afwijst. — Zelfs Van Eeden zou hij niet erkend hebben als een broeder in de twijfel, al doet diens klacht in zijn *Lied van Schijn en Wezen* (zang V) aan Montaigne denken:

„Ik heb 't zoo vaak vergeefs beproefd, en toch
Kan ik niet rusten. Voor de donkere klove
Van beeld tot wezen sta ik. Zoet bedrog
Vleit mij dat ik bereiken zal, — nu neigen
De ranke melodieën toch zóó wijd — maar och,
Zij zullen weer in 't hulploos duister zijgen,
Als dorre bladen van een boom, gehecht
Aan 's afgronds rand. Doch aldoor nieuwe twijgen
Doet hij geboren geven, en zoo vlecht
Ik aldoor nieuwe, rankere gedachten,
Die woorden dragen, in geduldig knecht-
Schap aan mijn Zon. Hen allen is te wachten
Het welken en het vallen, nimmer loon
Of einde van bereiking. Maar door 't trachten
Naar licht verwerft de boom 't bizonder schoon,
Dat is zijn wezen en zijn zeggingswijze
Van wat God is" —

Na uitvoerig de ijdelheid van 't menselike weten te hebben in 't licht gesteld, besluit hij: „zij, die 't leven vergelijken bij een droom, hebben wel gelijk. 't Verschil tussen waken en slapen is dat tussen schaduw en nacht. We hebben geen enkele verbinding met ons wezen, omdat elke men-

---

[1]) Vgl. Descartes in de 3e partie van zijn *Discours de la Méthode*: — „il n'y a rien qui soit entièrement en notre pouvoir que nous pensées". — Montaigne: „il n'y a rien à bon escient en notre puissance que la volonté!" —

Wie de *Hertspieghel* kent, zal den groten afstand tussen M. en Sp. zien.

selike natuur altijd in 't midden is tussen geboren worden en sterven. Van zich zelf geeft die slechts een donkere schijn of schaduw af en als men toevallig zijn gedachte erop richt, om het wezen er van te doorgronden, dan kon men evengoed een handvol water vasthouden."

't Lijkt wel of hier de wanhoop tot uiting komt van de wetenschapsmens, die de onmogelikheid heeft beseft om met het verstand het leven of het bewustzijn te begrijpen.

Het scepticisme, dat uit de *Apologie* spreekt, is volgens Armaingaud en Villey een houding, een „tour d'escrime", „une feinte," waardoor Montaigne getracht heeft aan te tonen, dat de metaphysiese vragen onoplosbaar zijn voor onze geest om zo de wapens te ontnemen aan 't geloof. Dat het slechts een houding is, zou hieruit blijken, dat Montaigne overigens steunt op de natuurlike universele rede, en deze proefondervindelike rede als het licht van 't intellectuele leven beschouwt. Montaigne's vraag: „Que sais-je?" zou betekenen dat hij de betrekkelike waarde van iedere gedachte woog en dat ze hem diende om te onderscheiden, welke ongegrond waren. Aannemen, dat Montaigne's scepticisme een „parure de bon ton" of „une pose de cérémonie" was — gelijk Villey 't noemt — op grond dat hij elders tegen het Pyrrhonisme de klassieke tegenwerping aanvoert: „au moins savent-ils cela, qu'ils doutent", lijkt me niet noodzakelik; want men zou daartegen kunnen aanvoeren, dat M. zelf wel wist, dat hij zich herhaaldelik tegensprak. In III, 2 (*Du repentir*) heet het: „Ik schilder niet het wezen, maar het voorbijgaande. Ik zal terstond kunnen veranderen, niet alleen van staat, (van maatschappelike gesteldheid) maar ook van mening en inzicht. Misschien spreek ik mezelf wel tegen, maar niet de waarheid; indien mijn ziel een vaste voet kon volgen, dan zou ik geen Proeven (Essais) geven, maar tot besluiten komen. Zij is altijd in haar leerjaren, en op de proef". Vandaar dat hij zijn levenswijsheid niet geeft als zedelessen. Dat laat hij aan anderen over: „Les autres forment l'homme, je le récite".

Wat een verschil met Spieghel, wiens Hertspieghel de uiting is van een hechte levensovertuiging, die hij geeft, ook tot baat van anderen.

Maar Montaigne's overdenkingen zijn hem „matière d'opinion, non matière de foi" (156). Filosoferen, dat in zijn eerste periode voor hem nog de betekenis heeft van „apprendre à mourir" (I, 20), wordt later synoniem met twijfelen, niet gelijk Aristoteles dit twijfelen verstond, voor wien het 't begin der wijsheid was, neen: Montaigne blijft zijn leven lang in zijn leertijd: si philosopher c'est douter, comme ils disent, à plus forte raison niaiser et fantastiquer, comme je fais, doit être douter: car c'est aux apprentifs à enquérir et à débattre, et au cathédrant de résoudre" (II, 12) [1]). En hij voegt er bij — we zijn nog in de metaphysica! — „mon cathédrant c'est l'autorité de la volonté divine qui nous règle sans contredit et qui a son rang au dessus de ces humaines et vaines contestations!"

---

[1]) Vgl. de aanhef van I, 150: „Le jugement est un outil à tout sujet, et se mêle partout: à cette cause, aux Essais que j'en fais ici, j'y emploie toute sorte d'occasion. Si c'est un sujet que je n'entende point, à cela même je l'essaie, sondant le gué de bien loin; et puis, le trouvant trop profond pour ma taille, je me tiens à la rive", etc.

Ondanks deze betuigingen van onmacht vernemen we nooit van hem een woord dat herinnert aan Vondel's:

„Al wie in ootmoed wordt herboren,
Die is van 't hemelse geslacht."

Men mene niet, in Montaigne's laatste woorden een toon van Christelike gelatenheid te vernemen: 't staat wel vast, dat hij nooit een gelovig man is geweest. Een bewijs daarvoor zie ik — met Armaingaud — in het feit, dat hij, handelende over de opvoeding der kinderen, met geen woord spreekt over de godsdienstige vorming, en, voor zover ik mij herinner, in geen enkel essai.

't Is dan ook niet aan te nemen, dat hij zijn innige overtuiging uitsprak, toen hij zei, dat de dwaling van het heidendom en de onbekendheid met onze heilige Waarheid oorzaak waren, dat de grote ziel van Plato was gevallen, die slechts groot was naar den mens (II, 12), en toen hij aan alle geestelike helden vóór Christus, aan Socrates en Cato, den hemel ontzegde, omdat ze Jezus niet gekend hebben. Immers, zijn leven lang zijn zij zijn heiligen geweest, en niet Christus. Hij weet wel, wat het Christendom leert, maar die leer is niet doorleefd[1]). „Ons oordeel en onze wil moesten eigenlik onverbrekelik met God verbonden zijn," zegt hij, „we moesten Gods macht niet behoeven te beredeneren," zoals Montaigne doet: „'t Is wel aan te nemen, dat heel deze machine enig ingedrukt merkteken van dezen groten architect heeft ... Hij heeft in die grote werken een stempel achtergelaten van zijn goddelikheid en als we dat niet zien, dan ligt dat aan onze domheid" (II, 12). Herinnert zo'n spreektrant aan Epicurus, hij wijst ook vooruit naar het XVIIIe eeuwse deïsme, en de mechaniese wereldopvatting. Als hij verklaart, dat hij in de Roomse kerk, waarin hij geboren is, wil sterven, en 't voor dwaas en goddeloos houdt, zo er in zijn overdenkingen iets voorkomt, strijdig met de heilige besluiten en voorschriften der kerk (I, 36: *Des prières*), dan kunnen wij daarin niets anders zien, dan een uiting van epicurisme: hij wilde geen last hebben van de kerk. En ik zie een sluwe glimlach om zijn mond, als hij na zijn instemming met het kerkelik verbod tegen het onbescheiden en roekeloos zingen van Davids psalmen hooghartig vervolgt: „'t Geeft geen pas, dat een winkelbediende zich temidden van zijn beuzelachtige gedachten er mee bemoeit, en evenmin dat het heilige boek van onze gewijde mysteriën door de kamer of keuken zwerft: 't behoort niet tot de studie van iedereen, maar tot die van personen, die God ertoe roept... Wat mij betreft, ik laat mijn taal in onbeteugelde woorden spreken van Fortuin, Lot, Toeval, Geluk en Ongeluk, en De Goden en andere wendingen,

---

[1]) Montaigne's houding zou dus lijken op die van Descartes, die ook, om geen aanstoot te geven en rustig zijn wijsgerige woning te bouwen, zich hield aan de wetten en gewoonten van 't land, „retenant constamment la religion en laquelle Dieu m'a fait la grâce d'être instruit dès mon enfance, et me gouvernant en tout autre chose suivant les opinions les plus modérées et les plus éloignées de l'excès qui fussent communément reçues en pratique par les mieux sensés de ceux avec lesquels j'aurais à vivre." (*Disc. de la méth.* 3e partie.)

in overeenstemming met de mode!" Dit zijn de woorden, van den man, die een paar bladzijden terug had geschreven, dat het Onze Vader het enige gebed is, waarvan hij zich overal bedient, en dat God onze enige beschermer is (I, 56).

Zijn onvermogen, om tot een beginselvaste levenshouding te komen, spreekt hij herhaaldelik uit (zie I, 53; II, 6; II, 31; II, 37; III, 2). In tegenstelling met Spieghel, die vast overtuigd was van de goddelikheid onzer zuivere natuur, verklaart Montaigne, dat wij geen standvastig en uitgedrukt beeld van 't ware recht en van de zuivere rechtvaardigheid hebben. „Doordat de omstandigheden zich zo vaak wijzigen in 't leven, veranderen de mensen natuurlik ook". 't Klinkt als een protest tegen Erasmus' en anderer opvatting van de renascentia, de wedergeboorte van de mens, waar wedergeboorte vereenzelvigd werd met justitia, 't gevoel en de liefde voor het rechte, zoals God dat den mens in 't hart heeft geplant. M. heeft vroeger ook gepoogd als een leerling de schoolse deugd te volgen, maar hij heeft die ongeschikt, zelfs gevaarlik bevonden: „die in 't gedrang gaat, moet gestoten worden, voor- of achteruitgaan, en als het nodig is, van den rechten weg afwijken." Montaigne beschouwt dan ook de ondeugden als een noodzakelik element in de maatschappij. In dit verband zijn van belang Montaigne's wisselende opvattingen omtrent het berouw en het geweten, waarover gehandeld wordt o. a. in *De la coutume et de ne changer aisément une loie reçue* (I, 22), in *De la conscience* (II, 5), in *Du repentir* (III, 2). In de laatste vernemen we, dat hij wel de stem in de borst kent, „l'être de sa maison", die veroordeelt, waar de buitenwereld toejuicht; daar erkent hij de „nature bien née", en houdt hij voor ondeugden niet slechts die, welke door de rede en de natuur veroordeeld worden, maar ook die, welke de waan der mensen tot ondeugden stempelt. Maar in I, 22 lezen we de volgende merkwaardige uitspraak — die niet gedrukt is tijdens Montaigne's leven [1]) — dat het geweten, waarvan wij zeggen, dat het van nature in ons geboren wordt, door de gewoonte ontstaat! Dus 't standpunt van Locke: 's mensen ziel een tabula rasa! — Voor Montaigne lagen blijkbaar de begrippen rede, natuur, en 's mensen waan niet zover uiteen. Vergelijk daar eens mee de overtuiging van Coornhert en Spieghel!

Amsterdam, 1926. A. ZIJDERVELD.

PSYCHO-ANALYSE UND LITTERATURWISSENSCHAFT.

II.

Für eine Ergründung des Verhältnisses der Psycho-Analyse zur Literatur-Wissenschaft ist es aber zunächst nötig, mit einigen psycho-analytischen Versuchen literarischer Art Fühlung zu nehmen.

Bedauerlicher Weise ist allerdings Freuds Abhandlung *Der Wahn und die Träume in W. Jensens ‚Gradiva'* [2]) für unsere Zwecke nicht anwendbar,

---

[1]) Jeanroy, *Montaigne*, pag. 32, noot 1.
[2]) *Schriften zur angewandten Seelenkunde*, I, Leipzig und Wien 1908.

da diese eigentlich nur eine subtil ausgearbeitete psycho-analytische Bestätigung eines an sich wenig glaubhaften „Phantasiestückes" enthält, welche dem Literaturhistoriker keine neuen Erkenntnisse vermitteln kann. Es muß übrigens betont werden, wie sehr diese Abhandlung Freuds, welche immerhin stark geisteswissenschaftliches Gebiet streift, über den ähnlichen Arbeiten seiner Schüler steht. Diese teilen mit dem Meister wohl die Fehler (zu rasche Regelaufstellung und Systembildung, sprunghafte, formell und inhaltlich unzureichend fundierte Schlüsse), nicht aber seine Vorzüge, vor allem eine beinahe dämonische Beobachtungsgabe, tiefe Menschenkenntnis, Kritik und weiten geistigen Horizont. Ein Vorzug der genannten Abhandlung ist es auch, daß sie der Frühzeit der Psycho-Analyse angehört, einer Zeit, da die Sexualtheorien noch nicht in jenem Umfang ausgebildet waren wie jetzt.

Seit dem Jahr 1912 geben die Psycho-Analytiker die Zeitschrift *Imago* [1]) heraus, welche Aufsätze enthält, die zeigen sollen, wie sich die Psycho-Analyse auf die Geisteswissenschaften anwenden läßt. Um es gleich zu sagen, das Ergebnis eines Studium der dicken Bände der *Imago* ist für einen Literarhistoriker nicht übermäßig reich. Bedeutungslos sind für ihn natürlich Abhandlungen, in denen die Psycho-Analytiker (die übrigens fast immer Ärzte sind und deshalb oft vergessen, daß ein Kunstwerk das Ergebnis des freien Spieles der Phantasie ist, auf welches diagnostische Erkenntnisse nur mit größter Vorsicht angewendet werden dürfen) an der Hand literarischer Leistungen die Richtigkeit von Anschauungen ihrer Wissenschaft beweisen wollen. Und da sie suchen, finden sie gewöhnlich, was sie beweisen wollen. Gerade dies macht die geschulten Literarhistoriker skeptisch.

Anders steht jedoch die Sache, wenn eine schwierige, die Künstler oft zu literarischen Arbeiten reizende Sage behandelt wird, welche ein psychologisch unverständliches Motiv enthält. Es ist darum wohl möglich, daß Otto Rank mit der von ihm aufgestellten Behauptung, in der Griselda-Sage läge ein ursprüngliches Inzestmotiv verborgen, recht hätte. *Der Sinn der Griselda-Fabel* [2]) ist tatsächlich eine Abhandlung, die der Beachtung der Literaturwissenschaft wert erscheint. So lange keine bessere Auslegung der Sage vorliegt, wird man wohl die Ranksche Deutung akzeptieren müssen, obwohl auch diese nicht den merkwürdigen Stoff in Gänze verständlich macht.

Eduard Hitschmanns Studie *Gottfried Keller. Psychoanalytische Behauptungen und Vermutungen über sein Wesen und sein Werk* [3]) wirkt durch eine ständige und oft geradezu unnötige Bezugnahme auf sexuelle und perverse Momente unsympathisch. Am interessantesten ist das, was Hitschmann über die Gestalt der Judith zu sagen hat. Keller hat in einem Briefe erklärt, Judith wäre ein reines Phantasieprodukt, was Ermatinger mit Recht bezweifelt. Denn es wäre im höchsten Grade merkwürdig, wenn die lebensvollste Gestalt aus dem autobiographischen Roman des Dichters kein wirkliches Vorbild hätte. Nun kommt Hitschmann mit der Vermutung,

---

[1]) Leipzig und Wien.
[2]) *Imago* I (1912), 34 ff.
[3]) *Imago* IV (1915—16), 223 ff., 274 ff.

Judith wäre „das geradezu klassische Beispiel einer Mutter-Imago". Ist dies wahr, so hat man allerdings die Erklärung dieser blutvollen Gestalt gefunden, und auch begriffen, warum sie mit einer so schwülen Atmosphäre umgeben ist, besonders in der ersten Fassung des Romanes. Doch dies alles bleibt Vermutung, die recht wohl unrichtig sein kann, umso mehr, da für die sonstigen der sehr zahlreichen sexuellen Erklärungen Hitschmanns einfachere, sauberere und überzeugendere gefunden werden können. Deshalb ist auch seine Schlußbehauptung: „Die dichterische Fähigkeit ist auch bei Keller ein unbewußter Befreiungsversuch aus der Macht infantiler Komplexe" eine höchst subjektive Anschauung, die nichts Zwingendes an sich hat. — Es ist mit übrigens eine angenehme Pflicht, auf eine feine Beobachtung Hitschmanns in Bezug auf eine Kleinigkeit hinzuweisen. Er meint, daß in der Gestalt der Züs Bünzlin ein verschleiertes Porträt der Schwester Regula vorhanden wäre. Er sagt: „Zus heißt auf holländisch — Schwester: ein unbewußter Verrat, daß Züs Bünzlin Züge Regulas trägt". Eine Anschauung für die man noch andere Gründe beibringen könnte! Daß Keller das holländische Wort kannte, ist leicht durch die Möglichkeit einer für das Oberbewußtsein verlorenen Erinnerung (Lese- oder Gehör-Reflex) zu erklären.

Die umfangreiche Arbeit von Emil Franz Lorenz *Die Geschichte des Bergmanns von Falun, vornehmlich bei E. T. A. Hoffmann, Richard Wagner und Hugo von Hofmannsthal*[1]) bietet wenig neue Ergebnisse außerhalb der psycho-analytischen Doktrinen (die hier geradezu an den Haaren herbeigezogen sind), sie ist jedoch interessant, infolge eines typischen methodischen Fehlers. Lorenz sagt in der Einleitung seiner Erörterung des Hofmannsthalschen Fragmentes: „Wir dürfen darum erwarten, daß die Hofmannsthal eigene Verlebendigung der Motive uns vieles in deutlicheres Licht, in größere Erlebnisnähe rücken wird, zu dessen Erfassung wir uns durch unsere Analyse durchgearbeitet haben, ohne vielleicht gerade dem, der unseren Standpunkt in der Interpretation fernesteht, völlig überzeugend geworden zu sein". Es ist nun im höchsten Grade zweifelhaft, ob man die einigermaßen psychoanalytische Behandlung des Stoffes, welche Hofmannsthal angehört, als ein redliches Argument für die allgemeine psycho-analytische Funktion des Themas gebrauchen darf. Nicht nur der Umstand, daß Hofmannsthal und Freud Landsleute und Stadtgenossen sind, spricht dagegen; auch die Tatsache ist wichtig, daß Freud und Breuers *Studien über Hysterie* 1895 erschienen (ein Buch, das der Aufmerksamkeit der Wiener Literarhistoriker und Literaten durchaus nicht entging, am wenigsten den Kreisen im Café Scheidl und Griensteidl, wo auch der Arzt Schnitzler verkehrte), während Hofmannsthal sein Fragment im Jahre 1899 abfaßte; und sollten einem so feinfühligen Erlauscher des Zeitgeistes wie Hofmannsthal wirklich die Ideen vollkommen unbekannt geblieben sein, welche Freud in seinem Buch *Die Traumdeutung* (1900) niederlegte? Möglich ist außerdem, daß der Verlag das Freudsche Buch vordatierte (der Verlegersitte gemäß), daß es also schon in den letzten Monaten des Jahres 1899 herauskam. Daher kann

---

[1]) *Imago* III (1914), 250 ff.

Lorenz' Behauptung „Der sagenhafte Einfluß Freuds auf Hofmannsthal ist bei diesem Stücke schon zeitlich ein Unding" [1]) nicht aufrecht erhalten werden. Im Gegenteil, Hofmannsthal dürfte zu diesem Zeitpunkt schon recht bedeutend durch Freud beeinflußt gewesen sein, dessen Lehren er ja später mehr als einmal in Nachdichtungen umzusetzen versuchte. Dieses Werk Hofmannsthal muß also aus einer psycho-analytischen Untersuchung ausgeschieden werden, da die Wahrscheinlichkeit sehr groß ist, daß es bereits unter dem Schatten der Freudschen Lehre entstand; daher darf es Lorenz nicht zur Verstärkung seiner Argumentation anführen.

Aus diesem Grund kann ferner den recht guten Arbeiten Hanns Sachs' *Die Motivgestaltung bei Schnitzler* [2]) und *Das Thema ‚Tod'* [3]) (über Thomas Mann *Der Tod in Venedig*) und Theodor Reiks Abhandlung *Die ‚Allmacht der Gedanken' bei Arthur Schnitzler* [4]) keine weitere Aufmerksamkeit gewidmet werden, da psycho-analytische Nachweise bei Dichtungen aus der Zeit der Psycho-Analyse und von dieser nahestehenden Autoren natürlich für unsere Betrachtungen keine Bedeutung haben.

Außerordentlich wertvoll ist J. Sadgers Aufsatz *Über das Unbewußte und die Träume bei Hebbel* [5]). Sadger sagt mit Recht: „Ich habe nie wieder einen Dichter gefunden, der mit solchem Interesse auf Träume achtet, eigene wie fremde, und ihnen so viel Beachtung zumißt, wie Friedrich Hebbel". Sadger kann auf mehrere beachtenswerte Notizen Hebbels hinweisen, welche faktisch wieder in mancher Hinsicht Bestätigungen Freudscher Anschauungen über den Traum sind, gerade der wertvollsten Ergebnisse psycho-analytischer Grübelei. „Alle Träume sind vielleicht nur Erinnerungen!" „Die menschliche Seele ist doch ein wunderbares Wesen und der Zentralpunkt aller ihrer Geheimnisse ist der Traum." Dazu zitiert Sadger einen Satz aus der *Traumdeutung* Freuds: „Die Traumdeutung ist die *Via regia* zur Kenntnis des Unbewußten im Seelenleben". Aber schließlich und endlich ist auch dieser Aufsatz — dem natürlich nicht ein paar grob-sexuelle und außerdem unwahrscheinliche Auslegungen fehlen — für die „Tiefen-Psychologie" mehr ergebnisreich als für die Literaturwissenschaft.

Eine Arbeit des schwedischen Literarhistorikers und Strindbergforschers John Landquist [6]), welche sich merkwürdiger Weise in die *Imago* verirrte, könnte des psycho-analytischen Aufputzes eigentlich entbehren, denn ihre Ergebnisse sind auch auf dem normalen literarhistorischen Wege erreichbar. Die gleiche Aussage kann man über die fleißige Darstellung von Hanns Sachs machen, *Schillers Geisterseher* [7]), welche Schillers große Schaffenspause und das Steckenbleiben des Romanes nicht ohne psychologische Feinheit der Beobachtung erklärt, indessen manchmal recht gewaltsam sexuelle Momente heranzieht, wo andere Deutungsmöglichkeiten durchaus noch nicht er-

---

[1]) p. 282, Anmerkung 2.
[2]) *Imago* II (1913), 302 ff.
[3]) *Imago* III (1914), 456 ff.
[4]) *Imago* II (1913), 319 ff.
[5]) *Imago* II (1913), 336 ff.
[6]) *Imago* VI (1920), 297 ff.
[7]) *Imago* IV (1915—16), 69 ff. u. 145 ff.

schöpft sind. Ähnlich steht es auch um Frieda Tellers bohrende Untersuchung über *Die Wechselbeziehungen von psychischem Konflikt und körperlichem Leiden bei Schiller* [1]).

Wie problematisch die Ergebnisse der pathographisch-psychographischen Arbeiten sind, ist bekannt. Es liegt unbedingt ein Zug von neidischer Verkleinerungssucht in dem Streben, in jeder großen Gestalt, welche die Menschheit aufzuweisen hat, ein krankhaftes Element aufzufinden. Selbst wenn das Vorhandensein eines solchen Elementes mit einiger Sicherheit konstatiert werden kann, was ist dann damit gewonnen? Die Leistung der großen Persönlichkeit verstehen wir deswegen nicht besser — und das Tiefste eines Individuums ist — wie schon Goethe gesagt hat — immer Geheimnis.

Dazu kommt noch, daß die Biographien schreibenden Psychiater gewöhnlich nicht über die Voraussetzungen verfügen, die heroischen geistigen Gestalten der Menschheit zu beurteilen, da sie vom „Normalmenschen" ausgehen, der sich auch beim besten Willen keiner bleibenden geistigen Leistung schuldig machen kann. Außerdem sind gerade in der Gegenwart die Lehrmeinungen der Psychiater derartigen Umwälzungen unterworfen, daß jede Pathographie rasch veralten muß und schon deshalb eher eine Quelle der Verwirrung als der Erkenntnis sein wird. Es wurde mir gesagt, daß die modernen Irrenärzte aus dem Material, welches in dem seinerzeit vielbeachteten Buch von Hans Lähr „Die Darstellung krankhafter Geisteszustände in Shakespeares Dramen" [2]) niedergelegt ist, vielfach zu Diagnosen kommen, welche das Gegenteil der Lährschen Anschauungen für richtig halten. Wohl hat sich Methode und Urteil der Pathographien seit den Tagen eines Nordau und Lombroso sehr verfeinert, aber richtiger und ergebnisreicher sind deswegen Bücher solcher Art nicht geworden.

Selbstverständlich haben sich auch die Psycho-Analytiker an solchen Bemühungen beteiligt (wie es ja überhaupt nichts zwischen Himmel und Erde gibt, über das die Freudianer nicht schreiben). Natürlich konnten auch sie nicht Resultate erreichen, die wirklich für die Literaturwissenschaft von Belang wären. Eine typische Arbeit solcher Art — durchaus noch nicht die schlechteste — ist die von J. Sadger, welche den geschmackvollen Titel hat: *Aus dem Liebesleben Nikolaus Lenaus* [3]).

Bei solchen und ähnlichen Büchern denkt man unwillkürlich an die Worte, die Karl Kraus, der geistreiche Wiener Satiriker, einmal über die psychiatrische Betrachtung von Künstler und Kunstwerk schrieb: „Nervenärzte, die uns das Genie verpathologisieren, soll man mit dessen gesammelten Werken die Schädeldecke einschlagen. Nicht anders soll man mit den Vertretern der Humanität verfahren, die die Vivisektion der Meerschweinchen beklagen und die Benützung der Künstler zu Versuchszwecken geschehen lassen.... Aber die anderen, die modernen Psychiatraliker, die uns die

---

[1]) *Imago* VII (1921), 95 ff.
[2]) Leipzig 1898.
[3]) *Schriften zur angewandten Seelenkunde*, hgb. v. Prof. Freud, Leipzig und Wien, VI.

Werke der Großen auf die Sexualität hin prüfen, lache man bloß aus....'' [1])

Das Traurigste ist aber, daß die Psycho-Analytiker eigentlich die Möglichkeit einer wissenschaftlichen Diskussion vorwegnehmen. Einem jeden, der nicht geneigt ist, zu den Spekulationen, Wühlereien und Einbildungen der Psycho-Analytiker Ja und Amen zu sagen, wird folgendes, wahrhaftig sehr wissenschaftliche Argument entgegengehalten; Sadger sagt einmal am Ende eines Aufsatzes: ,,Ich glaube vorstehend aufgezeigt zu haben, wie ich mir eine Befruchtung der Literaturkritik und der Lebensbeschreibung durch die Ergebnisse der psychoanalytischen Forschung denke. Mich dünkt, einem jeden, *den nicht eigene Komplexe von allem Geschlechtlichen fernhalten*, wird klar geworden sein, welch eine Fülle von neuen Erkenntnissen und neuem Verständnis die Methoden der modernen Nervenheilkunde da zu bieten haben'' [2]). Der Satz zeigt auch deutlich, wie sehr die Psycho-Analytiker von der Richtigkeit und Fruchtbarkeit ihrer Methode überzeugt sind....

Man wird indessen eingestehen müssen — ganz im Vorbeigehen sei dies gesagt —, daß die bisherige Art der Biographie nicht ganz befriedigend war. Eine Lebensbeschreibung besteht nicht nur in der Aufhäufung einer Unmenge von Material, welches an sich noch niemals das geistige Bild einer Persönlichkeit ergeben kann, es muß auch die große Linie, das in eigentlicher Meinung Sinngebende gezeigt werden, welches das wesentliche Ergebnis einer Existenz ist. Unzweifelhaft ist die ,,synthetische'' Biographie als die wertvollere Type zu betrachten. Eine solche setzt aber auch beim Leser genaue Kenntnis des Tatsachen-Materiales voraus, was natürlich in den meisten Fällen nicht erwartet werden kann. Es wird wohl im Allgemeinen eine Zweiteilung biographischer Arbeiten großen Stiles empfehlenswert sein, derart, daß der erste Teil des Werkes eine bloße, möglichst intensive Darstellung aller bedeutenden Lebensfakten bringt (doch nicht in Tabellenform oder diese nur subsidiär), der zweite Teil jedoch die synthetische Biographie. Natürlich soll dadurch nicht eine allgemeine Regel aufgestellt werden, welche schon mit Rücksicht auf den Umstand. daß alles Biographien-Schreiben künstlerisch-schöpferische wie wissenschaftlich-kritische Befähigung erfordert, ein Unding wäre.

Auch Stefan Zweig, der gewiß dem Weltbild der Freudianer nicht ganz fernesteht, sagt in der Einleitung seines Hölderlin—Kleist—Nietzsche-Buches *Der Kampf mit dem Dämon* [3]): ,,Das Wort ‚pathologisch' gilt nur im Unproduktiven, in der niederen Welt: denn Krankheit, die Unvergängliches schafft, ist keine Krankheit mehr, sondern eine Form der Übergesundheit, der höchsten Gesundheit. Und wenn das Dämonische auch am äußersten Rand des Lebens steht und sich schon darüber hinaus beugt ins Unbetretbare und Unbetretene, so ist es doch immanente Substanz des Menschlichen und durchaus innen im Kreise der Natur. Denn auch

---

[1]) Zitiert in Auszug nach L. Griesser, *Nietzsche und Wagner*, Wien und Leipzig 1923, p. 287. Griesser gibt übrigens im Kapitel ,,Nietzsche und die Psychoanalytiker'' eine wertvolle Kritik der Pathographie.

[2]) *Imago* I (1912), 175. — Die Worte in Kursivdruck sind durch mich hervorgehoben worden.

[3]) Leipzig 1925.

sie selbst, die Natur, sie, die seit Jahrtausenden dem Saatkorn seine Zeit des Wachstums unveränderlich zuzählt und dem Kind im Mutterleib seine Frist, auch sie, das Urbild aller Gesetze, kennt solche dämonische Augenblicke, auch sie hat Ausbrüche und Überschwänge, wo sie — im Gewitter, in den Zyklonen, in den Kataklysmen — ihre Kräfte gefährlich spannt und bis ins Äußerste der Selbstvernichtung treibt." [1]) Zweig nimmt in seinen biographischen Darstellungen nur sehr selten das Pathologische in Anspruch, eben, weil es eigentlich so wenig Gewicht bei der Beurteilung einer großen Persönlichkeit hat, zu mindestens das Pathologische im Sinne der Psychiater. Aber auch das Sexuelle zieht er nur in dem Grade heran als es zur Verdeutlichung von Mensch und Werk wirklich nötig ist. Im *Kleist*-Essay heißt es: „Es tut sonst in einer menschlichen Biographie nicht not, an das ‚Geheimnis des Gürtels' zu rühren; aber gerade dieser Gürtel verschließt Kleistens geheimste Kräfte, und trotz seiner eminenten Geistigkeit ist sein Wesen urtümlich von seinem merkwürdig oszillierenden und doch durchaus typischen erotischen Habitus bestimmt." [2]) (In einem solchen Fall ist natürlich gegen die Heranziehung des Sexuellen nichts einzuwenden.) Diese Aussage, die eine Ablehnung unnötiger sexueller Schnüffelei bedeutet, eines immerhin stark psycho-analytisch orientierten Schriftstellers sollte nicht übersehen werden.

Ich hoffe, daß es mir gelungen ist, mit einiger Deutlichkeit gezeigt zu haben, wie wenig die Psycho-Analyse für die Literaturwissenschaft bedeutet und daß sie nur in Ausnahmefällen als — durchaus nicht zuverlässige — Hilfskonstruktion herangezogen werden kann. Auch der methodische Gewinn, d. w. s., Verschärfung der Beobachtungsgabe und aufschlußreiche Auswertungen anscheinend unbedeutender Einzelheiten, kann durch eigene Kraft ohne Benützung der Psycho-Analyse erreicht werden [3]).

Für diese Behauptung vermag ich einen Beweis zu geben, welcher zeigt, daß man zu psycho-analytischen Aufschlüssen auf dem Gebiet des Geistigen recht wohl ohne alle „Tiefenpsychologie" kommen kann.

Professor Fredrik Böök hat im Jahre 1913 in *Svenska studier* einen längeren Aufsatz über *Snoilskys sociala diktning* veröffentlicht. In seinem jüngst erschienen Essay-Buch *Från åttiotalet* [4]) ist seine Studie nochmals abgedruckt. Im Vorwort zu seinem Buche sagt er nun u. a. folgende Worte: „Er (der Aufsatz) erweckte seinerzeit ziemlich viel Aufsehen und Polemik, u. a. deswegen, da man der Meinung war, er brächte politische und soziale Tendenzen zum Ausdruck. Dabei war man doch, wie ich behaupten möchte, auf dem Holzweg. Die Untersuchung war wirklich das, als was sie sich ausgab, nämlich ein Versuch, das poetische Spiel der Phantasie psycho-

---

[1]) p. 21/22.

[2]) p. 169.

[3]) Alfred Wintersteins Buch *Der Ursprung der Tragödie. Ein psychoanalytischer Beitrag zur Geschichte des griechischen Theaters,* (Leipzig u. Wien 1925) scheint mir diese Auffassung in mehr als einer Beziehung zu bestätigen. Es basiert auf Ergebnissen der Ethnologie und der klassischen Philologie, welche oft — wie Winterstein selbst manchmal anmerkt — psycho-analytische Einsichten vorweggenommen haben.

[4]) Stockholm 1926.

logisch zu deuten. Eigentümlicherweise scheint man niemals bemerkt zu haben, daß die ganze Betrachtungsweise eine schlagende Ähnlichkeit mit der später so berühmt gewordenen Freudschen Psycho-Analyse hat Mir selbst will es vorkommen, als könnte etwas vom richtigen Kern im System Freuds — abgesehen von den Übertreibungen, Einseitigkeiten und der perversen Monomanie — sich in meiner Untersuchung auffinden lassen, kann sein in einer ganz anspruchslosen und undoktrinären, rein konkreten Gestalt. Das, was vor dreizehn Jahren mancherlei Verwunderung erregte, Anstoß und auch Heiterkeit, wie z. B. Auslegung von Snoilskys Gedicht *På Värnamo marknad* ist ein regelrechtes Stück Psycho-Analyse, falls ich mich nicht ganz und gar irre. Ich muß noch beifügen, daß Freud und seine Theorien mir vollkommen unbekannt waren als ich diese Studie ausarbeitete." [1])

Das erwähnte Gedicht behandelt ein Thema, das auch in der jüngsten Vergangenheit sehr aktuell war. Baron Görtz, der allmächtige Minister Karl XII., gab infolge der Finanznot des Landes an Stelle des Silbergeldes Geldzeichen von Kupfer aus, welchen einen Zwangskurs, dem Silberwert entsprechend, besaßen. Nach dem Tode Karl XII. wurden die Kupferstücke als wertlos erklärt. Per und Karstin, die Verlobten, haben jahrelang gespart, um sich ein Heim begründen zu können. Nun müssen sie erfahren, daß alle ihre Mühe vergeblich war. Tiefste Verzweiflung. Doch dann raffen sie sich auf und beginnen wieder dem Ziele nachzustreben.

Böök sagt nun in seiner Erklärung des Gedichtes:

„Aber es gab .... einen besonderen Umstand, der beitrug, das Motiv für Snoilsky lebendig zu machen, eine eigentümliche Ähnlichkeit zwischen seinem Schicksal und dem der småländischen Verlobten. Mitten in Pers und Kerstis ungetrübtes Glück schlägt die neue, strenge Verordnung nieder,

Att kopparbiten som i går
För daler gått och gällt,
Numera gällde ingenting —
Och så var det beställt. [2])

Die verzweifelte Stimmung, die eintritt, wenn aller vermeintlicher Besitz als wertlos dahinschmilzt, war Snoilsky nicht unbekannt. Die Vibration, welche hier im Gedicht aufklingt, kommt von heimlichen Saiten in der Brust des Skalden. Hatte er nicht seinen ganzen dichterischen Schatz vernichtet gesehen, war er nicht genötigt worden, ihn mit neuen Augen zu betrachten, wie falsches Geld, das nicht seinen wahren Wert in der Wirklichkeit bewahrte? Das Gesetz der neuen Zeit [3]), geschaffen von den Männern

---

[1]) p. 5/6. — Dieses und die folgenden Zitate sind in Übersetzung angeführt.

[2]) Daß die Kupfermünze, die gestern
als Taler ging und galt,
nun nichts mehr gelten sollte —
und so war es bestellt.

Eine vollständige Übersetzung des Gedichtes ist vermutlich in der auswählenden Übertragung der Gedichte des Grafen Snoilsky von A. Stern (1892) zu finden. Mir ist das Buch nicht zugänglich.

[3]) Die soziale Frage.

der Umwälzung [1]), hatte schonungslos das Kostbarste getroffen, das er besaß.

Aber er hatte ebensowenig wie Per und Kersti seinen Mut brechen lassen. Er hatte den männlichen Entschluß gefaßt, aufs Neue zu beginnen, das Verlorene durch treue Arbeit zurückzugewinnen. Die Schlußszene, da aus dem Schrecken die Hoffnung der Liebenden emporwächst und sie sich gegenseitig bestärken, auszuharren, war vielleicht nicht frei von subjektiven Bezügen. Die hoffnungsvollere Stimmung nach der ästhetischen Krise ist es, die in *Pa Värnamo marknad* zum Ausdruck kommt, jener Zeitpunkt, da Snoilsky schon an seinen Verleger mit Andeutungen bezüglich des neuen und eigentümlichen Charakters der zukünftigen Sammlung zu schreiben wagte." [2])

Es ist unzweideutig, daß Regungen des Unterbewußten die scheinbar vollkommen objektive Gestaltung beeinflussen. Ein Psycho-Analytiker hätte dies nicht besser zeigen können als der Professor der Literaturgeschichte.

In seinen Schlußreflexionen bringt Böök einige Äußerungen vor, welche wirklich *in nuce* den wesentlichen Kern psycho-analytischer Überlegungen enthalten:

„Beginnt die Phantasie sich mit einem Objekt zu beschäftigen, so scheint dies im ersten Augenblick ganz willkürlich und unberechenbar zu sein — es heißt ja auch, dieses oder jenes *fällt uns ein*. Eine genauere Selbstanalyse zeigt jedoch auf, daß der Zufall keinen großen Spielraum hat, daß das Objekt der Phantasietätigkeit nicht etwas Zufälliges und Isoliertes ist. Unsere Einbildung steht im intimsten Zusammenhang mit unserem Gefühlsleben. Dieses ist in erster Linie und vor allem ein Ausdruck unserer Wünsche, unserer Begierde. Die Phantasie des Kindes beginnt um das zu kreisen, was es begehrt, die erotische Phantasie gibt die Begierde wieder. Bewegung in der Einbildung deutet zurück auf eine Bewegung in uns selbst. Oft verraten sich im Phantasieleben die Wünsche, welche niemals bewußt in der Reflexion hervortreten würden" [3]).

Und ein paar Zeilen weiter heißt es: „Aber das Phantasieleben ist nicht bloß Ausdruck für die auf der Oberfläche vorherrschenden Stimmungen, es saugt auch seine Nahrung aus dem Unterbewußten. Es kann geschehen, daß wir uns bewußt in der größten Sicherheit und Ruhe befinden, trotzdem aber beginnt unsere Phantasie sich mit düsteren Gegenständen zu beschäftigen, sie wird zu Motiven hingelockt, die voll unruhiger und wehmütiger Stimmung sind — und nach und nach arbeitet sich diese unterirdische Strömung zur Oberfläche hinauf, es schließt damit, daß wir den dunklen Punkt am Horizont wahrnehmen können, die Gefahr erblicken, in welcher wir schweben. Latent war sie vorhanden gewesen, obwohl wir die Augen ihr gegenüber nicht offen hatten. Im Traumleben sind solche Einflüsse des Unterbewußten wohlbekannt, und der durchgehende Parallelismus zwischen Traum- und Phantasieleben ist oft hervorgehoben worden. Im Wachzustand sind wir uns irgend eines Kummers oder einer Unruhe nicht bewußt, doch

---

[1]) Strindberg, Georg Brandes.
[2]) p. 78—80.
[3]) p. 158.

der Traum kommt mit Schreckensbildern, und in diesen verrät sich, was erst hinterher für die Reflexion klar wird. Reue, Gewissensqual, die Furcht des Verbrechers vor der Entdeckung, sie bahnen sich oft auf diesem Umweg einen Weg zum Bewußtsein. Das Gedankenleben vermag durch rationelle Arbeit die Stimmungen in Distanz zu halten, aber im Traum- und Phantasieleben machen sie sich gleichwohl geltend. Das Wunderbare bei Shakespeare ist wesentlich ein Ausdruck dieser Beobachtung. Macbeths Angst, Hamlets dunkles Gefühl, ein Unrecht sei gegen seinen Vater begangen worden, nimmt die Gestalt der Gespenster an; und Gespenster sind verkörperlichte Phantasiebilder." [1])

Was will man mehr? Böök ist unzweifelhaft schon im Jahre 1913 auf seine Art Psycho-Analytiker gewesen (Und seine Psycho-Analyse ist mit entschieden sympathischer als die Freuds.)

Etwaigen Zweiflern sei noch gesagt, daß es ein unumstößliches Faktum ist, daß 1913 Freuds Lehre in Schweden vollkommen unbekannt war, wo sie erst zu einem viel späteren Zeitpunkt Eingang fand. Schwedische Nachschlagsbücher, vor und während des Krieges erschienen, nennen den Namen des Wieners nicht. Ich selbst konnte während eines Besuches in Schweden im Jahre 1920 beobachten, daß man in hochgebildeten Kreisen nichts von der Psycho-Analyse wisse. Darüber hinaus besitzen wir noch die (oben angeführte) Versicherung Bööks, des ausgezeichneten Gelehrten und in seiner Heimat tonangebenden Kritikers.

Es wird nun wohl klar geworden sein, wie wenig Literaturwissenschaft Psycho-Analyse nötig hat. Denn jene besitzt und kann aus eigener Kraft in den meisten Fällen Erkenntnisse bewirken, die der Stolz dieser sind. Wer reich ist, braucht nicht borgen.

Arnhem. E. Alker.

HAMLET.

III.

Het vervolg toont ons allereerst hoe de koning, nadat Hamlet met het lijk van Polonius van zijn moeder is weggegaan, door de koningin op de hoogte wordt gebracht van hetgeen is voorgevallen. De koning laat Hamlet dan zoeken en weldra staan de beide hoofdfiguren, de misdadige koning en de waanzinnige, weer tegenover elkaar. De koning is wel op zijn knieën gebracht om zijn schuld te belijden, maar zijn slotwoorden: "My words fly up, my thoughts remain below: Words without thoughts never to heaven go" (III, 3. r. 97, 98) bewezen voldoende, dat zijn gevoel niet het echte was. Ook den hemel zou hij wel gaarne hebben willen bedriegen, als dat kon, "but 't is not so above; There is no shuffling, there the action lies In his true nature; and we ourselves compell'd, Even to the teeth and forehead of our faults, To give in evidence". (III, 3. r. 60—64). De wereld kan hij

---

[1]) p. 160/161

echter een rad voor de oogen draaien. Hij, zelf schuldig, heeft geen medelijden met den ongelukkigen dwaas, die verkeerd gehandeld heeft. Hij zint alleen maar op een middel om van hem af te komen, hem uit den weg te ruimen, maar dit moet verborgen blijven voor de menschen. En daarnaar handelt hij; de gedachte aan den hemel en de hemelsche gerechtigheid is verdwenen. Hij praat lief tegen Hamlet maar neemt alle maatregelen om hem zonder ruchtbaarheid en ongestraft in den dood te zenden. En hiertegenover Hamlet de waanzinnige, want als wij hem zoo beschouwen dan is het heele tooneel, voor zoover hem betreft, ons klaar. Dan slaan wij hem niet met afgrijzen of met de gespannen verwachting „hoe zal hij zich er nu uit redden", maar met diep meegevoel gade. Wij begrijpen dan, dat hij koelbloedig zijn slachtoffer onder de trap kan begraven; zijn weigering eerst om iets van de plaats te zeggen terwijl hij daarna toch zijn geheim verklapt; zijn dwaze antwoorden en het nergens tot uiting komen van het gewone echt menschelijk gevoel; ten slotte het zich gelaten neerleggen bij de beslissing van den koning, die hem op staanden voet naar Engeland wil zenden, waardoor hij zijn kans om zich te kunnen wreken, vrijwel geheel verliest. Hij laat alles over zijn hoofd gaan, en laat zich brengen waar zijn noodlot hem voert. Alles is dus begrijpelijk en wij moeten de kunst van den dichter bewonderen, die zulke natuurlijke beelden weet te scheppen, en die ons meteen doet voelen, door in de woorden zijn eigen kijk op de dingen der wereld te verbergen, hoe men in 't schijnbaar nietigste, ook in de woorden van een zinnelooze, nog den dieperen zin dier dingen kan verstaan, als men zelf den geest maar heeft om dien zin te vatten en er in te leggen.

Trachten wij nu echter Hamlet als den speler hier te zien, dan valt ons dit zwaar. Hij, die den koning door zijn tooneelopvoering heeft ontstemd en daarna den raadsheer heeft gedood, gaat koelbloedig het lijk onder een trap begraven, en speelt dan zijn spel zoo volkomen natuurlijk verder, alsof niets hem boven 't hoofd hangt, alsof hij niets heeft misdaan. En als hij hoort, dat hij naar Engeland zal worden gezonden, waardoor de kans op wraak, waarvoor ten slotte toch al zijn inspanning dient, hem vrij wel ontnomen wordt, hoort hij het schijnbaar onbewogen aan alsof het hem in 't geheel niet aangaat. Welk een geweldige zelfbeheersching en geestkracht moet zoo'n spel in die omstandigheden wel niet vragen, met daaraan beantwoordend zelfbewustzijn. En wat leert ons nu het hierop volgend tooneel, de ontmoeting met de Noorsche soldaten, in 't bijzonder de alleenspraak van Hamlet (IV, 4. r. 32—66)? Dat deze man, die met zoo'n energie te spelen wist, zich allerlei zelfverwijtingen doet. Is dan in dezen man de eenheid der persoonlijkheid, die in zelfbewustzijn, zelfbezinning tot uiting komt, niet zoek? "What is a man, If his chief good and market of his time Be but to sleep and feed? a beast, no more. Sure, he that made us with such large discourse, Looking before and after, gave us not That capability and god-like reason To fust in us unused". (IV, 4. r. 33—39). Kijkt Hamlet vooruit en achteruit? Is bij hem de rede, het redelijk handelen niet zoek? Heeft hij niet alle recht om het uit te schreeuwen: "Ho, ratio! mijn vriend, mijn rede, kom!"?

Terwijl Hamlet op reis is naar Engeland speelt zich aan 't hof iets anders af.

Ophelia, de aan Hamlet verwante ziel, eveneens door zwaar lijden getroffen, eerst door het waanzinnig worden van Hamlet, daarna door den dood van haar vader, wordt ook waanzinnig — (gelijke oorzaken, gelijke gevolgen?). Door Horatio wordt zij voor de koningin geleid. Deze wil haar eerst niet spreken, maar op aandringen van Horatio, die met goede redenen haar tot andere gedachten weet te brengen, stemt zij toch toe om haar te ontvangen — "Let her come in. To my sick soul, as sin's true nature is, Each toy seems prologue to some great amiss:" (IV, 5. r. 16—18), welke woorden getuigen, hoe diep Hamlet haar in de ziel gegrepen heeft. Ophelia komt, beklagenswaardig in haar waanzin. Ook de koning, die binnenkomt, wordt er blijkbaar wel eenigszins door getroffen, en ziet den waanzin als gevolg van 't gif van grievend leed, anders dan hij dien bij Hamlet heeft beschouwd. Met eenigen spijt moet hij bekennen, dat haar vader te overijld, te ondoordacht begraven is. Nog duidelijker zal dit hem worden, als na 't weggaan van Ophelia een sterk gedruisch ontstaat en Laertes, eveneens onkundig van wat precies met zijn vader is geschied, in groote woede, gevolgd door een groote schare opgewonden Denen, die ook door 't geheimzinnige in beroering zijn gebracht, tot den koning doordringt en opheldering eischt. Het beklagenswaardig wezen van zijn zuster die opnieuw binnenkomt, versterkt Laertes in zijn opzet. De koning weet hem echter tot matiging te brengen, hoewel niet tot rust, want onder 't uitspreken van de woorden: "Let this be so; His means of death, his obscure funeral — No trophy, sword, nor hatchment o'er his bones, No noble rite nor formal ostentation — Cry to be heard, as 't were from heaven to earth, That I must call 't in question" (IV, 4. r. 190—194), met welke woorden de koning instemt met zijn: "So you shall; And where the offence is let the great axe fall" (r. 195), in 't vast vertrouwen, dat hij hier vrij uitgaat, — gaat Laertes heen.

Maar het loopt anders dan de koning verwachtte. Bij Horatio komen boodschappers, die een brief van Hamlet brengen, terwijl ze ook brieven voor den koning en de koningin bij zich hebben. Horatio draagt zorg, dat de boden deze andere brieven bezorgen, en laat zich dan naar Hamlet brengen. Als de koning den brief ontvangt, heeft hij juist een uiteenzetting van 't gebeurde met Polonius aan Laertes gegeven, en staat hij op 't punt om hem op zijn uitroep: "but my revenge will come" (IV, 7. r. 29) mede te deelen, dat dit hem geen slaap behoeft te rooven, omdat hij immers zijn maatregelen tegen Hamlet heeft getroffen. Hij leest den brief, tot zijn groote verbazing natuurlijk. Laertes hoort het met blijdschap; nu zal hij zijn wraaklust kunnen koelen. Direct trekt de koning hiervan partij. Hij vuurt de wraaklust nog aan, speculeert op de ijdele eerzucht van den jongen man door zijn vechtkunst op te hemelen, prikkelt hem nog meer door een beroep te doen op zijn liefde tot den vader — "Laertes, was your father dear to you? Or are you like the painting of a sorrow, A face without a heart?" (IV, 7. r. 107—109), en vraagt hem ten slotte wat hij wil ondernemen. De woorden van den koning treffen doel. Terwijl Hamlet en Laertes beide reden tot wraak meenen te hebben, beide tot meerdere wraakzucht geprikkeld worden door een beroep op de liefde tot hun vader, heeft dit bij Hamlet tot nog toe bitter weinig uitgewerkt; in hem, den waanzinnige, zit blijkbaar niet

de „nature", die de geest zijns vaders er voor noodig acht; hij is a face without a heart. Laertes daarentegen, op dezelfde wijze geprikkeld, is een gewoon mensch, en de sterk opgezweepte wraaklust zal, door niets gebreideld, in handeling zich ontladen. Wat wilt gij ondernemen, vraagt de koning hem. En Laertes antwoordt: "To cut his throat i' the church" (IV, 7. r. 126) waarop de koning laat volgen: "No place, indeed, should murder sanctuarize; Revenge should have no bounds" (r. 127, 128), woorden welke het karakter van dezen mensch, die zelf door hemelsche beschikking, niet wetend trouwens, aan de wraak van Hamlet is ontkomen toen hij knielde in gebed, ten scherpste belichten. Dan stelt hij aan Laertes voor, om met Hamlet te gaan schermen, maar, vertrouwend op de onachtzaamheid en ridderlijkheid van den tegenstander die aan listen en lagen niet denkt, moet hij een scherp wapen kiezen en hiermee den ander een doodelijken steek geven. Laertes, een en al wraaklust, laat zich door den koning leiden, maar gaat zelfs nog verder; hij zal, om Hamlet in elk geval met den dood te straffen, zijn wapen doopen in een sterk vergif, zoodat elke wonde doodelijk zal worden. Waarop de koning, maar al te bezorgd, dat het plan nog zou kunnen mislukken en vreezend dat hun toeleg ontdekt zou kunnen worden, nog iets anders uitbroedt — "So full of artless jealousy is guilt" (IV, 5. r. 19). Hij zal nl. door op hen beiden te wedden, Hamlet gaan prikkelen; deze moet afgemat en warm gemaakt worden, gaan vragen om drinken, en dan zal hij, de koning, hem uit een beker doen drinken, waarin een doodelijk vergif is gemengd. Dan moet het plan gelukken! Zoo is hun wereldwijsheid, en hun wereldsche zondige zin. De koning kende wel zich zelf toen hij sprak: "My words fly up, my thoughts remain below: Words without thoughts never to heaven go." (III, 3. r. 97, 98).

Aan den hemel en de hemelsche gerechtigheid die daar regeert, denken zij allerminst. Hun gedachten richten zich er zelfs niet heen, als op dit oogenblik nu zij zoover met hun plannenmaken gekomen zijn, de koningin met de treurmare binnenkomt, dat Ophelia in 't water gevallen en verdronken is. Dit heeft op Laertes geen andere uitwerking, dan dat zijn wraaklust nog meer geprikkeld wordt. En ook de koning hoort in de boodschap van de koningin niet een stem, die in het vergankelijke van het eeuwige getuigt. Maar 't is wel het eeuwige noodlot dat onverpoosd werkt aan den weefstoel van 't leven, en steeds maar weer nieuwe vormen voor ons oog doet verrijzen. En zoo biedt het ook in het stuk ons weer 't nieuwe, het tooneel, nl. waarin wij Hamlet terugzien in gezelschap van Horatio op het oogenblik dat een paar mannen op het kerkhof bezig zijn om het graf voor Ophelia te delven (V, 1. r. 1—202).

Dit kerkhoftooneel maakt bij eerste kennismaking een vreemden indruk. Het eigenaardig laag-bij-den-grondsch gesprek der ruwe doodgravers, die ook bij dit werk hun "stoup of liquor" (r. 57) moeten hebben; het zingen onder 't graven dat aan Hamlet den eenigen ons hier weldadig aandoenden uitroep ontlokt — "Has this fellow no feeling of his business, that he sings at gravemaking?" (r. 62); daarna het gesprek van Hamlet met den doodgraver en met Horatio; zijn gezegdes: "how the knave jowls it to the ground" (r. 72); "It might be the pate of a politician, which this ass now o'erreaches;

one that would circumvent God, might it not?" (r. 73, 74); "Why, e'en so: and now my lady Worm's; chapless, and knocked about the mazzard with a sexton's spade: here 's fine revolution, and we had the trick to see 't. Did these bones cost no more the breeding but to play al loggarts with 'em? mine ache to think on 't" (r. 82—86); zijn verlangen om zich niet door den doodgraver te laten overvleugelen in 't maken van snedige gezegden; zijn woorden over "poor Yorick": "Not one now, to mock your own grinning? quite chap-fallen? Now get you to my lady's chamber, and tell her, let her paint an inch thick, to this favour she must come; make her laugh at that" (r. 178—182); ten slotte zijn opmerkingen over Alexander (r. 189—191), hetgeen aan Horatio de woorden ontlokt: "'T were to consider too curiously, to consider so" (r. 192); alles stoot ons tegen de borst. "And now, how abhorred in my imagination it is! my gorge rises at it" (r. 174) zegt Hamlet met betrekking tot Yorick's schedel, welken hij even later met "and smelt so? pah!" (r. 187) wegwerpt. Maar 't gaat ons bij 't heele tooneel geen zier beter, 't wekt walging. Als wij Hamlet hier als gewoon mensch zien tenminste! Maar anders wordt het tooneel als wij het zien in het licht van onze tot nu gevolgde beschouwing. Dan dringt het tot ons door, dat wij hier wel op gewijden grond staan; immers Ophelia zal in gewijden grond begraven worden "And, but that great command o'ersways the order, She should in ground unsanctified have lodged Till the last trumpet," (r. 214—216). 't Is wel niet recht, maar "great command o'ersways the order; If this had not been a gentlewoman, she should have been buried out o'Christian burial" (r. 22, 23). Maar wat is gewijde grond zonder den levenden geest die de wijding geeft? En hier ontbreekt alle wijding. Als met vlammend schrift brandt dit tooneel de overtuiging in onzen geest, dat hier de adem des doods al het stoffelijke tot leelijke vormen verstijfde; nergens een spoor van den levenden wijdenden geest. De geest is zoek, ook in Hamlet, den levend-doode, zoek! Wel geeft hij eerst aan zijn gevoel van bevreemding lucht, dat de ruwe doodgraver zingt onder 't delven van een graf, maar al het volgende getuigt dat hij, wat fijnheid van gevoel aangaat, niet hooger staat dan die ander, niettegenstaande hij tot degenen behoort, wier gevoel door harden arbeid niet is afgestompt. Geen fijn gevoel! Geen wijze gedachte die ons opheft uit het vuile slijk der vergankelijkheid naar hoogere geestessferen! Slechts tragische banaliteit, maar daarom juist ons roerend. Met deernis zien wij op den armen waanzinnige, droevige figuur, eens groot en goed, nu afgetakeld, schaduw van hetgeen hij eens was, "like the painting of a sorrow, A face without a heart (IV, 7. r. 98, 99). En diezelfde deernis schijnt ons toe te spreken uit de korte antwoorden van Horatio, antwoorden die op uitdrukkelijk vragen slechts traag, met weerzin worden gegeven. Zeker, Horatio stemt toe, maar het lijkt de toestemming van een die den waanzinnigen vriend niet wil ontstemmen. 't Is niet de uiting van iemand, die zijn gedachten vrij laat gaan, meer de geremde uiting van iemand, begaan met het droevig lot van een geliefden vriend, en die bang is, door een onvoorzichtigheid onaangename gevoelens en gedachten wakker te zullen roepen.

Zoo gezien wekt het tooneel niet meer onzen afkeer op; wij zien de figuur in passende omlijsting, een „lijk" wandelend tusschen de graven. Maar het

tooneel verandert volkomen. De begrafenisstoet komt; Ophelia wordt grafwaarts gebracht. Hamlet en Horatio slaan van terzijde gade, en uit het ontbreken van een deel van 't ceremonieel maakt Hamlet op, dat deze mensch zich zelf het leven heeft benomen. De dienaar van de kerk is, door hooger gezag genoopt, gegaan zoover hij gaan mocht. "Yet here she is allowed her virgin crants, Her maiden strewments and the bringing home Of bell and burial (r. 218—220), maar weigert verder te gaan, geen requiem. "No more be done! We should profane the service of the dead To sing a requiem and such rest to her As to peace-parted souls (r. 221—224). Verbolgen roept Laertes uit: "Lay her i' the earth: And from her fair and unpolluted flesh May violets spring! I tell thee, churlish priest, A ministering angel shall my sister be, When thou liest howling." (r. 224—228). Hamlet ontvangt een schok. "What, the fair Ophelia!" (r. 228). Als hij dan zijn moeder bloemen ziet strooien, en haar klaagtoon hoort "Sweets to the sweet: farewell! I hoped thou shouldst have been my Hamlet's wife; I thought thy bride-bed to have deck'd, sweet maid, And not t'have strew'd thy grave" (r. 229—232); als dan Laertes, vervloekend den bewerker van zijn jammer, met een wee-roep in de grafkuil springt "O, treble woe Fall ten times treble on that cursed head, enz." (r. 232—239), dan treedt Hamlet naar voren en springt bij Laertes in het graf, en zien wij hoe in die grafkuil wordt geworsteld.

Volgens de gangbare opvatting moeten wij Hamlet hier als waanzinspeler zien. Maar welke toeschouwer zou het kunnen verdragen, dat een man, die beweert het meisje, dat hier begraven wordt, meer te hebben liefgehad dan veertigduizend broeders — "I loved Ophelia: forty thousand brothers Could not, with all their quantity of love, Make up my sum." (V, 1. r. 255—257) hier onder valschen schijn bij den jammerenden broeder in het graf springt en kabaal komt maken? De toeschouwers in Shakespeare's dagen misschien? Gelooft men werkelijk dat het tooneelpubliek in Shakespeare's tijd zoo weinig gevoel bezat, dat het deze ontwijding, ontheiliging van den doodendienst zou hebben kunnen aanschouwen? Het Engelsche volk? En men waagt het om te veronderstellen dat de dichter Shakespeare zelf deze heiligschennis zou hebben kunnen begaan, er spel, zegge spel, van te hebben gemaakt?

Wij laten gaarne aan ieder het genoegen, als hij er de voorkeur aan geeft om Hamlet als den waanzinspeler te beschouwen, maar zullen zelf de nagedachtenis van den dichter op deze wijze niet ontwijden. Integendeel, wij zullen met hem onzen Hamlet ook hier als den waanzinnige beschouwen, en zien dan, hoe hij, als 't ware opgeschrikt uit den doodslaap des geestes toen hij bemerkte dat Ophelia, zijn geliefde Ophelia, hier in 't graf werd gelegd, nu, niet als een die uitgedaagd zijn tegenstander met den uitroep: "Here I am" tegemoet treedt, maar met den zielverscheurenden jammerkreet: "This is I, Hamlet the Dane;" in dezen eenen uitroep den ganschen ontzettenden jammer aan de wereld kenbaar makend, die zijn hart en zijn geest heeft gebroken. Maar nu ook wordt het hem zelf eerst duidelijk, wat hij geleden heeft; hij keert tot zelfbezinning, tot zelfbewustzijn, bewustzijn ook van de kracht, die in hem leeft, terug — "For, though I am not splenetive and rash, Yet have I something in me dangerous, Which let thy wiseness fear"

(r. 247—249). En uit dit graf, waarin de hartstochtelijke liefde tot het meisje, een liefde veel sterker dan die welke den broeder er in deed springen, hem heeft neergetrokken, bloeit een schoonere bloem op dan de viooltjes, waarvan Laertes sprak. De geest die levend maakt — „God is Liefde" — heeft hem aangeraakt, en hij zal zijn rede weer in 't volle levenslicht doen schitteren. Hamlet, de man van grooten aanleg, waanzinnig geworden, waanzinnig geweest, is uit den waanzin, den dood des geestes, tot het leven weergekeerd. En zoo kan hij, als hij straks aan Laertes om vergeving vraagt, naar waarheid zijn waanzin als schild hem voorhouden. Hij deed zijn pijl over 't huis gaan, en kon niet weten, dat hij zijn broeder trof (V, 2. r. 228, 229). Voor hem geldt het woord „Vader, vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen"; met vertrouwen kan hij Laertes de broederhand reiken. En alles eindigt in volle harmonie en vrede, zouden wij veronderstellen als ons aangenomen motief het juiste was. De ridder zonder vrees of blaam, William Shakespeare, kan met een glimlach neerzien op zijn scheppingswerk. Hij heeft een machtige lans gebroken voor de ongelukkige waanzinnigen, aan wie soms, zooals aan Ophelia, nog na hun dood geen requiem werd toegewenscht, en wij mogen hem er geen verwijt van maken, dat hij niet met één stoot het harde pantser van vooroordeel, bijgeloof, onwetendheid en wanbegrip heeft kunnen doorboren.

Maar is dit de beteekenis van Shakespeare's stuk? Het eindigt niet met de verzoeningsscene. Er volgt nog een slot, en is dit slot te rijmen met de opvatting, dat de dichter bezield werd door het door ons verondersteide motief? Wanneer wij het beschouwen, dan wekt het juist sterk den indruk, dat het de bedoeling van Shakespeare wel degelijk is geweest om een stuk te geven, waarin de held den waanzin veinsde. Als we dit tooneel dan verder in verband brengen met Hamlet's woorden "As I perchance hereafter shall think meet To put an antic disposition on" (I, 5. r. 171, 172); "That I essentially am not in madness, But mad in craft" (III, 4, r. 180, 181); het van te voren aankondigen aan zijn moeder, dat hij onder 't valsche geleide van zijn vrienden naar Engeland gezonden zal worden (III, 4, r. 193—203); zijn miraculeuze ontsnapping aan zijn geleiders en de poets die hij hun speelt (V, 2, r. 13—62); zijn woorden tegen Horatio (V, 2, r. 64—70) en dan tenslotte de bloedige ontknooping, alles echte theatervertooning zonder dieperen zin, dan wil men zich wel gaarne neerleggen bij de meening, dat het toch werkelijk die bedoeling is geweest. Maar in deze meening berusten gaat niet. En kon de dichter als hij werkelijk de bedoeling heeft gehad, er in hebben berust? Of zouden de woorden (V, 2, r. 3—11) waarin de dichter Hamlet laat gewagen van een strijd in zijn hart die hem niet liet slapen, en vooral: "let us know, our indiscretion sometimes serves us well, when our deep plots do fail; and that should teach us, There 's a divinity that shapes our ends, Rough-hew them how we will," — betrekking kunnen hebben ook op strijd in eigen boezem, op een strijd tusschen bewuste bedoeling van den tooneelspeler, die een stuk bedoelde met een waanzin-veinzenden held, en dieper wortelende meer onderbewuste dichtmotieven die een echten waanzinnige eischten? En te kennen geven, dat de dichter nu tot rust is gekomen, nu hij inziet hoe de voorzienigheid hem goed heeft geleid, hij

merkt dat zijn slot zich toch laat rijmen met zijn diepste bedoeling? Dat hij allereerst heeft ingezien, dat hij geen scherper beeld voor den waanzinnige zou hebben kunnen kiezen dan dat van een man die waant te spelen, maar in waarheid echt waanzinnig is? En nu ook het einde als organisch deel van 't geheel hier ziet?

De dichter heeft den held uit den waanzin in 't leven, door rede geleid, terug doen keeren. De omgeving ziet dien overgang niet in, zij blijven Hamlet voor waanzinnig houden; de heftige gevoelsuitbarsting bij het graf van Ophelia zien zij als nieuw teeken van den waanzin aan, terwijl de dichter hem blijkbaar door dien heftigen gemoedsschok heeft willen herstellen. (Door zware gemoedsaandoening ziek geworden, door nieuwen sterken schok genezen, schijnt zijn meening aangaande dit proces).

De koning en Laertes gaan dus ook op den ingeslagen weg verder, gedreven door vrees (koning) en wraaklust (Laertes). Hierdoor verblind zien zij ook later bij de verzoeningsscene de verandering in het wezen van Hamlet niet, en gaan zij voort in hun boozen weg. Het komt tot het duel. Hamlet, eenigszins onrustig, gelooft niettemin in het onvoorwaardelijk voorbeschikt zijn van hetgeen moet komen. Horatio raadt hem nog: "If your mind dislike any thing, obey it: I will forestal their repair hither, and say you are not fit (V, 2, r. 203, 204), maar Hamlet zegt: "Not a whit, we defy augury: there 's a special providence in the fall of a sparrow enz. (r. 205 enz.), op deze wijze ons latende zien, dat hij zich nu door de rede, niet meer door vermoedens en voorgevoelens laat leiden. Hij aanvaardt uitdaging en 't duel. Was Hamlet nu de waanzinspeler geweest, dan zou hij, steeds op zijn hoede zijnde, vermoedelijk ook hier wel uit zijn oogen hebben gezien, en zich door Laertes niet zoo gemeen hebben laten bedriegen. Maar juist de niet meer waanzinnige Hamlet, uit den waanzin in 't leven weergekeerd, die bovendien zich even te voren te goeder trouw met Laertes heeft verzoend, denkt aan geen boozen valstrik en wordt misleid. En nu de trieste ontknooping. Het valsche spel van den koning, naar menschelijk inzicht zoo sluw beraamd, mislukt en leidt hem zelf in 't verderf. "So full of artless jealousy is guilt, It spills itself in fearing to be spilt." (IV, 5, r. 19, 20). Uit den beker met vergif, voor Hamlet bestemd, drinkt nl. de koningin zoodat zij sterft. Hamlet wordt weliswaar door Laertes met 't giftige wapen ook doodelijk verwond, maar met recht nu boos wordend, ontrukt hij aan Laertes diens wapen en verwondt ook hem er mede, zoodat deze direct zijn verdiende loon ontvangt. Deze komt nu, te laat, tot inzicht van 't verkeerde van zijn daad, en brengt nu de gansche schuld van den valschen koning aan 't licht; hij wordt nu ook door Hamlet gedood. Dus wel een door en door triest slot.

En gelukt het nu werkelijk om dit slottooneel met al het voorgaande in het licht van onze tot nu toe gevolgde beschouwing bevredigend als één organisch geheel, uit één grootsch dichtmotief gegroeid, te overzien? Om dit te beproeven werpen we een blik op de beide tegenover elkaar staande hoofdfiguren en vragen naar hun rol in het stuk. Om nu het geheel te omspannen, zien wij op Hamlet waar hij zijn klacht "The time is out of joint: O cursed spite, That ever I was born to set it right" (I, 5, r. 189, 190) doet hooren. Waaraan ging de tijd mank? Hoe heeft de dichter hem zijn taak

doen vervullen? Wij vinden dat de tijd mank ging aan den waan van den dag, ook aan den waan dat de waanzinnige bij uitstek drager van de zonde was, dat hij aan den booze verkocht, den duivel in eigen persoon in zich huisvesting verschafte. Om dezen waan recht te zetten, daarvoor moest de held den last van den waanzin dragen, het leed, den jammer, verachting, spot en haat verduren. Hij droeg zijn juk, hij werkte zijn werk, en keerde weer tot een leven bestuurd door de rede. Waanzin is ziekte, niet omgang met den duivel in hoogsteigen persoon.

Hiertegenover de koning, in 't volle licht aan 't eind van 't stuk, aanstichter van het bloedig tooneel, dat hemzelf met anderen in het verderf stort; karakter levend in de boosheid, de zonde wier loon de dood is, en die zijn aardschen, zondigen zin in de als in steen gehouwen woorden onuitwischbaar voor alle komende tijden heeft vastgelegd: "My words fly up, my thoughts remain below; Words without thoughts never to heaven go" (III, 3, r. 97, 98).

En als verbindende schakel tusschen deze twee de koningin, die met haar droeve woorden "To my sick soul, as sin's true nature is" (IV, 5, r. 17) ons den sleutel geeft, welke ons den toegang tot het inzicht in het stuk ontsluit.

Dit inzicht is: niet de waanzin, maar de zonde is de ziekte van de ziel, die uit het hemelsche rijk van Waarheid is verdreven en ronddoolt in het stof, in de wereld van den Schijn der zinnen en den Waan. Inzicht in den toestand, het erkennen, belijden en zich afwenden van de zonde voert de ziel weer opwaarts; willens en wetens volharden in de zonde brengt onafwijsbaar als loon den dood.

Zoo zien wij het stuk, en zoo zien wij Hamlet in het kleed van pure menschelijkheid, wanneer wij, naar zijn wensch, "ho, ratio!" roepen, en de rede ons voorlicht met het flakkerend schijnsel van bepaalde bijbelsch-theologische voorstellingen en gedachten, waarvan er zichtbaar meerdere in het stuk zijn verwerkt.

Warnsveld. G. Stijfhoorn.

SNORRI GOÐI.

De ijslandse geslachtssaga's vormen een bij uitstek nationale kunst, ze vertellen de geschiedenis van de oude aristokratiese families, die zich het eerst op IJsland vestigden, daar land in bezit namen en als heer en meester op hun goederen heersten. Het nageslacht voelde voor de daden van de voorouders, verheerlikte die en werd niet moede te luisteren naar de oude verhalen van moed en macht, van strijd en wraak. Deze verhalen, ten dele in mondelinge overlevering ontstaan, hebben bij het schriftelik optekenen een vastere vorm gekregen. Ze hebben een gemeenschappelike vertelmethode, hun objectiviteit waarborgt een bewezen historiese waarde, ze geven markante typen met vaste karakteristiek in een krachtige stijl. Geen ingewikkelde zinsbouw tonen ze, maar vaak een korte, gespannen dialoog, waarin geen woord te veel, maar ook geen woord te min staat, in strakke lijnen wordt het verhaal opgebouwd. De karakteristiek van de hoofdper-

sonen moeten we opmaken uit hun daden, een enkele keer wordt er in de saga's naast de sobere beschrijving van het uiterlik van een man of vrouw, een korte opsomming van enige meest in het oog vallende karaktereigenschappen gegeven.

Toch kunnen we bij alle objectiviteit in verschillende saga's het persoonlike werk van de schrijver wel bespeuren en al is het niet overal zo sterk als in de Njála, waar een bewust werkend kunstenaar aan het woord is, hier en daar merken we voor welke personen de schrijver sympathie gevoelt, aan welke kant hij in een strijd staat. De tegenwoordige vorm van de meeste saga's stamt uit de 13e eeuw, maar ze zijn niet van volkomen dezelfde tijd en uit hoe later periode ze dateren, des te meer subjectieve nuanceringen treffen we aan. Soms werden kleine verhalen in het hoofdverhaal ingeschoven, waardoor de chronologie van de saga in de war raakte, soms werd een persoon in verschillende saga's enigszins anders voorgesteld, al naar gelang de rol die hij in de saga te vervullen had en naar het licht dat de sagaschrijver op hem deed vallen. Het hoofdtype bleef dan wel hetzelfde, maar allerlei nuanceringen varieerden dat een weinig.

Snorri godi vervult in verschillende saga's een belangrijke rol, de hoofdpersoon is hij in de *Eyrbyggja-saga*, zeer gewichtig is hij nog voor de *Heiðarvíga-saga* en de *Laxdœla-saga*, terwijl hij ook in een periode van de *Njála* op de voorgrond treedt. In al deze saga's wordt hij nu, hoewel het hoofdtype hetzelfde blijft, enigszins anders beschreven en wel in overeenstemming met de rol, die hij in de saga speelt.

Snorri was slank, zo vertelt de *Eyrbyggja* [1]) en had een knap uiterlik, een regelmatig gezicht, blond haar en een rossige baard. Nadrukkelik wordt er gezegd, dat hij vriendelik in de omgang was, wijs en vooruitziend in de toekomst, zijn raad was goed voor vrienden, slecht voor vijanden. Men kon aan zijn uiterlik niet zien, of hij iets goed of afkeurde, tegelijkertijd was hij haatdragend en wraakzuchtig, een veelbenijd man. In de saga zelf handelt Snorri in overeenstemming met deze karakteristiek. Zijn zucht naar macht en daarbij behorende uiterlike praal is groot; terwijl hij later in zijn leven vaak strijd voorkomt en de mensen meer door een vergelijk tot elkaar tracht te brengen, is hij in het begin strijdlustig en komt vooral zijn wraakzucht uit. Al in zijn prille jeugd was Snorri een onhandelbare jongen, vandaar dat zijn eigenlike naam Thorgrímr in Snorri [2]) de strijdlustige veranderd werd en dat ondanks het feit, dat hij als posthume zoon de naam van zijn vader droeg, een naam, die hem volgens het oude geloof de kracht van zijn vader moest geven. Van zijn jeugd af gevoelt Snorri zich de man van aanzienlike afkomst, met een zekere geringschatting behandelt hij na zijn terugkeer uit Noorwegen zijn stiefvader, een man van mindere stand en op sluwe wijze weet hij zich, ten koste van die stiefvader, in het bezit te stellen van het landgoed Helgafell. Eén machtig man is tegen Snorri opgewassen, Arnkell, tegenover wie hij ook enige keren in processen het onder-

---

[1]) *Eyrbyggja Sagø*, herausgegeben von Hugo Gering. Halle, Max Niemeyer, pg. 39. 3 vlg.

[2]) *Eyrb.*, 29. 6.

spit moet delven. [1]) Overal vindt Snorri Arnkell tegenover zich en zo wraakzuchtig is Snorri in deze saga nog, dat hij vóor een proces tegen eén van Arnkels beschermelingen, diens schip in brand steekt, opdat de beklaagde zich niet door de vlucht aan de boete zal kunnen onttrekken. [2])

Dit is nog niet de fijne diplomaat uit de *Laxdœla-saga*, die zijn tegenstanders zonder strijd vergiffenis schenkt. Wanneer in deze *Eyrb. s.* Snorri de strijd ontraadt en ondanks de bedriegelike houding van zijn tegenpartij een verdrag wil sluiten, dan zegt de sagaschrijver [3]), dat Snorri zo edelmoedig handelde, omdat hij versterking voor de tegenpartij in de verte zag aankomen. De schrijver is hier niet zeer sympathiek tegenover Snorri gestemd, hij is bang, dat de lezer een te gunstige indruk van zijn hoofdpersoon krijgt en ondanks zijn objectiviteit zien we hier en daar, dat hij Snorri afvalt.

Het uitzenden van een sluipmoordenaar is in de ijslandse saga's niet zo iets ongewoons en de bedriegelike raad, die Snorri geeft om berserken te doden door ze in de badkamer te laten verbranden [4]) behoeft niet tegen iemand te spreken, maar wel voelen we de afkeuring van de schrijver, wanneer Snorri iemand uitstuurt om een aanzienlik man als Arnkell te laten doden. De schrijver schijnt er zelfs niet geheel zeker van te zijn en vertelt aarzelend hoe het gerucht ontstond [5]), dat Thorleifr, die Arnkell trachtte te dooden, door Snorri tegen zijn mededinger was uitgezonden. Ook bij de moordaanslag door de slaaf Egill gepleegd, staat er [6]): Þat er sumra manna sǫgn, at þat vaeri gǫrt með ráði Snorra goða, even schemert hier de afkeuring van de schrijver voor Snorri's werk door. Snorri toont zich in de *Eyrb. s.* een uitstekend jurist, een eigenschap die door de oude ijslanders zeer hoog geschat werd en die hun bij hun talrijke procedures zeer te stade kwam. Vooral in de latere gedeelten van *Eyrb. s.* blijkt Snorri een fijn diplomaat te zijn, mislukt een plan, dan komt dat alleen doordat men zijn raad niet volkomen volgt. Dat de historiese Snorri oorspronkelik niet alleen de slimme, listige diplomaat, maar ook de gevreesde krijgsman was, blijkt wel uit *Hrafnsmál*, een gedicht van Thormóðr Trefilsson, waarvan in de *Eyrb. s.* vijf strofen worden aangehaald, die de krijgsdaden van Snorri verheerliken. Zelfs noemt Thormóðr [7]) hem de doder van Arnkell, terwijl de sagaschrijver meent [8]), dat Thorleifr Kimbi de dodelike wonde toebracht.

Geheel in overeenstemming met deze krijgshaftige houding is de *Heiðarvíga-saga*, die onder is dan de *Eyrb. s.* en die het karakter van Snorri ruwer voorstelt dan deze laatste saga. De *Heiðarv. s.* behoort vermoedelik [9]) tot de oudste saga's, maar we moeten haar met voorzichtigheid gebruiken,

---

[1]) *Eyrb.*, 44. 5, 129. 15.
[2]) *Eyrb.*, 77. 1 vlg.
[3]) *Eyrb. s.*, 163, 19.
[4]) *Eyrb. s.*, C. XXVIII.
[5]) *Eyrb. s.*, 131, 5.
[6]) *Eyrb. s.*, 154, 13.
[7]) Eyrb. 136, 11.
[8]) Eyrb. 138, 6.
[9]) *Norsk Litteraturhistorie* av Francis Bull og Fredrik Paasche. I, 333.

omdat we het eerste gedeelte alleen maar kennen uit een omschrijving van 1729 door Jon Olafsson. Wat de inhoud betreft maakt de saga een betrouwbare indruk, soms zegt Jon Olafsson, dat hij zich een periode nog woordelik uit het oorspronkelike verhaal herinnert en hij haalt allerlei oude uitdrukkingen uit zijn voorbeeld aan. Het tweede gedeelte is in zijn oorspronkelike vorm bewaard. Snorri treedt in beide delen op, Jon Olafsson beschrijft hem in overeenstemming met wat hij in de oude saga vond en daarbij kunnen we zien, dat de ruwe „hövding", die in de *Eyrb. s.* nog doorschemert, hier de werkelike Snorri godi is. Snorri is in de *Heiðarv. s.* niet de hoofdpersoon en zijn karakteristiek kan daarom al niet zo uitvoerig zijn als in de *Eyrb. s.* [1]), maar er wordt toch nog genoeg van hem verteld om ons een goed denkbeeld van hem te kunnen vormen. De schrijver van de oorspronkelike Heiðarv. s., waarvan we dus nog een gedeelte in de oude vorm bezitten, is niet altijd objectief tegenover zijn verhaal, hij onderbreekt tegen de gewoonte van de ijslandse saga's met eigen opmerkingen dialogen en monologen. [2]) Het is vermoedelik meer in overeenstemming met de historiese Snorri, zoals Hrafsnmál ons leert, en met de oudste traditie aangaande zijn persoonlikheid, dat Snorri hier grimmiger en ironieser is dan in de Eyrb. s.; hij heeft hier primitievere instincten. Wel kan hij op zekere ogenblikken zachtere gevoelens doen blijken, eerbied voor anderen tonen, b.v. voor zijn oudste zoon, die hij in de kerk ontmoet; nooit had iemands gelaat hem zo'n ontzag ingeboezemd, [3]) maar zijn negenjarige zoon Thórdr kausi hitst hij op tegen de even oude Sveinn Thorsteinson, „als de kat tegen de muis", zegt de sagaschrijver. [4]) De ene jongen moet de andere doden. Alleen door tussenkomst van Snorri's voedsterzoon wordt deze moord, die ook door de sagaschrijver als een gruweldaad wordt voorgesteld, verhinderd, al betreurt Snorri dat wel, want hij ziet in Sveinn een gevaarlik man voor de toekomst. De Eyrb. s. vertelt wel, dat Snorri Sveinns vader, Thorsteinn Gíslason doodde, maar meldt niets van deze wrede biezonderheden, van latere rampen door Sveinn veroorzaakt is in geen van beide saga's iets bekend en daardoor werd Snorri's voorspelling misschien ook wel weggelaten.

Snorri is in de Heiðarv. s. onversaagd, hij kent geen vrees, hij strijdt zelfs met de dode Styrr, die een al te nieuwsgierige boerendochter 's nachts aanvalt, zodat ze haar verlangen ten minste de dode held te zien, daar ze hem levend nooit heeft mogen aanschouwen, met de dood moet bekopen. [5])

---

[1]) Wanneer b.v. een van de beruchte, gevreesde berserken met Styrs dochter wil huwen, komt de vader Snorri om raad vragen, hoe dit ongeluk is af te wenden. *Heiðarv. s.*, 11, 21—25 zegt alleen, dat ze samen beraadslagen en dat niemand iets van hun gesprek wist. *Eyrb.* 97. 21 vlg. geeft een inleidend gesprek van Styr en Snorri, waarin Styrs angst uitkomt; dat de zaak van veel gewicht wordt geacht, blijkt nog uit het feit, dat Snorri de beraadslaging op een bepaalde plek wil houden, omdat de daar genomen besluiten altijd een goede uitwerking hadden.

[2]) Finnur Jónsson, *Den oldnorske og oldislandske Litteraturs Historie*, II, 485.

[3]) *Heiðarvíga saga*, udg. for samf. til udg. af gammel nordisk litteratur, ved Kr Kålund. 44, 2.

[4]) *Heið. s.*, 46, 9.

[5]) *Heið s.*, 26, 10 vlg.

Eyrb. s. zinspeelt hier wel even op [1]), maar dergelijke avonturen passen niet geheel bij het beeld van Snorri goði, dat deze saga geeft.

Een aanzienlik IJslander moet zo snel mogelik maatregelen nemen om gerechtelike genoegdoening te krijgen voor de dood van een verwant. In de *Eyrb. s.* [2]) trekt Snorri er zodra het kan, met groot gevolg op uit om het proces in te leiden na de dood van Víga-Styrr, korte tijd daarna doodt hij de moordenaar en verschaft zich zelf dus recht. In de Heiðarv. s. is Snorri nog niet zo'n onaantastbaar man als in de Eyrb. s. De Borgfirdingen, zijn vijanden, ontvangen hem met scheldwoorden, [3]) ze bespotten hem in strofen, waarin ze hem volgens Jon Olafsson een lafaard en de roodgebaarde godi noemen. Snorri is in deze saga niet de man, die ieders eerbied en ontzag wekt. Meer dan jurist is hij hier een sluwe advokaat. Thorgils Arason [4]), die hij tot een vergelijk wil overhalen, vleit hij eerst door hoog van Thorgils' rechtskennis op te geven. Thorgils moet hem precies de formule van zo'n vergelijk leren, door die hard op te reciteren. Maar als hij dit gedaan heeft is de overeenkomst ook van kracht, hoewel Thorgils zich er tegen wil verzetten; hij had de formule immers zelf uitgesproken, zegt de sagaschrijver ironies.

Ook in de *Laxdœlasaga* krijgen we zo'n heerlik staaltje van bedrog om een vriend te helpen, maar hier wordt Snorri veel meer dan in de *Heid. s.* of *Eyrb. s.* de wijze, verstandige man, die voór alles de mensen tot overeenstemming wil brengen, strijd wil vermijden. Hij verschilt hier wel van de grimmige strijder uit de *Heiðarv. s.* Slim en verstandig is Snorri in de *Laxd. s.*, zodat zelfs een tegenstander door zijn beschermgeest voor hem wordt gewaarschuwd. [5]) Geen strofe uit het krijgszuchtige, Hrafnsmál wordt hier geciteerd, maar regels, die van Snorri's wijsheid getuigen.

Koste fyrþar,
ef framer þykkjask,
ok varesk viþ svá
vélom Snorra;
enge mun viþ varask,
vitr es Snorre.

Alle personen uit de *Laxd. s.*, die met hem in aanraking komen, bewonderen Snorri en voelen zich geëerd door zijn vriendschap. Djúpt standa rád þín, Snorri [6]), zegt Thorkell Eyjólfsson, die door Snorri's listige raad met Gudrun kan trouwen zonder dat hij de dood van haar vroegere echtgenoot Bolli behoeft te wreken. Vol bewondering is men voor de sluwheid van Snorri, die door dubbelzinnige woorden gedaan weet te krijgen, dat Thorgils Holluson de dood van Bolli wreekt, zonder zijn doei, een huwelik met Gudrun te bereiken. Alleen Snorri kan zo'n raad bedenken. Veit ek,

---

[1]) *Eyrb. s.*, 198, 3.
[2]) *Eyrb. s.*, 199, 4.
[3]) *Heið. s.*, 35, 9.
[4]) *Heið. s.*, 98, 9 vlg.
[5]) *Laxd. s.*, 201, 11.
[6]) *Laxd. s.*, 203, 28.

at þetta eru rád Snorra goda,[1]) zegt Thorgils als hij te laat de dubbelzinnigheid begrijpt van Gudrúns trouwbelofte. Men zwicht altijd voor Snorri's meerder inzicht, meer dan in de *Eyrb. s.*, hij is een trouw vriend, zijn beschermend oog gaat over Gudrún en vooral later over haar zoon Bolli. Hij staat hem met raad en daad ter zijde, wil Bolli toch zijn eigen plan doorzetten, dan weet zijn oudere vriend de omstandigheden gunstig voor hem te maken.[2])

Vrede bewaren en zich niet onnodig in gevechten mengen is Snorri's gedragslijn in de *Laxd. s.* In geen strijd neemt hij actief deel, is het nodig, dat een tegenstander uit de weg wordt geruimd, dat een euveldaad op hem gewroken wordt, dan is het vaak beter af te wachten tot hij met anderen in strijd komt, die hem dan wel zullen straffen, dan zich zelf in nieuwe moeilikheden te wikkelen. In het proces, dat op de moord op Kjartan volgt kan Ósvífr niets beginnen, omdat Snorri hem niet helpt[3]) en veel strijd wordt door het ontbreken van deze hulp voorkomen.

Het zou natuurlik mogelik zijn, dat Snorri in werkelikheid was, zoals de vredelievende „hövding" uit de *Laxd. s.* De tegenstelling met de oudere Heið. s. en Eyrb. s. doet ons al vermoeden, dat dit onjuist is en de episode met Gunnarr þiðrandabani bewijst verder, dat in de Laxd. s. een bewust werkend sagaschrijver aan het werk is, die een persoonlikheid tracht uit te beelden, zoals hij die zelf voor zich ziet, zonder altijd volkomen objectief te blijven. In de *Gunnarsþáttr þiðrandabana*[4]) wordt verteld hoe een zekere Gunnarr een andere man, þiðrandi genaamd, doodt, vlucht en ten slotte bij Gudrun Ósvífrsdóttir, Snorri's trouwe vriendin, hulp en bescherming vindt. Thorkell Eyjólfsson, die met Gudrun verloofd is, ontdekt Gunnarr, als hij, met de hoed diep over het hoofd getrokken, voor de gasten het waswater gereed houdt en zijn naam niet wil zeggen. Thorkell wil Gudrúns beschermeling tegen haar zin laten doden, maar, zegt de þáttr[5]), Snorri godi var þar, vinr Guðrúnar, ok hǫfðu þau C manna heima, ok sá þorkell sinn kost bestan, at kyrt vaeri, ok tókust þá ráðin med þorkeli ok Gudrúnu. Snorri is dus Gudruns helper, die door zijn macht en bedreiging Thorkell in toom houdt; honderd mannen hebben ze op de hoeve en daar is Thorkell niet tegen opgewassen.

In de *Laxd. s.*, die deze þáttr citeert[6]) bedwingt Snorri Thorkell, ook echter niet door bedreigingen, maar door het spreken van wijze woorden. Als een vaderlik vriend wijst hij er Thorkell op, dat het beter is de raad van Snorri en Gudrun te volgen dan aan zijn gelofte te voldoen om Gunnarr te doden, en dat hij de kans niet moet lopen, dat zijn huwelik met Gudrun niet doorgaat. Een waardig vredestichter is Snorri, als hij ten slotte met veel moeite Thorkell weet te kalmeren en tot rede te brengen, en dit optreden past volkomen bij het beeld, dat de sagaschrijver ons van Snorri geeft. Hij

---

[1]) *Laxd. s.*, 199, 13.
[2]) *Laxd. s.*, 214, 28 vlg.
[3]) *Laxd. s.*, 161, 15.
[4]) *Laxdaela-saga sive historia de rebus gestis Laxdölensium.* Hafniae. 1826. pg 364—385.
[5]) *ibid.*, 384.
[6]) *Laxd. s.*, 205. 23.

heeft de kleine episode uit de þáttr met een geringe verandering pasklaar gemaakt voor zijn eigen saga.

Dat de Njálssaga het werk van een kunstenaar is, die naar eenheid van compositie in deze geweldige stof streeft, is wel zeker. Ook hij laat in bepaalde gedeelten Snorri godi optreden, en het karakter, dat hij ons van deze „hövding" schildert is nauw verwant aan dat uit de Laxd. s. Een strofe uit Hrafnsmál, die goed past bij de Snorri uit de Heið. s. en Eyrb. s. zou hier geheel uit de toon vallen. Zo weinig strijdlustig is Snorri in de Njála, dat hij volkomen onverschillig blijft voor de mening van anderen, zelfs wanneer Skarphedinn hem spottend toevoegt, dat hij beter deed de dood van zijn vader te wreken dan hem ongeluk te voorspellen. „Margir hafa þat maelt áðr," segir Snorri, „ok mun ek ekki við slíku reiðaz." [1]) Daar Snorri's vader al 30 jaren geleden gedood was en ook diens moordenaar Gísli al het slachtoffer van bloedwraak geworden was, is bovengenoemde opmerking histories onjuist, maar ze past voortreffelik bij de karakteristiek, die de auteur van de Njála van Snorri geeft. [2]) Het beeld van Snorri staat in een glans van heerlikheid. Wanneer hij in een zaak uitspraak moet doen, denkt hij vooral aan de gevolgen, die uit zijn vonnis moeten voortvloeien. Er is genoeg strijd op IJsland en daarom moeten er niet opnieuw weer mannen verbannen of vogelvrij verklaard worden, daar kan alleen nieuwe doodslag het gevolg van zijn. [3]) Veel beter voor een standvastige vrede is het betalen van boete, door zo veel mogelik mensen bijeengebracht, dan zullen ook velen zich door de verzoening gebonden achten. Hij heeft niet de overmoedige trots van vele andere onbesuisde IJslanders, zijn verstand bestuurt al zijn daden. Geld, dat door de tegenpartij niet is aangenomen, willen de anderen in hun meerderheidsgevoel niet terug nemen, maar de verstandige, nuchtere Snorri raadt aan het geld voor later te bewaren, dan zal het zeker te pas komen.

Voor Ásgrímr Elliðagrímsson is hij een trouwe, maar voorzichtige vriend; door de omstandigheden gedwongen, is hij niet in staat hem hulp te verlenen, maar hij belooft zich niet tegen Ásgrímr te keren en daar is deze al dankbaar voor. [4]) Wanneer Snorri later moet erkennen, [5]) dat er voor Asgrímr en Gizurr geen andere mogelikheid bestaat dan strijd met de tegenpartij om aan de eer te voldoen, raadt hij de strijd alleen aan, wanneer ze zich heel goed uitrusten. Hij belooft hun hulp, wanneer ze voor de overmacht moeten wijken. Winnen ze, dan zal hij als gewapend bemiddelaar optreden en de strijd maar laten duren tot het ogenblik, dat zijn vrienden een behoorlike boete kunnen eisen. De strijd om de strijd zelf is hem antipathiek en die staat hij alleen in uiterste noodzaak toe, waarbij hij zijn mannen dan nog zo veel mogelik spaart. Wanneer het gevecht even verflauwt treedt hij al bemiddelend op.

---

[1]) *Brennu-Njálssaga*, herausgeg. von Finnur Jónsson, Halle, 1908, 273, 13.
[2]) *Njála*, 261, 7.
[3]) *Njála*, 284, 5 vlg.
[4]) *Njála*, 272, 6 vlg.
[5]) *Njála*, 342, 19 vlg.

Snorri is geen dichternatuur, toch weet hij met een enkele strofe, [1]) al is die dan ook slecht geconstrueerd, de mannen aan het lachen te brengen en zo de vrede in te leiden. De meest verwoede vijanden brengt hij door zijn bezadigd woord tot elkaar. Zijn wijsheid en verstand gebruikt hij op loyale wijze. De grimmige sluwheid uit andere saga's is hier verdwenen en als een ver boven de gemiddelde mensen verheven gestalte troont Snorri in de Njála.

In verschillende saga's wordt Snorri's naam nog wel genoemd, al treedt hij zelf niet actief in het verhaal op, zodat we dan niet kunnen merken of de sagaschrijver een duidelik beeld van zijn persoonlikheid had. Alleen in de Grettissaga wordt nog enigszins uitvoeriger over Snorri gesproken en daar geeft de schrijver een karakteristiek in overeenstemming met de Eyrb. s. In de Grettiss. is hij niet de man uit de Laxd. s. en Njála, die de strijd schuwt, immers hij wil zich met zijn zoon Thóroddr alleen verzoenen als die een dappere daad verricht, een vogelvrij verklaarde gedood heeft. [2]) Hij is nog een uitermate gevreesd tegenstander, want de beroemde vogelvrij verklaarde Grettir, de sterke man, die niets vreest en die vrij spel met Thóroddr heeft, spaart hem alleen uit angst voor de oude Snorri [3]), terwijl hij door de zoon te sparen zich de hulp van de vader verwerft. Alleen dit onderscheid is er met de Eyrb. s., Snorri is niet zo actief meer, hij wil met rust gelaten worden en daarom geeft hij Grettir geen schuilplaats; hij zou zich daardoor te zeer in moeilikheden steken. Wel wil hij de balling helpen en ontraadt hij anderen de vervolging, omdat hij Grettir's macht kent en vreest, dat een vervolging veel onrust zal veroorzaken.

Dezelfde daden worden van Snorri godi in verschillende saga's verteld, maar elke schrijver verandert iets aan de persoon, zodat hij beter in het kader van zijn saga past; het blijft hetzelfde thema, objectief gegeven, maar toch met variaties niet zonder persoonlik inzicht uitgevoerd.

Amsterdam. S. A. Krijn.

BOEKBESPREKING.

E. Lerch, *Historische Syntax.* Erster Band. Leipzig, Reisland, 1925 (*fl.* 10,10).
Kr. Nyrop, *Grammaire historique da la langue française,* V: Syntaxe. noms et pronoms. Copenhague, 1926 (*fl.* 14,25).

Voici deux syntaxes historiques du français qui attestent la faveur dont jouissent actuellement les études syntaxiques, toutes deux fruit d'un long travail: M. Lerch a dépouillé nombre d'articles et d'études spéciales, dont il a versé le contenu dans son livre, et il a lui-même écrit des monographies sur l'imparfait, le futur, les modes, la négation, etc.; — M. Nyrop, est moins riche en détails mais il possède une connaissance plus intime de la langue

---

[1]) *Njála,* 376, 3.
[2]) *Grettis saga Ásmundarsonar,* herausgeg. von R. C. Boer, Halle, 1900, 244, 11.
[3]) *Grettis s.,* 245, 28.

et des textes; la partie qui regarde le français moderne est notamment très soignée chez lui.

La syntaxe de M. Lerch doit compter quatre volumes, dont le premier seul a paru, contenant les conjonctions coordonnées et celles des conjonctions subordonnées qui remontent au latin. Dans la préface le savant auteur oppose l'école idéaliste à l'école positiviste: la première étudie la langue en rapport avec l'homme conscient et avec l'esprit d'une époque; rassembler des matériaux ne lui suffit pas, elle cherche le pourquoi des phénomènes; ce qui importe ce n'est pas la date à laquelle naît une construction, mais celle où elle se généralise; enfin cette école reconnaît, pour l'évolution de la langue, la supériorité d'une élite de la population servant de modèle à la masse du peuple.

Ces principes, on pourrait les accepter, je crois, pourvu qu'on n'oublie pas que dans la langue, comme dans toute la vie sociale, il y a nombre de faits qui ne sont pas marqués au coin de l'esprit de l'époque, mais simplement transmis par la tradition et usés par le temps: ainsi, si l'article partitif s'est étendu considérablement aux XIVe et XVe siècles, il ne faut pas y voir une manifestation de l'esprit de ces deux siècles, qui en disant *de l'amour* et *de la haine* auraient appliqué leur conception pratique et matérialiste même aux affaires du cœur; ce phénomène prouve, au contraire, qu'à cette époque l'article partitif avait complètement perdu sa valeur primitive et était devenu nécessaire pour remplir la lacune que *amour* par exemple présentait en face de *de l'eau*. On voit que tout dépend ici de l'application. Reconnaissons que dans cette syntaxe l'auteur a été plus prudent que dans son livre sur le futur; il s'abstient en général d'expliquer l'extension d'une tournure par l'esprit du temps, seule l'influence de la Renaissance et des études du latin sont alléguées à plusieurs reprises. Ici encore l'idée est juste, sans être neuve, mais les cas dans lesquels M. L. reconnaît cette influence sont peut-être susceptibles de discussion. Ainsi, à la page 202 M. L. suppose que le changement de sens qui s'est produit pour *comment que*, passant du sens de „tout que" (hoezeer ook) à celui de „quoique" (ofschoon), est dû aux auteurs du XIIIe et du XIVe siècle, qui voulant rendre en français l'idée de *quamquam* et ne trouvant que *combien que* ont donné à la conjonction française la valeur de la particule latine. On pourrait objecter que la langue avait *tout*, précisément avec la valeur de „quoique" (*tout ait Diex faites les choses, au mains ne fist il pas le nom*, Rom. de la Rose, 7829); puis, que la perte de l'idée d'intensité dans une conjonction concessive est très naturelle, qu'elle se retrouve dans d'autres langues et en français même, *tout que* et *comme que* ayant subi la même évolution. — Citons encore un autre cas où, d'après M. L., la connaissance du latin aurait exercé une influence sur le français: dans une phrase comme *Où es-tu quant je ne te voi?* l'auteur aurait choisi *quant* au lieu de *que*, parce qu'il aurait pensé à la conjonction latine *quod!* N'est-il pas plus simple d'admettre qu'on a préféré *quant*, parce que sa valeur causale est plus nette que celle de *que?* N'est-ce pas la même raison qui justifie l'emploi de *quant* dans nombre de cas? citons par exemple Chrétien, *Yvain*, 1341 et suiv.: Del cors .... li poise, *quant* n'avoir n'an puet aucune chose, qu'il an port tesmoing, qu'il l'a conquis et mort.

Une autre objection qu'on pourrait faire c'est que M. L. applique assez mal à propos l'idée juste en soi que l'évolution de la langue ne se passe pas tout entière hors de la conscience humaine; il a parfois l'air de croire que les Français ont encore une notion plus ou moins claire du sens primitif d'une tournure figée depuis des siècles. Citons deux exemples à l'appui de cette assertion: „Das fr. *parce que* ist eigentlich lokal", lit-on à la page 257, tandis qu'il est très sûr qu'à l'époque où cette particule est née, personne n'a senti cette valeur locale. — Quel que soit le sens primitif du subjonctif, on n'a pas le droit d'expliquer ou de traduire la phrase *Ja mais n'iert hum plus volentiers le servet* par „ein Mensch sollte ihm lieber dienen? — Nie wird es solchen Menschen geben" (p. 161).

Comme le livre contient une foule de détails, il est naturel qu'on puisse faire beaucoup de critiques de détail. Je choisis celles qui présentent le plus d'intérêt. P. 119. M. L. cite le mot *nenmains* (néanmoins) d'après Littré et ajoute: aus „Buteb." (wohl Rustebuef). Si on ouvre l'édition de Rutebeuf par Jubinal, on voit que le mot ne se trouve pas dans ce poète, mais dans une lettre de Prestre-Jehans publiée par Jubinal en appendice à son édition. — P. 120. *cependant* dans le sens temporel est plus fréquent que ne le croit M. L. en ajoutant trop de foi à ce que j'ai dit dans ma *Syntaxe historique;* cf. E. Borlé, *Cinquante thèmes d'examen*, p. 316 et suiv. — P. 123 *parce que* est usuel dans Palissy au XVIe siècle. — P. 96. *mais* se rapportant au passé se trouve déjà dans le *Roland*, 2223 et 2257. — P. 135. Il me semble qu'on a affaire à *quare* interrogatif dans l'intéressante phrase (Dominus) *arguit Thomam, quare incredulus fuisset.* — P. 174. Pour l'introduction de *que* dans *où qu'on est?* M. L. aurait pu renvoyer à l'article de M. Foulet, *Romania*, 1921. — P. 193. A côté de *pour si* on rencontre parfois *pour aussi*: *Néanmoins, pour aussi voisines qu'elles fussent sur les tréteaux, il n'y avait point là d'inconvénient*, H. Guy, *Adan de la Hale*, p. 497. — P. 236. M. L. croit que *Elle est plus belle qu'une rose* est sorti de la construction *Elle est plus belle que n'est une rose* et interprète *que* comme conjonction consécutive. Cette interprétation ne tient pas suffisamment compte de la construction latine *pulchrior quam rosa.* — P. 255. Où M. L. prend-il l'idée que *d'autant que* est employé aujourd'hui „kaum anders als familiär-parodierend"? — P. 300. Je ne crois pas qu'on puisse expliquer la place du pronom dans *Vont-il le pas ou il s'en fuient?* en admettant que le second membre est au fond affirmatif. Il s'agit d'une question très compliquée ici et qui devrait être discutée dans le chapitre consacré à l'ordre des mots dans la phrase. — P. 317. On sait que la langue française tend vers un ordre de mots plus rigide et rejette de plus en plus l'inversion. M. L. y voit une influence des classes plus élevées sur les couches inférieures de la société. Il semble pourtant difficile d'admettre que des constructions comme *Pourquoi que tu vas? Où est-ce que tu as perché?* et à plus forte raison *Où tu vas?* soient dues à l'influence du langage plus correct! — P. 318. On trouvera un exemple de *comme ainsi soit que* dans un texte du XIIIe siècle, cité par M. Clédat, *Romania*, XLIX, p. 268.

Malgré ces quelques remarques, nous recommandons ce livre qui abonde en détails intéressants à l'attention de nos lecteurs, en regrettant que le

prix en soit trop élevé pour que les étudiants puissent penser à se procurer les quatre volumes que doit compter la grammaire du distingué romaniste allemand.

La syntaxe de M. Nyrop est, comme tout ce qu'écrit le romaniste danois, claire et bien ordonnée. Cette première partie contient, outre des remarques préliminaires sur des phénomènes comme le pléonasme, l'ellipse, la contamination, l'analogie et la question d'accord, l'étude des noms et des noms de nombre, des articles et des pronoms; l'auteur se propose de traiter dans un second volume la syntaxe des particules, des verbes et des propositions. Il me semble que, si M. N. veut traiter cette matière importante avec la même ampleur que la partie qu'il vient de publier, il sera obligé d'y consacrer deux volumes.

Nous avons déjà dit que la partie moderne est la plus soignée; l'auteur s'y montre observateur exact de l'usage actuel et s'oppose à plusieurs reprises aux idées reçues; ainsi, quand il parle du pronom *celui* suivi du participe présent ou d'un adjectif; quand il constate la tendance du pronom *se* à se souder à l'infinitif et qu'il compare le rôle joué par le pronom réfléchi avec la fonction des préfixes *entre* et *inter*. De pareilles observations abondent dans le livre. Un autre avantage qu'il faut signaler est le choix judicieux des exemples qui vont de l'époque la plus reculée jusqu'à l'époque moderne.

Par contre, on y cherche parfois en vain une discussion de faits sur lesquels on aurait aimé avoir l'opinion de M. Nyrop: ainsi l'introduction de l'article est signalée (p. 173), mais elle n'est pas traitée; la valeur générique de l'article n'est pas expliquée (p. 176), et non plus le remplacement des pronoms sujets *je, tu, il, ils* par les formes du complément *moi, toi, lui* et *eux;* la construction curieuse *Veit le li cuens* n'est pas signalée; enfin on serait content d'être fixé sur la date à laquelle apparaissent pour la première fois dans la langue des tournures comme *ces dames sont servies* et *où que tu vas?* On peut dans une certaine mesure expliquer ces lacunes par le souci de l'auteur de nous donner un guide clair et pratique et de ne pas encombrer son exposé par trop de détails. Il me semble pourtant que cette syntaxe historique aurait gagné, si l'auteur avait insisté davantage sur l'histoire de la langue en sacrifiant au besoin quelques détails de la grammaire moderne qui se trouvent dans tous les manuels.

Relevons, pour finir, quelques petites erreurs: P. 296 *En vostre absence et de madame vostre mère;* Vaugelas ne déclare pas du tout qu'il trouve bonne grâce à cette phrase; il veut, au contraire, l'éviter comme d'ailleurs aussi la tournure moderne *En vostre absence et en celle de vostre mère.* — P. 329 Dans le vers *O filz, cui ierent mes granz ereditez?* le pronom *cui* n'est pas relatif mais interrogatif; de même *lequele* dans *Si verrons lequele vous prenderés* (p. 340). — P. 333 Dans la phrase *que que s'arment* il me semble qu'il ne s'agit pas du pronom relatif indéfini mais de la conjonction *que que* „pendant que". — P. 347 Il vaut mieux ne pas parler de *dont* absolu, s'il a comme antécédent un membre de phrase. — P. 350 *dont Coligny était du nombre;* ici, *dont* n'est pas pléonastique mais dépend du substantif: „du nombre desquels". — P. 413 A propos de *totus* dans le sens de „omnis" M. N. remarque

qu'on le trouve déja dans Hégésippe (IVe siècle); cette valeur remonte plus haut, puisqu'on la trouve déjà dans Plaute: Quoi bini custodes semper *totis* horis occubabant, *Miles Gloriosus*, 212; cf. aussi Virg., *Eclog.*, I, 11—12 *totis agris* et Stace, *Thebais*, I, 81 *totos nepotes*. — P. 436 Nous regrettons que M. N. ne nous ait pas communiqué les considérations qui ont fini par le décider en faveur d'un nominatif dans la locution *Coûte que coûte*. — P. 450, § 238 Diss. Darmstadt, lire: Heidelberg.

Groningen. K. Sneyders de Vogel.

G. Cohen, *Le livre de conduite du régisseur et le compte des dépenses pour le Mystère de la Passion joué à Mons en 1501* [Publications de la Faculté des Lettres de l'Université de Strasbourg], 1925 (Pr. frs. 90).

M. Cohen, dont l'étude sur *l'Histoire de la mise en scène dans le théâtre religieux français du moyen âge* a tant contribué à nous familiariser avec les représentations théâtrales des premiers siècles de la littérature française, nous donne, dans cette nouvelle et majestueuse publication de plus de sept cents pages, un autre très précieux moyen d'étendre nos connaissances à ce sujet. En 1913, l'éminent savant, mis sur la piste par les *Analectes montois* de L. Devillers, découvrait à Mons, dans la Bibliothèque de la Ville, un manuscrit d'un haut intérêt, contenant le texte qu'eurent entre les mains ceux qui, à une représentation du *Mystère de la Passion* en 1501, furent chargés de régler les entrées en scène des acteurs, les interventions de l'orchestre et le fonctionnement des machines. En outre, on lui signala l'existence d'un autre document de valeur, se rapportant au même sujet, à savoir le compte des dépenses de cette représentation. Ce sont ces deux témoins du passé que M. Cohen a publiés, les entourant des soins les plus délicats, les expliquant quand c'était nécessaire, et y ajoutant une introduction où, grâce à sa compétence très spéciale en la matière, il nous permet de nous rendre compte de ce que ces deux textes apportent de nouveau. Il est difficile, dans un compte rendu nécessairement restreint, de rendre justice à la richesse du contenu de ce livre; bornons-nous à quelques glanures.

Du *Livre original*, c'est-à-dire le texte auquel correspond *l'Abrégé* [1]) ou livre de conduite du régisseur, il ne reste plus qu'un seul cahier, mais le mal n'est pas grand, car, contenant la première et la dernière ligne des répliques du *Mystère*, *l'Abrégé* nous apprend que le texte original peut se retrouver dans la *Passion* de Greban et dans celle de Jean Michel, sauf un nombre restreint de passages et de vers dont M. Cohen n'a pu déterminer la source. Le *Livre original*, et peut-être aussi *l'Abrégé*, a servi, non seulement à la représentation de Mons en 1501, mais également à cette d'Amiens en 1500. Que les indications scéniques que fournit le livre du régisseur aient bien été exécutées, c'est ce que nous prouve le livre des dépenses,

---

[1]) Ou plutôt „les Abregriés", car cinq des cahiers dont il se compose sur quatorze, sont en double.

qui donne, dans le plus grand détail, le prix des installations de toute sorte que nécessitait la représentation: tapisseries, décors, trucs ou „secrets" (par exemple celui du déluge, d'un serpent d'osier couvert d'un „viés linchoel", de poudre de canon pour l'enfer); nous y lisons aussi les noms des acteurs, leurs honoraires et les repas qu'on leur servait. Malgré certaines obscurités causées par la concision des deux documents — obscurités que M. Cohen s'est efforcé d'éclaircir autant que possible — nous pouvons nous faire une idée approximative de l'aspect qu'a dû offrir le Grand Marché de Mons, où se trouvait la scène et où étaient construites les places pour les spectateurs. Ce que nous chercherons de préférence dans l'*Abrégé*, ce seront les renseignements sur le jeu des acteurs, et heureusement nous sommes servis à souhait: le jeu muet fait l'objet de soins particuliers de la part du régisseur, et cela se comprend, parce que, dans une pièce jouée en plein air, une bonne partie des paroles devaient échapper aux spectateurs un peu éloignés de la scène: „une grande partie du Mystère pouvait donc être suivie uniquement par la gesticulation, dit M. Cohen, les principaux faits étant d'ailleurs connus d'avance par le catéchisme". Notons encore ce que l'*Abrégé* nous apprend sur les acteurs eux-mêmes, dont plusieurs sont nommés et dont les noms ont été réunis par M. Cohen dans un index spécial; les rôles de femmes sont, en règle générale, tenus par des hommes; Eve est jouée par un certain Colin Rifflart, et Madeleine, dont la vie mondaine est représentée avec des détails très curieux, est réprsentée par un prêtre et chanoine de Saint-Germain; l'église a, en effet, toujours pris une grande part à ces mystères, et il n'était que naturel que les rôles des Apôtres, de Dieu fussent confiés à des clercs; M. Cohen s'étonne à bon droit qu'il en soit de même pour ceux de Caïn et d'Hérode. D'autres acteurs, au contraire, sont de simples ouvriers qui ont, en partie, aidé à installer les échafaudages sur lesquels ils jouent, et dont plusieurs appartenaient sans doute à la Chambre de Rhétorique de Mons.

Le beau travail de M. Cohen n'est pas moins important pour les spécialistes du théâtre chez nous que pour ceux qui se consacrent au théâtre médiéval en France. Des index copieux, une étude de la langue des rubriques et un glossaire en facilitent la lecture et y appellent l'attention des dialectologues.

Amsterdam. J. J. Salverda de Grave.

Comte [A.] de Luppé, *Les jeunes filles à la fin du* XVIII*e siècle*. Paris, Ed. Champion, 1925. Le même, *Une jeune fille au* XVIII*e siècle. Lettres de Geneviève de Malboissière à Adélaïde Méliand* (1761—1766) Ibid., id., 1925.

L'auteur de ces deux thèses pour le doctorat a trouvé dans ses archives de famille, fonds Méliand, une série de 295 lettres et billets écrits entre 1761 et 1766, publiés en 1866 par la marquise (et le marquis) de la Grange, et qui sont un des documents les plus importants sur la vie intime, les mœurs, l'éducation, les lectures, les rapports moraux et sociaux, les goûts et les préoccupations d'une jeune fille de la fin du XVIII*e* siècle, à côté de la corres-

pondance de Manon Phlipon, la future Mme Roland, et de notre Belle van Zuylen, qui sera un jour Mme de Charrière. L'a-t-elle porté à entreprendre le premier travail, sa thèse principale, moins étendue, que la plupart des thèses parues dans la dernière trentaine d'années, malgré la documentation nombreuse — la bibliographie compte 217 titres d'ouvrages cités —, un peu restreint un peu ingrat, parce que les résultats de ces recherches ne sont pas fort nombreux? Quoi qu'il en soit nous pouvons remercier l'auteur de ces deux volumes de ce qu'il nous révèle sur la vie et l'âme de Geneviève de Malboissière, dont le lecteur partage la vie pendant quatre ans, et de ce qu'il a apporté pour notre connaissance de la vie sociale et morale entre 1750 et 1790.

Car il ne s'agit pas de l'histoire de l'éducation seule, que Rousselot, Compayré et les Goncourt ont retracée, ni du féminisme à la veille de la Révolution, que M. Abensour vient de traiter. Il s'agit de tout ce qui touche à la femme en herbe, que l'époque envisage uniquement „en fonction" de son futur maître et seigneur; d'abord regardée comme son inférieure, puis comme son égale, quelquefois même comme sa supérieure, elle a le choix entre le mariage et le couvent; au fond ce sont plutôt ses parents qui choisissent pour elle, leur autorité étant illimitée. Quand la Révolution va éclater, l'évolution des idées lui aura presque préparé un rôle différent: les théories nouvelles, qui ne proviennent pas uniquement des „philosophes", d'avis diamétralement opposés sur ces questions, l'opinion publique, les conditions de la vie même ont influé sur la conception de son rôle, modifié la tradition, surtout à partir de 1770, date que M. de Luppé regarde comme un tournant dans ces quarante années, parce que c'est à partir d'elle qu'on songe à reconstruire, après avoir beaucoup détruit. L'auteur suit le développement de le jeune fille à travers son enfance et son adolescence, jusqu'au jour où la mariage — elle se mariait quelquefois à treize ans pour rentrer ensuite pendant deux ou trois ans au couvent où elle était élevée — ou le couvent lui devenait un abri. Pour l'enfance nous constatons que la nourrice disparaît et que la mère allaite elle-même son enfant, non point sous l'influence de Jean-Jacques, qui n'est pas un novateur, mais un auteur à la mode qui donne une forte impulsion à un mouvement; la littérature enfantine, vraiment accessible aux enfants, naît en même temps que les leçons de choses et les principes pré-froebéliens; l'éducation physique obtient la place qu'elle mérite; l'éducation attrayante se substitue à la tradition un peu rébarbative, combattue déjà par Fénelon. Je me hâte d'ajouter qu'il ne faut pas généraliser en cette matière: l'auteur a soin de nous montrer que les progrès sont souvent annulés par le retour à la tradition. Il en est de même pour l'adolescence: l'éducation au couvent tend à disparaître devant l'éducation dans la famille, pour des motifs que l'auteur expose très bien (p. 35 ss), mais la clientèle des pensionnaires reste nombreuse; les gouvernantes, souvent des Suissesses, les maîtres privés, les cours publics, sur lesquels nous apprenons des détails intéressants, contribuent à la formation de la jeune fille, à qui on commence à reconnaître le droit à l'instruction; elle fait un peu de sport, mais la danse reste le sport favori, quoique la valse — Ten Kate ne l'a pas nommée pour rien „de afgodsslang der eeuw, de wals" — soit jugée indécente; elle cultive

beaucoup les arts d'agrément . . . et l'orthographe. M. de Luppé la conduit ainsi au seuil du mariage, du mariage d'arrangement, cela s'entend, malgré quelques exceptions. Telles sont les grandes lignes de ce volume, que complètent un appendice contenant des lettres concernant Mlle Roume de Saint-Laurent, pensionnaire du couvent de Pentemont, au faubourg Saint-Germain, l'établissement mondain à la mode, et une bibliographie et un index. Des anecdotes typiques, des tableaux de la vie sociale, des observations importantes (p. 49 sur les rapports entre les romans français et le goût de l'éducation dans la famille; p. 63, 67, 93 sur l'Abbaye-aux-Bois et sur Pentemont; p. 97 sur la vie mondaine dans les couvents; p. 201 sur l'histoire affreuse de la prise de voile de Mlle de Rastignac) rendent ce livre attrayant.

Pour terminer signalons quelques redites (p. 7 et p. 10; p. 118 et 128; p. 173 et 174); une erreur typographique (p. 20: *indolescence* pour *indolence*) et mettons quelques points d'interrogation. Les mots *physiologique* et *psychologique* ne commencent pas à s'assembler vers 1770 (p. 14); Stendhal nommera encore la physiologie ce que nous désignons par la psychologie. Le „torrent de larmes" (p. 14) de la sensiblerie commence à couler avant 1765—1770, la réaction ayant commencé plus tôt (Cp. D. Mornet, *Le romantisme en France aux* XVIIIe *siècle, passim*). Faut-il se fier à Mme d'Epinay (p. 16) parlant de Rousseau, après ce que nous savons de la valeur de ses *Mémoires* (Cp. Frederika Macdonald, *Jean Jacques Rousseau. A new criticism*, I, part II)? N'est-il pas naturel que Rousseau, protestant, n'ait pas songé à l'éducation au couvent (p. 36) dans le cinquième livre de l'*Emile*? Geneviève de Malboissière était-elle vraiment religieuse (p. 136)?

Les préceptes des théoriciens et les encouragements de la mode ont contribué aux progrès de l'éducation dans la famille, par la mère. Geneviève est peut-être un des cas les plus extraordinaires de cette éducation nouvelle. Descendante d'une famille de traitants, Geneviève-Françoise de Malboissière (1746—1766), très particulièrement douée au point de vue intellectuel et moral, reçoit une éducation choisie, qui fait d'elle un être d'élite et qui se sent facilement supérieur à son amie Angélique-Adélaïde Méliand (1745—1828), presque sa voisine dans le quartier du Temple, avec qui elle échange une correspondance très suivie — quelquefois trois billets et lettres par jour — constituant une collection presque unique de documents dont Sainte-Beuve aurait goûté la lecture. Elle écrit avec vivacité et avec naturel, quelquefois avec une très grande délicatesse et une très tendre câlinerie [1]) à cette amie qu'on sent autre, plus réservée, moins naturelle, moins folle par son imagination plus lente à s'émouvoir. Elle a des maîtres de choix, pour l'allemand, Michel Huber, que nous rencontrerons avec Mme de Charrière; le naturaliste Valmont de Bomare; Flint, beau-père de Rivarol, pour l'anglais; l'interprète du roi, Bertera, pour l'italien et l'espagnol; Audienre pour les mathématiques. Aussi nous ne nous étonnons pas de la voir écrire l'italien et l'anglais (ceci moins correctement, à moins qu'il n'y ait beaucoup de fautes d'impression), de constater son orthographe extrêmement correcte,

---

[1]) P. 29, 35, 36 (est-ce elle même qui parle ou est-ce son monde qui l'entoure?), 89, 133 et tout ce qui se rapporte à ses flirts de petite fille ou à son amour, à ses deux amours plutôt. Et du Marivaux, p. 69.

sauf pour l'accord du participe passé (p. 221: au lieu d'aller à confesse, je me suis lavée les pieds). Elle possède encore le latin et le grec. Elle est bien un être d'exception à cette époque, faisant d'immenses lectures dans tous les domaines: Horace et Virgile, Epictète en grec, des tragédies anglaises qui la font pleurer (p. 58 et 96), Pline, son auteur favori en 1764, Locke et Spinoza, *l'Esprit des Lois* ou Burlamaqui, des historiens aussi bien que des romans sentimentaux, des pièces de théâtre de Mme Riccoboni comme le *Dictionnaire d'histoire naturelle* de son maître Valmont de Bomare ou les pastorales de Gessner. Et elle lit méthodiquement: quand elle a lu *Venise sauvée* de La Place, elle la compare non seulement à l'original de Thomas Otway, mais encore au *Manlius Capitolinus* (1698) de La Fosse, qui dont avoir eu bien vieilli à cette date (p. 109 et 116). Elle suit les principales productions du théâtre: à cinq ans elle a vu l'*Inès de Castro* de Houdar de la Motte; quand son fiancé est bien malade, on la fait aller à la Comédie (p. 297). Car elle s'est fiancée, officiellement, avec Jean-Louis Dutartre (1746—1765), un jeune „robin" de grand avenir, après deux ébauches de „tendre" pour un courtisan inconnu (p. 69 et 80) et pour un pseudo-prince d'Angola (p. 124 ss) et un flirt très poussé avec Pierre-Paul-Louis Randon de Lucenay (1743—1791), qui finira comme maréchal de camp. Toute cette partie de sa correspondance est fort intéressante: Lucenay surtout, enfant gâté et volage, qui a senti qu'elle est faite pour câliner un homme, est vivant devant nous; nous assistons aux luttes dans le cœur de Geneviève quand elle sent qu'elle se détache de l'enjôleur pour aller à Dutartre (p. 187 ss.), en qui elle reconnaît, dans une très belle lettre, le mari qu'il lui faudrait „si l'on se marioit pour soi" (p. 208). Les choses secrètes elle les écrit en italien; on a l'impression que certaines lettres sont soustraites aux yeux de sa mère (p. 79, 87, 126, 166, 280), qui d'ailleurs ne paraît pas commode et qui n'est pas rêveuse et qui aura en du mal à élever cette riche nature, dont le portrait, par Carle Vanloo, révèle un être de volonté et de feu [1]). Jour par jour presque nous assistons à sa vie intime, à ses indispositions (p. 118 une fonte; ses purges, ses bains), à ses soins de toilette (la question si importante des jours de coiffure par Garçon); nous la suivons dans ses promenades — le footing étant déjà à la mode — au Bois de Boulogne, à Vincennes, le soir sur les remparts (les grands boulevards actuels) et qui lui inspirent, une rêverie involontaire" (p. 111), car nous sommes à l'époque des „âmes vagabondes", et d'où l'on ne rentre qu'à deux heures du matin (p. 121). Nous pénétrons dans son moi, de petite fille d'abord, encore curieuse de grossesses (p. 12, 15), puis d'adolescente qui commence à connaître les réalités de la vie et l'éveil des sens grâce à l'école du monde et à la liberté dans les rapports entre les deux sexes: Lucenay assiste à sa toilette, la lace, lui donne la main „pour m'aller coucher, et puis etc." (p. 220), lui vole quelque chose (un baiser?), „ce qui n'est pas trop bien dans la semaine sainte" (p. 221). Mais ces jeux dangereux et ces frôlements ne doivent pas nous faire oublier son moi, plus profond, plus tendre: son amour du home, son patriotisme de bonne citoyenne royaliste, sa sentimentalité comme sa tête solide et son sentiment de vraie noblesse,

[1]) Il est vrai que c'est un portrait à „phisionomie de caractère", en Melpomène (p. 269 et 274).

sa simplicité dans la vie de tous les jours, son respect, je ne dis pas son amour, pour ses parents (p. 49, cp. 212), ses sentiments de pitié, de bonté, de tendresse, surtout son amitié pour Amélie. Elle vit dans le luxe, elle a un cabinet de travail, des bijoux, un carrosse et des chevaux, mais elle danse avec les paysans et joue la comédie devant eux et devant les domestiques. Car elle compose des pièces de son cru, à côté de traductions, de chansons, de nouvelles (la liste se trouve p. 347 et 348 et comprend 32 titres). Tout cela nous fait vivre avec elle, avec son temps aussi pour lequel l'ouvrage apporte de nombreux traits de mœurs: les bals payants à Vincennes, les comédies de société, „la question du rouge" (p. 190), les bals où l'on fait bien d'apporter une chemise blanche, les soupers chez elle, une „bonne semaine" de sa mère (deux jours à la comédie, une saignée, une purgation, un jour pour le coiffeur; p. 304). Tout cela est amusant. Mais je crois avoir montré qu'il y a autre chose aussi.

Ce volume a été pourvu de notes et d'éclaircissements très nombreux [1]), parfois un vrai travail de chartiste. En étudiant les deux volumes on se demande si M. de Luppé n'est pas plutôt un historien et un chartiste qu'un historien de la littérature et de l'éducation: le premier volume aurait beaucoup gagné à se baigner dans une atmosphère de littérature de façon à rapprocher les tendances et les idées du temps du milieu moral et social. Et une question qui je pose sans pouvoir la résoudre est celle-ci; l'auteur n'aurait-il pas pu trouver dans des manuscrits du temps (il n'en cite que 4), lettres, mémoires, livres de raison, comptes, notes intimes, plus de détails sur la jeune fille au XVIIIe siècle, de façon sinon à épuiser le sujet, en tout cas, de façon à rendre certaines généralisations moins hasardées, le livre plus richement étoffé et fondé sur une documentation plus vaste?

Amsterdam. K. R. Gallas.

W. Meyer-Lübke, *Das Katalanische*, seine Stellung zum Spanischen und Provenzalischen (*Sammlung romanischer Elementar- und Handbücher*, V. Reihe, 7 Band). Heidelberg, C. Winter, 1925.

C'est un vieux problème que M. Meyer-Lübke aborde ici: la place qu'occupe le catalan en face du provençal et de l'espagnol. On sait qu'on a cru longtemps que le catalan n'était qu'un dialecte du provençal, mais Saroïhandy, Schädel, Morf et d'autres constatant, d'une part, que la frontière linguistique entre le catalan et le provençal est très nette et, d'autre part, que l'aragonais présente des traits qui lui sont communs avec le catalan, revendiquent pour cet idiome une place à part dans le groupe des langues ibériques à côté du portugais et de l'espagnol. Dans cet état de choses il importait de reprendre la question et de l'étudier sous tous ses aspects et personne n'était plus désigné à se charger de cette tâche difficile et délicate que le savant professeur de Bonn.

Dans la première partie de son livre — qui, à vrai dire, en forme les cinq sixièmes — l'auteur passe successivement en revue la phonétique, la morphologie, la formation des mots, la syntaxe et le vocabulaire des trois langues

---

[1]) Signalons une légère erreur p. 251, n. 3: les dates de Cronegk sont: 1731 à 1758.

en question et il tire de cette étude détaillée la conclusion que le nombre de traits qui sont communs au provençal et au catalan est si considérable que ces deux langues forment un groupe linguistique à part. Remarquons qu'il ne nomme pas le catalan un dialecte du provençal et, en effet, le lien entre ces deux idiomes est moins intime que celui qui existe entre les différents dialectes provençaux; d'ailleurs la question de savoir quand on a le droit de parler d'une langue plutôt que d'un dialecte est à peu près insoluble. Dans les trente dernières pages le savant allemand essaie de trouver les raisons qui peuvent avoir amené cette unité linguistique entre deux pays, séparés pourtant l'un de l'autre par les Pyrénées, et cette scission entre deux idiomes, parlés tous deux dans la Péninsule Ibérique. Plusieurs faits prouvent que les montagnes ne forment pas toujours une frontière linguistique; d'ailleurs, quelle que soit notre point de vue dans cette question, c'est un fait incontestable que le roussillon, au nord des Pyrénées, est un dialecte catalan, et il s'agit donc plutôt d'expliquer la séparation assez nette qui existe entre le roussillon et le provençal. Les raisons qui l'expliquent, M.L. les trouve — après M. Krüger — dans un substratum ethnique différent et dans le fait que le Roussillon a constitué d'abord une colonie, puis un diocèse à part. Quant à la distance qui sépare l'espagnol du catalan, M.M.L. la fait remonter très haut et l'attribue à un système de colonisation différent: dans le sud de la Péninsule on trouve de grandes villes florissantes, qui sont restées longtemps en contact avec Rome et c'est de ces centres, conservateurs en fait de langue, que la culture romaine se serait répandue peu à peu sur le reste de l'Espagne; en Catalogne, par contre, il semble que la population rurale ait été romanisée dès l'abord par suite d'une grande affluence de colons romains. Voilà ce qui expliquerait la différenciation des deux langues ibériques.

Nous avons résumé les conclusions sans être entré dans le détail de l'argumentation, à quoi d'ailleurs nous ne pouvions songer. Disons pourtant — et le savant romaniste le sait lui-même mieux qu'un autre — que plusieurs de ses affirmations sont purement hypothétiques; toutes les fois qu'il y a des différences entre le provençal et le catalan, il a même une tendance à les expliquer soit par une influence que le français aurait exercée sur le provençal, soit par l'infiltration de l'espagnol en Catalogne; ainsi § 148, où le traitement des explosives sourdes intervocaliques en catalan est attribué à l'influence de l'espagnol! Nous regrettons aussi que M.M.L. n'ait pas abordé l'étude d'un problème très voisin du sien, celui des rapports entre le provençal et l'espagnol; peut-être que l'étude des traits qui unissent ces deux langues en les distingant du catalan aurait été de nature à modifier quelques-unes de ses conclusions.

Malgré tout ce qu'il contient d'hypothétique, nous recommandons vivement à nos lecteurs la lecture de ce livre, écrit par un des savants les plus compétents en la matière [1]).

Groningen. K. Sneyders de Vogel.

[1]) Les conclusions du livre sont attaquées par A. Griera *Zeitschr. f. rom. Phil.*, XLV (1925), p. 198—254, et A. Alonso, *Revista de filología española*, XIII (1926), p. 1—38. Cf. la réplique de M. Meyer-Lübke dans *Zeitschr. f. rom. Phil.*, XLVI (1926), p. 116—128.

ADOLF VON GROLMAN, *Adalbert Stifters Romane*. Halle/Saale, Max Niemeyer-Verlag, 1926.

Adolf von Grolman hofft mit diesem Buch das Interesse weiterer Kreise auf Adalbert Stifters Werk, besonders auf die beiden Romane *Nachsommer* und *Witiko* zu lenken. In der Einleitung lobt er Stifters erzieherischen Wert, namentlich jene Möglichkeit, die der Erzieher gebe: Andern leben zu helfen. Sein Buch soll dem Zweck dienen in uns den Glauben an diese hohe Aufgabe der Stifterschen Romane zu wecken.

Bis jetzt war Stifter gleichsam „abgestempelt"; einerseits als „Goethe- und Jean Paul-Epigone", andererseits als „der Verfasser der *Studien*". So geht es oft; wenn das Erstlingswerk Erfolg hat, bekommt der Verfasser sein Etikett. Man würde es fast als eine Art Unhöflichkeit bezeichnen, wenn der Dichter sich dann anders entwickelte, oder gar wandelte. Stifters spätere Werke, die beiden groszen Romane *Der Nachsommer* und *Witiko* wurden kaum gelesen. Die ersten Bände der *Studien* erschienen 1844. Im Druck erschien *Der Nachsommer* 1857, der *Witiko* zehn Jahre später. „Und erst jetzt," sagt Grolman, „beginnt man zu ihnen vorzurücken, und erscheinen wieder „ungekürzte Gesamtausgaben", nachdem Stifter selbst versucht hatte durch ein kürzendes Verstümmeln das Interesse der Leute für diese seine eigentlichen Hauptwerke schon früher zu wecken. Allmählich beginnt man zu spüren, dasz – ähnlich wie bei Hölderlin — man sich wird bequemen müssen umzudenken, umzulernen." — So kam, wie Stifter selbst schon niedergeschrieben hatte, jene Zeit, in der man sich von seinen Studien weg „dem Eigentümlichen, den beiden groszen Romanen, dem *Nachsommer* und dem *Witiko* zuwenden würde".

Grolman sieht in Stifter den groszen Erzieher und hebt das Aufbauende, Einordnende in seinen Werken hervor. Eigentümlich ist, dasz man dieses gerade bemerkt und schätzt in einer Zeit, die sich durch innere und äuszere Zerrissenheit kennzeichnet. Dann gerade nähert sich der Zeitpunkt, wo das Bedürfnis der Einordnung wieder mächtig wirkt, Einordnung, sei es in die Kirche, in einen Orden, in eine Partei, oder vielmehr in die Idee einer Partei. So hat Grolmans Buch nicht nur Wert als Beitrag zur richtigen Einschätzung von Stifters Arbeit, sondern es gewährt uns auch einen Einblick in das Suchen und Ringen der jetzigen Zeit, wo viele sich nach der besonnenen Ruhe der Stifterschen Welt zurücksehnen. In dieser Welt werden die schwersten Konflikte des Lebens heraufbeschworen, aber mit unglaublicher Gewalt durch das Sittengesetz, das über den Leidenschaften thront, sie aus eigener Kraft zu überwinden vermag und in Charaktergrösze umwandelt, wieder zurückgedrängt. „Das Sittengesetz allein ist in seiner Anwendung Kraft" sagt Stifter.

Von dieser Sehnsucht getrieben, geht Grolman in seinem Lob, besonders über den *Nachsommer* manchmal zu weit. Auch zu weit in seinem Tadel über die schon früher erschienenen Schriften über Stifter. Denn unverkennbar ist das Epigonenhafte in Stifters Werk. *Der Nachsommer* — ein Bildungsroman — erinnert uns an Goethes *Wilhelm Meister* und an die *Wahlverwandtschaften*. Grolman geht fast ganz daran vorüber, wo doch

Bertram und Nadler, deren Schriften er kennt, darauf hinwiesen. Auch das Idyllische, das diesen Roman m. E. so sehr kennzeichnet, beachtet Grolman nicht, obgleich schon die Namen der Abschnitte: Die Häuslichkeit — die Einkehr — die Beherbergung — der Abschied — der Besuch — die Begegnung — u.s.w. sofort den Gedanken an *Hermann und Dorothea* wach rufen.

Wir sehen in Grolmans Buch einen ehrlichen Versuch, durch persönliches Einleben in Stifters Hauptwerk, den oft verkannten Dichter in ein neues und besseres Licht zu rücken, seine Eigenart und seinen Wert für unsre Zeit zu bestimmen, unbeirrt von allem, was schon über Stifter geschrieben wurde. Dieses persönliche Einfühlen findet man namentlich im I. Teil, der über den *Nachsommer* handelt. Und es ist eben dieses persönliche Einleben in das Werk des Dichters, das uns, ob wir mit dem Verfasser einverstanden sind oder nicht, immer wieder packt und fesselt, und uns zwingt, die Meinung über Stifter abermals gründlich zu prüfen. Leicht war Grolmans Aufgabe nicht, wo kein geringerer als Friedr. Hebbel Stifters Werk so schroff beurteilt. Denken wir nur an Hebbels beiszende Ironie in seinem Epigramm: *Die alten Naturdichter und die neuen*, wo er Stifter an die Seite von Brockes und Geszner stellt:

„Wiszt ihr, warum euch die Käfer, die Butterblumen so glücken,
Weil ihr die Menschen nicht kennt, weil ihr die Sterne nicht seht,

und an Hebbels scharfe Satire *Das Komma im Frack*, wo er sich über Stifters *Nachsommer* äuszert: „Das Komma zieht den Frack an und lächelt stolz und selbstgefällig auf den Satz herab, dem es doch allein seine Existenz verdankt".

Wie das Urteil über Stifter sich schon bald änderte, zeigen Nietzsches Worte in *Menschliches und Allzumenschliches* „wenn man von Goethes Schriften absieht .... was bleibt eigentlich von der deutschen Prosaliteratur übrig, das verdiente, wieder und wieder gelesen zu werden? Lichtenbergs *Aphorismen*, das erste Buch von Jung Stillings *Lebensgeschichte*, Adalbert Stifters *Nachsommer* und Gottfried Kellers *Leute von Seldwyla* — und damit wird es einstweilen zu Ende sein."

Sehen wir hier, wie es so oft geschehen ist: ein schroffes Ablehnen der Zeitgenossen, ein allmählich milder werdendes Urteil, bis ein folgendes Geschlecht dem Dichter mit erwachendem Verständnis entgegenkommt?

Amsterdam. E. M. Boland.

M. Lederer, *Karl Schönherr der Dramatiker*. Wien - Leipzig - New-York, Deutscher Verlag für Jugend und Volk, 1925.

Der Verfasser teilt uns im Vorwort mit, dasz es eigentlich eine in sich widerspruchsvolle Aufgabe sei, das Werk eines Lebenden überschauen zu wollen. Das Objekt sei noch im Flusz, noch nicht zur Ruhe gelangt, so könne man die Stellung der einzelnen Teile zum Ganzen nicht abmessen. Dennoch finde er es wieder lohnender, gerade diesen lebendigen Strom des Schaffens zu verfolgen, und zu beobachten wie sich des Dichters Kunst

allmählich entwickle. Deshalb ordnet er die Werke chronologisch, weil eine Gruppierung noch ein zweckloses Beginnen sei, so lange das Werk noch nicht abgeschlossen vor uns liege.

Allerdings bietet die Arbeit eines noch lebenden Dichters manchmal viel Anregendes. Eine Studie über sein Werk stellt gröszere Anforderungen, sie verlangt strengere Kontrolle, die Gefühlswerte seiner Werke richtig abzuwägen, damit nicht ein späteres Werk unsere Behauptungen zu nichte macht. Es ist aber nicht nötig immer chronologisch zu verfahren, wie Lederer meint. Auch die Arbeit eines noch lebenden Künstlers kann uns durch den inneren Zusammenhang der Stücke zu einem andren Prinzip der Behandlung zwingen. Jedenfalls erwarten wir aber, dasz der Verfasser ungeachtet seiner Anordnung uns einen Einblick in den Entwicklungsgang des Dichters gewährt, dasz er unterscheidende Merkmale hervorhebt und uns dadurch dem Dichter und seinem Werk näher bringt.

In der Einleitung sucht Lederer nach der „Idee" in Schönherrs Werk. Er kommt zu der Schluszfolgerung, dasz von all den Personen in diesen Dramen, die „Erde" das Urelement und Ursymbol sei, zugleich auch die Ur-wirklichkeit, auf der sich die Welt des Dichters aufbaue. So könne er die Gesamtleistung Schönherrs in all seinen Dramen in dem Wort ‚Erde' zum Ausdruck bringen. „Erde ist das Zentralproblem seiner ganzen Dichtung," verfolgt er, „mit der Erde hängen alle Motive zusammen: Heimat, Vaterland, Familie, Weib, Kind". — So läszt sich aber letzten Endes die Handlung eines jeden Dramas auf diese Grundmotive und die mit diesen verknüpften und aus ihnen erwachsenden Konflikte zurückführen. — Die späteren Dramen nennt er schlieszlich mehr „Problemdramen" und nimmt das Drama „Es" als gröszten Gegensatz zum Drama „Erde". „Sie verhalten sich als „organisches Leben" und „Konstruktion", als „Schicksal" und „dramatische Algebra".

Den Hauptinhalt des Buches bilden ausführliche Inhaltsangaben von 16 zwischen 1900—1924 erschienenen Dramen des Dichters. Bei jeder Inhaltsangabe findet sich eine kurze Besprechung. Wer diese braucht, nehme das Buch zur Hand; für die Einleitung und das Schluszwort lohnt es sich der Mühe nicht.

Amsterdam. E. M. Boland.

Fritz König, *Georg Büchners „Danton"* [Bausteine zur Geschichte der deutschen Literatur, hrsgeg. von Franz Saran, Bd. XIX]. Halle, Niemeyer, 1924. VIII, 85 S.

Der lange über Gebühr vernachlässigte geniale Georg Büchner hat sich seit einigen Jahren eines regen Interesses zu erfreuen. Zu derselben Zeit, wo Romain Rollands *Danton* seinen Weg über die deutschen Bühnen nahm, spielte eine Berliner Bühne mit gutem Erfolg Büchners *Dantons Tod*, hin und wieder erschienen auch auf dem Spielplan anderer Theater Werke Büchners, und wenn vor kurzem Utrechter Studenten Büchners *Woyzeck* aufführten,

so zeigt dies, daß sich das praktische Interesse für den Dichter nicht auf die deutschen Grenzen beschränkte.

Auch die Wissenschaft hat sich seiner in letzter Zeit lebhaft angenommen. Im Jahre 1922 wurde endlich die vielfach unzuverlässige, ja willkürliche „kritische Gesamtausgabe" von K. E. Franzos (1879) durch die von Fr. Bergemann besorgte Ausgabe des Inselverlages ersetzt. Es folgten rasch auf einander die Dissertation von Anna Jaspers über *Dantons Tod* (Marburg 1921, maschinenschriftlich), Heinz Lipmanns Buch über *Büchner und die Romantik* (1923), Renkers wesentlich dem Drama *Leonce und Lena* geltende Schrift *G. Büchner und das Lustspiel der Romantik* (*Germ. Stud.* H. 34, Berlin 1924) und das obige Buch, worauf dann noch die wertvolle Untersuchung Hans Winklers über *G. Büchners „Woyzeck"* (Greifswald 1925), und die als Einführung gedachte Schrift Rud. Jelikoffs *G. Büchner und sein „Dantons Tod"* (Hildesheim 1926) folgten.

Das vorliegende Buch hat, die Bergemannsche Ausgabe abgerechnet, von den obigen Werken nichts gekannt, vielleicht auch nichts kennen können. Die im Titel gekennzeichnete Aufgabe nimmt es nur zum Teil in Angriff: es bietet nur eine Analyse der Handlung und der Charaktere des Dramas. Darin bringt es gewiß manches Förderliche, wenn mir auch scheint, daß namentlich Dantons Charakter noch tiefer hätte erfaßt werden können. Auch führt das Bestreben, im wesentlichen mit den Worten des Dichters zu arbeiten, zu störend häufiger Wiederholung. Von den wichtigen stilistischen Problemen hören wir nichts, auch wie weit die Gestalten durch ihre Redeweise charakterisiert sind, bleibt ganz außer Betracht.

In dem Abschnitt „Zusammenfassung des Gedankengehalts. Der geschichtliche und psychologische Naturalismus" bringt der Vf. seine Anschauung über das Drama auf die Formel: „Büchner lehnt im *Danton* den objektiven Idealismus ab und bekennt sich selbst zu einem organisch-gesetzlichen Naturalismus, ähnlich wie der junge Goethe. Man könnte die Anschauung im *Danton* fast als eine Verbindung des Geschichts-Naturalismus des *Götz* und des psychologischen Naturalismus des *Werther* bezeichnen." Dieser Satz, der im einzelnen nicht näher begründet wird, scheint mir für die historische Beurteilung Büchners wenig förderlich. Was dann vollends die letzten Kapitel bringen über „Büchner und die geistigen Strömungen seiner Zeit" (worin man natürlich trotz des allgemein klingenden Titels nicht eine Erörterung des ganzen Problems „Büchner" erwarten darf; so ist z. B. die Romantik nur mit drei Sätzen erwähnt und zwar ohne Beziehung auf den Dichter), bleibt durchaus an der Oberfläche. Über „Büchner und das Junge Deutschland" werden auf 1½ Seiten ein paar ganz allgemeine Bemerkungen gemacht, ein Mangel, der um so fühlbarer wird, wenn man damit die tiefgreifende Untersuchung Lipmanns über das Verhältnis zur Romantik oder Winklers Betrachtungen anläßlich des *Woyzeck* vergleicht.

Zum Schluß eine kleine Bemerkung: warum heißt bei K. das Drama im Titel und sonst immer *Danton*, wo doch der Titel *Dantons Tod* vom Dichter mit gutem Grund gewählt ist?

Amsterdam. HANS-FRIEDRICH ROSENFELD.

WILLIAM ÖFVERBERG, *The Inflections of the East Midland Dialects in Early Middle English* (Substantives, Adjectives, Numerals, and Pronouns). Dissertation, Lund 1924.

The qualification that is generally applicable to a Swedish dissertation dealing with a subject within the domain of English philology, holds good with regard to the above investigation as well: it is a fine piece of work.

Within the limits stated on the title page Öfverberg deals with the inflections in the *Peterborough Chronicle*, the *Orrmulumm*, the *Bestiary* and *Genesis and Exodus*. He has carried out his task with praiseworthy thoroughness. He records every form, and every instance of each form, found in the texts examined. Wherever a form is irregular, or is remarkable for some other reason, the author comments upon it, and tries to account for it. Thus he shows that double forms so frequently met with in *Orrm*, and also in *Genesis and Exodus* (datives with and without *-e*, *off dæþe* and *off dæþ*, *to grunde* and *to grund*, etc., pp. 8, 17, 21, etc.; further *in aness cullfress like* and *inn an leuness like*, etc., p. 144) are in many cases owing to metrical reasons, and sometimes due to the exigencies of the rhyme. On pp. 99—102 there is an interesting discussion of "the syllabic value of the unstressed *-e* in the endings of the sbs." At the end of the book the author sums up the results of his investigation (pp. 170—178).

If the history of English inflections ever comes to be written, Öfverberg's dissertation will supply much useful material.

As the book under discussion deals with facts, which are recorded with the utmost accuracy, and as the author in his notes and comments generally abstains from making speculative remarks, he does not give a reviewer much chance 'to pick holes' in his work.

On p. 37 the author says that *Erð G. Exod.* 320 is "either miswritten for *erðe* or *erð he* = *erðe*". Neither of these suggestions seems satisfactory; it is more likely that it stands for *erd*, which occurs in lines 210 and 383 in a sense that fits in exactly in line 320, p. 49. If Orrm's *mæȝȝstre* is to be considered a native form, it is more rational to ascribe the *-re* (instead of *-er*) of the last syllable to the influence of the inflected forms than to put it down to metathesis, as Öfverberg does, p. 67. The noun *buteler* is not the direct representative of A. N. *butuiller*; both A. N. *ui* and *üi* are represented by diphthongs in M. E. *Butuler* quoted from *Gen. and Ex.* lower down on the same page is a descendant of *butuiller* with the wellknown smoothing of *ui* > *u*; cf. *angusse* < *anguisse*; *orgullous* < *orguillous*, etc. *Buteler* is either the comparatively rare A. N. *butelier* (*Livere de R. de Engl.* 66/10; *Mir. de la S. Vierge* LII, 68), or it stands for the very usual A. N. *butiler*, with *i* either from *ui* or from *ei*, p. 144. "The cardinal *onne* .... may, if genuine, represent the late OE acc. *anne*." One is inclined to ask, "Why should it not be genuine?" As for the accusative *anne*, it is recorded as early as 847 (Saxon charter, *OE. Texts*, 434/17), and Cosijn, *A.W.S. Gr.*, I, § 89, p. 105 records 12 instances from Ælfred's works, and three from the Parker MS. of the *Chronicle*.

Amsterdam. W. VAN DER GAAF.

S. B. Liljegren, *American and European in the Works of Henry James*, Lunds Universitets Arsskrift. N. F. Avd. 1 Bd. 15. Nr. 6.

Henry James is in many respects a remarkable man. The brother of a professor of psychology, he was a profound psychologist himself, a psychologist of a very special kind: he delights in studying human minds in conflict, in analysing their motives to the smallest caprice, in thinking out their subconscious ideas. It is true that this method has the defect of its virtues: it tends to give importance to things the very essence of which is unimportance. But once admit it as a method, the great thing for the critic is to analyse it. This by no means easy task is undertaken by Prof. Liljegren in his survey of James' earlier and later works. The writer quotes elucidative and characteristic passages, which not only serve to show the general and favourite scheme of James' works: the contrast between America and Europe, the difference between the civilization of the two Anglo-Saxon worlds, but also the author's peculiar power and method of characterization. Both the felicitous choice of the passages and the inferences drawn from them prove Liljegren as a keen observer and just critic. His judicious remarks and clear comments no doubt contribute materially towards a better understanding of James' peculiar position in the World of Letters. Liljegren puts it nicely when he says that the characters "by James' delicate chisel grow extremely interesting psychologically". It is not quite clear why certain interesting observations are relegated to a mere foot-note, such as the remark on the element of Romanticism in James' work (p. 12) and the important part which Alexandre Dumas *fils* played in the formation and consolidation of James' artistic vision (p. 45).

This book cannot be adequately illustrated by brief quotation: it is a detailed study, based on careful analysis.

Amsterdam. G. A. Dudok.

Benjamin Bissell, *The American Indian in English Literature of the Eighteenth Century* [Yale Studies in English]. LXVIII 1925.

It seems that the time will not be far that as far as literary criticism is concerned nothing will remain of the Eighteenth Century as a field of investigation. Almost every nook and corner has been searched, almost every problem discussed. Though whether all this will have brought us any nearer to the final solution of the problem involved remains to be seen. Here now is a treatise, a book of a good two hundred pages, which purposes to show us "the elusive and even mysterious figure" of the Red Man, as he is depicted in the English literature of the eighteenth century. If we go on in this manner somebody will shortly give us a book on "The Scotchman" or "The German in English Literature", in fact, there is no limit to collections like these. If there is any value in this kind of work it would be in the light it throws on the treatment of such subjects.

To a certain degree it may be said that the author has done this. In the last three chapters he shows us where an Indian appeared in Fiction, Drama and Poetry, and how the various writers dealt with him. But though he

succeeds in giving quite a good number of instances in which the Red Man made his appearance in print, yet very little attempt is made to draw conclusions. The author is probably right in not venturing on any explanations or conclusions, for after all most of the instances are taken from very obscure works and authors. It would have been of some value to the student of eighteenth century literature if the author had given us a book in which the treatment of the Savage in the literature of this century in connection with the so-called Romantic Revival should have been exhaustively treated, though even of such a work there cannot be said to be a great need, as its important aspects have all been reflected upon in the standard works on eighteenth century literature.

Even as it is the author cannot always be faithful to the title of his book. What was called Indian in eighteenth century literature was often the name given to any savage, from whatever part of the world, Negroes or East-Indians. The author admits this himself and in his Chapter on The Indian in Fiction he gives us the story of Mrs. Aphra Behn's *Oroonoko* (not really belonging to the eighteenth century at all), the hero of which is a Negro from the West Indies. Thus also the hero of George Colman's opera *Inkle and Yarico* "is probably more closely connected with the negro than with the Indian".

Only in the work written at the end of the century does the Red Man begin to make his appearance in fact and not in name only. By that time the English public knew enough of the aborigines of the States for them to convey definite ideas of his life and habits. It is very interesting to see how realistically often, especially in poetry, the Red Man's life, his customs, his religion, are depicted. Notwithstanding the usual sentimentalizing we often find here the real Redskin, as he roamed in his forests, hunting or on the warpath, or driven back before the murderous onslaught of the intolerant white man. His hapless fate, his fortitude in adversity and under cruel tortures, but also the barbarous revenge that from time to time overtook the white settlers, appear to have inspired some really good lyrics. This last chapter is the most interesting of the book. It shows us among other things that notwithstanding Rousseauism the poets of that time were capable of a good deal of sober realism, which occassionally even gave them a surprisingly correct insight into the soul of the savage.

Leiden. A. PERDECK.

WILHELM DIBELIUS, *Charles Dickens*, 2. Auflage. Teubner 1926. Geh. M. 14, geb. M. 16.

The first edition of this book appeared in 1916 and was discussed in the number of this journal for July 1917. As the text of this second edition does not differ in any essential way from that of the first, this notice may therefore be brief. The bibliography, already huge, has been augmented by the publications of the intervening years and the notes have been supplemented by an additional page. (The names in this supplement have, by an oversight, not yet been included in the index). In the text the

alterations are chiefly confined to the correction of slips. I still find the following however. Cornelia Blimber is the Doctor's daughter, not sister (248). The Parliament Act of 1911 is not now known as the Veto Bill (235). On p. 232 Lord Ashley is referred to as Shaftesbury. This sounds like calling Disraeli in the early part of his career Beaconsfield. The date of Mercier's *Tableau de Paris* (333) was 1782[1]).

The book has not hid its diminished head in the interval. One is again struck by the unusual and many-sided brilliance of the work. It lies not in the wide scholarship, the literary taste, the industry of its author, the qualities which give us the exhaustive and discriminating bibliography and the careful notes. These are work-a-day virtues which produce a valuable analytic study but not a creative interpretation. It is not even in the acumen, the strong grasp of detail and capacity for marshalling facts vividly and convincingly to form a new and instructive synthesis. The brilliance of the book is due to the power of mind which underlies the whole, the large as well as thorough conception of treatment, the fineness of feeling, and insight into human character. This unusual, unacademic quality imparts what is so frequently lacking in analytic work, force and warmth to the thought, brightness and colour to the style. It is vigorous and alive from beginning to end.

Groningen. J. A. Falconer.

Bernhard Fehr, *Englische Literatur des* 19/20 *Jahrhunderts* (Handbuch der Literaturwissenschaft hrsgg. von O. Walzel). Athenaion, Berlin 1923—25. 524 SS. Lieferung 1—16. Jedes Heft M. 2,20.

Schon früher habe ich die ersten Lieferungen von Fehrs *Englischer Literatur* in dieser Zeitschrift angezeigt. Seitdem erschienen zwölf weitere Hefte, die das Werk abschliessen. Der dritte Hauptabschnitt behandelt das Zeitalter des Individualismus 1830—80, und fangt mit drei Kapiteln allgemeinen Charakters an: Gepräge des Zeitalters 1830 bis 1850; Gepräge des Zeitalters 1850 bis 1880 und Individualistische Poetik (Die englische Lyrik und Versepik im Überblick 1830 bis 1880). Darauf folgen Sonderkapitel über Tennyson, die Brownings, Rossetti, Morris, Swinburne und Meredith (als Lyriker). Dann kommt ein Kapitel über den englischen Roman im Überblick, mit Kapiteln über Dickens, Thackeray, George Elliot und Meredith (als Romanverfasser). Ein Kapitel über das englische Drama 1830 bis 1880 sowie Bibliographie und Anmerkungen schliessen diesen Abschnitt ab.

Der vierte (und letzte) Hauptabschnitt: Die englische Literatur seit 1880, führt den Untertitel: Vom Individualismus zum Sozialismus. Drei einleitende Kapitel behandeln Gesellschaftsumschichtung und Ideenumwertung in Leben und Schrifttum, Die lauten neunziger Jahre, Das neue Jahrhundert und den Pragmatismus. Dann folgt Der englische Roman seit 1880 im Überblick, R. L. Stevenson und der Abenteurroman nach ihm, Hardy und der Wirklichkeitsroman seit 1880 mit Sonderkapiteln über Gissing, Kipling, Wells, Bennett, Galsworthy, Conrad und den Neurealismus. Die

[1]) Some of these were pointed out to me by my colleague Mr. H. Koolhoven.

letzten neun Kapitel sind den Dichtern (Neuklassizisten, Symbolisten, Kraftrealisten, Mystiken, den Dichtern der keltischen Renaissance, den Jungrealisten) und Dramatikern (dem englischen Drama seit 1880, Shaw, dem Drama der keltischen Renaissance) gewidmet. Weitere wertvolle Literaturangaben sind den verschiedenen Unterabteilungen beigegeben.

Die zwölf neuen Lieferungen zeigen dieselben Vorzüge wie die früheren auf. Besonders literaturanalytisch leistet Verf. Ausgezeichnetes und die Beziehungen der englischen Literatur zu geistigen Strömungen wie gesellschaftlichen Zuständen werden wieder mit Scharfsinn und Feinsinnigkeit verfolgt. Stilistisch erreicht Fehr hier vielfach sein Bestes. Das Kapitel über Tennyson gehört zum Gewandtesten und Sinnigsten, was über diesen Dichter bisher geschrieben worden ist und zeugt von seltener Einfühlung in Werke wie *The Idylls of the King* u. a., gegenüber denen die Neuzeit sonst ziemlich verständnislos steht. Die einzige Einwendung, die etwa gegen diese Darstellung gemacht werden könne, wäre die, dass die Inspiration des Kritikers die geistigen Proportionen des Dichters ihm zu gunsten etwas zu verschieben drohen. Jedenfalls ist das Tennyson-Kapitel ein lebhaft anregendes zum erneuten Studium des *poeta laureatus* geworden. Dasselbe trifft für das Kapitel über Morris zu, der sonst den heutigen Kritikern ebenfalls keinen Enthusiasmus zu entlocken pflegt. Auch im Übrigen verrät das Werk Fehrs eine seltene Kenntnis der Literaturwerke und eine Abgeneigtheit, z. Z. geläufige Wertungen ungeprüft hinzunehmen. Es braucht nicht besonders hervorgehoben zu werden, wie viel ein solches Vorgehen die Aufgabe erschwert, wie viel es aber andererseits die Resultate wertvoller gestaltet hat.

Die Hauptschwierigkeit bei einer literarhistorischen Darstellung dieser Art ist selbstverständlich die genaue Auseinanderhaltung der verschiedenen Strömungen und die Aufdeckung der Gedankenzusammenhänge, die sich durch die Literatur hinziehen, sowie die Zusammenstellung von Gleichartigem und Verwandtem. Über die noch lebenden oder jüngst verstorbenen Dichter liegen ja bislang keine oder vielleicht nur oberflächliche und irreführende Untersuchungen vor. Briefsammlungen und Memoirwerke sind noch nicht ausgebeutet, die genaue Chronologie, die Art und die Einzelheiten der Gesamtproduktion eines jeden Dichters harren noch der sorgfältigen Untersuchung. Bezüglich der neueren englischen Literatur hat Fehr selbst früher schon in dieser Hinsicht Vorzügliches geleistet in seinen *Streifzügen.* Das gegenwärtige Buch ist zehn Jahre später veröffentlicht und bietet folglich eine ganze Reihe von neuen Beobachtungen und Ergebnissen. Aus meiner eigenen Beschäftigung mit dem Gegenstande möchte ich nur einige Andeutungen hie und da hinzufügen.

Es scheint mir nicht anerkannt zu sein, dass Brownings *Pauline,* die als unreifer Erstlingsversuch beiseite geschoben zu werden pflegt, ein ziemlich wichtiges Dokument ist für das Verständniss der literarhistorischen Zusammenhänge um 1830. Einerseits blickt dieses Gedicht zurück und stellt Byron als dessen geistigen Pate fest. Dem Byronismus wie dem davon vielfach abhängigen Dandyismus verschulden wir den weltschmerzlichen Ton und das düstere Gebahren, womit der Dichter hier sein Innerstes dem Zuschauer feierlich blosslegt und über seine vermeintlich verbrecherische

Vergangenheit deklamiert. Diesen dandyfiierten Byronismus kennen wir in ähnlicher oder verschiedener Gestalt aus anderen Werken um diese Zeit, aus *Vivian Grey* und *Pelham*, um nur die nahmhaftesten Beispiele zu nennen. Und vielfach als Reaktion dagegen entstand *Sartor Resartus*, wie ich ausführlich in einem schon erschienenen Aufsatz dargelegt habe. Andererseits leitet *Pauline* vorwärts zu den Präraffaeliten, wir wissen, dass D. G. Rossetti das Gedicht tief erschüttert las und dem ihm damals unbekannten Browning, der z. Z. in Italien verweilte, darüber schrieb. Das präraffaelitische Aesthetentum finden wir im Keime in Brownings früheren Dichtungen. So bieten *Pauline* wie *Pippa Passes* Bilder, die die languide Positur präraffaelitischer Gemälde in Verse getreu übertragen.

Mit *Paracelsus* kommt ein zweites Hauptelement in Brownings dichterische Inspiration. Es ist wohl bisher der Aufmerksamkeit entgangen, wie dieses dramatisierte Epos aus dem damaligen regen Interesse für *Faust*, Goethe und deutsche Literatur hervorging, das um diese Zeit in der englischen Dichtung sich bekundet. Ich erinnere im Vorübergehen daran, wie *Werthers Leiden* kurz vorher in *Falkland* so wie so nachgedichtet worden war.

Auch die Muse Elizabeth Barretts bietet mittelbare oder unmittelbare Reminiszensen von Byron. Das Lara-Motiv hat in *The Romaunt of the Page* — wie in Tegnérs *Axel* — Spuren hinterlassen. Auch Goethe (z. B. *Erlkönig*) klingt bei Elisabeth Browning mit. Der Einfluss Shelleys auf beide Brownings ist offenbar. Ich bemerke, dass Fehr anlässlich Rossettis weder Rob. Browning noch Blake nennt.

Zum heutigen englischen Dialektroman sei bemerkt, dass die *Waverley-Novels* wohl nichts dazu beigesteuert haben. Das Schottische (z. B. bei Walter Scott) blieb ohne jeden Einfluss, weil es nicht als eine englische Mundart sondern als eine Sondersprache aufgefasst worden ist. Eine Verwendung von der Mundart, die künstlerischen Zwecken diene, ist ja übrigens in der englischen Literatur mindestens so alt wie Chaucer. Hardy fusst offenbar auf George Elliot, der ihrerseits zeitgenössische Bestrebungen ausschlaggebend wurden. Das ist schon vor Jahren vom feinsinnigsten Literaturkritiker des heutigen Englands, George Moore, richtig erkannt worden und auch später festgestellt (in *Confessions of a Young Man*).

In diese heimische Romantradition, die also von George Elliot (falls wir nicht weiter rückwärts hinaufsteigen wollen) über Hardy nach Sheila Kaye-Smith führt, ist eine solche Erscheinung wie Bennett nicht einzureihen. Dieser gehört dagegen in die französisch-russische Tradition, deren erster und wohl auch grösster Vertreter George Moore wurde. Noch mit zwanzig Jahren kannte Bennett fast nichts von Scott, Jane Austen, Dickens, Thackeray oder George Elliot, dagegen las er Turgenjew, die Goncourts, Flaubert und de Maupassant. Seine erste literarische Novelle erschien in *The Yellow Book*, was uns eigentlich alles über seinen damaligen Entwicklungsgang sagt. Den ersten grossen Roman hat er aber direkt unter dem Einfluss George Moores geschrieben. Bennett erzählt dem Iren S. John Ervine (*Some Impressions of My Elders*), *A Mummer's Wife* habe ihm die literarische Bedeutung des Staffordshire milieus geoffenbart, das ihm, dem zu Shelton unweit Hanleys geborenen, von Kindheit an vertraut war. Diese bisher unbeachtete Tatsache

erschliesst offenbar Bennetts Schaffen, soweit es von Bedeutung ist. Wertloses wie *Hugo, Buried Alive, Mr. Prohac* u. s. w. gehört in keine *literarische* Tradition.

Diese Bemerkungen, die leicht erweitert werden konnten, ergaben sich beim Lesen einiger neueren Werken über die moderne englische Literatur. Ich gebe sie hier, da ich sehe, dass Fehr auf diese Einzelheiten nicht eingegangen ist. Erst wenn man andere Darstellungen des von Fehr behandelten Gegenstandes liest, erkennt man, wie meisterhaft er das Gebiet beherrscht. An Kenntnis der modernen englischen Literatur wird er m. W. von niemand übertroffen, eine Einfühlung wie die seinige kommt wohl nicht einmal bei eingeborenen Kritikern vor. Er besitzt ein ausgeprägtes, kultiviertes Gefühl für die Beziehungen zwischen der Literatur und den übrigen geistigen Erzeugnissen des englischen Volkes, sowie für den Einfluss der englischen Gesellschaft überhaupt auf die Literatur. Es scheint mir unzweifelhaft, dass für jede künftige Darstellung der englischen Literatur des 19. Jahrhunderts, das grosse Werk Fehrs als mustergültig angesehen werden muss.

Lund. S. B. Liljegren.

Carl Stumpf, *Die Sprachlaute*, Experimentell-phonetische Untersuchungen. Nebst einem Anhang über Instrumentalklänge. Mit 8 Textfiguren und 8 Notenbildern. Berlin, Julius Springer, 1926 (XI—419 pages), 28 M. 50.

L'auteur bien connu de la Psychologie des Sons (*Tonpsychologie*) [1]) qui parut voilà bientôt un demi-siècle vient de nous présenter un ouvrage important contenant les résultats de recherches assidues, au moyen d'une méthode spéciale et peu cultivée jusqu'ici, sur le caractère physique et physiologique des sons de la parole. Un certain nombre des chapitres avaient déjà paru auparavant et avaient été présentés, comme communications isolées, à l'Académie des Sciences de Berlin à tel point qu'ils ont pu être résumés par Äimä, dans son livre merveilleux sur les *Akustischen Vokaluntersuchungen der jüngsten Zeit* (1911—1922) [2]), ouvrage que M. Stumpf ne cite malheureusement pas dans sa Bibliographie, pas plus, d'ailleurs, que l'ouvrage de Poirot sur le timbre des voyelles françaises [3]) lequel présente un intérêt tout particulier puisque les analyses mathématiques ont été effectuées à l'aide de „l'analysateur harmonique" de Mader, appareil que M. Stumpf rend suspect, peut-être à juste titre (p. 217, n. 2).

Les recherches de l'auteur portent surtout sur le „timbre" des voyelles chantées, parlées et chuchotées, ainsi que sur la hauteur musicale des consonnes. C'est surtout la première question qui l'a préoccupé et qui retient, comme on sait, depuis très longtemps déjà, l'attention des linguistes, physiciens, physiologistes, musicologues, psychologues, etc. Le plus ancien théoricien c'est Helmholtz [4]) qui a trouvé que les sons partiels caractérisant

---

[1]) Leipsic, Hirzel, 1883—1890.

[2]) *Annales Academiae Scient. fennicae*, B. XVIII, no. 3., Helsingfors, 1923.

[3]) Jean Poirot, *Recherches expérim. sur le timbre des v. fr., Acta Societatis Scient. fennicae*, XLII, no. 2., Helsingfors, 1912.

[4]) *Die Lehre von den Tonempfindungen*, 5e ed. 1896.

une voyelle quelconque sont toujours harmoniques du son fondamental, alors que le physiologiste Hermann [1]) a cru avoir trouvé que le son partiel caractéristique de la voyelle, la „formante", peut être tout aussi bien inharmonique du son fondamental. D'autres différences les séparent encore, sur lesquelles on ne peut pas insister ici. Quoiqu'il en soit, cette question si importante pour la connaissance de l'évolution historique des sons, n'a toujours pas trouvé de solution qui satisfasse tout le monde et M. Stumpf nous apporte une réponse nouvelle en se rangeant du côté de Helmholtz. Il a fait ses expériences au moyen de diapasons posés sur des boîtes de résonance et de la méthode de l'interférence, décrite dans les détails pour la première fois peut-être par Sauberschwarz [2]), et qui demande une installation technique étendue et coûteuse. Celle dont dispose M. Stumpf occupe cinq pièces et compte neuf systèmes de tuyaux avec 71 tuyaux latéraux qui permettent de démolir ou de construire des sons selon un principe de physique bien connu et sur lequel je ne peux pas insister ici. Je donne seulement un exemple instructif pour le linguiste:

En chantant la voyelle *a* dans le grand tuyau sur la note c (= ut_2), en excluant, au moyen des tuyaux latéraux, tous les sons partiels nécessaires à l'audition de la voyelle, l'on n'entend pas *a*, mais *ou*. En admettant le 3e son partiel, g_1, (sol_3), l'on entend *o* + *ou*, le 5e sp, e_2 (mi_1) donne *o* + *a*, le 7e, b_2, (si_4), *a* + *o* et ce n'est qu'en ajoutant le 8e sp. c_3 (ut_5) que l'on entend un *a* clair (p. 58). En admettant dans le tuyau le son fondamental seul toutes les voyelles sonnent à peu près comme *ou*: ce n'est qu'en ajoutant les sons partiels propres à toutes ces voyelles qu'on commence à les distinguer.

Cet exemple seul suffit pour donner une idée de la façon dont M. Stumpf a travaillé. Il y a ainsi des chapitres sur La structure des voyelles chuchotées et des consonnes, Les acuités subjectives des sons aphones, La synthèse de voyelles, L'histoire des recherches sur les voyelles, Des observations faites au phonographe, au téléphone et dans l'otologie, L'influence mutuelle des sons partiels entre eux et sur l'intensité totale du son, La psychophysique des sons de la parole, La physique et la physiologie des sons de la parole et un chapitre sur les sons instrumentaux.

C'est un livre plein d'observations, parfois très délicates, surtout dans l'ordre acoustico-psychologique, apportant une solution partielle à l'épineuse „théorie des voyelles" en ce sens que ces expériences acoustiques prouvent que la voix humaine ne contient que des sons partiels *harmoniques* du son fondamental, et contenant une source inépuisable de renseignements, surtout pour ceux qui, en matière de phonétique expérimentale, s'occupent de la méthode graphique, mais, en général, pour quiconque s'occupe de *sons* dans le sens le plus large du mot.

Amsterdam. A. Abas.

---

[1]) *Pflüger's Archiv für die gesammte Physiologie*, Vol. 45 (1889) — 150 (1913). *passim.*

[2]) *Pflüger's Archiv f. d. ges. Phys.*, Vol. 61 (1895), p. 1—32.

KORTE AANKONDIGING.

D. Mornet heeft in 220 blz. een compleet beeld van *La Pensée française au XVIIIe siècle* weten te geven (Paris, A. Colin, 1926, fr. 7), in de gecompliceerdheid en de vermenging der ideeën die dien tijd kenmerken; het is een heldere, onpartijdige, sterk geconcentreerde samenvatting, berustend op uitgebreide lectuur, vol typische citaten (pp. 23, 48, 76, 135), frappante vergelijkingen (pp. 38, 77), pakkende samenvattingen (blz. 42, 56-59, 71, 113-119), sprekende cijfers (pp. 31, 47, 59, 72, 177). Waar hij Taine en Cournot bestrijdt in hun opvatting van de sociale overeenkomst, preciseert hij dadelijk: „Ce n'est pas mon rôle de dire s'il (le pacte) fut bienfaisant ou funeste"; toch voelt men den man die Taine bestrijdt (pp. 64, 104); het boekje is dan ook dikwijls een correctief bij deel I der *Origines* of doet zien wat Taine aan de 18e eeuw verschuldigd is (pp. 101, 102). Het is een der handigste boeken die ik ken, logisch, precies, helder, vol humor (pp. 74, 140, 145, 155). — Wat doet de opéra comique op p. 66? En waar de schrijver een verband met de 19e eeuw aanwijst, daar had hij toch ook wel een met de 16e kunnen aanwijzen, politiek, moreel, sociaal, maar door de 17e eeuw onderbroken of weggewerkt.

Ira O. Wade heeft in *The „philosophe" in the French drama of the eighteenth century* [Elliott Monographs No. 18, Princeton N.Y.] een studie gegeven over 51 stukken, waarvan er 33 uitvoerig bestudeerd zijn, waarin de „philosoof" in zijn leven als zoodanig wordt geschetst. Er zijn 189 stukken, waarin hij optreedt, gehoond of opgehemeld wordt. 't Begint in 1696 met een Latijnsch stuk van den P. Lejay S. J., eindigt in 1800 met *L'anti-philosophe* van Desrois. Mej. W. doet zien dat men met individueele aanvallen begint, dat men daarna meer de theorieën dan de menschen, dan meer zekere boeken dan de theorieën aanvalt. Dat is de drukke tijd van 1760 tot 1764 (17 stukken van de 51); Rousseau, Voltaire, de Encyclopédie, Helvétius zijn vooral het doelwit. Daarnaast een reeks aanvallen op den „soi-disant philosophe" en op den philosoof als man van stokpaardjes. Hierbij komt een tegenoffensief, vooral met Voltaire, *L'Ecoss·ise* en Diderot, *Le Père de famille*. Wat blijft er van dit alles over? Palissot, Poinsinet en Rutlidge. Vlijtig, helder, zeer leesbaar, soms amusant werk leverde Mej. Wade over dit ondankbare onderwerp. Enkele vergissingen: p. 2, Cailleau, datum 1760 (cp. p. iii); p. 3, La Montagne, datum 1787 (cp. p. 102, n. 4); p. 146, een nieuwe editie van Rutlidge is die te Giessen (z. *Neoph.*, XII, p. 70); p. 66, Teliamed is geen schrijver, maar de naam van een werk van B. de Maillet (1748); p. 134, is Figaro in verband met de valets philosophes uit die stukken? — Er is een uitgebreide bibliographie.

De *Annales J.-J. Rousseau* (XVI, 1924—25; Genève, J. Jullien, 1926) brengen een uitgebreide studie van den negentigjarigen deken der rousseauisten, Eugène Ritter, wiens voornaamste kleinere artikelen met een bibliographie reeds in den XIen band (1916—1917) waren samengelezen. De verhandeling is een veel verbeterde, up to date bijgehouden, sterk uitgebreide omwerking van drie artikelen uit de *Revue des deux Mondes* van

1895; zij brengt een groot aantal documenten die in de revue ontbreken moesten, vermeldt de aanwinsten voor onze kennis, brengt preciseringen aan data, plaatsen en menschen (b.v. over Didier R., p. 28; Claude Jovenon, p. 33; familieleden, p. 37, enz.); kleine bijvoegingen (p. 42: l'esprit genevois, „moraliste et discuteur") of weglatingen (over onbetaalde wissels van André R., p. 59), uitleggingen over toestanden te Genève (p. 61) doen zien met welk een zorg het geheel is doorgenomen. Over R.'s grootvader, Jacques Bernard, geeft het intressant nieuws (p. 69 ss.). — Als gewoonlijk geven de Bibliographie (pp. 251—342) en de Chronique allerlei nieuws.

Maximilian Rudwin heeft in *Satan et le Satanisme dans l'œuvre de Victor Hugo* (Paris, „Les Belles Lettres", 1926) een met veel vlijt ondernomen studie gepubliceerd, die niet rijp en niet af is, soms slechts een opeenvolging van fiches aanbiedt (vooral het aanhangsel). Schr. heeft vroeger over Satanisme bij Huysmans, Chateaubriand e. a. geschreven en dit onderwerp aangeboord, en is van plan te toonen, dat Satan bij uitstek dé romantische held is. Eigenlijk is Schr. eerlijk genoeg om te erkennen (p. 41), dat hij niet weet of Satan een symbool of een werkelijkheid voor V. H. is. En dat geeft om te beginnen een verwarring, die verergerd wordt door overhaaste redactie en andere misères. „Satan est le fil d'Ariane de l'œuvre de V. H." (p. 1) klinkt als een gevaarlijke generalisatie, ook al heeft men 't boek bestudeerd. Noch de duivelsboeken der XVIIIe eeuw, noch Collin de Plancy's *Dictionnaire infernal* (1818), die zeker bronnen voor Hugo waren, worden vermeld. Men zet veel vraagteekens b.v. p. 25: zijn Obermann, Joseph Delorme en . . . Corinne duivelsche figuren; p. 27: zijn de *Orientales* een werk van rijperen leeftijd; p. 59: zijn de *Misérables* vol van demonologie enz. En, groote vraag: hoe wordt bij Hugo Satan van een opstandige een geest van autoriteit?

Mej. T. Schorr heeft in *Über C. Delavigne* (Giessen, Rom. Sem., 1926) twee onderzoekingen vereenigd, over diens romantisme en over zijn waarde, naar aanleiding van 't oordeel der kritiek; ze hebben mij niet overtuigd. Schr. heeft zich te uitsluitend met D.'s tragedies beziggehouden; als zij de 18e eeuwsche tragedies had gekend, zou zij alle romantische elementen van D. daar reeds hebben gevonden, zelfs den romantischen held in *Abutar;* wat zij, onder verwarring van romanesk en romantisch, voor het laatste aanziet is alles uiterlijk (b.v. p. 5, 6, 7, 10, 18, 21, 22, 51, 53, 62); men vraagt zich af of de classieke tragedie in haar wezen door haar wordt begrepen. En ik raad de lectuur aan van Lanson's *Esquisse*, p. 132, over *Marino Faliero.* — Dat D.'s stukken meer opvoeringen hadden dan die van Hugo (1201 tegen 1157) bewijst een statistiek die 540 opvoeringen van zijn comedies releveert, maar deze statistiek doet ook zien hoe Hugo voortleeft, door zijn lyrisme.

V. Crescini, *Manuale per l'avviamento agli studi provenzali.* 3e édition. Milaan, Hoepli, 1926 (Pr. L. 44). Bien que cette nouvelle édition de la Chrestomathie que fut d'abord le *Manualetto* ne diffère guère de celle qui a précédé, nous voudrions saisir l'occasion de féliciter l'éminent auteur

pour le grand succès de son „figliuolo rinato", comme il l'appelle, et d'attirer à nouveau l'attention de nos jeunes provençalisants sur cet excellent choix de poésies, accompagné d'une phonétique et d'une morphologie. Ils y trouveront un exposé impartial et objectif des multiples problèmes que présentent les sons et les formes en provençal, et des textes composés avec tout le soin nécessaire. S. DE G.

W. MULERTT, *Azorin* (*José Martinez Ruiz*). Zur Kenntnis spanischen Schrifttums um die Jahrhundertwende. Halle, Niemeyer, 1926 (M. 10,—). De heer Mulertt, die o. a. reeds een nuttig boekje *Anleitung und Hilfsmittel zum Studium des Spanischen* geschreven heeft, geeft nu een uitvoerige karaktertekening van een der bekendste hedendaagse schrijvers in Spanje; hij tekent met krachtige lijnen de generatie van 1898 in verband met sociale en politieke gebeurtenissen, o. a. de Spaans-Amerikaanse oorlog en het verlies van Cuba, en zet helder uiteen welke plaats Azorín op journalistiek en letterkundig gebied gespeeld heeft en nog speelt.

Studies als deze, die maar al te zeldzaam zijn voor de moderne Spaanse letterkunde, begroeten wij met vreugde en wij aarzelen niet dit werk met aandrang aan te bevelen bij hen die voor de middelbare akte Spaans studeren.

Van G. Baesecke's practischen gids voor beginnende germanisten, die in 1917 onder den titel *Wie studiert man Deutsch? Ratschläge für Anfänger* bij Beck in München verscheen, wordt ons de tweede „neubearbeitete and um ein Schriftenverzeichnis erweiterte Auflage" toegezonden. Een handig boekje met nuttige opmerkingen over de begrenzing en indeeling van het studiegebied, noodzakelijke voorstudie en eigen lectuur, collegebezoek en seminariumwerk, staatsexamen en promotie, schoolcarrièr een „akademisches Lehramt". Waarom Collega Baesecke de geschriften van Gryphuis wel en die van Grimmelshausen niet aanbeveelt, is niet zeer begrijpelijk; bij den derden druk moge deze omissie hersteld worden.

CHR. SARAUW, *Nedertysk. En inledning til sprogets historie. Med et forord af L. L. Hammerich. Køb.* 1926. (*Stud. fra sprog- og oldtidsforskn.*, 142). Weemoed bevangt den lezer bij het zien van dit postume werk van den geleerde, die te vroeg aan de studie van meer dan één philologische wetenschap ontviel. Een klein boekje, dat alle kenmerken van Sarauw's vroeger werk vertoont: groote lijnen, vaste omtrekken, ruimte van blik, een eigen visie op alle problemen. Het kan ook voor diegenen onder onze philologen, voor wie het vraagstuk van het Nederlandsch niet bij de Eems ophoudt, een nuttige inleiding zijn. Er zijn vier hoofdstukken: een over de naaste buren van het Nederduitsch (Thuringsch, Frankisch, Nederlandsch, Friesch), een over de verhouding van Oudsaksisch en Nederduitsch, een over de Nederduitsche kolonisatie in de middeleeuwen, en een over den Hoogduitschen invloed. Alle zijn vol korte en krachtige karakteristieken. Als belangrijkste noviteit vermeld ik de hier gegeven verklaring van de talrijke Hoogduitsche vormen in het rijm: voor een aantal zeer gebruikelijke ndd. woorden ontbrak in het eigen dialect een rijmwoord (bijv. *hebben, seggen, is, -ken, nömen* enz.); het ontleenen van Hoogduitsche rijmwoorden werd hierdoor een noodzakelijkheid. v. H.

A. Séchehaye, *L'école genevoise de linguistique générale*. Berlin, Leipzig 1927. (*Extrait de la revue „Indogerm. Forschungen"*).

De Geneefsche school werd gesticht door den meester Ferdinand de Saussure, en voortgezet door zijn beide leerlingen Ch. Bally en A. Séchehaye, wier werken in ons land misschien nog niet de bekendheid verkregen hebben, die zij verdienen. Thans heeft een hunner zich opgemaakt om een overzicht van de werkzaamheid dezer school te geven. Beter gids is in dit geval niet denkbaar. De ideeën van den voorganger zijn door de discipelen op geheel oorspronkelijke wijze uitgewerkt en gesystematiseerd. De onderscheiding tusschen *la parole* en *la langue* namen zij over, en Ch. Bally deed zich kennen als stylist, A. Séchehaye als grammaticus. Het merkwaardige is, dat deze beide geleerden, die niet opzagen tegen een nauwgezet wetenschappelijk onderzoek der bijzonderheden van stijl en taal — vaak zeer abstract opgevat — tegelijkertijd erop uit waren, hun gezichtspunten en resultaten toe te passen in de practijk van het onderwijs, ook op lagere scholen. In dit opzicht nadert de Geneefsche school onze moderne vaderlandsche taalwetenschap, weshalve zij voor onze philologen — niet alleen de romanisten onder hen — een kennismaking overwaard is. v. H.

Ch. Bally, *Le langage et le vie*. Paris, Payot, 1926 (20 fr.).

Men kent de denkbeelden van de schrijver van het *Traité de stylistique française*, hoe hij de taal voortdurend ziet in verband met het leven en het milieu, met de sprekende en horende personen, hoe hij de nadruk legt op het affectieve element, dat in het leven van de enkele mens en van de gehele mensheid zoon belangrijke rol speelt en dat zich dus ook weerspiegelt in het leven der taal. Wij bevelen deze artikelen, die voor het grootste deel herdrukken of omwerkingen van vroeger verschenen studies zijn, ten zeerste bij onze lezers aan: wie in het wezen der taal, inzonderheid der moedertaal, wenst door te dringen zal bij het lezen van dit mooie boek een hoog genot smaken. Ziehier de titels der stukken: *Le langage et la vie, linguistique générale et stylistique, mécanisme de l'expressivité linguistique, langage transmis et langage acquis, l'enseignement de la langue maternelle et la formation de l'esprit.*

H. Kallin, *Etude sur l'expression syntactique du rapport d'agent dans les langues romanes* (Thèse Upsal). Paris, Champion, 1923.

Zich baserend op een uitgebreid feitenmateriaal, dat hij de lezer in lange lijsten voorlegt, onderwerpt de heer Kallin de constructie der nomina agentis in het Latijn en het gebruik der voorzetsels *de* (*di, da*) en *par* (*per, por*) in de voornaamste Romaanse talen aan een onderzoek, dat met grote nauwgezetheid en strenge methode is voortgezet. Alles bij elkaar een boek dat de jonge Zweedse geleerde en zijn leermeesters eer aandoet.

De *Onderzoekingen over Afrikaanse Syntaxis* van Prof. A. C. Bouman (afl. 3 van jaarg. IV der *Annale van die Universiteit van Stellenbosch*) stellen zich ten doel het belang der studie van het Afrikaans voor de algemene linguistiek aan te tonen door (in aansluiting bij de theorie dat niet spontane ontwikkeling van het Nederlands, maar invloed van een of meer andere talen de wording van het Afrikaans verklaart) na te gaan langs welke weg

en door welke factoren nieuwe syntaktiese groepen zich hebben gevormd. Het sterk emotionele karakter der kleurlingentaal geeft de oplossing in vele gevallen. De Onderzoekingen dringen niet alleen dieper door in de genesis van het Afrikaans, maar behandelen ook principiële vraagstukken als de strijd over de prioriteit van gewijzigde woordorde ten opzichte van vormverlies.

AANKONDIGING VAN EIGEN WERK.

Dr. K. Sneyders de Vogel, *Syntaxe historique du français* (Neophilologische Bibliotheek, II), 2e édition revue et augmentée. Groningen, J. B. Wolters, 1927. Prix fl. 7,90, relié fl. 8,90.

Le but de cet ouvrage a été caractérisé dans cette revue, vol. IV (1919), p. 285. Dans cette seconde édition on a apporté plusieurs corrections de détail, on a précisé quelques formules, mis à jour la bibliographie, et profité des nombreux travaux qui ont paru ces dernières années. Mais comme il ne pouvait être question d'écrire une syntaxe nouvelle, nous avons gardé l'économie du plan, malgré les critiques qu'on pourrait y faire, et nous avons tenu à ne pas trop grossir le volume par des discussions intéressantes sans doute, mais étrangères à l'esprit du livre. Notre seul but a été de donner à l'étudiant un manuel qui lui tracerait d'une façon claire et concise les étapes successives des principaux faits syntaxiques à partir du latin classique jusqu'à nos jours.

K. S. d. V.

INGEKOMEN BOEKEN.

M. C. van de Panne, Recherches sur les rapports entre le Romantisme français et le Théâtre hollandais [Diss. Groningen]. Amsterdam, H. J. Paris, 1927.

B. H. J. Weerenbeck, Participe présent et gérondif [Diss. Amst.]. Nimègue-Utrecht, Dekker & van de Vegt en J. W. van Leeuwen; Paris, H. Champion, 1927.

K. Sneyders de Vogel, Syntaxe historique du français. Deuxième éd. revue et augmentée [Neophilologische Bibliotheek]. Groningen-den Haag, J. B. Wolters' U. M., 1927. Ing. ƒ 7.90; geb. ƒ 8,90.

René Bray, La formation de la doctrine classique en France [Diss. Parijs]. Paris, Hachette, 1927.

dez., La tragédie cornélienne devant la critique classique d'après la querelle de *Sophonisbe* (1663) [Diss. Parijs]. Paris, Hachette, 1927.

K. Sneyders de Vogel, Quelques remarques sur les lettres échangées entre Frodebert et Importun [Extr. des Mélanges Ant. Thomas]. Paris, H. Champion, 1927.

J. R. Reinhard, The Old French romance of Amadas et Ydoine. An historical study. Durham, North Carolina, Duke University Press, 1927. $ 3.50.

K. Glaser, Altfranzösisches Lesebuch des späteren Mittelalters [Samml. kurzer Lehrb. der rom. Spr. u. Lit., IX]. Halle (Saale), M. Niemeyer, 1926. Mk 7.—; geb. Mk. 9.—.

A. Flores, Spanish Literature in English translation. A bibliographical syllabus. New York, The H. W. Wilson Cy, 1926.

Gonzalo de Berceo, Los milagros de nuestra Señora I, ed. A. Hämel [Samml. roman. Übungstexte, X]. Halle, Saale, M. Niemeyer, 1926. Mk. 1.60.

G. Lanson, Esquisse d'une histoire de la tragédie française. Nouvelle éd. revue et corrigée. Paris, H. Champion, 1927. 15 fr.

F. Baldensperger, Orientations étrangères chez Honoré de Balzac. Ibid., id., 1927.

H. J. Minderhoud, La Henriade dans la litt. hollandaise [Utrechtsche diss.]. Ibid., id., 1927.

S. Etienne, La méthode en histoire littéraire. A propos d'une publication récente sur le roman français au XVIIIe siècle [Extrait de la Revue belge de philologie et d'histoire, T. V, fasc. 4].

H. de Noo Bzn., Thomas Sebillet et son Art Poétique Francoys rapproché de La Deffence et Illustration de la Langue Francoyse de Joachim Du Bellay [Diss. Amsterdam]. Utrecht, J. L. Beyers, 1927.

Melitta Gerhard, Der deutsche Entwicklungsroman bis zu Goethes Wilhelm Meister. Halle (Saale), M. Niemeyer, 1926. Mk. 7.50; geb. 9.—.

Priester Wernhers Maria Bruchstücke und Umarbeitungen. Ed. C. Wiese. Ibid., id., 1927. Mk. 20.—.

J. Gombert, Eilhart von Oberg und Gottfried von Strassburg. Beitrag zur Tristanforschung [Diss. Amsterdam]. Rotterdam, Nijgh & van Ditmar's U. M., 1927.

H. J. Makkink, Philip Massinger and John Fletcher. A comparison [Diss. Amsterdam]. Rotterdam, Nijgh & van Ditmar's U. M., 1927.

R. Jenke, The proverbs of Shakespeare with early and contemporary Parallels [Reprint. Washington Univ. Studies, vol XIII].

The court of sapience. Krit. Textausgabe, mit Einl. u. Glossar v. R. Spindler [Beitr. z. Engl. Phil., VI]. Leipzig, B. Tauchnitz, 1927, Mk. 10.—.

John Page's Siege of Rouen. Krit. Textausgabe, mit Einl., Anm., Glossar und Kartenbeilagen [Kölner Anglistische Arbeiten, I]. Leipzig, B. Tauchnitz, 1927. Mk. 10.—.

Chaucer, Nun's Priest's Tale. Ed. Kenneth Sisam. Oxford, The Clarendon Press, 1927. 1/6.

J. J. van Rennes, Bowles, Byron and the Pope-controversy [Amst. diss.]. Amsterdam, H. J. Paris, 1927.

A. C. Bouman, Onderzoekingen over Afrikaanse syntaxis [Annale van die Unieversiteit van Stellenbosch, IV, B, Afl. 3 (Nov. 1926)]. Kaapstad, Nasionale Pers. Prijs 2/6.

P. Hankamer, Die Sprache. Ihr Begriff und ihre Deutung im sechzehnten und siebzehnten Jhrh. Bonn, F. Cohen, 1927, Mk. 9.—; geb. Mk. 11.—.

R. Hildebrand, Geist. Halle/Saale, M. Niemeyer, 1926.

K. Lokotsch, Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slavischen Wörter Orientalischen Ursprungs. [Indogerm. Bibliothek, I Abt, II Reihe, no. 3]. Heidelberg, C. Winter, 1927. Mk. 13.—, geb. Mk. 15.—.

S. Aurelius Augustinus, De catechizandis rudibus Liber Unus. Translated with an introduction and commentary by J. P. Christopher [The catholic University of America. Patristic studies. Vol VIII]. Washington, D. C., The catholic Univ. of America, 1926

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN.

Mod. Lang. Notes, XLII, no. 2 (Febr. 1927). H. C. Lancaster, Sidney, Galaut, La Calprenède: an early instance of the influence of Engl. liter. upon French. — C. W. Lemmi, Italian borrowings in Sidney. — A. E. Case, Some stage-directions in *All's well that ends well.* — G. H. Gifford, A note on Rabelais I, 1. — H. Fletcher, Milton and Walton's *Biblia Sacra Polyglotta* (1657). — H. T. Baker, Shakespeare misquoted. — F. L. Fenton, The authorship of acts III and IV of *The Queen of Corinth.* — H. Smith, The new Sainte-Beuve material. — J. T. Curtris, The meaning of the word *Dade.* —

T. E. Allison, On the Body and Soul legend. — C. E. Anibal, Mira de Amescua and *La ventura de la fea.* — E. D. Watts, Eustache le Noble's *Le Fourbe.* — A. S. Noad, Ugo Foscolo and an Engl. magazine. — E. H. Sehrt, German *Krieg.* — E. H. Hespelt, Irving's version of Byron's *The isles of Greece.* — A. Schaffer, A note on R. Boylesve's *La Becquée.* — C. H. Ibershoff, Nietzsche the romanticist. — E. Hart, The Heaven of Virgins. — Reviews [O. a. M. S. Gretton, The writings and life of G. Meredith; C. H. C. Wright, The background of Fr. lit.; A. W. Secord, Studies of the narrative method of Defoe; D. Mornet, La pensée fr. au XVIIIe s.; A. Frinta, A Czech phonetic reader; W. Graham, The beginnings of Engl. liter. periodicals; *Berthe au grand pied*, ed. L. Brandin; S. F. Barrow and W. H. Hulme, *Antichrist and Adam*; F. E. Schelling, Elizabethan playwrights; C. Clerc, Le génie du paganisme; W. von Wartburg, Frz. etym. Wörterbuch; R. V. Merrill, The platonism of J. du Bellay].

id., no. 3 (March 1927). H. E. Scudder, A queen at chesse. — S. A. Nock, Denis Saurat on Milton's color vision. — M. P. Tilley, The comedy *Lingua* and *The Faerie Queene.* — I. T. Richards, A new Poe poem. — M. Gilman, *Le dissipateur* and *Timon of Athens.* — K. C. Balderston, Goldsmith's supposed attack on Fielding. — J. E. Brown, Goldsmith and Johnson on biography. — W. L. Schwartz, The influence of E. A. Poe on Judith Gautier. — Fr. P. Magoun Jr., The burning of Heorot: an illustrative note. — G. B. Watts, An unpublished letter by Louis Racine. — A. E. Case, Aaron Hill and Thomson's *Sophonisba.* — W. Kurrelmayer, The term *Sturm und Drang.* — Reviews [Materials for the study of the Engl. Renaiss.; L. Reynaud, Le romantisme; B. Cerf, A. France; E. Westergaard, Studies on prefixes and suffixes in M. E.; H. Gelzer, G. de Maupassant; A. J. Dickman, Le rôle du surnaturel dans les chansons de geste; C. Bela, La croyance à la magie au XVIIIe s.; H. W. Fowler, A dict. of modern Engl. usage; P. H. Crawford, *Beowulf*; C. Borchling, Das Landrecht des *Sachsenspiegels*; A. Lasch, Aus alten niederd. Stadtbüchern; P. C. Weber, America in imaginative German lit. in the first half of the XIXth century; J. Petersen, Die Wesensbestimmung der deutschen Romantik; A. W. Moore, c.s., A vocabulary of the Anglo-Manx dialect].

id., no. 4 (April 1927). D. Bush, The influence of Marlowe's *Hero and Leander* on early mythological poems. — C. N. Gould, „Which are the Norns who take children from mothers?" — A. Taylor, *Das Schloß in Österreich.* — J. E. Lineberger, An examination of Prof. Cowlings new metrical test. — E. S. Noyes, Another smallest letter. — G. R. Stewart, Jr, A note on the sleep-walking scene. — K. Malone, A note on *Brunanburh.* — E. L. Freeman, A note on Bacon's influence. — B. J. Vos, Two notes on Heine's *Harzreise.* — A. E. Zucker, A note on the poet of the *Trutz-Nachtigall.* — L. P. Shanks, A possible source for Rousseau's name *Emile.* — O. F. Emerson, Two lexical notes. — E. K. Kane, Parrot and Pajarote. — Reviews [R. L. Rusk, The liter. of the Middle Western frontier; J. M. Manly, New light on Chaucer; E. de Selincourt, *The Prelude*, by W. Wordsworth; Engl. place-name Soc., Vol. I and II; K. Krohn, Die folkloristische Arbeitsmethode; L. Grootaers en G. G. Kloeke, Handl. bij het Noord- en Zuidnederl. dialectonderzoek; L. A. Willoughby, The classical age of German Lit., 1748—1805; E. C. Armstrong, The authorship of the *Vengement Alixandre* and of the *Venjance Alixandre*; B. Edwards, A classification of the mss of Gui de Cambrai's *Vengement Alixandre*; L. M. Riddle, The genesis and sources of P. Corneille's tragedies from *Médée* to *Pertharite*; M. Barbeau and E. Sapir, Folk songs of French Canada; A. Castro, El pensiamento de Cervantes; E. H. R. Tatham, Francesco Petrarca, the first modern man of letters; G. Roger, Chateaubriand: Selections].